

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅuttaranikāye

Dukanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Kammakāraṇavaggo

1. Vajjasuttavaṇṇanā

1. Dukanipātassa paṭhame **vajjānī** dosā aparādhā. **Diṭṭhadhammikanti** diṭṭheva dhamme imasmiṃyeva attabhāve uppannaphalaṃ. **Samparāyikanti** samparāye anāgate attabhāve uppannaphalaṃ. **Āgucārīnti** pāpakāriṃ aparādhakāraṃ. **Rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārenteti** coraṃ gahetvā vividhā kammakāraṇā rājapurisā karonti, rājāno pana tā kārenti nāma. Taṃ coraṃ evaṃ kammakāraṇā kāriyamānaṃ esa passati. Tena vuttaṃ – “passati coraṃ āgucāriṃ rājāno gahetvā vividhā kammakāraṇā kārente”ti. **Addhadaṇḍakehī**ti muggarehi, pahārasādhanatthaṃ vā catuhatthadaṇḍaṃ dvedhā chetvā gahitadaṇḍakehi. **Bilaṅgathālikanti** kañjiyaukkhalikakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā sīsakaṭāhaṃ uppātetvā tattaṃ ayoguḷaṃ saṇḍāsena gahetvā tatta pakkhipanti, tena matthaluṅgaṃ pakkuthitvā uttarati. **Saṅkhamuṇḍikanti** saṅkhamuṇḍakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā uttarotṭhaubhatokaṇṇacūlikagalavāṭakaparicchena cammaṃ chinditvā sabbakese ekato gaṇṭhiṃ katvā daṇḍakena veṭhetvā uppāteṃ, saha kesehi cammaṃ uṭṭhahati. Tato sīsakaṭāhaṃ thūlasakkharāhi ghaṃsitvā dhovantā saṅkhavaṇṇaṃ karonti. **Rāhumukhanti** rāhumukhakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā saṅkunā mukhaṃ vivaritvā antomukhe dīpaṃ jālenti, kaṇṇacūlikāhi vā paṭṭhāya mukhaṃ nikhādanena khananti, lohitaṃ paggharivā mukhaṃ pūreti.

Jotimālikanti sakalasarīraṃ telapilotikāya veṭhetvā ālimpenti. **Hatthapajjotikanti** hatthe telapilotikāya veṭhetvā dīpaṃ viya pajjāleṃti. **Erakavattikanti** erakavattakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā heṭṭhāgīvato paṭṭhāya cammavaṭṭe kantitvā goppake ṭhapenti, atha naṃ yottehi bandhitvā kaḍḍhanti. So attano cammavaṭṭe akkamitvā akkamitvā patati. **Cīrakavāsikanti** cīrakavāsikakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā tatheva cammavaṭṭe kantitvā kaṭiyaṃ ṭhapenti, kaṭito paṭṭhāya kantitvā goppakesu ṭhapenti, uparimehi heṭṭhimasarīraṃ cīrakanivāsananivatthaṃ viya hoti. **Eṇeyyakanti** eṇeyyakakammakāraṇaṃ. Taṃ karontā ubhosu kapparesu ca ubhosu jānukesu ca ayavalayāni datvā ayasūlāni koṭṭenti. So catūhi ayasūlehi bhūmiyaṃ patiṭṭhahati. Atha naṃ parivāretvā aggiṃ karonti. “Eṇeyyako jotipariggaho yathā”ti āgataṭṭhānepi idameva vuttaṃ. Taṃ kālena kālaṃ sūlāni apanetvā catūhi aṭṭhikoṭṭhiyeva ṭhapenti. Evarūpā kammakāraṇā nāma natthi.

Baḷisamaṃsikanti ubhatomukhehi baḷisehi paharivā cammamamaṃsanhārūni uppāteṃti. **Kahāpaṇikanti** sakalasarīraṃ tiṇhāhi vāsīhi koṭṭito paṭṭhāya kahāpaṇamattaṃ, kahāpaṇamattaṃ pāteṃtā koṭṭenti. **Khārāpatacchikanti** sarīraṃ tatta tatta āvudhehi paharivā kocchehi khāraṃ ghaṃsanti, cammamamaṃsanhārūni paggharivā aṭṭhikasaṅkhalikāya tiṭṭhati. **Palighaparivattikanti** ekena passena nipajjāpetvā kaṇṇacchiddena ayasūlaṃ koṭṭetvā pathaviyā ekābaddhaṃ karonti. Atha naṃ pāde gahetvā āviṇchanti. **Palālapīṭhakanti** cheko kāraṇiko chavicammaṃ acchinditvā nisadapotehi aṭṭhīni bhinditvā kesesu gahetvā ukkhipati, maṃsarāsiyeva hoti. Atha naṃ kesheva pariyonandhitvā gaṇhanti, palālavaṭṭiṃ viya katvā puna veṭhenti. **Sunakhehipīti** katipayāni divasāni āhāraṃ adatvā chātakasunakhehi khādāpentī. Te muhuttena aṭṭhikasaṅkhalikameva karonti. **Sūle uttāsenti**ti sūle āropente.

Na paresaṃ pābhatam vilumpanto caratīti paresaṃ santakaṃ bhaṇḍam parammukhaṃ ābhatam antamaso antaravīthiyaṃ patitaṃ sahasabhaṇḍikampi disvā “iminā jīvissāmi”ti vilumpanto na vicarati, ko iminā atthoti piṭṭhipādena vā pavatṭetvā gacchati.

Pāpakoti lāmakō. **Dukkhō** anitṭhō. **Kiñca tanti** kiṃ nāma taṃ kāraṇam bhavēyya. **Yāhanti** yena ahaṃ. **Kāyaduccaritanti** pānātipātādi tividhaṃ akusalaṃ kāyakammaṃ. **Kāyasucaritanti** tassa paṭipakkhabhūtaṃ tividhaṃ kusalakammaṃ. **Vacīduccaritanti** musāvādādi catubbidhaṃ akusalaṃ vacīkammaṃ. **Vacīsucaritanti** tassa paṭipakkhabhūtaṃ catubbidhaṃ kusalakammaṃ. **Manoduccaritanti** abhijjhādi tividhaṃ akusalakammaṃ. **Manosucaritanti** tassa paṭipakkhabhūtaṃ tividhaṃ kusalakammaṃ. **Suddham attānaṃ pariharatīti** ettha duvidhā suddhi – pariyāyato ca nipariyāyato ca. Saraṇagamanena hi pariyāyena suddham attānaṃ pariharati nāma. Tathā pañcahi sīlehi, dasahi sīlehi – catupārisuddhisīlena, paṭhamajjhānena...pe... nevasaññānāsāññāyatanena, sotāpattimaggena, sotāpatti phalena...pe... arahattamaggena pariyāyena suddham attānaṃ pariharati nāma. Arahattaphale patiṭṭhito pana khīṇāsavo chinnaṃlake pañcakkhandhe nhāpentopi khādāpentopi bhūñjāpentopi nisīdāpentopi nipajjāpentopi nipariyāyeneva suddham nimmalaṃ attānaṃ pariharati paṭijaggatīti veditaṃ.

Tasmāti yasmā imāni dve vajjāneva, no na vajjāni, tasmā. **Vajjabhīrunoti** vajjabhīrukā. **Vajjabhayadassāvinoti** vajjāni bhayato dassanasīlā. **Etam pāṭikañkhanti** etam icchitabbaṃ, etam avassambhāvīti attho. **Yanti** nipātamattaṃ, kāraṇavacanaṃ vā yena kāraṇena parimuccissati sabbavajjehi. Kena pana kāraṇena parimuccissatīti? Catutthamaggena ceva catutthaphalena ca. Maggena hi parimuccati nāma, phalaṃ patto parimutto nāma hotīti. Kiṃ pana khīṇāsavassa akusalaṃ na vipaccatīti? Vipaccati, taṃ pana khīṇāsavabhāvato pubbe kataṃ. Tañca kho imasmimyeva attabhāve, samparāye panassa kammaphalaṃ nāma natthīti. Paṭhamam.

2. Padhānasuttavaṇṇanā

2. Dutīye **padhānānīti** vīriyāni. Vīriyañhi padahitabbato padhānabhāvakaraṇato vā padhānanti vuccati. **Durabhisambhavānīti** dussahāni duppūriyāni, dukkarānīti attho. **Agāraṃ ajjhāvasatanti** agāre vasantānaṃ. **Cīvarapiṇḍapātāsenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānuppādānattham padhānanti** etesaṃ cīvarādīnaṃ catunnaṃ paccayānaṃ anuppādānatthāya padhānaṃ nāma durabhisambhavanti dasseti. Caturatanikampi hi pilotikaṃ, pasatataṇḍulamattaṃ vā bhattaṃ, caturatanikaṃ vā paṇṇasālaṃ, telasappinavanītādīsu vā appamattakampi bhesajjaṃ paresaṃ dethāti vattumpi nīharitvā dātumpi dukkaraṃ ubhatobyūḷhasaṅgāmapavesanasadisam. Tenāha bhagavā –

“Dānañca yuddhañca samānamāhu,
Appāpi santā bahuke jinanti;
Appampi ce saddahāno dadāti,
Teneva so hoti sukhī paratthā”ti. (jā. 1.8.72; saṃ. ni. 1.33);

Agārasmā anagāriyaṃ pabbajitānanti gehato nikkhamitvā agārassa gharāvāsassa hitāvahehi kasigorakkhādīhi virahitaṃ anagāriyaṃ pabbajjaṃ upagatānaṃ. **Sabbūpadhipaṭinissaggatthāya padhānanti** sabbesaṃ khandhūpadhikilesūpadhiabhisāñkhārūpadhisāñkhātānaṃ upadhīnaṃ paṭinissaggasañkhātassa nibbānassa atthāya vipassanāya ceva maggena ca sahaṅgāvatīriyaṃ. **Tasmāti** yasmā imāni dve padhānāni durabhisambhavāni, tasmā. Dutīyaṃ.

3. Tapanīyasuttavaṇṇanā

3. Tatiye **tapanīyāti** idha ceva samparāye ca tapantīti tapanīyā. **Tappatīti** cittasantāpena tappati anusocati kāyaduccaritaṃ katvā nandayakkho viya nandamāṇavo viya nandagoghātako viya devadatto viya dvebhātikā viya ca. Te kira gāvaṃ vadhitvā maṃsaṃ dve koṭṭhāse akamsu. Tato kaniṭṭhō jetṭhakaṃ

āha – “mayhaṃ dārakā bahū, imāni me antāni dehī”ti. Atha naṃ so “sabbhaṃ maṃsaṃ dvedhā vibhattaṃ, puna kiṃ maggaṣī”ti paharitvā jīvitakkhayaṃ pāpesi. Nivattitvā ca naṃ olokeno mataṃ disvā “bhāriyaṃ me kammaṃ kata”nti cittaṃ uppādesi. Athassa balavasoko uppajji. So ʘhitaṭṭhānepi nisinnaṭṭhānepi tadeva kammaṃ āvajjeti, cittaṣṣādaṃ na labhati. Asitapītakhāyitasāyitampissa sarīre ojaṃ na pharati, aṭṭhicammamattameva ahosi. Atha naṃ eko thero disvā – “upāsaka, tvam pahūtaannaṃpāno, aṭṭhicammamattameva te avasiṭṭhaṃ, atthi nu kho te kiñci tapanīyakamma”nti? So “āma, bhante”ti sabbhaṃ ārocesi. Atha naṃ thero “bhāriyaṃ te upāsaka kammaṃ kataṃ, anaparādhaṭṭhāne aparaddha”nti āha. So teneva kammena kālaṃ katvā niraye nibbatto. Vacīduccaritena suppubuddhasakkakālikaciñcamāṇavikādayo viya tappati. Sesamettha catutthe ca uttānatthameva. Tatiyaṃ.

5. Upaṇṇātasuttavaṇṇanā

5. Pañcame **dvinnāhanti** dvinnaṃ ahaṃ. **Upaṇṇāsinti** upagantvā guṇaṃ aṇṇāsiṃ, jāniṃ paṭivijjhanti attho. Idāni te dhamme dassento **yā ca asantuṭṭhitā**tiādīmāha. Imañhi dhammadvayaṃ nissāya satthā sabbaññutaṃ patto, tasmā tassānubhāvaṃ dassento evamāha. Tattha **asantuṭṭhitā kusalesu dhammesūti** iminā imaṃ dīpeti – “ahaṃ jhānamattakena vā obhāsanimittamattakena vā asantuṭṭho hutvā arahattamaggameva uppādesiṃ. Yāva so na uppajji, na tāvāhaṃ santuṭṭho ahoṣiṃ. Padhānasmiṃ ca anukkaṇṭhito hutvā anosakkanāya ʘatavāyeva padhānakiriyaṃ akāsi”nti imamatthaṃ dassento **yā ca appaṭivānitā**tiādīmāha. Tattha **appaṭivānitā** appaṭikkamaṇā anosakkanā. **Appaṭivāni sudāhaṃ, bhikkhave, padahāmīti** ettha **sudanti** nipātamattaṃ. Ahaṃ, bhikkhave, anosakkanāyaṃ ʘhito bodhisattakāle sabbaññutaṃ patthento padhānamakāsinti ayamettha attho.

Idāni yathā tena taṃ padhānaṃ kataṃ, taṃ dassento **kāmaṃ taco cāti**ādīmāha. Tattha **pattabbanti** iminā pattabbaṃ guṇajātaṃ dasseti. **Purisathāmenāti**ādīnā purisassa ñāṇathāmo ñāṇavīriyaṃ ñāṇaparakkamo ca kathito. **Sañṭhānanti** ʘapanā appavattanā osakkanā, paṭippassaddhīti attho. Ettāvataṃ tena caturaṅgasamannāgataṃ vīriyādhiṭṭhānaṃ nāma kathitaṃ. Ettha hi kāmaṃ taco cāti ekaṃ aṅgaṃ, nhāru cāti ekaṃ, aṭṭhi cāti ekaṃ, maṃsalohitanti ekaṃ, imāni cattāri aṅgāni. **Purisathāmenāti**ādīni adhimattavīriyādhiṭṭhānāni. Iti purimehi catūhi aṅgehi samannāgatena hutvā evaṃ adhiṭṭhitaṃ vīriyaṃ caturaṅgasamannāgataṃ vīriyādhiṭṭhānaṃ nāmāti veditabbaṃ. Ettāvataṃ tena bodhipallānke attano āgamaṇīyaṃpaṭipadā kathitā.

Idāni tāya paṭipadāya paṭiladdhaguṇaṃ kathetuṃ **tassa mayhaṃ, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **appamādādhigatā**ti satiavippavāsasaṅkhātena appamādena adhigatā, na suttappamattena laddhā. **Sambodhīti** catumaggañāṇaṇceva sabbaññutaññāṇaṇca. Na hi sakkā etaṃ suttappamattena adhigantunti. Tenāha – “appamādādhigatā sambodhī”ti. **Anuttaro yogakkhemoti** na kevalaṃ bodhiyeva, arahattaphalanibbānasāṅkhāto anuttaro yogakkhemopi appamādādhigatova.

Idāni attanā paṭiladdhaguṇesu bhikkhusaṅghaṃ samādapento **tumhe cepi bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **yassatthāyāti** yassa atthāya, yaṃ upasampajja viharitukāmā hutvāti attho. **Tadanuttaranti** taṃ anuttaraṃ. **Brahmacariyapariyosānanti** maggabrahmacariyassa pariyoṣānabhūtaṃ ariyaphalaṃ. **Abhiññā sacchikatvāti** abhiññāya uttamapaññāya paccakkhaṃ katvā. **Upasampajja viharissathāti** paṭilabbhitvā pāpuṇitvā viharissatha. **Tasmāti** yasmā appaṭivānapadhānaṃ nāmetāṃ bahūpakāraṃ uttamattasādhakaṃ, tasmā. Pañcamaṃ.

6. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **saṃyojanīyesu dhammesūti** dasannaṃ saṃyojanānaṃ paccayabhūtesu tebhūmakadhammesu. **Assādānupassitāti** assādato passitā passanabhāvoti attho. **Nibbidānupassitāti** nibbidāvasena ukkaṇṭhanavasena passanabhāvo. **Jātiyāti** khandhanibbattito. **Jarāyāti** khandhaparipākato. **Maraṇenāti** khandhabhedato. **Sokehīti** antonijjhāyanalakkhaṇehi sokehi.

Paridevehīti tannissitalāppitalakkhaṇehi paridevehi. **Dukkhehīti** kāyapaṭipīlanadukkhehi. **Domanassehīti** manovighātađomanassehi. **Upāyāsehīti** adhimattāyāsalakkhaṇaupāyāsehi. **Dukkhasmāti** sakalavaṭṭadukkhato. **Pajahatīti** maggena pajahati. **Pahāyāti** ettha pana phalakkhaṇo kathito. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ. Chaṭṭhaṃ.

7. Kaṇhasuttavaṇṇanā

7. Sattame **kaṇhāti** na kāḷavaṇṇatāya kaṇhā, kaṇhatāya pana upanentīti nipphattikālatāya kaṇhā. Sarasenāpi vā sabbākusaladhammā kaṇhā eva. Na hi tesam upattiyā cittaṃ pabhassaram hoti. **Ahrikanti** ahirikabhāvo. **Anottappanti** anottāpibhāvo. Sattamaṃ.

8. Sukkasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **sukkāti** na vaṇṇasukkatāya sukkā, sukkatāya pana upanentīti nipphattisukkatāya sukkā. Sarasenāpi vā sabbakusaladhammā sukkā eva. Tesam hi upattiyā cittaṃ pabhassaram hoti. **Hirī ca ottappañcāti** ettha pāpato jigucchanalakkhaṇā hirī, bhāyanalakkhaṇaṃ ottappaṃ. Yaṃ panettha vitthārato vattabbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge vuttameva. Aṭṭhamaṃ.

9. Cariyasuttavaṇṇanā

9. Navame **lokaṃ pālentīti** lokaṃ sandhārenti ṭhapenti rakkhanti. **Nayidha paññāyetha mātāti** imasmiṃ loke janikā mātā “ayaṃ me mātā”ti garucittikāravasena na paññāyetha. Sesapadesupi eseva nayo. **Sambhedanti** saṅkaraṃ mariyādabhedam vā. **Yathā ajeḷakāti**tiādīsu ete hi sattā “ayaṃ me mātā”ti vā “mātucchā”ti vā garucittikāravasena na jānanti. Yaṃ vatthum nissāya uppannā, tattheva vippaṭipajjanti. Tasmā upamaṃ āharanto “yathā ajeḷakā”tiādīmāha. Navamaṃ.

10. Vassūpanāyikasuttavaṇṇanā

10. Dasamaṃ aṭṭhuppattiyam vuttaṃ. Kataraaṭṭhuppattiyam? Manussānaṃ ujjhāyane. Bhagavatā hi paṭhamabodhiyam vīsati vassāni vassūpanāyikā appaṇṇattā ahoṣi. Bhikkhū anibaddhavāsā vassepi utuvassepi yathāsukhaṃ vicariṃsu. Te disvā manussā “kathaṅhi nāma samaṇā sakyaputtiyā hemantampi gīmhampi vassampi cārikaṃ carissanti haritāni tiṇāni sammaddantā ekindriyam jīvaṃ viheṭhentā bahū khuddake pāṇe saṅghātaṃ āpādentā. Ime hi nāma aññatitthiyā durakkhātadhammā vassāvāsaṃ allīyissanti saṃkasāyissanti, ime nāma sakuṇā rukkhaggesu kulāvakāni katvā vassāvāsaṃ allīyissanti saṃkasāyissanti”tiādīni vatvā ujjhāyīṃsu. Tamatthaṃ bhikkhū bhagavato ārocesuṃ. Bhagavā taṃ aṭṭhuppattiṃ katvā imaṃ suttaṃ desento paṭhamaṃ tāva “anujānāmi, bhikkhave, vassaṃ upagantu”nti (mahāva. 184) ettakamevāha. Atha bhikkhūnaṃ “kadā nu kho vassaṃ upagantabba”nti uppannaṃ vitakkaṃ sutvā “anujānāmi, bhikkhave, vassāne vassaṃ upagantu”nti āha. Atha kho bhikkhūnaṃ etadahosi – “kati nu kho vassūpanāyikā”ti. Bhagavato etamatthaṃ ārocesuṃ. Taṃ sutvā sakalampi idaṃ suttaṃ desento **dvemā, bhikkhaveti**tiādīmāha. Tattha **vassūpanāyikāti** vassūpagamanāni. **Purimikāti** aparajjugatāya āsāḷhiyā upagantabbā purimakattikapuṇṇamipariyosānā paṭhamā temāsī. **Pacchimikāti** māsagatāya āsāḷhiyā upagantabbā pacchimakattikapariyosānā pacchimā temāsīti. Dasamaṃ.

Kammakāraṇavaggo paṭhamo.

2. Adhikaraṇavaggavaṇṇanā

11. Dutiyassa paṭhame **balānīti** kenaṭṭhena balāni. Akampiyatṭhena balāni nāma, tathā durabhibhavanaṭṭhena anajjhomaddanaṭṭhena ca. **Paṭisaṅkhānabalanti** paccavekkhaṇabalaṃ.

Bhāvanābalanti brūhanabalaṃ vaḍḍhanabalaṃ. **Suddhaṃ attānanti** idaṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbaṃ. **Tatrāti** tesu dvīsu balesu. **Yamidanti** yaṃ idaṃ. **Sekhānametaṃ balanti** sattannaṃ sekhānaṃ nāṇabalameṭaṃ. **Sekhañhi so, bhikkhave, balaṃ āgammāti** sattannaṃ sekhānaṃ nāṇabalaṃ ārabha sandhāya paṭicca. **Pajahatīti** maggena pajahati. **Pahāyāti** iminā pana phalaṃ kathitaṃ. **Yaṃ pāpanti** yaṃ pāpakaṃ lāmakāṃ. Yasmā panetāni dvepi vaḍḍhetvā arahattaṃ pāpuṇāti, tasmā ettha etadaggaṃ nāgatanti veditabbaṃ.

12. Dutiye **satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti**ādīsu ayaṃ heṭṭhā anāgatānaṃ padānaṃ vasena atthavaṇṇanā – **vivekanissitanti** vivekaṃ nissitaṃ. **Vivekoti** vivittatā. Svāyaṃ tadaṅgaviveko vikkhambhana-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇavivekoti pañcavidho. Tasmīṃ pañcavidhe viveke. Vivekanissitanti tadaṅgavivekanissitaṃ, samucchedavivekanissitaṃ, nissaraṇavivekanissitaṃca satisambojjhaṅgaṃ bhāvetīti ayamatto veditabbo. Tathā hi satisambojjhaṅgabhāvanānuyutto yogī vipassanākkhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayaṃ nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakāle pana kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ satisambojjhaṅgaṃ bhāveti. Pañcavidhavivekanissitaṃpīti eke. Te hi na kevalaṃ balavavipassanāmaggaṃ phalakkhaṇesuyeva bojjhaṅge uddharanti, vipassanāpādakasiṇajjhānānāpānāsūbhārahmavihārājjhānesupi uddharanti, na ca paṭisiddhā atṭhakathācariyehi. Tasmā tesam matena etesaṃ jhānānaṃ pavattikkhaṇe kiccato eva vikkhambhanavivekanissitaṃ. Yathā ca “vipassanākkhaṇe ajjhāsayaṃ nissaraṇavivekanissita”nti vuttaṃ, evaṃ “paṭippassaddhivivekanissitaṃpi bhāvetī”ti vuttaṃ vaṭṭati. Esa nayo **virāganissitanti**ādīsu. Vivekatthā eva hi virāgādayo.

Kevalaṃ hettha **vossaggo** duvidho pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo cāti. Tattha **pariccāgavossaggoti** vipassanākkhaṇe ca tadaṅgavasena, maggakkhaṇe ca samucchedavasena kilesappahānaṃ. **Pakkhandanavossaggoti** vipassanākkhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe pana ārammaṇakaraṇena nibbānapakkhandanaṃ. Tadubhayampi imasmiṃ lokiyalokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṃ satisambojjhaṅgo yathāvuttena pakārena kilese pariccajati, nibbānaṃca pakkhandati. **Vossaggaṃ pariṇāmi**nti iminā pana sakalena vacanena vossaggaṃ pariṇāmitaṃ pariṇātaṃca, paripaccantaṃ paripakkaṇcāti idaṃ vuttaṃ hoti. Ayañhi bojjhaṅgabhāvanānuyutto bhikkhu yathā satisambojjhaṅgo kilesapariccāgavossaggaṃ nibbānapakkhandanavossaggaṃca paripaccati, yathā ca paripakko hoti, tathā naṃ bhāvetīti. Esa nayo sesambojjhaṅgesu.

Idha pana nibbānaṃyeva sabbasaṅkhatehi vivittatā **viveko**, sabbesaṃ virāgabhāvato **virāgo**, nirodhabhāvato **nirodhoti** vuttaṃ. Maggo eva ca vossaggaṃ pariṇāmi, tasmā satisambojjhaṅgaṃ bhāveti vivekaṃ ārammaṇaṃ katvā pavattiyā vivekanissitaṃ, tathā **virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ**. Tañca kho ariyamaggakkhaṇupattiyā kilesānaṃ samucchedato pariccāgabhāvena ca nibbānapakkhandanabhāvena ca pariṇātaṃ paripakkanti ayameva attho daṭṭhabbo. Esa nayo sesambojjhaṅgesu. Iti ime satta bojjhaṅgā lokiyalokuttaramissakā kathitā. Imesupi dvīsu balesu etadaggaṃvō vuttanayeneva veditabbo.

13. Tatiye **vivicceva kāmehi**tiādīnaṃ catunnaṃ jhānānaṃ pāḷiattho ca bhāvanānayo ca sabbo sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 1.69-70) vitthāritoyeva. Imāni pana cattāri jhānāni eko bhikkhu cittekkaggaṃ bhāveti, eko vipassanāpādakatthāya, eko abhiññāpādakatthāya, eko nirodhapādakatthāya, eko bhavavisesatthāya. Idha pana tānipi vipassanāpādakāni adhippetāni. Ayaṃ hi bhikkhu imāni jhānāni samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā hetupaccayapariggahaṃ katvā sappaccayaṃ nāmarūpaṇa vavatthapetvā indriyabalabojjhaṅgāni samodhānetvā arahattaṃ pāpuṇāti. Evametāni jhānāni lokiyalokuttaramissakāneva kathitāni. Imasmimpi baladvaye etadaggaṃvō vuttanayeneva veditabbo.

14. Catutthe **saṃkhittena ca vitthārena cāti** saṃkhittadhammadesanā vitthāradhammadesanā cāti dveveva dhammadesanāti dasseti. Tattha mātikaṃ uddisitvā kathitā desanā saṃkhittadesanā nāma.

Tameva mātikaṃ vitthārato vibhajivā kathitā vitthāradesanā nāma. Mātikaṃ vā ṭhapetvāpi atṭhapetvāpi vitthārato vibhajivā kathitā vitthāradesanā nāma. Tāsu saṃkhittadesanā nāma mahāpaññassa puggalassa vasena kathitā, vitthāradesanā nāma mandapaññassa. Mahāpaññassa hi vitthāradesanā atipapañco viya hoti. Mandapaññassa saṅkhepadesanā sasakassa uppattanā viya hoti, neva antaṃ na koṭiṃ pāpuṇiṭuṃ sakkoti. Saṅkhepadesanā ca ugghaṭitaññussa vasena kathitā, vitthāradesanā itaresaṃ tiṇṇaṃ vasena. Sakalampi hi tepiṭakaṃ saṅkhepadesanā vitthāradesanāti ettheva saṅkhaṃ gacchati.

15. Pañcame yasmim, bhikkhave, adhikaraṇeti vivādādhikaraṇaṃ, anuvādādhikaraṇaṃ, āpattādhikaraṇaṃ, kiccādhikaraṇanti imesaṃ catunnaṃ adhikaraṇānaṃ yasmim adhikaraṇe. **Āpanno ca bhikkhūti** āpattiṃ āpanno bhikkhu ca. **Tasmetanti** tasmim etaṃ. **Dīghattāyāti** dīghaṃ addhānaṃ tiṭṭhanatthāya. **Kharattāyāti** dāsa-koṇḍa-caṇḍāla-venāti evaṃ kharavācāpavattanatthāya. **Vāḷattāyāti** paṇi leḍḍudaṇḍādīhi paharaṇavasena kakkhaḷabhāvattāya. **Bhikkhū ca na phāsuṃ viharissanti** aññamaññaṃ vivādāpanne bhikkhusaṅghe yepi uddeṣaṃ vā paripucchaṃ vā gahetukāmā padhānaṃ vā anuyuñjītukāmā, te phāsuṃ na viharissanti. Bhikkhusaṅghasmiṃ hi uposathapavāraṇāya ṭhitāya uddeṣādīhi atthikā uddeṣādīni gahetuṃ na sakkonti, vipassakānaṃ cittuppādo na ekaggo hoti, tato visesaṃ nibbattetuṃ na sakkonti. Evaṃ bhikkhū ca na phāsuṃ viharissanti. **Na dīghattāyāti**tiādīsū vuttapaṭipakkhanayena attho veditabbo.

Idhāti imasmim sāsane. **Iti paṭisañcikkhatīti** evaṃ paccavekkhati. **Akusalaṃ āpannoti** ettha akusalanti āpatti adhippetā, āpattiṃ āpannoti attho. **Kaṅcideva desanti** na sabbameva āpattiṃ, āpattiyā pana kaṅcideva deṣaṃ aññatarāṃ āpattinti attho. **Kāyenāti** karajakāyena. **Anattamanoti** atuṭṭhacitto. **Anattamanavācanti** atuṭṭhavācaṃ. **Mamevāti** maṃyeva. **Tatthāti** tasmim adhikaraṇe. **Accayo accagamāti** aparādhō atikkamitvā madditvā gato, ahamevettha aparādhiko. **Suṅkadāyakaṃva bhaṇḍasminti** yathā suṅkaṭṭhānaṃ pariharitvā nīte bhaṇḍasmiṃ suṅkadāyakaṃ aparādhō abhibhavati, so ca tattha aparādhiko hoti, na rājāno na rājapurisāti attho.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yo hi raññā ṭhapitaṃ suṅkaṭṭhānaṃ pariharitvā bhaṇḍaṃ harati, taṃ saha bhaṇḍasakaṭena ānetvā rañño dassenti. Tattha neva suṅkaṭṭhānassa doso atthi, na rañño na rājapurisānaṃ, pariharitvā gatasseva pana doso, evamevaṃ yaṃ so bhikkhu āpattiṃ āpanno, tattha neva āpattiyā doso, na codakassa. Tīhi pana kāraṇehi tasseva bhikkhuno doso. Tassa hi āpattiṃ āpannabhāvenapi doso, codake anattamanatāyapi doso, anattamanassa sato paresaṃ ārocanenapi doso. Codakassa pana yaṃ so taṃ āpattiṃ āpajjantaṃ addasa, tattha doso natthi. Anattamanatāya codanāya pana doso. Tampi amanasikaritvā ayaṃ bhikkhu attanova dosaṃ paccavekkhanto “iti mameva tattha accayo accagamā suṅkadāyakaṃva bhaṇḍasmi”nti evaṃ paṭisañcikkhatīti attho. Dutiyavāre codakassa anattamanatā ca anattamanatāya coditabhāvo cāti dve dosā, tesāṃ vasena “accayo accagamā”ti ettha yojanā kātabbā. Sesamettha uttānamevāti.

16. Chaṭṭhe aññataroti eko apākaṭānāmo brāhmaṇo. **Yena bhagavā tenupasaṅkamīti yenāti** bhummatthe karaṇavacanaṃ. Tasmā yattha bhagavā, tattha upasaṅkamīti evamettha attho veditabbo. Yena vā kāraṇena bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti evamettha attho daṭṭhabbo. Kena ca kāraṇena bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena, sādupalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalitamahārukkho viya. **Upasaṅkamīti** gatoti vuttaṃ hoti. **Upasaṅkamitvāti** upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Atha vā evaṃ gato tato āsannatarāṃ ṭhānaṃ bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvātipi vuttaṃ hoti.

Bhagavatā saddhiṃ sammodīti yathā ca khamanīyādīni pucchanto bhagavā tena, evaṃ sopi bhagavatā saddhiṃ samappavattamodo ahosi, sītodakaṃ viya uṇhodakena sammoditaṃ ekībhāvaṃ agamāsi. Yāya ca “kacci, bho gotama, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci bhoto gotamassa ca sāvakānaṃca appābādhaṃ appātaṅkaṃ lahuṭṭhānaṃ balaṃ phāsuvihāro”tiādikāya kathāya sammodi,

taṃ pītipāmojjasaṅkhātassa sammodassa jananato sammodituṃ yuttabhāvato ca **sammodanīyaṃ**, atthabyañjanamadhuratāya sucirampi kālaṃ sāretuṃ niran taraṃ pavattetuṃ araharūpato saritabbabhāvato ca **sāraṇīyaṃ**. Suyyamānasukhato vā sammodanīyaṃ, anussariyamānasukhato sāraṇīyaṃ, tathā byañjanaparisuddhatāya sammodanīyaṃ, atthaparisuddhatāya sāraṇīyanti evaṃ anekehi pariyaēhi sammodanīyaṃ sāraṇīyaṃ kathaṃ vītisāretvā pariyaosāpetvā niṭṭhapetvā yenatthena āgato, taṃ pucchitukāmo ekamantaṃ nisīdi.

Ekamantanti bhāvanapūṃsakaniddeso “visamaṃ candimasūriyā parivattantī” tiādīsu (a. ni. 4.70) viya. Tasmā yathā nisinno ekamantaṃ nisinno hoti, tathā nisīdīti evamettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. **Nisīdīti** upāvisi. Paṇḍitā hi purisā garuṭṭhānīyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekamantaṃ nisīdanti. Ayañca nesamaññatāro, tasmā ekamantaṃ nisīdi.

Kathaṃ nisinno pana ekamantaṃ nisinno hotīti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyathidaṃ – atidūraṃ, accāsanaṃ, uparivātaṃ, unnatappadesaṃ, atisammukhaṃ atipacchāti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadeso nisinno agāraṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti. Tasmā ayampi ete cha nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ “ekamantaṃ nisīdi” ti.

Etadavocāti duvidhā hi pucchā – agārikapucchā, anagārikapucchā ca. Tattha “kiṃ, bhante, kusalaṃ, kiṃ akusala” nti (ma. ni. 3.296) iminā nayena agārikapucchā āgatā. “Ime nu kho, bhante, pañcupādānakkhandhā” ti (ma. ni. 3.86) iminā nayena anagārikapucchā. Ayaṃ pana attano anurūpaṃ agārikapucchā pucchanto etaṃ “ko nu kho, bho gotama, hetu ko paccayo” tiādivacanaṃ avoca. Tattha **hetu paccayoti** ubhayampetaṃ kāraṇavevacanameva. **Adhammacariyāvisamacariyāhetūti** adhammacariyāsaṅkhātāya visamacariyāya hetu, taṃkāraṇā tappaccayāti attho. Tatrāyaṃ padattho – adhammassa cariyā adhammacariyā, adhammakāraṇanti attho. Visamaṃ cariyā, visamassa vā kammaṃ cariyāti visamacariyā. Adhammacariyā ca sā visamacariyā cāti adhammacariyāvisamacariyā. Etenupāyena sukkapakkhepi attho veditabbo. Atthato panettha adhammacariyāvisamacariyā nāma dasa akusalakammaṃ pathā, dhammacariyāsamacariyā nāma dasa kusalakammaṃ pathāti veditabbā.

Abhikkantaṃ, bho gotamāti ettha ayaṃ abhikkantasaddo khayasundarābhirūpaabbhanumodanesu dissati. “Abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciraṇisinno bhikkhusaṅgho” tiādīsu (udā. 45; cūḷava. 383; a. ni. 8.20) hi khaye dissati. “Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā” tiādīsu (a. ni. 4.100) sundare.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasaṃ jālaṃ;
Abhikkantaṃ vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā” ti. –

Ādīsu (vi. va. 857) abhirūpe. “Abhikkantaṃ, bhante” tiādīsu (dī. ni. 1.250; pārā. 15) abbhanumodane. Idhāpi abbhanumodaneyeva. Yasmā ca abbhanumodane, tasmā sādhu sādhu, bho gotamāti vuttaṃ hotīti veditabbaṃ.

“Bhaye kodhe pasamsāyaṃ, turite kotūhalacchare;
Hāse soke pasāde ca, kare āmeḍitaṃ budho” ti. –

Iminā ca lakkhaṇena idha pasādavasena pasamsāvasena cāyaṃ dvikkhattuṃ vuttoti veditabbo. Atha vā **abhikkantanti** abhikkantaṃ atīṭṭhaṃ atimanāpaṃ, atisundaranti vuttaṃ hoti.

Tattha ekena abhikkantasaddena desanaṃ thometi, ekena attano pasādaṃ. Ayañhettha adhippāyo – abhikkantaṃ, bho gotama, yadidaṃ bho gotamassa dhammadesanā, abhikkantaṃ yadidaṃ bho

gotamassa dhammadesanaṃ āgamma mama pasādoti. Bhagavatoyeva vā vacanaṃ dve dve atthe sandhāya thometi – bhoto gotamassa vacanaṃ abhikkantaṃ dosanāsanato, abhikkantaṃ guṇādhiḡamanato, tathā saddhājananato, paññājananato, sātthato, sabyañjanato, uttānapadato, gambhīratthato, kaṇṇasukhato, hadayaṅgamato, anattukkaṃsanato, aparavambhanato, karuṇāsīlato, paññāvadātato, āpātharamaṇīyato, vimaddakkhamato, suyyamānasukhato, vīmaṃsiyamānahitatoti evamādīhi yojetabbaṃ.

Tato parampi catūhi upamāhi desanaṃyeva thometi. Tattha **nikkujjiti** adhomukhaṭṭhapitaṃ, heṭṭhāmukhajātaṃ vā. **Ukkujjeyyā**ti uparimukhaṃ kareyya. **Paṭicchannanti** tiṇapaṇṇādichāditāṃ. **Vivareyyā**ti ugghāṭeyya. **Mūlhassā**ti disāmūlhassa. **Maggaṃ ācikkheyyā**ti hatthe gahetvā “esa maggo”ti vadeyya. **Andhakāreti** kālapakkhacātuddasāḍḍharattaghaṇavanasaṇḍameghapaṭalehi caturāṅge tame. Ayaṃ tāva anuttānapadattho.

Ayaṃ pana adhippāyayaṅjanā – yathā koci nikkujjitaṃ ukkujjeyya, evaṃ saddhammavimukhaṃ asaddhamme patitaṃ maṃ asaddhammā vuṭṭhāpentena, yathā paṭicchannaṃ vivareyya, evaṃ kassapassa bhagavato sāsanaṇtaradhānato pabhuti micchādīṭṭhigahanapaṭicchannaṃ sāsanaṃ vivarantena, yathā mūlhassa maggaṃ ācikkheyya, evaṃ kummaggamicchāmaggaṃpaṭipannaṃ me saggamokkhamaggaṃ āvikarontena, yathā andhakāre telapajjotaṃ dhāreyya, evaṃ mohandhakāre nimuggassa me buddhādiratanarūpāni apassato tappaṭicchādakamohandhakāraviddhaṃsakadesaṇapajjotadhāraṇena mayhaṃ bhotā gotamena etehi pariyāyehi pakāsītattā anekapariyāyena dhammo pakāsītoti.

Evaṃ desanaṃ thometvā imāya desanāya ratanattaye pasannacitto pasannākāraṃ karonto **esāhanti**ādīmāha. Tattha **esāhanti** eso ahaṃ. **Bhavantaṃ gotamaṃ saraṇaṃ gacchāmi**ti bhavaṃ me gotamo saraṇaṃ parāyaṇaṃ aghassa tātā hitassa ca vidhātāti iminā adhippāyena bhavantaṃ gotamaṃ gacchāmi bhajāmi sevāmi payirupāsāmi, evaṃ vā jānāmi bujjhāmi. Yesāhi dhātūnaṃ gati attho, buddhipi tesāṃ attho. Tasmā gacchāmi imassa jānāmi bujjhāmi ayamattho vutto. **Dhammaṇca bhikkhusaṅghaṇcā**ti ettha pana adhiḡatamagge sacchikatanirodhe yathānusiṭṭhaṃ paṭipajjamāne ca catūsu apāyesu apatamāne dhāretīti **dhammo**. So atthato ariyamaggo ceva nibbānaṇca. Vuttaṇhetāṃ – “yāvata, bhikkhave, dhammā saṅkhatā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo tesāṃ aggamakkhāyatī”ti (a. ni. 4.34) vitthāro. Na kevalaṇca ariyamaggo ceva nibbānaṇca, apica kho ariyaphalehi saddhiṃ pariyattidhammopi. Vuttaṇhetāṃ chattamaṇāvakavimāne –

“Rāgavirāgamanejamasokaṃ, dhammamasāṅkhatamappaṭikūlaṃ;
Madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattaṃ, dhammamimaṃ saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 887);

Ettha **rāgavirogoti** maggo kathito. **Anojamasokanti** phalaṃ. **Dhammamasāṅkhatanti** nibbānaṃ. **Appaṭikūlaṃ madhuramimaṃ paguṇaṃ suvibhattanti** piṭakattayena vibhattā sabbadhammakhandhāti. Diṭṭhisīlasaṅghātena saṃhatoti **saṅgho**. So atthato aṭṭhaariyapuggalasamūho. Vuttaṇhetāṃ tasmiyeva vimāne –

“Yattha ca dīnamahapphalamāhu, catūsu sucīsu purisayugesu;
Aṭṭha ca puggaladhammasā te, saṅghamimaṃ saraṇatthamupehī”ti. (vi. va. 888);

Bhikkhūnaṃ saṅgho **bhikkhusaṅgho**. Ettāvata brāhmaṇo tīṇi saraṇagamaṇāni paṭivedesi.

Idāni tesu saraṇagamaṇesu kosallatthaṃ saraṇaṃ, saraṇagamaṇaṃ, yo ca saraṇaṃ gacchati, saraṇagamaṇappabhedo, saraṇagamaṇaphalaṃ, saṃkilesa, bhedoti ayaṃ vidhi veditabbo.

Seyyathidaṃ – padatthato tāva hiṃsatīti **saraṇaṃ**, saraṇagatānaṃ teneva saraṇagamaṇena bhayaṃ santāsaṃ dukkhaṃ duggatiparikilesaṃ hanati vināsetīti attho, ratanattayasavevetaṃ adhivacanaṃ. Atha vā hite pavattanena ahitā ca nivattanena sattānaṃ bhayaṃ hiṃsatīti buddho, bhavakantārā uttāraṇena

lokassa assāsādānena ca dhammo, appakānampi kārānaṃ vipulaphalapaṭilābhakaraṇena saṅgho. Tasmā imināpi pariyaṇena ratanattayaṃ saraṇaṃ. Tappasādataggarutāhi vihatakiḷeso tapparāyaṇatākārappavatto cittuppādo saraṇagamaṇaṃ. Taṃsamaṅgīsatto saraṇaṃ gacchati, vuttappakārena cittuppādena “etāni me tīṇi ratanāni saraṇaṃ, etāni parāyaṇa”nti evaṃ upetīti attho. Evaṃ tāva **saraṇaṃ saraṇagamaṇaṃ yo ca saraṇaṃ gacchati** idaṃ tayaṃ veditabbaṃ.

Saraṇagamaṇappabhede pana duvidhaṃ saraṇagamaṇaṃ lokuttaraṃ lokiyañcāti. Tattha lokuttaraṃ diṭṭhasaccānaṃ maggakkhaṇe saraṇagamaṇupakkilesasamucchedena ārammaṇato nibbānārammaṇaṃ hutvā kiccato sakalepi ratanattaye ijjhati. Lokiyaṃ puthujjanānaṃ saraṇagamaṇupakkilesavikkhambhanaena ārammaṇato buddhādiguṇārammaṇaṃ hutvā ijjhati. Taṃ atthato buddhādīsu vatthūsu saddhāpaṭilābho, saddhāmūlikā ca sammādiṭṭhi dasasu puññakiriyaṅvatthūsu diṭṭhijukammanti vuccati.

Tayidaṃ catudhā pavattati attasanniyyātanena tapparāyaṇatāya sissabhāvūpagamaṇena paṇipātenāti. Tattha **attasanniyyātaṇaṃ** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ attānaṃ buddhassa niyyātemi, dhammassa, saṅghassa”ti evaṃ buddhādīnaṃ attapariccajanaṃ. **Tapparāyaṇatā** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhaparāyaṇo, dhammaparāyaṇo, saṅghaparāyaṇo iti maṃ dhārethā”ti evaṃ tapparāyaṇabhāvo. **Sissabhāvūpagamaṇaṃ** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ buddhassa antevāsiko, dhammassa, saṅghassa iti maṃ dhārethā”ti evaṃ sissabhāvūpagamo. **Paṇipāto** nāma “ajja ādiṃ katvā ahaṃ abhivādana-paccuṭṭhāna-añjalikamma-sāmīcikammaṃ buddhādīnaṃyeva tiṇṇaṃ vatthūnaṃ karomi iti maṃ dhārethā”ti evaṃ buddhādīsu paramanipaccakāro. Imesañhi catunnampi ākārānaṃ aññatarampi karontena gahitaṃyeva hoti saraṇagamaṇaṃ.

Apica “bhagavato attānaṃ pariccajāmi, dhammassa, saṅghassa attānaṃ pariccajāmi, jīvitam pariccajāmi, pariccattoyeva me attā, pariccattaṃyeva me jīvitam, jīvitapariyantikaṃ buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi, buddho me saraṇaṃ leṇaṃ tāna”nti evampi attasanniyyātaṇaṃ veditabbaṃ. “Sathhāraṇica vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ, sugataṇica vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyyaṃ, sammāsambuddhaṇica vatāhaṃ passeyyaṃ, bhagavantameva passeyya”nti (saṃ. ni. 2.154) evampi mahākassapassa saraṇagamaṇe viya sissabhāvūpagamaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

“So ahaṃ vicarissāmi, gāmā gāmaṃ purā puraṃ;
Namassamāno sambuddhaṃ, dhammassa ca sudhammata”nti. (su. ni. 194; saṃ. ni. 1.246);

Evampi ālavakādīnaṃ saraṇagamaṇaṃ viya tapparāyaṇatā veditabbā. “Atha kho brahmāyu brāhmaṇo utṭhāyāsanaṃ ekamaṃsaṃ uttarāsaṅgaṃ karitvā bhagavato pādesu sirasā nipatitvā bhagavato pādāni mukhena ca paricumbati, paṇīhi ca parisambāhati, nāmaṇica sāveti – ‘brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo; brahmāyu ahaṃ, bho gotama, brāhmaṇo’”ti (ma. ni. 2.394) evampi paṇipāto veditabbo.

So panesa ñātibhayācariyadakkhiṇeyyavasena catubbidho hoti. Tattha dakkhiṇeyyapaṇipātena saraṇagamaṇaṃ hoti, na itarehi. Seṭṭhavaseneva hi saraṇaṃ gaṇhāti, seṭṭhavasena ca bhijjati. Tasmā yo sākiyo vā koliyo vā “buddho amhākaṃ ñātako”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā “samaṇo gotamo rājapūjito mahānubhāvo avandiyamāno anathampi kareyyā”ti bhayena vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo vā bodhisattakāle bhagavato santike kiñci uggahitaṃ saramāno buddhakāle vā –

“Ekena bhoge bhuñjeyya, dvīhi kammaṃ payojaye;
Catutthaṇica nidhāpeyya, āpadāsu bhavissatī”ti. (dī. ni. 3.265) –

Evarūpaṃ anusāsaniṃ uggahetvā “ācariyo me”ti vandati, aggahitameva hoti saraṇaṃ. Yo pana “ayaṃ loke aggadakkhiṇeyyo”ti vandati, teneva gahitaṃ hoti saraṇaṃ.

Evam gahitasaraṇassa ca upāsakassa vā upāsikāya vā aññatitthiyesu pabbajitampi ñātiṃ ‘ñātako me aya’nti vandato saraṇagamanam na bhijjati, pageva apabbajitam. Tathā rājānam bhayavasena vandato. So hi raṭṭhapūjitatā avandiyamāno anattampi kareyyāti. Tathā yaṃ kiñci sippam sikkhāpakam titthiyam ‘ācariyo me aya’nti vandatopi na bhijjatīti evam **saraṇagamanappabhedo** veditabbo.

Ettha ca lokuttarassa saraṇagamanassa cattāri sāmaññaphalāni vipākaphalam, sabbadukkhakkhayo ānisaṃsaphalam. Vuttañhetam –

‘‘Yo ca buddhañca dhammañca, saṅghañca saraṇam gato;
Cattāri ariyasaccāni, sammappaññāya passati. (dha. pa. 190);

‘‘Dukkham dukkhasamuppādam, dukkhassa ca atikkamam;
Ariyañcaṭṭhaṅgikam maggam, dukkhūpasamagāminam. (dha. pa. 191);

‘‘Etam kho saraṇam khemam, etam saraṇamuttamam;
Etam saraṇamāgamma, sabbadukkhā pamuccatī’’ti. (dha. pa. 192);

Apica niccato anupagamanādivasenapetassa ānisaṃsaphalam veditabbam. Vuttañhetam –

‘‘Aṭṭhānametaṃ, bhikkhave, anavakāso, yaṃ diṭṭhisampanno puggalo kañci saṅkhāram niccato upagaccheyya, sukhato upagaccheyya, kañci dhammam attato upagaccheyya, mātaram jīvitā voropeyya, pitaram, arahantaṃ jīvitā voropeyya, paduṭṭhacitto tathāgatassa lohitaṃ uppādeyya, saṅgham bhindeyya, aññaṃ satthāram uddiseyya, netam ṭhānam vijjatī’’ti (ma. ni. 3.128-130; a. ni. 1.272-277).

Lokiyassa pana saraṇagamanassa bhavasampadāpi bhogasampadāpi phalameva. Vuttañhetam –

‘‘Ye keci buddham saraṇam gatāse,
Na te gamissantī apāyabhūmiṃ;
Pahāya mānusaṃ deham,
Devakāyam paripūressantī’’ti. (saṃ. ni. 1.37);

Aparampi vuttam –

‘‘Atha kho sakko devānamindo asītiyā devatāsahashehi saddhiṃ yenāyasmā mahāmoggallāno tenupasaṅkami...pe... ekamantaṃ ṭhitaṃ kho sakkam devānamindaṃ āyasmā mahāmoggallāno etadavoca – ‘sādhu kho, devānaminda, buddhasaraṇagamanam hoti. Buddhasaraṇagamanahetu kho devānaminda evamidhekacce sattā kāyassa bhedaṃ paraṃ maraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjanti. Te aññe deve dasahi ṭhānehi adhigaṇhanti dibbena āyunā dibbena vaṇṇena sukkena yasena ādhipateyyena dibbehi rūpehi saddehi gandhehi rasehi phoṭṭhabbehi’’ti (saṃ. ni. 4.341).

Eseva nayo dhamme saṅghe ca. Apica velāmasuttādivasenāpi (a. ni. 9.20 ādayo) saraṇagamanassa phalaviseso veditabbo. Evam **saraṇagamanaphalam** veditabbam.

Tattha lokiyasaraṇagamanam tisu vatthūsu aññānasamśayamicchāññādīhi saṃkilissati, na mahājutikam hoti na mahāvippahāram. Lokuttarassa natthi saṃkilesa. Lokiyassa ca saraṇagamanassa duvidho bhedo sāvajjo anavajjo ca. Tattha sāvajjo aññasatthārādīsu attasanniyyātanādīhi hoti, so aniṭṭhaphalo. Anavajjo kālakiriya, so avipākattā aphalo. Lokuttarassa pana nevatti bhedo. Bhavantarepi hi ariyasāvako aññaṃ satthāram na uddisatīti evam saraṇagamanassa **saṃkilesa** ca **bhedo** ca veditabbo.

Upāsakaṃ maṃ bhavaṃ gotamo dhāretūti maṃ bhavaṃ gotamo “upāsako aya”nti evaṃ dhāretu, jānātūti attho. Upāsakavidhikosallatthaṃ panettha ko upāsako, kasmā upāsakoti vuccati, kimassa sīlaṃ, ko ājīvo, kā vipatti, kā sampattīti idaṃ pakiṇṇakaṃ veditabbaṃ.

Tattha **ko upāsakoti** yo koci saraṇagato gahaṭṭho. Vuttañhettaṃ –

“Yato kho, mahānāma, upāsako buddhaṃ saraṇaṃ gato hoti, dhammaṃ saraṇaṃ gato, saṅghaṃ saraṇaṃ gato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako hotī”ti (saṃ. ni. 5.1033).

Kasmā upāsakoti. Ratanattayassa upāsanaṭṭo. So hi buddhaṃ upāsati upāsako. Dhammaṃ, saṅghaṃ upāsati upāsakoti.

Kimassa sīlanti. Pañca veramaṇiyo. Yathāha –

“Yato kho, mahānāma, upāsako pāṇātipātā paṭivirato hoti, adinnādānā, kāmesumicchācārā, musāvādā, surāmerayamajjappamādaṭṭhānā paṭivirato hoti. Ettāvatā kho, mahānāma, upāsako sīlavā hotī”ti (saṃ. ni. 5.1033).

Ko ājīvoti. Pañca micchāvaṇijjā pahāya dhammena samena jīvikakappaṇaṃ. Vuttañhettaṃ –

“Pañcimā, bhikkhave, vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā. Katamā pañca. Satthavaṇijjā, sattavaṇijjā, maṃsavaṇijjā, majjavaṇijjā, visavaṇijjā. Imā kho, bhikkhave, pañca vaṇijjā upāsakena akaraṇīyā”ti (a. ni. 5.177).

Kā vipattīti. Yā tasseva sīlassa ca ājīvassa ca vipatti, ayamassa vipatti. Apica yāya esa caṇḍālo ceva hoti malañca patikuṭṭho ca, sāpi tassa vipattīti veditabbā. Te ca atthato assaddhiyādayo pañca dhammā honti. Yathāha –

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakacaṇḍālo ca hoti upāsakamalañca upāsakapatikuṭṭho ca. Katamehi pañcahi? Assaddho hoti, dussīlo hoti, kotūhalamaṅgaliko hoti, maṅgalaṃ pacceti no kammaṃ, ito ca bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ pariyesati, tattha ca pubbakāraṃ karotī”ti (a. ni. 5.175).

Kā sampattīti. Yā cassa sīlasampadā ca ājīvasampadā ca, sā sampatti. Ye cassa ratanabhāvādikarā saddhādayo pañca dhammā. Yathāha –

“Pañcahi, bhikkhave, dhammehi samannāgato upāsako upāsakarātanañca hoti upāsakapadumañca upāsakapuṇḍarīkañca. Katamehi pañcahi? Saddho hoti, sīlavā hoti, na kotūhalamaṅgaliko hoti, kammaṃ pacceti no maṅgalaṃ, na ito bahiddhā dakkhiṇeyyaṃ gavesati, idha ca pubbakāraṃ karotī”ti (a. ni. 5.175).

Ajjataggeti ettha ayaṃ aggasaddo ādikoṭikoṭṭhāsasetṭhesu dissati. “Ajjatagge samma, dovārika, āvarāmi dvāraṃ nigaṇṭhānaṃ nigaṇṭhīna”ntiādīsu (ma. ni. 2.70) hi ādimhi dissati. “Teneva aṅgulaggena taṃ aṅgulaggaṃ parāmaseyya (kathā. 441). Ucchaggaṃ veḷagga”ntiādīsu koṭiyāṃ. “Ambilaggaṃ vā madhuraggaṃ vā tittakaggaṃ vā (saṃ. ni. 5.374), anujānāmi, bhikkhave, vihāraggena vā parivenaggena vā bhājetu”ntiādīsu (cūlava. 318) koṭṭhāse. “Yāvatā, bhikkhave, sattā apadā vā... pe... tathāgato tesam aggamakkhāyatī”ntiādīsu (a. ni. 4.34) seṭṭhe. Idha panāyaṃ ādimhi daṭṭhabbo. Tasmā ajjataggeti ajjataṃ ādim katvāti evamettha attho veditabbo. **Ajjatanti** ajjabhāvaṃ. Ajjadaggeti vā pāṭho, dakāro padasandhikaro, ajja aggaṃ katvāti attho.

Pāṇupetanti pāṇehi upetaṃ, yāva me jīvitam pavattati, tāva upetaṃ, anaññasatthukam tīhi saraṇagamanehi saraṇam gataṃ upāsakam kappiyakārakam maṃ bhavaṃ gotamo dhāretu jānātu. Ahañhi sacepi me tikhiṇena asinā sīsam chindeyya, neva buddham “na buddho”ti vā dhammaṃ “na dhammo”ti vā saṅgham “na saṅgho”ti vā vadeyyanti evaṃ attasanniyyātanena saraṇam gantvā catūhi ca paccayehi pavāretvā uttāhāyāsana bhagavantam abhivādetvā tikkhattum padakkhiṇam katvā pakkāmīti.

17. Sattame **jāṇussoṇīti** jāṇussoṇīṭhānantaram kira nāmekam ṭhānantaram, taṃ yena kulena laddham, taṃ jāṇussoṇīkulanti vuccati. Ayaṃ tasmim kule jātattā rañño santike ca laddhajāṇussoṇīsakkārattā jāṇussoṇīti vuccati. **Tenupasaṅkamīti** “samaṇo kira gotamo paṇḍito byatto bahussuto”ti sutvā “sace so līṅgavibhattikāradibhedam jānissati, amhehi ñātameva jānissati, aññātaṃ kiṃ jānissati. Ñātameva kathessati, aññātaṃ kiṃ kathessati”ti cintetvā mānaddhajaṃ paggayha siṅgam ukkhipitvā mahāparivārehi parivuto yena bhagavā tenupasaṅkami. **Katattā ca, brāhmaṇa, akatattā cāti** satthā tassa vacanaṃ sutvā “ayaṃ brāhmaṇo idha āgacchanto na jānitukāmo atthagavesī hutvā āgato, mānaṃ pana paggayha siṅgam ukkhipitvā āgato. Kiṃ nu khvassa yathā pañhassa attham jānāti, evaṃ kathite vaḍḍhi bhavissati, udāhu yathā na jānāti”ti cintetvā “yathā na jānāti, evaṃ kathite vaḍḍhi bhavissati”ti ñatvā “katattā ca, brāhmaṇa, akatattā cā”ti āha.

Brāhmaṇo taṃ sutvā “samaṇo gotamo katattāpi akatattāpi niraye nibbattiṃ vadati, idaṃ ubhayakāraṇenāpi ekaṭṭhāne nibbattiya kathitattā dujjānaṃ mahandhakāraṃ, natthi mayham ettha patiṭṭhā. Sace panāham ettakeneva tuṅhī bhaveyyam, brāhmaṇānaṃ majjhe kathanakālepi maṃ evaṃ vadeyyum – ‘tvam samaṇassa gotamassa santikam mānaṃ paggayha siṅgam ukkhipitvā gatosi, ekavacaneneva tuṅhī hutvā kiñci vattum nāsakki, imasmim ṭhāne kasmā kathesī’ti. Tasmā parājītopi aparājītasadiso hutvā puna saggagamanapañham pucchissāmi”ti cintetvā **ko nu kho, bho gotamāti** imaṃ dutiyapañham ārabhi.

Evampi tassa ahosi – “uparipañhena heṭṭhāpañham jānissāmi, heṭṭhāpañhena uparipañha”nti. Tasmāpi imaṃ pañham pucchi. Satthā purimanayeneva cintetvā yathā na jānāti, evameva kathento punapi “katattā ca, brāhmaṇa, akatattā cā”ti āha. Brāhmaṇo tasmimpi patiṭṭhātum asakkonto “alam, bho, na īdisassa purisassa santikam āgatena ajānitvā gantum vaṭṭati, sakavādaṃ pahāya samaṇam gotamaṃ anuvattitvā mayham attham gavesissāmi, paralokamaggaṃ sodhessāmi”ti sannīṭṭhānaṃ katvā satthāraṃ āyācanto **na kho ahantiādīmāha**. Athassa nihata mānataṃ ñatvā satthā upari desanaṃ vaḍḍhento **tena hi, brāhmaṇātiādīmāha**. Tattha **tena hīti** kāraṇaniddeso. Yasmā saṃkhittena bhāsītassa attham ajānanto vitthāradesanaṃ yācasi, tasmāti attho. Sesamettha uttānatthamevāti.

18. Aṭṭhame **āyasmāti** piyavacanametam. **Ānandoti** tassa therassa nāmaṃ. **Ekamsenāti** ekantena. **Anuviccāti** anupavitvā. **Viññūti** paṇḍitā. **Garahantīti** nindanti, avaṇṇam bhāsanti. Sesamettha navame ca sabbaṃ uttānatthameva.

20. Dasame **dunnikkhittaṅca padabyañjananti** uppaṭipāṭiyā gahitapāḷipadameva hi atthassa byañjanattā byañjananti vuccati. Ubhayametam pāḷiyāva nāmaṃ. **Attho ca dunnītoti** parivattetvā uppaṭipāṭiyā gahitā aṭṭhakathā. **Dunnikkhittassa, bhikkhave, padabyañjanassa atthopi dunnayo hotīti** parivattetvā uppaṭipāṭiyā gahitāya pāḷiyā aṭṭhakathā nāma dunnayā dunnīhārā dukkathā nāma hoti. Ekādasame vuttapaṭipakkhanayena attho veditabboti.

Adhikaraṇavaggo dutiyo.

3. Bālavaggavaṇṇanā

22. Tatiyassa paṭhame **accayam accayato na passatīti** “aparajjhītvā aparaddham mayā”ti attano

aparādham na passati, aparaddham mayāti vatvā daṇḍakammaṃ āharitvā na khamāpetīti attho. **Accayaṃ desentassāti** evaṃ vatvā daṇḍakammaṃ āharitvā khamāpentassa. **Yathādhammaṃ nappaṭiggaṇhātīti** “puna evaṃ na karissāmi, khamatha me”ti vuccamāno accayaṃ imaṃ yathādhammaṃ yathāsabhāvaṃ na paṭiggaṇhātī. “Ito paṭṭhāya puna evarūpaṃ mā akāsi, khamāmi tuyha”nti na vadati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo.

23. Dutiye **abbhācikkhantīti** abhibhavitvā ācikkhanti, abhūtena vadanti. **Dosantaroti** antare patitadoso. Evarūpo hi “natthi samaṇassa gotamassa uttarimanussadhammo”tiādīni vadanto sunakkhatto viya tathāgataṃ abbhācikkhati. **Saddho vā duggahitenāti** yo hi ñāṇavirahitāya saddhāya atisaddho hoti muddhappasanno, sopi “buddho nāma sabbalokuttaro, sabbe tassa kesādayo bāttimsa koṭṭhāsā lokuttarāyevā”tiādīnā nayena duggahitaṃ gaṇhitvā tathāgataṃ abbhācikkhati. Tatiyaṃ uttānatthamevāti.

25. Catutthe **neyyatthaṃ suttantanti** yassa attho netabbo, taṃ netabbatthaṃ suttantaṃ. **Nītattho suttantoti dīpetīti** kathitatho ayaṃ suttantoti vadati. Tattha “ekapuggalo, bhikkhave, dveme, bhikkhave, puggalā, tayome, bhikkhave, puggalā, cattārome, bhikkhave, puggalā”ti evarūpo suttanto neyyattho nāma. Ettha hi kiñcāpi sammāsambuddhena “ekapuggalo, bhikkhave”tiādi vuttaṃ, paramatthato pana puggalo nāma natthīti evamassa attho netabbova hoti. Ayaṃ pana attano bālatāya nītattho ayaṃ suttantoti dīpeti. Paramatthato hi puggale asati na tathāgato “ekapuggalo, bhikkhave”tiādīni vadeyya. Yasmā pana tena vuttaṃ, tasmā paramatthato atthi puggaloti gaṇhanto taṃ neyyatthaṃ suttantaṃ nītattho suttantoti dīpeti. **Nītatthanti** aniccaṃ dukkhaṃ anattāti evaṃ kathitathā. Ettha hi aniccameva dukkhameva anattāyevāti attho. Ayaṃ pana attano bālatāya “neyyattho ayaṃ suttanto, atthamassa āharissāmī”ti “niccaṃ nāma atthi, sukhaṃ nāma atthi, attā nāma atthi”ti gaṇhanto nītatthaṃ suttantaṃ neyyattho suttantoti dīpeti nāma. Pañcamaṃ uttānatthamevāti.

27. Chaṭṭhe **paṭicchannakammantassāti** pāpakammaṃ. Pāpaṃ hi paṭicchādetvā karonti. No cepi paṭicchādetvā karontī, pāpakammaṃ paṭicchannamevāti vuccati. **Nirayoti** saḥokāsakā khandhā. Tiracchānayanoyiṃ khandhāva labbhanti. Sattamaṭṭhamāni uttānatthāneva.

30. Navame **paṭiggāhātīti** paṭiggāhakā, dussīlaṃ puggalaṃ dve ṭhānāni paṭiggaṇhantīti attho.

31. Dasame **atthavaseti** kāraṇāni. **Araññavanapatthānīti** araṇṇāni ca vanapatthāni ca. Tattha kiñcāpi abhidhamme nippariyāyena “nikkhamitvā bahi indakhilā, sabbametaṃ araṇṇā”nti (vibha. 529) vuttaṃ, tathāpi yaṃ taṃ “pañcadhanusatikaṃ pacchima”nti (pārā. 654) āraṇṇakaṅganipphādaṃ senāsanaṃ vuttaṃ, tadeva adhippetanti veditabbaṃ. **Vanapatthanti** gāmantā atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasīyati na vapīyati. **Pantānīti** pariyantāni atidūrāni, **diṭṭhadhammasukhavihāranti** lokiyalokuttaraṃ phāsuvihāraṃ. **Pacchimaṅca janataṃ anukampamānoti** pacchime mama sāvake anukampanto.

32. Ekādasame **vijjābhāgiyāti** vijjākoṭṭhāsikā. **Samathoti** cittekaggatā. **Vipassanāti** saṅkhārapariggāhakañāṇaṃ. **Kamatthamanubhotīti** katamaṃ atthaṃ ārādheti sampādeti paripūreti. **Cittaṃ bhāvīyatīti** maggacittaṃ bhāvīyati brūhīyati vaḍḍhīyati. **Yo rāgo, so pahīyatīti** yo rajjanakavasena rāgo, so pahīyati. Rāgo hi maggacittassa paccanīko, maggacittaṃ rāgassa ca. Rāgakkhaṇe maggacittaṃ natthi, maggacittakkhaṇe rāgo natthi. Yadā pana rāgo uppajjati, tadā maggacittassa uppattiṃ nivāreti, padaṃ pacchindati. Yadā pana maggacittaṃ uppajjati, tadā rāgaṃ samūlakaṃ ubbaṭṭetvā samugghātentameva uppajjati. Tena vuttaṃ – “rāgo pahīyatī”ti.

Vipassanā, bhikkhave, bhāvīyati vipassanāñāṇaṃ brūhitāṃ vaḍḍhitāṃ. **Paññā bhāvīyatīti** maggapaññā bhāvīyati brūhīyati vaḍḍhīyati. **Yā avijjā, sā pahīyatīti** aṭṭhasu ṭhānesu vaṭṭamūlikā mahāvijjā pahīyati. Avijjā hi maggapaññāya paccanīkā, maggapaññā avijjāya. Avijjākkhaṇe maggapaññā natthi, maggapaññākkhaṇe avijjā natthi. Yadā pana avijjā uppajjati, tadā maggapaññāya

uppattiṃ nivāreti, padaṃ pacchindati. Yadā maggapañña uppajjati, tadā avijjaṃ samūlikam ubbattevā samugghātayamānāva uppajjati. Tena vuttaṃ – “avijjā pahīyati”’ti. Iti maggacittaṃ maggapaññāti dvepi sahaṃjātadhammāva kathitā.

Rāgupakkiliṭṭhaṃ vā, bhikkhave, cittaṃ na vimuccatīti rāgena upakkiliṭṭhattā maggacittaṃ na vimuccatīti dasseti. **Avijjupakkiliṭṭhā vā pañña na bhāvīyatīti** avijjāya upakkiliṭṭhattā maggapañña na bhāvīyatīti dasseti. **Iti kho, bhikkhave**ti evaṃ kho, bhikkhave. **Rāgavirāgā cetovimuttīti** rāgassa khayavirāgena cetovimutti nāma hoti. Phalasaṃādhissetaṃ nāmaṃ. **Avijjāvirāgā paññāvimuttīti** avijjāya khayavirāgena paññāvimutti nāma hoti. Imasmiṃ sutte nānākkhaṇikā saṃādhivipassanā kathitāti.

Bālavaggo tatiyo.

4. Samacittavaggaṇṇanā

33. Catutthassa paṭhame **asappurisabhūmīti** asappurisānaṃ paṭiṭṭhānaṭṭhānaṃ. **Sappurisabhūmiyampi** eseva nayo. **Akataññūti** kataṃ na jānāti. **Akatavedīti** kataṃ pākaṭaṃ katvā na jānāti. **Upaññātanti** vaṇṇitaṃ thomitaṃ pasatthaṃ. **Yadidanti** yā ayaṃ. **Akataññūtā akataveditāti** parena katassa upakārassa ajānanañceva pākaṭaṃ katvā ajānanañca. **Kevalāti** sakalā. Sukkapakkhepi vuttanayena attho veditabbo.

34. Dutīye **mātu ca pitu cāti** janakamātu ca janakapitu ca. **Ekena, bhikkhave, aṃsena mātaraṃ parihareyyāti** ekasmiṃ aṃsakūṭe ṭhapetvā mātaraṃ paṭijaggeyya. **Ekena aṃsena pitaraṃ parihareyyāti** ekasmiṃ aṃsakūṭe ṭhapetvā pitaraṃ paṭijaggeyya. **Vassasatāyuko vassasatajīvīti** vassasatāyukakāle jāto sakalaṃ vassasataṃ jīvanto. Idaṃ vuttaṃ hoti – sace putto nāma “mātāpitūnaṃ paṭikarissāmī”’ti uṭṭhāya samuṭṭhāya dakkhiṇe aṃsakūṭe mātaraṃ, vāme pitaraṃ ṭhapetvā vassasatāyuko sakalampi vassasataṃ jīvamāno parihareyya. **So ca nesam ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanenāti** so ca putto nesam mātāpitūnaṃ aṃsakūṭesu ṭhitānaṃyeva duggandhapaṭivīnodanattaṃ sugandhakaraṇena ucchādanena, parissamavinodanattaṃ hatthaparimaddanena, sītuṇhakāle ca uṇhodakasītodakanhāpanena, hatthapādādīnaṃ ākaḍḍhanaparikaḍḍhanasaṅkhātena sambāhanena upaṭṭhānaṃ kareyya. **Te ca tatthevāti** te ca mātāpitāro tattheva tassa aṃsakūṭesu nisinnāva muttakarīsaṃ cajeyyūṃ. **Natveva, bhikkhave**ti, bhikkhave, evampi natveva mātāpitūnaṃ kataṃ vā hoti paṭikataṃ vā.

Issarādhipacce rajjeti cakkavattirajjaṃ sandhāyevamāha. **Āpādakāti** vaḍḍhakā anupālakā. Puttā hi mātāpitūhi vaḍḍhitā ceva anupālitā ca. **Posakāti** hatthapāde vaḍḍhetvā hadayalohitaṃ pāyevā posakā. Puttā hi mātāpitūhi puṭṭhā bhātā annapānādīhi paṭijaggitā. **Imassa lokassa dassetāro**ti sace hi mātāpitāro jātadivaseyeva puttaṃ pāde gahetvā araṇṇe vā nadiyaṃ vā papāte vā khipeyyūṃ, imasmiṃ loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ na passeyya. Evaṃ akatvā āpāditattā positattā esa imasmiṃ loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇaṃ mātāpitāro nissāya passatīti tyāssa imassa lokassa dassetāro nāma honti. **Samādapetīti** gaṇhāpeti. Imasmiṃ sutte saddhāsīlacāgapañña lokiyalokuttaramissakā kathitā. Dhammasenāpatisāriputtattherasadiṣova bhikkhu tesu paṭiṭṭhāpeti nāmāti veditabbo.

35. Tatiye **tenupasaṅkamīti** so hi brāhmaṇo “samaṇo kira gotamo kathitaṃ vissajjeti, pucchāyassa virajjanaṃ nāma natthi. Ahamassa virajjanaṃ paññaṃ abhisāṅkharissāmī”’ti paṇitabhōjanaṃ bhuñjivā gabbhadvāraṃ pidahitvā nisinno cintetum ārabhi. Athassa etadahosi – “imasmiṃ ṭhāne uccāsaddamahāsaddo vattati, cittaṃ na ekaggaṃ hoti, bhūmigharaṃ kāressāmī”’ti bhūmigharaṃ kāretvā tattha pavisitvā – “evaṃ puṭṭho evaṃ kathessati, evaṃ puṭṭho evaṃ kathessati”’ti ekaṃ gaṇhitvā ekaṃ vissajjento sakaladivasaṃ kiñci passitum nāsakkhi. Tassa imināva nīhārena cattāro māsā vītivattā. So catunnaṃ māsānaṃ accayena ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ nāma addasa. Evaṃ kirassa ahosi – “ahaṃ

samaṇaṃ gotamaṃ upasaṅkamitvā ‘kiṃvādī bhava’nti pucchissāmi. Sace ‘kiriyaṃ vadethā’nti vakkhati, ‘sabbākusalānaṃ nāma tumhe kiriyaṃ vadethā’nti naṃ niggaṇhissāmi. Sace ‘akiriyaṃ vadethā’nti vakkhati, ‘kusaladhammānaṃ nāma tumhe akiriyaṃ vadethā’nti naṃ niggaṇhissāmi. Idañhi ubhatokoṭikaṃ pañhaṃ puṭṭho neva uggilituṃ sakkhissati na niggituṃ. Evaṃ mama jayo bhavissati, samaṇassa gotamassa parājayo’nti utṭhāya apphoṭetvā bhūmigharā nikkhamma “evarūpaṃ pañhaṃ pucchanta na ekakena gantuṃ vaṭṭati”nti nagare ghosanaṃ kāretvā sakalanāgarehi parivuto yena bhagavā tenupasaṅkami. **Kimvādīti** kiṃladdhiko. **Kimakkhāyīti** kiṃ nāma sāvakaṇaṃ paṭipadaṃ akkhāyīti pucchi. Athassa bhagavā catūhi māsehi pañhaṃ abhisankharitvā “diṭṭho me samaṇassa gotamassa parājayapañho”nti mānaṃ paggayha āgatabhāvaṃ ñatvā ekapadeneva taṃ pañhaṃ bhindanto **kiriyaṃ vadethā cāhaṃ, brāhmaṇāti**ādīmāha. Atha brāhmaṇo attano mānaṃ apanetvā bhagavantaṃ āyācanto **yathākathaṃ panāti**ādīmāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

36. Catutthe **dakkhiṇeyyāti** dakkhiṇā vuccati dānaṃ, tassa paṭiggahaṇayuttā kati puggalāti pucchati. **Sekhoti** iminā satta sekkhe dasseti. Ettha ca sīlavantaṃ puṭṭhujjanopi sotāpanneva saṅgahito. **Āhuneyyā yajamānaṃ hontīti** dānaṃ dadantānaṃ āhunassa arahā dānapaṭiggāhakā nāma hontīti attho. **Khettanti** vatthu patiṭṭhā, puññassa viruṇaṇaṭṭhānanti attho.

37. Pañcame **pubbārāmeti** sāvattitho puratthimadisābhāge ārāme. **Migāramātupāsādeti** visākhāya upāsikāya pāsāde. Sā hi migāraseṭṭhinā mātuṭṭhāne ṭhapitattāpi, sabbajetṭhakassa puttassa ayyakaseṭṭhinova samānanāmakattāpi migāramātāti vuccati. Tāya kārito sahasagabbho pāsādo migāramātupāsādo nāma. Thero tasmim viharati. **Tatra kho āyasmā sārīputtoti** tasmim pāsāde viharanto dhammasenāpatisārīputtatthero.

Bhikkhū āmantesīti kasmim kāle āmantesi? Kānici hi suttāni purebhatte bhāsītāni atthi, kānici pacchābhatte, kānici purimayāme, kānici majjhimayāme, kānici pacchimayāme. Idaṃ pana samacittapaṭipadāsuttaṃ pacchābhatte bhāsitaṃ. Tasmā sāyanhasamaye āmantesi.

Na kevalaṃ cetam thereneva bhāsitaṃ, tathāgatenāpi bhāsitaṃ. Kattha nisīditvāti? Visākhāya ratanapāsāde nisīditvā. Tathāgato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsati vassāni anibaddhavāso hutvā yattha yattha phāsukaṃ hoti, tattha tattheva gantvā vasi. Paṭhamaṃ antovassañhi isipatane dhammacakkaṃ pavattetvā aṭṭhārasa mahābrahmakoṭiyo amatapānaṃ pāyetvā bārāṇasiṃ upanissāya isipatane vasi. Dutiyam antovassaṃ rājagahaṃ upanissāya veluvane, tatiyacatutthānīpi tattheva, pañcamaṃ antovassaṃ vesālim upanissāya mahāvane kūtāgārasālāyaṃ, chaṭṭhaṃ antovassaṃ makulapabbate, sattamaṃ tāvatimsabhavane, aṭṭhamaṃ bhagge susumāragiraṃ nissāya bhesakaḷāvane, navamaṃ kosambiyaṃ, dasamaṃ pālīyeyake vanasaṇḍe, ekādasamaṃ nālāyaṃ brāhmaṇagāme, dvādasamaṃ verañjāyaṃ, terasamaṃ cāliyapabbate, cuddasamaṃ jetavane, pañcadasamaṃ kapilavatthusmim, soḷasamaṃ ālavakaṃ dametvā caturāsītīpāṇasahassāni amatapānaṃ pāyetvā ālaviyaṃ, sattarasamaṃ rājagaheya, aṭṭhārasamaṃ cāliyapabbateya, tathā ekūnavīsatiṃ, vīsatiṃ pana antovassaṃ rājagahaṃyeva upanissāya vasi. Evaṃ vīsati vassāni anibaddhavāso hutvā yattha yattha phāsukaṃ hoti, tattha tattheva vasi.

Tato paṭṭhāya pana dve senāsanāni dhuvaparibhogāni akāsi. Katarāni dve? Jetavanañca pubbārāmañca. Kasmā? Dvinnaṃ kulānaṃ guṇamahantaṭāya. Anāthapiṇḍikassa hi visākhāya ca guṇaṃ sandhāya guṇaṃ paṭicca satthā tāni senāsanāni dhuvaparibhogena paribhuñji. Utuvassaṃ cārikaṃ caritvāpi hi antovasse dvīsuyeva senāsanesu vasati. Evaṃ vasanto pana jetavane rattiṃ vasitvā punadvise bhikkhusaṅghaparivuto dakkhiṇadvārena sāvattiṃ piṇḍāya pavisitvā pācīnadvārena nikkhamitvā pubbārāme divāvihāraṃ karoti. Pubbārāme rattiṃ vasitvā punadvise pācīnadvārena sāvattiṃ piṇḍāya pavisitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā jetavane divāvihāraṃ karoti. Tasmim pana divase sammāsambuddho jetavaneyeva vasi. Yattha katthaci vasantassa cassa pañcavidhakkiccam avijahitameva hoti. Taṃ heṭṭhā vitthāritameva. Tesu kicesu pacchimayāmakiccakāle bhagavā lokam olokento sāvattivāsīnañca samantā ca sāvattiyā gāvutaadḍhayanayanayanaparama ṭhāne aparimāṇaṃ

sattānaṃ abhisamayabhāvaṃ addasa.

Tato “kasmim̐ nu kho kāle abhisamayo bhavissatī”ti olokeno “sāyanhasamaye”ti disvā “mayi nu kho kathente abhisamayo bhavissati, sāvake kathente bhavissatī”ti “sāriputtatthere kathente bhavissatī”ti addasa. Tato “kattha nisīditvā kathente bhavissatī”ti olokeno “visākhāya ratanapāsāde nisīditvā”ti disvā “buddhānaṃ nāma tayo sāvakasannipātā honti, aggasāvakānaṃ eko. Tesu ajja dhammasenāpatisāriputtattherassa sāvakasannipāto bhavissatī”ti addasa. Disvā pātova sarīrapaṭijagganaṃ katvā nivatthanivāsano sugatacīvaraṃ pārupitvā selamayapattaṃ ādāya bhikkhusaṅghaparivuto dakkhiṇadvārena nagaraṃ pavisitvā piṇḍāya caranto bhikkhusaṅghassa sulabhapiṇḍapātaṃ katvā vātappahatā viya nāvā paṭinivattitvā dakkhiṇadvārena nikkhamitvā bahidvāre aṭṭhāsi. Tato asīti mahāsāvakā bhikkhuniparisā upāsakaparisā upāsikāparisāti catasso parisā satthāraṃ parivārayiṃsu.

Satthā sāriputtattheraṃ āmantesi – “sāriputta, tayā pubbārāmaṃ gantuṃ vaṭṭati, tava ca parisam̐ gahetvā gacchāhī”ti. “Sādhu, bhante”ti thero attano parivārehi pañcahi bhikkhusatehi parivuto pubbārāmaṃ agamāsi. Eteneva niyāmena asīti mahāsāvake pubbārāmameva pesetvā sayam̐ ekena ānandatthereveva saddhim̐ jetavanaṃ agamāsi. Ānandattheropi vihāre satthu vattaṃ katvā vanditvā “pubbārāmaṃ gacchāmi, bhante”ti āha. Evaṃ karohi ānandāti. Satthāraṃ vanditvā tattheva agamāsi. Satthā ekakova jetavane ohīno.

Taṃ divasañhi catasso parisā therasseva dhammakathaṃ sotukāmā ahesuṃ. Kosalamahārājāpi balakāyena parivuto pubbārāmameva gato. Tathā pañcasataupāsakaparivāro anāthapiṇḍiko. Visākhā pana mahāupāsikā dvīhi jaṅghasahashehi parivuto agamāsi. Sattapaṇṇāsāya kulasatasahassānaṃ vasanaṭṭhāne sāvattinagare gehapālakadārake ṭhapetvā sesajano gandhacuṇṇamālādīni gahetvā pubbārāmameva agamāsi. Catūsu dvāragāmesu gāvutaadḍhayanayanayanaparamaṭṭhāne sabbeyeve manussā gandhacuṇṇamālādihatthā pubbārāmameva agamaṃsu. Sakalavihāro missakapupphehi abhikiṇṇo viya ahoṣi.

Dhammasenāpatisāriputtattheropi kho vihāraṃ gantvā vihārapariveṇe aṅgaṇaṭṭhāne aṭṭhāsi. Bhikkhū therassa āsanaṃ paññāpayiṃsu. Thero tattha nisīditvā upaṭṭhakattherena vatte kate bhikkhusaṅghassa ovādaṃ katvā gandhakuṭim̐ pavisitvā samāpattim̐ appetvā nisīdi. So paricchinnaḥkālavasena samāpattito vuṭṭhāya aciravattim̐ gantvā rajojallaṃ pavāhetvā paṭippassaddhadaratho otiṇṇatittheneva uttaritvā nivatthanivāsano saṅghāṭim̐ pārupitvā aṭṭhāsi. Bhikkhusaṅghopi sammukhasammukhaṭṭhānena otaritvā sarīre rajojallaṃ pavāhetvā paccuttaritvā theram̐ parivārayiṃsu. Antovihārepi therassa dhammāsanaṃ paññāpayiṃsu. Catassopi parisā attano attano okāsaṃ ṇatvā maggaṃ ṭhapetvā nisīdiṃsu. Sāriputtattheropi pañcabhikkhusataparivāro dhammasabhaṃ āgantvā sīhamatthakappaṭiṭṭhite samussitasetacchatte ratanapallaṅke cittabījanim̐ gahetvā puratthābhimukho nisīdi. Nisīditvā parisam̐ oloketvā – “mahatī vatāyaṃ parisā, imissā na appamattikā parittakadhammadesanā anucchavikā, kataradhammadesanā nu kho anucchavikā bhavissatī”ti tīṇi piṭakāni āvajjamāno imaṃ saṃyojanapariyāya dhammadesanaṃ addasa.

Evaṃ desanaṃ sallakkhetvā taṃ desetukāmo bhikkhū āmantesi **āvuso, bhikkhavi**. Āvusoti hi avatvā, bhikkhavi vacanaṃ buddhālāpo nāma hoti, ayaṃ panāyasmā “dasabalena samānaṃ ālapanam̐ na karissāmī”ti satthu gāravavasena sāvakālāpaṃ karonto, “āvuso bhikkhave”ti āha. **Etadvocāti** etaṃ “ajjhattasaṃyojanañca, āvuso, puggalaṃ desessāmi bahiddhāsaṃyojanañcā”ti dhammadesanaṃ padam̐ avoca.

Tasmim̐ pana ratanapāsāde adhivattho eko sotāpanno devaputto atthi, so buddhehi vā sāvakehi vā desanāya āradhamattāyaveva jānāti – “ayaṃ desanā uttānikā bhavissati, ayaṃ gambhīrā. Ayaṃ jhānanissitā bhavissati, ayaṃ vipassanānissitā. Ayaṃ magganissitā ayaṃ phalanissitā, ayaṃ nibbānanissitā”ti. So tasmim̐ divase therena desanāya āradhamattāya evaṃ aññāsi – “yena nīharena

mayhaṃ ayyena dhammasenāpatinā sārīputtattherena desanā āradhā, ayaṃ desanā vipassanāgāḷhā bhavissati, chahi mukhehi vipassanaṃ kathessati. Desanāpariyosāne koṭisatasahassadevatā arahattam pāpuṇissanti, sotāpannādīnaṃ pana devamanussānaṃ paricchedo na bhavissati. Desanāya anucchavikaṃ katvā mayhaṃ ayyassa sādhuṅkāraṃ dassāmi”ti devānubhāvena mahantaṃ saddaṃ katvā – “sādhu sādhu ayyā”ti āha.

Devarājena sādhuṅkāre dinne parivāraṅkāpāsādasahashe adhivatthā devatā sabbāva sādhuṅkāraṃ adamsu. Tāsaṃ sādhuṅkārasaddena sabbā pubbārāme vasanadevatā, tāsaṃ saddena gāvutamatte devatā, tato aḍḍhayaṃ yojaneti etenupāyena ekacakkavāḷe, dvīsu cakkavāḷesu, tīsu cakkavāḷesūti dasasahasacakkavāḷesu devatā sādhuṅkāramadamsu. Tāsaṃ sādhuṅkārasaddena pathaviṭṭhakanāgā ca ākāsaṭṭhakadevatā ca. Tato abbhavalāhakā, uṇhavalāhakā, sītavalāhakā, vassavalāhakā, cātumahārājikā cattāro mahārājāno, tāvatimsā devatā, sakko devarājā, yāmā devatā, suyāmo devarājā, tusitā devatā, santusito devarājā, nimmānaratī devatā, sunimmito devarājā, vasavattī devatā, vasavattī devarājā, brahmapārisajjā, brahmapurohitā, mahābrahmāno, parittābhā, appamāṇābhā, ābhassarā, parittasubhā, appamāṇasubhā, subhakiṇhā, vehapphalā, avihā, atappā, sudassā, sudassī, akaniṭṭhā devatāti asaṅṅe ca arūpāvacarasatte ca ṭhapetvā sotāyatanapavattiṭṭhāne sabbā devatā sādhuṅkāramadamsu.

Tato khīṇāsavamahābrahmāno – “mahā vatāyaṃ sādhuṅkārasaddo, pathavitalato paṭṭhāya yāva akaniṭṭhalokaṃ āgato, kimatthaṃ nu kho eso”ti āvajjento “dhammasenāpatīsārīputtatthero pubbārāme visākhāya ratanapāsāde nisīditvā saṃyojanapariyāyadhammadesanamārabhi, amhehipi tattha kāyasakkhīhi bhavitum vaṭṭati”ti cintetvā tattha agamaṃsu. Pubbārāmo devatāhi paripuṇṇo, samantā pubbārāmassa gāvutaṃ aḍḍhayaṃ yojananti sakalacakkavāḷaṃ heṭṭhā pathavitalena tiriyaṃ cakkavāḷapariyantena paricchinnam dasahi cakkavāḷasahashehi sannipatitāhi devatāhi nirantaramahosi, āragganitūdanamate ṭhāne uparimakoṭiyā saṭṭhi devatā sukhumattabhāve māpetvā aṭṭhaṃsu.

Athāyasmā sārīputto “mahantaṃ vatidaṃ halāhalaṃ, kiṃ nu kho eta”nti āvajjento dasasahasacakkavāḷe ṭhitānaṃ devatānaṃ ekacakkavāḷe sannipatitabhāvaṃ addasa. Atha yasmā buddhānaṃ adhiṭṭhānakiccaṃ natthi, parisaparimāṇeneva passanti ceva saddaṅca sāventi. Sāvakānaṃ pana adhiṭṭhānaṃ vaṭṭati. Tasmā thero samāpattiṃ samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya mahaggatacittena adhiṭṭhāsi – “cakkavāḷapariyantā parisā sabbāpi maṃ passatu, dhammaṅca me desentassa saddaṃ suṇātū”ti. Adhiṭṭhitakālato paṭṭhāya dakkhiṇājāṇupasse ca cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṅca nisīditvā “dhammasenāpatīsārīputtatthero nāma kīdiso dīgho rasso sāmo odāto”ti vattabbakāraṇaṃ nāhosi, sabbesampi sabbadisāsu nisinnānaṃ abhimukheyya paññāyittha, nabhamajjhe ṭhitacando viya ahosi. Dhammaṃ desentassāpissa dakkhiṇājāṇupasse ca cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṅca nisinnā sabbe ekakaṃseneva saddaṃ suṇiṃsu.

Evam adhiṭṭhahitvā thero **ajjhattasaṃyojanaṅca, āvusoti** imaṃ dhammadesanaṃ ārabhi. Tattha **ajjhattanti** kāmabhavo. **Bahiddhāti** rūpārūpabhavo. Kiñcāpi hi sattā kāmabhavo appaṃ kālaṃ vasanti kappassa catutthameva koṭṭhāsaṃ, itaresu tīsu koṭṭhāsesu kāmabhavo suṅṅo hoti tuccho, rūpabhavo bahuṃ kālaṃ vasanti, tathāpi tesam yasmā kāmabhavo cutipaṭisandhiyo bahukā honti, appakā rūpārūpabhavesu. Yattha ca cutipaṭisandhiyo bahukā, tattha ālayopi patthanāpi abhilāsopi bahu hoti. Yattha appā, tattha appo. Tasmā kāmabhavo ajjhattaṃ nāma jātaṃ, rūpārūpabhavā bahiddhā nāma. Iti ajjhattasaṅkhāte kāmabhavo chandarāgo **ajjhattasaṃyojanaṃ** nāma, bahiddhāsaṅkhātesu rūpārūpabhavesu chandarāgo **bahiddhāsaṃyojanaṃ** nāma. Orambhāgiyāni vā pañca saṃyojanāni ajjhattasaṃyojanaṃ nāma, uddhambhāgiyāni pañca bahiddhāsaṃyojanaṃ nāma. Tatrāyaṃ vacanatto – oraṃ vuccati kāmadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ oraṃ bhajantīti orambhāgiyāni. Uddham vuccati rūpārūpadhātu, tattha upapattinipphādanato taṃ uddham bhajantīti uddhambhāgiyāni.

Evam vuttappabhedena ajjhattasaṃyojanena saṃyutto puggalo **ajjhattasaṃyojano**, bahiddhāsaṃyojanena saṃyutto puggalo **bahiddhāsaṃyojano**. Ubhayampi cetam na lokiyassa vaṭṭanissitamahājanassa nāmaṃ. Yesam pana bhavo dvedhā paricchinnō, tesam

sotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃ ariyasāvakaṇaṃ etaṃ nāmaṃ. Yathā hi mahāaraññe khadiravanasālavanādīni thambho tulāsaṅghāṭoti nāmaṃ na labhanti, khadiravanaṃ sālavananti nāmameva labhanti. Yadā pana tato rukkhā tiṅhāya kuṭhāriyā chinditvā thambhādisaṅghānena tacchitā honti, tadā thambho tulāsaṅghāṭoti nāmaṃ labhanti. Evamevaṃ aparicchinnabhavo bahalakilesa puthujjano etaṃ nāmaṃ na labhati, bhavaṃ paricchinditvā kilese tanuke katvā t̥hitā sotāpānādayova labhanti.

Imassa ca panatthassa vibhāvanatthaṃ idaṃ **vacchakasālopamaṃ** veditabbaṃ. Vacchakasālaṃ hi katvā anto khāṇuke koṭṭetvā vacchake yottehi bandhitvā tesu upanibandhanti, yottesu appahontesu kaṇṇesupi gahetvā tattha vacchake pavesenti, antosālāya okāse appahonte bahi khāṇuke koṭṭetvāpi evameva karonti. Tattha koci antobaddho vacchako bahinipanno hoti, koci bahibaddho antonipanno, koci antobaddho antova nipanno, koci bahibaddho bahiyeva nipanno. Koci antopi abaddhova carati, bahipi abaddhova. Tattha antobaddhassa bahinipannassa bandhanaṃ dīghaṃ hoti. So hi uṇhādīpīṭito nikkhamitvā bahi vacchakānaṃ abhantare nipajjati. Bahibaddhe antonipannepi eseva nayo. Yo pana antobaddho antonipanno, tassa bandhanaṃ rassaṃ hoti. Bahibaddhe bahinipannepi eseva nayo. Ubhopi hi te divasampi khāṇukaṃ anuparigantvā tattheva sayanti. Yo pana anto abaddho tattheva vacchakānaṃ antare vicarati. Ayaṃ sīlavā vacchako kaṇṇe gahetvā vacchakānaṃ antare vissatṭho divasampi aññattha agantvā tattheva carati. Bahi abaddhe tattheva vicarantepi eseva nayo.

Tattha vacchakasālā viya tayo bhavā veditabbā. Vacchakasālāyaṃ khāṇukā viya avijjākhāṇuko. Vacchakabandhanayottaṃ viya dasa saṃyojanāni. Vacchakā viya tīsu bhavesu nibbattasattā. Antobaddho bahisayitavacchako viya rūpārūpabhavesu sotāpannasakadāgāmīno. Te hi kiñcāpi tattheva vasanti, saṃyojanaṃ pana tesam kāmāvacarūpanibaddhameva. Kenaṭṭhena? Appahīnaṭṭhena. Rūpārūpabhavesu puthujjanopi eteheva saṅghāto. Sopi hi kiñcāpi tattha vasati, saṃyojanaṃ panassa kāmāvacarūpanibaddhameva. Bahibaddho antosayitavacchako viya kāmāvacare anāgāmī. So hi kiñcāpi kāmāvacare vasati, saṃyojanaṃ panassa rūpārūpabhavūpanibaddhameva. Antobaddho antonipanno viya kāmāvacare sotāpannasakadāgāmīno. Te hi sayampi kāmāvacare vasanti, saṃyojanampi tesam kāmāvacarūpanibaddhameva. Bahibaddho bahinipanno viya rūpārūpabhavesu anāgāmī. So hi sayampi tattha vasati, saṃyojanampissa rūpārūpabhavūpanibaddhameva. Antoabaddho antovicaraṇavacchako viya kāmāvacare khīṇāsavo. Bahiabaddho bahivicaraṇavacchako viya rūpārūpabhavē khīṇāsavo. Saṃyojanesu pana sakkāyaditṭhi vicikicchā sīlabbataparāmāsoti imāni tīṇi gacchantam nivārenti, gataṃ paṭiānenti. Kāmacchando byāpādoti imāni pana dve saṃyojanāni samāpattiyā vā avikkhambhetvā maggena vā asamucchinditvā rūpārūpabhavē nibbattitum na sakkoti.

Katamo cāvusoti idaṃ thero yathā nāma puriso dve ratanapeḷā passe t̥hapetvā sampattaparīsāya dve hatthe pūretvā sattavidhaṃ ratanaṃ bhājetvā dadeyya, evaṃ paṭhamaṃ ratanapeḷaṃ datvā dutiyampi tattheva dadeyya. Evamevaṃ “ajjhattasaṃyojanañca, āvuso, puggalaṃ desessāmi bahiddhāsaṃyojanañcā”ti imāni dve padāni mātīkavasena t̥hapetvā idāni aṭṭhavidhāya parīsāya bhājetvā dassetum vitthārakathaṃ ārabhi.

Tattha **idhāti** imasmiṃ sāsane. **Sīlavā hotīti** catupārisuddhisīlehi sīlasampanno hoti. Iti thero ettāvātā ca kira catupārisuddhisīlaṃ uddisitvā “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”ti iminā tattha jeṭṭhakasīlaṃ vitthāretvā dassesīti dīpavihāravāsī summatthero āha. Antevāsiko panassa tīpīṭakacūlanāgatthero āha – “ubhayatthāpi pātimokkhasaṃvarova vutto. Pātimokkhasaṃvaroyeva hi sīlaṃ, itarāni pana tīṇi sīlanti vuttaṭṭhānaṃ nāma atthī”ti ananujānanto uttari āha – indriyasamvaro nāma chadvārarakkhāmattakameva, ājīvapārisuddhi dhammena samena paccayuppattimattakaṃ, paccayasannissitaṃ paṭiladdhapaccaye “idamattha”nti paccavekkhitvā paribhuñjanamattakaṃ, nipariyāyena pana pātimokkhasaṃvarova sīlaṃ. Yassa so bhinno, ayaṃ chinnaśiso viya puriso hatthapāde sesāni rakkhissatīti na vattabbo. Yassa pana so arogo, ayaṃ acchinnaśiso viya puriso jīvitam sesāni puna pākatikāni katvā rakkhitum sakkoti. Tasmā sīlavāti iminā pātimokkhasaṃvaraṃ uddisitvā tam vitthārento “pātimokkhasaṃvarasaṃvuto”tiādīmāhāti.

Tattha **pātimokkhasaṃvarasaṃvutoti** pātimokkhasaṃvarena samannāgato.

Ācāragocarasaṃpannoti ācārena ca gocarena ca saṃpanno. **Aṇumattesūti** appamattakesu. **Vajjesūti** akusaladhammesu. **Bhayadassāvīti** bhayadassī. **Samādāyāti** sammā ādiyitvā. **Sikkhati sikkhāpadesūti** taṃ taṃ sikkhāpadaṃ samādiyitvā sikkhati. Apica **samādāya sikkhati sikkhāpadesūti** yaṃkiñci sikkhāpadesu sikkhākoṭṭhāsesu sikkhitabbaṃ kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā, taṃ sabbaṃ sammā ādāya sikkhati. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato pana sabbānetāni pātimokkhasaṃvarādīni padāni visuddhimagge (visuddhi. 1.14 ādayo) vuttāni, catupārisuddhisīlaṅca sabbākārena vibhajitvā dassitaṃ. **Aññataraṃ devanikāyanti** chasu kāmāvacaradevagaḥṣu aññataraṃ devagaḥṣaṃ. **Āgāmī hotīti** heṭṭhā āgāmī hoti. **Āgantā itthattanti** itthattaṃ mānusakapañcakkhandhabhāvameva āgantā hoti. Tatrūpapattiko vā uparūpapattiko vā na hoti, puna heṭṭhāgāmīyeva hotīti dasseti. Iminā aṅgena sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno heṭṭhimaṃ maggadvayañceva phaladvayañca kathitaṃ.

Aññataraṃ santaṃ cetovimuttinti aṭṭhasu samāpattīsu aññataraṃ catutthajjhānasamāpattiṃ. Sā hi paccanīkakilesānaṃ santattā santā, teheva ca kilesehi cetaso vimuttattā cetovimuttīti vuccati. **Aññataraṃ devanikāyanti** pañcasu suddhāvāsadevanikāyesu aññataraṃ. **Anāgantā itthattanti** puna imaṃ pañcakkhandhabhāvaṃ anāgantā, heṭṭhūpapattiko na hoti, uparūpapattiko vā hoti tattheva vā parinibbāyīti dasseti. Iminā aṅgena samādhikammikassa bhikkhuno tayo maggā tīṇi ca phalāni kathitāni.

Kāmānaṃyeva nibbidāyāti duvidhānampi kāmānaṃ nibbindanattāya ukkaṇṭhanattāya. **Virāgāyāti** virājjanattāya. **Nirodhāyāti** appavattikaraṇattāya. **Paṭipanno hotīti** paṭipattiṃ paṭipanno hoti. Ettāvataṃ sotāpannaṃ ca sakadāgāmīnaṃ ca pañcakāmaguṇikarāgakkhayattāya anāgāmimaggavipassanā kathitā hoti. **Bhavānaṃyevāti** tiṇṇaṃ bhavānaṃ. Iminā anāgāmīnaṃ bhavarāgakkhayattāya arahattamaggavipassanā kathitā hoti. **Tañhākkhayāya paṭipanno hotīti** imināpi sotāpannasakadāgāmīnaṃyeva pañcakāmaguṇikatanhākkhayakaraṇattāya anāgāmimaggavipassanā kathitā. **So lobhakkhayāyāti** imināpi anāgāmīnaṃ bhavalobhakkhayattāya arahattamaggavipassanāva kathitā. **Aññataraṃ devanikāyanti** suddhāvāsesveva aññataraṃ devanikāyaṃ. **Anāgantā itthattanti** imaṃ khandhapañcakkhandhabhāvaṃ anāgantā, heṭṭhūpapattiko na hoti, uparūpapattiko vā hoti, tattheva vā parinibbāyati.

Iti paṭhamena aṅgena sukkhavipassakassa dhātukammaṭṭhānikabhikkhuno heṭṭhimāni dve maggaphalāni kathitāni, dutiyena samādhikammikassa tīṇi maggaphalāni, “so kāmānaṃ”nti iminā sotāpannasakadāgāmīnaṃ pañcakāmaguṇikarāgakkhayāya upari anāgāmimaggavipassanā, “so bhavānaṃyevā”ti iminā anāgāmīnaṃ upari arahattamaggavipassanā, “so tañhākkhayāyā”ti iminā sotāpannasakadāgāmīnaṃ pañcakāmaguṇikatanhākkhayāya upari anāgāmimaggavipassanā, “so lobhakkhayāyā”ti iminā anāgāmīnaṃ bhavalobhakkhayāya upari arahattamaggavipassanā kathitāti evaṃ chahi mukhehi vipassanaṃ kathetvā desanaṃ yathānusandhiṃ pāpesi. Desanāpariyosāne koṭṭisatasahassadevatā arahattaṃ pāpuṇiṃsu, sotāpannādīnaṃ paricchedova nāhosi. Yathā ca imasmiṃ samāgame, evaṃ mahāsamayasutte maṅgalasutte ca cūḷārāhulovādasutte ca koṭṭisatasahassadevatā arahattaṃ pāpuṇiṃsu, sotāpannādīnaṃ devamanussānaṃ paricchedo nāhosi.

Samacittā devatāti cittassa sukkhambhāvasamatāya samacittā. Sabbāpi hi tā attano attabhāve sukkhame cittasarikkhake katvā māpesuṃ. Tena samacittā nāma jātā. Aparenapi kāraṇena samacittā – “therena samāpatti tāva kathitā, samāpattithāmo pana na kathito. Mayaṃ dasabalaṃ pakkosivā samāpattiyā thāmaṃ kathāpessāmā”ti sabbāpi ekacittā ahesuntipi samacittā. Aparampi kāraṇaṃ – “therena ekena pariyāyena samāpattipi samāpattithāmo pi kathito, ko nu kho imaṃ samāgamaṃ sampatto, ko na sampatto”ti olokayamānā tathāgatassa asampattabhāvaṃ disvā “mayaṃ tathāgataṃ pakkosivā parisamaṃ paripuṇṇaṃ karissāmā”ti sabbāpi ekacittā ahesuntipi samacittā. Aparampi kāraṇaṃ – anāgate kocideva bhikkhu vā bhikkhunī vā devo vā manusso vā “ayaṃ desanā sāvakaḥāsītā”ti agāraṃ kareyya, sammāsambuddhaṃ pakkosivā imaṃ desanaṃ sabbaññubhāsitaṃ karissāma. Evaṃ anāgate garubhāvanīyā bhavissatīti sabbāva ekacittā ahesuntipi samacittā. Aparampi kāraṇaṃ – sabbāpi

hi tā ekasamāpattilābhiniyo vā ahesum ekārammaṇalābhiniyo vāti evampi samacittā.

Haṭṭhāti tuṭṭhapahaṭṭhā āmoditā pamoditā. **Sādhūti** āyācanatthe nipāto. **Anukampaṃ upādāyāti** na therassa anukampaṃ kāruṇṇiṃ anuddayaṃ paṭicca, na ca imasmiṃ ṭhāne therassa anukampitabbakiccaṃ atthi. Yasmiṃ hi divase thero sūkarakhataleṇadvāre bhāgineyyassa dīghanakhaparibbājakassa vedanākammaṭṭhāne (ma. ni. 2.206) kathiyamāne tālavaṇṭaṃ gahetvā satthāraṃ bījamāno ṭhito parassa vaḍḍhitabhōjanaṃ bhujjivā khudaṃ vinodento viya parassa sajjitapasādhanam sīse paṭimuṇcanto viya ca sāvakaṃpāramiṇṇassa nippadesato matthakaṃ patto, tasmimyeva divase bhagavatā anukampito nāma. Avasesānaṃ pana taṃ ṭhānaṃ sampattānaṃ devamanussānaṃ anukampaṃ upādāya gacchatu bhagavāti bhagavantaṃ yācimsu.

Balavā purisoti dubbalo hi khippaṃ samiñjanapasāraṇaṃ kātuṃ na sakkoti, balavāva sakkoti. Tenetaṃ vuttaṃ. **Sammukhe pāturaḥosīti** sammukhaṭṭhāne puratoyeva pākaṭo ahoṣi. **Bhagavā etadavocāti** etaṃ “idha sārīputtā” tiādinaṃ nayena attano āgamanakāraṇaṃ avoca. Evaṃ kirassa ahoṣi – “sace koci bālo akataññū bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā evaṃ cinteyya – ‘sārīputtatthero mahantaṃ parisam alatta, sammāsambuddho ettakaṃ adhvāsetuṃ asakkonto usūyāya parisam uṭṭhāpetuṃ āgato’ ti. So imaṃ mayi manopadosaṃ katvā apāye nibbatteyyā” ti. Athattano āgamanakāraṇaṃ kathento etaṃ “idha sārīputtā” tiādivacanaṃ avoca.

Evaṃ attano āgamanakāraṇaṃ kathetvā idāni samāpattiyā thāmaṃ kathetuṃ **tā kho pana, sārīputta, devatā dasapi hutvāti** adimāha. Tattha yasavasena vā atthaṃ āharituṃ vaṭṭati samāpattivāsena vā. Yasavasena tāva mahesakkhā devatā dasa dasa ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu, tāhi appesakkhatarā vīsati vīsati ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu, tāhi appesakkhatarā...pe... satṭhi satṭhi ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu. Samāpattivāsena pana yāhi paṇītā samāpatti bhāvitā, tā satṭhi satṭhi ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu. Yāhi tato hīnatarā, tā paññāsa paññāsa...pe... yāhi tato hīnatarā samāpatti bhāvitā...pe... tā dasa dasa ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu. Yāhi vā hīnā bhāvitā, tā dasa dasa ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu. Yāhi tato paṇītatarā bhāvitā, tā vīsati vīsati. Yāhi tato paṇītatarā...pe... tā satṭhi satṭhi ekaṭṭhāne aṭṭhaṃsu.

Āraggakoṭinitudanamatteti āraggakoṭiyā patanamatte okāse. **Na ca aññamaññaṃ byābādhentīti** evaṃ sambādhe ṭhāne tiṭṭhantiyopi aññamaññaṃ na byābādhenti na ghaṭṭenti, asampilā asambādhāva ahesum. “Tava hattho maṃ bādhati, tava pādo maṃ bādhati, tvaṃ maṃ maddantī ṭhitā” ti vattabbakāraṇaṃ nāhoṣi. **Tattha nūnāti** tasmim bhava nūna. **Tathācittaṃ bhāvitanti** tenākārena cittaṃ bhāvitaṃ. **Yena tā devatāti** yena tathābhāvitena cittaṃ tā devatā dasapi hutvā...pe... tiṭṭhanti, na ca aññamaññaṃ byābādhentīti. **Idheva khoti** sāsane vā manussaloke vā bhummaṃ, imasmiṃyeva sāsane imasmiṃyeva manussaloketi attho. Tāsañhi devatānaṃ imasmiṃyeva manussaloke imasmiṃyeva ca sāsane taṃ cittaṃ bhāvitaṃ, yena tā sante rūpabhāve nibbattā, tato ca pana āgantvā evaṃ sukhume atthābhāve māpetvā ṭhitā. Tattha kiñcāpi kassapadasabalassa sāsane tīṇi maggaphalāni nibbattetvā brahmaloke nibbattadevatāpi atthi, sabbabuddhānaṃ pana ekāva anusāsani ekaṃ sāsanaṃ katvā “idheva kho, sārīputtā” ti aññabuddhānaṃ sāsanaṃ imameva sāsanaṃ karonto āha. Ettāvataṃ tathāgatena samāpattiyā thāmo kathito.

Idāni sārīputtatheraṃ ārabha tantivasena anusāsaniṃ kathento **tasmātiha, sārīputtāti** āha. Tattha **tasmāti** yasmā tā devatā idheva santaṃ samāpattiṃ nibbattetvā sante bhāve nibbattā, tasmā. **Santindriyāti** pañcannaṃ indriyānaṃ santatāya nibbutatāya paṇītāyā santindriyā. **Santamānasāti** mānasassa santatāya nibbutatāya paṇītāyā santamānasā. **Santaṃyeva upahāraṃ upaharissāmāti** kāyacittūpahāraṃ santaṃ nibbutaṃ paṇītaṃyeva upaharissāma. **Sabrahmacārīsūti** samānaṃ ekuddesatādiṃ brahmaṃ carantesu sahadhammikesu. **Evañhi vo, sārīputta, sikkhitabbanti** iminā ettakena vārena bhagavā desanaṃ sabbaññubhāsitaṃ akāsi. **Anassunti** natṭhā vinaṭṭhā. **Ye imaṃ dhammapariyāyaṃ nāssosunti** ye attano pāpikaṃ tucchaṃ niratthakaṃ diṭṭhiṃ nissāya imaṃ evarūpaṃ dhammadesanaṃ sotuṃ na labhimsūti yathānusandhinā desanaṃ niṭṭhāpesi.

38. Chatṭhe **varaṇāyaṃ viharatīti** varaṇā nāma ekaṃ nagaraṃ, taṃ upanissāya viharati. **Kāmarāgābhīnivesavinibandhapaligedhapariyuṭṭhānajjhosānahetūti** kāmarāgābhīnivesahetu, kāmarāgavinibandhahetu, kāmarāgapaligedhahetu, kāmarāgapariyuṭṭhānahetu, kāmarāgaajjhosānahetūti attho. Idaṃ vuttaṃ hoti – yvāyaṃ pañca kāmaguṇe nissāya uppajjati kāmarāgo, tassābhīnivesādihetu. Kāmarāgena abhīniviṭṭhattā vinibaddhattā tasmīmyeva ca kāmarāge mahāpaṅke viya paligedhattā anupaviṭṭhattā teneva ca kāmarāgena pariyuṭṭhitattā gahitattā kāmarāgeneva ca ajjhositattā gilitvā pariniṭṭhapetvā gahitattāti. **Diṭṭhirāgādīpadesu**pi eseva nayo. **Diṭṭhirāgoti** panettha dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo nissāya uppajjanakarāgo vedītabbo. **Puratthimesu janapadesūti** therassa vasanaṭṭhānato sāvattihījanapado puratthimadisābhāge hoti, thero ca nisīdantopi tatomukhova nisīno, tasmā evamāha. **Udānaṃ udānesīti** udāhāraṃ udāhari. Yathā hi yaṃ telaṃ mānaṃ gahetuṃ na sakkoti, vissandītvā gacchati, taṃ avasesakoti vuccati. Yañca jalaṃ taḷākaṃ gahetuṃ na sakkoti, ajjhottharītvā gacchati, taṃ oghoti vuccati, evamevaṃ yaṃ pītivacanaṃ hadayaṃ gahetuṃ na sakkoti, adhikaṃ hutvā anto asaṅṭhahitvā bahi nikkhamati, taṃ udānanti vuccati, evarūpaṃ pītimayavacanaṃ nicchāresīti attho.

39. Sattame **gundāvaneti** evaṃ nāmake vane. **Upasaṅkamīti** “mahākaccānatthero kira nāma attano pitumattampi ayyakamattampi disvā neva abhivādeti na paccuṭṭheti na āsanena nimanteti”ti sutvā “na sakkā ettakena niṭṭhaṃ gantuṃ, upasaṅkamītvā naṃ pariggaṇhissāmī”ti bhuttapātarāso yenāyasmā mahākaccāno tenupasaṅkami. **Jiṇṇeti** jarājiṇṇe. **Vuddheti** vayovuddhe. **Mahallaketi** jātimahallake. **Addhagateti** dīghakāladdhānaṃ atikkante. **Vayoanuppatteti** pacchimavayaṃ anuppatte. **Tayidaṃ, bho kaccāna, tathevāti**, bho kaccāna, yaṃ taṃ amhehi kevalaṃ sutameva, taṃ iminā diṭṭhena sameti. Tasmā taṃ tatheva, na aññathā. **Na hi bhavaṃ kaccāno brāhmaṇeti** idaṃ attānaṃ sandhāya vadati. Ayaṃ kirassa adhippāyo – amhe evaṃ mahallake disvā bho kaccānassa abhivādanamattampi paccuṭṭhānamattampi āsanena nimantanamattampi natthīti. **Na sampannamevāti** na yuttameva na anucchavikameva.

Thero brāhmaṇassa vacanaṃ sutvā “ayaṃ brāhmaṇo neva vuddhe jānāti na dahare, ācikkhissāmi vuddhe ca dahare cā”ti desanaṃ vaḍḍhento **atthi brāhmaṇāti**ādīmāha. Tattha **jānatāti** sabbaṃ neyyaṃ jānanta. **Passatāti** tadeva hatthe ṭhapitaṃ āmalakaṃ viya passanta. **Vuddhabhūmīti** yena kāraṇena vuddho nāma hoti, taṃ kāraṇaṃ. **Daharabhūmīti** yena kāraṇena daharo nāma hoti, taṃ kāraṇaṃ. **Āsītikoti** asītivassavayo. **Nāvutikoti** navutivassavayo. **Kāme paribhuṅgatīti** vatthukāme kilesakāmeti duvidhepi kāme kamanavasena paribhuṅgati. **Kāmamajjhāvasatīti** duvidhepi kāme ghare gharassāmiko viya vasati adhivasati. **Kāmapariyesanāya ussukoti** duvidhānampi kāmānaṃ pariyesanattaṃ ussukkamāpanno. **Bālo na therotveva saṅkhyāṃ gacchatīti** so na thero bālo mandotveva gaṇanaṃ gacchati. Vuttaṃ hetuṃ –

“Na tena thero so hoti, yenassa palitaṃ siro;
Paripakko vayo tassa, moghajiṇṇoti vuccatī”ti. (dha. pa. 260);

Daharoti taruṇo. **Yuvāti** yobbanena samannāgato. **Susukāḷakesoti** suṭṭhu kāḷakeso. **Bhadrena yobbanena samannāgatoti** yena yobbanena samannāgato yuvā, taṃ yobbanāṃ bhadraṃ laddhakanti dasseti. **Paṭhamena vayasāti** paṭhamavayo nāma tettiṃsa vassāni, tena samannāgatoti attho. **Paṇḍito therotveva saṅkhyāṃ gacchatīti** so evarūpo puggalo paṇḍitoti ca theroti ca gaṇanaṃ gacchati. Vuttampi cetam –

“Yamhi saccañca dhammo ca, ahiṃsā saṃyamo damo;
Sa ve vantamalo dhīro, thero itī pavuccatī”ti. (dha. pa. 261);

40. Aṭṭhame **corā balavanto hontīti** pakkhasampannā, parivārasampannā, dhanasampannā, nivāsaṭṭhānasampannā, vāhanasampannā ca hontī. **Rājāno tasmīṃ samaye dubbalā hontīti** tasmīṃ samaye rājāno tāsaṃ sampattīnaṃ abhāvena dubbalā hontī. **Atiyātunti** bahiddhā janapadacārikaṃ caritvā icchīticchitakkhaṇe antonagaraṃ pavisitum. **Niyyātunti** “corā janapadaṃ vilumpanti maddanti,

te nisedhessāmā’’ti paṭhamayāme vā majjhimayāme vā pacchimayāme vā nikkhamituṃ phāsukaṃ na hoti. Tato uṭṭhāya corā manusse pothetvā acchinditvā gacchanti. **Paccantime vā janapade anusaññātunti** gāmaṃ vāsakaraṇatthāya setuṃ attharaṇatthāya pokkharāṇiṃ khaṇāpanatthāya sālādīnaṃ karaṇatthāya paccantime janapade anusaññātumpi na sukhaṃ hoti.

Brāhmaṇagahapatikānanti antonagaravāsīnaṃ brāhmaṇagahapatikānaṃ. **Bāhirāni vā kammantānīti** bahigāme ārāme khettakammantāni. **Pāpabhikkhū balavanto hontīti** pakkhuttarā yasuttarā puññavanto bahukehi upaṭṭhākehi ca upaṭṭhākīhi ca samannāgatā rājarājamahāmatasannissitā. **Pesalā bhikkhū tasmim samaye dubbalā hontīti** tasmim samaye piyasīlā bhikkhū tāsam sampattīnaṃ abhāvena dubbalā hontī. **Tuṇhībūtā tuṇhībūtāva saṅghamajjhe saṅkasāyantīti** nissaddā hutvā saṅghamajjhe nisinnā kiñci ekavacanampi mukhaṃ ukkhipitvā kathetuṃ asakkontā pajjhāyantā viya nisīdanti. **Tayidanti** tadetaṃ kāraṇaṃ. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

41. Navame **micchāpaṭipattādhikaraṇahetūti** micchāpaṭipattiyā kāraṇahetu paṭipajjanahetūti attho. **Ñāyaṃ dhammaṃ kusalanti** sahavipassanaṃ maggaṃ. Evarūpo hi sahavipassanaṃ maggaṃ ārādhetuṃ sampādetuṃ pūretuṃ na sakkoti. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo. Imasmim sutte saha vipassanāya maggo kathito.

42. Dasame **duggahitehīti** uppaṭipattiyā gahitehi. **Byañjanappatirūpakehīti** byañjanaso patirūpakehi akkharacitratāya laddhakehi. **Atthañca dhammañca paṭibāhantīti** suggahitasuttantānaṃ atthañca pālīñca paṭibāhanti, attano duggahitasuttantānaṃyeva atthañca pālīñca uttaritaraṃ katvā dassenti. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo. Imasmim sutte sāsanaṃ vuddhi ca parihāni ca kathitāti.

Samacittavaggo catuttho.

5. Parisavaggavaṇṇanā

43. Pañcamassa paṭhame **uttānāti** pākāṭā appaṭicchannā. **Gambhīrāti** gulhā paṭicchannā. **Uddhatāti** uddhaccena samannāgatā. **Unnaḷāti** uggatanaḷā, uṭṭhitatucchamānāti vuttaṃ hoti. **Capalāti** pattacīvaramaṇḍanādīnā cāpallena yuttā. **Mukharāti** mukhakharā kharavacanā. **Vikiṇṇavācāti** asaṃyavacanā divasampi niratthakavacanapālāpino. **Muṭṭhassatīti** vissaṭṭhasatino. **Asampajānāti** nippaññā. **Asamāhitāti** cittekaggatāmattassāpi alābhino. **Pākatindriyāti** pakatiyā ṭhitehi vivaṭehi arakkhitehi indriyehi samannāgatā. Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo.

44. Dutiye **bhaṇḍanaajātāti** bhaṇḍanaṃ vuccati kalahassa pubbabhāgo, taṃ tesam jātanti bhaṇḍanaajātā. Tathā “mayam tumhe daṇḍāpessāma bandhāpessāmā’’tiādivacanappavattiyā sañjātakalahā. Ayaṃ tāva gihīsu nayo. Pabbajitā pana āpattivītikkamavācaṃ vadantā **kalahajātā** nāma. **Vivādāpannāti** viruddhavādaṃ āpannā. **Mukhasattīhi vitudantāti** guṇānaṃ chindanaṭṭhena dubbhāsītā vācā mukhasattiyoti vuccanti, tāhi vitudantā vijjhantā. **Samaggāti** ekakammaṃ ekuddeso samasikkhatāti etesaṃ karaṇena samaggatāya sahitā. **Piyacakkhūhīti** mettācakkhūhi.

45. Tatiye **aggavatīti** uttamapuggalavatī, aggāya vā uttamāya paṭipattiyā samannāgatā. Tato viparītā **anaggavatī**. **Bāhulikāti** cīvarādibāhullāya paṭipannā. Sāsanaṃ sithilaṃ gaṇhantīti **sāthalikā**. **Okkamane pubbaṅgamāti** ettha okkamaṃ vuccati avagamaṇaṭṭhena pañca nīvaraṇāni, tena pañcanīvaraṇapūraṇe pubbaṅgamāti vuttaṃ hoti. **Paviveketi** upadhiviveke nibbāne. **Nikkhittadhurāti** tividhepi viveke oropitadhurā. **Na vīriyaṃ ārabhantīti** duvidhampi vīriyaṃ na karonti. **Appattassa pattiyāti** pubbe appattassa jhānavipassanāmaggaṃ phalavisesassa pattiatthāya. Itaraṃ padadvayaṃ tasseva vevacanaṃ. **Pacchimā janatāti** saddhivihārikaantevāsikajano. **Diṭṭhānugatiṃ āpajjati** ācariyupajjhāyehi kataṃ anukaronto diṭṭhassa tesam ācārassa anugatiṃ āpajjati nāma. Sesam vuttapaṭipakkhanayena veditabbaṃ.

46. Catutthe **ariyāti** ariyasāvakaṃ parisā. **Anariyāti** puthujjanaṃ parisā. “**Idaṃ dukkha**”nti **yathābhūtaṃ nappajānantīti** tṭhapetvā taṃhaṃ tebhūmakā pañcakkhandhā dukkhasaccam nāma, ettakameva dukkhaṃ, ito uddhaṃ dukkhaṃ natthīti yathāsabhāvato nappajānanti. Esa nayo sabbattha. Sesapadesu pana tassa dukkhassa samuṭṭhāpikā purimatanhā **samudayo** nāma, tassāyeva taṃhāya, dvinnampi vā tesam saccānaṃ accantakkhayo asamuppatti **dukkhanirodho** nāma, aṭṭhaṅgiko ariyamaggo **dukkhanirodhagāminī paṭipadā** nāmāti evaṃ imasmiṃ sutte catūhi saccehi cattāro maggā ca cattāri ca phalāni kathitāni.

47. Pañcame **parisākaṣaṭoti** kasaṭaparisaṃ kacavaraparisaṃ palāpaparisaṃti attho. **Parisāmaṇḍoti** pasannaparisaṃ sārāparisaṃti attho. **Chandāgatim gacchantīti** chandena agatim gacchanti, akattabbaṃ karontīti attho. Sesapadesupi eseva nayo. Imāni pana cattāri agatigamaṇāni bhaṇḍabhājanīye ca vinicchayaṭṭhāne ca labbhanti. Tattha bhaṇḍabhājanīye tāva attano bhārabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ amanāpe bhaṇḍake patte taṃ parivattetvā manāpaṃ dento **chandāgatim gacchati** nāma. Attano pana abhārabhūtānaṃ manāpe bhaṇḍake patte taṃ parivattetvā amanāpaṃ dento **dosāgatim gacchati** nāma. Bhaṇḍakabhājanīyavattuṃca tṭhikaṃca ajānanto **mohāgatim gacchati** nāma. Mukharānaṃ vā rājādinissitānaṃ vā “ime me amanāpe bhaṇḍake dinne anathampi kareyyu”nti bhayena parivattetvā manāpaṃ dento **bhayāgatim gacchati** nāma. Yo pana evaṃ na gacchati, sabbesaṃ tulābhūto paṇābhūto majjhato hutvā yaṃ yassa pāpuṇāti, taññeva tassa deti, ayaṃ catubbidhampi agatigamaṇaṃ na gacchati nāma. Vinicchayaṭṭhāne pana attano bhārabhūtassa garukāpattim lahukāpattīti katvā kathento **chandāgatim gacchati** nāma. Itarassa lahukāpattim garukāpattīti katvā kathento **dosāgatim gacchati** nāma. Āpattivuṭṭhānaṃ pana samuccayakkhandhakaṃca ajānanto **mohāgatim gacchati** nāma. Mukharassa vā rājapūjitasā vā “ayaṃ me garukaṃ katvā āpattim kathentassa anathampi kareyyā”ti garukameva lahukāti katvā kathento **bhayāgatim gacchati** nāma. Yo pana sabbesaṃ yathābhūtaṃ katheti, ayaṃ catubbidhampi agatigamaṇaṃ na gacchati nāma.

48. Chaṭṭhe **okkācitavinītāti** dubbinītā. **No paṭipucchāvinītāti** na pucchitvā vinītā. **Gambhīrāti** pālīvasena gambhīrā sallasuttasadiṣā. **Gambhīratthāti** atthavasena gambhīrā mahāvedallasuttasadiṣā. **Lokuttarāti** lokuttaraatthadīpakā. **Suññatāpaṭisaṃyuttāti** sattaṃsuññaṃ dhammamattameva pakāsakā asaṅkhatasamuyuttasadiṣā. **Na aññā cittaṃ upaṭṭhapentīti** vijānanatthāya cittaṃ na upaṭṭhapenti, niddāyanti vā aññavihitā vā honti. **Uggahetabbaṃ pariyāpuṇitabbanti** uggahetabbe ca pariyāpuṇitabbe ca. **Kavitāti** kavīhi katā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Cittakkharāti** vicitraakkharā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Bāhirakāti** sāsānato bahibhūtā. **Sāvakaḥāsītāti** tesam tesam sāvakehi bhāsītā. **Sussūsantīti** akkharacittatāya ceva sarasampattiyā ca attamaṇā hutvā suṇanti. **Na ceva aññamaññaṃ paṭipucchantīti** aññamaññaṃ atthaṃ vā anusandhiṃ vā pubbāparaṃ vā na pucchanti. **Na ca paṭivicarantīti** pucchanaṭṭhāya cārikaṃ na vicaranti. **Idaṃ kathanti** idaṃ byañjanaṃ kathaṃ ropetabbaṃ kinti ropetabbaṃ? **Imassa ko atthoti** imassa bhāsītassa ko attho, kā anusandhi, kiṃ pubbāparaṃ? **Avivaṭanti** paṭicchanaṃ. **Na vivarantīti** na ugghaṭenti. **Anuttānikatanti** apākaṭaṃ kataṃ. **Na uttāniṃ karontīti** pākaṭaṃ na karonti. **Kaṅkhāṭṭhāniyesūti** kaṅkhāya kāraṇabhūtesu. Sukkapakkho vuttavipallāseṇa veditabbo.

49. Sattame **āmisagarūti** catupaccayagarukā lokuttaradhammaṃ lāmakato gahetvā tṭhitarisaṃ. **Saddhammagarūti** nava lokuttaradhamme garuke katvā cattāro paccaye lāmakato gahetvā tṭhitarisaṃ. **Ubhatobhāgavimuttoti** dvīhi bhāgehi vimutto. **Paññāvimuttoti** paññāya vimutto sukkhaviṭṭasakakhīṇāsavo. **Kāyasakkhīti** kāyena jhānaphassaṃ phusitvā pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikatvā tṭhito. **Diṭṭhippattoti** diṭṭhantaṃ patto. Ime dvepi chasu tṭhānesu labbhanti. **Saddhāvimuttoti** saddahanto vimutto. Ayampi chasu tṭhānesu labbhanti. Dhammaṃ anussaratīti **dhammānusārī**. Saddhaṃ anussaratīti **saddhānusārī**. Ime dvepi paṭhamamaggasamaṅgino. **Kalyāṇadhammoti** sundaradhammo. **Dussīlo pāpadhammoti** nissīlo lāmakadhammo. Imaṃ kasmā gaṇhanti? Sabbesu hi ekasadesesu jātesu sīlavantesu balavagāraṃ na hoti, ekaccesu pana dussīlesu satī sīlavantānaṃ upari balavagāraṃ hotīti maññantā gaṇhanti. **Te tena lābhaṃ labhantīti** te bhikkhū ekaccānaṃ vaṇṇaṃ ekaccānaṃ avaṇṇaṃ kathetvā cattāro paccaye labhanti. **Gathitāti** taṃhāya ganthitā. **Mucchitāti** taṃhāvaseneva

mucchitā. **Ajjhopannāti** ajjhosāya gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Anādīnavadassāvinoti** apaccavekkhitaparibhoge ādīnavam apassantā. **Anissaraṇapaññāti** catūsu paccayesu chandarāgaapakaḍḍhanāya nissaraṇapaññāya virahitā idamattham etanti ajānantā. **Paribhuñjantī** sacchandarāgā hutvā paribhuñjanti.

Sukkapakkhe **ubhatobhāgavimuttoti**ādīsu ayam sattannampi ariyapuggalānam saṅkhepapakāsānā – eko bhikkhu paññādhurena abhinivīṭṭho aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā sotāpattimaggaṃ pāpuṇāti. So tasmim̄ khaṇe dhammānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu kāyasakkhi nāma, arahattaphalakkhaṇe ubhatobhāgavimutto nāma. Samāpattihi vikkhambhanavimuttiyā maggena samucchedavimuttiyāti dvikkhattum vā dvīhi vā bhāgehi vimuttoti attho. Aparo paññādhurena abhinivīṭṭho samāpattiyo nibbattetum asakkonto sukkhavipassakova hutvā sotāpattimaggaṃ pāpuṇāti. So tasmim̄ khaṇe dhammānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu diṭṭhippatto nāma, arahattaphalakkhaṇe paññāvimutto nāma. Aparo saddhādhurena abhinivīṭṭho aṭṭha samāpattiyo nibbattetvā sotāpattimaggaṃ pāpuṇāti. So tasmim̄ khaṇe saddhānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu kāyasakkhi nāma, arahattaphalakkhaṇe ubhatobhāgavimutto nāma. Aparo saddhādhurena abhinivīṭṭho samāpattiyo nibbattetum asakkonto sukkhavipassakova hutvā sotāpattimaggaṃ pāpuṇāti. So tasmim̄ khaṇe saddhānusārī nāma hoti, sotāpattiphalādīsu chasu ṭhānesu saddhāvimutto nāma, arahattaphalakkhaṇe paññāvimutto nāma.

50. Aṭṭhame **visamāti** sapakkhalanaṭṭhena visamā. **Samāti** nipakkhalanaṭṭhena samā. **Adhammakammānīti** uddhammāni kammāni. **Avinayakammānīti** ubbinayāni kammāni.

51. Navame **adhammikāti** niddhammā. **Dhammikāti** dhammayuttā.

52. Dasame **adhikaraṇanti** vivādādhikaraṇādicatubbidham̄ adhikaraṇam̄. **Ādiyantīti** gaṇhanti. **Saññāpentīti** jānāpentī. **Na ca saññattim̄ upagacchantīti** saññāpanattham̄ na sannipatanti. **Na ca nijjhāpentīti** na pekkhāpentī. **Na ca nijjhattim̄ upagacchantīti** aññamaññam̄ nijjhāpanatthāya na sannipatanti. **Asaññattibalāti** asaññattiyeva balaṃ etesanti asaññattibalā. **Appaṭinissaggamantīnoti** yesam̄ hi evam̄ hoti – “sace amhehi gahitam̄ adhikaraṇam̄ dhammikam̄ bhavissati, gaṇhissāma. Sace adhammikam̄, vissajjessāmā”ti, te paṭinissaggamantino nāma hontī. Ime pana na tathā mantentīti appaṭinissaggamantino. **Thāmasā parāmāsā abhinivissāti** diṭṭhithāmena ca diṭṭhiparāmāsena ca abhinivisitvā. **Idameva saccanti** idaṃ amhākam̄ vacanameva saccam̄. **Moghamaññanti** avasesānam̄ vacanam̄ mogham̄ tuccham̄. Sukkapakkho uttānatthoyevāti.

Parisavaggo pañcamo.

Paṭhamapaṇṇāsakam̄ niṭṭhitam̄.

2. Dutiyapaṇṇāsakam̄

(6) 1. Puggalavaggaṇṇanā

53. Dutiyapaṇṇāsakassa paṭhame cakkavattinā saddhim̄ gahittā “lokānukampāyā”ti na vuttam̄. Ettha ca cakkavattino uppattiyā dve sampattiyo labhanti, buddhānam̄ uppattiyā tissopi.

54. Dutīye **acchariyamanussāti** āciṇṇamanussā abbhutamanussā.

55. Tatiye **bahuno janassa anutappā hotīti** mahājanassa anutāpakārī hoti. Tattha cakkavattino kālakiriyā ekacakkavāḷe devamanussānam̄ anutāpaṃ karoti, tathāgatassa kālakiriyā dasasu cakkavāḷasahassesu.

56. Catutthe **thūpārahā**ti thūpassa yuttā anucchavikā. Cakkavattino hi cetiyaṃ paṭijaggitvā dve sampattiyo labhanti, buddhānaṃ cetiyaṃ paṭijaggitvā tissopi.

57. Pañcame **buddhā**ti attano ānubhāvena cattāri saccāni buddhā.

58. Chaṭṭhe **phalantiyā**ti saddaṃ karontiyā. Na **santasanti**ti na bhāyanti. Tattha khīṇāsavo attano sakkāyaditṭhiyā pahīnattā na bhāyati, hatthājāniyo sakkāyaditṭhiyā balavattāti. Sattamaṭṭhamesupi eseva nayo.

61. Navame **kiṃpurisā**ti kinnarā. **Mānusiṃ vācaṃ na bhāsanti**ti manussakathaṃ na kathenti. Dhammāsokassa kira ekaṃ kinnaraṃ ānetvā dassesuṃ. So “kathāpetha na”nti āha. Kinnaro kathetuṃ na icchati. Eko puriso “ahametaṃ kathāpessāmi”ti heṭṭhāpāsādaṃ otāretvā dve khāṇuke koṭṭetuṃ ukkhalim āropesi. Sā ubhatopassehi patati. Taṃ disvā kinnaro “kiṃ aññaṃ ekaṃ khāṇukaṃ koṭṭetuṃ na vaṭṭati”ti ettakameva āha. Puna aparabhāge dve kinnare ānetvā dassesuṃ. Rājā “kathāpetha ne”ti āha. Te kathetuṃ na icchimsu. Eko puriso “ahamete kathāpessāmi”ti te gahetvā antarāpaṇaṃ agamāsi. Tattheko ambapakkañca macche ca addasa, eko kabīṭṭhaphalañca ambilikāphalañca. Tattha purimo “mahāvisaṃ manussā khādanti, kathaṃ te kilāsino na honti”ti āha. Itaro “kathaṃ ime etaṃ nissāya kuṭṭhino na honti”ti āha. Evaṃ mānusiṃ vācaṃ kathetuṃ sakkontāpi dve atthe sampassamānā na kathenti.

62. Dasame **appaṭivā**noti anukaṅṭhito apaccosakkito.

63. Ekādasame **asantasannivāsanti** asappurisānaṃ sannivāsaṃ. Na **vadeyyā**ti ovādena vā anusāsaniyā vā na vadeyya, mā vadatūti attho. **Therampāhaṃ na vadeyyanti** ahampi therāṃ bhikkhuṃ ovādānusāsaniyasena na vadeyyaṃ. **Ahitānukampī**ti ahitaṃ icchamāno. **No hitānukampī**ti hitaṃ anicchamāno. **Noti naṃ vadeyyanti** “ahaṃ tava vacanaṃ na karissa”nti naṃ vadeyyaṃ. **Vihettheyanti** vacanassa akaraṇena vihettheyaṃ. **Passampissa nappaṭikareyyanti** passantopi jānantopi ahaṃ tassa vacanaṃ na kareyyaṃ. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. Sukkapakkhe pana **sādhūti naṃ vadeyyanti** “sādhu bhaddakaṃ sukathitaṃ tayā”ti tassa kathaṃ abhinandanto naṃ vadeyyanti attho.

64. Dvādasame **ubhato vacīsaṃsāroti** dvīsipi pakkhesu aññaṃaññaṃ akkosanapaccakkosanavasena saṃsaramānā vācā vacīsaṃsāro. **Diṭṭhipaḷāso**ti diṭṭhiṃ nissāya uppajjanako yugaggāhalakkhaṇo paḷāso diṭṭhipaḷāso nāma. **Cetaso āghātoti** kopo. So hi cittaṃ āghātento uppajjati. **Appaccayoti** atuṭṭhākāro, domanassanti attho. **Anabhiraddhī**ti kopoyeva. So hi anabhirādhanavasena anabhiraddhīti vuccati. **Ajjhattaṃ avūpasantaṃ hotī**ti sabbampetaṃ niyakajjhattasāṅkhāte attano citte ca saddhivihārikaantevāsikasāṅkhātāya attano parisāya ca avūpasantaṃ hoti. **Tasmetanti** tasmim etaṃ. Sesāṃ vuttanayeneva veditabbanti.

Puggalavaggo paṭhamo.

(7) 2. Sukhavaggavaṇṇanā

65. Dutiyaṃ paṭhame **gihisukhanti** gihīnaṃ sabbakāmanipphattimūlakaṃ sukhaṃ. **Pabbajitasukhanti** pabbajitānaṃ pabbajjāmūlakaṃ sukhaṃ.

66. Dutiye **kāmasukhanti** kāme ārabba uppajjanakasukhaṃ. **Nekkhammasukhanti** nekkhammaṃ vuccati pabbajjā, taṃ ārabba uppajjanakasukhaṃ.

67. Tatiye **upadhisukhanti** tebhūmakasukhaṃ. **Nirupadhisukhanti** lokuttarasukhaṃ.

68. Catutthe **sāsavasukhanti** āsavānaṃ paccayabhūtaṃ vaṭṭasukhaṃ. **Anāsavasukhanti** tesāṃ apaccayabhūtaṃ vivaṭṭasukhaṃ.

69. Pañcame **sāmisanti** saṃkilesaṃ vaṭṭagāmisukhaṃ. **Nirāmisanti** nikkilesaṃ vivaṭṭagāmisukhaṃ.

70. Chaṭṭhe **ariyasukhanti** aputhujjanasukhaṃ. **Anariyasukhanti** puthujjanasukhaṃ.

71. Sattame **kāyikanti** kāyaviññāṇasahajātaṃ. **Cetasikanti** manodvārikasukhaṃ. Taṃ lokiyalokuttaramissa kaṃ kathitaṃ.

72. Aṭṭhame **sappītikanti** paṭhamadutiyaṃ jhānasukhaṃ. **Nippītikanti** tatiyacatutthajjhānasukhaṃ. Tattha lokiyasappītikato lokyanippītikaṃ, lokuttarasappītikato ca lokuttaranippītikaṃ agganti evaṃ bhummantaraṃ abhinditvā aggabhāvo veditabbo.

73. Navame **sātasukhanti** tīsu jhānesu sukhaṃ. **Upekkhāsukhanti** catutthajjhānasukhaṃ.

74. Dasame **samādhisukhanti** appanaṃ vā upacāraṃ vā pattasukhaṃ. **Asamādhisukhanti** tadubhayaṃ appattasukhaṃ.

75. Ekādasame **sappītikārammaṇanti** sappītikaṃ jhānavayaṃ paccavekkhantassa uppannasukhaṃ. **Nippītikārammaṇepi** eseva nayo. Dvādasamepi imināva upāyena attho veditabbo.

77. Terasame **rūpārammaṇanti** rūpāvacaracatutthajjhānārammaṇaṃ, yaṃkiñci rūpaṃ ārabha uppajjanakaṃ vā. **Arūpārammaṇanti** arūpāvacarajjhānārammaṇaṃ, yaṃkiñci arūpaṃ ārabha uppajjanakaṃ vāti.

Sukhavaggo dutiyo.

(8) 3. Sanimittavaggavaṇṇanā

78-79. Tatiyassa paṭhame **sanimittāti** sakāraṇā. Dutiyaḍisupi eseva nayo. Nidānaṃ hetu saṅkhāro paccayo rūpanti sabbāni hi etāni kāraṇavevacanāneva.

84. Sattame **savedanāti** paccayabhūtāya sampayuttavedanāya satiyeva uppajjanti, nāsātīti attho. Aṭṭhamanavamesupi eseva nayo.

87. Dasame **saṅkhatārammaṇāti** paccayanibbattaṃ saṅkhatadhammaṃ ārammaṇaṃ katvāva uppajjanti. **No asaṅkhatārammaṇāti** asaṅkhatam pana nibbānaṃ ārabha na uppajjanti. **Na hontīti** maggakkhaṇe na honti nāma, phale patte nāhesunti. Evametesu dasasupi ṭhānesu yāva arahattā desanā desitāti.

Sanimittavaggo tatiyo.

(9) 4. Dhammavaggavaṇṇanā

88. Catutthassa paṭhame **cetovimuttīti** phalasaṃmādhī. **Paññāvimuttīti** phalapaññā.

89. Dutiye **paggāhoti** vīriyaṃ. **Avikkhepoti** cittekaggatā.

90. Tatiye **nā**manti cattāro arūpakkhandhā. **Rū**panti rūpakkhandho. Iti imasmiṃ sutte dhammakotṭhāsaparicchedañāṇaṃ nāma kathitaṃ.

91. Catutthe **vijj**āti phalañāṇaṃ. **Vimutt**īti taṃsampayuttā sesadhammā.

92. Pañcame **bhavadiṭṭh**īti sassatadiṭṭhi. **Vibhavadiṭṭh**īti ucchedadiṭṭhi. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

95. Aṭṭhame **dovacassat**āti dubbacabhāvo. **Pāpamittat**āti pāpamittasevanabhāvo. Navamaṃ vuttavipariyāyena veditabbaṃ.

97. Dasame **dhātukusalat**āti aṭṭhārasa dhātuyo dhātūti jānanaṃ. **Manasikārakusalat**āti tāsamyeva dhātūnaṃ aniccādivasena lakkhaṇattayaṃ āropetvā jānanaṃ.

98. Ekādasame **āpattikusalat**āti pañcannañca sattannañca āpattikkhandhānaṃ jānanaṃ. **Āpattivuṭṭhānakusalat**āti desanāya vā kammavācāya vā āpattīhi vuṭṭhānājānanaṃ.

Dhammavaggo catuttho.

(10) 5. Bālavaggavaṇṇanā

99. Pañcamassa paṭhame **anāgataṃ bhāraṃ vahat**īti “sammajjanī paḍīpo ca, udakaṃ āsanaena ca, chandapārisuddhiutukkhānaṃ, bhikkhugaṇanā ca ovādo, pātimokkhaṃ therabhāroti vuccatī”ti imaṃ dasavidhaṃ therabhāraṃ navako hutvā therena anajjhīṭṭho karonto anāgataṃ bhāraṃ vahati nāma. **Āgataṃ bhāraṃ na vahat**īti thero samāno tameva dasavidhaṃ bhāraṃ attanā vā akaronto paraṃ vā asamādapento āgataṃ bhāraṃ na vahati nāma. Dutiyasuttepi imināva nayena attho veditabbo.

101. Tatiye **akappiye kappiyasaññ**īti akappiye sīhamaṃsādimhi “kappiyaṃ ida”nti evaṃsaññī. **Kappiye akappiyasaññ**īti kumbhīlamaṃsabiḷāramaṃsādimhi kappiye “akappiyaṃ ida”nti evaṃsaññī. Catutthaṃ vuttanayeneva veditabbaṃ.

103. Pañcame **anāpattiyā āpattisaññ**īti āpucchitvā bhaṇḍakaṃ dhovantassa, pattaṃ pacantassa, kese chindantassa, gāmaṃ pavasantassātiādīsu anāpatti, tattha “āpatti aya”nti evaṃsaññī. **Āpattiyā anāpattisaññ**īti tesaññeva vatthūnaṃ anāpucchākaraṇe āpatti, tattha “anāpatti”ti evaṃsaññī. Chaṭṭhepi vuttanayeneva attho veditabbo. Sattamādīni uttānatthāneva.

109. Ekādasame **āsavā**ti kilesā. **Na kukkucāyitabbanti** saṅghabhogassa apaṭṭhapanāṃ avicāraṇaṃ na kukkucāyitabbaṃ nāma, taṃ kukkucāyati. **Kukkucāyitabbanti** tasseva paṭṭhapanāṃ vicāraṇaṃ, taṃ na kukkucāyati. Dvādasamādīni heṭṭhā vuttanayeneva veditabbānīti.

Bālavaggo pañcamaṃ.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Āsāduppajahavaggavaṇṇanā

119. Tatiyassa paṇṇāsakassa paṭhame **āsā**ti taṇhā. **Duppajahā**ti duccajā dunnīharā. Lābhāsāya

duppajahabhāvena sattā dasapi vassāni vīsati paṭṭhapi vassāni “ajja labhissāma, sve labhissāmā”ti rājānaṃ upaṭṭhahanti, kasikammādīni karonti, ubhatobyūḷhaṃ saṅgāmaṃ pakkhandanti, ajapathasaṅkupathādayo paṭipajjanti, nāvāya mahāsamuddaṃ pavisanti. Jīvitāsāya duppajahattā sampatte maraṇakālepi vassasatajīviṃ attānaṃ maññanti. So kammakammanimittādīni passantopi “dānaṃ dehi pūjaṃ, karohi”ti anukampakehi vuccamāno “nāhaṃ marissāmi, jīvissāmi”cceva āsāya kassaci vacanaṃ na gaṇhāti.

120. Dutiye **pubbakārī**ti paṭhamaṃ upakārassa kārako. **Kataññūkatavedī**ti tena kataṃ ñatvā pacchā kārako. Tesu pubbakārī “iṇaṃ demī”ti saññaṃ karoti, pacchā kārako “iṇaṃ jīrāpemi”ti saññaṃ karoti.

121. Tatiye **titto ca tappetā cāti** paccekabuddho ca tathāgatasāvako ca khīṇāsavo titto nāma, tathāgato arahaṃ sammāsambuddho titto ca tappetā ca.

122. Catutthe **duttappayā**ti dāyakena duttappayā tappetuṃ na sukarā. **Nikkhipatī**ti nidahati na paribhuñjati. **Vissajjetī**ti paresaṃ deti.

123. Pañcame **na vissajjetī**ti sabbamaṃyeva paresaṃ na deti, attano pana yāpanamattaṃ gahetvā avasesaṃ deti.

124. Chaṭṭhe **subhanimittanti** iṭṭhārammaṇaṃ.

125. Sattame **paṭighanimittanti** aniṭṭhanimittaṃ.

126. Aṭṭhame **parato ca ghosoti** parassa santikā assaddhammasavanaṃ.

127. Navame **parato ca ghosoti** parassa santikā saddhammasavanaṃ. Sesamaṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Āsāduppajahavaggo paṭhamaṃ.

(12) 2. Āyācanavaggavaṇṇanā

131. Dutiyaṃ paṭhame **evaṃ sammā āyācamāno āyāceyyā**ti saddho bhikkhu uṭṭhahitvā “yādiso sārīputtatthero paññāya, ahampi tādiso homi. Yādiso mahāmogallānatthero iddhiyā, ahampi tādiso homi”ti evaṃ āyācanto pihento patthento yaṃ atthi, tasseva patthitattā sammā pattheyya nāma. Ito uttari patthento micchā pattheyya. Evarūpā hi patthanā yaṃ natthi, tassa patthitattā micchāpatthanā nāma hoti. Kiṃ kāraṇā? **Esā, bhikkhave, tulā etaṃ pamāṇanti** yathā hi suvaṇṇaṃ vā hiraṇṇaṃ vā tulentassa tulā icchitabbā, dhaññaṃ minantassa mānanti tulane tulā, minane ca mānaṃ pamāṇaṃ hoti, evameva mama sāvakaṇaṃ bhikkhūnaṃ esā tulā etaṃ pamāṇaṃ yadidaṃ sārīputtamoggallānā. Te gahetvā “ahampi ñāṇena vā iddhiyā vā etampamaṇo homi”ti attānaṃ tuletum vā pamāṇetuṃ vā sakkā, na ito aññathā.

132. Dutiyaḍīsupi eseva nayo. Idaṃ panettha visesamattaṃ – **khemā ca bhikkhunī uppalavaṇṇā cāti** etāsu hi khemā paññāya aggā, uppalavaṇṇā iddhiyā. Tasmā “paññāya vā iddhiyā vā etādisi homi”ti sammā āyācamānā āyāceyya. Tathā citto gahapati paññāya aggo, hatthako rājakumāro mahiddhikatāya. Tasmā “paññāya vā iddhiyā vā ediso homi”ti sammā āyācamāno āyāceyya. Khujjuttarāpi mahāpaññatāya aggā, nandamatā mahiddhikatāya. Tasmā “paññāya vā iddhiyā vā etādisi homi”ti sammā āyācamānā āyāceyya.

135. Pañcame **khatanti** guṇānaṃ khatattā khatamaṃ. **Upahatanti** guṇānaṃ upahattā upahatamaṃ,

chinnaguṇaṃ natthaguṇanti attho. **Attānaṃ pariharatīti** nigguṇaṃ attānaṃ jaggati gopāyati. **Sāvajjoti** sadoso. **Sānuvajjoti** saupavādo. **Pasavatīti** paṭilabhati. **Ananuviccāti** ajānitvā avinicchinitvā. **Apariyogāhetvāti** ananupavisitvā. **Avaññārahassāti** avaññayuttassa micchāpaṭipannassa titthiyassa vā titthiyasāvakassa vā. **Vaññaṃ bhāsati** “suppaṭipanno esa sammāpaṭipanno”ti guṇaṃ katheti. **Vaññārahassāti** buddhādīsu aññatarassa sammāpaṭipannassa. **Avaññaṃ bhāsati** “duppaṭipanno esa micchāpaṭipanno”ti aguṇaṃ katheti. **Avaññārahassa avaññaṃ bhāsati** idhekacco puggalo duppaṭipannānaṃ micchāpaṭipannānaṃ titthiyānaṃ titthiyasāvakānaṃ “itipi duppaṭipannā itipi micchāpaṭipannā”ti avaññaṃ bhāsati. **Vaññārahassa vaññaṃ bhāsati** suppaṭipannānaṃ sammāpaṭipannānaṃ buddhānaṃ buddhasāvakānaṃ “itipi suppaṭipannā itipi sammāpaṭipannā”ti vaññaṃ bhāsati.

136. Chaṭṭhe **appasādaniye thāneti** appasādakāraṇe. **Pasādaṃ upadaṃsetīti** duppaṭipadāya micchāpaṭipadāya “ayaṃ suppaṭipadā sammāpaṭipadā”ti pasādaṃ janeti. **Pasādaniye thāne appasādanti** suppaṭipadāya sammāpaṭipadāya “ayaṃ duppaṭipadā micchāpaṭipadā”ti appasādaṃ janetīti. Sesamettha uttānameva.

137. **Sattame dvīsūti** dvīsu okāsesu dvīsu kāraṇesu. **Micchāpaṭipajjamānoti** micchāpaṭipattim paṭipajjamāno. **Mātari ca pitari cāti** mittavindako viya mātari, ajātasattu viya pitari. Sukkapakkho vuttanayeneva veditabbo.

138. Aṭṭhame **tathāgate ca tathāgatasāvake cāti** devadatto viya tathāgate, kokāliko viya ca tathāgatasāvake. Sukkapakkhe ānandatthero viya tathāgate, nandagopālakasetṭhiputto viya ca tathāgatasāvake.

139. Navame **sacittavodānanti** sakacittassa vodānaṃ, aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ etaṃ nāmaṃ. **Na ca kiñci loke upādiyati** loke ca rūpādīsu dhammesu kiñci ekaṃ dhammampi na gaṇhāti na parāmasati. Evamettha anupādānaṃ nāma dutiyo dhammo hoti. Dasamekādasamāni uttānatthānevāti.

Āyācanavaggo dutiyo.

(13) 3. Dānavaggavaññaṇā

142. Tatiyassa paṭhame **dānānīti** diyyanakavasena dānāni, deyyadhammassetaṃ nāmaṃ. Savatthukā vā cetanā dānaṃ, sampattipariccāgassettaṃ nāmaṃ. **Āmisadānanti** cattāro paccayā diyyanakavasena āmisadānaṃ nāma. **Dhammadānanti** idhekacco amatapattipaṭipadaṃ kathetvā deti, idaṃ dhammadānaṃ nāma.

143. Dutīye cattāro paccayā yajanakavasena **yāgo** nāma **dhammopi** yajanakavasena yāgoti veditabbo.

144. Tatiye āmisassa cajanaṃ **āmisacāgo**, dhammassa cajanaṃ **dhammacāgo**. Catutthe upasaggamattaṃ viseso.

146. Pañcame catunnaṃ paccayānaṃ bhuñjanaṃ **āmisabhogo**, dhammassa bhuñjanaṃ **dhammabhogo**. Chaṭṭhe upasaggamattaṃ viseso.

148. Sattame catunnaṃ paccayānaṃ saṃvibhajanaṃ **āmisasaṃvibhāgo**, dhammassa saṃvibhajanaṃ **dhammasaṃvibhāgo**.

149. Aṭṭhame catūhi paccayehi saṅgaho **āmisasaṅgaho**, dhammena saṅgaho **dhammasaṅgaho**.

150. Navame catūhi paccayehi anuggaṇṇaṇaṃ **āmisānuggaho**, dhammena anuggaṇṇaṇaṃ **dhammānuggaho**.

151. Dasame catūhi paccayehi anukampanaṃ **āmisānukampā**, dhammena anukampanaṃ **dhammānukampā**ti.

Dānavaggo tatiyo.

(14) 4. Santhāravaggavaṇṇanā

152. Catutthassa paṭhame catūhi paccayehi attano ca parassa ca antarapaṭicchādanavasena santharaṇaṃ **āmisasanthāro**, dhammena santharaṇaṃ **dhammasanthāro**. Dutiye upasaggamattaṃ viseso.

154. Tatiye vuttappakārassa āmisassa esanā **āmisesanā**, dhammassa esanā **dhammesanā**. Catutthe upasaggamattameva viseso.

156. Pañcame matthakappattā āmisapariyesanā **āmisapariyeṭṭhi**, matthakappattāva dhammapariyesanā **dhammapariyeṭṭhi**ti vuttā.

157. Chaṭṭhe āmisena pūjanaṃ **āmisapūjā**, dhammena pūjanaṃ **dhammapūjā**.

158. Sattame **ātitheyyānī**ti āgantukadānāni. Atitheyyānītipi pāṭho.

159. Aṭṭhame āmiṣaṃ ijjhanakasamijjhanakavasena **āmisiddhi**, dhammopi ijjhanakasamijjhanakavasena **dhammiddhi**.

160. Navame āmisena vaḍḍhanaṃ **āmisavuddhi**, dhammena vaḍḍhanaṃ **dhammavuddhi**.

161. Dasame ratikaraṇaṭṭhena āmiṣaṃ **āmisarataṇaṃ**, dhammo **dhammarataṇaṃ**.

162. Ekādasame āmisassa cinanaṃ vaḍḍhanaṃ **āmisasannicayo**, dhammassa cinanaṃ vaḍḍhanaṃ **dhammasannicayo**.

163. Dvādasame āmisassa vipulabhāvo **āmisavepullaṃ**, dhammassa vipulabhāvo **dhammavepullanti**.

Santhāravaggo catuttho.

(15) 5. Samāpattivaggavaṇṇanā

164. Pañcamassa paṭhame **samāpattikusalatā**ti āhārasappāyaṃ utusappāyaṃ pariggaṇhitvā samāpattisamāpajjane chekatā. **Samāpattivuṭṭhānakusalatā**ti yathāparicchedena gate kāle viyatto hutvā vuṭṭhahanto vuṭṭhānakusalo nāma hoti, evaṃ kusalatā.

165. Dutiye **ajjavanti** ujubhāvo. **Maddavanti** mudubhāvo.

166. Tatiye **khantī**ti adhivāsanakhanti. **Soraccanti** susīlyabhāvena suratabhāvo.

167. Catutthe **sākhalyanti** saṅhavācāvasena sammodamānabhāvo. **Paṭisanthāroti** āmisena vā dhammena vā paṭisantharaṇaṃ.

168. Pañcame **avihimsāti** karuṇāpubbabhāgo. **Soceyyanti** sīlavasena sucibhāvo. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

171. Aṭṭhame **paṭisaṅkhānabalanti** paccavekkhaṇabalaṃ.

172. Navame muṭṭhassacce akampanena satiyeva **satibalaṃ**. Uddhacce akampanena samādhiyeva **samādhibalaṃ**.

173. Dasame **samathoti** cittekaggatā. **Vipassanāti** saṅkhārapariggāhakaññāṇaṃ.

174. Ekādasame **sīlavipattīti** dussīlyaṃ. **Diṭṭhivipattīti** micchādiṭṭhi.

175. Dvādasame **sīlasampadāti** paripuṇṇasīlatā. **Diṭṭhisampadāti** sammādiṭṭhikabhāvo. Tena kammassakatasammādiṭṭhi, jhānasammādiṭṭhi, vipassanāsammādiṭṭhi, maggasammādiṭṭhi, phalasammādiṭṭhīti sabbāpi pañcavidhā sammādiṭṭhi saṅgahitā hoti.

176. Terasame **sīlavisuddhīti** visuddhisampāpakaṃ sīlaṃ. **Diṭṭhivisuddhīti** visuddhisampāpikā catumaggasammādiṭṭhi, pañcavidhāpi vā sammādiṭṭhi.

177. Cuddasame **diṭṭhivisuddhīti** visuddhisampāpikā sammādiṭṭhiyeva. **Yathādiṭṭhissa ca padhānanti** heṭṭhimamaggasampayuttaṃ vīriyaṃ. Tañhi tassā diṭṭhiyā anurūpattā “yathādiṭṭhissa ca padhāna”nti vuttaṃ.

178. Pannarasame **asantuṭṭhitā ca kusalesu dhammesūti** aññatra arahattamaggā kusalesu dhammesu asantuṭṭhibhāvo.

179. Soḷasame **muṭṭhassaccanti** muṭṭhassatibhāvo. **Asampajaññanti** aññāṇabhāvo.

180. Sattarasame apilāpanalakkhaṇā **sati**. Sammā pajānanalakkhaṇaṃ **sampajaññanti**.

Samāpattivaggo pañcama. Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

1. Kodhapeyyālaṃ

181. Ito paresu kujjhanalakkhaṇo **kodho**. Upanandhanalakkhaṇo **upanāho**. Sukatakaṇamaṃkhanalakkhaṇo **makkho**. Yugaggāhalakkhaṇo **palāso**. Usūyanalakkhaṇā **issā**. Pañcamaccherabhāvo **macchariyaṃ**. Taṃ sabbampi maccharāyanalakkhaṇaṃ. Katapaṭicchādanalakkhaṇā **māyā**. Kerāṭikalakkhaṇaṃ **sātheyyaṃ**. Alajjanākāro **ahirikaṃ**. Upavādato abhāyanākāro **anottappaṃ**. **Akkodhā**dayo tesam paṭipakkhavasena veditabbā.

185. **Sekkhassa bhikkhunoti** sattavidhassāpi sekkhassa upariupariḡuṇehi parihānāya saṃvattanti, puthujjanassa pana paṭhamataraṃyeva parihānāya saṃvattantīti veditabbā. **Aparihānāyāti** upariupariḡuṇehi aparihānatthāya.

187. **Yathābhatam nikkhittoti** yathā ānetvā nikkhitto, evaṃ niraye patiṭṭhito vāti veditabbo.

190. **Ekaccoti** yassete kodhādayo atthi, so ekacco nāma.

Kodhapeyyālaṃ niṭṭhitam.

2. Akusalapeyyālaṃ

191-200. **Sāvajjāti** sadosā. **Anavajjāti** niddosā. **Dukkhudrayāti** dukkhavaḍḍhikā. **Sukhudriyāti** sukhavaḍḍhikā. **Sabyābajjhāti** sadukkhā. **Abyābajjhāti** niddukkhā. Ettāvatā vaṭṭavivaṭṭameva kathitam.

Akusalapeyyālaṃ niṭṭhitam.

3. Vinayapeyyālaṃ

201. **Dveme, bhikkhave, atthavase paṭiccāti**, bhikkhave, dve atthe nissāya dve kāraṇāni sandhāya. **Sikkhāpadaṃ paññattanti** sikkhākoṭṭhāso ṭhapito. **Sanghasutthutāyāti** saṅghassa sutthubhāvāya, “sutthu, bhante” ti vatvā sampaṭicchanaṭṭhāyāti attho. **Sanghaphāsutāyāti** saṅghassa phāsuvihāraṭṭhāya. **Dummaṅkūnanti** dussilānaṃ. **Pesalānanti** pīyasilānaṃ. **Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānanti** diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve vītikkaṃapaccayā paṭiladdhabbānaṃ vadhabandhanādīdukkhadhammasaṅkhātānaṃ āsavānaṃ. **Samvarāyāti** pidhanaṭṭhāya. **Samparāyikānanti** tathārūpānaṃyeva apāyadukkhasaṅkhātānaṃ samparāye uppajjanakaāsavānaṃ. **Paṭighātāyāti** paṭisedhanaṭṭhāya. **Verānanti** akusalaverānampi puggalaverānampi. **Vajjānanti** dosānaṃ. Te eva vā dukkhadhammā vajjanīyattā idha vajjāti adhippetā. **Bhayānanti** cittutrāsabhayānampi bhayaṭṭhānaṃ tesāṃyeva dukkhadhammānampi. **Akusalānanti** akkhamatṭhena akusalasaṅkhātānaṃ dukkhadhammānaṃ. **Gihīnaṃ anukampāyāti** gihīsu ujjhāyantesu paññattasikkhāpadaṃ gihīnaṃ anukampāya paññattam nāma. **Pāpicchānaṃ pakkhupacchedāyāti** pāpicchā pakkham nissāya saṅgham bhindeyyuntī tesam pakkhupacchedanaṭṭhāya. **Appasannānaṃ pasādāyāti** pubbe appasannānampi paṇḍitamanussānaṃ sikkhāpadaṃpaññattisampadaṃ disvā pasāduppattiatthāya. **Pasannānaṃ bhīyobhāvāyāti** pasannānaṃ uparūparipasādabhāvāya. **Saddhammatṭhitiyāti** saddhammassa ciratṭhitattham. **Vinayānuggahāyāti** pañcavidhassāpi vinayassa anuggaṇhanaṭṭhāya.

202-230. **Pātimokkham paññattanti** bhikkhupātimokkham bhikkhunipātimokkhanti duvidham pātimokkham paññattam. **Pātimokkhuddesoti bhikkhūnaṃ pañca, bhikkhunīnaṃ cattāroti nava pātimokkhuddesā paññattā.** **Pātimokkhatṭhapananti** uposathatṭhapanam. **Pavāraṇā paññattāti** cātuddasikā pannarasikāti dve pavāraṇā paññattā. **Pavāraṇatṭhapanam paññattanti** sāpattikassa bhikkhuno pavāraṇā uttiyā vattamānāya pavāraṇatṭhapanam paññattam. Tajjanīyakammādīsu bhikkhū vācāsattīhi vitudantānaṃ paṇḍikalohitakānaṃ bhikkhūnaṃ **tajjanīyakammaṃ** (cūlava. 1 ādayo) paññattam. Bālassa abyattassa seyyasakassa bhikkhuno **niyassakammaṃ** paññattam. Kuladūsake assajipunabbasuke bhikkhū ārabba **pabbājanīyakammaṃ** (cūlava. 21 ādayo) paññattam. Gihīnaṃ akkosakassa sudhammattherassa **paṭisāraṇīyakammaṃ** (cūlava. 33 ādayo) paññattam. Āpattiyā adassanādīsu **ukkhepanīyakammaṃ** paññattam. Garukāpattim āpannassa paṭicchannāya āpattiyā **parivāsādānaṃ** paññattam. Parivāse antarāpattim āpannassa **mūlāya paṭikassanaṃ** paññattam. Paṭicchannāyapi appaṭicchannāyapi āpattiyā **mānattadānaṃ** paññattam. Ciṇṇamānattassa **abbhānaṃ** paññattam. Sammā vattantassa **osāraṇīyam** paññattam. Asammāvattanādīsu **nissāraṇīyam** paññattam.

Ehibhikkhūpasampadā saraṇagamanūpasampadā ovādūpasampadā pañhābyākaraṇūpasampadā ñatticatutthakammūpasampadā garudhammūpasampadā ubhatoṣaṅghe upasampadā dūtena upasampadāti atṭhavidhā **upasampadā** paññattā. Ñattikammaṃ nava ṭhānāni gacchatīti evaṃ navaṭṭhānikaṃ **ñattikammaṃ** paññattam. Ñattidutiyakammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti evaṃ sattaṭṭhānikameva **ñattidutiyakammaṃ** paññattam. Ñatticatutthakammaṃ satta ṭhānāni gacchatīti evaṃ sattaṭṭhānikameva **ñatticatutthakammaṃ** paññattam. Paṭhamapārājikādīnaṃ paṭhamapaññatti **apaññatte paññattam.**

Tesaṃyeva anupaññatti **paññatte anupaññattaṃ**. Dhammasammukhatā vinayasammukhatā saṅghasammukhatā puggalasammukhatāti imassa catubbidhassa sammukhībhāvassa vasena **sammukhāvinayo** paññatto. Sativepullappattassa khīṇāsavassa acodanathāya **sativinayo** paññatto. Ummattakassa bhikkhuno **amūḷhavinayo** paññatto. Appaṭiññāya cuditakassa āpattiyā ataraṇatthaṃ **paṭiññātakaraṇaṃ** paññattaṃ. Bahutarānaṃ dhammavādīnaṃ laddhiṃ gahetvā adhikaraṇavūpasamanatthaṃ. **Yebhuyyasikā** paññattā. Pāpussannassa puggalassa niggaṇhanatthaṃ **tassapāpiyasikā** paññattā. Bhaṇḍanādivasena bahuṃ assāmaṇakaṃ katvā āpattiṃ āpannānaṃ bhikkhūnaṃ ṭhapetvā thullavajjaṃ ṭhapetvā gihipaṭisaṃyuttaṅca avasesāpattīnaṃ vūpasamanatthāya **tiṇavatthārako** paññatto.

Vinayapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

4. Rāgapeyyālaṃ

231. Rāgassa, bhikkhave, abhiññāyāti pañcakāmaguṇikarāgassa abhijānanatthaṃ paccakkhakarāṇatthaṃ. **Pariññāyāti** pari jānanatthaṃ. **Parikkhayāyāti** parikkhayagamanatthaṃ. **Pahānāyāti** pajahanatthaṃ. **Khayāya vayāyāti** khayavayagamanatthaṃ. **Virāgāyāti** virajjanatthaṃ. **Nirodhāyāti** nirujjhanatthaṃ. **Cāgāyāti** cajanatthaṃ. **Paṭinissaggāyāti** paṭinissajjanatthaṃ.

232-246. Thambhassāti kodhamānavasena thaddhabhāvassa. **Sārabbhassāti** kāraṇuttariyalakkhaṇassa sārabbhassa. **Mānassāti** navavidhamānassa. **Atimānassāti** atikkamitvā maññanamānassa. **Madassāti** majjanākāramadassa. **Pamādassāti** sativippavāsassa, pañcasu kāmagaṇesu cittavossaggassa. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Rāgapeyyālaṃ niṭṭhitaṃ.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Dukanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Tikanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakaṃ

1. Bālavaggo

1. Bhayasuttavaṇṇanā

1. Tikanipātassa paṭhame **bhayānīti**ādīsu **bhayanti** cittutrāso. **Upaddavoti** anekaggatākāro. **Upasaggoti** upasaṭṭhākāro tattha tattha lagganākāro.

Tesaṃ evaṃ nānattaṃ veditabbaṃ – pabbatavisamanissitā corā janapadavāsīnaṃ pesenti – “mayāṃ asukadivase nāma tumhākaṃ gāmaṃ paharissāmā”’ti. Te taṃ pavattiṃ sutakālato paṭṭhāya

bhayaṃ santāsaṃ āpajjanti. Ayaṃ **cittutrāso** nāma. “Yathā no te corā kupitā anathampi āvaheyyu”nti hatthasāraṃ gahetvā dvipadacatuppadehi saddhiṃ araññaṃ pavisitvā tattha tattha bhūmiyaṃ nipajjanti ḍaṃsamakasādīhi khajjamānā, gumbantarāni pavisantā khāṇukaṇṭake maddanti. Tesam evaṃ vicarantānaṃ vikkhittabhāvo **anekaggatākāro** nāma. Tato coresu yathāvutte divase anāgacchantesu “tucchakasāsanaṃ bhavissati, gāmaṃ pavississāmā”ti sapaṛikkhārā gāmaṃ pavisanti. Atha tesam pavitṭhabhāvaṃ ñatvā gāmaṃ parivāretvā dvāre aggim datvā manusse ghātetvā corā sabbaṃ vibhavaṃ vilumpitvā gacchanti. Tesu ghātītāvasesā aggim nibbāpetvā koṭṭhakacchāyābhitticchāyādīsū tattha tattha laggitvā nisīdanti naṭṭhaṃ anusocamānā. Ayaṃ **upasaṭṭhākāro lagganākāro** nāma.

Naḷāgārāti naḷehi channaṭṭhannaagārā. Sesasambhārā panettha rukkhamayā honti. **Tiṇāgārepi** eseva nayo. **Kūṭāgārānī**ti kūṭasaṅgahitāni agārāni. **Ullittāvalittānī**ti anto ca bahi ca littāni. **Nivātānī**ti nivāritavāṭappavesāni. **Phusitaggalaṇī**ti chekehi vaḍḍhakāhi katattā piṭṭhasaṅghātamhi suṭṭhu phusitakavāṭāni. **Pihitavāṭapānānī**ti yuttavāṭapānāni. Iminā padadvayena kavāṭavāṭapānānaṃ niccapihitataṃ akathetvā sampattiyeva kathitā. Icchicchitakkhaṇe pana tāni pidhīyanti ca vivarīyanti ca.

Bālato uppajjantīti bālameva nissāya uppajjanti. Bālo hi apaṇḍitapuriso rajjaṃ vā oparajjaṃ vā aññaṃ vā pana mahantaṃ ṭhānaṃ patthento katipaye attanā sadise vidhavaputte mahādutte gahetvā “etha ahaṃ tumhe issare karissāmi”ti pabbatagahanādīni nissāya antamante gāme paharanto dāmarikabhāvaṃ jānāpetvā anupubbena nigamepi janapadepi paharati. Manussā gehāni chaḍḍetvā khemaṭṭhānaṃ patthayamānā pakkamanti. Te nissāya vasantā bhikkhūpi bhikkhuniyopi attano attano vasanaṭṭhānāni pahāya pakkamanti. Gatagataṭṭhāne bhikkhāpi senāsanaṃpi dullabhaṃ hoti. Evaṃ catunnaṃpi parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hoti. Pabbajjitesupi dve bālā bhikkhū aññaṃaññaṃ vivādaṃ paṭṭhapetvā codanaṃ ārabhanti. Iti kosambivāsikānaṃ viya mahākalaho uppajjati. Catunnaṃ parisānaṃ bhayaṃ āgatameva hotīti evaṃ yāni kānici bhayāni uppajjanti, sabbāni tāni bālato uppajjantīti yathānusandhinā desanaṃ niṭṭhapesi.

2. Lakkhaṇasuttavaṇṇanā

2. Dutiye kāyadvārādipavattaṃ kammaṃ lakkhaṇaṃ sañjānanakāraṇaṃ assāti **kammalakkhaṇo**. **Apadānasobhanī paññā**ti yā paññā nāma apadānena sobhati, bālā ca paṇḍitā ca attano attano cariteneva pākāṭā hontīti attho. Bālana hi gatamaggo rukkhagacchagāmanigamādīni jhāpetvā gacchantassa indagginō gatamaggo viya hoti, jhāmaṭṭhānamattameva aṅgāramasichārikāsamākulaṃ paññāyati. Paṇḍitena gatamaggo kusobbhādayo pūretvā vividhasassasampadaṃ āvahaṃānena catudīpikameghena gatamaggo viya hoti. Yathā tena gatamagge udakapūrāni ceva vividhasassaphalāphalāni ca tāni tāni ṭhānāni paññāyanti, evaṃ paṇḍitena gatamagge sampattiyova paññāyanti no vipattiyoti. Sesamettha uttānatthameva.

3. Cintīsuttavaṇṇanā

3. Tatiye **bālalakkhaṇānī**ti “bālo aya”nti etehi lakkhīyati ñāyatīti bālalakkhaṇāni. Tānevassa sañjānanakāraṇānīti **bālanimittāni**. **Bālāpadānānī**ti bālassa apadānāni. **Duccintitacintī**ti cintayanto abhijjhābyāpādamicchādassanavasena duccintitameva cinteti. **Dubbhāsītabhāsī**ti bhāsamānopi musāvādādibhedaṃ dubbhāsītameva bhāsati. **Dukkaṭakammakārī**ti karontopi paṇātipātādivasena dukkaṭakammameva karoti. **Paṇḍitalakkhaṇānī**tiādī vuttānusāreneva veditabbaṃ. **Sucintitacintī**tiādīni cettā manosucaritādīnaṃ vasena yojetabbāni.

4. Accayasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **accayaṃ accayato na passatī**ti attano aparādhāṃ aparādhato na passati. **Accayato disvā yathādhammaṃ nappaṭīkarotī**ti “aparaddhaṃ mayā”ti ñatvāpi yo dhammo, taṃ na karoti,

daṇḍakammaṃ āharitvā accayaṃ na deseti nakkhamāpeti. **Accayaṃ desentassa yathādhammaṃ nappaṭigganḥātīti** parassa “viraddhaṃ mayā”ti ñatvā daṇḍakammaṃ āharitvā khamāpentassa nakkhamati. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhato veditabbo.

5. Ayonisosuttavaṇṇanā

5. Pañcame **ayoniso pañhaṃ kattā hotīti** “kati nu kho, udāyi, anussatiṭṭhānānī”ti vutte “pubbenivāso anussatiṭṭhānaṃ bhavissatī”ti cintetvā lāḷudāyitthero viya anupāyacintāya apañhameva pañhanti kattā hoti. **Ayoniso pañhaṃ vissajjetā hotīti** evaṃ cintitaṃ pana pañhaṃ vissajjentopi “idha, bhante, bhikkhu anekavihiṭṭaṃ pubbenivāsaṃ anussarati. Seyyathidaṃ, ekampi jāti”ntiādinā nayena soyeva thero viya ayoniso vissajjetā hoti, apañhameva pañhanti katheti. **Parimaṇḍalehi padabyañjanehīti** ettha padameva atthassa byañjanato padabyañjanaṃ. Taṃ akkharapāripūriṃ katvā dasavidhaṃ byañjanabuddhiṃ aparihāpetvā vuttaṃ parimaṇḍalaṃ nāma hoti, evarūpehi padabyañjanehīti attho. **Siliṭṭhehīti** padasiliṭṭhatāya siliṭṭhehi. **Upagatehīti** atthañca kāraṇaṇca upagatehi. **Nābbhanumoditāti** evaṃ yoniso sabbhaṃ kāraṇasampannaṃ katvāpi vissajjitaṃ parassa pañhaṃ nābbhinumodati nābbhinandati sārīputtattherassa pañhaṃ lāḷudāyitthero viya. Yathāha –

“Aṭṭhānaṃ kho etaṃ, āvuso sārīputta, anavakāso, yaṃ so atikkammeva kabaḷikārāhārabhakkhānaṃ devānaṃ saḥabyataṃ aññataraṃ manomayaṃ kāyaṃ upapanno saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjeyyāpi vuṭṭhaheyyāpi, natthetaṃ ṭhāna”nti (a. ni. 5.166).

Yoniso pañhaṃ kattātiādisu ānandatthero viya yoniso pañhaṃ cintetvā yoniso vissajjitā hoti. Thero hi “kati nu kho, ānanda, anussatiṭṭhānānī”ti pucchito “ayaṃ pañho bhavissatī”ti yoniso cintetvā yoniso vissajjento āha – “idha, bhante, bhikkhu vivicceva kāmehi...pe... catutthajjhānaṃ upasampajja viharati. Idaṃ, bhante, anussatiṭṭhānaṃ evaṃbhāviṭṭaṃ evaṃbahulīkataṃ diṭṭhadhammasukhavihārāya saṃvattatī”ti. **Abbhanumoditā hotīti** tathāgato viya yoniso abbhanumoditā hoti. Tathāgato hi ānandattherena pañhe vissajjite “sādhu sādhu, ānanda, tena hi tvaṃ, ānanda, imampi chaṭṭhaṃ anussatiṭṭhānaṃ dhārehi. Idhānanda, bhikkhu satova abhikkamati satova paṭikkamatī”tiādimāha. Chaṭṭhādīni uttānatthāneva.

9. Khatasuttavaṇṇanā

9. Navame sukkapakkho pubbhāge dasahipi kusalakammapathehi paricchīno, upari yāva arahattamaggā labbhati. **Bahuñca puññaṃ pasavatīti** ettha lokiyalokuttaramissakapuññaṃ kathitaṃ.

10. Malasuttavaṇṇanā

10. Dasame dussīlabhāvo dussīlyaṃ, dussīyameva malaṃ **dussīyamalaṃ**. Kenatthēna malanti? Anudhanaṭṭhena duggandhaṭṭhena kiliṭṭhakaranaṭṭhena ca. Tañhi nirayādīsū apāyesu anudahaṭṭīti anudhanaṭṭhenapi malaṃ. Tena samannāgato puggalo mātāpitūnampi santike bhikkhusaṅghassaṃpi antare bodhicetiyaṭṭhānesupi jigucchānīyo hoti, sabbadisāsū cassa “evarūpaṃ kira tena pāpakammaṃ kata”nti avañṇagandho vāyatīti duggandhaṭṭhenapi malaṃ. Tena ca samannāgato puggalo gatagataṭṭhāne upatāpañceva labhati, kāyakammādīni cassa asucīni hontī apabhassarānīti kiliṭṭhakaranaṭṭhenapi malaṃ. Apica taṃ devamanussasampattiyo ceva nibbānasampattiñca milāpetīti milāpanaṭṭhenapi malanti veditabbaṃ. Issāmalamaccheramalesupi eseva nayo.

Bālavaggo paṭhamo.

2. Rathakāravaggo

1. Nātasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaṣṣa paṭhame **nātoti** paññāto pākaṭo. **Ananulomiketi** sāsanassa na anulometīti ananulomikaṃ, tasmim̄ ananulomike. **Kāyakammeti** pāṇātipātādīmhi kāyaduccarite. Oḷārikaṃ vā etaṃ, na evarūpe samādapetuṃ sakkoti. Disā namassituṃ vaṭṭati, bhūtabaliṃ kātuṃ vaṭṭatīti evarūpe samādapeti gaṇhāpeti. **Vacikammepi** musāvādādīni oḷārikāni, attano santakaṃ parassa adātukāmena “natthī”ti ayaṃ vañcanamusāvādo nāma vattuṃ vaṭṭatīti evarūpe samādapeti. **Manokammepi** abhijjhādayo oḷārikā, kammaṭṭhānaṃ viṣaṃvādetvā kathento pana ananulomikesu dhammesu samādapeti nāma dakkhiṇavihāravāsitthero viya. Taṃ kira therāṃ eko upaṭṭhāko amaccaputto upasaṅkamitvā “mettāyantaṃ paṭhamāṃ kīdisa puggale mettāyitabba”nti pucchi. Thero sabhāgavisabhāgaṃ anācikkhitvā “piyapuggale”ti āha. Tassa ca bhariyā piyā hoti manāpā, so taṃ ārabha mettāyantaṃ ummādaṃ pāpuṇi. Kathaṃ pana bahujaṇaahitāya paṭipanno hotīti? Evarūpassa hi saddhivihārikādayo ceva upaṭṭhākādayo ca tesāṃ ārakkhadevatā ādiṃ katvā tāsāṃ tāsāṃ mittabhūtā yāva brahmalokā sesadevatā ca “ayaṃ bhikkhu na ajānitvā karissatī”ti tena katameva karontī, evamesa bahujaṇaahitāya paṭipanno hoti.

Sukkapakkhe pāṇātipātā veramaṇiādīnaṃyeva vasena **kāyakammavacikammāni** veditabbāni. Kammaṭṭhānaṃ pana aṅgāṃvādetvā kathento anulomikesu dhammesu samādapeti nāma koḷitavihāravāsī catunīkāyikatissatthero viya. Tassa kira jeṭṭhabhātā nandābhayatthero nāma potaliyavihāre vasanto ekasmim̄ roge samuṭṭhite kaniṭṭhaṃ pakkosāpetvā āha – “āvuso, mayhaṃ sallahukaṃ katvā ekaṃ kammaṭṭhānaṃ kathehi”ti. Kim̄, bhante, aññena kammaṭṭhānena, kabaḷikārāhāraṃ pariggaṇhituṃ vaṭṭatīti? Kimatthiko esa, āvusoti? Bhante, kabaḷikārāhāro upādārūpaṃ, ekasmīṅca upādārūpe diṭṭhe tevīsati upādārūpāni pākaṭāni hotīti. So “vaṭṭissati, āvusoti, ettaka”nti taṃ uyyojetvā kabaḷikārāhāraṃ pariggaṇhitvā upādārūpaṃ sallakkhetvā vivaṭṭetvā arahattaṃ pāpuṇi. Atha naṃ therāṃ bahivihārā anikkhantameva pakkosivā, “āvuso, mahāavassayosi mayhaṃ jāto”ti kaniṭṭhattherassa attanā paṭiladdhagaṇaṃ ārocesi. **Bahujaṇaahitāyāti** etassapi hi saddhivihārikādayo “ayaṃ na ajānitvā karissatī”ti tena katameva karontīti bahujaṇaahitāya paṭipanno nāma hotīti.

2. Sāraṇīyasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **khattiyassāti** jātiyā khattiyassa. **Muddhāvasittassāti** rājābhisekena muddhani abhisittassa. **Sāraṇīyāni bhavanti** saritabbāni asammussanīyāni honti. **Jātoti** nibbato. **Yāvajīvaṃ sāraṇīyanti** daharakāle jānitumpi na sakkā, aparabhāge pana mātāpituādīhi nātakehi vā dāsādīhi vā “tvaṃ asukajanapade asukanagare asukadivase asukanakkhatte jāto”ti ācikkhite sutvā tato paṭṭhāya yāvajīvaṃ saratī na sammussatī. Tena vuttaṃ – “yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hotī”ti.

Idaṃ, bhikkhave, dutiyanti abhisekaṭṭhānaṃ nāma rañño balavatuṭṭhikaraṃ hoti, tenassa taṃ yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ. Saṅgāmaṃvijayaṭṭhānēpi eseṃ nayo. Ettha pana **saṅgāmaṃ**ti yuddhaṃ. **Abhivijjinitvāti** jinitvā sattumaddanaṃ katvā. **Tameva saṅgāmasīanti** tameva saṅgāmaṭṭhānaṃ. **Ajjhāvasatīti** abhibhavitvā āvasatī.

Idāni yasmā sammāsambuddhassa rañño jātiṭṭhānādīhi kattabbakiccaṃ natthi, imasmim̄ pana sāsaṇe tappaṭibhāge tayo puggale dassetuṃ idaṃ kāraṇaṃ ābhatāṃ, tasmā te dassento **evameva kho, bhikkhave**tiādīmāha. Tattha **anagāriyaṃ pabbajito hotīti** ettha catupārisuddhisīlāpi pabbajjānissitamevāti veditabbaṃ. **Sāraṇīyaṃ hotīti** “ahaṃ asukaraṭṭhe asukajanapade asukavihāre asukamāḷake asukadivāṭṭhāne asukacaṅkame asukarukkhamūle pabbajito”ti evaṃ yāvajīvaṃ saritabbameva hoti na sammussitabbaṃ.

Idaṃ dukkhanti ettakaṃ dukkhaṃ, na ito uddhaṃ dukkhaṃ atthi. **Ayaṃ dukkhasamudayoti** ettako dukkhasamudayo, na ito uddhaṃ dukkhasamudayo atthīti. Sesapadadvayepi eseṃ nayo. Evamettha catūhi sacchehi sotāpattimaggo kathito. Kasiṇaparikkammavipassanāññānāni pana

maggasannissitāneva honti. **Sāraṇīyaṃ hotīti** “ahaṃ asukaraṭṭhe...pe... asukarukkhamūle sotāpanno jāto”ti yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti asammussanīyaṃ.

Āsavānaṃ khayāti āsavānaṃ khayena. **Cetovimuttinti** phalasaṃādhiṃ. **Paññāvimuttinti** phalapaññaṃ. **Sayaṃ abhiññā sacchikatvāti** attanāva abhivisiṭṭhāya paññāya paccakkhaṃ katvā. **Upasampajja viharatīti** paṭilabhitvā viharati. **Sāraṇīyanti** “mayā asukaraṭṭhe...pe... asukarukkhamūle arahattaṃ patta”nti attano arahattapattiṭṭhānaṃ nāma yāvajīvaṃ sāraṇīyaṃ hoti asammussanīyanti yathānusandhināva desanaṃ niṭṭhapesi.

3. Āsaṃsasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **santoti** atthi upalabbhanti. **Samvijjamānāti** tasseva vevacanaṃ. **Lokasminti** sattaloke. **Nirāsoti** anāso apatthano. **Āsaṃsoti** āsaṃsamāno patthayamāno. **Vigatāsoti** apagatāso. **Caṇḍālakuleti** caṇḍālānaṃ kule. **Venakuleti** vilīvakārakule. **Nesādakuleti** migaluddakānaṃ kule. **Rathakārakuleti** cammakārakule. **Pukkusakuleti** pupphacchaḍḍakakule.

Ettāvatā kulavipattiṃ dassetvā idāni yasmā nīcakule jātopi ekacco aḍḍho hoti mahaddhano, ayaṃ pana na tādiso, tasmāssa bhogavipattiṃ dassetuṃ **daliddeti**ādīmāha. Tattha **daliddeti** dāliddiyena samannāgate. **Appannapānabhojaneti** parittakaannapānabhojane. **Kasiravuttiketi** dukkhajīvike, yattha vāyāmena payogena jīvitavuttiṃ sādheti, tathārūpeti attho. **Yattha kasirena ghāsacchādo labbhatīti** yasmīṃ kule dukkhena yāgubhattaghāso ca kopīnamattaṃ acchādanañca labbhati.

Idāni yasmā ekacco nīcakule jātopi upadhisampanno hoti attabhāvasamiddhiyaṃ ṭhito, ayañca na tādiso, tasmāssa sarīravipattiṃpi dassetuṃ **so ca hoti dubbhaṇṇoti**ādīmāha. Tattha **dubbhaṇṇoti** paṃsupisācako viya jhāmakhaṇṇuvaṇṇo. **Duddasikoti** vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimakoti** lakuṇḍako. **Kāṇoti** ekakkhikāṇo vā ubhayakkhikāṇo vā. **Kuṇṇoti** ekahatthakuṇṇi vā ubhayahatthakuṇṇi vā. **Khaṇṇoti** ekapādakhaṇṇo vā ubhayapādakhaṇṇo vā. **Pakkhahatoti** hatapakkho pīṭhasappi. **Padīpeyyassāti** vaṭṭitelakapallakādino padīpaupakaraṇassa. **Tassa na evaṃ hotīti**. Kasmā na hoti? Nīcakule jātattā.

Jeṭṭhoti aññasmiṃ jeṭṭhe sati kaniṭṭho āsaṃ na karoti, tasmā jeṭṭhoti āha. **Ābhisekoti** jeṭṭhopi na abhisekāro āsaṃ na karoti, tasmā ābhisekoti āha. **Anabhisittoti** abhisekārahopi kāṇakuṇṇiādidosarahito sakīṃ abhisitto puna abhiseke āsaṃ na karoti, tasmā anabhisittoti āha. **Acalappattoti** jeṭṭhopi ābhiseko anabhisitto mando uttānaseyyako, sopi abhiseke āsaṃ na karoti. Soḷasavassuddesiko pana paññāyamānamassubhedo acalappatto nāma hoti, mahantampi rajjaṃ vicāretuṃ samattho, tasmā “acalappatto”ti āha. **Tassa evaṃ hotīti** kasmā hoti? Mahājātīyā.

Dussīloti nissīlo. **Pāpadhammoti** lāmakadhammo. **Asucīti** asucīhi kāyakammādīhi samannāgato. **Saṅkassarasamācāroti** saṅkāhi saritabbasamācāro, kiñcideva asārappaṃ disvā “idaṃ iminā kataṃ bhavissatī”ti evaṃ paresaṃ āsaṅkanīyasamācāro, attanāyeva vā saṅkāhi saritabbasamācāro, sāsaṅkasamācāroti attho. Tassa hi divāṭṭhānādīsu sannipatitvā kiñcideva mantayante bhikkhū disvā “ime ekato hutvā mantenti, kacci nu kho mayā katakammaṃ jānitvā mantenti”ti evaṃ sāsaṅkasamācāro hoti. **Paṭicchannakammantoti** paṭicchādetabbayuttakena pāpakammena samannāgato. **Assamaṇo samaṇapaṭiñṇoti** assamaṇo hutvāva samaṇapatirūpakatāya “samaṇo aha”nti evaṃ paṭiñṇo. **Abrahmacārī brahmacāripaṭiñṇoti** aññe brahmacārino sunivatthe supārute sumbhakapattadhare gāmanigamarājadhānīsu piṇḍāya caritvā jīvikaṃ kappente disvā sayampi tādiseṇa ākāreṇa tathā paṭipajjanato “ahaṃ brahmacārī”ti paṭiññaṃ dento viya hoti. “Ahaṃ bhikkhū”ti vatvā uposathaggādīni pavisanto pana brahmacāripaṭiñṇo hotiyeva, tathā saṅghikaṃ lābhaṃ gaṇhanto. **Antopūtīti** pūtinā kammaṇa anto anupaviṭṭho. **Avassutoti** rāgādīhi tinto. **Kasambujātoti** sañjātarāgādīkacavaro. **Tassa na evaṃ hotīti**. Kasmā na hoti? Lokuttaradhammaupanissayassa natthitāya. **Tassa evaṃ hotīti**. Kasmā hoti? Mahāsīlasmiṃ paripūrakāritāya.

4. Cakkavattisuttavaṇṇanā

14. Catutthe catūhi saṅgahavatthūhi janaṃ rañjetīti **rājā**. Cakkaṃ vattetīti **cakkavattī**. Vattitaṃ vā anena cakkanti cakkavattī. Dhammo assa atthīti **dhammiko**. Dhammeneva dasavidhena cakkavattivattena rājā jātoti **dhammarājā**. **Sopi na arājakanti** sopi aññaṃ nissayarājānaṃ alabhitvā cakkaṃ nāma vattetuṃ na sakkotīti attho. Iti satthā desanaṃ paṭṭhapetvā yathānusandhiṃ apāpetvāva tuṅhī ahoṣi. Kasmā? Anusandhikusalā utṭhahitvā anusandhiṃ pucchissanti, bahū hi imasmiṃ ṭhāne tathārūpā bhikkhū, athāhaṃ tehi puṭṭho desanaṃ vaḍḍhessāmīti. Atheko anusandhikusalo bhikkhu bhagavantaṃ pucchanto **ko pana, bhanteti**ādīmāha. Bhagavāpissa byākaronto **dhammo bhikkhū**tiādīmāha.

Tattha **dhammoti** dasakusalakammaṃ pathadhammo. **Dhammanti** tameva vuttappakāraṃ dhammaṃ. **Nissāyāti** tadadhiṭṭhānena cetasā tameva nissayaṃ katvā. **Dhammaṃ sakkarontoti** yathā kato so dhammo suṭṭhu kato hoti, evametaṃ karonto. **Dhammaṃ garuṃ karontoti** tasmiṃ gāravuppattiyā taṃ garukaronto. **Dhammaṃ apacāyamānoti** tasseva dhammassa añjalikaraṇādīhi nīcavuttitaṃ karonto. **Dhammaddhajo dhammaketūti** taṃ dhammaṃ dhajamiva purakkhatvā ketumiva ukkhipitvā pavattiyā dhammaddhajo dhammaketu ca hutvāti attho. **Dhammādhipeyyoti** dhammādhipeyyoti bhūtagatabhāvena dhammasseva ca sabbakiriyānaṃ karaṇena dhammādhipeyyo hutvā. **Dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahatīti** dhammo assā atthīti dhammikā, rakkhā ca āvaraṇaṅca gutti ca rakkhāvaraṇagutti. Tattha “paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati”ti vacanato khantiādayo **rakkhā**. Vuttañhetā – “kathaṅca, bhikkhave, paraṃ rakkhanto attānaṃ rakkhati. Khantiyā avihimsāya mettacittatāya anuddayāyā”ti (saṃ. nī. 5.385). Nivāsanapārupanagehādīni **āvaraṇaṃ**. Corādiupaddavanivāraṇatthaṃ gopāyanā **gutti**. Taṃ sabbampi suṭṭhu vidahati pavatteti ṭhapetīti attho.

Idāni yattha sā saṃvidahitabbā, taṃ dassento **antojanasminti**ādīmāha. Tatrayaṃ saṅkhepattho – antojanasāṅkhātaṃ puttadāraṃ sīlasaṃvare paṭiṭṭhāpentō vatthagandhamālādīni cassa dadamāno sabbopaddave cassa nivārayamāno dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttiṃ saṃvidahati nāma. Khattiyādīsūpi eseva nayo. Ayaṃ pana viseso – abhisittakhattiyā bhadrāssājānīyādiratanasampadānenapi upagaṇhitabbā, anuyantā khattiyā tesāṃ anurūpayānavāhanasampadānenapi paritoseṭṭabbā, balakāyo kālaṃ anatikkamētvā bhattavetasampadānenapi anuggahetabbo, brāhmaṇā annapānavatthādīnā deyyadhammena, gahapatikā bhattabījanaṅgalabalibaddādisampadānena, tathā nigamavāsino **negamā** janapadavāsino ca **jānapadā**. Samitapāpabāhitapāpā pana **samaṇabrāhmaṇā** samaṇaparikkhārasampadānena sakkātabbā, migapakkhino abhayadānena samassāseṭṭabbā.

Dhammeneva cakkaṃ vattetīti dasakusalakammaṃ pathadhammeneva cakkaṃ pavatteti. **Taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyanti** taṃ tena evaṃ pavattitaṃ añācakkaṃ appaṭivattiyāṃ hoti. **Kenaci manussabhūtenā**ti devatā nāma attanā icchiticchitameva karonti, tasmā tā aggaṇhitvā “manussabhūtenā”ti vuttaṃ. **Paccatthikenā**ti paṭiṭṭhikena, paṭisattunāti attho. **Dhammikoti** cakkavattī dasakusalakammaṃ pathavasena dhammiko, tathāgato pana navalokuttaradhammasena. **Dhammarājāti** navahi lokuttaradhammehi mahājanaṃ rañjetīti dhammarājā. **Dhammaṃyevāti** navalokuttaradhammameva nissāya tameva sakkaronto taṃ garukaronto taṃ apacāyamāno. Sovassa dhammo abbhuggatāṭṭhena dhajoti **dhammaddhajo**. Sovassa ketūti **dhammaketu**. Tameva adhipatiṃ jeṭṭhakaṃ katvā viharatīti **dhammādhipeyyo**. **Dhammikaṃ rakkhāvaraṇaguttinti** lokiyalokuttaradhammadāyikarakkhaṅca āvaraṇaṅca guttiṅca. **Saṃvidahatīti** ṭhapeti paññapeti. **Evarūpanti** tividhaṃ kāyaduccaritaṃ na sevitaṃ, sucaritaṃ sevitaṃ banti evaṃ sabbattha attho veditaṃ. **Saṃvidahitvāti** ṭhapetvā kathetvā. **Dhammeneva anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavatteti**ti navalokuttaradhammeneva asadisāṃ dhammacakkaṃ pavatteti. **Taṃ hoti cakkaṃ appaṭivattiyanti** taṃ evaṃ pavattitaṃ dhammacakkaṃ etesu samaṇādīsū ekenapi paṭivattetuṃ paṭibāhituṃ na sakkā. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

5. Sacetanasuttavaṇṇanā

15. Pañcame **isipataneti** buddhapaccekabuddhasaṅkhātānaṃ isīnaṃ dhammacakkappavattanattāya ceva uposathakaraṇattāya ca āgantvā patane, sannipātaṭṭhāneti attho. Padaneti pi pāṭho, ayameva attho. **Migadāyeti** migānaṃ abhayattāya dinne. **Chahi māsehi chārattūnehī**ti so kira raññā ānattadivaseyeva sabbūpakaraṇāni sajjetvā antevāsikehi saddhiṃ araññaṃ pavisitvā gāmadvāragāmaṃajjhadevakulasusānādīsu ṭhitarukkhe ceva jhāmapatitasukkarukkhe ca vivajjetvā sampannapadese ṭhite sabbadosavivajjite nābhiaranemīnaṃ anurūpe rukkhe gahetvā taṃ cakkamaṃ akāsi. Tassa rukkhe vicinitvā gaṇhantassa ceva karontassa ca ettako kālo vītivatto. Tena vuttam – “chahi māsehi chārattūnehī”ti. **Nānākaraṇanti** nānattaṃ. **Nesanti** na esaṃ. **Atthesanti** atthi esaṃ. **Abhisāṅkhārassa gatī**ti payogassa gamanaṃ. **Ciṅgulāyivā**ti paribbhamitvā. **Akkhāhatam maññeti** akkhe pavesetvā ṭhapitamiva.

Sadosāti saganḍā uṇṇatoṇataṭṭhānayuttā. **Sakasāvā**ti pūtisārena ceva pheggunā ca yuttā. **Kāyavaṅkā**tiādīni kāyaduccaritādīnaṃ nāmāni. **Evam papatitā**ti evaṃ guṇapatanena patitā. **Evam patiṭṭhitā**ti evaṃ guṇehi patiṭṭhitā. Tattha lokiyamahājanā papatitā nāma, sotāpannādayo patiṭṭhitā nāma. Tesupi purimā tayo kilesānaṃ samudācārakkhaṇe papatitā nāma, khīṇāsavā pana ekanteneva patiṭṭhitā nāma. **Tasmā**ti yasmā appahīnakāyavaṅkādayo papatanti, pahīnakāyavaṅkādayo patiṭṭhahanti, tasmā. Kāyavaṅkādayo pana evaṃ pahānaṃ veditabbaṃ – pāṇātipāto adinnādānaṃ micchācāro musāvādo piṣuṇāvācā micchādīṭṭhīti ime tāva cha sotāpattimaggena pahīyanti, pharusāvācā byāpādoti dve anāgāmiṃmaggena, abhijjhā samphappalāpoti dve arahattamaggenāti.

6. Apanṇakasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **apanṇakapaṭipadanti** aviraddhapaṭipadaṃ ekaṃsapaṭipadaṃ niyyānikaṭipadaṃ kāraṇapaṭipadaṃ sārāpaṭipadaṃ maṇḍapaṭipadaṃ apaccanīkaṭipadaṃ anulomapaṭipadaṃ dhammānudhammapaṭipadaṃ paṭipanno hoti, na takkaggāhena vā nayaggāhena vā. Evaṃ gahetvā paṭipanno hi bhikkhu vā bhikkhunī vā upāsako vā upāsikā vā manussadevanibbānasampattīhi hāyati pariḥāyati, apanṇakapaṭipadaṃ paṭipanno pana tāhi sampattīhi na pariḥāyati. Atīte kantāraddhānamaggaṃ paṭipannesu dvīsu satthavāhesu yakkhassa vacanaṃ gahetvā bālasatthavāho saddhiṃ satthena anayabyasanaṃ patto, yakkhassa vacanaṃ aggahetvā “udakadiṭṭhatṭhāne udakaṃ chaḍḍessāmā”ti satthake saññāpetvā maggaṃ paṭipanno paṇḍitasatthavāho viya. Yaṃ sandhāya vuttam –

“Apanṇakaṃ ṭhānameke, dutiyaṃ āhu takkikā;
Etadaññāya medhāvī, taṃ gaṇhe yadapanṇaka”nti. (jā. 1.1.1);

Yoni cassa āraddhā hotīti ettha **yonī**ti khandhakoṭṭhāsassapi kāraṇassapi passāvamaggassapi nāmaṃ. “Catasso kho imā, sārīputta, yoniyo”tiādīsu (ma. ni. 1.152) hi khandhakoṭṭhāso yoni nāma. “Yoni hesā bhūmija phalassa adhigamāyā”tiādīsu (ma. ni. 3.226) kāraṇaṃ. “Na cāhaṃ brāhmaṇaṃ brūmi, yonijaṃ mattisambhava”nti (ma. ni. 2.457; dha. pa. 396) ca “tameṇaṃ kammajavātā nivattitvā uddhampādaṃ adhosiraṃ samparivattetvā mātu yonimukhe sampaṭipādentī”ti ca ādīsu passāvamaggo. Idha pana kāraṇaṃ adhippetam. **Āraddhāti** paggaḥitā paripuṇṇā.

Āsavānaṃ khayāyāti ettha āsavantīti **āsavā**, cakkhutopi...pe... manatopi sandanti pavattantīti vuttam hoti. Dhammato yāva gotrabhu, okāsato yāva bhavaggā savantīti vā **āsavā**, ete dhamme etañca okāsaṃ antokaritvā pavattantīti attho. Antokaraṇattho hi ayaṃ ākāro. Cirapārivāsīyaṭṭhena madirādayo āsavā, āsavā viyātipi **āsavā**. Lokasmimpi hi cirapārivāsikā madirādayo āsavāti vuccanti, yadi ca cirapārivāsīyaṭṭhena āsavā, eteveya bhavitumarahanti. Vuttañhetam – “purimā, bhikkhave, koṭi na paññāyati avijjāya, ito pubbe avijjā nāhosī”tiādī (a. ni. 10.61). Āyataṃ vā saṃsāradukkaṃ savanti pasavantītipi **āsavā**. Purimāni cettha nibbānaṃ yattha kilesā āsavāti āgacchanti, tattha yujjanti, pacchimaṃ kammepi. Na kevalaṃ kammakilesāyeva āsavā, apica kho nānappakārā upaddavāpi. Suttasu hi “nāhaṃ, cunda, diṭṭhadhammikānaṃyeva āsavānaṃ saṃvarāya dhammaṃ desemi”ti (dī. ni.

3.182) ettha vivādamūlabhūtā kilesā āsavāti āgatā.

“Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo;
Yakkhattaṃ yena gaccheyyaṃ, manussattañca abbaje;
Te mayhaṃ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā”ti. (a. ni. 4.36) –

Ettha tebhūmakaṃ ca kammaṃ avasesā ca akusalā dhammā. “Diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya saṃparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39; a. ni. 2.202-230) ettha parūpavādavipparīṣāravadhādayo ceva apāyadukkhabhūtā ca nānappakārā upaddavā.

Te panete āsavā yattha yathā āgatā, tattha tathā veditabbā. Ete hi vinaye tāva “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, saṃparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti (pārā. 39; a. ni. 2.202-230) dvedhā āgatā. Saḷāyatane “tayo me, āvuso, āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti (saṃ. ni. 4.321) tidhā āgatā. Aññesu ca suttantesu (cūḷani. jatukaṇṇimāṇavapucchāniddeṣo 69; paṭi. ma. 1.107) abhidhamme (dha. sa. 1102-1106; vibha. 937) ca teyeva diṭṭhāsavena saha catudhā āgatā. Nibbedhikapariyāyena “atthi, bhikkhave, āsavā nirayagāminiyā, atthi āsavā tiracchānayanigāminiyā, atthi āsavā pettivisayagāminiyā, atthi āsavā manussalokagāminiyā, atthi āsavā devalokagāminiyā”ti (a. ni. 6.63) pañcadhā āgatā. Kammameva cettha āsavāti vuttaṃ. Chakkanipāte “atthi, bhikkhave, āsavā saṃvarāpahātābhā”tiādinā (a. ni. 6.58) nayena chadhā āgatā. Sabbāsavapariyāye (ma. ni. 1.14 ādayo) teyeva dassanena pahātābhehi saddhiṃ sattadhā āgatā. Idha pana abhidhammanayena cattāro āsavā adhippetāti veditabbā.

Khayāyāti ettha pana āsavānaṃ sarasabhedopi khīṇākāropi maggaphalanibbānānipi “āsavakkhayo”ti vuccati. “Yo āsavānaṃ khayō vayo bhedo paribhedo aniccatā antaradhāna”nti ettha hi āsavānaṃ sarasabhedo “āsavakkhayo”ti vutto. “Jānato ahaṃ, bhikkhave, passato āsavānaṃ khayam vadāmi”ti (ma. ni. 1.15; saṃ. ni. 2.23; itivu. 102) ettha āsavappahānaṃ āsavānaṃ accantakkhayo asamuppādo khīṇākāro natthibhāvo “āsavakkhayo”ti vutto.

“Sekhassa sikkhamānassa, ujumaggānusārino;
Khayasmiṃ paṭhamaṃ ñāṇaṃ, tato aññā anantarā”ti. (itivu. 62) –

Ettha maggo “āsavakkhayo”ti vutto. “Āsavānaṃ khayā samaṇo hotī”ti (ma. ni. 1.438) ettha phalaṃ.

“Paravajjānupassissa, niccaṃ ujjhānasaññino;
Āsavā tassa vaḍḍhanti, ārā so āsavakkhayā”ti. (dha. pa. 253) –

Ettha nibbānaṃ. Imasmiṃ pana sutte phalaṃ sandhāya “āsavānaṃ khayāyā”ti āha, arahattaphalattāyāti attho.

Indriyesu guttadvāroti manacchaṭṭhesu indriyesu pihitadvāro. **Bhojane mattaññūti** bhojanasmiṃ pamāṇaññū, paṭiggahaṇaparibhogapaccavekkhaṇamattaṃ jānāti pajānātīti attho. **Jāgariyaṃ anuyuttoti** rattindivaṃ cha koṭṭhāse katvā pañcasu koṭṭhāsesu jāgaraṇabhāvaṃ anuyutto, jāgaraṇeyeva yuttappayuttoti attho.

Evam mātikaṃ ṭhapetvā idāni tameva ṭhapitapaṭipāṭiyā vibhajanto **kathañca, bhikkhave, bhikkhūti**ādīmāha. Tattha **cakkhunā rūpaṃ disvāti**ādīnaṃ attho visuddhimagge (visuddhi. 1.15) vitthārito, tathā **paṭisaṅkhā yoniso āhāraṃ āhāreti neva davāyāti**ādīnaṃ (visuddhi. 1.18). **Āvaraṇīyehi dhammehi**ti pañcahi nīvaraṇehi dhammehi. Nīvaraṇāni hi cittaṃ āvaritvā tiṭṭhanti, tasmā āvaraṇīyā dhammāti vuccanti. **Sihaseyyaṃ kappetīti** siho viya seyyaṃ kappeti. **Pāde pādamaṃ accādhāyāti** vāmapādaṃ dakkhiṇapāde atīdhāya. Samaṃ ṭhapite hi pāde jāṇukena jāṇukaṃ gopphakena ca gopphakaṃ ghaṭiyāti, tato vedanā uṭṭhahanti. Tasmā tassa dosassa parivajjanatthaṃ

thokaṃ atikkamitvā esa pādaṃ ṭhpeti. Tena vuttaṃ – “pāde pādaṃ accādhāyā”’ti.

Sato sampajānoti satiyā ceva sampajāññaena ca samannāgato. Kathaṃ panesa niddāyanto sato sampajāno nāma hotīti? Purimappavattivasena. Ayaṃ hi caṅkame caṅkamanto niddāya okkamanabhāvaṃ ñatvā pavattamānaṃ kammaṭṭhānaṃ ṭhpetvā mañce vā phalake vā nipanno niddaṃ upagantvā puna pabujjhamāno kammaṭṭhānaṃ ṭhitaṭṭhāne gaṇhantoyeva pabujjhati. Tasmā niddāyantopi sato sampajāno nāma hoti. Ayaṃ tāva mūlakammaṭṭhāne nayova. Pariggahakammaṭṭhānavasenāpi panesa sato sampajāno nāma hoti. Kathaṃ? Ayaṃ hi caṅkamanto niddāya okkamanabhāvaṃ ñatvā pāsānaphalake vā mañce vā dakkhiṇena passena nipajjitvā paccavekkhati – “acetano kāyo acetane mañce patiṭṭhito, acetano mañco acetanāya pathaviyā, acetanā pathavī acetane uduke, acetanaṃ udakaṃ acetane vāte, acetano vāto acetane ākāse patiṭṭhito. Tattha ākāsampi ‘ahaṃ vātaṃ ukkhipitvā ṭhita’nti na jānāti, vātopi ‘ahaṃ ākāse patiṭṭhito’ti na jānāti. Tathā vāto na jānāti. ‘Ahaṃ udakaṃ ukkhipitvā ṭhito’ti...pe... mañco na jānāti, ‘ahaṃ kāyaṃ ukkhipitvā ṭhito’ti, kāyo na jānāti ‘ahaṃ mañce patiṭṭhito’ti. Na hi tesam aññaṃaññaṃ ābhogo vā samannāhāro vā manasikāro vā cetanā vā patthanā vā atthi”’ti. Tassa evaṃ paccavekkhato taṃ paccavekkhaṇacittaṃ bhavaṅge otarati. Evaṃ niddāyantopi sato sampajāno nāma hotīti.

Uṭṭhānasaññaṃ manasikarivāti “ettaṃ ṭhānaṃ gate cande vā tārakāya vā uṭṭhahissāmī”’ti uṭṭhānakālaparicchedikaṃ saññaṃ manasikarivā, citte ṭhpetvāti attho. Evaṃ karivā sayito hi yathāparicchinneyeva kāle uṭṭhahati.

7. Attabyābādhasuttavaṇṇanā

17. Sattame **attabyābādhāyāti** attadukkhāya. **Parabyābādhāyāti** paradukkhāya. **Kāyasucaritantiādīni** pubbabhāge dasakusalakammāpathavasena āgatāni, upari pana yāva arahattā avāritāneva.

8. Devalokasuttavaṇṇanā

18. Aṭṭhame **aṭṭiyeyyāthāti** aṭṭā pīlitā bhavyeyyātha. **Harāyeyyāthāti** lajjeyyātha. **Jiguccheyyāthāti** gūthe viya tasmim vacane sañjātajigucchā bhavyeyyātha. **Iti kirāti** ettha **itīti** padasandhibyañjanasiliṭṭhatā, **kirāti** anussavatthe nipāto. Dibbena kira āyunā aṭṭiyathāti evamassa sambandho veditabbo. **Pageva kho panāti** paṭhamataraṃyeva.

9. Paṭhamapāpaṇikasuttavaṇṇanā

19. Navame **pāpaṇikoti** āpaṇiko, āpaṇaṃ ugghātetvā bhaṇḍavikkāyakassa vāñijassetam adhivacanaṃ. **Abhabboti** abhājanabhūto. **Na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhātīti** yathā adhiṭṭhitam suadhiṭṭhitam hoti, evaṃ sayam attapaccakkham karonto nādhiṭṭhāti. Tattha paccūsakāle padasaddena uṭṭhāya dīpaṃ jāletvā bhaṇḍam pasāretvā anisīdanto pubbaṇhasamayaṃ na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti nāma. Ayaṃ hi yaṃ corā rattiṃ bhaṇḍam haritvā “idaṃ amhākaṃ hatthato vissajjessāmā”’ti āpaṇaṃ gantvā appena agghena denti, yampi bahuverino manussā rattiṃ nagare vasitvā pātova āpaṇaṃ gantvā bhaṇḍam gaṇhanti, yaṃ vā pana janapadaṃ gantukāmā manussā pātova āpaṇaṃ gantvā bhaṇḍam kiṇanti, tappaccayassa lābhassa assāmiko hoti.

Aññesaṃ bhojanavelāya pana bhuñjitum āgantvā pātova bhaṇḍam paṭisāmetvā gharaṃ gantvā bhuñjitvā niddāyitvā sāyaṃ puna āpaṇaṃ āgacchanto **majjhānikasamayaṃ na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti** nāma. So hi yaṃ corā pātova vissajjetum na sampāpuṇiṃsu, divākāle pana paresam asaṅcārakkhaṇe āpaṇaṃ gantvā appagghena denti, yañca bhojanavelāya puññavanto issarā “āpaṇato idaṅcīdaṅca laddhum vaṭṭati”’ti paṇiṇitvā āharāpentī, tappaccayassa lābhassa assāmiko hoti.

Yāva yāmaḥerīnikkhamanā pana antoāpaṇe dīpaṃ jālāpetvā anisīdanto **sāyanhasamayam na sakkaccaṃ kammantaṃ adhiṭṭhāti** nāma. So hi yaṃ corā pātopi divāpi vissajjetuṃ na sampāpuṇṇesu, sāyaṃ pana āpaṇaṃ gantvā appagghena denti, tappaccayassa lābhassa assāmiko hoti.

Na sakkaccaṃ samādhinimittam adhiṭṭhātiti sakkaccakiriyāya samādhim na samāpajjati. Ettha ca pātova cetiyaṅgaṇabodhiyaṅgaṇesu vattam katvā senāsanam pavisitvā yāva bhikkhācāraṇelā, tāva samāpattim appētvā anisīdanto **pubbaṅhasamayam na sakkaccaṃ samādhinimittam adhiṭṭhāti** nāma. Pacchābhataṃ pana piṇḍapātapaṭikkanto rattitṭhānādivāṭṭhānam pavisitvā yāva sāyanhasamayā samāpattim appētvā anisīdanto **majjhānikasamayam na sakkaccaṃ samādhinimittam adhiṭṭhāti** nāma. Sāyaṃ pana cetiyaṃ vanditvā therūpaṭṭhānam katvā senāsanam pavisitvā paṭhamayāmaṃ samāpattim samāpajjitvā anisīdanto **sāyanhasamayam na sakkaccaṃ samādhinimittam adhiṭṭhāti** nāma. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayeneva veditabbo. Apicettha “samāpattim appētvā”ti vuttatṭhāne samāpattiyā asati vipassanāpi vaṭṭati, samādhinimittanti ca samādhīrammaṇampi vaṭṭatiyeva. Vuttampi cetam – “samādhipi samādhinimittam, samādhārammaṇampi samādhinimitta”nti.

10. Dutiyapāpaṇikasuttavaṇṇanā

20. Dasame **cakkhumāti** paññācakkhunā cakkhumā hoti. **Vidhuroti** viṣitṭhadhuro uttamadhuro ñāṇasampayuttana vīriyena samannāgato. **Nissayasampanno**ti avassayasampanno patiṭṭhānasampanno. **Paṇiyanti** vikkāyikabhaṇḍaṃ. **Ettakaṃ mūlaṃ bhavissati ettako udayoti** tasmim “evaṃ kītaṃ evaṃ vikkāyamāna”nti vuttapaṇiye yena kayena taṃ kītaṃ, taṃ kayasaṅkhātaṃ mūlaṃ ettakaṃ bhavissati. Yo ca tasmim vikkāyamāne vikkayo, tasmim vikkaye ettako udayo bhavissati, ettikā vaḍḍhīti attho.

Kusalo hoti paṇiyaṃ ketuṅca vikketuṅcāti sulabhatṭhānam gantvā kiṇanto dullabhatṭhānam gantvā vikkiṇanto ca ettha kusalo nāma hoti, dasaguṇampi vīsatiṅguṇampi lābham labhati.

Aḍḍhāti issarā bahunā nikkhattadhanena samannāgatā. **Mahaddhanāti** vaḷaṅjanakavasena mahaddhanā. **Mahābhogāti** upabhogaparibhogabhaṇḍena mahābhogā. **Paṭibaloti** kāyabalena ceva ñāṇabalena ca samannāgatattā samattho. **Amhākaṅca kālena kālaṃ anuppadātunti** amhākaṅca gahitadhanamūlikaṃ vaḍḍhim kālena kālaṃ anuppadātuṃ. **Nipatantīti** nimantenti. Nipātentītipi pāṭho, ayameva attho.

Kusalānam dhammānam upasampadāyāti kusaladhammānam sampādanatthāya paṭilābhatthāya. **Thāmaṇvāti** ñāṇathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamoti** thirena ñāṇaparakkamena samannāgato. **Anikkhattadhuroti** “aggamaggaṃ apāpuṇṇitvā imaṃ vīriyadhuraṃ na ṭhapessāmī”ti evaṃ aṭṭhapitadhuro.

Bahussutāti ekanikāyādivasena bahu buddhavacanaṃ sutam etesanti bahussutā. **Āgatāgamāti** eko nikāyo eko āgamo nāma, dve nikāyā dve āgamā nāma, pañca nikāyā pañca āgamā nāma, etesu āgamesu yesam ekopi āgamo āgato paguṇo pavattito, te āgatāgamā nāma. **Dhammadharāti** suttantapaṭikadharā. **Vinayadharāti** vinayapaṭikadharā. **Mātikādharāti** dvemātikādharā. **Paripucchatīti** atthānattham kāraṇākāraṇam pucchati. **Paripaṇhatīti** “imaṃ nāma pucchissāmī”ti aññāti tuletīti pariggaṇhāti. Sesamettha uttānatthameva.

Imasmim pana sutte paṭhamam paññā āgatā, pacchā vīriyaṅca kalyāṇamittasevanā ca. Tattha paṭhamam arahattaṃ patvā pacchā vīriyam katvā kalyāṇamittā sevītabbāti na evaṃ attho daṭṭhabbo, desanāya nāma heṭṭhimena vā paricchedo hoti uparimena vā dvīhipi vā koṭṭhi. Idha pana uparimena paricchedo veditabbo. Tasmā kathentena paṭhamam kalyāṇamittāupanissayam dassētvā majjhe vīriyam dassētvā pacchā arahattaṃ kathētabbanti.

Rathakāravaggo dutiyo.

3. Puggalavaggo

1. Samiddhasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame jhānaphassaṃ paṭhamaṃ phusati, pacchā nirodhaṃ nibbānaṃ sacchikarotīti **kāyasakkhi**. Diṭṭhantaṃ pattoti **diṭṭhippatto**. Saddahanto vimuttoti **saddhāvimutto**. **Khamatīti** ruccati. **Abhikkantataroti** atisundarataro. **Paṇītataroti** atipaṇītataro. **Saddhindriyaṃ adhimattaṃ hotīti** samiddhattherassa kira arahattamaggakkhaṇe saddhindriyaṃ dhuraṃ ahosi, sesāni cattāri sahaṃjātindriyāni tasseva parivārāni ahesuṃ. Iti thero attanā paṭividdhamaggaṃ kathento evamaḥa. Mahākoṭṭhikattherassa pana arahattamaggakkhaṇe samādhindriyaṃ dhuraṃ ahosi, sesāni cattāri indriyāni tasseva parivārāni ahesuṃ. Tasmā sopi samādhindriyaṃ adhimattanti kathento attanā paṭividdhamaggameva kathesi. Sāriputtattherassa pana arahattamaggakkhaṇe paññindriyaṃ dhuraṃ ahosi. Sesāni cattāri indriyāni tasseva parivārāni ahesuṃ. Tasmā sopi paññindriyaṃ adhimattanti kathento attanā paṭividdhamaggameva kathesi.

Na khvetthāti na kho ettha. **Ekamsena byākātunti** ekantena byākārituṃ. **Arahattāya paṭipannoti** arahattamaggasamaṅgiṃ dasseti. Evametasmīṃ sutte tīhipi therehi attanā paṭividdhamaggova kathito, sammāsambuddho pana bhummantareneva kathesi.

2. Gilānasuttavaṇṇanā

22. Dutīye **sappāyānīti** hitāni vuddhikarāni. **Patirūpanti** anucchavikaṃ. **Neva vuṭṭhāti tamhā ābādhāti** iminā atekicchena vātāpamārādīnā rogena samannāgato niṭṭhāpattagilāno kathito. **Vuṭṭhāti tamhā ābādhāti** iminā khipitakakacchutiṇapupphakajarādibhedo appamattaābādhō kathito. **Labhanto sappāyāni bhojanāni no alabhantoti** iminā pana yesaṃ paṭijagganena phāsukaṃ hoti, sabbepi te ābādhā kathitā. Ettha ca **patirūpo upaṭṭhāko** nāma gilānupaṭṭhākaaṅgehi samannāgato paṇḍito dakkho analaso veditabbo. **Gilānupaṭṭhāko anuññātōti** bhikkhusaṅghena dātabboti anuññātō. Tasmiṃhi gilāne attano dhammatāya yāpetuṃ asakkonte bhikkhusaṅghena tassa bhikkhuno eko bhikkhu ca sāmaṇero ca “imaṃ paṭijaggathā”ti apaloketvā dātabbā. Yāva pana te taṃ paṭijagganti, tāva gilānassa ca tesaṃca dvinnāṃ yenattho, sabbāṃ bhikkhusaṅghasseva bhāro.

Aññepi gilānā upaṭṭhātabbāti itarepi dve gilānā upaṭṭhāpetabbā. Kiṃ kārāṇā? Yopi hi niṭṭhāpattagilāno, so anupaṭṭhiyamāno “sace maṃ paṭijaggeyyuṃ, phāsukaṃ me bhavēyya. Na kho pana maṃ paṭijagganti”ti manopadosaṃ katvā apāye nibbatteyya. Paṭijaggiyamānassa panassa evaṃ hoti “bhikkhusaṅghena yaṃ kātabbāṃ, taṃ kataṃ. Maḥamaṃ pana kammavipāko īdiso”ti. So bhikkhusaṅge mettāṃ paccupaṭṭhāpetvā sagge nibbattissati. Yo pana appamattakena byādhinā samannāgato labhantopi alabhantopi vuṭṭhātiyeva, tassa vināpi bhesajjena vūpasamanabyādhi bhesajje kate khippataraṃ vūpasammati. So tato buddhavacanaṃ vā uggaṇhituṃ sakkhissati, samaṇadhammaṃ vā kātuṃ sakkhissati. Iminā kārāṇena “aññepi gilānā upaṭṭhātabbā”ti vuttaṃ.

Neva okkamatīti neva pavisati. **Niyāmaṃ kusalesu dhammesu sammattanti** kusalesu dhammesu magganīyāmasaṅkhātāṃ sammattaṃ. Iminā padaparamo puggalo kathito. Dutīyavārena ugghaṭītaññū gahito sāsane nālakattherasadiso buddhantare ekavāraṃ paccekabuddhānaṃ santike ovādaṃ labhitvā paṭividdhapaccekabodhiññaṃ ca. Tatiyavārena vipaṇcītaññū puggalo kathito, neyyo pana tannissitova hoti.

Dhammadesanā anuññātāti māsassa aṭṭha vāre dhammakathā anuññātā. **Aññesampi dhammo desetabboti** itaresampi dhammo kathetabbo. Kiṃ kārāṇā? Padaparamassa hi imasmīṃ attabhāve dhammaṃ paṭivijjhītuṃ asakkontassāpi anāgate paccayo bhavissati. Yo pana tathāgatassa rūpadassanaṃ labhantopi alabhantopi dhammavinayaṅca savanāya labhantopi alabhantopi dhammaṃ abhisameti, so

alabhanto tāva abhisameti. Labhanto pana khippameva abhisamessatīti iminā kāraṇena tesam dhammo desetabbo. Tatiyassa pana punappunam desetabbova.

3. Saṅkhārasuttavaṇṇanā

23. Tatiye **sabyābajjhanti** sadukkhaṃ. **Kāyasaṅkhāranti** kāyadvāre cetanārāsiṃ. **Abhisāṅkharotīti** āyūhati rāsiṃ karoti piṇḍaṃ karoti. **Vacīmanodvāresupi** eseva nayo. **Sabyābajjhaṃ lokanti** sadukkhaṃ lokaṃ. **Sabyābajjhā phassā phusantīti** sadukkha vipākaphassā phusanti. **Sabyābajjhaṃ vedanaṃ vediyatīti** sadukkhaṃ vipākavedanaṃ vediyati, sābādhaṃ nirassādanti attho. **Seyyathāpi sattā nerayikāti** yathā niraye nibbattasattā ekantadukkhaṃ vedanaṃ vediyanti, evaṃ vediyatīti attho. Kiṃ pana tattha upekkhāvedanā natthīti? Atthi, dukkhavedanāya pana balavabhāvena sā abbohārikaṭṭhāne ṭhitā. Iti nirayova nirayassa upamaṃ katvā āhaṭo. Tatra paṭibhāgaupamā nāma kira esā.

Seyyathāpi devā subhakiṇhāti idhāpi devalokova devalokassa upamaṃ katvā āhaṭo. Yasmā pana heṭṭhimesu brahmalokesu sappītikajjhānavipāko vattati, subhakiṇhesu nippītico ekantasukhova, tasmā te aggahevā subhakiṇhāva kathitā. Iti ayampi tatra paṭibhāgaupamā nāmāti veditabbā.

Vokiṇṇasukhadukkhaṃ vomissakasukhadukkhaṃ. **Seyyathāpi manussāti** manussānaṃ hi kālena sukhaṃ hoti, kālena dukkhaṃ. **Ekacce ca devāti** kāmāvacaradevā. Tesampi kālena sukhaṃ hoti, kālena dukkhaṃ. Tesam hi hīnatarānaṃ mahesakkhatarā devatā disvā āsanā vuṭṭhātabbaṃ hoti, maggā ukkamitabbam, pārutavatthaṃ apanetabbam, añjalikammaṃ kātābanti taṃ sabbampi dukkhaṃ nāma hoti. **Ekacce ca vinipātikāti** vemānikapetā. Te hi kālena sampattiṃ anubhavanti kālena kammanti vokiṇṇasukhadukkhaṃ honti. Iti imasmimṃ sutte tīṇi sucaritāni lokiyalokuttaramissakāni kathitānīti veditabbāni.

4. Bahukārasuttavaṇṇanā

24. Catutthe **tayome, bhikkhave, puggalāti** tayo ācariyapuggalā. **Puggalassa bahukārāti** antevāsikapuggalassa bahūpakārā. **Buddhanti** sabbaññubuddhaṃ. **Saraṇaṃ gato hotīti** avassayaṃ gato hoti. **Dhammanti** satantikaṃ navalokuttaradhammaṃ. **Saṅghanti** aṭṭhaariyapuggalasaṃmūhaṃ. Idañca pana saraṇagamaṇaṃ aggaḥitasaraṇapubbassa akatābhīnivesassa vasena vuttaṃ. Iti imasmimṃ sutte saraṇadāyako sotāpattimaggasampāpako arahattamaggasampāpakoti tayo ācariyā bahukārāti āgatā, pabbajjādāyako buddhavacanaḍāyako kammavācācariyo sakadāgāmimaggasampāpako anāgāmimaggasampāpakoti ime ācariyā na āgatā, kiṃ ete na bahukārāti? No, na bahukārā. Ayaṃ pana desanā duvidhena paricchinnā. Tasmā sabbepete bahukārā. Tesu saraṇagamaṇasmimṃyeva akatābhīniveso vaṭṭati, catupārisuddhisīlakasiṇaparikkammavipassanāññāni pana paṭhamamaggasannissitāni honti, upari dve maggā ca phalāni ca arahattamaggasannissitānīti veditabbāni.

Iminā puggalenāti iminā antevāsikapuggalena. **Na suppatikāraṃ vadāmīti** patikāraṃ kātuṃ na sukaranti vadāmi. Abhivādanādīsū anekasatavāraṃ anekasahassavārampi hi pañcapatitṭhitena nipatitvā vandanto āsanā vuṭṭhāya paccuggacchanto diṭṭhadiṭṭhakkhaṇe añjaliṃ paggaṇhanto anucchavikamṃ sāmīcikammaṃ karonto divase divase cīvarasataṃ cīvarasahassaṃ piṇḍapātasataṃ piṇḍapātasahassaṃ dadamāno cakkavāḷapariyantena sabbaratanamayaṃ āvāsaṃ karonto sappinavanītādinānappakāraṃ bhesajjaṃ anuppadaḍḍamāno neva sakkoti ācariyena katassa patikāraṃ nāma kātunti evamattho veditabbo.

5. Vajirūpamasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **arukūpamacittoti** purāṇavaṇasadisacitto. **Vijjūpamacittoti** ittarakālobhāsanena vijjusadisacitto. **Vajirūpamacittoti** kilesānaṃ mūlaghātakaraṇasamatthatāya vajirena sadisacitto.

Abhisajjati laggati. **Kuppati** kopavasena kuppati. **Byāpajjati** pakatibhāvaṃ pajahati, pūtikoti. **Patitthiyati** thinabhāvaṃ thaddhabhāvaṃ āpajjati. **Kopanti** dubbalakodhaṃ. **Dosanti** dussanavasena tato balavataraṃ. **Appaccayanti** atuṭṭhākāraṃ domanassaṃ. **Duṭṭhārukoti** purāṇavaṇo. **Kaṭṭhenāti** daṇḍakakoṭiyā. **Kaṭhalenāti** kapālena. **Āsavaṃ deti**ti aparāparaṃ savati. Purāṇavaṇo hi attano dhammatāyeva pubbaṃ lohitaṃ yūsanti imāni tīni savati, ghaṭṭito pana tāni adhikataṃ savati.

Evameva khoti ettha idaṃ opammasaṃsandanaṃ – duṭṭhāruko viya hi kodhanapuggalo, tassa attano dhammatāya savanaṃ viya kodhanassapi attano dhammatāya uddhumātassa viya caṇḍikatassa caraṇaṃ, kaṭṭhena vā kaṭhalāya vā ghaṭṭanaṃ viya appamattaṃ vacanaṃ, bhiiyosomattāya savanaṃ viya “mādisaṃ nāma esa evaṃ vadati”ti bhiiyosomattāya uddhumāyanabhāvo daṭṭhabbo.

Rattandhakāratimisāyanti rattiṃ cakkhuvīññānupattinivāraṇena andhabhāvakaṇḍaṇa bahalatame. **Vijjantarikāyāti** vijjupattikkhaṇe. Idhāpi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – cakkhumā puriso viya hi yogāvacaṇo daṭṭhabbo, andhakāraṃ viya sotāpattimaggavajjhā kilesā, vijjusañcaraṇaṃ viya sotāpattimaggāñāssa uppattikālo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṃ viya sotāpattimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ, puna andhakārāvattaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṃ viya sakadāgāmimaggāñāssa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṃ viya sakadāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ, puna andhakārāvattaraṇaṃ viya anāgāmimaggavajjhā kilesā, puna vijjusañcaraṇaṃ viya anāgāmimaggāñāssa uppādo, vijjantarikāya cakkhumato purisassa samantā rūpadassanaṃ viya anāgāmimaggakkhaṇe nibbānadassanaṃ veditabbaṃ.

Vajirūpamacittatāyapi idaṃ opammasaṃsandanaṃ – vajiraṃ viya hi arahattamaggāñānaṃ daṭṭhabbaṃ, maṇigaṇṭhipāsānagaṇṭhi viya arahattamaggavajjhā kilesā, vajirassa maṇigaṇṭhimpi vā pāsānagaṇṭhimpi vā vinivijjhitaṃ agamanabhāvassa natthitā viya arahattamaggāñānaṃ acchejjānaṃ kilesānaṃ natthibhāvo, vajirena nibbiddhavedhassa puna apatipūraṇaṃ viya arahattamaggena chinnānaṃ kilesānaṃ puna anuppādo daṭṭhabboti.

6. Sevittabbasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **sevitabboti** upasaṅkamitabbo. **Bhajitabboti** allīyitabbo. **Payirupāsittabboti** santike nisīdanavasena punappunaṃ upāsittabbo. **Sakkatvā garuṃ katvāti** sakkārañceva garukārañca katvā. **Hīno hoti sīlenāti**ādīsu upādāyupādāya hīnatā veditabbā. Tattha yo hi pañca sīlāni rakkhati, so dasa sīlāni rakkhantena na sevittabbo. Yo dasa sīlāni rakkhati, so catupārisuddhisīlaṃ rakkhantena na sevittabbo. **Aññatra anuddayā aññatra anukampāti** ṭhapetvā anuddayañca anukampañca. Attano atthāyeva hi evarūpo puggalo na sevittabbo, anuddayānukampāvasena pana taṃ upasaṅkamtuṃ vaṭṭati.

Sīlasāmaññagatānaṃ satanti sīlena samānabhāvaṃ gatānaṃ santānaṃ. **Sīlakathā ca no bhavissati**ti evaṃ samānasīlānaṃ amhākaṃ sīlameva ārabba kathā bhavissati. **Sā ca no pavattinī bhavissati**ti sā ca amhākaṃ kathā divasampi kathentānaṃ pavattissati na paṭihaññissati. **Sā ca no phāsu bhavissati**ti sā ca divasampi pavattamānā sīlakathā amhākaṃ phāsuvihāro sukhavihāro bhavissati. **Samādhipaññākathāsupi** eseva nayo.

Sīlakkhandhanti sīlarāsiṃ. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti** ettha sīlassa asappāye anupakāradhamme vajjetvā sappāye upakāradhamme sevanto tasmim tasmim ṭhāne sīlakkhandhaṃ paññāya anuggaṇhāti nāma. **Samādhipaññākhandhesupi** eseva nayo. **Nihīyatīti** attano hīnataṃ puggalaṃ sevanto khāraparissāvane āsittaudakaṃ viya satataṃ samitaṃ hāyati parihāyati. **Tulyasevīti** attanā samānasevī. **Seṭṭhamupanamanti** seṭṭhaṃ puggalaṃ oṇamanto. **Udeti khippanti** khippameva vaḍḍhati. **Tasmā attano uttarim bhajethāti** yasmā seṭṭhaṃ puggalaṃ upanamanto udeti khippaṃ, tasmā attano uttaritaraṃ visiṭṭhataṃ bhajetha.

7. Jigucchitabbasuttavaṇṇanā

27. Sattame **jigucchitabboti** gūthaṃ viya jigucchitabbo. **Atha kho nanti** atha kho assa. **Kittisaddoti** kathāsaddo. **Evameva khoti** ettha gūthakūpo viya dussīyaṃ daṭṭhabbaṃ. Gūthakūpe pativā ṭhito dhammanīhi viya dussīlapuggalo. Gūthakūpato uddhariyamānena tena ahinā purisassa sarīraṃ āruḷhenāpi adaṭṭhabhāvo viya dussīlaṃ sevamānassāpi tassa kiriyāya akaraṇabhāvo. Sarīraṃ gūthena makkhetvā ahinā gatakālo viya dussīlaṃ sevamānassa pāpakittisaddaabbhuggamanakālo veditabbo.

Tindukālātanti tindukarukkhaalātaṃ. **Bhiyyosomattāya ciccīṭāyatīti** taṃ hi jhāyamānaṃ pakatiyāpi papaṭikāyo muñcantaṃ ciccīṭāti “cīṭicīṭā”ti saddaṃ karoti, ghaṭṭitaṃ pana adhimattaṃ karotīti attho. **Evameva khoti** evamevaṃ kodhano attano dhammatāyapi uddhato caṇḍikato hutvā carati, appamattakaṃ pana vacanaṃ sutakāle “mādisaṃ nāma evaṃ vadati evaṃ vadatī”ti atirekataraṃ uddhato caṇḍikato hutvā carati. **Gūthakūpoti** gūthapuṇṇakūpo, gūtharāsiyeva vā. Opammasaṃsandanaṃ panettha purimanayeneva veditabbaṃ. **Tasmā evarūpo puggalo ajjupekkhitabbo na sevitabboti** yasmā kodhano atiseviyamāno atiupasaṅkamīyamānopi kujjhatiyeva, “kiṃ iminā”ti paṭikkamantepe kujjhatiyeva. Tasmā palālaggi viya ajjupekkhitabbo na sevitabbo na bhajitabbo. Kiṃ vuttaṃ hoti? Yo hi palālaggiṃ atiupasaṅkamitvā tappati, tassa sarīraṃ jhāyati. Yo atipaṭikkamitvā tappati, tassa sītaṃ na vūpasammaṃ. Anupasaṅkamitvā apaṭikkamitvā pana majjhataḥbhāvena tappantassa sītaṃ vūpasammaṃ, tasmā palālaggi viya kodhano puggalo majjhataḥbhāvena ajjupekkhitabbo, na sevitabbo na bhajitabbo na payirupāsitaḥ.

Kalyāṇamittoti sucimitto. **Kalyāṇasahāyoti** sucisahāyo. Sahāyā nāma sahaḡāmino saddhiṃcarā. **Kalyāṇasampavaṅkoti** kalyāṇesu sucipuggalesu sampavaṅko, tanninnatappaṇatappabbhāramānasoti attho.

8. Gūthabhāṇīsuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhame **gūthabhāṇīti** yo gūthaṃ viya duggandhakathaṃ katheti. **Pupphabhāṇīti** yo pupphāni viya sugandhakathaṃ katheti. **Madhubhāṇīti** yo madhu viya madhurakathaṃ katheti. **Sabhagatoti** sabhāya ṭhito. **Parisaggatoti** gāmaparisāya ṭhito. **Ñātimajjhagatoti** ñātīnaṃ majjhe ṭhito. **Pūgamajjhagatoti** seṇīnaṃ majjhe ṭhito. **Rājakulamajjhagatoti** rājakulassa majjhe mahāvīnicchaye ṭhito. **Abhinītoti** pucchanatthāyānīto. **Sakkhipuṭṭhoti** sakkhiṃ katvā pucchito. **Ehambho purisāti** ālapanametāṃ. **Attahetu vā parahetu vāti** attano vā parassa vā hatthapādādihetu vā dhanahetu vā. **Āmisakiṅcikkahetu vāti** ettha āmisanti laṅḡo adhippeto. **Kiṅcikkhanti** yaṃ vā taṃ vā appamattakaṃ antamaso tittiriyavaṭṭakasappiṇḡanavanītaṃ piṇḡādīmattakassa laṅḡassa hetūti attho. **Sampajānamusā bhāsītā hotīti** jānantoyeva musāvādaṃ kattā hoti.

Nelāti elāṃ vuccati doso, nāssa elanti nelā, niddosāti attho. “Nelaṅḡo setapacchādo”ti (udā. 65) ettha vuttasīlaṃ viya. **Kaṇṇasukhāti** byaṅḡanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanāṃ viya kaṇṇasūlaṃ na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati appaṭihaṅḡamānā sukhena cittaṃ pavasatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaḡḡhanārī viya sukumārātīpi porī. Purassa esātīpi porī. Purassa esāti nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti, mātimattaṃ mātāti, bhātīmattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāvene va bahuno janassa manāpā cittavuddhikarāti **bahujanamanāpā**.

9. Andhasuttavaṇṇanā

29. Navame **cakkhu na hotīti** paṅḡācakkhu na hoti. **Phātiṃ kareyyāti** phītaṃ vaḡḡhitaṃ kareyya. **Sāvajjānavajjeti** sadosaniddose. **Hīnappaṇīti** adhamuttame. **Kaṇhasukkasappaṭibhāgeti**

kaṇhasukkāyeva aññamaññaṃ paṭibāhanato paṭipakkhavasena sappatibhāgāti vuccanti. Ayam panettha saṅkhepo – kusale dhamme “kusalā dhammā”ti jāneyya, akusale dhamme “akusalā dhammā”ti jāneyya. Sāvajjādīsipi eseva nayo. Kaṇhasukkasappaṭibhāgesu pana kaṇhadhamme “sukkasappaṭibhāgā”ti jāneyya, sukkadhamme “kaṇhasappaṭibhāgā”ti yena paññācakkhunā jāneyya, tathārūpampissa cakkhu na hotīti. Iminā nayena sesavāresupi attho veditabbo.

Na ceva bhogā tathārūpāti tathājātikā bhogāpissa na honti. **Na ca puññāni kubbatīti** puññāni ca na karoti. Ettāvatā bhoguppādanacakkhuno ca puññakaraṇacakkhuno ca abhāvo vutto. **Ubhayattha kaliggāhoti** idhaloke ca paraloke cāti ubhayasmimpi aparaddhaggāho, parājayaggāho hotīti attho. Atha vā **ubhayattha kaliggāhoti** ubhayesampi diṭṭhadhammikasamparāyikānaṃ atthānaṃ kaliggāho, parājayaggāhoti attho. **Dhammādhammenāti** dasakusalakammamapathadhammenapi dasaakusalakammamapathaadhammenapi. **Saṭhoti** kerāṭiko. **Bhogāni pariyesatīti** bhoge gavesati. **Theyyena kūṭakammena, musāvādena cūbhayanti** theyyādīsū ubhayena pariyesatīti attho. Kathaṃ? Theyyena kūṭakammena ca pariyesati, theyyena musāvādena ca pariyesati, kūṭakammena musāvādena ca pariyesati. **Saṅghātunti** saṅgharituṃ. **Dhammaladdhehīti** dasakusalakammamapathadhammaṃ akopetvā laddhehi. **Uṭṭhānādhigatanti** vīriyena adhigataṃ. **Abyagghamānasoti** nibbicikicchacitto. **Bhaddakaṃ ṭhānanti** seṭṭhaṃ devaṭṭhānaṃ. **Na socatīti** yasmim ṭhāne antosokena na socati.

10. Avakujjasuttavaṇṇanā

30. Dasame **avakujjapañño**ti adhomukhapañño. **Ucchaṅgapañño**ti ucchaṅgasadisapañño. **Puthupañño**ti vitthārikapañño. **Ādikalyāṇanti**ādīsū **ādīti** pubbapaṭṭhapanā. **Majjhanti** kathāvemajjhaṃ. **Pariyosānanti** sannīṭṭhānaṃ. Itissa te dhammaṃ kathentā pubbapaṭṭhapanepi kalyāṇaṃ bhaddakaṃ anavajjameva katvā kathenti, vemajjhepi pariyosānepi. Ettha ca atthi desanāya ādimajjhapariyosānāni, atthi sāsanaṃ. Tattha desanāya tāva catuppadikagāthāya paṭhamapadaṃ ādi, dve padāni majjhaṃ, avasānapadaṃ pariyosānaṃ. Ekānusandhikassa suttassa nidānaṃ ādi, anusandhi majjhaṃ, idamavocāti appanā pariyosānaṃ. Anekānusandhikassa paṭhamo anusandhi ādi, tato paraṃ eko vā aneke vā majjhaṃ, pacchimo pariyosānaṃ. Ayam tāva desanāya nayo. Sāsanaṃ pana sīlaṃ ādi, samādhi majjhaṃ, vipassanā pariyosānaṃ. Samādhi vā ādi, vipassanā majjhaṃ, maggo pariyosānaṃ. Vipassanā vā ādi, maggo majjhaṃ, phalaṃ pariyosānaṃ. Maggo vā ādi, phalaṃ majjhaṃ, nibbānaṃ pariyosānaṃ. Dve dve vā kayiramāne sīlasamādhayo ādi, vipassanāmaggā majjhaṃ, phalanibbānāni pariyosānaṃ.

Sātthanti sātthakaṃ katvā desenti. **Sabyañjananti** akkharapāripūriṃ katvā desenti. **Kevalaparipuṇṇanti** sakalaparipuṇṇaṃ anūnaṃ katvā desenti. **Parisuddhanti** parisuddhaṃ nijjaṭaṃ niggaṇṭhiṃ katvā desenti. **Brahmacariyaṃ pakāsentīti** evaṃ desentā ca seṭṭhacariyabhūtaṃ sikkhattayasaṅghaṭaṃ ariyaṃ aṭṭhaṅgikaṃ maggaṃ pakāsentīti. **Neva ādiṃ manasi karotīti** neva pubbapaṭṭhapanānaṃ manasi karoti.

Kumbhoti ghaṭo. **Nikujjoti** adhomukho ṭhapito. **Evameva khoti** ettha kumbho nikujjo viya avakujjapañño puggalo daṭṭhabbo, udakāsīṅcanakālo viya dhammadesanāya laddhakālo, udakassa vivaṭṭhanakālo viya tasmim āsane nisinnassa uggahetuṃ asamatthakālo, udakassa asaṅṭhānakālo viya vuṭṭhahitvā asallakkhaṇakālo veditabbo.

Ākiṇṇānīti pakkhittāni. **Satisammosāya pakireyyāti** muṭṭhassatitāya vikireyya. **Evameva khoti** ettha ucchaṅgo viya ucchaṅgapañño puggalo daṭṭhabbo, nānākhajjakāni viya nānappakāraṃ buddhavacanaṃ, ucchaṅge nānākhajjakāni khādanatassa nisinnakālo viya tasmim āsane nisinnassa uggaṇhanakālo, vuṭṭhahantassa satisammosā pakiraṇakālo viya tasmā āsanā vuṭṭhāya gacchantassa asallakkhaṇakālo veditabbo.

Ukkujjoti uparimukho ṭhapito. **Saṅghātīti** patiṭṭhahati. **Evameva khoti** ettha uparimukho ṭhapito kumbho viya puthupañño puggalo daṭṭhabbo, udakassa āsittakālo viya desanāya laddhakālo, udakassa

saṅghānakālo viya tattha nisinnassa uggaṇhanakālo, no vivaṭṭanakālo viya vuṭṭhāya gacchantassa sallakkhaṇakālo veditabbo.

Dummedhoti nippaṇṇo. **Avicakkhaṇoti** saṃvidahanapaṇṇāya rahito. **Gantāti** gamanasīlo. **Seyyo etena vuccatī**ti etasmā puggalā uttaritaroti vuccati. **Dhammānudhammappaṭipannoti** navalokuttaradhammassa anudhammaṃ saha sīlena pubbhāgapaṭipadaṃ paṭipanno. **Dukkhassāti** vaṭṭadukkhassa. **Antakaro siyāti** koṭikaro paricchedakaro parivaṭṭumakaro bhavyeyyāti.

Puggalavaggo tatiyo.

4. Devadūtavaggo

1. Sabrahmakasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **ajjhāgāreti** sake ghare. **Pūjitā hontī**ti yaṃ ghare atthi, tena paṭijaggitā gopitā honti. Iti mātāpitupūjakāni kulāni mātāpitūhi sabrahmakānīti pakāsetvā idāni nesam sapubbācariyakādibhāvaṃ pakāseto **sapubbācariyakānīti**ādīmāha. Tattha **brahmāti**ādīni tesam brahmātibhāvasādhanatthaṃ vuttāni. **Bahukārāti** puttānaṃ bahūpakārā. **Āpādakāti** jīvitassa āpādakā. Puttakānaṃ hi mātāpitūhi jīviṃ āpādiṃ pālitaṃ ghaṭitaṃ anuppabandhena pavattitaṃ. **Posakāti** hatthapāde vaḍḍhetvā hadayalohitaṃ pāyevā posetāro. **Imassa lokassa dassetāro**ti puttānaṃ hi imasmiṃ loke iṭṭhāniṭṭhārammaṇassa dassanaṃ nāma mātāpitāro nissāya jātanti imassa lokassa dassetāro nāma.

Brahmāti mātāpitaroti seṭṭhādhivacanaṃ. Yathā brahmuno catasso bhāvanā avijahitā honti mettā karuṇā muditā upekkhāti, evameva mātāpitūnaṃ puttakesu catasso bhāvanā avijahitā honti. Tā tasmim tasmim kāle veditabbā – kucchigatasmim hi dārake “kadā nu kho puttakaṃ arogaṃ paripuṇṇaṅgapaccaṅgaṃ passissāmā”ti mātāpitūnaṃ mettacittaṃ uppajjati. Yādā panesa mando uttānaseyyako ūkāhi vā maṅkulādīhi pāṇakehi daṭṭho dukkhaseyyāya vā pana pīlito parodati viravati, tadāssa saddaṃ sutvā mātāpitūnaṃ kāruṇṇaṃ uppajjati, ādhāvitvā vidhāvitvā kīlanakāle pana lobhanīyavayasmim vā ṭhitakāle dārakaṃ oloketvā mātāpitūnaṃ cittaṃ sappimaṅḍe pakkhittasatavihatakappāsapicupaṭalaṃ viya mudukaṃ hoti āmoditaṃ pamoditaṃ, tadā tesam muditā labbhati. Yādā panesa putto dārābharaṇaṃ paccupaṭṭhāpetvā pāṭiyekkaṃ agāraṃ ajjhāvasati, tadā mātāpitūnaṃ “sakkoti dāni no puttako attano dhammatāya yāpetu”nti majjhatabhāvo uppajjati, tasmim kāle upekkhā labbhatīti iminā kāraṇena “brahmāti mātāpitāro”ti vuttaṃ.

Pubbācariyāti vuccareti mātāpitāro hi jātakālato paṭṭhāya “evaṃ nisīda, evaṃ tiṭṭha, evaṃ gaccha, evaṃ saya, evaṃ khāda, evaṃ bhuñja, ayaṃ te, tātāti vattabbo, ayaṃ bhātikāti, ayaṃ bhaginīti, idaṃ nāma kātuṃ vaṭṭati, idaṃ na vaṭṭati, asukaṃ nāma upasaṅkamitūṃ vaṭṭati, asukaṃ na vaṭṭatī”ti gāhāpentī sikkhāpentī. Athāparabhāge aññe ācariyā hatthisippaassasipparathasippadhanusippatharusippamuddāgaṇanādīni sikkhāpentī. Añño saraṇāni deti, añño sīlesu paṭiṭṭhāpeti, añño pabbājeti, añño buddhavacanaṃ uggaṇhāpeti, añño upasampādeti, añño sotāpattimaggādīni pāpeti. Iti sabbepi te pacchācariyā nāma honti, mātāpitāro pana sabbapaṭhamā, tenāha – “pubbācariyāti vuccare”ti. Tattha **vuccareti** vuccanti kathiyanti. **Āhuneyyā ca puttānanti** puttānaṃ āhutaṃ pāhutaṃ abhisāṅkhatāṃ annapānādiṃ arahanti, anucchavikā taṃ paṭiggahetuṃ. Tasmā “āhuneyyā ca puttāna”nti vuttaṃ. **Pajāya anukampakāti** paresaṃ pāṇe acchinditvāpi attano pajāṃ paṭijagganti gopāyanti. Tasmā “pajāya anukampakā”ti vuttaṃ.

Namasseyyāti namo kareyya. **Sakkareyyāti** sakkārena paṭimāneyya. Idāni taṃ sakkāraṃ dassento “annenā”tiādīmāha. Tattha **annenāti** yāgubhattakhādanīyena. **Pānenāti** aṭṭhavidhapānena. **Vatthenāti** nivāsanaṃpārūpanakena vatthena. **Sayanenāti** mañcapīṭhānuppadānena. **Ucchādanenāti** duggandhaṃ

paṭivinodetvā sugandhakarāṇucchādanena. **Nhāpanenā**ti sīte uṇhodakena, uṇhe sītodakena gattāni parisīñcitvā nhāpanena. **Pādānaṃ dhovanenā**ti uṇhodakasītodakehi pādadhovanena ceva telamakkhanena ca. **Peccā**ti paralokaṃ gantvā. **Sagge pamodatī**ti idha tāva mātāpitūsu pāricariyaṃ disvā pāricariyakāraṇā taṃ paṇḍitamanussā idheva pasamsanti, paralokaṃ pana gantvā sagge ʘhito so mātāpituupattīhāko dibbasampattīhi āmodati pamodatīti.

2. Ānandasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **tathārūpoti** tathājātiko. **Samādhipaṭilābhoti** cittekaggatālābho. **Imasmiṃ ca saviññāṇaketi** ettha attano ca parassa cāti ubhayesampi kāyo saviññāṇakaṭṭhena ekato katvā imasminti vutto. **Ahāṅkāramamaṅkāramānānusayā**ti ahāṅkāradiṭṭhi ca mamāṅkāraṇhā ca mānānusayo cāti attano ca parassa ca kilesā. **Nāssū**ti na bhaveyyuṃ. **Bahiddhā ca sabbanimittesū**ti rūpanimittaṃ, saddanimittaṃ, gandhanimittaṃ, rasanimittaṃ, phoṭṭhabbanimittaṃ, sassatādinimittaṃ, puggalanimittaṃ dhammanimittanti evarūpesu ca bahiddhā sabbanimittesu. **Cetovimuttim paññāvimuttinti** phalasaṃmādhīñceva phalañāṇaṇca. **Siyā**ti bhaveyya.

Idhānanda, bhikkhunoti, ānanda, imasmiṃ sāsane bhikkhuno. **Etam santam etam paṇṭanti** nibbānaṃ dassento āha. Nibbānaṃ hi kilesānaṃ santatāya santaṃ nāma, nibbānaṃ santanti samāpattim appettvā divasampi nisinnassa cittuppādo santanteva pavattatīti paṇṭanti. **Paṇṭanti** samāpattim appettvā nisinnassāpi cittuppādo paṇṭanteva pavattatīti nibbānaṃ paṇṭanti nāma. **Sabbasaṅkhārasamathoti**ādīni pi tasseva vevacanāni. “Sabbasaṅkhārasamatho”ti samāpattim appettvā nisinnassa hi divasabhāgampi cittuppādo sabbasaṅkhārasamathoteva pavattati...pe... tathā tīsu bhavesu vānasaṅkhātāya taṇhāya abhāvena nibbānanti laddhanāme tasmim samāpattim appettvā nisinnassa cittuppādo nibbānaṃ nibbānanteva pavattatīti sabbasaṅkhārasamathotiādīni nāmāni labhati. Imasmiṃ pana aṭṭhavidhe ābhogasaṃmānāhāre imasmiṃ ʘhāne ekopi labbhati, dvepi sabbepi labbhanteva.

Saṅkhāyāti ṇāṇena jānitvā. **Paroparānī**ti parāni ca oparāni ca. Paraattabhāvasakaattabhāvāni hi parāni ca oparāni cāti vuttaṃ hoti. **Yassā**ti yassa arahato. **Iñjanti** rāgiñjitaṃ dosamohamānadiṭṭhikilesaduṅṅaritiñjanti imāni satta iñjanti calitāni phanditāni. **Natthi kuhiñcī**ti katthaci ekārammaṇepi natthi. **Santoti** paccanīkakilesānaṃ santatāya santo. **Vidhūmoti** kāyaduṅṅaritādidhūmavirahito. **Anīhoti** rāgādiīghavirahito. **Nirāsoti** nittaṇho. **Atārī**ti tiṇṇo uttiṇṇo samatikanta. **Soti** so arahaṃ khīṇāsavo. **Jātijaranti** ettha jātijarāgahaṇeneva byādhimaraṇampi gahitamevāti veditabbaṃ. Iti suttante pi gāthāyapi arahattaphalasaṃpattiyeva kathitāti.

3. Sāriputtasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **saṃkhittanā**ti mātīkāṭṭhapanena. **Vitthārenā**ti ʘhapitamātīkāvivhajanena. **Samkhittavitthārenā**ti kāle saṃkhittena kāle vitthārena. **Aññātāro ca dullabhā**ti paṭivijjhanakapuggalā pana dullabhā. Idaṃ bhagavā “sāriputtattherassa ṇāṇaṃ ghaṭṭemī”ti adhippāyena kathesi. Taṃ sutvā thero kiñcāpi “ahaṃ, bhante, ājānissāmī”ti na vadati, adhippāyena pana “vissatthā tumhe, bhante, desetha, ahaṃ tumhehi desitaṃ dhammaṃ nayasatena nayasahassena paṭivijjhissāmi, mamesa bhāro hotū”ti sathāraṃ desanāya ussāhento **etassa bhagavā kāloti**ādīmāha.

Athassa sathā **tasmātihā**ti desanaṃ ārabhi. Tattha **imasmiṃca saviññāṇaketi**ādi vuttanayameva. **Acchecchi taṇhanti** maggañāṇasatthena taṇhaṃ chindī. **Vivattayi saṃyojananti** dasavidhampi saṃyojanaṃ samūlakam ubbattetvā chaḍḍesi. **Sammā mānābhisaṃmayā antamakāsi dukkhassā**ti sammā upāyena sammā paṭipattiyā navavidhassa mānassa pahānābhisaṃmayena vaṭṭadukkhassa antamakāsi. **Idaṇca pana metaṃ, sāriputta, sandhāya bhāsanti**, sāriputta, mayā pārāyane udayapañhe idaṃ phalasaṃpattimeva sandhāya etaṃ bhāsitaṃ.

Idāni yaṃ taṃ bhagavatā bhāsitaṃ, taṃ dassento **pahānaṃ kāmasaññānanti**ādi āradhamaṃ.

Udayapañhe ca etaṃ padaṃ ‘‘pahānaṃ kāmacchandāna’’nti (su. ni. 1112; cūḷani. udayamāṇavapucchāniddeṣo 75) āgataṃ, idha pana āṅguttarabhāṇakehi ‘‘kāmasaññāna’’nti āropitaṃ. Tattha byañjanaṃ nānaṃ, attho pana ekoyeva. **Kāmasaññānanti** kāme ārabha uppannaṣaññānaṃ, aṭṭhahi vā lobhasahagatacittēhi sahaṅgasaññānaṃ. **Domanassāna cūbhayanti** etāsaṅga kāmasaññānaṃ cetasiḍḍadomanassānañcāti ubhinnaṃ pahānaṃ paṭippassaddhipahānaṣaṅkhātaṃ arahattaphalaṃ aññāvimokkhaṃ pabrūmīti attho. Niddese pana ‘‘kāmacchandassa ca domanassassa ca ubhinnaṃ pahānaṃ vūpasamaṃ paṭinissaggaṃ paṭippassaddhiṃ amataṃ nibbāna’’nti (cūḷani. udayamāṇavapucchāniddeṣo 75) vuttaṃ, taṃ atthuddhārasena vuttaṃ. Pahānanti hi khīṇākārasaṅkhāto vūpasamopi vuccati, kilese paṭinissajjanto maggopi, kilesapaṭippassaddhisāṅkhātaṃ phalampi, yaṃ āgamma kilesā pahīyanti, taṃ amataṃ nibbānampi. Tasmā tattha tāni padāni āgatāni. ‘‘Aññāvimokkhaṃ pabrūmī’’ti vacanato pana arahattaphalameva adhippetāṃ. **Thinassa ca panūdananti** thinassa ca panūdanante uppannattā arahattaphalameva adhippetāṃ. **Kukkuccānaṃ nivāraṇanti** kukkucanivāraṇassa maggassa anantaraṃ uppannattā phalameva adhippetāṃ.

Upekkhāsatisaṃsuddhanti catutthajjhānike phale uppannāya upekkhāya ca satiyā ca saṃsuddhaṃ. **Dhammatakkapurejavanti** dhammatakkavuccati sammāsaṅkappo, so ādito hoti, purato hoti, pubbaṅgamo hoti aññāvimokkhassāti dhammatakkapurejavo. Taṃ dhammatakkapurejavo. **Aññāvimokkhanti** aññīndriyapariyosāne uppannaṃ vimokkhaṃ, aññāya vā vimokkhaṃ aññāvimokkhaṃ, paññāvimuttanti attho. **Avijjāya pabhedananti** avijjāya pabhedanante uppannattā, avijjāya pabhedanaṣaṅkhātaṃ vā nibbānaṃ ārabha uppannattā evaṃladdhanaṃ arahattaphalameva. Iti sabbehi imehi pahānantiādīhi padehi arahattaphalameva pakāsītanti vedittabbaṃ.

4. Nidānasuttavaṇṇanā

34. Catutthe nidānānīti kāraṇāni. **Kammānanti** vaṭṭagāmikammānaṃ. **Lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayāyāti** lubbhanapalubbhanasabhāvo lobho vaṭṭagāmikammānaṃ samudayāya piṇḍakaraṇatthāya nidānaṃ kāraṇaṃ paccayoti attho. **Dosoti** dussanapadussanasabhāvo doso. **Mohoti** muyhanapamuyhanasabhāvo moho.

Lobhapakatanti lobhena pakataṃ, lobhābhībhūtena luddhena hutvā katakammanti attho. Lobhato jātanti **lobhajaṃ**. Lobho nidānaṃ assāti **lobhanidānaṃ**. Lobho samudayo assāti **lobhasamudayaṃ**. Samudayoti paccayo, lobhapaccayanti attho. **Yatthassa attabhāvo nibbattatīti** yasmim̐ thāne assa lobhajakammavato puggalassa attabhāvo nibbattati, khandhā pātubhavanti. **Tattha taṃ kammaṃ vipaccatīti** tesu khandhesu taṃ kammaṃ vipaccati. **Diṭṭhe vā dhammetīdi** yasmā taṃ kammaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vā hoti upapajjavedanīyaṃ vā aparapariyāyavedanīyaṃ vā, tasmā taṃ pabhedāṃ dassetuṃ vuttaṃ. Sesadvayepi eseva nayo.

Akhaṇḍānīti abhinnāni. **Apūtīnīti** pūtībhāvena abhijattaṃ appattāni. **Avātātapahatānīti** na vātena na ca ātāpena hatāni. **Sārādānīti** gahitasārāni sāravantaṃ na nissārāni. **Sukhasayitānīti** sannicayabhāvena sukhaṃ sayitāni. **Sukhetteti** maṇḍakhette. **Suparikammakatāya bhūmiyāti** naṅgalakasanena ceva aṭṭhadantakena ca suṭṭhu parikammakatāya khettabhūmiyā. **Nikkhattānīti** ṭhapitāni ropitāni. **Anupaveccheyāti** anupaveseyya. **Vuddhintiādīsu** uddhaggamanena **vuddhiṃ**, heṭṭhā mūlappatiṭṭhānena **virūhiṃ**, samantā vitthārikabhāvena **vepullaṃ**.

Yaṃ panettha **diṭṭhe vā dhammetīdi** vuttaṃ, tattha asammohatthaṃ imasmim̐ thāne kammavibhatti nāma kathetabbā. Suttantikapariyāyena hi ekādasa kammāni vibhattāni. Seyyathidaṃ – diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāyavedanīyaṃ, yaggarukaṃ yabbhulaṃ yadāsannaṃ kaṭattā vā pana kammaṃ, janakaṃ upatthambhakaṃ upapīlakaṃ upaghātakanti. Tattha ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā **diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ imasmim̐yeva attabhāve vipākaṃ deti kākavāḷiyapunnasetṭhīnaṃ viya kusalaṃ,

nandayakkhanandamānavakanandagoghātakakokāliyasuppabuddhadevadattaciñcamānavikānam viya ca akusalam. Tathā asakkontaṃ pana ahosikammaṃ nāma hoti, avipākaṃ sampajjati. Taṃ migaluddakopamāya sādhetabbaṃ. Yathā hi migaluddakena migam disvā dhanuṃ ākaḍḍhitvā khitto saro sace na virajjhati, taṃ migam tattheva pātetī, atha naṃ migaluddako niccammaṃ katvā khaṇḍākhaṇḍikaṃ chetvā maṃsaṃ ādāya puttadāraṃ tosentō gacchati. Sace pana virajjhati, migo palāyitvā puna taṃ disaṃ na oloketi. Evaṃ sampadamidaṃ daṭṭhabbaṃ. Sarassa avirajjhivā migavijjhanam viya hi diṭṭhadhammavedanīyassa kammaṃ vipākavārapaṭilābho, avijjhanam viya avipākabhāvāya sampajjananti.

Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā **upapajjavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anantare attabhāve vipākaṃ deti. Taṃ panetaṃ kusalapakkhe aṭṭhasamāpattivasena, akusalapakkhe pañcānantariyakammavasena veditabbaṃ. Tatha aṭṭhasamāpattilābhī ekāya samāpattiyā brahmaloke nibbattati. Pañcannampi ānantariyānaṃ kattā ekena kammaṃ niraye nibbattati, sesasamāpattiyō ca kammāni ca ahosikammabhāvāmyeva āpajjanti, avipākāni hontī. Ayampi attho purimaupamāyayeva dīpetabbo.

Ubhinnaṃ antare pana pañcājavanacetanā **aparapariyāyavedanīyakammaṃ** nāma. Taṃ anāgate yadā okāsaṃ labhati, tadā vipākaṃ deti. Sati saṃsārappavattiyā ahosikammaṃ nāma na hoti. Taṃ sabbaṃ sunakhaluddakena dīpetabbaṃ. Yathā hi sunakhaluddakena migam disvā sunakho vissajjito migam anubandhitvā yasmiṃ ṭhāne pāpuṇāti, tasmīṃ yeva daṃsati; evamevaṃ idaṃ kammaṃ yasmiṃ ṭhāne okāsaṃ labhati, tasmīmyeva vipākaṃ deti, tena mutto satto nāma natthi.

Kusalākusalesu pana garukāgarukesu yaṃ garukaṃ hoti, taṃ **yaggarukaṃ** nāma. Tadetam kusalapakkhe mahaggatakammaṃ, akusalapakkhe pañcānantariyakammaṃ veditabbaṃ. Tasmīṃ sati sesāni kusalāni vā akusalāni vā vipaccitum na sakkonti, tadeva duvidhampi paṭisandhiṃ deti. Yathā hi sāsapappamānāpi sakkharā vā ayagūlikā vā udakarahade pakkhittā udakapitṭhe uplavitum na sakkoti, heṭṭhāva pavisati; evameva kusalepi akusalepi yaṃ garukaṃ, tadeva gaṇhitvā gacchati.

Kusalākusalesu pana yaṃ bahulaṃ hoti, taṃ **yabbahulaṃ** nāma. Taṃ dīgharattaṃ laddhāsevanavasena veditabbaṃ. Yaṃ vā balavakusalakammesu somanassakaraṃ, akusalakammesu santāpakaraṃ, etaṃ yabbahulaṃ nāma. Tadetam yathā nāma dvīsu mallesu yuddhabhūmiṃ otiṇṇesu yo balavā, so itaraṃ pātetvā gacchati; evameva itaraṃ dubbalakammaṃ avattharivā yaṃ āsevanavasena vā bahulaṃ, āsannavasena vā balavaṃ, taṃ vipākaṃ deti, **duṭṭhagāmaṇiabhayarañño** kammaṃ viya.

So kira cūlaṅgaṇiyayuddhe parājito vaḷavaṃ āruya palāyī. Tassa cūlupaṭṭhāko tissāmacco nāma ekakova pacchato ahoṣi. So ekaṃ aṭaviṃ pavisitvā nisinno jighacchāya bādhayamānāya – “bhātika tissa, ativiya no jighacchā bādhati, kiṃ karissāmā” ti āha. Atthi, deva, mayā sātakantare ṭhapetvā ekaṃ suvaṇṇasarakabhattaṃ ābhatanti. Tena hi āharāti. So nīharitvā rañño purato ṭhapesi. Rājā disvā, “tāta, cattāro koṭṭhāse karohī” ti āha. Mayaṃ tayo janā, kasmā devo cattāro koṭṭhāse kārayatī? Bhātika tissa, yato paṭṭhāya ahaṃ attānaṃ sarāmi, na me ayyānaṃ adatvā āhāro paribhuttapubbo atthi, svāhaṃ ajjapi adatvā na paribhuñjissāmīti. So cattāro koṭṭhāse akāsi. Rājā “kālaṃ ghosehī” ti āha. Chaḍḍitāraññe kuto, ayye, labhissāma devatī. “Nāyaṃ tava bhāro. Sace mama saddhā atthi, ayye, labhissāma, vissattho kālaṃ ghosehī” ti āha. So “kālo, bhante, kālo, bhante” ti tikkhattum ghosesi.

Athassa bodhimātumahātissatthero taṃ saddaṃ dībāya sotadhātuyā sutvā ‘kathāyaṃ saddo’ ti taṃ āvajjento “ajja duṭṭhagāmaṇiabhayamahārājā yuddhaparājito aṭaviṃ pavisitvā nisinno ekaṃ sarakabhattaṃ cattāro koṭṭhāse kāretvā ‘ekakova na paribhuñjissāmī’ ti kālaṃ ghosāpesī’ ti ṇatvā “ajja mayā rañño saṅgahaṃ kātum vaṭṭatī” ti manogatiyā āgantvā rañño purato aṭṭhāsi. Rājā disvā pasannacitto “passa, bhātika, tissa” ti vatvā theram vanditvā “pattam, bhante, dethā” ti āha. Thero pattam nīhari. Rājā attano koṭṭhāsena saddhiṃ therassa koṭṭhāsaṃ patte pakkhipitvā, “bhante, āhāraparissayo nāma mā kadāci hotū” ti vanditvā aṭṭhāsi. Tissāmacco “mama ayyaputte passante

bhuñjituṃ na sakkhissāmi”ti attano koṭṭhāsaṃ therasseva patte ākiri. Vaḷavāpi cintesi – “mayhampi koṭṭhāsaṃ therasseva dātuṃ vaṭṭati”ti. Rājā vaḷavaṃ oloketvā “ayampi attano koṭṭhāsaṃ therasseva patte pakkhipanaṃ paccāsīsatī”ti ñatvā tampi tattheva pakkhipitvā theram vanditvā uyyojesi. Thero taṃ bhattaṃ ādāya gantvā ādito paṭṭhāya bhikkhusaṅghassa ālopaṣaṅkhepena adāsi.

Rājāpi cintesi – “ativiyamhā jigacchitā, sādhu vatassa sace atirekabhattasitthāni pahīneyyā”ti. Thero rañño cittaṃ ñatvā atirekabhattaṃ etesaṃ yāpanamattaṃ katvā pattaṃ ākāse khipi, patto āgantvā rañño hatthe patiṭṭhāsi. Bhattaṃ tiṇṇampi janānaṃ yāvadattaṃ ahosi. Atha rājā pattaṃ dhovitvā “tucchapattaṃ na pesissāmi”ti uttarisāṭakaṃ mocetvā udakaṃ puñchitvā sāṭakaṃ patte ṭhapetvā “patto gantvā mama ayyassa hatthe patiṭṭhātū”ti ākāse khipi. Patto gantvā therassa hatthe patiṭṭhāsi.

Aparabhāge rañño tathāgatassa sarīradhātūnaṃ aṭṭhamabhāgaṃ patiṭṭhāpetvā vīsaratanasatikāṃ mahācetiyaṃ kārentassa apariniṭṭhiteyeva cetiye kālakiriyāsamayo anupatto. Athassa mahācetiyaṃ dakkhiṇapasse nipannassa pañcanikāyavasena bhikkhusaṅghe sajjhāyaṃ karonte chahi devalokehi cha rathā āgantvā purato ākāse aṭṭhaṃsu. Rājā “puñṇapotthakaṃ āharathā”ti ādito paṭṭhāya puñṇapotthakaṃ vācāpesi. Atha naṃ kiñci kammaṃ na paritosesi. So “parato vācethā”ti āha. Potthakavācako “cūlaṅgaṇiyayuddhe parājītena te deva aṭṭaviṃ pavisitvā nisinnena ekaṃ sarakabhattaṃ cattāro koṭṭhāse kāretvā bodhimātumahātissattherassa bhikkhā dinnā”ti āha. Rājā “ṭhāpēhī”ti vatvā bhikkhusaṅghaṃ pucchi, “bhante, kataro devaloko ramaṇīyo”ti? Sabbabodhisattānaṃ vasanaṭṭhānaṃ tusitabhavanaṃ mahārājāti. Rājā kālaṃ katvā tusitabhavanato āgataratheva patiṭṭhāya tusitabhavanaṃ agamāsi. Idaṃ balavakammaṃ vipākādāne vatthu.

Yaṃ pana kusalākusalesu āsannamaṇe anussarituṃ sakkoti, taṃ **yadāsannaṃ** nāma. Tadetaṃ yathā nāma gogaṇaparipuṇṇassa vajassa dvāre vivaṭe parabhāge dammagavabalavagavesu santesupi yo vajadvārassa āsanno hoti antamaso dubbalajaraggavopi, so eva paṭṭhamataraṃ nikkhamati, evameva aññesu kusalākusalesu santesupi maraṇakālassa āsannattā vipākaṃ deti.

Tatrimāni vatthūni – madhuaṅgaṇagāme kira eko damiḷadovāriko pātova baḷisaṃ ādāya gantvā macche vadhitvā tayo koṭṭhāse katvā ekena taṇḍulaṃ gaṇhāti, ekena dadhiṃ, ekaṃ pacati. Iminā nīhārena paññāsa vassāni paṇātipātakammaṃ katvā aparabhāge mahallako anuṭṭhānaseyyaṃ upagacchati. Tasmim̄ khaṇe girivihāravāsī cūlapinḍapātikatissatthero “mā ayaṃ satto mayi passante nassatū”ti gantvā tassa gehadvāre aṭṭhāsi. Athassa bhariyā, “sāmi, thero āgato”ti ārocesi. Ahaṃ paññāsa vassāni therassa santikaṃ na gatapubbo, katarena me guṇena thero āgamissati, gacchāti naṃ vadathāti. Sā “aticchatha, bhante”ti āha. Thero “upāsakassa kā sarīrappavattī”ti pucchi. Dubballo, bhanteti. Thero gharaṃ pavisitvā satim̄ uppādetvā “sīlaṃ gaṇhissasī”ti āha. Āma, bhante, dethāti. Thero tīṇi saraṇāni datvā pañca sīlāni dātuṃ ārabhi. Tassa pañca sīlānīti vacanakāleyeva jivhā papati. Thero “vaṭṭissati ettaka”nti nikkhamitvā gato. Sopi kālaṃ katvā cātumahārājikabhavane nibbatti. Nibbattakkhaṇeyeva ca “kiṃ nu kho kammaṃ katvā mayā idaṃ laddha”nti āvajjento theram̄ nissāya laddhabhāvaṃ ñatvā devalokato āgantvā theram̄ vanditvā ekamantaṃ aṭṭhāsi. “Ko eso”ti ca vutte “ahaṃ, bhante, damiḷadovāriko”ti āha. Kuhiṃ nibbattosīti? Cātumahārājikesu, bhante, sace me ayyo pañca sīlāni adassa, upari devaloke nibbatta assaṃ. Ahaṃ kiṃ karissāmi, tvaṃ gaṇhituṃ nāsakkhi, puttakāti. So theram̄ vanditvā devalokameva gato. Idaṃ tāva kusalakamme vatthu.

Antaragaṅgāya pana mahāvācakālaupāsako nāma ahosi. So tiṃsa vassāni sotāpattimaggaṭṭhāya dvattiṃsākāraṃ sajjhāyitvā “ahaṃ evaṃ dvattiṃsākāraṃ sajjhāyanto obhāsamattaṃpi nibbattetuṃ nāsakkhiṃ, buddhasāsaṇaṃ aniyyānikaṃ bhavissati”ti diṭṭhivipallāsaṃ patvā kālakiriyāṃ katvā mahāgaṅgāya navausabhiko susumārapeto hutvā nibbatti. Ekaṃ samayaṃ kacchakatitthena saṭṭhi pāsāṇatthambhasakaṭāni agamaṃsu. So sabbepi te goṇe ca pāsāṇe ca khādi. Idaṃ akusalakamme vatthu.

Etehi pana tīhi muttaṃ aññāṇavasena kataṃ **kaṭattā vā pana kammaṃ** nāma. Taṃ yathā nāma ummattakena khittadaṇḍaṃ yattha vā tattha vā gacchati, evameva tesam̄ abhāve yattha katthaci vipākaṃ

deti.

Janakaṃ nāma ekaṃ paṭisandhiṃ janetvā pavattiṃ na janeti, pavatte aññaṃ kammaṃ vipākaṃ nibbatteti. Yathā hi mātā janetiyeva, dhātiyeva pana jaggati; evamevaṃ mātā viya paṭisandhinibbattakaṃ janakakammaṃ, dhāti viya pavatte sampattakammaṃ. **Upatthambhakaṃ** nāma kusalepi labbhati akusalepi. Ekacco hi kusalaṃ katvā sugatibhave nibbattati. So tattha ṭhito punappunaṃ kusalaṃ katvā taṃ kammaṃ upatthambhetvā anekāni vassasatasahassāni sugatibhavasmiṃyeva vicarati. Ekacco akusalaṃ katvā duggatibhave nibbattati. So tattha ṭhito punappunaṃ akusalaṃ katvā taṃ kammaṃ upatthambhetvā bahūni vassasatasahassāni duggatibhavasmiṃyeva vicarati.

Aparo nayo – **janakaṃ** nāma kusalampi hoti akusalampi. Taṃ paṭisandhiyampi pavattepi rūpārūpavipākakkhandhe janeti. **Upatthambhakaṃ** pana vipākaṃ janetuṃ na sakkoti, añña kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhāṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. **Upapīlakaṃ** nāma añña kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhāṃ pīleti bādheti, addhānaṃ pavattituṃ na deti. Tatrāyaṃ nayo – kusalakamme vipaccamāne akusalakammaṃ upapīlakaṃ hutvā tassa vipaccituṃ na deti. Akusalakamme vipaccamāne kusalakammaṃ upapīlakaṃ hutvā tassa vipaccituṃ na deti. Yathā vaḍḍhamānakaṃ rukkhāṃ vā gacchaṃ vā lataṃ vā kocideva daṇḍena vā satthena vā bhindeyya vā chindeyya vā, atha so rukkho vā gaccho vā latā vā vaḍḍhituṃ na sakkuṇeyya; evamevaṃ kusalaṃ vipaccamānaṃ akusalena upapīlitaṃ, akusalaṃ vā pana vipaccamānaṃ kusalena upapīlitaṃ vipaccituṃ na sakkoti. Tattha sunakkhattassa akusalakammaṃ kusalaṃ upapīlesi, coraghātakassa kusalakammaṃ akusalaṃ upapīlesi.

Rājagahe kira vātakāḷako paññāsa vassāni coraghātakammaṃ akāsi. Atha naṃ rañño ārocesuṃ – “deva, vātakāḷako mahallako core ghātetuṃ na sakkoti”ti. “Apanetha naṃ tasmā ṭhānantarāti. Amaccā naṃ apanetvā aññaṃ tasmim ṭhāne ṭhapayimsu. Vātakāḷakopi yāva taṃ kammaṃ akāsi, tāva ahatavatthāni vā acchādituṃ surabhipupphāni vā piḷandhituṃ pāyāsaṃ vā bhuñjituṃ ucchādananhāpanaṃ vā paccanubhotuṃ nālattha. So “dīgharattaṃ me kiliṭṭhavesena carita”nti “pāyāsaṃ me pacāhī”ti bhariyaṃ āṇāpetvā nhānīyasambhārāni gāhāpetvā nhānatitthaṃ gantvā sīsaṃ nhatvā ahatavatthāni acchādetvā gandhe vilimpitvā pupphāni piḷandhitvā gharaṃ āgacchanto sārīputtattheraṃ disvā “saṃkiliṭṭhakammato camhi apagato, ayyo ca me diṭṭho”ti tuṭṭhamānaso therāṃ gharaṃ netvā navasappisakkaracuṇṇābhisaṅkhatena pāyāsena parivisi. Thero tassa anumodanamakāsi. So anumodanaṃ sutvā anulomikakhantiṃ paṭilabhivā therāṃ anugantvā nivattamāno antarāmagge taruṇavacchāya gāviyā madditvā jīvitakkhayaṃ pāpito gantvā tāvatimsabhavane nibbatti. Bhikkhū tathāgataṃ pucchimsu – “bhante, coraghātako ajjeva kiliṭṭhakammato apanīto, ajjeva kālaṅkato, kahaṃ nu kho nibbato”ti? Tāvatiṃsabhavane, bhikkhavi. Bhante, coraghātako dīgharattaṃ purise ghātesi, tumhe ca evaṃ vadetha, natthi nu kho pāpakammaṃ phalanti. Mā, bhikkhave, evaṃ avacuttha, balavakalyāṇamittūpanissayaṃ labhitvā dhammasenāpatissa piṇḍapātaṃ datvā anumodanaṃ sutvā anulomikakhantiṃ paṭilabhivā so tattha nibbattoti.

“Subhāsitaṃ suṇitvāna, nāgariyo coraghātako;
Anulomakhantiṃ laddhāna, modatī tidivaṃ gato”ti.

Upaghātakaṃ pana sayāṃ kusalampi akusalampi samānaṃ aññaṃ dubbalakammaṃ ghātetvā tassa vipākaṃ paṭibāhitvā attano vipākassa okāsaṃ karoti. Evaṃ pana kamma dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhāṃ upatthambheti, addhānaṃ pavatteti. **Upapīlakaṃ** nāma kusalepi labbhati akusalepi. Ekacco hi kusalaṃ katvā sugatibhave nibbattati. So tattha ṭhito punappunaṃ kusalaṃ katvā taṃ kammaṃ upatthambhetvā anekāni vassasatasahassāni sugatibhavasmiṃyeva vicarati. Ekacco akusalaṃ katvā duggatibhave nibbattati. So tattha ṭhito punappunaṃ akusalaṃ katvā taṃ kammaṃ upatthambhetvā bahūni vassasatasahassāni duggatibhavasmiṃyeva vicarati.

Abhidhammapariyāyena pana soḷasa kammāni vibhattāni, seyyathidaṃ – “atthekaccāni pāpakāni

kammasamādānāni gatisampattiṭṭhāṇāni na vipaccanti, atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni upadhisampattiṭṭhāṇāni na vipaccanti, atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni kālasampattiṭṭhāṇāni na vipaccanti, atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni payogasampattiṭṭhāṇāni na vipaccanti. Atthekaccāni pāpakāni kammasamādānāni gativipattiṃ āgamma vipaccanti, upadhivipattiṃ, kālavipattiṃ, payogavipattiṃ āgamma vipaccanti. Atthekaccāni kalyāṇāni kammasamādānāni gativipattiṭṭhāṇāni na vipaccanti, upadhivipatti, kālavipatti, payogavipattiṭṭhāṇāni na vipaccanti. Atthekaccāni kalyāṇāni kammasamādānāni gatisampattiṃ āgamma vipaccanti, upadhisampattiṃ, kālasampattiṃ, payogasampattiṃ āgamma vipaccanti”ti (vibha. 810).

Tattha **pāpakānīti** lāmakāni. **Kammasamādānānīti** kammaggahaṇāni. Gahitasamādinnaṃ kammānametaṃ adhivacanaṃ. **Gatisampattiṭṭhāṇāni na vipaccanti**tiādīsu anīṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyeva sugatibhave nibbattassa taṃ kammaṃ **gatisampattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma. Gatisampattiṃ patibāhitaṃ hutvā na vipaccati attho. Yo pana pāpakamma dāsiyā vā kammakāriyā vā kucchiyaṃ nibbattivā upadhisampanno hoti, attabhāvasamiddhiyaṃ tiṭṭhati. Athassa sāmikā tassa rūpasampattiṃ disvā “nāyaṃ kiliṭṭhakammassānucchaviko”ti cittaṃ uppādetvā attano jātaputtaṃ viya bhaṇḍāgārikādiṭṭhānesu ṭhapetvā sampattiṃ yojetvā pariharanti. Evarūpassa kammaṃ **upadhisampattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma. Yo pana paṭhamakappikakālasadise sulabhasampannarasabhojane subhikkhāle nibbattati, tassa vijjamānampi pāpakammaṃ **kālasampattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma. Yo pana sammāpayogaṃ nissāya jīvati, upasaṅkamitabbayuttakāle upasaṅkamati, paṭikkamitabbayuttakāle paṭikkamati, palāyitabbayuttakāle palāyati. Lañjadānayuttakāle lañjaṃ deti, corikayuttakāle corikaṃ karoti, evarūpassa pāpakammaṃ **payogasampattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma.

Duggatibhave nibbattassa pana pāpakammaṃ **gativipattiṃ āgamma vipaccati** nāma. Yo pana dāsiyā vā kammakāriyā vā kucchismiṃ nibbatto dubbaṇṇo hoti dussaṅghāno, “yakkho nu kho manusso nu kho”ti vimatiṃ uppādeti. So sace puriso hoti, atha naṃ “nāyaṃ aññassa kammassa anucchaviko”ti hatthiṃ vā rakkhāpentī assaṃ vā goṇe vā, tiṇakatṭhādīni vā āharāpentī, kheḷasaraṃ vā gaṇhāpentī. Sace itthī hoti, atha naṃ hatthiassādīnaṃ bhattamāsādīni vā pacāpentī, kacavaraṃ vā chaḍḍāpentī, aññaṃ vā pana jigucchānīyakammaṃ kārentī. Evarūpassa pāpakammaṃ **upadhivipattiṃ āgamma vipaccati** nāma. Yo pana dubbhikkhāle vā parihīnasampattikāle vā antarakappe vā nibbattati, tassa pāpakammaṃ **kālavipattiṃ āgamma vipaccati** nāma. Yo pana payogaṃ sampādetuṃ na jānāti, upasaṅkamitabbayuttakāle upasaṅkamituṃ na jānāti...pe... corikayuttakāle corikaṃ kātuṃ na jānāti, tassa pāpakammaṃ **payogavipattiṃ āgamma vipaccati** nāma.

Yo pana iṭṭhārammaṇānubhavanārahe kamme vijjamāneyeva gantvā duggatibhave nibbattati, tassa taṃ kammaṃ **gativipattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma. Yo pana puññānubhāvena rājarājamahāmattādīnaṃ gehe nibbattivā kāṇo vā hoti kuṇī vā khaṅgo vā pakkhahato vā, tassa oparajjasenāpatibhaṇḍāgārikatṭhānādīni na anucchavikānīti na denti. Iccassa taṃ puññaṃ **upadhivipattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma. Yo pana dubbhikkhāle vā parihīnasampattikāle vā antarakappe vā manussesu nibbattati, tassa taṃ kalyāṇakammaṃ **kālavipattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma. Yo heṭṭhā vuttanayeneva payogaṃ sampādetuṃ na jānāti, tassa kalyāṇakammaṃ **payogavipattiṭṭhāṇāni na vipaccati** nāma.

Kalyāṇakammaṃ pana sugatibhave nibbattassa taṃ kammaṃ **gatisampattiṃ āgamma vipaccati** nāma. Rājarājamahāmattādīnaṃ kule nibbattivā upadhisampattiṃ pattassa attabhāvasamiddhiyaṃ ṭhitassa devanagare samussitaratanatorāṇasadiṣaṃ attabhāvaṃ disvā “imassa oparajjasenāpatibhaṇḍāgārikatṭhānādīni anucchavikānī”ti daharasseva sato tāni ṭhānantarāni denti, evarūpassa kalyāṇakammaṃ **upadhisampattiṃ āgamma vipaccati** nāma. Yo paṭhamakappikesu vā sulabhannapānakāle vā nibbattati, tassa kalyāṇakammaṃ **kālasampattiṃ āgamma vipaccati** nāma. Yo vuttanayeneva payogaṃ sampādetuṃ jānāti, tassa kammaṃ **payogasampattiṃ āgamma vipaccati**

nāma. Evaṃ abhidhammapariyāyena soḷasa kammāni vibhattāni.

Aparānipi paṭisambhidāmaggapariyāyena dvādasa kammāni vibhattāni. Seyyathidaṃ – “ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko, ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, ahosi kammaṃ atthi kammavipāko, ahosi kammaṃ natthi kammavipāko, ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko, ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko, atthi kammaṃ atthi kammavipāko, atthi kammaṃ natthi kammavipāko, atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko, atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko, bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko, bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko”ti (paṭi. ma. 1.234).

Tattha yaṃ kammaṃ atīte āyūhitaṃ atīteyeva vipākavāraṃ labhi, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ janesi, rūpajanaṃ rūpaṃ, taṃ **ahosi kammaṃ ahosi kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana vipākavāraṃ na labhi, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ vā rūpaṃ janetuṃ nāsakkhi, taṃ **ahosi kammaṃ nāhosi kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana atīte āyūhitaṃ etarahi laddhavipākavāraṃ paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ janetvā rūpajanaṃ rūpaṃ janetvā ṭhitaṃ, taṃ **ahosi kammaṃ atthi kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ aladdhavipākavāraṃ paṭisandhijanakaṃ vā paṭisandhiṃ rūpajanaṃ vā rūpaṃ janetuṃ nāsakkhi, taṃ **ahosi kammaṃ natthi kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana atīte āyūhitaṃ anāgate vipākavāraṃ labhissati, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ rūpaṃ janetuṃ sakkhissati, taṃ **ahosi kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ anāgate vipākavāraṃ na labhissati, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ vā rūpaṃ janetuṃ na sakkhissati, taṃ **ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ.

Yaṃ pana etarahi āyūhitaṃ etarhiyeva vipākavāraṃ labhati, taṃ **atthi kammaṃ atthi kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana etarahi vipākavāraṃ na labhati, taṃ **atthi kammaṃ natthi kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana etarahi āyūhitaṃ anāgate vipākavāraṃ labhissati, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ rūpaṃ janetuṃ sakkhissati, taṃ **atthi kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana vipākavāraṃ na labhissati, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ vā rūpaṃ janetuṃ sakkhissati, taṃ **atthi kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ.

Yaṃ panānāgate āyūhissati, anāgateyeva vipākavāraṃ labhissati, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ vā rūpaṃ janessati, taṃ **bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Yaṃ pana vipākavāraṃ na labhissati, paṭisandhijanakaṃ paṭisandhiṃ rūpajanaṃ vā rūpaṃ janetuṃ na sakkhissati, taṃ **bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipākoti** vuttaṃ. Evaṃ paṭisambhidāmaggapariyāyena dvādasa kammāni vibhattāni.

Iti imāni ceva dvādasa abhidhammapariyāyena vibhattāni ca soḷasa kammāni attano ṭhānā osakkivā suttantikapariyāyena vuttāni ekādasa kammāniyeva bhavanti. Tānipi tato osakkivā ṭṭhiyeva kammāni honti diṭṭhadhammavedanīyaṃ, upapajjavedanīyaṃ, aparapariyāyavedanīyanti. Tesam saṅkamaṇaṃ natthi, yathāṭhāneyeva tiṭṭhanti. Yaḍi hi diṭṭhadhammavedanīyaṃ kammaṃ upapajjavedanīyaṃ vā aparapariyāyavedanīyaṃ vā bhaveyya, “diṭṭhe vā dhamme”ti satthā na vadeyya. Sacepi upapajjavedanīyaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vā aparapariyāyavedanīyaṃ vā bhaveyya, “upapajja vā”ti satthā na vadeyya. Athāpi aparapariyāyavedanīyaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ vā upapajjavedanīyaṃ vā bhaveyya, “apare vā pariyāye”ti satthā na vadeyya.

Sukkapakkhepi imināva nayena attho veditabbo. Ettha pana **lobhe vigateti** lobhe apagate niruddhe. **Tālavatthukatanti** tālavatthu viya kataṃ, matthakacchinnatālo viya puna avirulhisabhāvaṃ katanti attho. **Anabhāvaṃ katanti** anuabhāvaṃ kataṃ, yathā puna nuppajjati, evaṃ katanti attho. **Evaṃ sūti** evaṃ bhaveyyuṃ. **Evaṃ khoti** ettha bījāni viya kusalākusalaṃ kammaṃ daṭṭhabbaṃ, tāni agginā ḍahanapuriso viya yogāvacaṃ, aggi viya maggañāṇaṃ, aggiṃ datvā bījānaṃ ḍahanakālo viya maggañāṇena kilesānaṃ daḍḍhakālo, masikatakālo viya pañcannaṃ khandhānaṃ chinnaṃ katvā ṭhapitakālo, mahāvāte opunitvā nadiyā vā pavāhetvā appavattitakakālo viya upādinnakasantānaṃ

nirodhena chinnamūlakānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ appaṭṭisandhikabhāvena nirujjhivā puna bhavasmiṃ paṭṭisandhiṃ aggahitakālo veditabbo.

Mohajañcāpaviddasūti mohajañcāpi aviddasu. Idaṃ vuttaṃ hoti – yaṃ so avidū andhabālo lobhajañca dosajañca mohajañcāti kammaṃ karoti, evaṃ karontena yaṃ tena pakataṃ kammaṃ appamā vā yadi vā bahumā. **Idheva taṃ vedaniyanti** taṃ kammaṃ tena bālena idha sake attabhāveveva vedaniyaṃ, tasseva taṃ attabhāve vipaccatīti attho. **Vatthum aññaṃ na vijjatīti** tassa kammassa vipaccanattāya aññaṃ vatthu natthi. Na hi aññaena kataṃ kammaṃ aññaassa attabhāve vipaccati. **Tasmā lobhañca dosañca, mohajañcāpi viddasūti** tasmā yo vidū medhāvī paṇḍito taṃ lobhajādibhedamā kammaṃ na karoti, so **vijjaṃ uppādayamā bhikkhu, sabbā duggatiyo jahe**, arahattamaggavijjaṃ uppādetvā taṃ vā pana vijjaṃ uppādeto sabbā duggatiyo jahati. Desanāsīsamevetamā, sugatiyopi pana so khīṇāsavo jahatiyeva. Yampi cetamā “tasmā lobhañca dosañcā”ti vuttaṃ, etthāpi lobhadosaśīsenā lobhajañca dosajañca kammameva niddiṭṭhanti veditabbaṃ. Evaṃ suttantesupi gāthāyapi vaṭṭavivaṭṭameva kathitanti.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

35. Pañcame ālavīyanti ālaviraṭṭhe. **Gomaggeti** gunnaṃ gamanamagge. **Paṇṇasanthareti** sayamā patitapaṇṇasanthare. **Athāti** evamā gunnaṃ gamanamaggaṃ ujumā mahāpathamā nissāya sīmsapāvane sayamā patitapaṇṇāni saṅkaḍḍhitvā katasanthare sugatamahācīvaramā pattharivā pallaṅkamā ābhujitvā nisinne tathāgate. **Hatthako ālavakoti** hatthato hatthamā gatattā evamā laddhanāmo ālavako rājaputto. **Etadavocāti** etamā “kacci, bhante, bhagavā”tiādivacanamā avoca. Kasmā pana sammāsambuddho taṃ ṭhānamā gantvā nisinno, kasmā rājakumāro tattha gatoti? Sammāsambuddho tāva aṭṭhuppattikāya dhammadesanāya samuṭṭhānamā disvā tattha nisinno, rājakumāropi pātova utṭhāya pañcahi upāsakasatehi parivuto buddhupaṭṭhānamā gacchanto mahāmaggā okkamma gopathamā gahetvā “buddhānamā pūjanattāya missakamālāṃ ocinissāmī”ti gacchanto sathhāramā disvā upasankamivā vanditvā ekamantaṃ nisīdi, evamā so tattha gatoti. **Sukhamasayitthāti** sukhamā sayittha.

Antaraṭṭhakoti māghaphagguṇānamā antare aṭṭhadivasaparimāṇo kālo. Māghassa hi avasāne cattāro divasā, phagguṇassa ādimhi cattāroti ayamā “antaraṭṭhako”ti vuccati. **Himāpātasamayoti** himassa patanasamayo. **Kharāti** pharusā kakkhalā vā. **Gokaṇṭakahatāti** navavuṭṭhe deve gāvīnamā akkantaṅkantaṭṭhāne khurantarehi kaddamo uggantvā tiṭṭhati, so vātātapena sukkho kakacadantasadiṣo hoti dukkhasamphasso. Taṃ sandhāyāha – “gokaṇṭakahatā bhūmī”ti. Gunnaṃ khurantarehi chinnātipi attho. **Verambho vāto vāyatīti** catūhi disāhi vāyanto vāto vāyati. Ekāya disāya vā dvīhi vā disāhi tīhi vā disāhi vāyanto vāto verambhoti na vuccati.

Tena hi rājakumārāti idaṃ sathhā “ayamā rājakumāro lokasmiṃ neva sukhavāsino, na dukkhavāsino jānāti, jānāpessāmi na”nti upari desanamā vaḍḍhento āha. Tattha **yathā te khameyyāti** yathā tuyhamā ruceyya. **Idhassāti** imasmiṃ loke assa. **Gonakattatoti** caturaṅgulādhikalomena kālakojavena atthato. **Paṭikatthatoti** unṇāmayena setattharaṇena atthato. **Paṭalikattatoti** ghanapupphena unṇāmayaattharaṇena atthato. **Kadalimigapavarapaccattharaṇoti** kadalimigacammamayena uttamapaccattharaṇena atthato. Taṃ kira paccattharaṇamā setavattassa upari kadalimigacammamā attharivā sibbitvā karonti. **Sauttaracchadoti** saha uttaracchadena, upari baddhena rattavitānena saddhinti attho. **Ubhatolohitakūpadhānoti** sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti pallaṅkassa ubhato ṭhapitalohitakūpadhāno. **Pajāpatiyoti** bhariyāyo. **Manāpena paccupaṭṭhitā assūti** manāpena upaṭṭhānavidhānena paccupaṭṭhitā bhaveyyumā.

Kāyikāti pañcadvārakāyamā khobhayamānā. **Cetasikāti** manodvāramā khobhayamānā. **So rāgo tathāgatassa pahīnoti** tathārūpo rāgo tathāgatassa pahīnoti attho. Yo pana tassa rāgo, na so tathāgatassa pahīno nāma. **Dosamohesupi** eseva nayo.

Brāhmaṇoti bāhitapāpo khīṇāsavabrāhmaṇo. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. **Na limpāti kāmesūti** vatthukāmesu ca kilesakāmesu ca taṇhādīṭṭhilepehi na limpāti. **Sītībhūtoti** abbhantare tāpanakilesānaṃ abhāvena sītībhūto. **Nirūpadhīti** kilesūpadhīnaṃ abhāvena nirūpadhi. **Sabbā āsattiyo chetvāti** āsattiyo vuccanti taṇhāyo, tā sabbāpi rūpādīsu ārammaṇesu āsattavisattā āsattiyo chinditvā. **Vineyya hadaye daranti** hadayanissitaṃ darathaṃ vinayitvā vūpasametvā. **Santiṃ pappuyya cetasoti** cittassa kilesanibbānaṃ pāpuṇitvā. Karaṇavacanaṃ vā etaṃ “sabbacetaso samannāharitvā”tiādīsu viya, cetasā nibbānaṃ pāpuṇitvāti attho.

6. Devadūtasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **devadūtānīti** devadūtā. Ayaṃ panettha vacanattho – devoti maccu, tassa dūtāti **devadūtā**. Jiṇṇabyādhimatā hi saṃvegajanaṇaṭṭhena “idāni te maccusamīpaṃ gantabba”nti codenti viya, tasmā devadūtāti vuccanti. Devā viya dūtāti **devadūtā**. Yathā hi alaṅkatapaṭiyattāya devatāya ākāse ṭhatvā “tvam asukadivase marissasī”ti vutte tassā vacanaṃ saddhātabbaṃ hoti; evamevaṃ jiṇṇabyādhimatāpi dissamānā “tvampi evaṃdhammo”ti codenti viya, tesaṅca taṃ vacanaṃ anaññathābhāvitāya devatāya byākaraṇasadisameva hotīti devā viya dūtāti devadūtā. Visuddhidevānaṃ dūtāti **devadūtā**. Sabbabodhisattā hi jiṇṇabyādhimatapabbajite disvāva saṃvegaṃ āpajjitvā nikkhamma pabbajīsu. Evaṃ visuddhidevānaṃ dūtāti **devadūtā**. Idha pana līngavipallāsena “devadūtānī”ti vuttam.

Kāyena duccharitantiādi kasmā āradham?

Devadūtānuyuṇṇajānaṭṭhānupakkamakammadassanattaṃ. Iminā hi kammena ayaṃ satto niraye nibbattati, atha naṃ tattha yamo rājā devadūte samanuyuṇṇjati. Tattha **kāyena duccharitaṃ caratīti** kāyadvārena tividhaṃ duccharitaṃ carati. **Vācāyāti** vacīdvārena catubbidhaṃ duccharitaṃ carati. **Manasāti** manodvārena tividhaṃ duccharitaṃ carati.

Tameṇaṃ, bhikkhave, nirayapālāti ettha ekacce therā “nirayapālā nāma natthi, yantarūpaṃ viya kammameva kāraṇaṃ kāreti”ti vadanti. Taṃ “atthi niraye nirayapālāti, āmantā. Atthi ca kāraṇikā”tiādīnā nayena abhidhamme (kathā. 866) paṭisedhitameva. Yathā hi manussaloke kammakāraṇakāraṇā atthi, evameva niraye nirayapālā atthīti. **Yamassa rañṇoti** yamarājā nāma vemānikapetarājā. Ekasmiṃ kāle dibbavimāne dibbakapparukkhadibbauyyānadibbanāṭakādisabbasampattiṃ anubhavati, ekasmiṃ kāle kammavipākaṃ, dhammiko rājā, na cesa ekova hoti, catūsu pana dvāresu cattāro janā honti. **Amatteyyoti** mātu hito matteyyo, mātari sammā paṭipannoti attho. Na matteyyoti amatteyyo, mātari micchā paṭipannoti attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Abrahmañṇoti** ettha ca khīṇāsavā brāhmaṇā nāma, tesu micchā paṭipanno abrahmañño nāma.

Samanuyuṇṇjatiti anuyogavattaṃ āropento pucchati, laddhiṃ paṭiṭṭhāpento pana **samanuggāhati** nāma, kāraṇaṃ pucchanto **samanubhāsati** nāma. **Nāddasanti** attano santike pahitassa kassaci devadūtassa abhāvaṃ sandhāya evaṃ vadati.

Atha naṃ yamo “nāyaṃ bhāsītassa atthaṃ sallakkheti”ti ṇatvā atthaṃ sallakkhāpetukāmo **ambhoti**ādīmāha. Tattha **jiṇṇanti** jarājiṇṇaṃ. **Gopānasivaṅkanti** gopānasī viya vaṅkaṃ. **Bhogganti** bhaggaṃ. Imināpissa vaṅkabhāvameva dīpeti. **Daṇḍaparāyaṇanti** daṇḍapaṭisaraṇaṃ daṇḍadutiyaṃ. **Pavedhamānanti** kampamānaṃ. **Āturanti** jarāturaṃ. **Khaṇḍadantanti** jarānubhāvena khaṇḍitadantaṃ. **Palitakesanti** paṇḍarakesaṃ. **Vilūnanti** luñcitvā gahitakesaṃ viya khallāṭaṃ. **Khalitasiranti** mahākhallāṭasīsaṃ. **Valitanti** sañjātavalim. **Tilakāhatagattanti** setatīlakakāṭalakehi vikiṇṇasarīraṃ. **Jarādhammoti** jarāsabhāvo, aparimutto jarāya, jarā nāma mayhaṃ abbhantareyeva pavattatīti. Parato **byādhidhammo maraṇadhammoti** padadvayepi eseva nayo.

Paṭhamaṃ devadūtaṃ samanuyuṇṇjivāti ettha jarājiṇṇasatto atthato evaṃ vadati nāma –

“passatha, bho, ahampi tumhe viya taruṇo ahosiṃ ūrubalī bāhubalī jivasampanno, tassa me tā balajavasampattiyo antarahitā, vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, jarāyamhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi jarāya aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi jarā āgamissati. Iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenevesa devadūto nāma jāto. **Ābādhikanti** bādhikaṃ. **Dukkhitanti** dukkhappattaṃ. **Bālhagilānanti** adhimattagilānaṃ.

Dutiyam devadūtanti etthapi gilānasatto atthato evaṃ vadati nāma – “passatha, bho, ahampi tumhe viya nirogo ahosiṃ, somhi etarahi byādhinā abhīhato, sake muttakarīse palipanno, utthātumpi na sakkomi. Vijjamānāpi me hatthapādā hatthapādakiccaṃ na karonti, byādhitoṃhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi byādhito aparimuttāva. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi byādhi āgamissati. Iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenevesa devadūto nāma jāto.

Ekāhamatantiādīsu ekāhaṃ matassa assāti ekāhamato, taṃ ekāhamataṃ. Parato padadvayepi eseva nayo. Bhastā viya vāyunā uddhaṃ jīvitapariyādānā yathākkamaṃ samuggatena sūnabhāvena uddhumātattā **uddhumātakaṃ**. Vinīlo vuccati viparibhinnaṃ, vinīlova vinīlako, taṃ **vinīlakaṃ**. Paṭikūlattā vā kucchitaṃ vinīlanti vinīlakaṃ. **Vipubbakanti** vissandamānapubbakaṃ, paribhinnaṃ taṃ hi paggharitena pubbena palimakkhanti attho.

Tatiyam devadūtanti ettha matakasatto atthato evaṃ vadati nāma – “passatha, bho, maṃ āmakasusāne chaḍḍitaṃ uddhumātakādibhāvappattaṃ, maraṇatoṃhi aparimuttatāya ediso jāto. Na kho panāhameva, tumhepi maraṇato aparimuttā. Yatheva hi mayhaṃ, evaṃ tumhākampi maraṇaṃ āgamissati. Iti tassa pure āgamanāva kalyāṇaṃ karothā”ti. Tenevassa devadūto nāma jāto.

Imaṃ pana devadūtānuyogaṃ ko labhati, ko na labhati? Yena tāva bahuṃ pāpaṃ kataṃ, so gantvā niraye nibbattatiyeva. Yena pana parittaṃ pāpaṃ kataṃ, so labhati. Yathā hi sabhaṇḍaṃ coraṃ gahetvā kattabbameva karonti na vinicchīnanti. Anuvijjivā gahitaṃ pana vinicchayaṭṭhānaṃ nayanti, so vinicchayaṃ labhati. Evaṃsappadametaṃ. Parittapāpakammā hi attano dhammatāyapi saranti, sārīyamānāpi saranti.

Tattha **dīghajayantadamiḷo** nāma attano dhammatāya sari. So kira damiḷo sumanagirimahāvīhāre ākāśacetiyam rattapaṭena pūjesi, atha niraye ussadasāmate nibbatta aggijālasaddaṃ sutvāva attanā pūjītaṃ anussari, so gantvā sagge nibbatta. Aparopi puttassa daharabhikkhuno khalisāṭakaṃ dento pādāmūle ṭhapesi, maraṇakālamhi paṭapaṭāti sadde nimittaṃ gaṇhi, sopi ussadasāmate nibbatta jālasaddena taṃ sāṭakaṃ anussarivā sagge nibbatta. Evaṃ tāva attano dhammatāya kusalaṃ kammaṃ saritvā sagge nibbattatīti.

Attano dhammatāya asarante pana tayo devadūte pucchati. Tattha koci paṭhamena devadūtena sarati, koci dutiyatīyehi, koci tīhipi nassarati. Taṃ yamo rājā disvā sayam sāreti. Eko kira amacco sumanapupphakumbhena mahācetiyam pūjetvā yamassa pattim adāsi, taṃ akusalakammaṃ niraye nibbattaṃ yamassa santikaṃ nayimsu. Tasmim tīhipi devadūtehi kusalaṃ asarante yamo sayam olokento disvā – “nanu tvaṃ mahācetiyam sumanapupphakumbhena pūjetvā mayhaṃ pattim adāsī”ti sāresi, so tasmim kāle saritvā devalokaṃ gato. Yamo pana sayam oloketvāpi apassanto – “mahādukkhaṃ nāma anubhavissati ayaṃ satto”ti tuṅhī ahosi.

Tattaṃ ayokhilanti tigāvutaṃ attabhāvaṃ sampajjalitāya lohathaviyā uttānakaṃ nipajjāpetvā dakkhiṇahatthe tālappamaṇaṃ ayasūlaṃ pavesenti, tathā vāmahatthādīsu. Yathā ca taṃ uttānakaṃ nipajjāpetvā, evaṃ urenapi vāmapassenapi dakkhiṇapassenapi nipajjāpetvā te taṃ kammakāraṇaṃ karontiyeva. **Samvesetvāti** jalitāya lohathaviyā tigāvutaṃ attabhāvaṃ nipajjāpetvā. **Kuṭhārīhīti** mahatīhi gehassa ekapakkhacchadanamattāhi kuṭhārīhi tacchanti, lohitaṃ nadī hutvā sandati, lohathavito jālā utthahitvā tacchitaṭṭhānaṃ gaṇhāti, mahādukkhaṃ uppajjati. Tacchantā pana sutthataṃ karitvā dāruṃ viya aṭṭhaṃsampi chaḷaṃsampi karonti. **Vāsīhīti** mahāsuppappamānāhi vāsīhi.

Rathe yojetvāti saddhiṃ yugayottapakkarathacakkakubbarapājanehi sabbato pajjalite rathe yojetvā. **Mahantanti** mahākūṭāgārappamaṇaṃ. **Āropentīti** sampajjalitehi ayamuggarehi pothentā āropenti. **Sakimpi uddhanti** supakkuthitāya ukkhaliyā pakkhattaṇḍulā viya uddhamadhotiriyañca gacchati. **Mahānirayeti** avīcimahānirayamhi.

Bhāgaso mitoti bhāge ṭhapetvā vibhatto. **Pariyantoti** parikkhitto. **Ayasāti** upari ayapaṭṭena chādito. **Samantā yojanasataṃ, pharivā tiṭṭhatīti** evaṃ pharivā tiṭṭhati, yathā taṃ samantā yojanasate ṭhatvā oloketassa akkhīni yamakagoḷakā viya nikkhamanti.

Hīnakāyūpagāti hīnaṃ kāyaṃ upagatā hutvā. **Upādāneti** taṇhādīṭṭhiggahaṇe. **Jātimaraṇasambhaveti** jātiyā ca maraṇassa ca kāraṇabhūte. **Anupādāti** catūhi upādānehi anupādiyivā. **Jātimaraṇasaṅkhayeti** jātimaraṇasaṅkhayaṅkhāte nibbāne vimuccanti. **Diṭṭhadhammābhiniḅbutāti** diṭṭhadhamme imasmiṃyeva attabhāve sabbakilesanibbānena nibbutā. **Sabbadukkhaṃ upaccagunti** sakalavaṭṭadukkhaṃ atikkantā.

7. Catumahārājasuttavaṇṇanā

37. Sattame **amaccā pārisajjāti** paricārikadevatā. **Imaṃ lokaṃ anuvarantīti** aṭṭhamīdivase kira sakko devarājā cattāro mahārājāno āṇepeti – “tātā, aṭṭhamīdivase manussalokaṃ anuvarantivā puññāni karontānaṃ nāmagottaṃ uggaṇhitvā āgacchathā”ti. Te gantvā attano paricārike pesenti – “gacchatha, tātā, manussalokaṃ vicarivā puññakārakānaṃ nāmagottāni suvaṇṇapaṭṭe likhitvā ānethā”ti. Te tathā karonti. Tena vuttaṃ – “imaṃ lokaṃ anuvaranti”ti. **Kacci bahūtiādi** tesam upaparikkhākāradassanattamaṃ vuttaṃ. Evaṃ upaparikkhantā hi te anuvaranti. Tatha **uposathaṃ upavasanti** māsassa aṭṭhavāre uposathāṅāni adhiṭṭhahanti. **Paṭijāgarontīti** paṭijāgarauposathakammaṃ nāma karonti. Taṃ karontā ekasmiṃ addhamāse catunnaṃ uposathadivasānaṃ paccuggamanānuggamanavasena karonti. Pañcamīuposathaṃ paccuggacchantā catutthiyaṃ uposathikā honti, anugacchantā chaṭṭhiyaṃ. Aṭṭhamīuposathaṃ paccuggacchantā sattamiyaṃ, anugacchantā navamiyaṃ. Cātuddasiṃ paccuggacchantā terasiyaṃ, pannarasīuposathaṃ anugacchantā pāṭipade uposathikā honti. **Puññāni karontīti** saraṇagamananiccasīlapupphapūjādhammassavanapadīpasahassaāropanavihārakaraṇādīni nānappakārāni puññāni karonti. Te evaṃ anuvarantivā puññakammakārakānaṃ nāmagottāni sovaṇṇamaye paṭṭe likhitvā āharitvā catunnaṃ mahārājānaṃ denti. **Puttā imaṃ lokaṃ anuvarantīti** catūhi mahārājehi purimanayeneva pahitattā anuvaranti. **Tadahūti** taṃdivasaṃ. **Uposatheti** uposathadivase.

Sace, bhikkhave, appakā hontīti catunnaṃ mahārājānaṃ amaccā pārisajjā tā tā gāmanigamarājadhāniyo upasaṅkamanti, tato taṃ upanissāya adhivatthā devatā “mahārājānaṃ amaccā āgatā”ti paññākāraṃ gahetvā tesam santikaṃ gacchanti. Te paññākāraṃ gahetvā “kacci nu kho mārisā bahū manussā mattheyyā”ti vuttanayena manussānaṃ puññapaṭipattiṃ pucchivā “āma, mārisa, imasmiṃ gāme asuko ca asuko ca puññāni karontī”ti vutte tesam nāmagottaṃ likhitvā aññattha gacchanti. Atha cātuddasiyaṃ catunnaṃ mahārājānaṃ puttāpi tameva suvaṇṇapaṭṭaṃ gahetvā teneva nayena anuvarantā nāmagottāni likhanti. Tadahuposathe pannarase cattāropi mahārājāno teneva nayena tasmiṃyeva suvaṇṇapaṭṭe nāmagottāni likhanti. Te suvaṇṇapaṭṭaparimāṇeneva – “imasmiṃ kāle manussā appakā, imasmiṃ kāle bahukā”ti jānanti. Taṃ sandhāya “sace, bhikkhave, appakā honti manussā”tiādi vuttaṃ. **Devānaṃ tāvatimsānanti** paṭhamaṃ abhinibbatte tettiṃsa devaputte upādāya evaṃladdhanāmānaṃ. Tesam pana uppattikathā dīghanikāye sakkapañhasuttavaṇṇanāya vittharītā. **Tenāti** tena ārocaneva, tena vā puññakārakānaṃ appakabhāvena. **Dibbā vata, bho, kāyā parihāyissanti** navanavānaṃ devaputtānaṃ apātubhāvena devakāyā parihāyissanti, ramaṇīyaṃ dasayojanasahassaṃ devanagaraṃ suññaṃ bhavissati. **Paripūrissanti asurakāyāti** cattāro apāyā paripūrissanti. Iminā “mayam paripuṇṇe devanagare devasaṅghamajjhe nakkhattaṃ kīlitaṃ na labhissāmā”ti anattamanā honti. Sukkapakkhepi imināva upāyena attho veditaḅbo.

Bhūtapubbaṃ, bhikkhave, sakko devānamindoti attano sakkadevarājakālaṃ sandhāya katheti. Ekassa vā sakkassa ajjhāsayaṃ gahetvā kathetīti vuttaṃ. **Anunayamānoti** anubodhayamāno. **Tāyaṃ velāyanti** tasmim̐ kāle.

Pāṭihāriyapakkhañcāti ettha pāṭihāriyapakkho nāma antovasse temāsaṃ nibaddhuposatho, taṃ asakkontassa dvinnāṃ pavāraṇānaṃ antare ekamāsaṃ nibaddhuposatho, tampi asakkontassa paṭhamapavāraṇato paṭṭhāya eko addhamāso pāṭihāriyapakkhoyeva nāma. **Aṭṭhaṅgasusamāgatanti** aṭṭhahi guṇaṅgehi samannāgataṃ. **Yopissa mādiso naroti** yopi satto mādiso bhavēyya. Sakkopi kira vuttappakāraṣṣa uposathakammassa guṇaṃ jānitvā dve devalokasampattiyo pahāya māsassa aṭṭha vāre uposathaṃ upavasati. Tasmā evamāha. Aparo nayo – **yopissa mādiso naroti** yopi satto mādiso assa, mayā pattāṃ sampattiṃ pāpuṇitum iccheyyāti attho. Sakkā hi evarūpena uposathakammena sakkasampattiṃ pāpuṇituntī ayamettha adhippāyo.

Vusitavāti vutthavāso. **Katakaraṇīyoti** catūhi maggehi kattabbakiccaṃ katvā ṭṭhito. **Ohitabhāroti** khandhabhāraakilesabhāraabhisaṅkhārābhāre otāretvā ṭṭhito. **Anuppattasadatthoti** sadattho vuccati arahattaṃ, taṃ anuppatto. **Parikkhīṇabhavasamyojanoti** yena samyojanena baddho bhavesu ākaḍḍhiyati, tassa khīṇattā parikkhīṇabhavasamyojano. **Sammadaññā vimuttoti** hetunā nayena kāraṇena jānitvā vimutto. **Kallaṃ vacanāyāti** yuttaṃ vattum.

Yopissa mādiso naroti yopi mādiso khīṇāsavo assa, sopi evarūpaṃ uposathaṃ upavaseyyāti uposathakammassa guṇaṃ jānanto evaṃ vadeyya. Aparo nayo **yopissa mādiso naroti** yopi satto mādiso assa, mayā pattāṃ sampattiṃ pāpuṇitum iccheyyāti attho. Sakkā hi evarūpena uposathakammena khīṇāsavasampattiṃ pāpuṇituntī ayamettha adhippāyo. Aṭṭhamāṃ uttānatthameva.

9. Sukhumālasuttavaṇṇanā

39. Navame **sukhumāloti** niddukkho. **Paramasukhumāloti** paramaniddukkho.

Accantasukhumāloti satataniddukkho. Imaṃ bhagavā kapilapure nibbattakālato paṭṭhāya niddukkhabhāvaṃ gahetvā āha, cariyakāle pana tena anubhūta dukkhassa anto natthīti. **Ekatthāti** ekissā pokkharāṇiyā. **Uppalaṃ vappatīti** uppalaṃ ropeti. Sā nīluppalavanasañchannā hoti. **Padumanti** paṇḍarapadumaṃ. **Puṇḍarikanti** rattapadumaṃ. Evaṃ itarāpi dve padumapaṇḍarikavanehi sañchannā honti. Bodhisattassa kira sattatṭhavassikakāle rājā amacce pucchi – “taruṇadārakā katarakīlikāṃ piyāyanti”ti? Udaakīlikāṃ devāti. Tato rājā kuddālakammakārake sannipātetvā pokkharāṇiṭṭhānāni gaṇhāpesi. Atha sakko devarājā āvajjento taṃ pavattiṃ ṇatvā – “na yutto mahāsattassa mānusakaparibhogo, dibbaparibhogo yutto”ti vissakammaṃ āmantetvā – “gaccha, tāta, mahāsattassa kīlābhūmiyaṃ pokkharāṇiyo māpehi”ti āha. Kīdisā hontu, devāti? Apagatakalalakaddamā hontu vippakiṇṇamaṇimuttapavālikā sattaratanamayapākāraparikkhittā pavālamayaunhīsehi maṇimayasopānabāhukehi suvaṇṇarajatamaṇimayaphalakehi sopānehi samannāgatā. Suvaṇṇarajatamaṇipavālamayā cettha nāvā hontu, suvaṇṇanāvāya rajatapallaṅko hotu, rajatanāvāya suvaṇṇapallaṅko, maṇināvāya pavālapallaṅko, pavālanāvāya maṇipallaṅko, suvaṇṇarajatamaṇipavālamayā udakasecananālikā hontu, pañcavaṇṇehi ca padumehi sañchannā hontūti. “Sādhu, devā”ti vissakammadevaputto sakkassa paṭissutvā rattibhāge otarivā rañño gāhāpitapokkharāṇiṭṭhānesuyeva teneva niyāmena pokkharāṇiyo māpesi.

Nanu cetā apagatakalalakaddamā, kathamettha padumāni pupphimsūti? So kira tāsu pokkharāṇīsu tattha tattha suvaṇṇarajatamaṇipavālamayā khuddakanāvāyo māpetvā “etā kalalakaddamapūritā ca hontu, pañcavaṇṇāni cettha padumāni pupphantū”ti adhiṭṭhāsi. Evaṃ pañcavaṇṇāni padumāni pupphimsu, reṇuvaṭṭiyo uggantvā udakapiṭṭhaṃ ajjhottharivā vicaranti. Pañcavidhā bhamaragaṇā upakūjantā vicaranti. Evaṃ tā māpetvā vissakammo devapurameva gato. Tato vibhātāya rattiyā mahājano disvā “mahāpurissassa māpitā bhavissanti”ti gantvā rañño ārocesi. Rājā mahājanaparivāro gantvā pokkharāṇiyo disvā “mama puttassa puññiddhiyā devatāhi māpitā bhavissanti”ti attamano ahoṣi.

Tato paṭṭhāya mahāpuriso udakakīlikam agamāsi.

Yāvadeva mamatthāyāti ettha **yāvadevāti** payo janāvadhiniyā mavacanam, yāva mameva atthāya, natthettha aññaṃ kāraṇanti attho. **Na kho panassāhanti** na kho panassa ahaṃ. **Akāsikam candananti** asaṅham candanam. **Kāsikam, bhikkhave, su me taṃ veṭhananti**, bhikkhave, veṭhanampi me kāsikam hoti. Ettha hi **suiti** ca **tanti** ca nipātamattam, **meti** sāmivacanam. Veṭhanampi me saṅhameva hotīti dasseti. **Kāsikā kañcukāti** pārupanakañcukopi saṅhakañcukova. **Setacchattam dhārīyatīti** mānusakasetacchattampi dibbasetacchattampi uparidhāritameva hoti. **Mā naṃ phusi sītam vāti** mā etaṃ bodhisattam sītam vā uṇhādīsu vā aññataram phusatūti attho.

Tayo pāsādā ahesunti bodhisatte kira soḷasavassuddesike jāte suddhodanamahārājā “puttassa vasanakapāsāde kāressāmi”ti vaḍḍhakino sannipātāpetvā bhaddakena nakkhattamuhuttana navabhūmikatarikammaṃ kāretvā tayo pāsāde kārapesi. Te sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Hemantikotiādīsu** yattha sukham hemante vasitum, ayaṃ hemantiko. Itaresupi eseva nayo. Ayaṃ panettha vacanattho – hemante vāso hemantaṃ, hemantaṃ arahatīti hemantiko. Itaresupi eseva nayo.

Tattha **hemantiko** pāsādo navabhūmako ahoṣi, bhūmiyo panassa uṇhautuggāhāpanatthāya nīcā ahesum. Tattha dvāravātapānāni suphusitakavāṭāni ahesum nibbivarāni. Cittakammampi karontā tattha tattha pajjalite aggikkhandheyeva akaṃsu. Bhūmattharaṇam panettha kambalamayaṃ, tathā sāṇivitānanivāsanapārupanaveṭhanāni. Vātapānāni uṇhaggāhāpanattham divā vivaṭāni rattim pihitāni hontī.

Gimhiko pana pañcabhūmako ahoṣi. Sītautuggāhāpanattham panettha bhūmiyo uccā asambādā ahesum. Dvāravātapānāni nātiphusitāni savivarāni sajalāni ahesum. Cittakamme uppalāni padumāni puṇḍarīkāniyeva akaṃsu. Bhūmattharaṇam panettha dukūlamayaṃ, tathā sāṇivitānanivāsanapārupanaveṭhanāni. Vātapānasamīpesu cettha nava cāṭiyo ṭhapetvā udakassa pūretvā nīluppalādīhi sañchādentī. Tesu tesu padesesu udakayantāni karontī, yehi deve vassante viya udakadhārā nikkhamanti. Antopāsāde tattha tattha kalalapūrā doṇiyo ṭhapetvā pañcavaṇṇāni padumāni ropayimṃsu. Pāsādamatthake sukkhamahiṃsacammaṃ bandhitvā yantaṃ parivattetvā yāva chadanapiṭṭhiyā pāsāṇe āropetvā tasmim vissajjenti. Tesam camme pavatṭantānam saddo meghagajjitaṃ viya hoti. Dvāravātapānāni panettha divā pihitāni hontī rattim vivaṭāni.

Vassiko sattabhūmako ahoṣi. Bhūmiyo panettha dvinnampi utūnam gāhāpanatthāya nātiuccā nātinīcā akaṃsu. Ekaccāni dvāravātapānāni suphusitāni, ekaccāni savivarāni. Tattha cittakammampi kesuci ṭhānesu pajjalitaaggikkhandhavasena, kesuci jātassaravasena kataṃ. Bhūmattharaṇādīni panettha kambaladukūlavasena ubhayamissakāni. Ekacce dvāravātapānā rattim vivaṭā divā pihitā, ekacce divā vivaṭā rattim pihitā. Tayopi pāsādā ubbedhena samappamāṇā. Bhūmikāsu pana nānattam ahoṣi.

Evam niṭṭhitesu pāsādesu rājā cintesi – “putto me vayappatto, chattamassa ussāpetvā rajjasirim passissāmi”ti. So sākiyānam paṇṇāni paṇiṇi – “putto me vayappatto, rajje naṃ patiṭṭhāpessāmi, sabbe attano attano gehesu vayappattā, dārikā imaṃ gehaṃ pesentū”ti. Te sāsanam sutvā – “kumāro kevalam dassanakkhamo rūpasampanno, na kiñci sippam jānāti, dārabharaṇam kātum na sakkhissati, na mayaṃ dhītarō dassāmā”ti āhaṃsu. Rājā taṃ pavattim sutvā puttassa santikam gantvā ārocesi. Bodhisatto “kiṃ sippam dassetum vaṭṭati, tātā”ti āha. Sahassathāmadhanum āropetum vaṭṭati, tātāti. Tena hi āharāpethāti. Rājā āharāpetvā adāsi. Dhanum purisasahassam āropeti, purisasahassam oropeti. Mahāpuriso dhanum āharāpetvā pallaṅke nisinnova jiyam pādaṅguṭṭhake veṭhetvā kaḍḍhanto pādaṅguṭṭhakeneva dhanum āropetvā vāmena hatthena daṇḍe gahetvā dakkhiṇena hatthena kaḍḍhitvā jiyam pothesi. Sakalanagaram uppatanākārappattam ahoṣi. “Kiṃ saddo eso”ti ca vutte “devo gajjati”ti āhaṃsu. Athaññe “tumhe na jānātha, na devo gajjati, aṅgīrasassa kumārassa saḥassathāmadhanum āropetvā jiyam pothentassa jiyappahārasaddo eso”ti āhaṃsu. Sākiyā tāvatakeneva āradhacittā ahesum.

etarahi, kāmāni paṭisevitunti ahaṃ dāni duvidhepi kāme paṭisevitum abhabbo. **Anivatti bhavissāmīti** pabbajjato ca sabbaññutaññānato ca na nivattissāmi, anivattako bhavissāmi. **Brahmacariyaparāyaṇoti** maggabrahmacariyaparāyaṇo jātosmīti attho. Iti imāhi gāthāhi mahābodhipallaṅke attano āgamanīyavīriyaṃ kathesi.

10. Ādhipateyyasuttavaṇṇanā

40. Dasame **ādhipateyyānīti** jeṭṭhakakāraṇato nibbattāni. **Attādhipateyyantiādīsu** attānaṃ jeṭṭhakaṃ katvā nibbattitaṃ guṇajātaṃ **attādhipateyyaṃ**. Lokaṃ jeṭṭhakaṃ katvā nibbattitaṃ **lokādhipateyyaṃ**. Navavidhaṃ lokuttaradhammaṃ jeṭṭhakaṃ katvā nibbattitaṃ **dhammādhipateyyaṃ**. **Na iti bhavābhavahetūti** iti bhavo, iti bhavoti evaṃ āyatim, na tassa tassa sampattibhavassa hetu. **Otiṇṇoti** anupaviṭṭho. Yassa hi jāti antopaviṭṭhā, so jātiyā otiṇṇo nāma. **Jarādīsupi** eseva nayo. **Kevalassa dukkhakkhandhassāti** sakalassa vaṭṭadukkharāsissa. **Antakiriya paññāyethāti** antakaraṇaṃ paricchedaparivaṭumakaraṇaṃ paññāyeyya. **Ohāyāti** pahāya. **Pāpiṭṭhatareti** lāmakatare. **Āraddhanti** paggahitaṃ paripuṇṇaṃ, āraddhattāva **asallīnaṃ**. **Upaṭṭhitāti** catusatipaṭṭhānavasena upaṭṭhitā. Upaṭṭhitattāva **asammuṭṭhā**. **Passaddho kāyoti** nāmakāyo ca karajakāyo ca passaddho vūpasantadaratho. Passaddhattāva **asāraddho**. **Samāhitaṃ cittanti** ārammaṇe cittaṃ sammā āhitaṃ suṭṭhu ṭhapitaṃ. Sammā āhitattāva **ekaggaṃ**. **Adhipatiṃ karitvāti** jeṭṭhakaṃ katvā. **Suddhaṃ attānaṃ pariharatīti** suddhaṃ nimmalaṃ katvā attānaṃ pariharati paṭijjagati, gopāyatīti attho. Ayaṅca yāva arahattamaggā pariyāyena suddhamattānaṃ pariharati nāma, phalappattova pana nippariyāyena suddhamattānaṃ pariharati.

Svākkhātōtiādīni visuddhimagge (visuddhi. 1.147) vitthāritāni. **Jānaṃ passaṃ viharantīti** taṃ dhammaṃ jānantā passantā viharanti. **Imāni kho, bhikkhave, tīṇi ādhipateyyānīti** ettāvata tīṇi ādhipateyyāni lokiyalokuttaramissakāni kathitāni.

Pakubbatoti karontassa. **Attā te purisa jānāti, saccaṃ vā yadi vā musāti** yaṃ tvam karosi, taṃ yadi vā yathāsabhāvaṃ yadi vā no yathāsabhāvanti tava attāva jānāti. Iminā ca kāraṇena veditabbaṃ “pāpakammaṃ karontassa loke paṭicchannaṭṭhānaṃ nāma natthī”ti. **Kalyāṇanti** sundaraṃ. **Atimaññasīti** atikkamitvā maññasī. **Attānaṃ parigūhasīti** yathā me attāpi na jānāti, evaṃ naṃ parigūhāmīti vāyamasī. **Attādhipateyyakoti** attajeṭṭhako. **Lokādhipoti** lokaṃ jeṭṭhako. **Nipakoti** paññāvā. **Jhāyīti** jhāyanto. **Dhammādhipoti** dhammaṃ jeṭṭhako. **Saccaparakkamoti** thiraparakkamo bhūtaparakkamo. **Pasayha māranti** māraṃ pasahitvā. **Abhibhuyya antakanti** idaṃ tasseva vevacanaṃ. **Yo ca phusī jātikkhayaṃ padhānavāti** yo jhāyī padhānavā māraṃ abhibhavitvā jātikkhayaṃ arahattaṃ phusī. **So tādisoti** so tathāvidho tathāsaṅghito. **Lokavidūti** tayo loke vidite pākaṭe katvā ṭhito. **Sumedhoti** supañño. **Sabbesu dhammesu atammayo munīti** sabbe tebhūmakadhamme taṅhāsāṅkhātāya tammayatāya abhāvena atammayo khīṇāsavamuni kadāci katthaci na hīyati na parihīyatīti vuttaṃ hotīti.

Devadūtavaggo catuttho.

5. Cūlavaggo

1. Sammukhībhāvasuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **sammukhībhāvāti** sammukhībhāvena, vijjamānatāyāti attho. **Pasavatīti** paṭilabhati. **Saddhāya sammukhībhāvāti** yadi hi saddhā na bhaveyya, deyyadhammo na bhaveyya, dakkhiṇeyyasāṅkhātā paṭiggāhakaṃ puggalā na bhaveyyuṃ, kathaṃ puññakammaṃ kareyya. Tesam pana sammukhībhāvena sakkā kātunti tasmā “saddhāya sammukhībhāvā”tiādīmāha. Ettha ca dve dhammā sulabhā deyyadhammā ceva dakkhiṇeyyā ca, saddhā pana dullabhā. Puthujjanassa hi saddhā athāvarā

padavārena nānā hoti, teneva mahāmogallānasadisopi aggasāvako pāṭibhogo bhavitum asakkonto āha – “dvinnam kho te aham, āvuso, dhammānam pāṭibhogo bhogaṇaṇca jīvitassa ca, saddhāya pana tvamyeva pāṭibhogo”ti (udā. 18).

2. Tiṭhānasuttavaṇṇanā

42. Dutiye **vigatamalamaccherenā**ti vigatamacchariyamalena. **Muttacāgoti** vissatṭhacāgo. **Payatapāṇī**ti dhotahattho. Assaddho hi satakkhattum hatthe dhovivāpi malinahatthova hoti, saddho pana dānābhiratattā malinahatthopi dhotahatthova. **Vossaggaratoti** vossaggasaṅkhāte dāne rato. **Yācayogoti** yāciturū yutto, yācakehi vā yogo assātipi yācayogo. **Dānasamvibhāgaratoti** dānam dadanto samvibhāgaṇca karonto dānasamvibhāgarato nāma hoti.

Dassanakāmo sīlavatanti dasapi yojanāni vīsampi tiṃsampi yojanasatampi gantvā sīlasampanne daṭṭhukāmo hoti **pāṭaliputtakabrāhmaṇo** viya **saddhātissamahārājā** viya ca. Pāṭaliputtassa kira nagaradvāre sālāya nisinnā dve brāhmaṇā kālavallimaṇḍapavāsimahānāgattherassa guṇakatham sutvā “amhehi tam bhikkhum daṭṭhum vaṭṭati”ti dvepi janā nikkhamimsu. Eko antarāmagge kalamakāsi. Eko samuddatīram patvā nāvāya mahātithapaṭṭane oruyha anurādhapuram āgantvā “kālavallimaṇḍapo kuhi”nti pucchi. Rohaṇajanapadeti. So anupubbena therassa vasanaṭṭhānam patvā cūlanagaragāme dhuraghare nivāsam gahetvā therassa āhāram sampādetvā pātova vuṭṭhāya therassa vasanaṭṭhānam pucchitvā gantvā janapariyante ṭhito theram dūrato āgacchantam disvā sakim tattheva ṭhito vanditvā puna upasaṅkamtivā gopphakesu daḥam gahetvā vandanto “uccā, bhante, tumhe”ti āha. Thero ca nātiucco nātirasso pamāṇayuttova, tena nam puna āha – “nātiuccā tumhe, tumhākam pana guṇa mecakavaṇṇassa samuddassa matthakena gantvā sakalajambudīpatalam ajjhottharivā gatā, ahampi pāṭaliputtanagaradvāre nisinnā tumhākam guṇakatham assosi”nti. So therassa bhikkhāhāram datvā attano ticīvaram paṭiyādetvā therassa santike pabbajitvā tassovāde paṭiṭṭhāya katipāheneva arahattam pāpuṇi.

Saddhātissamahārājāpi, “bhante, mayham vanditabbayuttakam ekam ayyam ācikkhathā”ti pucchi. Bhikkhū “maṅgalavāsī kuṭṭatissatthero”ti āhamasu. Rājā mahāparivārena pañcayojanamaggam agamāsi. Thero “kim saddo eso, āvuso”ti bhikkhusaṅgham pucchi. “Rājā, bhante, tumhākam dassanatthāya āgato”ti. Thero cintesi – “kim mayham mahallakakāle rājagehe kamma”nti divāṭṭhāne mañce nipajjitvā bhūmiyam lekham likhanto acchi. Rājā “kham therō”ti pucchitvā “divāṭṭhāne”ti sutvā tattha gacchanto theram bhūmiyam lekham likhantam disvā “khīṇāsavassa nāma hatthakukkuccam natthi, nāyam khīṇāsavo”ti avanditvā nivatti. Bhikkhusaṅgho theram āha – “bhante, evaṃvidhassa saddhassa pasannassa raṇṇo kasmā vipaṭisāram karitthā”ti. “Āvuso, raṇṇo pasādarakkhanam na tumhākam bhāro, mahallakattherassa bhāro”ti vatvā aparabhāge anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyanto bhikkhusaṅgham āha – “mayham kūṭāgāramhi añṇampi pallaṅkam attharathā”ti. Tasmim atthate therō – “idaṃ kūṭāgāram antare appaṭiṭṭhahitvā raṇṇā diṭṭhakāleyeva bhūmiyam paṭiṭṭhātū”ti adhiṭṭhahitvā parinibbāyi. Kūṭāgāram pañcayojanamaggam ākāsena agamāsi. Pañcayojanamagge dhajam dhāretum samatthā rukkhā dhajapaggahitāva ahesum. Gacchāpi gumbāpi sabbe kūṭāgārābhimukhā hutvā aṭṭhamasu.

Raṇṇopi paṇṇam paṇṇimisu “thero parinibbuto, kūṭāgāram ākāsena āgacchatī”ti. Rājā na saddahi. Kūṭāgāram ākāsena gantvā thūpārāmam padakkhiṇam katvā silācetiyaṭṭhānam agamāsi. Cetiyaṃ saha vatthunā uppatitvā kūṭāgāramatthake aṭṭhāsi, sādhuṅkārāsahassāni pavattimsu. Tasmim khaṇe mahābyagghatthero nāma lohapāsāde sattamakūṭāgāre nisinnā bhikkhūnam vinayakammam karonto tam saddam sutvā “kim saddo eso”ti paṭipucchi. Bhante, maṅgalavāsī kuṭṭatissatthero parinibbuto, kūṭāgāram pañcayojanamaggam ākāsena āgataṃ, tattha so sādhuṅkārāsaddoti. Āvuso, puṇṇavante nissāya sakkāram labhissāmāti antevāsike khamāpetvā ākāseneva āgantvā tam kūṭāgāram pavisitvā dutiyamañce nisīditvā anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbāyi. Rājā gandhapupphacuṇṇāni ādāya gantvā ākāse ṭhitam kūṭāgāram disvā kūṭāgāram pūjesi. Tasmim khaṇe kūṭāgāram otarivā pathaviyam paṭiṭṭhitam.

Rājā mahāsakkārena sarīrakiccaṃ kāretvā dhātuyo gahetvā cetiyaṃ akāsi. Evarūpā sīlavantānaṃ dassanakāmā nāma honti.

Saddhammaṃ sotumicchati tathāgatappaveditaṃ saddhammaṃ sotukāmo hoti **piṇḍapātikattherādayo** viya. Gaṅgāvanavāliāṅgaṇamhi kira tiṃsa bhikkhū vassaṃ upagatā anvaddhamāsaṃ uposathadivase catupaccayasantosabhāvanārāmamahāariyavaṃsaṅca (a. ni. 4.28) kathenti. Eko piṇḍapātikatthero pacchābhāgena āgantvā paṭicchannaṭṭhāne nisīdi. Atha naṃ eko gonaso jaṅghapiṇḍimaṃsaṃ saṇḍāsena gaṇhanto viya ḍaṃsi. Thero olovento gonasaṃ disvā “ajja dhammassavanantarāyaṃ na karissāmī” ti gonasaṃ gahetvā thavikāya pakkhipitvā thavikāmukhaṃ bandhitvā avidūre thāne ṭhapetvā dhammaṃ suṇantova nisīdi. Aruṇuggamanaṅca visaṃ vikkhambhetvā therassa tiṇṇaṃ phalānaṃ pāpuṇaṅca visassa daṭṭhaṭṭhānēva otarivā pathavipavisanaṅca dhammakathikattherassa dhammakathāniṭṭhāpanaṅca ekakkhaṇeyeva ahosi. Tato thero āha – “āvuso eko me coro gahito” ti thavikaṃ muñcitvā gonasaṃ vissajjesi. Bhikkhū disvā “kāya velāya daṭṭhattha, bhante” ti pucchiṃsu. Hiyyo sāyanhasamaye, āvusoti. Kasmā, bhante, evaṃ bhāriyaṃ kammaṃ karitthāti. Āvuso, sacāhaṃ dīghajātikena daṭṭhoti vadeyyaṃ, nayimaṃ ettakaṃ ānisaṃsaṃ labheyyanti. Idaṃ tāva piṇḍapātikattherassa vatthu.

Dīghavāpiyampi “mahājātakabhāṇakatthero gāthāsahassaṃ mahāvessantaraṃ kathessatī” ti tissamahāgāme tissamahāvihāravāsī eko daharo sutvā tato nikkhamitvā ekāhēna navayojanamaggaṃ āgato. Tasmimyeva khaṇe thero dhammakathaṃ ārabhi. Daharo dūramaggāgamanena sañjātakāyadarathattā paṭṭhānagāthāya saddhiṃ avasānagāthaṃyeva vavathapesi. Tato therassa “idamavocā” ti vatvā uṭṭhāya gamanakāle “mayhaṃ āgamanakammaṃ moghaṃ jāta” nti rodamāno aṭṭhāsi. Eko manusso taṃ kathaṃ sutvā gantvā therassa ārocesi, “bhante, ‘tumhākaṃ dhammakathaṃ sossāmī’ ti eko daharabhikkhu tissamahāvihārā āgato, so ‘kāyadarathabhāvena me āgamaṃ moghaṃ jāta’ nti rodamāno ṭhito” ti. Gacchatha saññāpetha naṃ “puna sve kathessāmā” ti. So punadivase therassa dhammakathaṃ sutvā sotāpattiphalaṃ pāpuṇi.

Aparāpi **ullakolikaṇṇivāsikā** ekā itthī puttakaṃ pāyamānā “dīghabhāṇakamahāabhayatthero nāma ariyavaṃsapaṭipadaṃ katheti” ti sutvā pañcayojanamaggaṃ gantvā divākathikattherassa nisinnakāleyeva vihāraṃ pavisitvā bhūmiyaṃ puttaṃ nipajjāpetvā divākathikattherassa ṭhitakāva dhammaṃ assosi. Sarabhāṇake there uṭṭhite dīghabhāṇakamahāabhayatthero catupaccayasantosabhāvanārāmamahāariyavaṃsaṃ ārabhi. Sā ṭhitakāva paggaṇhāti. Thero tayo eva paccaye kathetvā uṭṭhānākāraṃ akāsi. Sā upāsikā āha – “ayyo, ‘ariyavaṃsaṃ kathessāmī’ ti siniddhabhojanaṃ bhuñjitvā madhurapānakaṃ pivitvā yaṭṭhimadhukatelādīhi bhesajjaṃ katvā kathetuṃ yuttaṭṭhāneyeva uṭṭhahatī” ti. Thero “sādhu, bhaginī” ti vatvā upari bhāvanārāmaṃ paṭṭhapesi. Aruṇuggamanaṅca therassa “idamavocā” ti vacanaṅca upāsikāya sotāpattiphalluppatti ca ekakkhaṇeyeva ahosi.

Aparāpi **kaḷamparavāsikā** itthī ankena puttaṃ ādāya “dhammaṃ sossāmī” ti cittalapabbataṃ gantvā ekaṃ rukkhaṃ nissāya dāraṃ nipajjāpetvā sayāṃ ṭhitakāva dhammaṃ suṇāti. Rattibhāgasamanantare eko dīghajātiko tassā passantiyāyeva samīpe nipannadāraṃ catūhi dāṭṭhāhi ḍaṃsitvā agamāsi. Sā cintesi – “sacāhaṃ ‘putto me sappena daṭṭho’ ti vakkhāmi, dhammassa antarāyo bhavissati. Anekakkhattuṃ kho pana me ayaṃ saṃsāraṃ vaṭṭantiyā putto ahosi, dhammaeva carissāmī” ti tiyāmarattiṃ ṭhitakāva dhammaṃ paggaṇhitvā sotāpattiphale patiṭṭhāya aruṇe uggate saccakiriyaṃ puttassa visaṃ nimmathetvā puttaṃ gahetvā gatā. Evarūpā puggalā dhammaṃ sotukāmā nāma honti.

3. Atthavasasuttavaṇṇanā

43. Tatiye tayo, bhikkhave, atthavase sampassamānenāti tayo atthe tīṇi kāraṇāni passantena. **Alamevāti** yuttameva. **Yo dhammaṃ desetīti** yo puggalo catusaccadhammaṃ pakāseti.

Atthappaṭisaṃvedīti aṭṭhakathaṃ ñāṇena paṭisaṃvedī. **Dhammappaṭisaṃvedī**ti pālīdhammaṃ paṭisaṃvedī.

4. Kathāpavattisuttavaṇṇanā

44. Catutthe **ṭhānehī**ti kāraṇehi. **Pavattinī**ti appaṭihatā niyyānikā.

5. Paṇḍitasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **paṇḍitapaññattānī**ti paṇḍitehi paññattāni kathitāni pasatthāni.

Sappurisapaññattānīti sappurisehi mahāpurisehi paññattāni kathitāni pasatthāni. **Ahimsā**ti karuṇā ceva karuṇāpubbabhāgo ca. **Samyamoti**ti sīlasamyamo. **Damoti**ti indriyasamvaro, uposathavasena vā attadamanam, puṇṇovāde (ma. ni. 3.395 ādayo; sam. ni. 4.88 ādayo) damoti vuttā khantipi ālavake (sam. ni. 1.246; su. ni. 183 ādayo) vuttā paññāpi imasmim̐ sutte vaṭṭatiyeva. **Mātāpitu upaṭṭhānanti**ti mātāpitūnaṃ rakkhanaṃ gopanaṃ paṭijagganaṃ. **Santānanti**ti aññattha buddhapacceka buddhaariyasāvakaṃ santo nāma, idha pana mātāpituupaṭṭhākā adhippetā. Tasmā uttamaṭṭhena santānaṃ, seṭṭhacariyaṭṭhena **brahmacārīnaṃ**. Idam̐ mātāpituupaṭṭhānaṃ sabbhi upaññānti evamettha attho daṭṭhabbo. **Sataṃ etāni ṭhānānī**ti santānaṃ uttamapurisānaṃ etāni ṭhānāni kāraṇāni. **Ariyo dassanasampanno**ti idha imesaṃyeva tiṇṇaṃ ṭhānānaṃ kāraṇena ariyo ceva dassanasampanno ca vedītabbo, na buddhādayo na sotāpannā. Atha vā **sataṃ etāni ṭhānānī**ti mātupaṭṭhānaṃ pitupaṭṭhānanti etāni ṭhānāni santānaṃ uttamapurisānaṃ kāraṇānīti evaṃ mātāpituupaṭṭhākavasena imissā gāthāya attho vedītabbo. Mātāpituupaṭṭhākoyeva hi idha “ariyo dassanasampanno”ti vutto. **Sa lokaṃ bhajate sivanti**ti so khemaṃ devalokaṃ gacchatīti.

6. Sīlavantasuttavaṇṇanā

46. Chaṭṭhe **tīhi ṭhānehī**ti tīhi kāraṇehi. **Kāyenā**tiādīsu bhikkhū āgacchante disvā paccuggamaṃ karontā gacchante anugacchantā āsanāsālāya sammajjanaupalepanādīni karontā āsanāni paññāpentā pānīyaṃ paccupaṭṭhāpentā kāyena puññaṃ pasavanti nāma. Bhikkhusaṅghaṃ piṇḍāya carantaṃ disvā “yāguṃ detha, bhattaṃ detha, sappinavanītādīni detha, gandhapupphādīhi pūjetha, uposathaṃ upavasatha, dhammaṃ suṇātha, cetiyaṃ vandathā”tiādīni vadantā vācāya puññaṃ pasavanti nāma. Bhikkhū piṇḍāya carante disvā “labhantū”ti cintentā manasā puññaṃ pasavanti nāma. **Pasavantī**ti paṭilabhanti. Puññaṃ panettha lokiyalokuttaramissakaṃ kathitaṃ.

7. Saṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

47. Sattame **saṅkhatassā**ti paccayehi samāgantvā katassa. **Saṅkhatalakkhaṇānī**ti saṅkhatam̐ etanti sañjānanakāraṇāni nimittāni. **Uppādoti**ti jāti. **Vayoti**ti bhedo. **Ṭhitassa aññathattaṃ**ti nāma jarā. Tattha **saṅkhatanti**ti tebhūmakā dhammā. Maggaphalāni pana asammasanūpagattā idha na kathīyanti. Uppādādayo **saṅkhatalakkhaṇā**ti nāma. Tesu uppādakkhaṇe uppādo, ṭhānakkaṇe jarā, bhedakkhaṇe vayo. Lakkhaṇaṃ na saṅkhatam̐, saṅkhatam̐ na lakkhaṇaṃ, lakkhaṇena pana saṅkhatam̐ paricchinnaṃ. Yathā hatthiassagomahimsādīnaṃ sattisūlādīni sañjānanalakkhaṇāni na hatthiādayo, napi hatthiādayo lakkhaṇāneva, lakkhaṇehi pana te “asukassa hatthī, asukassa asso, asukahatthī, asukaasso”ti vā paññāyanti, evaṃsappadamidaṃ vedītabbaṃ.

8. Asaṅkhatalakkhaṇasuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **asaṅkhatassā**ti paccayehi samāgantvā akatassa. **Asaṅkhatalakkhaṇānī**ti asaṅkhatam̐ etanti sañjānanakāraṇāni nimittāni. **Na uppādo paññāyati**tiādīhi uppādajarābhaṅgānaṃ abhāvo vutto. Uppādādīnaṃhi abhāvena asaṅkhatanti paññāyati.

9. Pabbatarājasuttavaṇṇanā

49. Navame **mahāsālā**ti mahārukkhā. **Kulapatinti** kulajeṭṭhakaṃ. **Seloti** silāmayo. **Araññasinti** agāmakatṭhāne. **Brahmāti** mahanto. **Vaneti** aṭaviyaṃ. **Vanappatī** vanajeṭṭhakā. **Idha dhammaṃ caritvāna, maggaṃ sugatigāminanti** sugatigāmikamaggasaṅkhātaṃ dhammaṃ caritvā.

10. Ātappakaraṇīyasuttavaṇṇanā

50. Dasame **ātappaṃ karaṇīyanti** vīriyaṃ kātuṃ yuttaṃ. **Anuppādāyāti** anuppādatthāya, anuppādaṃ sādheṣāmīti iminā karaṇena kattabbanti attho. Paratopi eseva nayo. **Sārīrikānanti** sarīrasambhavānaṃ. **Dukkhānanti** dukkhamānaṃ. **Tibbānanti** bahalānaṃ, tāpanavasena vā tibbānaṃ. **Kharānanti** pharusānaṃ. **Kaṭukānanti** tikhiṇānaṃ. **Asātānanti** amadhurānaṃ. **Amanāpānanti** manam vaḍḍhetuṃ asamatthānaṃ. **Pāṇaharānanti** jīvitaharānaṃ. **Adhivāsanāyāti** adhivāsanatthāya sahanatthāya khamanatthāya.

Ettake ṭhāne satthā ānāpetvā ānattiṃ pavattetvā idāni samādapento **yato kho, bhikkhaveti**ādīmāha. Tattha **yatoti** yadā. **Ātāpīti** vīriyavā. **Nipakoti** sappañño. **Satoti** satiyā samannāgato. **Dukkhasa antakiriya**yāti vaṭṭadukkhasa paricchedaparivaṭṭamakiriya. Ime ca pana ātāpādayo tayopi lokiyalokuttaramissakā kathitā.

11. Mahācorasuttavaṇṇanā

51. Ekādasame **mahācoroti** mahanto balavacoro. **Sandhinti** gharasandhiṃ. **Nillopanti** mahāvilopaṃ. **Ekāgārikanti** ekameva geḥaṃ parivāretvā vilumpanaṃ. **Paripanthepi tiṭṭhatīti** panthadūhanakammaṃ karoti. **Nadīvidugganti** nadīnaṃ duggamatthānaṃ antaradīpakaṃ, yattha sakkā hoti dvīhipi tīhipi jaṅghasahashehi saddhiṃ nilīyituṃ. **Pabbatavisamanti** pabbatānaṃ visamatthānaṃ pabbatantaraṃ, yattha sakkā hoti sattahi vā atṭhahi vā jaṅghasahashehi saddhiṃ nilīyituṃ. **Tiṇagahananti** tiṇena vaḍḍhitvā sañchannaṃ dvattiyojanaṭṭhānaṃ. **Rodhanti** ghanam aññamaññaṃ saṃsatṭhasākhaṃ ekābaddhaṃ mahāvānaṣaṇḍaṃ. **Pariyodhāya atthaṃ bhaṇissanti**ti pariyodahitvā taṃ taṃ kāraṇaṃ pakkhipitvā atthaṃ kathayissanti. **Tyāssāti** te assa. **Pariyodhāya atthaṃ bhaṇanti**ti kismiñci kiñci vattuṃ āraddeyyeva “mā evaṃ avacuttha, mayaṃ etaṃ kulaparamparāya jānāma, na esa evarūpaṃ karissatī”ti taṃ taṃ kāraṇaṃ pakkhipitvā mahantampi dosaṃ harantā atthaṃ bhaṇanti. Atha vā **pariyodhāyāti** paṭicchādetvātipi attho. Te hi tassapi dosaṃ paṭicchādetvā atthaṃ bhaṇanti. **Khataṃ upahatanti** guṇakhananena khataṃ, guṇupaghātena upahataṃ. **Visamena kāyakammenāti** sampakkhalanaṭṭhena visamena kāyadvārikakammena. Vacīmanokammesupi eseva nayo. **Antaggāhikāyāti** dasavatthukāya antaṃ gahetvā ṭhitadīṭṭhiyā. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

Cūlavaggo pañcama.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Brāhmaṇavaggo

1. Paṭhamadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

52. Brāhmaṇavaggassa paṭhame **jīṇṇāti** jarājīṇṇā. **Vuddhāti** vayovuddhā. **Mahallakāti** jātimahallakā. **Addhagatāti** tayo addhe atikkantā. **Vayoanuppattāti** tatiyaṃ vayaṃ anuppattā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamimsūti** puttadāre attano vacanaṃ akaronte disvā “samaṇassa gotamassa

santikam gantvā niyyānikamaggaṃ gavesissāmā”ti cintevā upasaṅkamimsu. **Mayamassu, bho gotama, brāhmaṇāti**; bho gotama, mayam brāhmaṇā na khattiyā nāmaccā na gahapatikāti brāhmaṇabhāvaṃ jānāpetvā **jīṇṇāti**ādīmāhaṃsu. **Akatabhīruttāṇāti** akatabhayaparittāṇā. Avassayabhūtaṃ patiṭṭhākammaṃ amhehi na katanti dassenti. **Tagghāti** ekasatthe nipāto, sampaṭicchanaṃ vā. Ekantena tumhe evarūpā, ahampi kho etaṃ sampaṭicchāmīti ca dasseti. **Upanīyatīti** upasaṃharīyati. Ayam hi jātiyā jaraṃ upanīyati, jarāya byādhim, byādhinā maraṇaṃ, maraṇena puna jātim. Tena vuttaṃ – “upanīyatī”ti.

Idāni yasmā te brāhmaṇā mahallakattā pabbajitvāpi vattaṃ pūretuṃ na sakkhissanti, tasmā ne pañcasu sīlesu patiṭṭhāpentō bhagavā **yodha kāyena saṃyamoti**ādīmāha. Tattha **kāyena saṃyamoti** kāyadvārena saṃvaro. Sesesupi eseva nayo. **Taṃ tassa petassāti** taṃ puññaṃ tassa paralokaṃ gatassa tāyanaṭṭhena **tānaṃ**, nilīyanaṭṭhena **leṇaṃ**, patiṭṭhānaṭṭhena **dīpo**, avassayanaṭṭhena **saraṇaṃ**, uttamagativasena **parāyaṇaṇca** hotīti dasseti. Gāthā uttānathāyeva. Evaṃ te brāhmaṇā tathāgatena pañcasu sīlesu samādapitā yāvajīvaṃ pañca sīlāni rakkhitvā sagge nibbattiṃsu.

2. Dutiyadvebrāhmaṇasuttavaṇṇanā

53. Dutiye **bhājananti** yaṃkiñci bhaṇḍakaṃ. Sesam paṭhame vuttanayeneva veditabbaṃ.

3. Aññatarabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

54. Tatiye **sammodanīyanti** sammodajananiṃ. **Sāraṇīyanti** saritabbayuttakaṃ. **Vitisāretvāti** pariyoṣāpetvā. **Kittāvatāti** kittakena. **Sandiṭṭhiko dhammo hotīti** sāmaṃ passitabbo hoti. **Akālīkoti** na kālantare phaladāyako. **Ehipassikoti** “ehi passā”ti evaṃ dassetuṃ sakkāti āgamaṇīyapaṭipadaṃ pucchati. **Opaneyyikoti** attano cittaṃ upanetaṃ. **Paccattaṃ veditabboti** sāmāmyeva jānitabbo. **Viññūhīti** paṇḍitehi. **Pariyādinnacittoti** ādinnagahitaparāmaṭṭhacitto hutvā. **Cetetīti** cinteti. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana sutte brāhmaṇena lokuttaramaggo pucchito, satthārāpi soyeva kathito. So hi sāmāṃ passitabbattā sandiṭṭhiko nāmāti.

4. Paribbājakasuttavaṇṇanā

55. Catutthe **brāhmaṇaparibbājakoti** brāhmaṇajātiko paribbājako, na khattiyādiṇḍīkoti. **Attathampīti** diṭṭhadhammikasamparāyikaṃ lokiyalokuttaramissakaṃ attano atthaṃ.

5. Nibbutasuttavaṇṇanā

56. Pañcame **akālīkanti** na kālantare pattaṃ. **Opaneyyikanti** paṭipattiyā upagantabbaṃ.

6. Palokasuttavaṇṇanā

57. Chatṭhe **ācariyapācariyānanti** ācariyānañceva ācariyācariyānañca. **Avīci maññe phuṭo ahoṣīti** yathā avīci mahānirayo nirantaraphuṭo nerayikasattehi paripuṇṇo, manussehi evaṃ paripuṇṇo hoti. **Kukkuṭasampātikāti** ekagāmassa chadanapiṭṭhito uppatitvā itaragāmassa chadanapiṭṭhe patanasāṅkhāto kukkuṭasampāto etāsu atthīti kukkuṭasampātikā. Kukkuṭasampādikāti pi pāṭho, gāmantarato gāmantaraṃ kukkuṭānaṃ padasā gamanasāṅkhāto kukkuṭasampādo etāsu atthīti attho. Ubhayampetaṃ ghananivāsataṃyeva dīpeti. **Adhammarāgarattāti** rāgo nāma ekanteneva adhammo, attano parikkhāresu pana uppajjamāno na adhammarāgoti adhippeto, paraparikkhāresu uppajjamāno adhammarāgoti. **Visamalobhābhūṭāti** lobhassa samakālo nāma natthi, ekantaṃ visamova esa. Attanā pariggahitavathumhi pana uppajjamāno samalobho nāma, parapariggahitavathumhi uppajjamāno visamoti adhippeto. **Micchādhammaparetāti** avatthupaṭisevanasāṅkhātena

micchādhammena samannāgatā. **Devo na sammā dhāraṃ anuppavecchatī** vassitabbayutte kāle vassaṃ na vassati. **Dubbhikkhanti** dullabhabhikkhaṃ. **Dussassanti** vividhasassānaṃ asampajjana dussassaṃ. **Setaṭṭhikanti** sasse sampajjamāne pāṇakā patanti, tehi daṭṭhattā nikkhantanikkhantāni sālīsīṣāni setavaṇṇāni honti nissārāni. Taṃ sandhāya vuttaṃ “setaṭṭhika”nti. **Salākāvuttanti** vapitaṃ vapitaṃ sassaṃ salākāmattameva sampajjati, phalaṃ na detīti attho. **Yakkhāti** yakkhādhipatino. **Vāḷe amanusse ossajjantī** caṇḍayakkhe manussapathe vissajjenti, te laddhokāsā mahājanaṃ jīvitakkhayaṃ pāpenti.

7. Vacchagottasuttavaṇṇanā

58. Sattame **mahapphalanti** mahāvīpākaṃ. **Dhammassa cānudhammaṃ byākarontī** ettha **dhammo** nāma kathitakathā, **anudhammo** nāma kathitassa paṭikathanāṃ. **Sahadhammikoti** sakāraṇo sahetuko. **Vādānupātoti** vādassa anupāto, anupataṇaṃ pavattīti attho. **Gārayhaṃ ṭhānanti** garahitabbayuttaṃ kāraṇaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – bhotā gotamena vuttā sakāraṇā vādappavatti kiñcipi gārayhaṃ kāraṇaṃ na āgacchatīti. Atha vā tehi parehi vuttā sakāraṇā vādappavatti kiñci gārayhaṃ kāraṇaṃ na āgacchatīti pucchati.

Antarāyakaro hotīti antarāyaṃ vināsaṃ kicchālābhakaṃ vilomakaṃ karoti. **Pāripanthikoti** panthadūhanacoro. **Khato ca hotīti** guṇakhananena khato hoti. **Upahatoti** guṇupaghāteneva upahato.

Candanikāyāti asucikalalakūpe. **Oligalleti** niddhamanakalale. **So cāti** so sīlavāti vuttakhīṇāsavo. **Sīlakkhandhenāti** sīlarāsīnā. Sesapadesupi eseva nayo. Ettha ca vimuttiñāḍassanaṃ vuccati paccavekkhaṇañāṇaṃ, taṃ asekkhassa pavattattā asekkhanti vuttaṃ. Itarāni sikkhāpariyosānappattatāya sayampi asekkhāneva. Tāni ca pana lokuttarāni, paccavekkhaṇañāṇaṃ lokiyaṃ.

Rohiṇīsūti rattavaṇṇāsu. **Sarūpāsūti** attano vacchakehi samānarūpāsu. **Pārevatāsūti** kapotavaṇṇāsu. **Dantoti** nibbisevano. **Puṅgavoti** usabho. **Dhorayhoti** dhuravāho. **Kalyāṇajavanikkamoti** kalyāṇena ujunā javena gantā. **Nāssa vaṇṇaṃ parikkhareti** assa goṇassa sarīravaṇṇaṃ na upaparikkhanti, dhuravahanakammameva pana upaparikkhanti. **Yasmiṃ kasmīñci jātiyeti** yattha katthaci kulajāte. **Yāsu kāsuci etāsūti** etāsu khattiyādippabhedāsu yāsu kāsuci jātisū.

Brahmacariyassa kevalīti brahmacariyassa kevalena samannāgato, paripuṇṇabhāvena yuttoti attho. Khīṇāsavo hi sakalabrahmacārī nāma hoti. Tenetaṃ vuttaṃ. **Pannabhāroti** oropitabhāro, khandhabhāraṃ kilesabhāraṃ kāmaguṇabhāraṇca oropetvā ṭhitoti attho. **Katakiccoti** catūhi maggehi kiccaṃ katvā ṭhito. **Pāragū sabbadhammānanti** sabbadhammā vuccanti pañcakkhandhā dvādasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo, tesāṃ sabbadhammānaṃ abhiññāpāraṃ, pariññāpāraṃ, pahānapāraṃ, bhāvanāpāraṃ, sacchikiriyāpāraṃ, samāpattipāraṇcāti chabbidhaṃ pāraṃ gatattā pāragū. **Anupādāyāti** aggahetvā. **Nibbutoti** kilesasantāparahito. **Virajeti** rāgadosamoharajarahite.

Avijānantāti khettaṃ ajānantā. **Dummedhāti** nippaññā. **Assutāvinoti** khettavinicchayasavanena rahitā. **Bahiddhāti** imamhā sāsānā bahiddhā. **Na hi sante upāsareti** buddhapaccekabuddhakhīṇāsave uttamapurise na upasaṅkamanti. **Dhīrasammateti** paṇḍitehi sammate sambhāvite. **Mūlajātā patiṭṭhitāti** iminā sotāpannaṃ saddhaṃ dasseti. **Kule vā idha jāyareti** idha vā manussaloke khattiyabrāhmaṇavessakule jāyanti. Ayameva hi tividhā kulasampatti nāma. **Anupubbena nibbānaṃ, adhigacchantīti** sīlasamādhīpaññāti ime guṇe pūretvā anukkamena nibbānaṃ adhigacchantīti.

8. Tikaṇṇasuttavaṇṇanā

59. Aṭṭhame **tikaṇṇoti** tassa nāmaṃ. **Upasaṅkamīti** “samaṇo kira gotamo paṇḍito, gacchissāmi tassa santika”nti cintetvā bhuttaṭṭarāso mahājanaparivuto upasaṅkami. **Bhagavato sammukhāti**

dasabalassa purato nisīditvā. **Vaṇṇaṃ bhāsati**ti kasmā bhāsati? So kira ito pubbe tathāgatassa santikaṃ agatapubbo. Athassa etadahosi – “buddhā nāma durāsadā, mayi paṭhamataraṃ akathente katheyya vā na vā. Sace na kathessati, atha maṃ samāgamaṭṭhāne kathentaṃ evaṃ vakkhanti ‘tvaṃ idha kasmā kathesi, yena te samaṇassa gotamassa santikaṃ gantvā vacanamattampi na laddha’nti. Tasmā ‘evaṃ me ayaṃ garahā muccissati’”ti maññamāno bhāsati. Kiñcāpi brāhmaṇānaṃ vaṇṇaṃ bhāsati, tathāgatassa pana ñāṇaṃ ghaṭṭessāmīti adhippāyeneva bhāsati. **Evampi tevijjā brāhmaṇāti** tevijjakabrāhmaṇā evampaṇḍitā evaṃdhīrā evaṃbyattā evambahussutā evaṃvādino, evaṃsammataṭī attho. **Itipīti** iminā tesam paṇḍitādiākāraparicchedaṃ dasseti. Ettakena kāraṇena paṇḍitā...pe... ettakena kāraṇena sammataṭī ayañhi ettha attho.

Yathā kathaṃ pana brāhmaṇāti ettha **yathāti** kāraṇavacanaṃ, **kathaṃ panāti** pucchāvacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – kathaṃ pana, brāhmaṇa, brāhmaṇā tevijjaṃ paññāpentī. Yathā evaṃ sakkā hoti jānituṃ, taṃ kāraṇaṃ vadehīti. Taṃ sutvā brāhmaṇo “jānanaṭṭhāneyeva maṃ sammāsambuddho pucchi, no ajānanaṭṭhāne”ti attamana hutvā **idha, bho gotamāti**ādīmāha. Tattha **ubhatoti** dvīhipi pakkhehi. **Mātito ca pitito cāti** yassa mātā brāhmaṇī, mātu mātā brāhmaṇī, tassāpi mātā brāhmaṇī. Pitā brāhmaṇo, pitu pitā brāhmaṇo, tassāpi pitā brāhmaṇo, so ubhato sujāto mātito ca pitito ca. **Samsuddhagahaṇikoti** yassa saṃsuddhā mātu gahaṇī, kucchīti attho. “Samavepākiniyā gahaṇiyā”ti pana ettha kammajatejodhātu gahaṇīti vuccati.

Yāva sattamā pitāmahayugāti ettha pitu pitā pitāmaho, pitāmahassa yugaṃ pitāmahayugaṃ. **Yuganti** āyuppamāṇaṃ vuccati. Abhilāpamattameva cetam, atthato pana pitāmahoyeva pitāmahayugaṃ. Tato uddhaṃ sabbepi pubbapurisā pitāmahagahaṇeneva gahitā. Evaṃ yāva sattamo puriso, tāva saṃsuddhagahaṇiko, atha vā akkhitto anupakkuṭṭho jātivādenāti dasseti. **Akkhittoti** “apanetha etaṃ, kiṃ iminā”ti evaṃ akkhitto anavakkhitto. **Anupakkuṭṭhoti** na upakkuṭṭho, na akkosam vā nindaṃ vā pattapubbo. Kena kāraṇenāti? **Jātivādena**. “Itipi hīnajātiko eso”ti evarūpena vacanenāti attho.

Ajjhāyakoti idaṃ “na dānime jhāyanti, na dānime jhāyantīti kho, vāseṭṭha, ajjhāyakā ajjhāyakāteva tatiyaṃ akkharaṃ upanibbatta”nti (dī. ni. 3.132) evaṃ paṭhamakappikakāle jhānavirahitānaṃ brāhmaṇānaṃ garahavacanaṃ uppannaṃ. Idāni pana taṃ ajjhāyatīti ajjhāyako, mante parivatteti iminā atthena paṃsaṃsāvacaṇaṃ katvā voharanti. Mante dhāretīti **mantadharo**.

Tiṇṇaṃ vedānanti irubbedaya jubbedasā mabbedānaṃ. Oṭṭhapahatakaraṇavasena pāraṃ gatoti **pāragū**. Saha nighaṇḍunā ca keṭubhena ca **sanighaṇḍukeṭubhānaṃ**. **Nighaṇḍūti** nāmanighaṇḍurukkhādīnaṃ vevacana pakāsakasatthaṃ. **Keṭubhanti** kiriyākappavikappo kavīnaṃ upakārāya satthaṃ. Saha akkharappabhedena **sākkharappabhedānaṃ**. **Akkharappabhedoti** sikkhā ca nirutti ca. **Itihāsapañcamānanti** āthabbaṇavedaṃ catutthaṃ katvā itīha āsa, itīha āsāti īdisavacana paṭisaṃyutto purānakathasāṅkhāto khattavijjāsāṅkhāto vā itihāso pañcamo etesanti itihāsapañcamā. Tesam itihāsapañcamānaṃ vedānaṃ.

Padam tadavasesaṅca byākaraṇaṃ adhīyati vedeti cāti **padako veyyākaraṇo**. **Lokāyataṃ** vuccati vitaṇḍavādasatthaṃ. **Mahāpurisalakkhaṇanti** mahāpurisānaṃ buddhādīnaṃ lakkhaṇadīpakam dvādasasahassaganthapamāṇaṃ satthaṃ, yattha soḷasasahassagāthāpadaparimāṇā buddhamantā nāma ahesuṃ, yesaṃ vasena “iminā lakkhaṇena samannāgatā buddhā nāma honti, iminā paccekabuddhā, dve aggasāvākā, asīti mahāsāvākā, buddhamātā, buddhapitā, aggupaṭṭhākā, aggupaṭṭhāyikā, rājā cakkavattī”ti ayaṃ viseso ñāyati. **Anavayoti** imesu lokāyatamahāpurisalakkhaṇesu anūno paripūrakārī, avayo na hotīti vuttaṃ hoti. Avayo nāma yo tāni atthato ca ganthato ca sandhāretuṃ na sakkoti. Atha vā **anavayoti** anu avayo, sandhivasena ukāralopo. Anu avayo paripuṇṇasippoti attho.

Tena hīti idaṃ bhagavā naṃ āyācantaṃ disvā “idānissa pañhaṃ kathetuṃ kālo”ti ñatvā āha. Tassattho – yasmā maṃ āyācasi, tasmā suṇāhīti. **Viviceva kāme hīti**ādi visuddhimagge (visuddhi. 1.70) vitthāritameva. Idha panetaṃ tissannaṃ vijjānaṃ pubbabhāgapaṭipattidassanattaṃ vuttanti veditabbaṃ.

Tattha dvinnam vijjanam anupadavaññanā ceva bhāvanānayo ca visuddhimagge (visuddhi. 2.402 ādayo) vitthāritova.

Paṭhamā vijjāti paṭhamam uppannāti paṭhamā, viditakaraṇaṭṭhena vijjā. Kiṃ viditam karoti? Pubbenivāsam. **Avijjāti** tasseva pubbenivāsassa aviditakaraṇaṭṭhena tappaṭicchādako moho vuccati. **Tamoti** sveva moho paṭicchādakaṭṭhena tamoti vuccati. **Ālokoti** sāyeva vijjā obhāsakaraṇaṭṭhena ālokoti vuccati. Ettha ca vijjā adhigatāti ayam attho. Sesam pasamsāvacaṇam. Yojanā panettha ayamassa vijjā adhigatā, athassa adhigatavijjassa avijjā vihatā vinaṭṭhāti attho. Kasmā? Yasmā vijjā uppannā. Itarasmimpi padadvaye eseva nayo. **Yathā tanti** ettha **yathāti** opammaṃ, **tanti** nipātamattaṃ. Satiyā avippavāsena **appamattassa**. Vīriyātāpena **ātāpino**. Kāye ca jīvite ca anapekkhatāya **pahitattassa**. Pesitattassāti attho. Idam vuttam hoti – yathā appamattassa ātāpino pahitattassa viharato avijjā vihaññeyya, vijjā uppajjeyya. Tamo vihaññeyya, āloko uppajjeyya, evameva tassa avijjā vihatā, vijjā uppannā. Tamo vihatō, āloko uppanno. Etassa tena padhānānuyogassa anurūpameva phalam laddhanti.

Cutūpapātakathāyam **vijjāti** dibbacakkhuññāvijjā. **Avijjāti** sattānam cutipaṭisandhippaṭicchādikā avijjā. Sesam vuttanayameva.

Tatiyavijjāya **so evam samāhite citteti** vipassanāpādakam catutthajjhānacittam veditabbam. **Āsavānam khayāññāyāti** arahattamaggaññāntthāya. Arahattamaggo hi āsavavināsanato āsavānam khayoti vuccati, tatra cetam ñāṇam tattha pariyaṇanattāti. **Cittam abhininnāmetīti** vipassanācittam abhinīharati. **So idam dukkhanti** evamādisu ettakam dukkham, na ito bhiiyoti sabbampi dukkhasaccam sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtam pajānāti paṭivijjhati, tassa ca dukkhassa nibbattikam taṇham “ayam dukkhasamudayo”ti, tadubhayampi yam thānam patvā nirujjhati, tam tesam apavattim nibbānam “ayam dukkhanirodho”ti. Tassa ca sampāpakam ariyamaggaṃ “ayam dukkhanirodhagāminī paṭipadā”ti sarasalakkhaṇappaṭivedhena yathābhūtam pajānāti paṭivijjhatīti evamattho veditabbo.

Evam sarūpato saccāni dassetvā idāni kilesavasena pariyaṇato dassento **ime āsavāti**ādīmāha. **Tassa evam jānato evam passatoti** tassa bhikkhuno evam jānantassa evam passantassa. Saha vipassanāya koṭippattam maggaṃ kathesi. **Kāmāsavāti** kāmāsavato. **Vimuccatīti** iminā maggakkhaṇam dasseti. Maggakkhaṇe hi cittam vimuccati, phalakkhaṇe vimuttam hoti. **Vimuttasmim vimuttamiti** ñāṇanti iminā paccavekkhaṇāññam dasseti. **Khīṇā jātīti**ādīhi tassa bhūmim. Tena hi ñāṇena so paccavekkhanto khīṇā jātītiādīni pajānāti. Katamā panassa jāti khīṇā, kathaṇca nam pajānātīti? Na tāvassa atītā jāti khīṇā pubbeva khīṇattā, na anāgatā, anāgate vāyāmābhāvato, na paccuppannā, vijjamānattā. Yā pana maggassa abhāvitattā uppajjeyya ekacatupañcavokārabhavesu ekacatupañcakkhandhappabhedā jāti, sā maggassa bhāvitattā anuppādadhammatam āpajjanena khīṇā. Tam so maggabhāvanāya pahīnakilese paccavekkhitvā kilesābhāve vijjamānampi kammaṃ āyatiappaṭisandhikam hotīti jānanto pajānāti.

Vusitanti vuttam parivuttam, katam caritam niṭṭhanti attho. **Brahmacariyanti** maggabrahmacariyam. Puthujjanakalyāṇakena hi saddhim satta sekkhā brahmacariyavāsam vasanti nāma, khīṇāsavo vuttavāso. Tasmā so attano brahmacariyavāsam paccavekkhanto “vusitam brahmacariya”nti pajānāti. **Katam karaṇiyanti** catūsu saccesu catūhi maggehi pariññāpahānasacchikiriyābhāvanābhisamayavasena soḷasavidhampi kiccaṃ niṭṭhāpitanti attho. Puthujjanakalyāṇakādayo hi tam kiccaṃ karonti, khīṇāsavo katakaraṇīyo. Tasmā so attano karaṇīyam paccavekkhanto “katam karaṇīya”nti pajānāti. **Nāparam itthattāyāti** puna itthabhāvāya, evam soḷasavidhakiccabhāvāya kilesakkhayāya vā maggabhāvanākiccaṃ me natthīti pajānāti. Atha vā **itthattāyāti** itthabhāvato, imasmā evam pakārā idāni vattamānakkhandhasantānā aparam khandhasantānam mayham natthi, ime pana pañcakkhandhā pariññātā tiṭṭhanti chinnamūlakā rukkhā viya. Te carimakaviññānanirodhena anupādāno viya jātavedo nibbāyissantīti pajānāti. Idha **vijjāti** arahattamaggaññāvijjā. **Avijjāti** catusaccappaṭicchādikā avijjā. Sesam vuttanayameva.

Anuccāvacasīlassāti yassa sīlam kālena hāyati, kālena vaḍḍhati, so uccāvacasīlo nāma hoti.

Khīṇāsavassa pana sīlaṃ ekantavaḍḍhitameva. Tasmā so anuccāvacaṣīlo nāma hoti. **Vasībhūtaṃ** vasippattaṃ. **Susamāhitaṃ** suṭṭhu samāhitaṃ, ārammaṇaṃhi suṭṭhapitaṃ. **Dhīraṃ** dhitisampannaṃ. **Maccuhāyinaṃ** maccuṃ jahitvā ṭhitaṃ. **Sabbappahāyinaṃ** sabbe pāpadhamme pajahitvā ṭhitaṃ. **Buddhanti** catusaccabuddhaṃ. **Antimadehinaṃ** sabbapaccimasarīradhāriṇaṃ. **Taṃ namassanti gotamaṃ** taṃ gotamagottaṃ buddhasāvakaṃ namassanti. Atha vā gotamabuddhassa sāvakopi gotamo, taṃ gotamaṃ devamanussā namassanti attho.

Pubbenivāsanti pubbenivutthakkhandhaparamparaṃ. **Yovetīti** yo aveti avagacchati. Yovedītipi pātho. Yo avedi, viditaṃ pākaṭaṃ katvā ṭhitoti attho. **Saggāpāyaṇca passatīti** cha kāmāvacare nava brahmaloke cattāro ca apāye passati. **Jātikkhayaṃ pattoti** arahattaṃ patto. **Abhiññāvositoti** jānitvā kiccavosaṇena vosito. **Munīti** moneyyena samannāgato khīṇāsavamuni. **Etāhīti** heṭṭhā niddiṭṭhāhi pubbenivāsaññādīhi. **Nāññaṃ lapitalāpananti** yo panañño tevijjoti aññehi lapitavacanamattameva lapati, tamahaṃ tevijjoti na vadāmi, attapaccakkhato ñatvā parassapi tisso vijjā kathentamevāhaṃ tevijjoti vadāmīti attho. **Kalanti** koṭṭhāsaṃ. **Nāgghatīti** na pāpuṇāti. Idāni brāhmaṇo bhagavato kathāya pasanno pasannākāraṃ karonto **abhikkantaṃ** iādīmāha.

9. Jāṇussoṇisuttavaṇṇanā

60. Navame **yassassūti** yassa bhavēyyuṃ. **Yaññoti** iādīsu yajitabboti yañño, deyyadhammasetaṃ nāmaṃ. **Saddhanti** matakabhattaṃ. **Thālipākoti** varapurisānaṃ dātabbayuttaṃ bhattaṃ. **Deyyadhammanti** vuttāvasesaṃ yaṃkiñci deyyadhammaṃ nāma. **Tevijjesu brāhmaṇesu dānaṃ dadeyyāti** sabbametaṃ dānaṃ tevijjesu dadeyya, tevijjā brāhmaṇāva paṭiggahetuṃ yuttāti dasseti. Sesamettha heṭṭhā vuttanayamevāti.

10. Saṅgāravasuttavaṇṇanā

61. Dasame **saṅgāravoti** evaṃnāmako rājagahanagare jiṇṇapaṭisaṅkharāṇakārako āyuttakabrāhmaṇo. **Upasaṅkamīti** bhuttaṃ pātarāso hutvā mahājanaparivuto upasaṅkami. **Mayamassūti** ettha **assūti** nipātamattaṃ, mayaṃ, bho gotama, brāhmaṇā nāmāti idameva atthapadaṃ. **Yaññaṃ yajāmāti** bāhiraṃsamaye sabbacatukkena sabbatṭhakena sabbasoḷasakena sabbadvattiṃsāya sabbacatusaṭṭhiyā sabbasatena sabbapañcasatenāti ca evaṃ pāṇaghātaṃ paṭisaṃyutto yañño nāma hoti. Taṃ sandhāyevamāha. **Anekasārīrikanti** anekasārīrasambhavaṃ. **Yadidanti** yā esā. **Yaññādhihikaraṇanti** yajanaṅkāraṇā ceva yājanaṅkāraṇā cāti attho. Ekasmiñhi bahūnaṃ dadante pi dāpente pi bahūsupi bahūnaṃ dentesupi dāpentesupi puññaṃ paṭipadā anekasārīrikā nāma hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. Tuyhañca tuyhañca yajāmīti vadantassāpi tvañca tvañca yajāhīti añāpente assāpi ca anekasārīrikāva hoti. Tampi sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Yassa vā tassa vāti** yasmā vā tasmā vā. **Ekamattānaṃ dametīti** attano indriyadamanavasena ekaṃ attānameva dameti. **Ekamattānaṃ sametīti** attano rāgādisamanavasena ekaṃ attānameva sameti. **Parinibbāpetīti** rāgādi parinibbāneva parinibbāpeti. **Evamassāyanti** evaṃ santepi ayaṃ.

Evamidaṃ brāhmaṇassa kathaṃ sutvā satthā cintesi – “ayaṃ brāhmaṇo pasughātakasamṃyuttaṃ mahāyaññaṃ anekasārīrikaṃ puññaṃ paṭipadaṃ vadeti, pabbajjāmūlakaṃ pana puññaṃ uppattiṃ paṭipadaṃ ekasārīrikanti vadeti. Nevāyaṃ ekasārīrikaṃ jānāti, na anekasārīrikaṃ, handassa ekasārīrikañca anekasārīrikañca paṭipadaṃ desessāmī” ti upari desanaṃ vaḍḍhento **tena hi brāhmaṇā** iādīmāha. Tattha **yathā te khameyyāti** yathā tuyhaṃ ruceyya. **Idha tathāgato loke uppajjatīti** iadi visuddhimagge vitthāritameva. **Ethāyaṃ maggoti** etha tumhe, ahamanusāsāmi, ayaṃ maggo. **Ayaṃ paṭipadāti** tasseva vevacanaṃ. **Yathā paṭipannoti** yena maggena paṭipanno. **Anuttaraṃ brahmacariyogadhanti** arahattamaggasaṅkhātassa brahmacariyassa anuttaraṃ ogadhaṃ uttamapaṭiṭṭhābhūtaṃ nibbānaṃ. **Iccāyanti** iti ayaṃ.

Appaṭṭhatarāti yattha bahūhi veyyāvaccakarehi vā upakaraṇehi vā attho natthi.

Appasamārambhatarāti yathā bahūnaṃ kammacchedavasena pīḷasaṅkhāto samārambho natthi. **Seyyathāpi bhavaṃ gotamo, bhavaṃ cānando, ete me pujjā**ti yathā bhavaṃ gotamo, bhavañcānando, evarūpā mama pūjita, tumheyeva dve janā mayhaṃ pujjā ca pāsamsā cāti imamatthaṃ sandhāyetaṃ vadati. Tassa kira evaṃ ahosi – “ānandatthero maṃyeva imaṃ pañhaṃ kathāpetukāmo, attano kho pana vaṇṇe vutte padussanako nāma natthī”ti. Tasmā pañhaṃ akathetukāmo vaṇṇabhaṇanena vikkhepaṃ karonto evamāha.

Na kho tyāhanti na kho te ahaṃ. Theropi kira cintesi – “ayaṃ brāhmaṇo pañhaṃ akathetukāmo parivattati, imaṃ pañhaṃ etaṃyeva kathāpessāmī”ti. Tasmā naṃ evamāha.

Sahadhammikanti sakāraṇaṃ. **Samsādeti**ti saṃsīdāpeti. **No vissajjetī**ti na katheti. **Yaṃnūnāhaṃ parimoceyyanti** yaṃnūnāhaṃ ubhopete vihesato parimoceyyaṃ. Brāhmaṇo hi ānandena pucchitaṃ pañhaṃ akathento viheseti, ānandopi brāhmaṇaṃ akathentaṃ kathāpento. Iti ubhopete vihesato mocessāmīti cintetvā evamāha. **Kā nvajjā**ti kā nu ajja. **Antarākathā udapādī**ti aññissā kathāya antarantare katarā kathā uppajjīti pucchati. Tadā kira rājantepure tīṇi pāṭihāriyāni ārabba kathā udapādi, taṃ pucchāmīti satthā evamāha. Atha brāhmaṇo “idāni vattuṃ sakkhissāmī”ti rājantepure uppannaṃ kathaṃ ārocento **ayaṃ khvajja, bho gotamā**tiādīmāha. Tattha **ayaṃ khvajjā**ti ayaṃ kho ajja. **Pubbe sudanti** ettha **sudanti** nipātamattaṃ. **Uttari manussadhammā**ti dasakusalakammaphasaṅkhātā manussadhammā uttarim. **Iddhipāṭihāriyaṃ dassesunti** bhikkhācāraṃ gacchantā ākāseneva gamiṃsu ceva āgamiṃsu cāti evaṃ pubbe pavattaṃ ākāsagamaṇaṃ sandhāyevaṃ evamāha. **Etarahi pana bahutarā ca bhikkhū**ti idaṃ so brāhmaṇo “pubbe bhikkhū ‘cattāro paccaye uppādessāmā’ti maññe evamakāṃsu, idāni paccayānaṃ uppannabhāvaṃ ñatvā soppena ceva pamādena ca vītināmentī”ti laddhiyā evamāha.

Pāṭihāriyānīti paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. **Iddhipāṭihāriyanti** ijjhanavasena iddhi, paṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṃ, iddhiyeva pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ. Itaresupi eseve nayo. **Anekavihitā**ṃ **iddhividhanti**ādīnaṃ attho ceva bhāvanānayo ca visuddhimagge (visuddhi. 2.365) vitthāritova.

Nimittena ādisatīti āgatanimittena vā gatanimittena vā ṭhitanimittena vā “idaṃ nāma bhavissatī”ti katheti. Tatridaṃ vatthu – eko kira rājā tisso muttā gahetvā purohitaṃ pucchi “kiṃ me, ācariya, hatthe”ti. So ito cito ca olokesi, tena ca samayena ekā sarabū “makkhikaṃ gahessāmī”ti pakkhantā, gahaṇakāle makkhikā palātā. So makkhikāya muttattā “muttā mahārājā”ti āha. Mutta tāva hontu, kati muttāti. So puna nimittaṃ olokesi. Athāvidūre kukkuṭo tikkhattuṃ saddaṃ nicchāresi. Brāhmaṇo “tisso mahārājā”ti āha. Evaṃ ekacco āgatanimittena katheti. Etenupāyena gataṭhitanimittethipi kathanāṃ veditabbaṃ. **Evampi te manoti** evaṃ tava mano somanassito vā domanassito vā kāmavitakkādisaṃyutto vāti. Dutiyāṃ tasseva vevacanaṃ. **Itipi te cittanti** itipi tava cittaṃ, imañca imañca atthaṃ cintayamānaṃ pavattatīti attho. **Bahuṃ cepi ādisatī**ti bahuṃ cepi katheti. **Tatheva taṃ hotī**ti yathā kathitaṃ, tatheva hoti.

Amanussānanti yakkhapisācādīnaṃ. **Devatānanti** cātumahārājikādīnaṃ. **Saddaṃ sutvā**ti aññassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ sutvā. **Vitakkavipphārasaddanti** vitakkavipphārasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ saddaṃ. **Sutvā**ti taṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato tassa so saddo uppanno, tassa vasena “evampi te mano”tiādisati.

Tatrimāni vatthūni – eko kira manusso “aṭṭaṃ karissāmī”ti gāmā nagaraṃ gacchanto nikkhantaṭṭhānato paṭṭhāya “vinicchayasabhāyaṃ rañño ca rājamahāmattānañca idaṃ kathessāmī idaṃ kathessāmī”ti vitakkento rājakulaṃ gato viya rañño purato ṭhito viya aṭṭakārakena saddhiṃ kathento viya ca ahosi, tassa taṃ vitakkavipphārasena niccharantaṃ saddaṃ sutvā eko puriso “kenaṭṭhena gacchasi”ti āha. Aṭṭakammenāti. Gaccha, jayo te bhavissatīti. So gantvā aṭṭaṃ katvā jayameva pāpuṇi.

Aparopi thero molīyagāme piṇḍāya cari. Atha naṃ nikkhamantaṃ ekā dārikā aññavihitā na addasa.

So gāmadvāre ṭhatvā nivattitvā oloketvā taṃ disvā vitakkento āgamāsi. Gacchantoyeva ca “kiṃ nu kho kurumānā dārikā na addasā”ti vacībhedam akāsi. Passe ṭhito eko puriso sutvā “tumhe, bhante, molīyagāme caritthā”ti āha.

Manosaṅkhārā paṇihitāti cittasaṅkhārā suṭṭhapitā. **Vitakkessatī**ti vitakkayissati pavattayissatīti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbhāgena jānāti, antosamāpattiyam cittaṃ apaloketvā jānāti. **Āgamanena jānāti** nāma kasiṇaparikkammakāleyeva “yenākāreṇesa kasiṇabhāvanam āradhho paṭhamajjhānam vā...pe... catutthajjhānam vā aṭṭha vā samāpattiyō nibbattessatī”ti jānāti. **Pubbabhāgena jānāti** nāma paṭhamavipassanāya āradhāyeva jānāti, “yenākāreṇesa vipassanam āradhho sotāpattimaggaṃ vā nibbattessati...pe... arahattamaggaṃ vā nibbattessatī”ti jānāti. **Antosamāpattiyam cittaṃ oloketvā jānāti** nāma – “yenākāreṇesa imassa manosāṅkhārā suṭṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhi bhavissati ṭhitabhāgiyo vā visesabhāgiyo vā nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo vā nibbattessatī”ti jānāti. Tattha puthujjano cetopariyaññalābhī puthujjanānamyeva cittaṃ jānāti, na ariyānam. Ariyesupi heṭṭhimo uparimassa cittaṃ na jānāti, uparimo pana heṭṭhimassa jānāti. Etesu ca sotāpanno sotāpattiphalasamāpattiṃ samāpajjati...pe... arahā arahattaphalasamāpattiṃ samāpajjati. Uparimo heṭṭhimam na samāpajjati. Tesañhi heṭṭhimā heṭṭhimā samāpatti tatravattiyeva hoti. **Tatheva taṃ hotī**ti etaṃ ekamsena tatheva hoti. Cetopariyaññavasena ñātañhi aññathābhāvi nāma natthi.

Evam vitakkethāti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattentā vitakketha. **Mā evam vitakkayitthāti** evaṃ kāmavitakkādayo pavattentā mā vitakkayittha. **Evaṃ manasi karothāti** evaṃ aniccasaññameva, dukkhasaññādīsu vā aññataram manasi karotha. **Mā evanti** niccantiādīnā nayena mā manasā karittha. **Idanti** idaṃ pañcakāmaguṇarāgam pajahatha. **Idaṅca upasampajjāti** idaṃ catumaggaphalappabhedam lokuttaradhamameva upasampajja pāpuṇitvā nipphadetvā viharatha.

Māyāsahadhammarūpaṃ viya khāyatīti māyāya samānakāraṇajātikaṃ viya hutvā upaṭṭhāti. Māyākāropi hi udakaṃ gahetvā telaṃ karoti, telaṃ gahetvā udakanti evaṃ anekarūpaṃ māyaṃ dasseti. Idampi pāṭihāriyam tathārūpamevāti. **Idampi me, bho gotama, pāṭihāriyam māyāsahadhammarūpaṃ viya khāyatīti** cintāmaṇikavijjāsarikkhakataṃ sandhāya evaṃ āha. Cintāmaṇikavijjam jānantāpi hi āgacchantameva disvā “ayaṃ idaṃ nāma vitakkento āgacchatī”ti jānanti. Tathā “idaṃ nāma vitakkento ṭhito, idaṃ nāma vitakkento nisinnō, idaṃ nāma vitakkento nippanno”ti jānanti.

Abhikkantataranti sundarataram. **Paṇītataranti** uttamataram. **Bhavañhi gotamo avitakkaṃ avicāranti** idha brāhmaṇo avasesam ādesanāpāṭihāriyam bāhirakanti na gaṇhi. Idaṅca pana sabbaṃ so brāhmaṇo tathāgatassa vaṇṇam kathentoyeva āha. **Addhā kho tyāyanti** ekamseneva tayā ayam. **Āsajja upanīya vācā bhāsītāti** mama guṇe ghaṭṭetvā mameva guṇānam santikaṃ upanītā vācā bhāsītā. **Apica tyāham byākarissāmīti** apica te ahameva kathessāmīti. Sesam uttānatthamevāti.

Brāhmaṇavaggo paṭhamo.

(7) 2. Mahāvaggo

1. Titthāyatanasuttavaṇṇanā

62. Dutiyassa paṭhame **titthāyatanānīti** titthabhūtāni āyatanāni, titthiyānam vā āyatanāni. Tattha tittham jānitabbam, titthakarā jānitabbā, titthiyā jānitabbā, titthiyasāvakā jānitabbā. Tittham nāma dvāsaṭṭhi ditthiyō. Titthikarā nāma tāsam ditthīnam uppādakā. Titthiyā nāma yesam tā ditthiyō ruccanti khamanti. Titthiyasāvakā nāma tesam paccayadāyakā. **Āyatananti** “kambojo assānam āyatanam, gunnam dakkhiṇāpatho āyatana”nti ettha sañjātītthānam āyatanam nāma.

“Manorame āyatane, sevanti naṃ vihaṅgamā;
Chāyaṃ chāyatthino yanti, phalattamaṃ phalabhojino”ti. (a. ni. 5.38) –

Ettha samosaraṇaṭṭhānaṃ. “Pañcimāni, bhikkhave, vimuttāyatanāni”ti (a. ni. 5.26) ettha kāraṇaṃ. Taṃ idha sabbampi labbhati. Sabbepi hi diṭṭhigatikā sañjāyamānā imesuyeva tīsu ṭhānesu sañjāyanti, samosaraṇamānāpi etesuyeva tīsu ṭhānesu samosaranti sannipatanti, diṭṭhigatikabhāve ca nesam etāneva tīni kāraṇānīti titthabhūtāni sañjātiādinaṃ atthena āyatanānītipi titthāyatanāni. Tenevatthena titthiyānaṃ āyatanānītipi titthāyatanāni. **Samanuyuñjyamānānīti** kā nāmetā diṭṭhiyoti evaṃ pucchiyamānāni. **Samanugāhiyamānānīti** kiṃkāraṇā etā diṭṭhiyo uppannāti evaṃ sammā anuggāhiyamānāni. **Samanubhāsiyamānānīti** paṭinissajjetha etāni pāpakāni diṭṭhigatānīti evaṃ sammā anusāsiyamānāni. Apica tīnīpi etāni anuyogapucchāvevacanāneva. Tena vuttaṃ aṭṭhakathāyaṃ – “samanuyuñjatīti vā samanuggāhatīti vā samanubhāsatīti vā esese ekaṭṭhe same samabhāge tājāte taññevā”ti.

Parampi gantvāti ācariyaparamparā laddhiparamparā attabhāvaparamparāti etesu yaṃkiñci paramparaṃ gantvāpi. **Akiriyāya saṅghahantīti** akiriyamatte saṃtiṭṭhanti. “Amhākaṃ ācariyo pubbekatavādī, amhākaṃ pācariyo pubbekatavādī, amhākaṃ ācariyapācariyo pubbekatavādī. Amhākaṃ ācariyo issaranimmānavādī, amhākaṃ pācariyo issaranimmānavādī, amhākaṃ ācariyapācariyo issaranimmānavādī. Amhākaṃ ācariyo ahetuapaccayavādī, amhākaṃ pācariyo ahetuapaccayavādī, amhākaṃ ācariyapācariyo ahetuapaccayavādī”ti evaṃ gacchantāni hi etāni ācariyaparamparaṃ gacchanti nāma. “Amhākaṃ ācariyo pubbekataladdhiko, amhākaṃ pācariyo...pe... amhākaṃ ācariyapācariyo ahetuapaccayaladdhiko”ti evaṃ gacchantāni laddhiparamparaṃ gacchanti nāma. “Amhākaṃ ācariyassa attabhāvo pubbekatahetu, amhākaṃ pācariyassa...pe... amhākaṃ ācariyapācariyassa attabhāvo ahetu apaccayo”ti evaṃ gacchantāni attabhāvaparamparaṃ gacchanti nāma. Evaṃ pana suvidūrampi gacchantāni akiriyamatteyeva saṅghahanti, ekopi etesaṃ diṭṭhigatikānaṃ kattā vā kāretā vā na paññāyati.

Purisapuggaloti satto. Kāmañca purisotipi vutte puggalotipi vutte sattoyeva vutto hoti, ayaṃ pana sammutikathā nāma yo yathā jānāti, tassa tathā vuccati. **Paṭisaṃvedetīti** attano santāne uppannaṃ jānāti paṭisaṃviditaṃ karoti, anubhavati vā. **Pubbekatahetūti** pubbekatakāraṇā, pubbekatakammaṃpaccayeneva paṭisaṃvedetīti attho. Iminā kammavedanañca kiriyavedanañca paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanameva sampaṭicchanti. Ye vā ime pittasamuṭṭhānā ābādhā semhasamuṭṭhānā vātasamuṭṭhānā sannipātikā utupariṇāmajā visamaparihārajā opakkamikā ābādhā kammavipākajā ābādhāti aṭṭha rogā vuttā, tesu satta paṭikkhipitvā ekaṃ vipākavedanaṃyeva sampaṭicchanti. Yepime diṭṭhadhammavedanīyaṃ upapajjavedanīyaṃ aparapariyāyavedanīyanti tayo kammarāsayo vuttā, tesupi dve paṭibāhitvā ekaṃ aparapariyāyakammaṃyeva sampaṭicchanti. Yepime diṭṭhadhammavedanīyo vipāko upapajjavedanīyo aparapariyāyavedanīyoti tayo vipākārāsayo vuttā, tesupi dve paṭibāhitvā ekaṃ aparapariyāyavipākameva sampaṭicchanti. Yepime kusalacetanā akusalacetanā vipākacetanā kiriyacetanāti cattāro cetanārāsayo vuttā, tesupi tayo paṭibāhitvā ekaṃ vipākacetanaṃyeva sampaṭicchanti.

Issaranimmānahetūti issaranimmānakāraṇā, issarena nimmitattā paṭisaṃvedetīti attho. Ayaṃ hi tesam adhippāyo – imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbekatena vā ahetuapaccayā vā paṭisaṃveditum nāma na sakkā, issaranimmānakāraṇāyeva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃvādino panete heṭṭhā vuttasu aṭṭhasu rogesu ekampi asampaṭicchitvā sabbe paṭibāhanti, heṭṭhā vuttasu ca tīsu kammarāsīsu tīsu vipākārāsīsu catūsū cetanārāsīsu ekampi asampaṭicchitvā sabbepi paṭibāhanti.

Ahetuapaccayāti hetuñca paccayañca vinā, akāraṇeneva paṭisaṃvedetīti attho. Ayañhi nesam adhippāyo – imā tisso vedanā paccuppanne attanā katamūlakena vā āṇattimūlakena vā pubbekatena vā issaranimmānahetunā vā paṭisaṃveditum nāma na sakkā, ahetuapaccayāyeva pana imā paṭisaṃvedetīti. Evaṃvādino panete heṭṭhā vuttasu rogāḍīsu ekampi asampaṭicchitvā sabbaṃ paṭibāhanti.

Evam satthā mātikaṃ nikkhipitvā idāni taṃ vibhajitvā dassetuṃ **tatra, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **evam vadāmī**ti laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ evam vadāmīti dasseti. Laddhiñhi appatiṭṭhāpetvā niggayhamānā laddhito laddhiṃ saṅkamanti, bho gotama, na mayaṃ pubbekatavādaṃ vadāmātiādīni vadanti. Laddhiyā pana patiṭṭhāpitāya saṅkamituṃ alabhantā suniggahitā honti, iti nesam laddhipatiṭṭhāpanatthaṃ evam vadāmīti āha. **Tenahāyasmantoti** tena hi āyasmanto. Kiṃ vuttaṃ hoti – yadi etaṃ saccaṃ, evam sante tena tumhākaṃ vādena. **Pāṇātipātino bhavissanti pubbekatahetū**ti ye keci loke pāṇaṃ atipātentī, sabbe te pubbekatahetu pāṇātipātino bhavissanti. Kiṃkāraṇā? Na hi pāṇātipātakammaṃ attanā katamūlakena na āṇattimūlakena na issaranimmānahetunā na ahetuapaccayā sakkā paṭisaṃvedetuṃ, pubbekatahetuyeva paṭisaṃvedetīti ayaṃ vo laddhi. Yathā ca pāṇātipātino, evam pāṇātipātā viramantāpi pubbekatahetuyeva viramissantīti. Iti bhagavā tesamyeva laddhiṃ gahetvā tesam niggahaṃ āropeti. Iminā nayena **adinnādāyino**tiādīsipi yojanā veditabbā.

Sārato paccāgacchatanti sārabhāvena gaṇhantānaṃ. **Chandoti** kattukamyatāchando. **Idaṃ vā karaṇīyaṃ idaṃ vā akaraṇīyaṃ** ettha ayaṃ adhippāyo – idaṃ vā karaṇīyaṃ kattabbassa karaṇatthāya, idaṃ vā akaraṇīyaṃ akattabbassa akaraṇatthāya kattukamyatā vā paccattapurisakāro vā na hoti. Chandavāyāmesu vā asantesu “idaṃ kattabba”ntipi “idaṃ na kattabba”ntipi na hoti. **Iti karaṇīyākaraṇīye kho pana saccato thetato anupalabbhiyamāneti** evam kattabbe ca akattabbe ca bhūtato thirato apaññāyamāne alabbhamāne. Yadi hi kattabbaṃ kātuṃ akattabbato ca viramituṃ labheyya, karaṇīyākaraṇīyaṃ saccato thetato upalabbheyya. Yasmā pana ubhayampi taṃ esa nupalabbhati, tasmā taṃ saccato thetato na upalabbhati, evam tasmiṃ ca anupalabbhiyamāneti attho. **Muṭṭhassatīnanti** natṭhassatīnaṃ vissatṭhassatīnaṃ. **Anārakkhānaṃ viharatanti** chasu dvāresu nirārakkhānaṃ viharantānaṃ. **Na hoti paccattaṃ sahadhammiko samaṇavādoti** evam bhūtānaṃ tumhākaṃ vā aññesaṃ vā mayaṃ samaṇāti paccattaṃ sakāraṇo samaṇavādo na hoti na ijjhati. Samaṇāpi hi pubbekatakāraṇāyeva honti, assamaṇāpi pubbekatakāraṇāyevāti. **Sahadhammikoti** sakāraṇo. **Niggaho hotīti** mama niggaho hoti, te pana niggahitā hontīti.

Evam pubbekatavādino niggahetvā idāni issaranimmānavādino niggahetuṃ **tatra, bhikkhavi**tiādīmāha. Tassattho pubbekatavāde vuttanayeneva veditabbo, tathā ahelukavādepi.

Evam imesaṃ titthāyatanānaṃ parampi gantvā akiriyāya saṅghahanabhāvena tucchabhāvaṃ aniyyānikabhāvaṃ, asārabhāvena thusakoṭṭanasadisataṃ āpajjanabhāvena aggisaññāya dhamamānakhajjupanakasariikkhataṃ taṃdiṭṭhikānaṃ purimassapi majjhimassapi pacchimassapi atthadassanatāya abhāvena andhaveṇūpamataṃ saddamatteneva tāni gahetvā sāradiṭṭhikānaṃ pathaviyaṃ patitassa beluvapakkassa daddabhāyitasaddaṃ sutvā “pathavī saṃvaṭṭamānā āgacchatī”ti saññāya palāyantena sasakena sarikkhabhāvañca dassetvā idāni attanā desitassa dhammassa sārabhāvañceva niyyānikabhāvañca dassetuṃ **ayaṃ kho pana, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **aniggahitoti** aññehi aniggahito niggahetuṃ asakkuṇeyyo. **Asaṃkiliṭṭhoti** nikkilesa parisuddho, “saṃkiliṭṭhaṃ naṃ karissāmā”ti pavattehipi tathā kātuṃ asakkuṇeyyo. **Anupavajjoti** upavādavinimutto. **Appaṭikuṭṭhoti** “kiṃ iminā haratha na”nti evam appaṭibāhito, anupakuṭṭho vā. **Viññūhīti** paṇḍitehi. Apaṇḍitānañhi ajānitvā kathentānaṃ vacanaṃ appamānaṃ. Tasmā viññūhīti āha.

Idāni tassa dhammassa dassanatthaṃ “katamo ca, bhikkhave”ti pañhaṃ pucchitvā “imā cha dhātuyo”tiādīnā nayena mātikaṃ nikkhipitvā yathāpaṭipāṭiyā vibhajitvā dassento puna **imā cha dhātuyoti**tiādīmāha. Tattha **dhātuyoti** sabhāvā. Nijjivanissattabhāvappakāsako hi sabhāvavāṭṭho dhāvavāṭṭho nāma. **Phassāyatanānīti** vipākaphassānaṃ ākaraṭṭhena āyatanāni. **Manopavicārāti** vitakkavicārapādehi atṭhārasasu ṭhānesu manassa upavicārā.

Pathavīdhātūti patiṭṭhādadhātu. **Āpodhātūti** ābandhanadhātu. **Tejodhātūti** paripācanadhātu. **Vāyodhātūti** vitthambhanadhātu. **Ākāsadhātūti** asamphuṭṭhadhātu. **Viññāṇadhātūti** vijānanadhātu. Evamidam dhātukammaṭṭhānaṃ āgataṃ. Tam kho panetaṃ saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepatopi vitthāratopi kathetuṃ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne saṅkhepato kathetuṃ na vaṭṭati, vitthāratova vaṭṭati.

Imasmim̄ pana tithhāyatanasutte idaṃ saṅkhepato chadhātuvasena kammaṭṭhānaṃ āgataṃ. Taṃ ubhayathāpi kathetuṃ vaṭṭati.

Saṅkhepato chadhātuvasena kammaṭṭhānaṃ pariggaṇhantopi evaṃ pariggaṇhāti – pathavīdhātu āpodhātu tejodhātu vāyodhātūti imāni cattāri mahābhūtāni, ākāsadhātu upādārūpaṃ. Ekasmim̄ ca upādārūpe diṭṭhe sesāni tevīsati diṭṭhānevāti sallakkhetabbāni. Viññāṇadhātūti cittaṃ viññāṇakkhandho hoti, tena saḥajātā vedanā vedanākkhandho, saññā saññākkhandho, phasso ca cetanā ca saṅkhārakkhandhoti ime cattāro arūpakkhandhā nāma. Cattāri pana mahābhūtāni catunnaṅca mahābhūtānaṃ upādārūpaṃ rūpakkhandho nāma. Tattha cattāro arūpakkhandhā nāmaṃ, rūpakkhandho rūpanti nāmaṅca rūpaṅcāti dveveva dhammā honti, tato uddhaṃ satto vā jīvo vā natthīti evaṃ ekassa bhikkhuno saṅkhepato chadhātuvasena arahattasampāpakaṃ kammaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Vitthārato pariggaṇhanto pana cattāri mahābhūtāni pariggaṇhitvā ākāsadhātupariggaṇhānusārena tevīsati upādārūpāni pariggaṇhāti. Atha nesam̄ paccayaṃ upaparikkhanto puna cattāreva mahābhūtāni disvā tesu pathavīdhātu vīsati koṭṭhāsā, āpodhātu dvādasa, tejodhātu cattāro, vāyodhātu chakoṭṭhāsāti koṭṭhāsavasena samodhānetvā dvācattālīsa mahābhūtāni ca vavatthapetvā tesu tevīsati upādārūpāni pakkhipitvā pañcasatṭhi rūpāni vavatthapeti. Tāni ca vatthurūpena saddhim̄ chasaṭṭhi hontīti chasaṭṭhi rūpāni passati. Viññāṇadhātu pana lokiyacittavasena ekāsīti cittāni. Tāni sabbāni viññāṇakkhandho nāma hoti. Tehi saḥajātā vedanādayopi tattakāyevāti ekāsīti vedanā vedanākkhandho, ekāsīti saññā saññākkhandho, ekāsīti cetanā saṅkhārakkhandhoti ime cattāro arūpakkhandhā tebhūmakavasena gayhamānā catuvīsādhikāni tīni dhammasatāni hontīti iti ime ca arūpadhammā chasaṭṭhi ca rūpadhammāti sabbepi samodhānetvā nāmaṅca rūpaṅcāti dveveva dhammā honti, tato uddhaṃ satto vā jīvo vā natthīti nāmarūpavasena pañcakkhandhe vavatthapetvā tesam̄ paccayaṃ pariyesanto avijjāpaccayā taṇhāpaccayā kammaṃpaccayā āhārapaccayāti evaṃ paccayaṃ disvā “atītepi imehi paccayehi idaṃ vaṭṭaṃ pavattittha, anāgatepi etehi paccayehi pavattissati, etarahipi etehiyeva pavattatī”ti tīsu kālesu kaṅkhaṃ vitaritvā anukkamena paṭipajjamāno arahattaṃ pāpuṇāti. Evaṃ vitthārato chadhātuvasena arahattasampāpakaṃ kammaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Cakkhu phassāyatananti suvaṇṇādīnaṃ suvaṇṇādīkāro viya dve cakkhuvīññāṇāni dve sampaṭicchanāni tīni santīraṇānīti imehi sattahi viññāṇehi saḥajātānaṃ sattannaṃ phassānaṃ samuṭṭhānaṭṭhena ākaroti āyatanam̄. **Sotaṃ phassāyatananti**ādīsipi eseve nayo. **Mano phassāyatananti** ettha pana dvāvīsati vipākaphassā yojetabbā. Iti idaṃ chaphassāyatanānaṃ vasena kammaṭṭhānaṃ āgataṃ. Taṃ saṅkhepatopi vitthārato pi kathetabbaṃ. Saṅkhepato tāva – ettha hi purimāni pañca āyatanāni upādārūpaṃ, tesu diṭṭhesu avasesam̄ upādārūpaṃ diṭṭhameva hoti. Chaṭṭhaṃ āyatanam̄ cittaṃ, taṃ viññāṇakkhandho hoti, tena saḥajātā vedanādayo sesā tayo arūpakkhandhāti heṭṭhā vuttanayeneva saṅkhepato ca vitthārato ca arahattasampāpakaṃ kammaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Cakkhunā rūpaṃ disvāti cakkhuvīññāṇena rūpaṃ passitvā. **Somanassaṭṭhāniyanti** somanassassa kāraṇabhūtaṃ. **Upavicaratīti** tattha manam̄ cārento upavicarati. Sesapadesupi eseve nayo. Ettha ca iṭṭhaṃ vā hotu anīṭṭhaṃ vā, yaṃ rūpaṃ disvā somanassaṃ uppajjati, taṃ **somanassaṭṭhāniyam̄** nāma. Yaṃ disvā domanassaṃ uppajjati, taṃ **domanassaṭṭhāniyam̄** nāma. Yaṃ disvā upekkhā uppajjati, taṃ **upekkhāṭṭhāniyam̄** nāmāti veditabbaṃ. **Saddādīsipi** eseve nayo. Iti idaṃ saṅkhepato kammaṭṭhānaṃ āgataṃ. Taṃ kho panetaṃ saṅkhepato āgataṭṭhāne saṅkhepatopi vitthārato pi kathetuṃ vaṭṭati. Vitthārato āgataṭṭhāne saṅkhepato kathetuṃ na vaṭṭati. Imasmim̄ pana tithhāyatanasutte idaṃ saṅkhepato aṭṭhārasamanopavicāravasena kammaṭṭhānaṃ āgataṃ. Taṃ saṅkhepatopi vitthārato pi kathetuṃ vaṭṭati.

Tattha saṅkhepato tāva – cakkhu sotaṃ ghānaṃ jivhā kāyo, rūpaṃ saddo gandho rasoti imāni nava upādārūpāni, tesu diṭṭhesu sesam̄ upādārūpaṃ diṭṭhameva hoti. Phoṭṭhabbaṃ tīni mahābhūtāni, tehi diṭṭhehi catutthaṃ diṭṭhameva hoti. Mano viññāṇakkhandho, tena saḥajātā vedanādayo tayo arūpakkhandhāti heṭṭhā vuttanayeneva saṅkhepato ca vitthārato ca arahattasampāpakaṃ kammaṭṭhānaṃ veditabbaṃ.

Ariyasaccānī ariyabhāvakarāni, ariyapaṭividdhāni vā saccāni. Ayamettha saṅkhepo, vitthārato panetaṃ padaṃ visuddhimagge (visuddhi. 2.529) pakāsitaṃ. **Channaṃ, bhikkhave, dhātūnanti** idaṃ kimattaṃ āradhamaṃ? Sukhāvabodhanattaṃ. Yassa hi tathāgato dvādasapadaṃ paccayāvaṭṭaṃ kathetukāmo hoti, tassa gabbhāvakkanti vaṭṭaṃ dasseti. Gabbhāvakkanti vaṭṭasmiṃ hi dassite kathetumpi sukhaṃ hoti paraṃ avabodhe utumpīti sukhāvabodhanattaṃ idamāradhanti veditabbaṃ. Tattha **channaṃ dhātūnanti** heṭṭhā vuttānaṃyeva pathavīdhātuādīnaṃ. **Upādāyāti** paṭicca. Etena paccayamattaṃ dasseti. Idaṃ vuttaṃ hoti “chadhātupaccayā gabbhassāvakkanti hoti”ti. Kassa channaṃ dhātūnaṃ paccayena, kiṃ mātu, udāhu pitūti? Na mātu na pitu, paṭisandhiggaṇhanakasattasseva pana channaṃ dhātūnaṃ paccayena gabbhassāvakkanti nāma hoti. Gabbho ca nāmesa nirayagabbho tiracchānayanigabbho pettivisayagabbho manussagabbho devagabbhoti nānappakāro hoti. Imasmiṃ pana ṭhāne manussagabbho adhippeto. **Avakkanti hotīti** okkanti nibbatti pātubhāvo hoti, kathaṃ hotīti? Tiṇṇaṃ sannipātena. Vuttañhettaṃ –

“Tiṇṇaṃ kho pana, bhikkhave, sannipātā gabbhassāvakkanti hoti. Katamesaṃ tiṇṇaṃ? Idha mātāpitāro ca sannipatitā honti, mātā ca na utunī hoti, gandhabbo ca na paccupaṭṭhito hoti. Neva tāva gabbhassāvakkanti hoti. Idha mātāpitāro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca na paccupaṭṭhito hoti, neva tāva gabbhassāvakkanti hoti. Yato ca kho, bhikkhave, mātāpitāro ca sannipatitā honti, mātā ca utunī hoti, gandhabbo ca paccupaṭṭhito hoti. Evaṃ tiṇṇaṃ sannipātā gabbhassāvakkanti hoti”ti (ma. ni. 1.408).

Okkantiyā sati nāmarūpanti “viññānapaccayā nāmarūpa”nti vuttaṭṭhāne vatthudasakaṃ kāyadasakaṃ bhāvasakkaṃ tayo arūpino khandhāti tettiṃsa dhammā gahitā, imasmiṃ pana “okkantiyā sati nāmarūpa”nti vuttaṭṭhāne viññānakkhandhampi pakkhipitvā gabbhaseyyakānaṃ paṭisandhikkhaṇe catuttiṃsa dhammā gahitāti veditabbā. **Nāmarūpapaccayā saḷāyatananti**ādīhi yatheva okkantiyā sati nāmarūpapātubhāvo dassito, evaṃ nāmarūpe sati saḷāyatanapātubhāvo, saḷāyatane sati phassapātubhāvo, phasse sati vedanāpātubhāvo dassito.

Vediyamānassāti ettha vedanaṃ anubhavanti vediyamānoti vuccati jānantopi. “Vediyāmaṃ, bhante, vediyatīti maṃ saṅgho dhāretū”ti (cūlava. aṭṭha. 102) ettha hi anubhavanto vediyamāno nāma, “sukhaṃ vedanaṃ vediyamāno sukhaṃ vedanaṃ vediyāmīti pajānātī”ti (ma. ni. 1.113; dī. ni. 2.380; vibha. 363) ettha jānanto. Idhāpi jānantova adhippeto. **Idaṃ dukkhanti paññapemīti** evaṃ jānantassa sattaṃ “idaṃ dukkhaṃ ettakaṃ dukkhaṃ, natthi ito uddhaṃ dukkha”nti paññapemi bodhemi jānāpemi. **Ayaṃ dukkhasamudayoti**ādīsūpi eseva nayo.

Tattha dukkhādīsū ayaṃ sannitṭhānakathā – ṭhapetvā hi taṇhaṃ tebhūmakā pañcakkhandhā dukkhaṃ nāma, tasseva pabhāvikā pubbataṇhā dukkhasamudayo nāma, tesaṃ dvinnampi saccānaṃ anuppattinirodho dukkhanirodho nāma, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo dukkhanirodhagāminī paṭipadā nāma. Iti bhagavā okkantiyā sati nāmarūpanti kathentopi vediyamānassa jānamānasseva kathesi, nāmarūpapaccayā saḷāyatananti kathentopi, saḷāyatanapaccayā phassoti kathentopi, phassapaccayā vedanāti kathentopi, vediyamānassa kho panāhaṃ, bhikkhave, idaṃ dukkhanti paññapemīti kathentopi, ayaṃ dukkhasamudayoti, ayaṃ dukkhanirodhoti, ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadāti paññapemīti kathentopi vediyamānassa jānamānasseva kathesi.

Idāni tāni paṭipāṭiyā ṭhapitāni saccāni vitthārento **katamañca, bhikkhavi**tiādīmāha. Taṃ sabbam sabbākārena visuddhimagge (visuddhi. 2.537) vitthāritameva. Tattha vuttanayeneva veditabbaṃ. Ayaṃ pana viseso – tattha “dukkhasamudayaṃ ariyasaccaṃ yāyaṃ taṇhā ponobbhavikā”ti (ma. ni. 1.133; dī. ni. 2.400; vibha. 203) imāya tantiyā āgataṃ, idha “avijjāpaccayā saṅkhārā”ti paccayākārasena. Tattha ca dukkhanirodhaṃ ariyasaccaṃ “yo tassāyeva taṇhāya asesavirāganirodho”ti (ma. ni. 1.134; dī. ni. 2.401; vibha. 204) imāya tantiyā āgataṃ, idha “avijjāyatveva asesavirāganirodhā”ti paccayākāranirodhavasena.

Tattha **asesavirāganirodhā**ti asesavirāgena ca asesanirodhena ca. Ubhayampetaṃ aññamaññavevacanameva. **Saṅkhāranirodho**ti saṅkhārānaṃ anuppattinirodho hoti. Sesapadesupi eseva nayo. Imehi pana padehi yaṃ āgamma avijjādayo nirujjhanti, atthato taṃ nibbānaṃ dīpitaṃ hoti. Nibbānañhi avijjānirodhotipi saṅkhāranirodhotipi evaṃ tesam tesam dhammānaṃ nirodhanāmena kathiyati. **Kevalassāti** sakalassa. **Dukkhakkhandhassāti** vaṭṭadukkhārāsissa. **Nirodho hotīti** appavatti hoti. Tattha yasmā avijjādīnaṃ nirodho nāma khīṇākāropi vuccati arahattampi nibbānampi, tasmā idha khīṇākāradassanavasena dvādasasu thānesu arahattaṃ, dvādasasuyeva nibbānaṃ kathitanti veditabbaṃ. **Idaṃ vuccatīti** ettha nibbānameva sandhāya idanti vuttaṃ. **Aṭṭhaṅgikoti** na aṭṭhahi aṅgehi vinimutto añño maggo nāma atthi. Yathā pana pañcaṅgikaṃ tūriyanti vutte pañcaṅgamattameva tūriyanti vuttaṃ hoti, evamidhāpi aṭṭhaṅgikamattameva maggo hotīti veditabbo. **Aniggahitoti** na niggahito. Niggaṇhanto hi hāpetvā vā dasseti vaḍḍhetvā vā taṃ parivattetvā vā. Tattha yasmā cattāri ariyasaccāni “na imāni cattāri, dve vā tīni vā”ti evaṃ hāpetvāpi “pañca vā cha vā”ti evaṃ vaḍḍhetvāpi “na imāni cattāri ariyasaccāni, aññāneva cattāri ariyasaccāni”ti dassetuṃ na sakkā. Tasmā ayaṃ dhammo aniggahito nāma. Sesam sabbattha uttānamevāti.

2. Bhayasuttavaṇṇanā

63. Dutīye **amātāputtikānī**ti mātā ca putto ca mātāputtaṃ, parittātuṃ samatthabhāvena natthi ettha mātāputtanti amātāputtikāni. **Yanti** yasmim samaye. **Tattha mātāpi puttaṃ nappaṭilabhatīti** tasmim aggibhaye uppanne mātāpi puttaṃ passituṃ na labhati, puttopi mātaraṃ passituṃ na labhatīti attho. **Bhayaṃ hotīti** cittutrāsabhayaṃ hoti. **Aṭṭavisāṅkopoti** aṭṭaviyā saṅkopo. Aṭṭavīti cetha aṭṭavivāsino corā veditabbā. Yadā hi te aṭṭavito janapadaṃ otarivā gāmanigamarājadhāniyo paharivā vilumpanti, tadā aṭṭavisāṅkopo nāma hoti, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Cakkasamārūḷhāti** ettha iriyāpathacakkampi vaṭṭati yānacakkampi. Bhayasim hi sampatte yesaṃ yānakāni atthi, te attano parikkhārabhaṇḍaṃ tesu āropetvā palāyanti. Yesaṃ natthi, te kājena vā ādāya sīsena vā ukkhipivā palāyantīyeva. Te cakkasamārūḷhā nāma honti. **Pariyāyantīti** ito cito ca gacchanti. **Kadācīti** kismiñcīdeva kāle. **Karahacīti** tasseva vevacanaṃ. **Mātāpi puttaṃ paṭilabhatīti** āgacchantaṃ vā gacchantaṃ vā ekasim thāne nilīnaṃ vā passituṃ labhati. **Udakavāhakoti** nadīpūro. **Mātāpi puttaṃ paṭilabhatīti** kulle vā uḷumpe vā mattikābhājane vā dārukkhaṇḍe vā laggaṃ vuyhamānaṃ passituṃ paṭilabhati, sotthinā vā puna uttarivā gāme vā araññe vā thitaṃ passituṃ labhatīti.

Evaṃ pariyāyato amātāputtikāni bhayāni dassetvā idāni nippariyāyena dassento **tīnimānīti**ādīmāha. Tattha **jarābhayanti** jaraṃ paṭicca uppajjanakabhayaṃ. Itaresupi eseva nayo. Vuttampi cetam – “jaraṃ paṭicca uppajjati bhayaṃ bhayānakaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso cetaso utrāso. Byādhiṃ paṭicca, maraṇaṃ paṭicca uppajjati bhayaṃ bhayānakaṃ chambhitattaṃ lomahaṃso cetaso utrāso”ti (vibha. 921). Sesam sabbattha uttānamevāti.

3. Venāgapurasuttavaṇṇanā

64. Tatiye **kosalesūti** evaṃnāmake janapade. **Cārikaṃ caramānoti** addhānagamaṇaṃ gacchanto. Cārikā ca nāmesā bhagavato duvidhā hoti turitacārikā ca aturitacārikā cāti. Tattha dūrepi bodhaneyyapuggalaṃ disvā tassa bodhanatthāya sahasā gamaṇaṃ **turitacārikā** nāma. Sā mahākassapapaccuggamaṇādīsu daṭṭhabbā. Yaṃ pana gāmanigamaṇapaṭipāṭiyā devasikaṃ yojanaaddhayaṇavasena piṇḍapāṭacariyādīhi lokaṃ anuggaṇhantassa gamaṇaṃ, ayaṃ **aturitacārikā** nāma. Imaṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ – “cārikaṃ caramāno”ti. Vitthārena pana cārikākathā sumaṅgalavilāsiniyā dīghanikāyaṭṭhakathāya ambaṭṭhasuttavaṇṇanāyaṃ (dī. ni. aṭṭha. 1.254) vuttā. **Brāhmaṇagāmoti** brāhmaṇānaṃ samosaraṇagāmopi brāhmaṇagāmoti vuccati, brāhmaṇānaṃ bhogagāmopi. Idha samosaraṇagāmo brāhmaṇavasanaṇagāmoti adhippeto. **Tadavasari**ti tattha avasari, sampattoti attho. Vihāro panettha aniyāmito. Tasmā tassa avidūre buddhānaṃ anucchaviko eko vanasaṇḍo atthi, sathā taṃ vanasaṇḍaṃ gatoti veditabbo.

Assosunti suṇiṃsu upalabhiṃsu, sotadvārasampattavacananigghosānusārena jāniṃsu. **Khoti** avadhāraṇatthe, padapūraṇamatte vā nipāto. Tattha avadhāraṇatthena “assosum eva, na tesam koci savanantarāyo ahoṣī”ti ayamattho veditabbo. Padapūraṇena byañjanasiliṭṭhatāmatameva.

Idāni yamattham assosum, tam pakāsetum **samaṇo khalu, bho, gotamoti**ādi vuttam. Tattha samitapāpattā **samaṇoti** veditabbo. **Khalūti** anussavatthe nipāto. **Bhoti** tesam aññamaññaṃ ālapanamattam. **Gotamoti** bhagavato gottavasena paridīpanam, tasmā “samaṇo khalu, bho, gotamo”ti ettha samaṇo kira, bho, gotamagottoti evamattho daṭṭhabbo. **Sakyaputtoti** idam pana bhagavato uccākulaparidīpanam. **Sakyakulā pabbajitoti** saddhāpabbajitabhāvaparidīpanam, kenaci pārijuññaṃ anabhībhūto aparikkhīṇaṃyeva tam kulam pahāya saddhāya pabbajitoti vuttam hoti. **Tam kho panāti** itthambhūtākhyānatthe upayogavacanam, tassa kho pana bho gotamassāti attho. **Kalyāṇoti** kalyāṇaguṇasamannāgato, seṭṭhoti vuttam hoti. **Kittisaddoti** kittiyeva, thutighoso vā. **Abbhuggatoti** sadevakam lokam ajjhottharivā uggato. Kinti? **Itipi so bhagavā...pe... buddho bhagavāti**. Tatrāyam padasambandho – so bhagavā itipi araham, itipi sammāsambuddho...pe... itipi bhagavāti. Iminā ca iminā ca kāraṇenāti vuttam hoti.

Tattha “ārakattā, arīnam arānaṃca hatattā, paccayādīnam arahattā, pāpakaraṇe rahābhāvāti imehi kāraṇehi so bhagavā arahanti veditabbo”tiādīnā nayena mātīkam nikkhipitvā sabbāneva etāni padāni visuddhimagge (visuddhi. 1.125-127) buddhānussatiniddese vitthāritānīti tato nesam vitthāro gahetabbo.

So imam lokanti so bhavam gotamo imam lokam, idāni vattabham nidasseti. **Sadevakanti** saha devehi sadevakam. Evam saha mārena **samārakam**. Saha brahmunā **sabrahmakam**. Saha samaṇabrāhmaṇehi **sassamaṇabrāhmaṇim**. Pajātattā **pajā**, tam pajam. Saha devamanussehi **sadevamanussam**. Tattha sadevakavacanena pañcakāmāvacaradevaggahaṇam veditabham, samāravacanena chaṭṭhakāmāvacaradevaggahaṇam, sabrahmakavacanena brahmakāyikādi brahmaggahaṇam, sassamaṇabrāhmaṇivacanena sāsanassa paccatthikapaccāmittasamaṇabrāhmaṇaggahaṇam, samitapāpabāhitapāpasamaṇabrāhmaṇaggahaṇaṃca, pajāvacanena sattalokaggahaṇam, sadevamanussavacanena sammutidevaavasesamanussaggahaṇam. Evamettha tīhi padehi okāsalokena saddhim sattaloko, dvīhi pajāvasena sattalokova gahitoti veditabbo.

Aparo nayo – sadevakaggahaṇena arūpāvacaraloko gahito, samāravaggahaṇena chakāmāvacaradevaloko, sabrahmakaggahaṇena rūpībrahmaloko, sassamaṇabrāhmaṇādiggahaṇena catuparisavasena, sammutidevehi vā saha manussaloko, avasesasabbasattaloko vā. Porāṇā panāhu – **sadevakanti** devatāhi saddhim avasesalokam. **Samārakanti** mārena saddhim avasesalokam. **Sabrahmakanti** brahmehi saddhim avasesalokam. Evam sabbepi tibhavūpage satte tīhākārehi tīsu padesu pakkhipitvā puna dvīhi padehi pariyādātum **sassamaṇabrāhmaṇim pajam sadevamanussanti** vuttam. Evam pañcahi padehi tena tenākārena tedhātukameva pariyādinnanti.

Sayam abhiññā sacchikatvā pavedetīti sayanti sāmam, aparaneyyo hutvā. **Abhiññāti** abhiññāya, adhikena ñāṇena ñatvāti attho. **Sacchikatvāti** paccakkham katvā, etena anumānādipaṭikkhepo kato. **Pavedetīti** bodheti ñāpeti pakāseti.

So dhammam deseti ādikalyāṇam...pe... pariyosānakalyāṇanti so bhagavā sattesu kāruññitam paṭicca hitvāpi anuttaram vivekasukham dhammam deseti. Tañca kho appam vā bahum vā desento ādikalyāṇādippakārameva deseti, ādimhipi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā deseti, majjhepi, pariyosānepi kalyāṇam bhaddakam anavajjameva katvā desetīti vuttam hoti.

Tattha atthi desanāya ādimajjhariyosānam, atthi sāsanassa. **Desanāya** tāva catuppadikāyapi gāthāya paṭhamapādo ādi nāma, tato dve majjham nāma, ante eko pariyosānam nāma. Ekānusandhikassa suttassa nidānam ādi, idamavocāti pariyosānam, ubhinnaṃ antarā majjham. Anekānusandhikassa suttassa paṭhamānusandhi ādi, ante anusandhi pariyosānam, majjhe eko vā dve vā bahū vā majjhameva.

Sāsanassa sīlasamādhivipassanā ādi nāma. Vuttampi cetam – “ko cādi kusalānaṃ dhammānaṃ, sīlañca suvisuddhaṃ diṭṭhi ca ujukā”ti (saṃ. ni. 5.369). “Atthi, bhikkhave, majjhimā paṭipadā tathāgatena abhisambuddhā”ti evaṃ vutto pana ariyamaggo majjhaṃ nāma. Phalañceva nibbānañca pariyoṣānaṃ nāma. “Tasmātiha tvaṃ, brāhmaṇa, brahmacariyaṃ etaṃpāraṃ etaṃpariyoṣāna”nti ettha phalaṃ pariyoṣananti vuttaṃ. “Nibbānogadhañhi, āvuso visākha, brahmacariyaṃ vussati nibbānaparāyaṇaṃ nibbānapariyoṣāna”nti (ma. ni. 1.466) ettha nibbānaṃ pariyoṣananti vuttaṃ. Idha pana desanāya ādimajjhapariyoṣānaṃ adhippetam. Bhagavā hi dhammaṃ desento ādimhi sīlaṃ dassetvā majjhe maggaṃ pariyoṣāne nibbānaṃ dasseti. Tena vuttaṃ – “so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ majjhekalyāṇaṃ pariyoṣānakalyāṇa”nti. Tasmā aññopi dhammakathiko dhammaṃ kathento –

“Ādimhi sīlaṃ dasseyya, majjhe maggaṃ vibhāvaye;
Pariyoṣānaṃhi nibbānaṃ, esā kathikasaṅṅhitī”ti.

Sātthaṃ sabyañjananti yassa hi yāgubhattaitthipurisādivaṇṇanānissitā desanā hoti, na so sātthaṃ deseti. Bhagavā pana tathārūpaṃ desanaṃ pahāya catusatipaṭṭhānādinissitaṃ desanaṃ deseti. Tasmā “sātthaṃ deseti”ti vuccati. Yassa pana desanā ekabyañjanādiyuttā vā sabbaniroṭṭhabyañjanā vā sabbavissaṭṭhabyañjanā vā sabbaniggahitabyañjanā vā, tassa dāmiḷakirātayavanādīmīlakkhānaṃ bhāsā viya byañjanaparipūriyā abhāvato abyañjanā nāma desanā hoti. Bhagavā pana –

“Sithilaṃ dhanitañca dīgharassaṃ, lahukaṃ garukañca niggahītaṃ;
Sambandhaṃ vavatthitaṃ vimuttaṃ, dasadhā byañjanabuddhiyā pabhedo”ti. –

Evaṃ vuttaṃ dasavidhaṃ byañjanaṃ amakkhetvā paripuṇṇabyañjanameva katvā dhammaṃ deseti. Tasmā “sabyañjanaṃ katvā deseti”ti vuccati. **Kevalaparipuṇṇanti** ettha **kevalanti** sakalādhivacanaṃ. **Paripuṇṇanti** anūnādhikavacanaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – sakalaparipuṇṇameva deseti, ekadesanāpi aparipuṇṇā natthīti. **Parisuddhanti** nirupakkilesaṃ. Yo hi “imaṃ dhammadesanaṃ nissāya lābhaṃ vā sakkāraṃ vā labhissāmī”ti deseti, tassa aparisuddhā desanā nāma hoti. Bhagavā pana lokāmisānirapekkho hitapharaṇeneva mettābhāvanāya muduhadayo ullumpanasabhāvasaṅṅhitena cittena deseti. Tasmā parisuddhaṃ deseti vuccati. **Brahmacariyaṃ pakāsetīti** ettha brahmacariyanti sikkhattayasāṅghitaṃ sakalaṃ sāsaṇaṃ. Tasmā brahmacariyaṃ pakāsetīti so dhammaṃ deseti ādikalyāṇaṃ...pe... parisuddhaṃ, evaṃ desento ca sikkhattayasāṅghitaṃ sakalasāsanābrahmacariyaṃ pakāsetīti evamettha attho daṭṭhabbo. **Brahmacariyanti** seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtaṃ cariyaṃ, brahmabhūtānaṃ vā buddhādīnaṃ cariyanti vuttaṃ hoti.

Sādhu kho panāti sundaraṃ kho pana, atthāvahaṃ sukhāvahanti vuttaṃ hoti. **Tathārūpānaṃ arahatanti** yathārūpo so bhavaṃ gotamo, evarūpānaṃ anekehipi kappakoṭisatasahasseehi dullabhadassanānaṃ byāmapabhāparikkhittehi asītianubyañjanapaṭimaṇḍitehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇavarehi samākiṇṇamanoramasarīrānaṃ anappakadassanānaṃ atimadhuradhammanigghosānaṃ yathābhūtaguṇādhigamena loka arahantoti laddhasaddānaṃ arahataṃ. **Dassanaṃ hotīti** pasādasommāni akkhīni ummīletvā dassanamattampi sādhu hoti. Sace pana aṭṭhaṅgasamānāgatena brahmāssarena dhammaṃ desentassa ekapadampi sotuṃ labhissāma, sādhuṭaraṃyeva bhavissatīti evaṃ ajjhāsayaṃ katvā. **Yena bhagavā tenupasaṅkamimsūti** sabbakiccāni pahāya tuṭṭhamānasā agamaṃsu. **Añjaliṃ paṇāmetvāti** ete ubhatopakkhikā, te evaṃ cintesuṃ – “sace no micchādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā tumhe samaṇaṃ gotamaṃ vanditthā’ti, tesam ‘kiṃ añjalikaraṇamattenāpi vanditaṃ hoti’ti vakkhāma. Sace no sammādiṭṭhikā codessanti ‘kasmā bhagavantaṃ na vanditthā’ti, ‘kiṃ sīsenā bhūmiṃ paharanteneva vanditaṃ hoti. Nanu añjalikammampi vandanā evā’ti vakkhāmā”ti.

Nāmagottanti, “bho gotama, ahaṃ asukassa putto datto nāma mitto nāma idhāgato”ti vadantā nāmaṃ sāventi nāma. “Bho gotama, ahaṃ vāseṭṭho nāma kaccāno nāma idhāgato”ti vadantā gottamā sāventi nāma. Ete kira daliddā jīṇṇakulaputtā “parisamajjhe nāmagottavasena pākāṭā bhavissāmā”ti

evaṃ akaṃsu. Ye pana **tuṇhībhūtā** nisīdiṃsu, te kerāṭikā ceva andhabālā ca. Tattha kerāṭikā “ekaṃ dve kathāsallāpe karonte vissāsiko hoti, atha vissāse sati ekaṃ dve bhikkhā adātuṃ na yutta”nti tato attānaṃ mocentā tuṇhībhūtā nisīdanti. Andhabālā aññānatāyeva avakkhittamattikāpiṇḍā viya yattha katthaci tuṇhībhūtā nisīdanti.

Venāgapurikoti venāgapuravāsī. **Etadavocāti** pādantato paṭṭhāya yāva kesaggā tathāgatassa sarīraṃ olokeno asītianubyañjanasamujjalehi dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇehi paṭimaṇḍitaṃ sarīrā nikkhamitvā samantato asītihatthappadesaṃ ajjhottharivā ṭhitāhi chabbaṇṇāhi ghanabuddharaṃsīhi samparivāritaṃ tathāgatassa sarīraṃ disvā sañjātavimhayo vaṇṇaṃ bhaṇanto etaṃ “acchariyaṃ, bho gotamā”tiādivacanaṃ avoca.

Tattha **yāvañcidanti** adhimattappamāṇaparicchedavacanametam. Tassa vipasannapadena saddhiṃ sambandho. Yāvañca vipasannāni adhimattavipassannāni attho. **Indriyānīti** cakkhādīni cha indriyāni. Tassa hi pañcanaṃ indriyānaṃ patiṭṭhitokāsassa vipassannataṃ disvā tesam vipassannatā pākaṭā ahoṣi. Yasmā pana sā mane vipasanneyeveva hoti, avipassannacittānañhi indriyappasādo nāma natthi, tasmāssa manindriyappasādopi pākaṭo ahoṣi. Tam esa vipassannataṃ gahetvā “vipassannāni indriyāni”ti āha. **Parisuddhoti** nimmalo. **Pariyodātoti** pabhassaro. **Sāradam badarapaṇḍunti** saradakāle jātaṃ nātisuparipakkaṃ badaraṃ. Tañhi parisuddhañceva hoti pariyodātāñca. **Tālapakkanti** suparipakkatālapahalaṃ. **Sampati bandhanā pamuttanti** tamkhaṇaṇṇeva bandhanā pamuttaṃ. Tassa hi bandhanamūlaṃ apanetvā paramukkaṃ katvā phalake ṭhapitassa caturaṅgulamattaṃ ṭhānaṃ oloketānaṃ parisuddhaṃ pariyodātaṃ hutvā khāyati. Tam sandhāyevamāha. **Nekkhaṃ jambonadanti** surattavaṇṇassa jambonadasuvaṇṇassa ghaṭikā. **Dakkhakammāraputtasuparikammakatanti** dakkhena suvaṇṇakāraputtana suṭṭhu kataparikkammaṃ. **Ukkāmukhe sukusalasampahaṭṭhanti** suvaṇṇakārauddhane pacitvā sukusalena suvaṇṇakārena ghaṭṭanaparimajjanahaṃsanena suṭṭhu pahaṭṭhaṃ suparimadditanti attho. **Paṇḍukambale nikkhittanti** agginā pacitvā dīpidāṭhāya ghaṃsitvā gerukaparikkammaṃ katvā rattakambale ṭhapitaṃ. **Bhāsateti** sañjātaobhāsatāya bhāsatē. **Tapateti** andhakāraviddhaṃsanatāya tapate. **Virocatīti** vijjotamaṇaṃ hutvā virocati, sobhatīti attho.

Uccāsayanamahāsayanānīti ettha atikkantappamāṇaṃ uccāsayaṇaṃ nāma, āyatavittathaṃ akappiyabhaṇḍaṃ mahāsayaṇaṃ nāma. Idāni tāni dassento **seyyathidaṃ**, **āsandīti**ādimāha. Tattha **āsandīti** atikkantappamāṇaṃ āsanaṃ. **Pallaṅkoti** pādesu vālarūpāni ṭhapetvā kato. **Gonakoti** dīghalomako mahākojavo. Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomāni. **Cittakoti** vānacittaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Paṭikāti** uṇṇāmayo setattharako. **Paṭalikāti** ghanapuppho uṇṇāmayattharako, yo āmalakapaṭṭotipi vuccati. **Tūlikāti** tiṇṇaṃ tūlānaṃ aññatarapuṇṇā tūlikā. **Vikatikāti** sīhabyagghādirūpavicitro uṇṇāmayattharako. **Uddalomīti** ubhatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. Keci ekato uggatapupphanti vadanti. **Ekantalomīti** ekatodasaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. Keci ubhato uggatapupphanti vadanti. **Kaṭṭissanti** ratanaparisisbbitaṃ koseyyakaṭṭissamayaṃ paccattharaṇaṃ. **Koseyyanti** ratanaparisisbbitameva kosiyasuttamayaṃ paccattharaṇaṃ. **Kuttakanti** soḷasannaṃ nātakitthīnaṃ ṭhatvā naccanayoggaṃ uṇṇāmayattharaṇaṃ. **Hatthattharādayo** hatthipiṭṭhādīsu attharaṇakaattharakā ceva hatthirūpādīni dassetvā kataattharakā ca. **Ajinappaveṇīti** ajinacammehi mañcappamāṇena sibbitvā katappaveṇī. Sesam heṭṭhā vuttatthameva.

Nikāmalābhīti atikāmalābhī icchicchitalābhī. **Akicchalābhīti** adukkhalābhī. **Akasiralābhīti** vipulalābhī mahantalābhī, uḷāruḷārāneva labhati maññeti sandhāya vadati. Ayaṃ kira brāhmaṇo sayanagaruko, so bhagavato vipassannindriyāditaṃ disvā “addhā esa evarūpesu uccāsayanamahāsayanesu nisīdati ceva nipajjati ca. Tenassa vipassannāni indriyāni, parisuddho chavivaṇṇo pariyodāto”ti maññamāno imaṃ senāsanavaṇṇaṃ kathesi.

Laddhā ca pana na kappantīti ettha kiñci kiñci kappati. Suddhakoseyyaṇhi mañcepi attharitaṃ vaṭṭati, gonakādayo ca bhūmattharaṇaparibhogena, āsandiya pāde chinditvā, pallaṅkassa vāle bhinditvā, tūlikaṃ vijaṭetvā “bimbohanañca kātu”nti (cūḷava. 297) vacanato imānipi ekena vidhānena kappanti.

Akappiyaṃ pana upādāya sabbāneva na kappantīti vuttāni.

Vanantaññeva pavisāmīti araññaṃyeva pavisāmi. **Yadevāti** yāniyeva. **Pallaṅkaṃ ābhujitvāti** samantato ūrubaddhāsaṃ bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ pañidhāyāti** aṭṭhārasa piṭṭhikaṇṭake koṭiyā koṭiṃ paṭipādentō ujūṃ kāyaṃ ṭhapetvā. **Parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvāti** kammatṭhānābhimukhaṃ satim ṭhapetvā, pariggahitaniyyānaṃ vā katvāti attho. Vuttañhetam – “parīti pariggahaṭṭho. Mukhanti niyyānaṭṭho. Satīti upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti (paṭi. ma. 1.164). **Upasampajja viharāmīti** paṭilabhitvā paccakkhaṃ katvā viharāmi. **Evambhūtoti** evaṃ paṭhamajjhānādisu aññatarasamaṅgī hutvā. **Dibbo me eso tasmim samaye caṅkamo hotīti** cattāri hi rūpajjhānāni samāpajjitvā caṅkamantassa caṅkamo dibbacāṅkamo nāma hoti, samāpattito vuṭṭhāya caṅkamantassāpi caṅkamo dibbacāṅkamoyeva. Ṭhānādīsupi eseva nayo. Tathā itaresu dvīsū vihāresu.

So evaṃ pajānāmi “rāgo me pahīno”ti mahābodhipallaṅke arahattamaggena pahīnarāgameva dassento “so evaṃ pajānāmi rāgo me pahīno”ti āha. Sesapadesupi eseva nayo. Iminā pana kiṃ kathitaṃ hotīti? Paccavekkhaṇā kathitā, paccavekkhaṇāya phalasaṃpatti kathitā. Phalasaṃpattiñhi samāpannassāpi samāpattito vuṭṭhitassāpi caṅkamādayo ariyacaṅkamādayo honti. Sesamettha uttānatthamevāti.

4. Sarabhasuttavaṇṇanā

65. Catutthe **rājagaheti** evaṃnāmake nagare. **Gijjhakūṭe pabbateti** gijjhasadisānissa kūṭāni, gijjhā vā tassa kūṭesu vasantīti gijjhakūṭo, tasmim gijjhakūṭe pabbate. Etenassa rājagahaṃ gocaragāmaṃ katvā viharantassa vasanaṭṭhānaṃ dassitaṃ. Gijjhakūṭasmiñhi tathāgataṃ uddissa vihāro kārito, gijjhakūṭavihārotvevassa nāmaṃ. Tatthāyaṃ tasmim samaye viharatīti. **Sarabho nāma paribbājako acirapakkanto hotīti** sarabhoti evaṃnāmako paribbājako imasmim sāsane pabbajitvā nacirasseva pakkanto hoti, adhunā vibbhantoti attho. Sammāsambuddhe hi loke uppanne titthiyā naṭṭhalābhasakkārā ahesuṃ, tiṇṇaṃ ratanānaṃ mahālābhasakkāro uppajji. Yathāha –

“Tena kho pana samayena bhagavā sakkato hoti garukato mānito pūjito apacito lābhī cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārānaṃ. Aññatitthiyā pana paribbājakā asakkatā honti agarukatā amānitā apūjitā na lābhino cīvarapiṇḍapātasenāsanagilānapaccayabhesajjaparikkhārāna”nti (udā.14; saṃ.ni.1.2.70).

Te evaṃ parihīnalābhasakkārā pañcasatamattā ekasmim paribbājakārāme sannipatitvā sammantayimṃsu – “bho, mayaṃ samaṇassa gotamassa uppanakālato paṭṭhāya hatalābhasakkārā jātā, samaṇassa gotamassa sāvakaṇāncassa ekaṃ avañṇaṃ upadhāretha, avañṇaṃ pattharivā etassa sāsanaṃ garahitvā amhākaṃ lābhasakkāraṃ uppādessāmā”ti. Te vajjaṃ olokentā – “tīsū dvāresu ājīve cāti catūsūpi ṭhānesu samaṇassa gotamassa vajjaṃ passitūṃ na sakkā, imāni cattāri ṭhānāni muñcitvā aññattha olokethā”ti āhaṃsu. Atha nesam antare eko evamāha – “ahaṃ aññaṃ na passāmi, ime anvaḍḍhamāsaṃ sannipatitvā dvāravātapānāni pidhāya sāmaṇerānampi pavesanaṃ na denti. Jivitasadisāpi upaṭṭhākā daṭṭhūṃ na labhanti, āvaṭṭanimāyaṃ osāretvā osāretvā janaṃ āvaṭṭetvā āvaṭṭetvā khādanti. Sace taṃ mayaṃ āharitūṃ sakkhissāma, evaṃ no lābhasakkārauḷāro bhavissatī”ti. Aparopi evameva vadanto uṭṭhāsi. Sabbe ekavādā ahesuṃ. Tato āhaṃsu – “yo taṃ āharitūṃ sakkhissati, taṃ mayaṃ amhākaṃ samaye jeṭṭhakaṃ karissāmā”ti.

Tato koṭito paṭṭhāya “tvam sakkhissasi, tvam sakkhissasī”ti pucchitvā “ahaṃ na sakkhissāmi, ahaṃ na sakkhissāmī”ti bahūhi vutte sarabhaṃ pucchimṃsu – “tvam sakkhissasi ācariyā”ti. So āha – “agaru etaṃ āharitūṃ, sace tumhe attano kathāya ṭhatvā maṃ jeṭṭhakaṃ karissathā”ti. Agaru etaṃ ācariya āhara, tvam katoyevāsī amhehi jeṭṭhakoti. So āha – “taṃ āharantena thenetvā vā vilumpitvā vā āharitūṃ na sakkā, samaṇassa pana gotamassa sāvakasadisena hutvā tassa sāvake vanditvā vattapaṭivattaṃ katvā tesam patte bhattaṃ bhujjivā āharitūṃ sakkā. Ruccati vo etassa ettakassa

kiriyā”ti. Yamkiñci katvā āharitvā ca no dehīti. Tena hi maṃ disvā apassantā viya bhaveyyāthāti paribbājakānaṃ saññaṃ datvā dutiyadivase pātova uṭṭhāya gijjhakūṭamahāvihāraṃ gantvā diṭṭhadiṭṭhānaṃ bhikkhūnaṃ pañcapatiṭṭhitena pāde vandi. Bhikkhū āhaṃsu – “aññe paribbājakā caṇḍā pharusā, ayaṃ pana saddho bhavissati pasanno”ti. Bhante, tumhe ñatvā yuttaṭṭhānasmiṃyeva pabbajitā, mayaṃ pana anupadhāretvā atittheneva pakkhantā aniyyānikamagge vicarāmāti. So evaṃ vatvā diṭṭhe diṭṭhe bhikkhū punappunaṃ vandati, nhānodakādīni paṭiyādeti, dantakaṭṭhaṃ kappiyaṃ karoti, pāde dhovati makkheti, atirekabhattaṃ labhitvā bhuñjati.

Taṃ iminā nīhārena vasantaṃ eko mahāthero disvā, “paribbājaka, tvaṃ saddho pasanno, kiṃ na pabbajasi”ti. Ko maṃ, bhante, pabbājessati. Mayañhi cirakālaṃ bhadantānaṃ paccatthikā hutvā vicarimhāti. Thero “sace tvaṃ pabbajitukāmo, ahaṃ taṃ pabbājessāmī”ti vatvā pabbājesi. So pabbajitakālato paṭṭhāya niran taraṃ vattapaṭivattamakāsi. Atha naṃ thero vatte pasīditvā nacirasseva upasampādesi. So uposathadivase bhikkhūhi saddhiṃ uposathaggaṃ pavisitvā bhikkhū mahantena ussāhena pātimokkhaṃ paggaṇhante disvā “iminā nīhārena osāretvā osāretvā lokāṃ khādanti, katipāhena harissāmī”ti cintesi. So pariveṇaṃ gantvā upajjhāyaṃ vanditvā, “bhante, ko nāmo ayaṃ dhammo”ti pucchi. Pātimokkho nāma, āvusoti. Uttamadhammo esa, bhante, bhavissatīti. Āma, āvuso, sakalasāsanadhāraṇī ayaṃ sikkhāti. Bhante, sace esa sikkhādhammo uttamo, imameva paṭhamāṃ gaṇhāmīti. Gaṇhāvusoti thero sampaṭicchi. So gaṇhanto paribbājake passitvā “kīdisaṃ ācariyā”ti pucchito, “āvuso, mā cintayittha, katipāhena āharissāmī”ti vatvā nacirasseva uggaṇhitvā upajjhāyaṃ āha – “ettakameva, bhante, udāhu aññampi atthī”ti. Ettakameva, āvusoti.

So punadivase yathānivatthapārutova gahitanīhāreṇeva pattaṃ gahetvā gijjhakūṭā nikkhamma paribbājakārāmaṃ agamāsi. Paribbājakā disvā “kīdisaṃ, ācariya, nāsakkhittha maññe āvaṭṭanimāyaṃ āharitu”nti taṃ parivārayiṃsu. Mā cintayittha, āvuso, āhaṭā me āvaṭṭanimāyā, ito paṭṭhāya amhākaṃ lābhasakkāro mahā bhavissati. Tumhe aññamaññaṃ samaggā hotha, mā vivādaṃ akatthāti. Sace te, ācariya, suggahitā, amhepi naṃ vācehīti. So ādito paṭṭhāya pātimokkhaṃ osāresi. Atha te sabbepi – “etha, bho, nagare vicarantā samaṇassa gotamassa avaṇṇaṃ kathessāmā”ti anugghāṭitesuyeva nagaradvāresu dvārasamīpaṃ gantvā vivaṭena dvāreṇa sabbapaṭṭhamaṃ pavisiṃsu. Evaṃ salīṅgeneva apakkantaṃ taṃ paribbājakaṃ sandhāya – “sarabho nāma paribbājako acirapakkanto hotī”ti vuttaṃ.

Taṃ divasaṃ pana bhagavā paccūsasamaye lokāṃ olokento idaṃ addasa – “ajja sarabho paribbājako nagare vicaritvā pakāsanīyakammaṃ karissati, tiṇṇaṃ ratanānaṃ avaṇṇaṃ kathento viṣaṃ siñcitvā paribbājakārāmaṃ gamissati, ahampi tattheva gamissāmī, catassopi parisā tattheva osarissanti. Tasmim samāgame caturāsīti pāṇasahassāni amatapānaṃ pivissantī”ti. Tato “tassa okāso hotu, yathāruciyaṃ avaṇṇaṃ pattharatū”ti cintetvā ānandattheraṃ āmantesi – “ānanda, aṭṭhārasasu mahāvihāresu bhikkhusaṅghassa mayā saddhiṃyeva piṇḍāya caritūṃ ārocehī”ti. Thero tathā akāsi. Bhikkhū pattacīvaramādāya satthārameva parivārayiṃsu. Satthā bhikkhusaṅghaṃ ādāya dvāragāmasamīpeyeva piṇḍāya cari. Sarabhopi paribbājakehi saddhiṃ nagaraṃ pavitṭho tattha tattha parisamajjhe rājadvāravīthicatukkādīsu ca gantvā “aññāto mayā samaṇānaṃ sakyaputtiyānaṃ dhammo”tiādīni abhāsi. Taṃ sandhāya **so rājagahe parisati evaṃ vācaṃ bhāsati**tiādi vuttaṃ. Tattha **aññātoti** ñāto avabuddho, pākaṭaṃ katvā uggaṇhitoti dīpeti. **Aññāyāti** jānitvā. **Apakkantoti** salīṅgeneva apakkanto. Sace hi samaṇassa gotamassa sāsane koci sāro abhavissa, nāhaṃ apakkamissaṃ. Tassa pana sāsanaṃ asāraṃ nissāraṃ, āvaṭṭanimāyaṃ osāretvā samaṇā lokāṃ khādantīti evamatthaṃ dīpento evamāha.

Atha kho sambahulā bhikkhūti atha evaṃ tasmim paribbājake bhāsamāne araññavāsino pañcasatā bhikkhū “asukaṭṭhānaṃ nāma satthā piṇḍāya caritūṃ gato”ti ajānantā bhikkhācārelāyaṃ rājagahaṃ piṇḍāya pavisiṃsu. Te sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Assosunti** suṇiṃsu. **Yena bhagavā tenupasaṅkamimsūti** “imaṃ kāraṇaṃ dasabalassa ārocessāmā”ti upasaṅkamimsu.

Sippinikātiranti sippinikāti evaṃnāmikāya nadiyā tīraṃ. **Adhivāsesi bhagavā tuṇhībhāvenāti**

kāyaṅgavācaṅgāni acopetvā abbhantare khantiṃ dhāretvā citteneva adhivāsesīti attho. Evaṃ adhivāsetvā puna cintesi – “kiṃ nu kho ajja mayā sarabhassa vādaṃ maddituṃ gacchantena ekakena gantabbaṃ, udāhu bhikkhusaṅghaparivutenā”ti. Athassa etadahosi – sacāhaṃ bhikkhusaṅghaparivuto gamissāmi, mahājano evaṃ cintessati – “samaṇo gotamo vāduppattiṭṭhānaṃ gacchanto pakkaṃ ukkhipitvā gantvā parisabalena uppannaṃ vādaṃ maddati, paravādīnaṃ sīsaṃ ukkhipituṃ na deti”ti. Na kho pana mayhaṃ uppanne vāde paraṃ gahetvā maddanakiccaṃ atthi, ahameva gantvā maddissāmi. Anacchariyaṃ cetam yvāhaṃ idāni buddhabhūto attano uppannaṃ vādaṃ maddeyyaṃ, cariyaṃ caranaḱāle ahetukaḱaṭṭisaṇḱhiyaṃ nibbattenāpi hi mayā vahitabbaṃ dhuraṃ añño vahituṃ samattho nāma nāhosi. Imassa panatthassa sādhanatthaṃ –

“Yato yato garu dhuraṃ, yato gambhīravattanī;
Tadāssu kaṇhaṃ yuñjenti, svāssu taṃ vahate dhura”nti. (jā. 1.1.29) –

Idaṃ kaṇhajātaḱaṃ āharitabbaṃ. Atīte kira eko satthavāho ekissā mahallikāya gehe nivāsaṃ gaṇhi. Athassa ekissā dhenuyā rattibhāgasamanantare gabbhavuṭṭhānaṃ ahoṣi. Sā ekaṃ vacchakaṃ vijāyi. Mahallikāya vacchakaṃ diṭṭhakālate paṭṭhāya puttasiṇeho udapādi. Punadivase satthavāhaputto – “tava gehavetaṇaṃ gaṇhāhi”ti āha. Mahallikā “mayhaṃ aññaena kiccaṃ na atthi, imameva vacchakaṃ dehi”ti āha. Gaṇha, ammaṭi. Sā taṃ gaṇhitvā khīraṃ pāyevā yāgubhattatiṇḱādiṇi dadamānā posesi. So vuddhimanvāya pariḱuṇṇarūpo balavīriyasampanno ahoṣi sampannācāro, kāḱako nāma nāmena. Athekassa satthavāhassa paṇcahi sakaṭasatehi āgacchantassa udakabhinnaṭṭhāne sakaṭacakkaṃ laggi. So dasapi vīsampi tiṃsampi yojetvā nīharāpetuṃ asakkaṇto kāḱakaṃ upasaṅkamitvā āha – “tāta, tava vetanaṃ dassāmi, sakaṭaṃ me ukkhipitvā dehi”ti. Evaṇca pana vatvā taṃ ādāya – “añño iminā saddhiṃ dhuraṃ vahituṃ samattho natthi”ti dhurasakaṭe yottaṃ bandhitvā taṃ ekakaṃyeva yojesi. So taṃ sakaṭaṃ ukkhipitvā thale patiṭṭhāpetvā eteneva nīhārena paṇca sakaṭasatāni nīhari. So sabbapacchimasakaṭaṃ nīharitvā mociyamāno “su”nti katvā sīsaṃ ukkhipi.

Satthavāho “ayaṃ ettakāni sakaṭāni ukkhipanto evaṃ na akāsi, vetanattaṃ mañña karoti”ti sakaṭagaṇaṇāya kaḱāpaṇe gahetvā paṇcasatabhaṇḱikaṃ tassa gīvāya bandhāpesi. So aññaesaṃ attano santikaṃ alliyituṃ adento ujukaṃ gehameva agamāsi. Mahallikā disvā mocetvā kaḱāpaṇabhāvaṃ ñatvā “kasmā, putta, evamakāsi, mā tvam ‘mayā kammaṃ katvā ābhatena ayaṃ jīvissati’ti saññaamakāsi”ti vatvā goṇaṃ uṇhodakena nhāpetvā telena abbaṇḱitvā “ito paṭṭhāya puna mā evamakāsi”ti ovadi. Evaṃ satthā “cariyaṃ caranaḱāle ahetukaḱaṭṭisaṇḱhiyaṃ nibbattenāpi hi mayā vahitabbadhuraṃ añño vahituṃ samattho nāma nāhoṣi”ti cintetvā ekakova agamāsi. Taṃ dassetuṃ **atha kho bhagavā sāyanhasamayam paṭisaḱlānā vuṭṭhitotiādi** vuttaṃ.

Tattha **paṭisaḱlānā**ti puthuttārammaṇehi cittaṃ paṭisaṃharitvā sallānato, phalasaṃpattitoti attho. **Tenupasaṅkamī**ti pariḱājakesa sakalanagare pakāsaṇiyakammaṃ katvā nagaṛā nikkamma pariḱājakārāme sannipatitvā “sace, āvuso sarabha, samaṇo gotamo āgamissati, kiṃ karissasi”ti. Samaṇe gotame ekaṃ karonte ahaṃ dve karissāmi, dve karonte cattāri, cattāri karonte paṇca, paṇca karonte dasa, dasa karonte vīsati, vīsati karonte tiṃsaṃ, tiṃsaṃ karonte cattālisaṃ, cattālisaṃ karonte paṇṇāsaṃ, paṇṇāsaṃ karonte satam, satam karonte saḱassaṃ karissamīti evaṃ aññaṃamaññaṃ sīhanādakathaṃ samuṭṭhāpetvā nisinesu upasaṅkami.

Upasaṅkamanto pana yasmā pariḱājakārāmassa nagaramajjheneva maggo, tasmā surattadupaṭṭam nivāsetvā sugatamaḱācīvaram pārupitvā viṣaṭṭhabalo rājā viya ekakova nagaramajjhena agamāsi. Micchādiṭṭhikā disvā “pariḱājakā samaṇassa gotamassa pakāsaṇiyakammaṃ karontā avaṇṇaṃ patthariṃsu, so ete anuvattitvā saññaāpetuṃ gacchati mañña”ti anubandhiṃsu. Sammādiṭṭhikāpi “sammāsaṃbuddho pattacīvaram ādāya ekakova nikkhanto, ajja sarabhena saddhiṃ mahādhammasaṅgāmo bhavissati. Mayampi tasmim samāgame kāyasakkhino bhavissamā”ti anubandhiṃsu. Satthā passantasseva mahājanassa pariḱājakārāmaṃ upasaṅkami.

Paribbājakā rukkhānaṃ khandhaviṭṭapāsākhantarehi samuggacchantā chabbaṇṇaghanabuddharasmiyo disvā “aññadā evarūpo obhāso nāma natthi, kiṃ nu kho eta’nti ulloketvā “samaṇo gotamo āgacchatī”ti āhaṃsu. Taṃ sutvāva sarabho jāṇukantare sīsaṃ ṭhapetvā adhomukho nisīdi. Evaṃ tasmīṃ samaye bhagavā taṃ ārāmaṃ upasaṅkamitvā paññatte āsane nisīdi. Tathāgato hi jambudīpatale aggakule jātattā aggāsanārahotissa sabbattha āsanaṃ paññattameva hoti. Evaṃ paññatte mahārahe buddhāsane nisīdi.

Te paribbājakā sarabhaṃ paribbājakaṃ etadavocuntī sammāsambuddhe kira sarabhena saddhiṃ ettakaṃ kathenteyeva bhikkhusaṅgho satthu padānupadiko hutvā paribbājakārāmaṃ sampāpuṇi, catassopi parisā paribbājakārāmeveva osariṃsu. Tato te paribbājakā “acchariyaṃ samaṇassa gotamassa kammaṃ, sakalanagaraṃ vicaritvā avaṇṇaṃ pattharivā pakāsanīyakammaṃ katvā āgatānaṃ verīnaṃ paṭisattūnaṃ paccāmittānaṃ santikaṃ āgantvā thokampi viggāhikakathaṃ na kathesi, āgatakālato paṭṭhāya satapākātēna makkhento viya amatapānaṃ pāyento viya madhurakathaṃ katheti”ti sabbepi sammāsambuddhaṃ anuvattantā etadavocun.

Yāceyyāsīti āyāceyyāsī pattheyyāsī piheyyāsī. **Tuṇhībhūtoti** tuṇhībhāvaṃ upagato. **Maṅkubhūtoti** nittejataṃ āpanno. **Pattakkhandhoti** onatagīvo. **Adhomukhoti** heṭṭhāmukho. **Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti** “ahaṃ sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhā”ti evaṃ paṭijānato tava. **Anabhisambuddhāti** ime nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatthāti** tesu anabhisambuddhāti evaṃ dassitadhammesu. **Aññena vā aññaṃ paṭicarissatīti** aññena vā vacanena aññaṃ vacanaṃ paṭicchādessati, aññaṃ pucchito aññaṃ kathessatīti adhippāyo. **Bahiddhā kathaṃ apanāmessatīti** bahiddhā aññaṃ āgantukakathaṃ āharanto purimakathaṃ apanāmessati. **Appaccayanti** anabhiraddhiṃ atuṭṭhākāraṃ **pātukarissatīti** pākaṭaṃ karissati. Ettha ca appaccayena domanassaṃ vuttaṃ, purimehi dvīhi mandabalavabhedo kodhoyeva.

Evaṃ bhagavā paṭhamavesārajjena sīhanādaṃ naditvā puna dutiyādīhi nadanto **yo kho maṃ paribbājakāti**ādīmāha. Tattha **yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti** yassa maggassa vā phalassa vā atthāya tayā catusaccadhammo desito. **So na niyyātīti** so dhammo na niyyāti na niggacchati, na taṃ atthaṃ sādhetīti vuttaṃ hoti. **Takkarassāti** yo naṃ karoti, tassa paṭipattipūrakassa puggalassāti attho. **Sammā dukkhakkhayāyāti** hetunā nayena kāraṇena sakalassa vaṭṭadukkhassa khayāya. Atha vā **yassa kho pana te atthāya dhammo desitoti** yassa te atthāya dhammo desito. Seyyathidaṃ – rāgapaṭighātathāya asubhakammaṭṭhānaṃ, dosapaṭighātathāya mettābhāvanā, mohapaṭighātathāya pañca dhammā, vitakkupacchedāya ānāpānassati. **So na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyāti** so dhammo yo naṃ yathādesitaṃ karoti, tassa takkarassa sammā hetunā nayena kāraṇena vaṭṭadukkhakkhayāya na niyyāti na niggacchati, taṃ atthaṃ na sādhetīti ayamettha attho. **Seyyathāpi sarabho paribbājakoti** yathā ayaṃ sarabho paribbājako pajjhāyanto appaṭibhāno nisīno, evaṃ nisīdissatīti.

Evaṃ tīhi padehi sīhanādaṃ naditvā desanaṃ nivattentasseva tathāgatassa tasmīṃ ṭhāne sannipatitā caturāsītīpāṇasahassaparimāṇā parisā amatapānaṃ pivi, satthā parisāya amatapānassa pītabhāvaṃ ṇatvā vehāsaṃ abbhuggantvā pakkāmi. Tamatthaṃ dassetuṃ **atha kho bhagavāti**ādī vuttaṃ. Tattha **sīhanādanti** seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ appaṭinādaṃ. **Vehāsaṃ pakkāmīti** abhiññāpādaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhāya saddhiṃ bhikkhusaṅghena ākāsaṃ pakkhandi. Evaṃ pakkhando ca pana taṃkhaṇaññeva gijjhakūṭamahāvihāre patitṭhāsi.

Vācāya sannitodakenāti vacanapatodena. **Sañjambharimakamsūti** sambharitaṃ nirantaraphuṭaṃ akaṃsu, upari vijjhimsūti vuttaṃ hoti. **Brahāraññeti** mahāraññe. **Sīhanādaṃ nadissāmīti** sīhassa nadato ākāraṃ disvā “ayampi tiracchānagato, ahampi, imassa cattāro pādā, mayhampi, ahampi evameva sīhanādaṃ nadissāmī”ti cintesi. So sīhassa sammukhā nadituṃ asakkonto tasmīṃ gocarāya pakkante ekako nadituṃ ārabhi. Athassa siṅgālasaddoyeva nicchari. Tena vuttaṃ – **siṅgālakamyeva nadatīti**. **Bheraṇḍakanti** tasseva vevacanaṃ. Apica bhinnassaraṃ amanāpasaddaṃ nadatīti vuttaṃ hoti.

Evameva kho tvanti iminā opammena paribbājakā tathāgataṃ sīhasadisam katvā sarabham siṅgālasadisam akaṃsu. **Ambukasañcarīti** khuddakakukkuṭikā. **Purisaravitaṃ ravissāmīti** mahākukkuṭam ravantaṃ disvā “imassapi dve pādā dve pakkhā, mayhampi tatheva, ahampi evarūpaṃ ravitaṃ ravissāmī”’ti sā tassa sammukhā ravituṃ asakkontī tasmim pakkante ravamānā kukkuṭikāravamyeva ravi. Tena vuttaṃ – **ambukasañcariravitamyeva ravatīti**. **Usabhoti** goṇo. **Suññāyāti** tucchāya jeṭṭhakavasabhehi virahitāya. **Gambhīraṃ naditabbaṃ maññatīti** jeṭṭhakavasabhassa nādasadisam gambhīranādaṃ naditabbaṃ maññati. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

5. Kesamuttisuttavaṇṇanā

66. Pañcame **kālāmānaṃ nigamoti** kālāmā nāma khattiyā, tesam nigamo. **Kesamuttīyāti** kesamuttanīgamavāsino. **Upasañkamimsūti** sappinavanītādibhesajjāni ceva aṭṭhavidhapānakāni ca gāhāpetvā upasañkamimsu. **Sakamyeva vādaṃ dīpentīti** attanoyeva laddhiṃ kathenti. **Jotentīti** pakāsenti. **Khumsentīti** ghaṭṭenti. **Vambhentīti** avajānanti. **Paribhavantīti** lāmakam karonti. **Omakkhiṃ karontīti** ukkhittakam karonti, ukkhipitvā chaḍḍenti. **Aparepi, bhanteti** so kira aṭṭavimukhe gāmo, tasmā tattha aṭṭaviṃ atikkantā ca atikkamitukāmā ca vāsam kappenti. Tesupi paṭhamam āgatā attano laddhiṃ dīpetvā pakkamimsu, pacchā āgatā “kiṃ te jānanti, amhākam antevāsikā te, amhākam santike kiñci kiñci sippam uggañhimsū”’ti attano laddhiṃ dīpetvā pakkamimsu. Kālāmā ekaladdhiyampi saṅghahituṃ na sakkhimsu. Te etamattham dīpetvā bhagavato evamārocetvā **tesam no, bhanteti**ādīmāḥsu. Tattha **hoteva kañkhāti** hotiyeva kañkhā. **Vicikicchāti** tasseva vevacanaṃ. **Alanti** yuttaṃ.

Mā anussavenāti anussavakathāyapi mā gañhittha. **Mā paramparāyāti** paramparakathāyapi mā gañhittha. **Mā itikirāyāti** evam kira etanti mā gañhittha. **Mā piṭakasampadānenāti** amhākam piṭakatantiyā saddhiṃ sametīti mā gañhittha. **Mā takkahetūti** takkaggāhenapi mā gañhittha. **Mā nayahetūti** nayaggāhenapi mā gañhittha. **Mā ākāraparivitakkenāti** sundaramidaṃ kāraṇanti evam kāraṇaparivitakkenapi mā gañhittha. **Mā diṭṭhinijjhānakkhantiyāti** amhākam nijjhāyitvā khamitvā gahitadiṭṭhiyā saddhiṃ sametītipi mā gañhittha. **Mā bhabbarūpatāyāti** ayam bhikkhu bhabbarūpo, imassa katham gahetuṃ yuttantipi mā gañhittha. **Mā samaṇo no garūti** ayam samaṇo amhākam garu, imassa katham gahetuṃ yuttantipi mā gañhittha. **Samattāti** paripuṇṇā. **Samādināti** gahitā parāmaṭṭhā. **Yaṃsa hotīti** yaṃ kāraṇam tassa puggalassa hoti. Alobhādayo lobhādipaṭipakkhavasena veditabbā. **Vigatābhijjhoti**ādīhi mettāya pubbabhāgo kathito.

Idāni mettādikaṃ kammaṭṭhānaṃ kathento **mettāsahagatenāti**ādīmāha. Tattha kammaṭṭhānakathāya vā bhāvanānāyā vā pālīvaṇṇanāyā vā yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbam visuddhimagge (visuddhi. 1.240) vuttameva. **Evam averacittoti** evam akusalaverassa ca puggalaverino ca natthitāya averacitto. **Abyābajjhacittoti** kodhacittassa abhāvena niddukkacitto. **Asaṃkiliṭṭhacittoti** kilesassa natthitāya asaṃkiliṭṭhacitto. **Visuddhacittoti** kilesamalābhāvena visuddhacitto hotīti attho. **Tassāti** tassa evarūpassa ariyasāvakassa. **Assāsāti** avassayā patiṭṭhā. **Sace kho pana atthi paro lokoti** yadi imamhā lokā paraloko nāma atthi. **Athāhaṃ kāyassa bhedā parammaraṇā...pe...** **upapajjissāmīti** atthetaṃ kāraṇam, yenāhaṃ kāyassa bhedā parammaraṇā sugatiṃ saggaṃ lokaṃ upapajjissāmīti evam sabbattha nayo veditabbo. **Anīghanti** niddukkham. **Sukhinti** sukhitam. **Ubhayeneva visuddham attānaṃ samanupassāmīti** yañca pāpaṃ na karomī, yañca karotopi na karīyati, iminā ubhayenāpi visuddham attānaṃ samanupassāmī. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

6. Sālhasuttavaṇṇanā

67. Chaṭṭhe **migāranattāti** migāraseṭṭhino nattā. **Sekhuniyanattāti** sekhuniyaseṭṭhino nattā. **Upasañkamimsūti** bhuttapātarāsā dāsakammakaraparivutā upasañkamimsu. Tesam kira purebhatte pubbaṇhasamayeyeva gehe eko pañho samuṭṭhito, taṃ pana kathetuṃ okāso nāhosi. Te “taṃ pañham

sossāmā”ti therassa santikaṃ gantvā vanditvā tuṅhī nisīdimṣu. Thero “gāme taṃ samuṭṭhitaṃ pañhaṃ sotuṃ āgatā bhavissanti”ti tesam manam ñatvā tameva pañhaṃ ārabhanto **etha tumhe sālḥātiādīmāha**. Tattha **atthi lobhoti** lubbhanasabhāvo lobho nāma atthīti pucchati. **Abhijjhāti kho ahaṃ sālḥā etamatthaṃ vadāmīti** etaṃ lobhasaṅkhātaṃ atthaṃ ahaṃ “abhijjhā”ti vadāmi, “taṅhā”ti vadāmīti samuṭṭhitapañhassa atthaṃ dīpento āha. Evaṃ sabbavāresu nayo netabbo.

So evaṃ pajānāti so cattāro brahmavihāre bhāvetvā ṭhito ariyasāvako samāpattito vuṭṭhāya vipassanaṃ ārabhanto evaṃ pajānāti. **Atthi idanti** atthi dukkhasaccasaṅkhātaṃ khandhapañcakam nāmarūpavasena paricchinditvā pajānanto esa “evaṃ pajānāti atthi ida”nti vutto. **Hīnanti** samudayasaccam. **Pañīnti** maggasaccam. **Imassa saññāgatassa uttari nissaraṇanti** imassa vipassanāsaññāsāṅkhātassa saññāgatassa uttari nissaraṇam nāma nibbānam, tamatthīti iminā nirodhasaccam dasseti. **Vimuttasmim vimuttamīti** ñāṇanti ekūnavīsatividham paccavekkhaṇañāṇam kathitam. **Ahu pubbe lobhoti** pubbe me lobho ahoṣi. **Tadahū akusalanti** taṃ akusalam nāma ahoṣi, tadā vā akusalam nāma ahoṣi. **Icchetam kusalanti** iti etaṃ kusalam, tasseva akusalassa natthibhāvaṃ kusalam khemanti sandhāya vadati. **Nicchātoti** nittaṅho. **Nibbutoti** abbhantare santāpakarānam kilesānam abhāvena nibbuto. **Sītibhūtoti** sītalībhūto. **Sukhappaṭisaṃvedīti** kāyikacetāsikassa sukhasa paṭisaṃveditā. **Brahmabhūtenāti** seṭṭhabhūtena. Sesam sabbattha uttānatthamevāti.

7. Kathāvatthusuttavaṇṇanā

68. Sattame **kathāvatthūnīti** kathākāraṇāni, kathāya bhūmiyo patiṭṭhāyoti attho. **Atītam vā, bhikkhave, addhānanti** atītamaddhānam nāma kālopi vaṭṭati khandhāpi. Anāgatapaccuppannesupi eseva nayo. Tattha atīte kassapo nāma sammāsambuddho ahoṣi, tassa kikī nāma kāsikarājā aggupaṭṭhāko ahoṣi, vīsati vassasahassāni āyu ahoṣīti iminā nayena kathento **atītam ārabbhā katham katheti** nāma. Anāgate metteyyo nāma buddho bhavissati, tassa saṅkho nāma rājā aggupaṭṭhāko bhavissati, asīti vassasahassāni āyu bhavissatīti iminā nayena kathento **anāgataṃ ārabbhā katham katheti** nāma. Etarahi asuko nāma rājā dhammikoti iminā nayena kathento **paccuppannam ārabbhā katham katheti** nāma.

Kathāsampayogenāti kathāsamāgamena. **Kacchoti** kathetuṃ yutto. **Akacchoti** kathetuṃ na yutto. **Ekamsabyākaraṇīyam pañhanti**ādīsu, “cakkhu, anicca”nti puṭṭhena, “āma, anicca”nti ekamseneva byākātabbam. Eseva nayo sotādīsu. Ayaṃ **ekamsabyākaraṇīyo** pañho. “Aniccaṃ nāma cakkhū”ti puṭṭhena pana “na cakkhumeva, sotampi aniccaṃ, ghānampi anicca”nti evaṃ vibhajitvā byākātabbam. Ayaṃ **vibhajjabyākaraṇīyo** pañho. “Yathā cakkhu, tathā sotaṃ. Yathā sotaṃ, tathā cakkhū”ti puṭṭhena “kenaṭṭhena pucchāsī”ti paṭipucchitvā “dassanaṭṭhena pucchāmī”ti vutte “na hī”ti byākātabbam. “Aniccaṭṭhena pucchāmī”ti vutte, “āmā”ti byākātabbam. Ayaṃ **paṭipucchābyākaraṇīyo** pañho. “Taṃ jīvaṃ taṃ sarīra”ntiādīni puṭṭhena pana “abyākatametam bhagavatā”ti ṭhapetabbo, esa pañho na byākātabbo. Ayaṃ **ṭhapanīyo** pañho.

Ṭhānāṭhāne na saṅṭhātīti kāraṇākāraṇe na saṅṭhāti. Tatrāyaṃ nayo – sassatavādī yuttena kāraṇena pahoti ucchedavādim niggahetuṃ, ucchedavādī tena niggayhamāno “kiṃ pañhaṃ ucchedam vadāmī”ti sassatavādibhāvameva dīpeti, attano vāde patiṭṭhātuṃ na sakkoti. Evaṃ ucchedavādimhi pahonte sassatavādī, puggalavādimhi pahonte suññatavādī, suññatavādimhi pahonte puggalavādīti evaṃ ṭhānāṭhāne na saṅṭhāti nāma.

Parikappe na saṅṭhātīti idaṃ pañhapucchanepi pañhakathanepi labbhati. Katham? Ekacco hi “pañhaṃ pucchissāmī”ti kaṅṭhaṃ sodheti, so itarena “idaṃ nāma tvaṃ pucchissasī”ti vutto ñātabhāvaṃ ñatvā “na etaṃ, aññaṃ pucchissāmī”ti vadati. Pañhaṃ puṭṭhopi “pañhaṃ kathessāmī”ti hanuṃ saṃsodheti, so itarena “idaṃ nāma kathessasī”ti vutto ñātabhāvaṃ ñatvā “na etaṃ, aññaṃ kathessāmī”ti vadati. Evaṃ parikappe na saṅṭhāti nāma.

Aññātavāde na saṅghātīti aññātavāde jānitavāde na saṅghātī. Kathaṃ? Ekacco pañhaṃ pucchati, taṃ itaro “manāpo tayā pañho pucchito, kahaṃ te esa uggahito”ti vadati. Itaro pucchitabbaniyāmeneva pañhaṃ pucchitvāpi tassa kathāya “apañhaṃ nu kho pucchita”nti vimatiṃ karoti. Aparo pañhaṃ puṭṭho katheti, tamañño “suṭṭhu te pañho kathito, kattha te uggahito, pañhaṃ kathentena nāma evaṃ kathetabbo”ti vadati. Itaro kathetabbaniyāmeneva pañhaṃ kathetvāpi tassa kathāya “apañho nu kho mayā kathito”ti vimatiṃ karoti.

Paṭipadāya na saṅghātīti paṭipattiyāṃ na tiṭṭhati, vattaṃ ajānitvā apucchitabbaṭṭhāne pucchati attho. Ayaṃ pañho nāma cetiyaṅgaṇe pucchitena na kathetabbo, tathā bhikkhācāramagge gāmaṃ piṇḍāya caraṇakāle. Āsanāsālāya nisinnakāle yāguṃ vā bhattaṃ vā gahetvā nisinnakāle paribhuñjitvā nisinnakāle divāvihāraṭṭhānagamanakālepi. Divāṭṭhāne nisinnakāle pana okāsaṃ kāretvāva pucchantassa kathetabbo, akāretvā pucchantassa na kathetabbo. Idaṃ vattaṃ ajānitvā pucchanto paṭipadāya na saṅghātī nāma. **Evaṃ santāyaṃ, bhikkhave, puggalo akaccho hotīti**, bhikkhave, etaṃ imasmiṃ ca kāraṇe satī ayaṃ puggalo na kathetuṃ yutto nāma hoti.

Ṭhānāṭhāne saṅghātīti sassatavādī yuttena kāraṇena pahoti ucchedavādiṃ niggahetuṃ, ucchedavādī tena niggayhamānopi “ahaṃ tayā satakkhattuṃ niggayhamānopi ucchedavādiyevā”ti vadati. Iminā nayena sassatapuggalasūññatavādādīsopi nayo netabbo. Evaṃ ṭhānāṭhāne saṅghātī nāma. **Parikappe saṅghātīti** “pañhaṃ pucchissāmī”ti kaṇṭhaṃ sodhento “tvaṃ imaṃ nāma pucchissasī”ti vutte, “āma, etaṃyeva pucchissāmī”ti vadati. Pañhaṃ kathessāmīti hanuṃ saṃsodhentopi “tvaṃ imaṃ nāma kathessasī”ti vutte, “āma, etaṃyeva kathessāmī”ti vadati. Evaṃ parikappe saṅghātī nāma.

Aññātavāde saṅghātīti imaṃ pañhaṃ pucchitvā “suṭṭhu te pañho pucchito, pucchantena nāma evaṃ pucchitabba”nti vutte sampaṭicchati, vimatiṃ na uppādeti. Pañhaṃ kathetvāpi “suṭṭhu te pañho kathito, kathentena nāma evaṃ kathetabba”nti vutte sampaṭicchati, vimatiṃ na uppādeti. **Paṭipadāya saṅghātīti** gehe nisīdāpetvā yāgukhajjakādīni datvā yāva bhattaṃ niṭṭhāti, tasmīṃ antare nisīno pañhaṃ pucchati. Sappiādīni bhesajjāni aṭṭhavidhāni pānakāni vatthacchādanamālāgandhādīni vā ādāya vihāraṃ gantvā tāni datvā divāṭṭhānaṃ pavisitvā okāsaṃ kāretvā pañhaṃ pucchati. Evañhi vattaṃ ṇatvā pucchanto paṭipadāya saṅghātī nāma. Tassa pañhaṃ kathetuṃ vaṭṭati.

Aññenaññaṃ paṭicaratiti aññena vacanena aññaṃ paṭicchādeti, aññaṃ vā pucchito aññaṃ katheti. **Bahiddhā kathaṃ apanāmetīti** āgantukakathaṃ otārento purimakathaṃ bahiddhā apanāmeti. Tatridaṃ vatthu – bhikkhū kira sannipatitvā ekaṃ daharaṃ, “āvuso, tvaṃ imañcīmañca āpattim āpanno”ti āhaṃsu. So āha – “bhante, nāgadīpaṃ gatohī”ti. Āvuso, na mayaṃ tava nāgadīpagamanena atthikā, āpattim pana āpannoti pucchāmāti. Bhante, nāgadīpaṃ gantvā macche khādinti. Āvuso, tava macchakhādanena kammaṃ natthi, āpattim kirasi āpannoti. So “nātisupakko maccho mayhaṃ aphāsukamakāsi, bhante”ti. Āvuso, tuyhaṃ phāsukena vā aphāsukena vā kammaṃ natthi, āpattim āpannosīti. Bhante, yāva tattha vaṣim, tāva me aphāsukameva jātanti. Evaṃ āgantukakathāvasena bahiddhā kathaṃ apanāmetīti veditabbaṃ.

Abhiharatiti ito cito ca suttaṃ āharitvā avattharati. **Tepiṭakatissatthero** viya. Pubbe kira bhikkhū mahācetiyaṅgaṇe sannipatitvā saṅghakiccaṃ katvā bhikkhūnaṃ ovādaṃ datvā aññamaññaṃ pañhasākacchaṃ karonti. Tatthāyaṃ thero tīhi piṭakehi tato tato suttaṃ āharitvā divasabhāge ekampi pañhaṃ niṭṭhāpetuṃ na deti. **Abhimaddati**ti kāraṇaṃ āharitvā maddati. **Anupajagghati**ti parena pañhe pucchitepi kathitepi pañhiṃ paharitvā mahāhasitaṃ hasati, yena parassa “apucchitabbaṃ nu kho pucchim, akathetabbaṃ nu kho kathesi”nti vimatiṃ uppajjati. **Khalitaṃ gaṇhāti**ti appamattakaṃ mukhadosaṃmattaṃ gaṇhāti, akkhare vā pade vā byañjane vā durutte “evaṃ nāmetaṃ vattabba”nti ujjhāyamāno vicarati. **Saupanisoti** saupanissayo sapaccayo.

Ohitasototi ṭhapitasoto. **Abhijānāti ekaṃ dhammanti** ekaṃ kusaladhammaṃ abhijānāti ariyamaggaṃ. **Parijānāti ekaṃ dhammanti** ekaṃ dukkhasaccadhammaṃ tīraṇapariññāya parijānāti.

Pajahati ekaṃ dhammanti ekaṃ sabbākusaladhammaṃ pajahati vinodeti byantikaroti.
Sacchikaroti ekaṃ dhammanti ekaṃ arahattaphaladhammaṃ nirodhameva vā paccakkhaṃ karoti.
Sammāvimuttiṃ phusati sammā hetunā nayena kāraṇena arahattaphalavimokkhaṃ ñāṇaphassena phusati.

Etadatthā, bhikkhave, kathāti, bhikkhave, yā esā kathāsampayogenāti kathā dassitā, sā etadatthā, ayaṃ tassā kathāya bhūmi patiṭṭhā. Idaṃ vatthu yadidaṃ anupādā cittassa vimokkhoti evaṃ sabbapadesu yojanā veditabbā. **Etadatthā mantanāti** yā ayaṃ kacchākacchesu puggalesu kacchena saddhiṃ mantanā, sāpi etadatthāyeva. **Etadatthā upanisāti** ohitasoto saupanisoti evaṃ vuttā upanisāpi etadatthāyeva. **Etadattham sotāvadhānanti** tassā upanisāya sotāvadhānaṃ, tampi etadatthameva. **Anupādāti** catūhi upādānehi aggahetvā. **Cittassa vimokkhoti** arahattaphalavimokkho. Arahattaphalattāya hi sabbametanti suttantaṃ vinivattetvā upari gāthāhi kūṭaṃ gaṇhanto **ye viruddhāti**ādimāha.

Tattha **viruddhāti** virodhasankhātena kopena viruddhā. **Sallapantīti** sallāpaṃ karonti. **Viniviṭṭhāti** abhiniviṭṭhā hutvā. **Samussitāti** mānussayena suṭṭhu ussitā. **Anariyaguṇamāsajjāti** anariyaguṇakathaṃ guṇamāsajja kathenti. Guṇaṃ ghaṭṭetvā kathā hi anariyakathā nāma, na ariyakathā, taṃ kathenti attho. **Aññoññavivaresinoti** aññamaññassa chiddaṃ aparādhaṃ gavesamānā. **Dubbhāsīti** dukkathitaṃ. **Vikkhalīti** appamattaṃ mukhadosaṃ mukhadosaṃ. **Sampamoḥaṃ parājayanti** aññamaññassa appamattena mukhadosena sampamoḥaṃ parājayaṃ. **Abhinandantīti** tussanti. **Nācareti** na carati na katheti. **Dhammaṭṭhapaṭisaṃyuttāti** yā ca dhamme ṭhītena kathitakathā, sā dhammaṭṭhā ceva hoti tena ca dhammena paṭisaṃyuttāti dhammaṭṭhapaṭisaṃyuttā. **Anunnatena manasāti** anuddhatena cetasā. **Apalāso**ti yugaggāhapaṭisavasena apalāso hutvā. **Asāhasoti** rāgadosamohasāhasānaṃ vasena asāhaso hutvā.

Anusūyāyamānoti na usūyamāno. **Dubbhaṭṭhe nāpasādayeti** dukkathitasmim na apasādeyya. **Upārambhaṃ na sikkheyyāti** kāraṇuttariyalakkhaṇaṃ upārambhaṃ na sikkheyya. **Khalitaṅca na gāhayeti** appamattaṃ mukhakhalitaṃ “ayaṃ te doso”ti na gāhayeyya. **Nābhīharetīti** nāvattareyya. **Nābhimaddeti** ekaṃ kāraṇaṃ āharitvā na maddeyya. **Na vācaṃ payutaṃ bhaṇeti** saccālikapaṭisaṃyuttaṃ vācaṃ na bhaṇeyya. **Aññātatthanti** jānanatthaṃ. **Pasādatthanti** pasādajananatthaṃ. **Na samusseyya mantayeti** na mānussayena samussito bhaveyya. Na hi mānussitā hutvā paṇḍitā kathayanti, mānena pana anussitova hutvā mantaye katheyya bhāseyyāti.

8. Aññatitthiyasuttavaṇṇanā

69. Aṭṭhame **bhagavaṃmūlakāti** bhagavā mūlaṃ etesanti bhagavaṃmūlakā. Idaṃ vuttaṃ hoti – ime, bhante, amhākaṃ dhammā pubbe kassapasammāsambuddhena uppādītā, tasmim parinibbute ekaṃ buddhantaṃ añño samaṇo vā brāhmaṇo vā ime dhamme uppādetuṃ samattho nāma nāhosi, bhagavato pana no ime dhammā uppādītā. Bhagavantañhi nissāya mayaṃ ime dhamme ājānāma paṭivijjhāmāti evaṃ bhagavaṃmūlakā no, bhante, dhammāti. **Bhagavaṃnettikāti** bhagavā dhammānaṃ netā vinetā anunetā yathāsabhāvato pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ gahetvāva dassetāti dhammā bhagavaṃnettikā nāma honti. **Bhagavaṃpaṭisaraṇāti** catubhūmakadhammā sabbaññūtaññāṇassa āpāthaṃ āgacchamānā bhagavati paṭisaranti nāmāti bhagavaṃpaṭisaraṇā. **Paṭisarantīti** osaranti samosaranti. Apica mahābodhimaṇḍe nisinnassa bhagavato paṭivedhavasena phasso āgacchati – “ahaṃ bhagavā kinnāmo”ti. Tvaṃ phusanaṭṭhena phasso nāma. Vedanā, saññā, saṅkhārā, viññānaṃ āgacchati – “ahaṃ bhagavā kinnāma”nti. Tvaṃ vijānanaṭṭhena viññānaṃ nāmāti. Evaṃ catubhūmakadhammānaṃ yathāsabhāvato pāṭiyekkaṃ pāṭiyekkaṃ nāmaṃ gaṇhanto bhagavā dhamme paṭisarantīti **bhagavaṃpaṭisaraṇā**. **Bhagavantaṃyeva paṭibhātūti** bhagavatova etassa bhāsītassa attho upaṭṭhātu, tumheyyeva no kathetvā dethāti attho.

Rāgo khoti rajjanavasena pavattarāgo. **Appasāvajjoti** lokavajjavasenapi vipākavajjavasenapīti

dvīhipi vajjehi appasāvajjo, appadosoti attho. Kathaṃ? Mātāpitaro hi bhātibhaginiādayo ca puttabhātikānaṃ āvāhavivāhamaṅgalaṃ nāma kārenti. Evaṃ tāveso lokavajjavasena appasāvajjo. Sadārasantosamūlikā pana apāye paṭisandhi nāma na hotīti evaṃ vipākavajjavasena appasāvajjo. **Dandhavirāgīti** virajjamāno panesa saṅikaṃ virajjati, na sīghaṃ muccati. Telamasirāgo viya ciraṃ anubandhati, dve tīṇi bhavantarāni gantvāpi nāpagacchatīti dandhavirāgī.

Tatridaṃ vatthu – eko kira puriso bhātu jāyāya micchācāraṃ carati. Tassāpi itthiyā attano sāmikato soyeva piyataro ahosi. Sā tamāha – “imasmim kāraṇe pākāte jāte mahatī garahā bhavissati, tava bhātikaṃ ghātehī”ti. So “nassa, vasali, mā evaṃ puna avacā”ti apasādesi. Sā tuṅhī hutvā katipāhaccayena puna kathesi, tassa cittaṃ dvajjhabhāvaṃ agamāsi. Tato tatiyavāraṃ kathito “kinti katvā okāsaṃ labhissāmī”ti āha. Athassa sā upāyaṃ kathentī “tvam mayā vuttameva karohi, asukaṭṭhāne mahākakudhasamīpe titthaṃ atthi, tattha tikhiṇaṃ daṇḍakavāsim gahetvā tiṭṭhāhī”ti. So tathā akāsi. Jeṭṭhabhātāpissa araṅṅe kammaṃ katvā gharaṃ āgato. Sā tasmim muducittā viya hutvā “ehi sāmī, sīse te olikhissāmī”ti olikhantī “upakkiliṭṭhaṃ te sīsa”nti āmalakapiṇḍaṃ datvā “gaccha asukaṭṭhāne sīsaṃ dhovitvā āgacchāhī”ti pesesi. So tāya vuttatitthameva gantvā āmalakakakkena sīsaṃ makkhetvā udakaṃ oruyha onamitvā sīsaṃ dhovi. Atha naṃ itaro rukkhantarato nikkhamitvā khandhaṭṭhike paharivā jīvitā voropetvā gehaṃ agamāsi.

Itaro bhariyāya sinehaṃ pariccajitumasakkonto tasmimyeva gehe mahādhammani hutvā nibbatti. So tassā ṭhitāyapi nisinnāyapi gantvā sarīre patati. Atha naṃ sā “soyeva ayaṃ bhavissatī”ti ghātāpesi. So puna tassā sinehena tasmimyeva gehe kukkuro hutvā nibbatti. So padasā gamanakālato paṭṭhāya tassā pacchato pacchato carati. Araṅṅaṃ gacchantiyāpi saddhimyeva gacchati. Taṃ disvā manussā “nikkhanto sunakhaluddako, kataratṭhānaṃ gamissatī”ti uppaṇḍenti. Sā puna taṃ ghātāpesi.

Sopi puna tasmimyeva gehe vacchako hutvā nibbatti. Tatheva tassā pacchato pacchato carati. Tadāpi naṃ manussā disvā “nikkhanto gopālako, kattha gāvīyo carissantī”ti uppaṇḍenti. Sā tasmimpi ṭhāne taṃ ghātāpesi. So tadāpi tassā upari sinehaṃ chinditum asakkonto catutthe vāre tassāyeva kucchiyaṃ jātissaro hutvā nibbatti. So paṭipāṭiyā catūsu attabhāvesu tāya ghātītabhāvaṃ disvā “evarūpāya nāma paccatthikāya kucchimim nibbattosmī”ti tato paṭṭhāya tassā hatthena attānaṃ phusitum na deti. Sace naṃ sā phusati, kandati rodati. Atha naṃ ayyakova paṭijaggati. Taṃ aparabhāge vuddhippattaṃ ayyako āha – “tāta, kasmā tvam mātu hatthena attānaṃ phusitum na desi. Sacepi taṃ phusati, mahāsaddena rodasi kandasī”ti. Ayyakena puṭṭho “na esā mayhaṃ mātā, paccāmittā esā”ti taṃ pavattim sabbhaṃ ārocesi. So taṃ ālingitvā roditvā “ehi, tāta, kiṃ amhākaṃ īdise ṭhāne nivāsakicca”nti taṃ ādāya nikkhamitvā ekaṃ vihāraṃ gantvā pabbajitvā ubhopi tattha vasantā arahattaṃ pāpuṇṇimsu.

Mahāsāvajjoti lokavajjavasenapi vipākavajjavasenapīti dvīhipi kāraṇehi mahāsāvajjo. Kathaṃ? Dosena hi duṭṭho hutvā mātāripi aparajjhāti, pitaripi bhātibhaginiādīsipi pabbajitesupi. So gatagataṭṭhānesu “ayaṃ puggalo mātāpitūsipi aparajjhāti, bhātibhaginiādīsipi, pabbajitesupī”ti mahatim garaṃ labhati. Evaṃ tāva lokavajjavasena mahāsāvajjo. Dosavasena pana katena ānantariyakammaṃ kappam niraye paccati. Evaṃ vipākavajjavasena mahāsāvajjo. **Khippavirāgīti** khippaṃ virajjati. Dosena hi duṭṭho mātāpitūsipi cetiyepi bodhimhipi pabbajitesupi aparajjhiti vā “mayhaṃ khamathā”ti. Accayaṃ deseti. Tassa saha khamāpanena taṃ kammaṃ pākatikameva hoti.

Mohopi dvīheva kāraṇehi **mahāsāvajjo**. Mohena hi mūlho hutvā mātāpitūsipi cetiyepi bodhimhipi pabbajitesupi aparajjhiti vā gatagataṭṭhāne garaṃ labhati. Evaṃ tāva lokavajjavasena mahāsāvajjo. Mohavasena pana katena ānantariyakammaṃ kappam niraye paccati. Evaṃ vipākavajjavasenapi mahāsāvajjo. **Dandhavirāgīti** saṅikaṃ virajjati. Mohena mūlkena hi katakammaṃ saṅikaṃ muccati. Yathā hi acchacammaṃ satakkhattumpi dhoviyamānaṃ na paṇḍaraṃ hoti, evameva mohena mūlkena katakammaṃ sīghaṃ na muccati, saṅikameva mucchatīti. Sesamettha uttānamevāti.

9. Akusalamūlasuttavaṇṇanā

70. Navame **akusalamūlānī** akusalānaṃ mūlāni, akusalāni ca tāni mūlāni cāti vā akusalamūlāni. **Yadapi, bhikkhave, lobhoti** yopi, bhikkhave, lobho. **Tadapi akusalamūlanti** sopi akusalamūlaṃ. Akusalamūlaṃ vā sandhāya idha tamṭīti attho vaṭṭatiyeva. Etenupāyena sabbattha nayo netabbo. **Abhisankharotīti** āyūhati sampiṇḍetī rāsīm karotī. **Asatā dukkhaṃ uppādayatīti** abhūtena avijjamānena yaṃkiñci tassa abhūtaṃ dosaṃ vatvā dukkhaṃ uppādeti. **Vadhena vātiādi** yenākārena dukkhaṃ uppādeti, taṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha **jāniyāti** dhanajāniyā. **Pabbājanāyāti** gāmato vā raṭṭhato vā pabbājanāyakamma. **Balavamhīti** ahamasmi balavā. **Balattho itipīti** balena me attho itipi, bale vā ṭhitomhīti vadati.

Akālavadīti kālasmiṃ na vadati, akālasmiṃ vadati nāma. **Abhūtavādīti** bhūtaṃ na vadati, abhūtaṃ vadati nāma. **Anatthavadīti** atthaṃ na vadati, anatthaṃ vadati nāma. **Adhammavadīti** dhammaṃ na vadati, adhammaṃ vadati nāma. **Avinayavadīti** vinayaṃ na vadati, avinayaṃ vadati nāma.

Tathā hāyanti tathā hi ayaṃ. **Na ātappaṃ karoti tassa nibbeṭhanāyāti** tassa abhūtassa nibbeṭhanatthāya vīriyaṃ na karoti. **Itipetaṃ atacchanti** imināpi kāraṇena etaṃ atacchaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ.

Duggati paṭikaṅkhāti nirayādikā duggati icchitabbā, sā assa avassabhāvinī, tathānena nibbattitabbanti attho. **Uddhastoti** upari dhaṃsito. **Pariyonaddhoti** samantā onaddho. **Anayaṃ āpajjatīti** avuḍḍhiṃ āpajjati. **Byasanaṃ āpajjatīti** vināsaṃ āpajjati. Gimhakālasmiñhi māluvāsipāṭikāya phalitāya bījāni uppativā vaṭarukkhādīnaṃ mūle patanti. Tattha yassa rukkhassa mūle tīsu disāsu tīni bījāni patitāni honti, tasmīṃ rukkhe pāvussakena meghena abhivaṭṭhe tīhi bījehi tayo ānkurā uṭṭhahitvā taṃ rukkhāṃ allīyanti. Tato paṭṭhāya rukkhadevatāyo sakabhāvena saṅṭhātuṃ na sakkonti. Tepi ānkurā vaḍḍhamānā latābhāvaṃ āpajjitvā taṃ rukkhāṃ abhiruhitvā sabbaviṭapasākhāpasākhā saṃsibbitvā taṃ rukkhāṃ upari pariyonandhanti. So māluvālatāhi saṃsibbito ghanehi mahantehi māluvāpattehi sañchanno deve vā vassante vāte vā vāyante tattha tattha palujjitvā khāṇumattameva avasissati. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Evameva khoti ettha pana idaṃ opammasaṃsandanaṃ – sālādīsu aññatararukkho viya hi ayaṃ satto daṭṭhabbo, tisso māluvālatā viya tīni akusalamūlāni, yāva rukkhāsākhā asampattā, tāva tāsāṃ latānaṃ ujukaṃ rukkhārohanaṃ viya lobhādīnaṃ dvāraṃ asampattakālo, sākhānusārena gamanakālo viya dvāravasena gamanakālo, pariyonaddhakālo viya lobhādīhi pariyaṭṭhitakālo, khuddakasākhānaṃ palujjanakālo viya dvārappattānaṃ kilesānaṃ vasena khuddānukhuddakā āpattiyo āpannakālo, mahāsākhānaṃ palujjanakālo viya garukāpattiṃ āpannakālo, latānusārena otiṇṇena udakena mūlesu tīntesu rukkhassa bhūmiyaṃ patanakālo viya kamena cattāri pārājikāni āpajjitvā catūsu apāyesu nibbattanakālo daṭṭhabbo.

Sukkapakkho vuttavipallāsena veditabbo. **Evameva khoti** ettha pana idaṃ opammasaṃsandanaṃ – sālādīsu aññatararukkho viya ayaṃ satto daṭṭhabbo, tisso māluvālatā viya tīni akusalamūlāni, tāsāṃ appavattiṃ kātuṃ āgatapuriso viya yogāvacaro, kuddālo viya paññā, kuddālapīṭakaṃ viya saddhāpīṭakaṃ, palikhananakhaṇitti viya vipassanāpaññā, khaṇittiyā mūlacchedanaṃ viya vipassanāñāṇena avijjāmūlassa chindanakālo, khaṇḍākhāṇḍikaṃ chindanakālo viya khandhavasena diṭṭhakālo, phālanakālo viya maggañāṇena kilesānaṃ samugghāṭitakālo, masikaraṇakālo viya dharamānakapañcakkhandhakālo, mahāvāte opuṇitvā appavattanakālo viya upādinnakakkhandhānaṃ appaṭisandhikanirodhena nirujjhivā punabbhave paṭisandhiaggahaṇakālo daṭṭhabboti. Imasmīṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitaṃ.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

71. Dasame **tadahuposatheti** tasmīṃ ahu uposathe taṃ divasaṃ uposathe,

pannarasikauposathadivaseti vuttam hoti. **Upasaṅkamīti** uposathaṅgāni adhiṭṭhāya gandhamālādihattā upasaṅkami. **Handāti** vavassaggethe nipāto. **Divā divassāti** divasassa divā nāma majjhanho, imasmiṃ ṭhite majjhanhike kāleti attho. **Kuto nu tvam āgacchasīti** kiṃ karontī vicarasīti pucchati. **Gopālakuposathoti** gopālakehi saddhiṃ upavasanauposatho. **Nigaṇṭhuposathoti** nigaṇṭhānaṃ upavasanauposatho. **Ariyuposathoti** ariyānaṃ upavasanauposatho. **Seyyathāpi visākheti** yathā nāma, visākhe. **Sāyanhasamaye sāmikānaṃ gāvo niyyātetvāti** gopālakā hi devasikavetanena vā pañcāhadāsāhaaddhamāsamāsachamāsasaṃvaccharaparicchedena vā gāvo gahetvā rakkhanti. Idha pana devasikavetanena rakkhantaṃ sandhāyetaṃ vuttam – **niyyātetvāti** paṭicchāpetvā “etā vo gāvo”ti datvā. **Iti paṭisaṅcikkhatīti** attano gehaṃ gantvā bhuñjitvā mañce nipanno evaṃ paccavekkhati. **Abhijjhāsahagatenāti** taṇhāya sampayuttana. **Evaṃ kho, visākhe, gopālakuposatho hotīti** ariyuposathova ayaṃ, aparisuddhavitakkatāya pana gopālakauposathatṭhāne ṭhito. **Na mahapphaloti** vipākaphalena na mahapphalo. **Na mahānisamsoti** vipākānisamsena na mahānisamsa. **Na mahājutikoti** vipākobhāsena na mahāobhāso. **Na mahāvipphāroti** vipākavippphārassa amahantaṭāya na mahāvippphāro.

Samaṇajātikāti samaṇāyeva. **Param yojanasatanti** yojanasataṃ atikkamivā tato param. **Tesu daṇḍaṃ nikkhipāhīti** tesu yojanasatato parabhāgesu ṭhitesu sattesu daṇḍaṃ nikkhipa, nikkhittadaṇḍo hohi. **Nāhaṃ kvacani kassaci kiñcanatasminti** ahaṃ katthaci kassaci parassa kiñcanatasmim na homi. Kiñcanaṃ vuccati palibodho, palibodho na homīti vuttam hoti. **Na ca mama kvacani katthaci kiñcanatatthīti** mamāpi kvacani anto vā bahiddhā vā katthaci ekaparikkhārepi kiñcanatā natthi, palibodho natthi, chinnapalibodhohamasmīti vuttam hoti. **Bhogeti** mañcapīṭhayāgubhattādayo. **Adinnaṃyeva paribhuñjatīti** punadivase mañce nipajjantopi pīṭhe nisīdantopi yāguṃ pivantopi bhattaṃ bhuñjantopi te bhoge adinneyeva paribhuñjati. **Na mahapphaloti** nipphalo. **Byañjana**meva hi ettha sāvasesaṃ, attho pana niravaseso. **Evaṃ** upavutthassa hi uposathassa appamattakampi vipākaphalaṃ iṭṭhaṃ kantaṃ manāpaṃ nāma natthi. Tasmā nipphalotveva veditabbo. Sesapadesupi eseva nayo.

Upakkiliṭṭhassa cittassāti idam kasmā āha? Saṃkiliṭṭhena hi cittena upavuttho uposatho na mahapphalo hotīti dassitattā visuddhena cittena upavutthassa mahapphalatā anuññātā hoti. Tasmā yena kammaṭṭhānena cittaṃ visujjhati, taṃ cittavisodhanakammaṭṭhānaṃ dassetuṃ idamāha. Tattha **upakkamenāti** paccattapurisakārena, upāyena vā. **Tathāgataṃ anussaratīti** aṭṭhahi kāraṇehi tathāgataguṇe anussarati. Ettha hi **itipi so bhagavāti** so bhagavā itipi sīlena, itipi samādhināti sabbe lokiyalokuttarā buddhaguṇā saṅgahitā. **Arahantiādīhi** pāṭiyekkgaguṇāva niddiṭṭhā. **Tathāgataṃ anussarato cittaṃ pasīdatīti** lokiyalokuttare tathāgataguṇe anussarantassa cittuppādo pasanno hoti.

Cittassa upakkilesāti pañca nīvaraṇā. **Kakkanti** āmalakakakkaṃ. **Tajjaṃ vāyāmanti** tajjātikaṃ tadanucchavikaṃ kakkena makkhanaghaṃsanadhovanavāyāmaṃ. **Pariyodapanā hotīti** suddhabhāvakaṇaṃ hoti. Kiliṭṭhasmiṃ hi sīse pasādhanam pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamāno na sobhati, parisuddhe pana tasmim pasādhanam pasādhetvā nakkhattaṃ kīḷamāno sobhati, evameva kiliṭṭhacittena uposathaṅgāni adhiṭṭhāya uposatho upavuttho na mahapphalo hoti, parisuddhena pana cittena uposathaṅgāni adhiṭṭhāya upavuttho uposatho mahapphalo hotīti adhippāyena evamāha. **Brahmuposathaṃ upavasatīti** brahmā vuccati sammāsambuddho, tassa guṇānussaraṇavasena ayaṃ uposatho brahmuposatho nāma, taṃ upavasati. **Brahmunā saddhiṃ saṃvasatīti** sammāsambuddhena saddhiṃ saṃvasati. **Brahmañcassa ārabbhāti** sammāsambuddhaṃ ārabbha.

Dhammaṃ anussaratīti sahatantikaṃ lokuttaradhammaṃ anussarati. **Sottinti** kuruvindakasottim. Kuruvindakapāsānacunṇena hi saddhiṃ lākhaṃ yojetvā maṇike katvā vijjhivā suttana āvunivā taṃ maṇi kalāpapaṇṭim ubhato gahetvā piṭṭhim ghaṃsenti, taṃ sandhāya vuttam – “sottiṅca paṭicca”ti. **Cunṇanti** nhānīyacunṇaṃ. **Tajjaṃ vāyāmanti** ubbaṭṭanaghaṃsanadhovanādikaṃ tadanurūpavāyāmaṃ. **Dhammuposathanti** sahatantikaṃ navalokuttaradhammaṃ ārabbha upavutthattā ayaṃ uposatho “dhammuposatho”ti vutto. Idhāpi **pariyodapanāti** pade ṭhatvā purimanayeneva yojanā kātabbā.

Saṅghaṃ anussaratīti aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ guṇe anussarati. **Usmañca paṭiccāti** dve tayo vāre gāhāpitaṃ usumaṃ paṭicca. Usañcātipi pāṭho, ayamevattho. **Khāranti** chārikaṃ. **Gomayanti** gomuttaṃ vā ajalaṇḍikā vā. **Pariyodapanāti** idhāpi purimanayeneva yojanā kātabbā. **Saṅghuposathanti** aṭṭhannaṃ ariyapuggalānaṃ guṇe ārabha upavutthattā ayaṃ uposatho “saṅghuposatho”ti vutto.

Sīlānīti gahaṭṭho gahaṭṭhasīlāni, pabbajito pabbajitasīlāni. **Akhaṇḍānīti**ādīnaṃ attho visuddhimagge (visuddhi. 1.21) vitthāritova. **Vālaṇḍupakanti** assavālehi vā makacivālādīhi vā kataṃ aṇḍupakaṃ. **Tajjaṃ vāyāmanti** telena temetvā malassa tintabhāvaṃ ñatvā chārikaṃ pakkhipitvā vālaṇḍupakena ghaṃsanavāyāmo. Idha **pariyodapanāti** pade thatvā evaṃ yojanā kātabbā kiliṭṭhasmiñhi ādāse maṇḍitapasādhitopi attabhāvo olokiyamāno na sobhati, parisuddhe sobhati. Evameva kiliṭṭhena cittena upavuttho uposatho na mahapphalo hoti, parisuddhena pana mahapphalo hotīti. **Sīluposathanti** attano sīlānussaraṇavasena upavuttho uposatho sīluposatho nāma. **Sīlena saddhinti** attano pañcasīladasasīlena saddhiṃ. **Sīlañcassa ārabbhāti** pañcasīlaṃ dasasīlañca ārabha.

Devatā anussaratīti devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano saddhādiguṇe anussarati. **Ukkanti** uddhanaṃ. **Loṇanti** loṇamattikā. **Gerukanti** gerukacuṇṇaṃ. **Nālikasaṇḍāsanti** dhamananālikañceva parivattanasāṇḍasañca. **Tajjaṃ vāyāmanti** uddhane pakkhipanadhamanaparivattanādikaṃ anurūpaṃ vāyāmaṃ. Idha **pariyodapanāti** pade thatvā evaṃ yojanā veditabbā – saṃkiliṭṭhasuvaṇṇamayena hi pasādhanabhaṇḍena pasādhitā nakkhattaṃ kīlāmānā na sobhanti, parisuddhasuvaṇṇamayena sobhanti. Evameva saṃkiliṭṭhacittassa uposatho na mahapphalo hoti, parisuddhacittassa mahapphalo. **Devatuposathanti** devatā sakkhiṭṭhāne ṭhapetvā attano guṇe anussarantena upavutthauposatho devatuposatho nāma. Sesam imesu buddhānussatiādīsu kammaṭṭhānesu yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ sabbaṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.123 ādayo) vuttameva.

Pāṇātipātanti pāṇavadhaṃ. **Pahāyāti** taṃ pāṇātipātacetanāsāṅkhātāṃ dussīlyāṃ pajahitvā. **Paṭiviratāti** pahīnakālato paṭṭhāya tato dussīlyato oratā viratāva. **Nihitadaṇḍā nihitasatthāti** parūpaghātattṭhāya daṇḍaṃ vā satthaṃ vā ādāya avattanato nikkhattadaṇḍā ceva nikkhattasatthā cāti attho. Ettha ca ṭhapetvā daṇḍaṃ sabbampi avasesaṃ upakaraṇaṃ sattānaṃ vihiṃsanabhāvato satthanti veditabbaṃ. Yaṃ pana bhikkhū kattaradaṇḍaṃ vā dantakaṭṭhavāsīṃ vā pipphalakaṃ vā gahetvā vicaranti, na taṃ parūpaghātattṭhāya. Tasmā nihitadaṇḍā nihitasatthātveva saṅkhaṃ gacchanti. **Lajjīti** pāpajigucchanaḷakkhaṇāya lajjāya samannāgatā. **Dayāpannāti** dayāṃ mettacittataṃ āpannā. **Sabbapāṇabhūtāhitānukampīti** sabbe pāṇabhūte hitena anukampakā, tāya eva dayāpannatāya sabbesaṃ pāṇabhūtānaṃ hitacittakāti attho. **Ahampajjāti** ahampi ajja. **Imināpi aṅgenāti** imināpi guṇaṅgena. **Arahatam anukaromīti** yathā purato gacchantaṃ pacchato gacchanto anugacchati nāma, evaṃ ahampi arahantehi paṭhamaṃ kataṃ imaṃ guṇaṃ pacchā karonto tesam arahantānaṃ anukaromi. **Uposatho ca me upavuttho bhavissatīti** evaṃ karontena mayā arahatañca anukataṃ bhavissati, uposatho ca upavuttho bhavissati.

Adinnādānanti adinnassa parapariggahitassa ādānaṃ, theyyaṃ corikanti attho. Dinnameva ādiyantīti **dinnādāyī**. Cittenapi dinnameva paṭikaṅkhaṇṭīti **dinnapāṭikaṅkhī**. Thenetīti theno, na thenena **athenena**. Athenattāyeva **sucibhūtena**. **Attanāti** attabhāvena, athenaṃ sucibhūtaṃ attabhāvaṃ katvā viharantīti vuttaṃ hoti.

Abrahmacariyanti asetṭhacariyaṃ. Brahmaṃ seṭṭhaṃ ācāraṃ carantīti **brahmacārī**. **Ārācārīti** abrahmacariyato dūrācārī. **Methunāti** rāgapariyuṭṭhānavasena sadisattā methunakāti laddhavohārehi paṭisevitabbato methunoti saṅkhaṃ gatā asaddhammā. **Gāmadhammāti** gāmaṃvāsīnaṃ dhammā.

Musāvādāti alikavacanā tucchavacanā. Saccam vadantīti **saccavādī**. Saccena saccam saṃdahanti ghaṭṭentīti **saccasandhā**, na antarantarā musā vadantīti attho. Yo hi puriso kadāci musāvādaṃ vadati, kadāci saccam. Tassa musāvādena antaritattā saccam saccena na ghaṭṭiyati. Tasmā na so saccasandho. Ime pana na tādisā, jīvitahetupi musā avatvā saccena saccam saṃdahantiyevāti saccasandhā. **Thetāti**

thirā, ʒhitakathāti attho. Eko puggalo haliddirāgo viya thusarāsīmhi nikhātakhāṇu viya assapiṭṭhe ʒhapitakumbhaṇḍamiva ca na ʒhitakatho hoti. Eko pāsāṇalekhā viya indakhīlo viya ca ʒhitakatho hoti, asinā sīsam chindantepi dve kathā na katheti. Ayaṃ vuccati theto. **Paccayikāti** pattiyāyitabbakā, saddhāyikāti attho. Ekacco hi puggalo na paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukena nāmā” ti vutte “mā tassa vacanam saddahathā” ti vattabbatam āpajjati. Eko paccayiko hoti, “idaṃ kena vuttam, asukenā” ti vutte “yadi tena vuttam, idameva pamāṇam, idāni paṭikkhipitabbam natthi, evamevam ida” nti vattabbatam āpajjati. Ayaṃ vuccati paccayiko. **Avisaṃvādakā lokassāti** tāya saccavāditāya lokaṃ na visaṃvādentīti attho.

Surāmerayamajjapamādaṭṭhānanti surāmerayamajjānam pānacetanāsāṅkhātāṃ pamādakāraṇam. **Ekabhattikāti** pātārāsabhattam sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātārāsabhattam antomajjhanhikena paricchinnam, itaram majjhanhikato uddham antoarūṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattam bhuñjamānāpi ekabhattikāva honti. Tam sandhāya vuttam – “ekabhattikā” ti. Rattibhojanam ratti, tato uparatāti **rattūparatā**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanam vikālabhojanam nāma, tato viratattā **viratā vikālabhojanā**.

Sāsanassa ananulomattā visūkam paṭāṇibhūtam dassananti visūkadassanam, attanā naccananaccāpanādivasena naccaṅca gītaṅca vāditaṅca, antamaso mayūranaccanādivasenāpi pavattānam naccādīnam visūkabhūtam dassanaṅcāti **naccagītavāditavisūkadassanam**. Naccādīni hi attanā payojetum vā parehi payojāpetum vā payuttāni passitum vā neva bhikkhūnam, na bhikkhūnam vaṭṭanti.

Mālādīsu mālāti yaṃkiñci puppham. **Gandhanti** yaṃkiñci gandhajātam. **Vilepananti** chavirāgakaraṇam. Tattha piḷandhanto **dhāreti** nāma, ūnaṭṭhānam pūrento **maṇḍeti** nāma, gandhavasena chavirāgavasena ca sādiyanto **vibhūseti** nāma. **Ṭhānam** vuccati kāraṇam, tasmā yāya dussilyacetanāya tāni mālādhāraṇādīni mahājano karoti, tato paṭiviratāti attho. **Uccāsayanam** vuccati pamāṇātikantam, **mahāsayanam** akappiyattharaṇam, tato paṭiviratāti attho.

Kīvamahapphaloti kittakam mahapphalo. Sesapadesupi eseva nayo. **Pahūtarattaratanānanti** pahūtena rattasaṅkhātena ratanena samannāgatānam, sakalajambudīpatalam bheritalasadisam katvā kaṭippamaṇehi sattahi ratanehi pūritānanti attho. **Issariyādhippaccanti** issarabhāvena vā issariyameva vā ādhippaccam, na ettha sāhasikakammantipi issariyādhippaccam. **Rajjam kāreyyāti** evarūpam cakkavattirajjam kāreyya. **Āṅgānanti**ādīni tesam janapadānam nāmāni. **Kalam nāgghati soḷasinti** ekaṃ ahorattam upavutthauposathe puñṇam soḷasabhāge katvā tato ekaṃ bhāgaṅca na agghati. Ekarattuposathassa soḷasiyā kalāya yaṃ vipākaphalam, tamyeva tato bahutaram hotīti attho. **Kapaṇanti** parittakam.

Abrahmacariyāti asetṭhacariyato. **Rattim na bhuñjeyya vikālabhojananti** uposatham upavasanto rattibhojanaṅca divāvīkālabhojanaṅca na bhuñjeyya. **Mañce chamāyaṃva sayetha santhateti** muṭṭhihatthapādake kappiyamañce vā sudhādi-parikkammakatāya bhūmiyam vā tiṇapaṇṇapalālādīni santharivā kate santhate vā sayethāti attho. **Etam hi aṭṭhaṅgikamāhuposathanti** evam pāṇātipātādīni asamācarantena upavuttham uposatham aṭṭhahi aṅgehi samannāgatattā aṭṭhaṅgikanti vadanti. Tam pana upavasantena “sve uposathiko bhavissāmī” ti ajeva “idaṅca idaṅca kāreyyāthā” ti āhārādividhānam vicāretabbam. Uposathadivase pātova bhikkhussa vā bhikkhuniyā vā dasasīlalakkhaṇaṅṅuno upāsakassa vā upāsikāya vā santike vācam bhindivā uposathāṅgāni samādātābāni. Pāḷim ājanantena pana “buddhapaññattam uposatham adhiṭṭhāmī” ti adhiṭṭhātabbam. Añṇam alabhantena attanāpi adhiṭṭhātabbam, vacībhedo pana kātabboveva. Uposatham upavasantena parūparodhapaṭisamyuttā kammantā na vicāretabbā, āyavayagaṇanam karontena na vītināmetabbam, gehe pana āhāram labhitvā nīcabbhikkhūnā viya paribhuñjitvā vihāram gantvā dhammo vā sotabbo, aṭṭhatimsāya ārammaṇesu añṇataram vā manasikātabbam.

Sudassanāti sundaradassanā. **Obhāsanti** obhāsamānā. **Anupariyantī**ti vicaranti. **Yāvatā**ti yattakaṃ ṭhānaṃ. **Antalikkhagā**ti ākāsaṅgamā. **Pabhāsanti**ti jotanti pabhā muñcanti. **Disāvirocanā**ti sabbadisāsu virocāmānā. Atha vā **pabhāsanti**ti disāhi disā obhāsanti. **Virocanā**ti virocāmānā. **Veḷuriyanti** maṇīti vatvāpi iminā jātimaṇibhāvaṃ dasseti. Ekavassikaveḷuvaṇṇaṇhi veḷuriyaṃ jātimaṇi nāma. Taṃ sandhāyevamāha. **Bhaddakanti** laddhakaṃ. **Siṅgīsuvaṇṇanti** gosīṅgasadisam hutvā uppannattā evaṃ nāmakam suvaṇṇam. **Kaṅcananti** pabbateyyam pabbate jātasuvaṇṇam. **Jātarūpanti** satthuvaṇṇasuvaṇṇam. **Haṭakanti** kipillikāhi nīhaṭasuvaṇṇam. **Nānubhavanti**ti na pāpuṇanti. **Candappabhā**ti sāmīatthe paccattam, candappabhāyāti attho. **Upavassuposathanti** upavasitvā uposatham. **Sukhudrayānī**ti sukhaphalāni sukhavedaniyāni. **Saggamupenti** ṭhānanti saggasaṅkhātamaṃ ṭhānam upagacchanti, kenaci aninditā hutvā devaloke uppajjanti attho. Sesamettha yaṃ antarantarā na vuttam, taṃ vuttānusārenea veditabbanti.

Mahāvaggo dutiyo.

(8) 3. Ānandavaggo

1. Channasuttavaṇṇanā

72. Tatiyassa paṭhame **channoti** evaṃnāmako channaparibbājako. **Tumhepi, āvusoti,** āvuso, yathā mayam rāgādīnam pahānam paññāpema, kiṃ evam tumhepi paññāpethāti pucchati. Tato thero “ayaṃ paribbājako amhe rāgādīnam pahānam paññāpemāti vadati, natthi panetaṃ bāhiraṣamaye”ti taṃ paṭikkhipanto **mayam kho, āvusoti**ādīmāha. Tattha **khoti** avadhāraṇatthe nipāto, mayameva paññāpemāti attho. Tato paribbājako cintesi “ayaṃ thero bāhiraṣamayaṃ luñcivā haranto ‘mayamevā’ti āha. Kiṃ nu kho ādīnavam disvā ete etesaṃ pahānam paññāpentī”ti. Atha theram pucchanto **kiṃ pana tumheti**ādīmāha. Thero tassa byākaronto **ratto khoti**ādīmāha. Tattha **attatthanti** diṭṭhadhammikasaṃparāyikaṃ lokiyalokuttaram attano attham. Paratthaubhayatthesupi eseva nayo.

Andhakarānotiādīsu yassa rāgo uppajjati, taṃ yathābhūtaḍassananivāraṇena andham karotīti andhakarāṇo. Paññācakkhum na karotīti **acakkhukarāṇo**. Nāṇam na karotīti **aññāpakarāṇo**. Kammassakatapaññā jhānapaññā vipassanāpaññāti imā tisso paññā appavattikarāṇena nirodhetīti **paññānirodhiko**. Aniṭṭhaphaladāyakkattā dukkhasaṅkhātassa vighātasseeva pakkhe vattatīti **vighātapakkhiko**. Kilesanibbānaṃ na saṃvattetīti **anibbānasamvattaniko**. **Alaṅca panāvuso ānanda, appamādāyāti,** āvuso ānanda, sace evarūpā paṭipadā atthi, alaṃ tumhākaṃ appamādāya yuttam anucchavikaṃ, appamādaṃ karoṭha, āvusoti therassa vacanaṃ anumoditvā pakkāmi. Imasmiṃ sutte ariyamaggo lokuttaramissako kathito. Sesamettha uttānatthamevāti.

2. Ājīvakasuttavaṇṇanā

73. Dutīye **tena hi gahapatī**ti thero kira cintesi – “ayaṃ idha āgacchanto na aññātukāmo hutvā āgami, pariggaṇhanattham pana āgato. Iminā pucchitapañham imināva kathāpessāmī”ti. Iti taṃyeva katham kathāpetukāmo **tena hī**tiādīmāha. Tattha **tena hī**ti kāraṇāpadeso. Yasmā tvam evam pucchasi, tasmā taññevettha paṭipucchāmīti. **Kesam notī** katamesam nu. **Sadhammukkaṃsanā**ti attano laddhiyā ukkhipitvā ṭhapanā. **Paradhammāpasādanā**ti paresam laddhiyā ghaṭṭanā vambhanā avakkhipanā. **Āyataneva dhammadesanā**ti kāraṇasmiṃyeva dhammadesanā. **Attho ca vuttoti** mayā pucchitapañhāya attho ca pakāsito. **Attā ca anupanī**toti amhe evarūpāti evam attā ca na upanīto. Nupanītotipi pāṭho.

3. Mahānāmasakkasuttavaṇṇanā

74. Tatiye **gilānā vuṭṭhitoti** gilāno hutvā vuṭṭhito. **Gelaññāti** gilānabhāvato. **Upasaṅkamī**ti

bhuttapātarāso mālāgandhādīni ādāya mahāparivāraparivuto upasaṅkami. **Bāhāyaṃ gahetvā** na bāhāyaṃ gahetvā ākaḍḍhi, nisinnāsanato vuṭṭhāya tassa santikaṃ gantvā dakkhiṇabāhāyaṃ aṅguṭṭhakena saññaṃ datvā ekamantaṃ apanesīti veditabbo. Athassa “sekhampi kho, mahānāma, sīla”ntiādīnā nayena sattannaṃ sekhānaṃ sīlaṅca samādhiṅca paññaṅca kathetvā upari arahattaphalavasena asekhā sīlasamādhipaññāyo kathento – “sekhasamādhitō sekhaṃ vipassanāññaṃ asekhāṅca phalaññaṃ pacchā, sekhavipassanāññaṇato ca asekhaphalasangādhi pacchā uppajjati”ti dīpesi. Yāni pana sampayuttāni samādhiññaṇāni, tesam apacchā apure uppatti veditabbāti.

4. Nigaṇṭhasuttavaṇṇanā

75. Catutthe **kūṭāgārasālāyanti** dve kaṇṇikā gahetvā haṃsavatṭakacchannena katāya gandhakuṭiyā. **Aparisesaṃ nāṇadassanaṃ paṭijānāti**ti appamattakampi asesetvā sabbam nāṇadassanaṃ paṭijānāti. **Satataṃ samitanti** sabbakālaṃ nirantaram. **Nāṇadassanaṃ paccupaṭṭhanti** sabbaññutaññaṇaṃ mayham upaṭṭhitamevāti dasseti. **Purāṇānaṃ kammānanti** āyūhitakammānaṃ. **Tapasā byantībhāvanti** dukkaratapena vigatantakaraṇaṃ. **Navānaṃ kammānanti** idāni āyūhitabbakammānaṃ. **Akaraṇāti** anāyūhanena. **Setughātanti** padaghātaṃ paccayaghātaṃ katheti. **Kammakkhayā dukkhakkhayoti** kammavattakkhayena dukkhakkhayo. **Dukkhakkhayā vedanākkhayoti** dukkhavattakkhayena vedanākkhayo. Dukkhavattasmiñhi khīṇe vedanāvattampi khīṇameva hoti. **Vedanākkhayā sabbam dukkham nijjīṇaṃ bhavissati**ti vedanākkhayena pana sakalavattadukkham nijjīṇameva bhavissati. **Sandiṭṭhikāyāti** sāmam passitabbāya paccakkhāya. **Nijjarāya visuddhiyāti** kilesajīraṇakapaṭipadāya kilese vā nijjīraṇato nijjarāya sattānaṃ visuddhiyā. **Samatikkamo hoti**ti sakalassa vattadukkhasa atikkamo hoti. **Idha, bhante, bhagavā kimāhāti**, bhante, bhagavā imāya paṭipattiyā kimāha, kiṃ etaṃyeva kilesanijjīraṇakapaṭipadaṃ paññapeti, udāhu aññanti pucchati.

Jānatāti anāvarenaññaṇena jānantena. **Passatāti** samantacakkhunā passantena. **Visuddhiyāti** visuddhisampāpanatthāya. **Samatikkamāyāti** samatikkamanatthāya. **Atthaṅgamāyāti** attham gamanatthāya. **Nāyassa adhigamāyāti** saha vipassanāya maggassa adhigamanatthāya. **Nibbānassa sacchikiriyāyāti** apaccayanibbānassa sacchikaraṇatthāya. **Navānaṃ kammaṃ na karotīti** navam kammaṃ nāyūhati. **Purāṇānaṃ kammanti** pubbe āyūhitakammaṃ. **Phussa phussa byantī karotīti** phusitvā phusitvā vigatantaṃ karoti, vipākaphassaṃ phusitvā phusitvā taṃ kammaṃ khepetīti attho. **Sandiṭṭhikāti** sāmam passitabbā. **Akālīkāti** na kālantare kiccakārikā. **Ehipassikāti** “ehi passā”ti evam dassetuṃ yuttā. **Opaneyyikāti** upanaye yuttā allīyitabbayuttā. **Paccattaṃ veditabbā viññūhīti** paṇḍitehi attano attano santāneyeva jānitabbā, bālehi pana dujjānā. Iti sīlavasena dve maggā, dve ca phalāni kathitāni. Sotāpannasakadāgāmino hi sīlesu paripūrakārinoti. **Viviceva kāmehi**tiādīkāya pana samādhisampadāya tayo maggā, tīni ca phalāni kathitāni. Anāgāmī ariyasāvako hi samādhimhi paripūrakārīti vutto. **Āsavānaṃ khayāti**ādīhi arahattaphalaṃ kathitaṃ. Keci pana sīlasamādhayopi arahattaphalasampayuttāva idha adhippetā. Ekekassa pana vasena paṭipattidassanattham visuṃ visuṃ tanti āropitāti.

5. Nivesakasuttavaṇṇanā

76. Pañcame **amaccāti** suhajjā. **Nātīti** sassusasurapakkhikā. **Sālohitāti** samānalohitā bhātībhaginiādayo. **Aveccappasādeti** guṇe avecca jānitvā uppanne acalappasāde. **Aññathattanti** bhāvaññathattaṃ. **Pathavidhātuyāti**ādīsu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākārahūtāya pathavidhātuyā, dvādasasu koṭṭhāsesu yūsagatāya ābandhanabhūtāya āpodhātuyā, catūsu koṭṭhāsesu paripācanabhūtāya tejodhātuyā, chasu koṭṭhāsesu vitthambhanabhūtāya vāyodhātuyā siyā aññathattaṃ. **Na tvevāti** imesaṃ hi catunnaṃ mahābhūtaṃ aññamaññabhāvūpagamanena siyā aññathattaṃ, ariyasāvakassa pana na tveva siyāti dasseti. Ettha ca **aññathattanti** pasādaññathattaṅca gatiāññathattaṅca. Tañhi tassa na hoti, bhāvaññathattaṃ pana hoti. Ariyasāvako hi manusso hutvā devopi hoti brahmāpi. Pasādo panassa bhavantarepi na vigacchati, na ca apāyagatisaṅkhātaṃ gatiāññathattaṃ pāpuṇāti. Satthāpi tadeva dassento **tatridaṃ aññathattanti**ādīmāha. Sesamettha uttānatthamevāti.

6. Paṭhamabhavasuttavaṇṇanā

77. Chaṭṭhe **kāmadhātuvepakkanti** kāmadhātuyā vipaccanakam. **Kāmabhavoti** kāmadhātuyam upapattibhavo. **Kammaṃ khetanti** kusalākusalakammaṃ viruṇaṇṇāṭṭhena khettaṃ. **Viññāṇaṃ bījanti** sahaṇṇāṭṭhaṃ abhisāṅkhāraviññāṇaṃ viruṇaṇṇāṭṭhena bījaṃ. **Tañhā snehoti** paggaṇṇāṇānubrūhanavasena tañhā udakaṃ nāma. **Avijjānīvaraṇānanti** avijjāya āvaritānaṃ. **Tañhāsamojanānanti** tañhābandhanena baddhānaṃ. **Hīnāya dhātuyāti** kāmadhātuyā. **Viññāṇaṃ patiṭṭhitanti** abhisāṅkhāraviññāṇaṃ patiṭṭhitaṃ. **Majjhīmāya dhātuyāti** rūpadhātuyā. **Paṇītāya dhātuyāti** arūpadhātuyā. Sesamettha uttānatthamevāti.

7. Dutiyabhavasuttavaṇṇanā

78. Sattame **cetanāti** kammacetanā. **Patthanāpi** kammaapatthanāva. Sesam purimasadisamevāti.

8. Sīlabbatasuttavaṇṇanā

79. Aṭṭhame **sīlabbatanti** sīlañceva vatañca. **Jīvanti** dukkarakārikānuyogo. **Brahmacariyanti** brahmacariyavāso. **Upaṭṭhānasāranti** upaṭṭhānena sāraṃ, “idaṃ varaṃ idaṃ niṭṭhā”ti evaṃ upaṭṭhitanti attho. **Saphalanti** saudrayaṃ savaḍḍhikaṃ hotīti pucchati. **Na khvettha, bhante, ekamsenāti**, bhante, na kho ettha ekamsena byākātabbanti attho. **Upaṭṭhānasāraṃ sevato**ti idaṃ sāraṃ varaṃ niṭṭhāti evaṃ upaṭṭhitaṃ sevamānassa. **Aphalanti** iṭṭhaphalena aphalaṃ. Ettāvataṃ kammavādikiriyaṇṇānaṃ pabbajjaṃ ṭhapetvā seso sabbopi bāhirakasamayo gahito hoti. **Saphalanti** iṭṭhaphalena saphalaṃ saudrayaṃ. Ettāvataṃ imaṃ sāsanaṃ ādiṃ katvā sabbāpi kammavādikiriyaṇṇānaṃ pabbajjā gahitā. **Na ca panassa sulabharūpo samasamo paññāyāti** evaṃ sekkhabhūmiyaṃ ṭhatvā pañhaṃ kathento assa ānandassa paññāya samasamo na sulabhoti dasseti. Imasmim sutte sekkhabhūmi nāma kathitāti.

9. Gandhajātasuttavaṇṇanā

80. Navame **etadavocāti** pacchābhattaṃ piṇḍapātaṭṭhikanto dasabalassa vattaṃ dassetvā attano divāvihāraṭṭhānaṃ gantvā “imasmiṃ loke mūlagandho nāma atthi, sārāgandho nāma atthi, pupphagandho nāma atthi. Ime pana tayopi gandhā anuvātaṃyeva gacchanti, na paṭivātaṃ. Atthi nu kho kiñci, yassa paṭivātaṃpi gandho gacchati”ti cintetvā aṭṭhannaṃ varānaṃ gahaṇakāleyeva kaṅkhuppattisamaye upasaṅkamanavarassa gahitattā takkhaṇaṃyeva divāṭṭhānato vuṭṭhāya satthu santikaṃ gantvā vanditvā ekamantaṃ nisinnaṃ uppannāya kaṅkhāya vinodanattaṃ etaṃ “tīnimāni, bhante”tiādivacanaṃ avoca. Tattha **gandhajātānīti** gandhajātiyo. **Mūlagandhoti** mūlavatthuko gandho, gandhasampannaṃ vā mūlameva mūlagandho. Tassa hi gandho anuvātaṃ gacchati. Gandhassa pana gandho nāma natthi. **Sārāgandhapupphagandhesupi** eseva nayo. **Atthānanda, kiñci gandhajātanti** ettha saraṇagamaṇādayo guṇavaṇṇabhāsanavasena disāgāmitāya gandhasadisattā gandhā, tesam vatthubhūto puggalo gandhajātaṃ nāma. **Gandho gacchati**ti vaṇṇabhāsanavasena gacchati. **Sīlavāti** pañcasīlena vā dasasīlena vā sīlavā. **Kalyāṇadhammoti** teneva sīladhammena kalyāṇadhammo sundaradhammo. **Vigatamalamaccherenāti**ādīnaṃ attho visuddhimagge (visuddhi. 1.160) vitthāritova. **Disāsūti** catūsu disāsu catūsu anudisāsu. **Samaṇabrāhmaṇāti** samitapāpabāhitapāpā samaṇabrāhmaṇā.

Na pupphagandho paṭivātametiti vassikapupphādīnaṃ gandho paṭivātaṃ na gacchati. **Na candanaṃ tagaramallikā vāti** candanataṅgaramallikānaṃpi gandho paṭivātaṃ na gacchati attho. Devalokepi phūṭasumanā nāma hoti, tassā pupphitadvise gandho yojanasataṃ ajjhottharati. Sopi paṭivātaṃ vidatthimattampi ratanamattampi gantaṃ na sakkotīti vadanti. **Satañca gandho paṭivātameti**ti satañca paṇḍitānaṃ buddhapaccekaṃ buddhabuddhaputtānaṃ sīlādiguṇagandho paṭivātaṃ gacchati. **Sabbā disā sappuriso pavāyati**ti sappuriso paṇḍito sīlādiguṇagandhena sabbā disā pavāyati, sabbā disā gandhena avattharati attho.

10. Cūlanikāsuttavaṇṇanā

81. Dasamassa duvidho nikkhepo atthupattikopi pucchāvasikopi. Kataraatthupattiyam kassa pucchāya kathitanti ce? Aruṇavatisuttantaatthupattiyam (saṃ. ni. 1.185 ādayo) ānandattherassa pucchāya kathitam. Aruṇavatisuttanto kena kathitoti? Dvīhi buddhehi kathito sikhinā ca bhagavatā amhākañca satthārā. Imasmā hi kappā ekatiṃsakappamatthake aruṇavatinagare aruṇavato rañño pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṃ nibbattivā paripakke ñāṇe mahābhinnikkhamanam nikkhamitvā sikhī bhagavā bodhimaṇḍe sabbaññutaññānam paṭivijjhivā pavattitavaradhammacakko aruṇavatiṃ nissāya viharanto ekadivasam pātova sarīrappaṭijjaganam katvā mahābhikkhusaṅghaparivāro “aruṇavatiṃ piṇḍāya pavisissāmī”ti nikkhamitvā viharadvārakoṭṭhakasamīpe ṭhito abhibhum nāma aggasāvakaṃ āmantesi – “atippago kho, bhikkhu, aruṇavatiṃ piṇḍāya pavisitum, yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāmā”ti. Yathāha –

“Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā araham sammāsambuddho abhibhum bhikkhum āmantesi – ‘āyāma, brāhmaṇa, yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissāma, na tāva bhattakālo bhavissatī’ti. ‘Evam, bhante’ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā araham sammāsambuddho abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko tenupasaṅkamissū”ti (saṃ. ni. 1.185).

Tattha mahābrahmā sammāsambuddham disvā attamano paccuggamanam katvā brahmāsanam paññāpetvā adāsi, therassāpi anucchavikam āsanam paññāpayimsu. Nisīdi bhagavā paññatte āsane, theropi attano paññattāsane nisīdi. Mahābrahmāpi dasabalam vanditvā ekamantam nisīdi.

Atha kho, bhikkhave, sikhī bhagavā abhibhum bhikkhum āmantesi – “paṭibhātu tam, brāhmaṇa, brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammīkathāti. ‘Evam, bhante’ti kho, bhikkhave, abhibhū bhikkhu sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissuṇitvā brahmuno ca brahmaparisāya ca brahmapārisajjānañca dhammiṃ katham katesi. There dhammam kathente brahmagaṇā ujjhāyimsu – “cirassañca mayam satthu brahmalokāgamanam labhimha, ayañca bhikkhu ṭhapetvā satthāram sayam dhammakatham ārabhī”ti.

Satthā tesam anattamanabhāvam ñatvā abhibhum bhikkhum etadavoca – “ujjhāyanti kho te, brāhmaṇa, brahmā ca brahmaparisā ca brahmapārisajjā ca. Tena hi tvam – brāhmaṇa, bhiyyosomattāya samvejehī”ti. Thero satthu vacanam sampaṭicchitvā anekavihitam iddhivikubbanam katvā sahasilokadhātuṃ sarena viññāpento “ārambhatha nikkamathā”ti (saṃ. ni. 1.185) gāthādvayam abhāsi. Kim pana katvā thero sahasilokadhātuṃ viññāpesīti? Nīlakaṣiṇam tāva samāpajjitvā sabbattha andhakāram phari, tato “kimidaṃ andhakāra”nti sattānam ābhoge uppanne ālokaṃ dassesi. “Kim āloko aya”nti vicinānaṃ attānam dassesi, sahasacakkavāle devamanussā añjaliṃ paggaṇhitvā paggaṇhitvā theramyeva namassamānā aṭṭhamasu. Thero “mahājano mayham dhammam desentassa saram suṇātū”ti imā gāthā abhāsi. Sabbe oṣāya parisāya majjhe nisīditvā dhammam desentassa viya saddam assosum. Atthopi nesam pākato ahosi.

Atha kho bhagavā saddhiṃ therena aruṇavatiṃ paccāgantvā piṇḍāya caritvā pacchābhattam piṇḍapātapaṭikkanto bhikkhusaṅgham pucchi – “assuttha no tumhe, bhikkhave, abhibhussa bhikkhuno brahmaloke ṭhitassa gāthāyo bhāsamānassā”ti. Te “āma, bhante”ti paṭijānitvā sutabhāvam āvikarontā tadeva gāthādvayam udāhariṃsu. Satthā “sādhū sādhū”ti sādhukāram datvā desanam niṭṭhapesi. Evam tāva idaṃ sutam ito ekatiṃsakappamatthake sikhinā bhagavatā kathitam.

Amhākaṃ pana bhagavā sabbaññutam patto pavattitavaradhammacakko sāvattiṃ upanissāya jetavane viharanto jeṭṭhamūlamāsapuṇṇamadivase bhikkhū āmantetvā imam aruṇavatisuttam paṭṭhapesi. Ānandatthero bījanim gahetvā bījayamāno ṭhitakova ādito paṭṭhāya yāva pariyoṣānā ekabyañjanampi

ahāpetvā sakalasuttam uggaṇhi. So punadivase piṇḍapātapaṭikkanto dasabalassa vattam dassetvā attano divāvihārattḥānam gantvā saddhivihārikantevāsikesu vattam dassetvā pakkantesu hiyyo kathitam aruṇavatisuttam āvajjento nisīdi. Athassa sabbam suttam vibhūtam upaṭṭhāsi. So cintesi – “sikhissa bhagavato aggasāvako brahmaloke ṭhatvā cakkavālasahassee andhakāram vidhametvā sarīrobhāsam dassetvā attano saddam sāvento dhammakatham kathesīti hiyyo sathhārā kathitam, sāvakassa tāva visayo evarūpo, dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutam patto pana sammāsambuddho kittakam ṭhānam sarena viññāpeyyā”ti. So evam uppannāya vimatiyā vinodanattam taṅkhaṇeyeva bhagavantam upasaṅkamitvā tamattam pucchi. Etamattam dassetum **atha kho āyasmā ānandoti** vuttam.

Tattha **sammukhāti** sammukhībhūtena mayā etaṃ sutam, na dūtaparamparāyāti iminā adhippāyena evamāha. **Kīvatakam pahoti sarena viññāpetunti** kittakam ṭhānam sarīrobhāsenā vihatandhakāram katvā sarena viññāpetum sakkoti. **Sāvako so, ānanda, appameyyā tathāgatāti** idaṃ bhagavā iminā adhippāyenāha – ānanda, tvam kiṃ vadesi, so padesaññaṇe ṭhito sāvako. Tathāgatā pana dasa pāramiyo pūretvā sabbaññutaññānam pattā appameyyā. So tvam nakhasikhāya paṃsum gahetvā mahāpathavipaṃsunā saddhiṃ upamento viya kiṃ nāmetam vadesi. Añña hi sāvakanam visayo, añña buddhānam. Añña sāvakanam gocaro, añña buddhānam. Añña sāvakanam balaṃ, añña buddhānanti. Iti bhagavā iminā adhippāyena appameyyabhāvam vatvā tuṅhī ahoṣi.

Thero dutiyampi pucchi. Sathhā, “ānanda, tvam tālacchiddam gahetvā anantākāsenā upamento viya, cātakasakuṇam gahetvā diyaḍḍhayaḥjanasatikena supaṇṇarājena upamento viya, hatthisoṇḍāya udakam gahetvā mahāgaṅgāya upamento viya, caturatanike āvāṭe udakam gahetvā sattahi sarehi upamento viya, nāḷikodanamattalābhiṃ manussam gahetvā cakkavattirañña upamento viya, paṃsupisācakaṃ gahetvā sakkena devarañña upamento viya, khajjopanakappabham gahetvā sūriyappabhāya upamento viya kiṃ nāmetam vadesīti dīpento dutiyampi appameyyabhāvameva vatvā tuṅhī ahoṣi. Tato thero cintesi – “sathhā mayā pucchito na tāva kathesi, handa nam yāvataṭiyam yācitvā buddhasīhanādam nadāpessāmī”ti. So tatiyampi yāci. Tam dassetum **tatiyampi khotiādi** vuttam. Athassa bhagavā byākaronto **sutā te ānandātiādimāha**. Thero cintesi – “sathhā me ‘sutā te, ānanda, sahasī cūḷanikā lokadhātū’ti ettakameva vatvā tuṅhī jāto, idāni buddhasīhanādam nadissatī”ti so sathhāram yācanto **etassa bhagavā kālotiādimāha**.

Bhagavāpissa vitthārakatham kathetum **tena hānandātiādimāha**. Tattha **yāvatāti** yattakam ṭhānam. **Candimasūriyāti** candimā ca sūriyo ca. **Pariharantīti** vicarantī. **Disā bhantīti** sabbadisā obhāsanti. **Virocanāti** virocamaṇā. Ettāvatā ekacakkavālam paricchinditvā dassitam hoti. Idāni tam sahasagunam katvā dassento **tāva sahasadhā lokoti** āha. **Tasmim sahasadhā loketi** tasmim sahasacakkavāle. **Sahasam cātumahārājikānanti** sahasam cātumahārājikanam devalokanam. Yasmā pana eekasmim cakkavāle cattāro cattāro mahārājāno, tasmā **cattāri mahārājasahasānīti** vuttam. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Cūḷanikāti** khuddikā. Ayam sāvakanam visayo. Kasmā panesā ānītāti? Majjhimikāya lokadhātuyā paricchadadassanattam.

Yāvatāti yattakā. **Tāva sahasadhāti** tāva sahasabhāgena. **Dvisahasī majjhimikā lokadhātūti** ayam sahasacakkavāḷāni sahasabhāgena gaṇetvā dasasatasahasacakkavāḷaparimāṇā dvisahasī majjhimikā nāma lokadhātu. Ayam sāvakanam avisayo, buddhānameva visayo. Ettakepi hi ṭhāne tathāgatā andhakāram vidhametvā sarīrobhāsam dassetvā sarena viññāpetum sakkontīti dīpeti. Ettakena buddhānam jātikkhetam nāma dassitam. Bodhisattānañhi pacchimabhāve devalokato cavitvā mātukucchiyam paṭisandhiggahaṇadivase ca kucchito nikkhamanadivase ca mahābhinnikkhamanadivase ca sambodhidhammacakkappavattanaāyusāṅkhāravossajjanaparibbānadivasesu ca ettakam ṭhānam kampati.

Tisahasī mahāsahasīti sahasito paṭṭhāya tatiyāti tisahasī, sahasam sahasadhā katvā gaṇitam majjhimikam sahasadhā katvā gaṇitattā mahantehi sahassehi gaṇitāti mahāsahasī. Ettāvatā koṭisatasahasacakkavāḷaparimāṇo loko dassito hoti. Bhagavā ākaṅkhamāno ettake ṭhāne andhakāram

vidhametvā sarīrobhāsaṃ dassetvā sarena viññāpeyyāti. Gaṇakaputtatissatthero pana evamāha – “na tisahassimahāsahassilokadhātuyā evaṃ parimāṇaṃ. Idañhi ācariyānaṃ sajjhāyamuḷhakaṃ vācāya pariḥīnaṭṭhānaṃ, dasakoṭisatasahassacakkavāḷaparimāṇaṃ pana ṭhānaṃ tisahassimahāsahassilokadhātu nāma”ti. Ettāvātā hi bhagavatā āṇakkhettaṃ nāma dassitaṃ. Etasmiñhi antare āṭṭhānāṭṭhāyaparittaisigiliparittadhajaggaparittabojjhaṅgaparittakhandhaparittamoraparittamettaparittaratanaṭṭhānaṃ āṇā pharati. **Yāvātā pana ākaṅkheyyāti** yattakaṃ ṭhānaṃ iccheyya, iminā visayakkhettaṃ dasseti. Buddhānañhi visayakkhettaṃ pamāṇaparicchedo nāma natthi, natthikabhāve cassa imaṃ opammaṃ āharanti – koṭisatasahassacakkavāḷamhi yāva brahmalokā sāsapehi pūretvā sace koci puratthimāya disāya ekacakkavāḷe ekaṃ sāsapaṃ pakkhipanto āgaccheyya, sabbepe te sāsapā parikkhayaṃ gaccheyyumaṃ, na tveva puratthimāya disāya cakkavāḷāni. Dakkhiṇādīsupi eseva nayo. Tattha buddhānaṃ avisayo nāma natthi.

Evaṃ vutte thero cintesi – “sattā evamāha – ‘ākaṅkhamāno, ānanda, tathāgato tisahassimahāsahassilokadhātumaṃ sarena viññāpeyya, yāvātā pana ākaṅkheyyā’ti. Visamo kho panāyaṃ loko, anantāni cakkavāḷāni, ekasmiṃ ṭhāne sūriyo uggato hoti, ekasmiṃ ṭhāne majjhe ṭhito, ekasmiṃ ṭhāne atthaṅgato. Ekasmiṃ ṭhāne paṭhamayāmo hoti, ekasmiṃ ṭhāne majjhimayāmo, ekasmiṃ ṭhāne pacchimayāmo. Sattāpi kammappasutā, khiddāpasutā, āhārappasutāti evaṃ tehi tehi kāraṇehi vikkhittā ca pamattā ca honti. Kathaṃ nu kho te sattā sarena viññāpeyyā’ti. So evaṃ cintetvā vimaticchedanattaṃ tathāgataṃ pucchanto **yathā kathaṃ panāti**ādīmāha.

Athassa sattā byākaronto **idhānanda, tathāgatoti**ādīmāha. Tattha **obhāsena phareyyāti** sarīrobhāsena phareyya. Pharamāno panesa kiṃ kareyyāti? Yasmiṃ ṭhāne sūriyo paññāyati, tattha naṃ attano ānubhāvena atthaṃ gameyya. Yattha pana na paññāyati, tattha naṃ utthāpetvā majjhe ṭhapeyya. Tato yattha sūriyo paññāyati, tattha manussā “adhunāva sūriyo paññāyittha, so idāneva atthaṅgamito, nāgāvaṭṭo nu kho ayam, bhūtāvaṭṭayakkhāvaṭṭadevatāvaṭṭānaṃ aññataro”ti vittakkaṃ uppādeyyumaṃ. Yattha pana na paññāyati, tattha manussā “adhunāva sūriyo atthaṅgamito, svāyaṃ idāneva utthito, kiṃ nu kho ayam nāgāvaṭṭabhūtāvaṭṭayakkhāvaṭṭadevatāvaṭṭānaṃ aññataro”ti vitakkaṃ uppādeyyumaṃ. Tato tesu manussesu ālokaṅca andhakāraṅca āvajjitvā “kiṃ paccayā nu kho ida”nti pariyesamānesu sattā nīlakasiṇaṃ samāpajjitvā bahalandhakāraṃ patthareyya. Kasmā? Tesam kammādippasutānaṃ sattānaṃ santāsajananattaṃ. Atha nesaṃ santāsaṃ āpanabhāvaṃ ṇatvā odātakasiṇasamāpattiṃ samāpajjitvā paṇḍaraṃ ghanabuddharasmiṃ vissajjento candasahassasūriyasahassauṭṭhānakālo viya ekappahārenea sabbaṃ ekālokaṃ kareyya. Tañca kho tilabijamattena kāyappadesena obhāsaṃ muñcanto. Yo hi cakkavāḷapathaviṃ dīpakapallakaṃ katvā mahāsamudde udakaṃ telaṃ katvā sinerumaṃ vaṭṭiṃ katvā aññasmiṃ sinerumuddhani ṭhāpetvā jāleyya, so ekacakkavāḷeyeva ālokaṃ kareyya. Tato paraṃ vidatthimpi obhāsetumaṃ na sakkuṇeyya. Tathāgato pana tilaphalappamāṇena sarīrappadesena obhāsaṃ muñcivā tisahassimahāsahassilokadhātumaṃ ekobhāsaṃ kareyya tato vā pana bhiyyo. Evaṃ mahantā hi buddhaguṇāti.

Taṃ ālokaṃ sañjāneyyunti taṃ ālokaṃ disvā “yena sūriyo atthañceva gamito utthāpito ca, bahalandhakāraṅca vissatthaṃ, esa so puriso idāni ālokaṃ katvā ṭhito, aho acchariyapuriso”ti añjalim paggayha namassamānā nisīdeyyumaṃ. **Saddamanussāveyyāti** dhammakathāsaddamanussāveyya. Yo hi ekaṃ cakkavāḷapabbataṃ bherim katvā mahāpathaviṃ bhericammaṃ katvā sinerumaṃ daṇḍaṃ katvā aññasmiṃ sinerumatthake ṭhāpetvā ākoṭeyya, so ekacakkavāḷeyeva taṃ saddaṃ sāveyya, parato vidatthimpi atikkāmetumaṃ na sakkuṇeyya. Tathāgato pana pallaṅke vā pīṭhe vā nisīditvā tisahassimahāsahassilokadhātumaṃ sarena viññāpeti, tato vā pana bhiyyo, evaṃ mahānubhāvā tathāgatāti. Iti bhagavā iminā ettakena visayakkhettaṃ dasseti.

Imaṅca pana buddhasīhanādaṃ sutvā therassa abbhantare balavapīti uppannā, so pītivasena udānaṃ udānento **lābhā vata meti**ādīmāha. Tattha **yassa me sattā evaṃmahiddhikoti** yassa mayhaṃ sattā evaṃmahiddhiko, tassa mayhaṃ evaṃmahiddhikassa satthu paṭilābho lābhā ceva suladdhañcāti attho. Atha vā yvāhaṃ evarūpassa satthuno pattacīvaraṃ gahetvā vicaritumaṃ, pādaparikkamaṃ

piṭṭhiparikammaṃ kātuṃ, mukhadhovanaudakanhānodakāni dātuṃ, gandhakuṭipariveṇaṃ sammajjitūṃ, uppanāya kaṅkhāya pañhaṃ pucchitūṃ, madhuradhammakathaṅca sotūṃ labhāmi, ete sabbe pi mayhaṃ lābhā ceva suladdhañcātipi sandhāya evamāha. Ettha ca bhagavato andhakārālokaśaddasavanasāṅkhātānaṃ iddhīnaṃ mahantatāya mahiddhikatā, tāsāmyeva anuppharaṇena mahānubhāvātā veditabbā. **Udāyīti** lāluḍāyitthero. So kira pubbe upaṭṭhākatthere āghātaṃ bandhitvā carati. Tasmā idāni okāsaṃ labhitvā imasmiṃ buddhasīhanādapariyosāne jalamānaṃ dīpasikhaṃ nibbāpento viya carantassa goṇassa tuṅḍe pahāraṃ dento viya bhattabharitaṃ pātiṃ avakujjanto viya therassa pasādabhaṅgaṃ karonto evamāha.

Evam vutte bhagavāti evaṃ udāyittherena vutte bhagavā yathā nāma papātataṭe ṭhatvā pavedhamānaṃ purisaṃ ekamante ṭhito hitesī puriso “ito ehi ito ehi”ti punappunaṃ vadeyya, evamevaṃ udāyittheraṃ tasmā vacanā nivārento **mā hevaṃ udāyi, mā hevaṃ udāyīti** āha. Tattha **hīti** nipātamattaṃ, mā evaṃ avacāti attho. **Mahārajanti** cakkavattirajjaṃ. Nanu ca sathā ekassa sāvakassa dhammadesanāya uppannapasādassa mahānisamsaṃ aparicchinnaṃ akāsi, so kasmā imassa buddhasīhanādaṃ ārabba uppannassa pasādassa ānisamsaṃ paricchindaṭīti? Ariyasāvakaṃ ettakaattabhāvaपरिमānattā. Dandhapaññopi hi sotāpanno sattakkhattuṃ devesu ca manussesu ca attabhāvaṃ paṭilabhati, tenassa gatiṃ paricchindanto evamāha. **Diṭṭheva dhammeti** imasmiṃyeva attabhāve ṭhatvā. **Parinibbāyissatīti** appaccayaparinibbānena parinibbāyissati. Iti nibbānena kūṭaṃ gaṇhanto imaṃ sīhanādasuttaṃ niṭṭhāpesīti.

Ānandavaggo tatiyo.

(9) 4. Samaṇavaggo

1. Samaṇasuttavaṇṇanā

82. Catutthassa paṭhame **samaṇiyānīti** samaṇasantakāni. **Samaṇakaraṇīyānīti** samaṇena kattabbakiccāni. **Adhisīlasikkhāsamādānanti**ādīsu samādānaṃ vuccati gahaṇaṃ, adhisīlasikkhāya samādānaṃ gahaṇaṃ pūraṇaṃ adhisīlasikkhāsamādānaṃ. Sesapadadvayepi eseva nayo. Ettha ca sīlaṃ adhisīlaṃ, cittaṃ adhiccittaṃ, paññā adhipaññāti ayaṃ vibhāgo veditabbo. Tattha pañcasīlaṃ sīlaṃ nāma, taṃ upādāya dasasīlaṃ adhisīlaṃ nāma, tampi upādāya catupārisuddhisīlaṃ adhisīlaṃ nāma. Apica sabbampi lokiyasīlaṃ sīlaṃ nāma, lokuttarasīlaṃ adhisīlaṃ, tadeva sikkhitabbato sikkhāti vuccati. Kāmāvacaracittaṃ pana cittaṃ nāma, taṃ upādāya rūpāvacaraṃ adhiccittaṃ nāma, tampi upādāya arūpāvacaraṃ adhiccittaṃ nāma. Apica sabbampi lokiyacittaṃ cittameva, lokuttaraṃ adhiccittaṃ. Paññāyapi eseva nayo. **Tasmāti** yasmā imāni tīṇi samaṇakaraṇīyāni, tasmā. **Tibboti** bahalo. **Chandoti** kattukamyatākusalacchando. Iti imasmiṃ suttante tisso sikkhā lokiyalokuttarā kathitāti.

2. Gadrabhasuttavaṇṇanā

83. Dutiye **piṭṭhito piṭṭhitoti** pacchato pacchato. **Ahampi dammo ahampi dammoti** ahampi “dammo dammamāno”ti vadamāno gāvīti. **Seyyathāpi gunnanti** yathā gāvīnaṃ. Gāvo hi kālāpi rattāpi setādivaṇṇāpi honti, gadrabhassa pana tādīso vaṇṇo nāma natthi. Yathā ca vaṇṇo, evaṃ saropi padampi aññādisameva. Sesāṃ uttānatthameva. Imasmiṃ sutte tisso sikkhā missikāva kathitāti.

3. Khettasuttavaṇṇanā

84. Tatiye **paṭikaccevāti** paṭhamameva. **Sukaṭṭhaṃ karotīti** naṅgalena sukaṭṭhaṃ karoti. **Sumatikatanti** matiyā suṭṭhu samīkataṃ. **Kālenāti** vapitabbayuttakālena. Sesāṃ uttānameva. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

4. Vajjiputtasuttavaṇṇanā

85. Catutthe **vajjiputtakoti** vajjirājakulassa putto. **Diyaḍḍhasikkhāpadasatanti** paṇṇāsādhikaṃ sikkhāpadasataṃ. Tasmim̐ samaye paññattāni sikkhāpadāneva sandhāyetaṃ vuttaṃ. So kira bhikkhu ajjivasampanno ujujātiko avaṅko akuṭṭilo, tasmā “ahaṃ ettakāni sikkhāpadāni rakkhituṃ sakkuṇeyyaṃ vā na vā”ti cintevā satthu ārocesi. **Sakkomahanti** sakkomi ahaṃ. So kira “ettakesu sikkhāpadesu sikkhantassa agaru tīsu sikkhāsu sikkhitu”nti maññamāno evamāha. Atha bhagavā yathā nāma paññāsa tiṇakalāpiyo ukkhipituṃ asakkontassa kalāpiyasataṃ bandhitvā sīse ṭhapeyya, evameva ekissāpi sikkhāya sikkhituṃ asakkontassa aparā dvepi sikkhā upari pakkhipanto **tasmātiha tvam bhikkhūti**ādīmāha. Sukhumālo kira uttaro nāma jānapadamanusso lohapāsādavihāre vasati. Atha naṃ daharabhikkhū āhaṃsu – “uttara, aggisālā ovassati, tiṇaṃ kappiyaṃ katvā dehi”ti. Taṃ ādāya aṭaviṃ gantvā tena lāyitaṃ tiṇaṃyeva karaḷe bandhitvā “paññāsa karaḷe gahetuṃ sakkhissasi uttarā”ti āhaṃsu. So “na sakkhissāmi”ti āha. Asītiṃ pana sakkhissasīti? Na sakkhissāmi, bhanteti. Ekaṃ karaḷasataṃ sakkhissasīti? Āma, bhante, gaṇhissāmīti. Daharabhikkhū karaḷasataṃ bandhitvā tassa sīse ṭhapayim̐su. So ukkhipitvā nitthunanto gantvā aggisālāya samīpe pātesi. Atha naṃ bhikkhū “kilantarūposi uttarā”ti āhaṃsu. Āma, bhante, daharā bhikkhū maṃ vañcesuṃ, imaṃ ekampi karaḷasataṃ ukkhipituṃ asakkontaṃ maṃ “paññāsa karaḷe ukkhipāhi”ti vadim̐su. Āma, uttara, vañcayim̐su tanti. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

5. Sekkhasuttavaṇṇanā

86. Pañcame **ujumaggānusārinoti** ujumaggo vuccati ariyamaggo, taṃ anussarantassa paṭipannakassāti attho. **Khayasmim̐ paṭhamam̐ ñāṇanti** paṭhamameva maggañāṇaṃ uppajjati. Maggo hi kilesānaṃ khepanato khayō nāma, taṃsampayuttaṃ ñāṇaṃ khayasmim̐ ñāṇaṃ nāma. **Tato aññā anantarāti** tato catutthamaggañāṇato anantarā aññā uppajjati, arahattaphalaṃ uppajjatīti attho. **Aññāvimuttassāti** arahattaphalavimuttiyā vimuttassa. **Ñāṇaṃ ve hotīti** paccavekkhaṇañāṇaṃ hoti. Iti suttepi gāthāsupi satta sekhā kathitā. Avasāne pana khīṇāsavo dassitoti.

6. Paṭhamasikkhāsuttavaṇṇanā

87. Chaṭṭhe **attakāmāti** attano hitakāmā. **Yatthetaṃ sabbam̐ samodhānaṃ gacchatīti** yāsu sikkhāsu sabbametaṃ diyaḍḍhasikkhāpadasataṃ saṅgahaṃ gacchati. **Paripūrakārī hotīti** samattakārī hoti. **Mattaso kārtīti** pamāṇena kārako, sabbena sabbam̐ kātuṃ na sakkotīti attho. **Khuddānukhuddakānīti** cattāri pārājikāni ṭhapetvā sesasikkhāpadāni. Tatrāpi saṅghādisesaṃ khuddakaṃ, thullaccayaṃ anukhuddakaṃ nāma. Thullaccayaṅca khuddakaṃ, pācittiyaṃ anukhuddakaṃ nāma, pācittiyaṅca khuddakaṃ, pāṭidesaniyadukkaṭṭadubbhāsītāni anukhuddakāni nāma. Ime pana aṅguttaramahānikāyavaḷaṅjanakaācariyā “cattāri pārājikāni ṭhapetvā sesāni sabbānīpi khuddānukhuddakāni”ti vadanti. **Tāni āpajjatīpi vuṭṭhātīpi** ettha pana khīṇāsavo tāva lokavajjaṃ nāpajjati, paṇṇattivajjameva āpajjati. Āpajjanto ca kāyenaṃ vācāyapi cittaṇaṃ āpajjati. Kāyena āpajjanto kuṭṭikārasahaseyyādīni āpajjati, vācāya āpajjanto sañcarittapadasodhammādīni, cittaṇa āpajjanto rūpiyapaṭiggahaṇaṃ āpajjati. Sekkhesupi eseva nayo. **Na hi mettha, bhikkhave, abhabbatā vuttātīti**, bhikkhave, na hi mayā ettha evarūpaṃ āpattim̐ āpajjane ca vuṭṭhāne ca ariyapuggalassa abhabbatā kathitā. **Ādibrahmacariyakānīti** maggabrahmacariyassa ādibhūtāni cattāri mahāsīlasikkhāpadāni. **Brahmacariyasārūppānīti** tāniyeva catumaggabrahmacariyassa sārūppāni anucchavikāni. **Tatthāti** tesu sikkhāpadesu. **Dhuvasīloti** nibaddhasīlo. **Ṭhitasīloti** paṭiṭṭhitasīlo. **Sotāpannoti** sotasaṅkhātena maggena phalaṃ āpanno. **Avinipātadhammoti** catūsu apāyesu apatanasabhāvo. **Niyatoti** sotāpattimagganiyāmena niyato. **Sambodhiparāyaṇoti** uparimaggattayasambodhiparāyaṇo.

Tanuttātīti tanubhāvo. Sakadāgāmino hi rāgādayo abbhapaṭalaṃ viya macchikāpattaṃ viya ca tanukā honti, na bahalā. **Oraṃbhāgiyānanti** heṭṭhābhāgiyānaṃ. **Samyojanānanti** bandhanānaṃ.

Parikkhayāti parikkhayena. **Opapātiko hotīti** uppannako hoti. **Tattha parinibbāyīti** heṭṭhā anotaritvā upariyeva parinibbānadhammo. **Anāvattidhammoti** yonigativasena anāgamanadhammo.

Padesaṃ padesakārītiādīsu padesakārī puggalo nāma sotāpanno ca sakadāgāmī ca anāgāmī ca, so padesameva sampādeti. Paripūrakārī nāma arahā, so paripūrameva sampādeti. **Avañjhānīti** atucchāni saphalāni saudrayānīti attho. Idhāpi tisso sikkhā missakāva kathitā.

7. Dutiyasikkhāsuttavaṇṇanā

88. Sattame **kolamkoloti** kulā kulaṃ gamanako. **Kulanti** cettha bhavo adhippeto, tasmā “dve vā tīṇi vā kulānī”ti etthapi dve vā tayo vā bhaveti attho veditabbo. Ayañhi dve vā bhavē sandhāvati tayo vā, uttamakoṭiyā cha vā. Tasmā dve vā tīṇi vā cattāri vā pañca vā cha vāti evamettha vikappo datṭhabbo. **Ekabījīti** ekasseva bhavassa bījaṃ etassa atthīti ekabījī. **Uddhaṃsototi**ādīsu atthi uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī, atthi uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī, atthi na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī. Tattha yo idha anāgāmiphalaṃ patvā avihādīsu nibbato tattha yāvatāyukaṃ ṭhatvā uparūpari nibbattitvā akaniṭṭhaṃ pāpuṇāti, ayaṃ uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana avihādīsu nibbato tattheva aparinibbāyitvā akaniṭṭhampi appatvā uparimabrahmaloke parinibbāyati, ayaṃ uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāma. Yo ito cavitvā akaniṭṭheyeva nibbattati, ayaṃ na uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī nāma. Yo pana avihādīsu catūsu aññatarasmim nibbattitvā tattheva parinibbāyati, ayaṃ na uddhaṃsoto na akaniṭṭhagāmī nāma.

Yattha katthaci uppanno pana sasaṅkhārena sappayogena arahattaṃ patto **sasaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Asaṅkhārena appayogena patto **asaṅkhāraparinibbāyī** nāma. Yo pana kappasahassāyukesu aviheṣu nibbattitvā pañcamaṃ kappasataṃ atikkamitvā arahattaṃ patto, ayaṃ **upahaccaparinibbāyī** nāma. Atappādīsipi eseṣa nayo. **Antarāparinibbāyīti** yo āyuvemajjhaṃ anatikkamitvā parinibbāyati, so tividho hoti. Kappasahassāyukesu tāva aviheṣu nibbattitvā eko nibbattadivaseyeva arahattaṃ pāpuṇāti. No ce nibbattadivase pāpuṇāti, paṭhamassa pana kappasatassa matthake pāpuṇāti, ayaṃ paṭhamo antarāparinibbāyī. Aparo evaṃ asakkonto dvinnamaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ dutiyo. Aparo evampi asakkonto catunnaṃ kappasatānaṃ matthake pāpuṇāti, ayaṃ tatiyo antarāparinibbāyī. Sesamaṃ vuttanayameva.

Imasmim pana ṭhāne ṭhatvā catuvīsati sotāpannā, dvādasa sakadāgāmīno, aṭṭhacattālīsa anāgāmīno, dvādasa ca arahanto kathetabbā. Imasmim hi sāsane saddhāduraṃ paññādhuranti dve dhurāni, dukkhapaṭipadādandhābhiññādayo catasso paṭipadā. Tattheko saddhādurena abhinivisitvā sotāpattiphalamaṃ patvā ekameva bhavaṃ nibbattitvā dukkhassantaṃ karoti, ayameko ekabījī. So paṭipadāvasena catubbidho hoti. Yathā cesa, evaṃ paññādhurena abhinivīṭṭhopīti aṭṭha ekabījīno. Tathā kolamkolā sattakkhattuparamā cāti ime **catuvīsati sotāpannā** nāma. Tīsu pana vimokkhesu suññatavimokkhena sakadāgāmībhūmim pattā catunnaṃ paṭipadānaṃ vasena cattāro sakadāgāmīno, tathā animittavimokkhena pattā cattāro, appaṇihitavimokkhena pattā cattāroti ime **dvādasa sakadāgāmīno**. Aviheṣu pana tayo antarāparinibbāyīno, eko upahaccaparinibbāyī, eko uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmīti pañca anāgāmīno, te asaṅkhāraparinibbāyīno pañca, sasaṅkhāraparinibbāyīno pañcāti dasa hontī, tathā atappādīsū. Akaniṭṭhesu pana uddhaṃsoto natthi, tasmā tattha cattāro sasaṅkhāraparinibbāyī, cattāro asaṅkhāraparinibbāyīti aṭṭha, ime **aṭṭhacattālīsa anāgāmīno**. Yathā pana sakadāgāmīno, tatheva **arahantopi dvādasa** veditabbā. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

8. Tatiyasikkhāsuttavaṇṇanā

89. Aṭṭhame **taṃ vā pana anabhisambhavaṃ appaṭivijjhanti** taṃ arahattaṃ apāpuṇanto appaṭivijjhanto. Iminā nayena sabbatṭhānesu attho veditabbo. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā. Navamaṃ uttānatthameva. Idhāpi tisso sikkhā missikāva kathitā.

10. Dutiyasikkhattayasuttavaṇṇanā

91. Dasame **āsavānaṃ khayāti** ettha arahattamaggo adhipaññāsikkhā nāma. Phalaṃ pana sikkhitasikkhassa uppajjanato sikkhāti na vattabbaṃ.

Yathā pure tathā pacchāti yathā paṭhamaṃ tīsu sikkhāsu sikkhati, pacchā tatheva sikkhatīti attho. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yathā adho tathā uddhanti** yathā heṭṭhimakāyaṃ asubhavasena passati, uparimakāyampi tatheva pharati. Dutiyapadepi eseva nayo. **Yathā divā tathā rattinti** yathā divā tisso sikkhā sikkhati, rattimpi tatheva sikkhatīti attho. **Abhibhuyya disā sabbāti** sabbā disā ārammaṇavasena abhibhavivā. **Appamāṇasamādhināti** arahattamaggasamādhinā.

Sekkhanti sikkhamānaṃ sakaraṇīyaṃ. **Paṭipadanti** paṭipannaṃ. **Samsuddhacāriyanti** saṃsuddhacaraṇaṃ parisuddhasīlaṃ. **Sambuddhanti** catusaccabuddhaṃ. **Dhīraṃ paṭipadantagunti** khandhadhīraāyatanadhīravasena dhīraṃ dhisampannaṃ paṭipattiyā antaṃ gataṃ. **Viññāṇassāti** carimakaviññāṇassa. **Tañhākkhayavimuttinoti** tañhākkhayavimuttisaṅkhātāya arahattaphalavimuttiyā samannāgatassa. **Pajjotasseva nibbānanti** paṭipānibbānaṃ viya. **Vimokkho hoti cetasoti** cittassa vimutti vimuccanā appavattibhāvo hoti. **Tañhākkhayavimuttino** hi khīṇāsavassa carimakaviññāṇanirodhena parinibbānaṃ viya cetaso vimokkho hoti, na gataṭṭhānaṃ paññāyati, apaṇṇattikabhāvūpagamoyeva hotīti attho.

11. Saṅkavāsuttavaṇṇanā

92. Ekādasame **saṅkavā nāma kosalanāṃ nigamoti saṅkavāti** evaṃnāmakko kosalaratṭhe nigamo. **Āvāsikoti** bhārahāro nave āvāse samuṭṭhāpeti, purāṇe paṭijaggati. **Sikkhāpadapaṭisaṃyuttāyāti** sikkhāsaṅkhātehi padehi paṭisaṃyuttāya, tīhi sikkhāhi samannāgatāyāti attho. **Sandassetīti** sammukhe viya katvā dasseti. **Samādapetīti** gaṇhāpeti. **Samuttejetīti** samussāheti. **Sampahaṃsetīti** paṭiladdhagaṇehi vaṇṇaṃ kathento vodāpeti. **Adhisallikhateti** ativiya sallikhati, ativiya sallikhitam katvā saṅhaṃ saṅhaṃ kathetīti attho.

Accayoti aparādho. **Maṃ accagamāti** maṃ atikkamma adhibhavivā pavatto. **Ahudeva akkhanṭīti** ahosiyeva anadhivāsanā. **Ahu appaccayoti** ahosi atuṭṭhākāro. **Paṭiggaṇhātūti** khamatu. **Āyatim saṃvarāyāti** anāgate saṃvaratthāya, puna evarūpassa aparādhassa dosassa khalitassa vā akaraṇatthāyāti attho. **Tagghāti** ekaṃsena. **Yathādhammaṃ paṭikarosīti** yathā dhammo ṭhito, tathā karosi, khamāpesīti vuttaṃ hoti. **Taṃ te mayaṃ paṭiggaṇhāmāti** taṃ tava aparādhaṃ mayaṃ khamāma. **Vuddhihesā, kassapa, ariyassa vinayeti** esā kassapa buddhassa bhagavato sāsane vuddhi nāma. Katamā? Yāyaṃ accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikarivā āyatim saṃvarāpajjanā. Desanaṃ pana puggalādhiṭṭhānaṃ karonto “yo accayaṃ accayato disvā yathādhammaṃ paṭikaroti, āyatim saṃvaraṃ āpajjati” ti āha. **Na sikkhākāmoti** tisso sikkhā na kāmeti na pattheti na piheti. **Sikkhāsamādānassāti** sikkhāparipūraṇassa. **Na vaṇṇavādīti** guṇaṃ na katheti. **Kālenāti** yuttappayuttakālena. Sesamettha uttānatthamevāti.

Samaṇavaggo catuttho.

(10) 5. Loṇakapallavaggo

1. Accāyikasuttavaṇṇanā

93. Pañcamassa paṭhame **accāyikānīti** atipātikāni. **Karaṇīyānīti** avassakiccāni. Yañhi na avassaṃ kātabbaṃ, taṃ kiccanti vuccati. Avassaṃ kātabbaṃ karaṇīyaṃ nāma. **Sīghaṃ sīghanti** vegena vegena. **Tassa kho tanti** ettha tanti nipātamattaṃ. **Natthi sā iddhi vā ānubhāvo vāti** sā vā iddhi so vā ānubhāvo

natthi. **Uttarasveti** tatiyadivase. **Utupariṇāminī**ti laddhautupariṇāmāni hutvā. **Jāyantipī**ti tatiyadivase nikkhantasetāṅkurāni honti, sattāhe patte nīlaṅkurāni honti. **Gabbhīnīpi hontī**ti diyadḍhamāsaṃ patvā gahitagabbhāni honti. **Paccantipī**ti tayo māse patvā paccanti. Idāni yasmā buddhānaṃ gahapatikena vā sassehi vā attho natthi, sāsane pana tappaṭirūpakaṃ puggalaṃ vā atthaṃ vā dassetuṃ taṃ taṃ opammaṃ āharanti. Tasmā yamatthaṃ dassetukāmena etaṃ ābhatāṃ, taṃ dassento **evameva khoti**ādīmāha. Taṃ atthato uttānameva. Sikkhā pana idhāpi missikā eva kathitā.

2. Pavivekasuttavaṇṇanā

94. Dutīye **cīvarapavivekanti** cīvaraṃ nissāya uppajjanakakilesehi vivittabhāvaṃ. Sesadvayepi eseve nayo. **Sāṇānī**ti sāṇavācakelāni. **Masāṇānī**ti missakacelāni. **Chavadussānī**ti matasarīrato chaḍḍitavatthāni, erakatiṇāḍīni vā ganthetvā katanivāsanāni. **Pamsukūlānī**ti pathaviyaṃ chaḍḍitanantakāni. **Tiriṭṭānī**ti rukkhatacavatthāni. **Ajinānī**ti ajinamigacammāni. **Ajinakkhipanti** tadeva majjhe phālitaṃ, sahakhurakantipi vadanti. **Kusacīranti** kusatiṇāni ganthetvā katacīraṃ. **Vākacīraphalakacīresupi** eseve nayo. **Kesakambalanti** manussakesehi katakambalaṃ. **Vālakambalanti** assavālādīhi katakambalaṃ. **Ulūkapakkhikanti** ulūkapattāni ganthetvā katanivāsaṃ.

Sākabhakkhāti allasākabhakkhā. **Sāmākabhakkhāti** sāmākataṇḍulabhakkhā. **Nīvārādīsū nīvārā** nāma araṇṇe sayāṃ jātavīhijāti. **Daddulanti** cammakārehi cammaṃ likhitvā chaḍḍitakasaṭaṃ. **Haṭaṃ** vuccati silesopi sevālopi kaṇikārādirukkhaniyyāsopi. **Kaṇanti** kuṇḍakaṃ. **Ācāmoti** bhattaukkhalikāya laggo jhāmaodano. Taṃ chaḍḍitaṭṭhāne gahetvā khādanti, odanakañjiyanti vadanti. **Piñṇākā**dayo pākāṭava. **Pavattaphalabhojī**ti patitaphalabhojī. **Bhusāgāranti** khalasālaṃ.

Sīlavāti catupārisuddhisīlena samannāgato. **Dussīlyaṅcassa pahīnaṃ hotī**ti pañca dussīlyāni pahīnāni honti. **Sammādiṭṭhikoti** yāthāvadiṭṭhiko. **Micchādiṭṭhī**ti ayāthāvadiṭṭhī. **Āsavāti** cattāro āsavā. **Aggappattoti** sīlaggappatto. **Sārappattoti** sīlasāraṃ patto. **Suddhoti** parisuddho. **Sāre patīṭṭhitoti** sīlasamādhīpañṇāsāre patīṭṭhito.

Seyyathāpīti yathā nāma. **Sampannanti** paripuṇṇaṃ paripakkasālibharitaṃ. **Saṅgharāpeyyāti** saṅkaḍḍhāpeyya. **Ubbahāpeyyāti** khalatṭhānaṃ āharāpeyya. **Bhusikanti** bhusaṃ. **Koṭṭāpeyyāti** udukkhale pakkhipāpetvā musalehi paharāpeyya. **Aggappattānī**ti taṇḍulaggaṃ pattāni. **Sārappattā**disupī eseve nayo. Sesāṃ uttānameva. Yaṃ panettha “dussīlyaṅcassa pahīnaṃ micchādiṭṭhi cassa pahīnā”ti vuttaṃ, taṃ sotāpattimaggena pahīnabhāvaṃ sandhāya vuttanti vedītabbaṃ.

3. Saradasuttavaṇṇanā

95. Tatiye **viddheti** valāhakavigamena dūrībhūte. **Deveti** ākāse. **Abhivihaccāti** abhivihanitvā. **Yatoti** yasmiṃ kāle. **Virajanti** rāgarajādirahitaṃ. Tesāmyeva malānaṃ vigatattā **vītamalaṃ**. **Dhammacakkhanti** catusaccadhammapariggāhakaṃ sotāpattimaggacakkhūṃ. **Natthi taṃ saṃyojananti** duvidhamevassa saṃyojanaṃ natthi, itarampi pana puna imaṃ lokaṃ ānetuṃ asamatthātāya natthīti vuttaṃ. Imasmiṃ sutte jhānānāgāmī nāma kathitoti.

4. Parisāsuttavaṇṇanā

96. Catutthe **na bāhulikā hontī**ti paccayabāhullikā na honti. **Na sāthalikāti** tisso sikkhā sithilaṃ katvā na gaṇhanti. **Okkamane nikkhittadhurāti** okkamaṃ vuccati avagamanaṭṭhena pañca nīvaraṇāni, tesu nikkhittadhurā. **Paviveke pubbaṅgamāti** kāyacittaupadhivivekasaṅkhāte tivīdhepi viveke pubbaṅgamā. **Vīriyaṃ ārabhanti**ti duvidhampi vīriyaṃ paggaṇhanti. **Appattassāti** jhānavipassanāmaggaḥalasaṅkhātassa appattavisesassa. Sesapadadvayepi eseve nayo. **Pacchimā janatī**ti saddhivīhārikaantevāsīkādayo. **Diṭṭhānugatiṃ āpajjati**ti ācariyupajjhāyehi kataṃ anukaroti.

Yaṃ tāya janatāya ācariyupajjhāyesu diṭṭhaṃ, tassa anugatiṃ āpajjati nāma. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, aggavatī parisāti**, bhikkhave, ayaṃ parisā aggapuggalavatī nāma vuccati.

Bhaṇḍanajātāti jātabhaṇḍanā. **Kalahajātāti** jātakalahā. Bhaṇḍananti cettha kalahassa pubbabhāgo, hatthaparāmāsādivasena vītikkamo kalaho nāma. **Vivādāpannāti** viruddhavādaṃ āpannā. **Mukhasattihīti** guṇavijjhaṇaṭṭhena pharusā vācā “mukhasattiyo”ti vuccanti, tāhi mukhasattihī. **Vitudantā viharantīti** vijjhantā vicaranti.

Samaggāti sahitā. **Sammodamānāti** samappavattamodā. **Khīrodakībhūtāti** khīrodakaṃ viya bhūtā. **Piyacakkhūhīti** upasantehi mettacakkhūhi. **Pīti jāyatīti** pañcavaṇṇā pīti uppajjati. **Kāyo passambhatīti** nāmakāyopi rūpakāyopi vigatadaratho hoti. **Passaddhakāyoti** asāradhakāyo. **Sukhaṃ vediyatīti** kāyikacetāsikasukhaṃ vediyati. **Samādhiyatīti** ārammaṇe sammā ṭhapīyati.

Thullaphusitaketi mahāphusitake. **Pabbatakandarapadarasākhāti** ettha **kandaro** nāma “ka”nti laddhanāmena udakena dārīto udakabhinno pabbatappadeso, yo “nitambho”tipi “nadikuñjo”tipi vuccati. **Padaraṃ** nāma aṭṭha māse deve avassante phalīto bhūmippadeso. **Sākhāti** kusobbhagāminiyo khuddakamātikāyo. **Kusobbhāti** khuddakāvāṭā. **Mahāsobbhāti** mahāvāṭā. **Kunnadiyoti** khuddakanadiyo. **Mahānadiyoti** gaṅgāyamunādikā mahāsaritā.

5-7. Paṭhamaājānīyasuttādivaṇṇanā

97-99. Pañcame **aṅgehīti** guṇaṅgehi. **Rājārahoti** rañño araho anucchaviko. **Rājabhoggoti** rañño upabhogabhūto. **Rañño aṅganti** rañño hatthapādādīaṅgasamatāya aṅganteva saṅkhaṃ gacchati. **Vaṇṇasampannoti** sarīravaṇṇena sampanno. **Balasangpannoti** kāyabalena sampanno. **Āhuneyyoti** āhutaṅkhatāṃ piṇḍapātāṃ paṭiggahetuṃ yutto. **Pāhuneyyoti** pāhunakabhattassa anucchaviko. **Dakkhiṇeyyoti** dasavidhadānavatthupariccāgavasena saddhādānasaṅkhatāya dakkhiṇāya anucchaviko. **Añjalikaraṇīyoti** añjalipaggahaṇassa anucchaviko. **Anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassāti** sabbalokassa asadisāṃ puññaviruhaṇaṭṭhānaṃ.

Vaṇṇasampannoti guṇavaṇṇena sampanno. **Balasangpannoti** vīriyabalena sampanno. **Javasampannoti** ñāṇajavana sampanno. **Thāmavāti** ñāṇathāmena samannāgato. **Daḷhaparakkamoti** thiraparakkamo. **Anikkhittadhuroti** aṭṭhapitadhuro paggaḥitadhuro, aggaphalaṃ arahattaṃ appatvā vīriyadhuraṃ na nikkhipissāmīti evaṃ paṭipanno. Imasmiṃ sutte catusaccavasena sotāpattimaggo, sotāpattimaggena ca ñāṇajavasampannatā kathitāti. Chaṭṭhe tīṇi ca maggāni tīṇi ca phalāni, tīhi maggaphalehi ca ñāṇajavasampannatā kathitā. Sattame arahattaphalaṃ, arahattaphaleneva ca maggakiccaṃ kathitaṃ. Phalaṃ pana javitajavana uppajjanato javoti ca vattuṃ vaṭṭati.

8. Potthakasuttavaṇṇanā

100. Aṭṭhame **navoti** karaṇaṃ upādāya vuccati. **Potthakoti** vākamayavatthaṃ. **Majjhimoti** paribhogamajjhimo. **Jiṇṇoti** paribhogajiṇṇo. **Ukkhaliparimajjananti** ukkhaliparipuñchanāṃ **dussīloti** nissīlo. **Dubbaṇṇatāyāti** guṇavaṇṇābhāvena dubbaṇṇatāya. **Diṭṭhānugatiṃ āpajjantīti** tena kataṃ anukaronti. **Na mahapphalaṃ hotīti** vipākaphalena mahapphalaṃ na hoti. **Na mahānisamsanti** vipākānisamseneva na mahānisamsaṃ. **Appagghatāyāti** vipākagghena appagghatāya. **Kāsikaṃ vatthanti** tīhi kappāsaamsūhi suttāṃ kantivā katavatthaṃ, tañca kho kāsiraṭṭheyeva uṭṭhitaṃ. Sesāṃ uttānameva. Sīlaṃ panettha missakaṃ kathitanti.

9. Loṇakapallasuttavaṇṇanā

101. Navame **yathā yathāyanti** yathā yathā ayaṃ. **Tathā tathā tanti** tathā tathā taṃ kammaṃ.

Idaṃ vuttaṃ hoti – yo evaṃ vadeyya – “yathā yathā kammaṃ karoti, tathā tathāssa vipākaṃ paṭisaṃvediyateva. Na hi sakkā katassa kammassa vipākaṃ paṭisedhetuṃ. Tasmā yattakaṃ kammaṃ karoti, tattakassa vipākaṃ paṭisaṃvediyatevā”ti. **Evaṃ santanti** evaṃ sante. **Brahmacariyavāso na hotīti** yaṃ maggabhāvanato pubbe upapajjavedanīyaṃ kammaṃ kataṃ, tassa avassaṃ paṭisaṃvedanīyattā brahmacariyaṃ vutthampi avutthameva hoti. **Okāso na paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāyāti** yasmā ca evaṃ sante tena kammāyūhanañceva vipākānubhavanā ca hoti, tasmā hetunā nayena vaṭṭadukkhassa antakiriyāya okāso na paññāyati nāma.

Yathā yathā vedanīyanti yena yenākārena veditabbaṃ. **Tathā tathāssa vipākaṃ paṭisaṃvediyatīti** tena tenākārena assa vipākaṃ paccanubhoti. Idaṃ vuttaṃ hoti – yadetaṃ sattasu javanesu paṭhamajavanakammaṃ sati paccaye vipākavāraṃ labhantameva diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti, asati ahosikammaṃ nāma. Yañca sattamajavanakammaṃ sati paccaye upapajjavedanīyaṃ hoti, asati ahosikammaṃ nāma. Yañca majjhe pañcajavanakammaṃ yāva saṃsārappavattī, tāva aparapariyāyavedanīyaṃ nāma hoti. Etesu ākāresu yena yenākārena veditabbaṃ kammaṃ ayaṃ puriso karoti, tena tenevassa vipākaṃ paṭisaṃvediyati nāma. Aṭṭhakathāyañhi laddhavipākavārameva kammaṃ yathāvedanīyaṃ kammaṃ nāmāti vuttaṃ. **Evaṃ santam, bhikkhave, brahmacariyavāso hotīti** kammakkhayakarassa brahmacariyassa khettabbakammasambhavato vāso nāma hoti, vutthaṃ suvutthameva hotīti attho. **Okāso paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāyāti** yasmā evaṃ sante tena tena maggena abhisankhāraviññāssa nirodhena tesu tesu bhavesu āyatīṃ vaṭṭadukkhāṃ na uppajjati, tasmā okāso paññāyati sammā dukkhassa antakiriyāya.

Idāni taṃ yathāvedanīyakammasabhāvaṃ dassento **idha, bhikkhave, ekaccassāti**ādīmāha. Tattha **appamattakanti** parittaṃ thokaṃ mandaṃ lāmaṃ. **Tādisaṃyevāti** taṃsarikkhakameva. **Diṭṭhadhammavedanīyanti** tasmīṃ kammeyeva diṭṭhadhamme vipaccitabbaṃ vipākavāraṃ labhantaṃ diṭṭhadhammavedanīyaṃ hoti. **Nānupi khāyatīti** dutiye attabhāve añupi na khāyati, añumattampi dutiye attabhāve vipākaṃ na detīti attho. **Bahudevāti** bahukaṃ pana vipākaṃ kimeva dassatīti adhippāyo. **Abhāvitakāyoti**ādīhi kāyabhāvanārahito vaṭṭagāmī puthujjano dassito. **Parittoti** parittaguṇo. **Appātumoti** ātumā vuccati attabhāvo, tasmīṃ mahantepi guṇaparittatāya appātumoyeva. **Appadukkhavihārīti** appakenapi pāpena dukkhavihārī. **Bhāvitakāyoti**ādīhi khīṇāsavo dassito. So hi kāyānupassanāsankhātāya kāyabhāvanāya bhāvitakāyo nāma. Kāyassa vā vaḍḍhitattā bhāvitakāyo. **Bhāvitasīloti** vaḍḍhitasīlo. Sesapadadvayepi eseva nayo. Pañcadvārabhāvanāya vā bhāvitakāyo. Etena indriyaṃvarasīlaṃ vuttaṃ, bhāvitasīloti iminā sesāni tīpi sīlāni. **Aparittoti** na parittaguṇo. **Mahattoti** attabhāve parittepī guṇamahantatāya mahatto. **Appamāṇavihārīti** khīṇāsavassetam nāmameva. So hi pamāṇakarānaṃ rāgādīnaṃ abhāvena appamāṇavihārī nāma.

Paritteti khuddake. **Udakamallaketi** udakasarāve. **Orabbhikoti** urabbhasāmiko. **Urabbhaghātakoti** sūnakāro. **Jāpetuṃ vāti** dhanajānīyā jāpetuṃ. Jhāpetuntipi pāṭho, ayamevattho. **Yathāpaccayaṃ vā kātunti** yathā icchati, tathā kātuṃ. **Urabbhadhananti** eḷakaagghanakamūlaṃ. So panassa sace icchati, deti. No ce icchati, gīvāyaṃ gahetvā nikkadḍhāpeti. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ. Imasmīṃ pana sutte vaṭṭavivaṭṭam kathitanti.

10. Paṃsudhovakasuttavaṇṇanā

102. Dasame **dhovatīti** vikkhāleti. **Sandhovatīti** suṭṭhu dhovati, punappunaṃ dhovati. **Niddhovatīti** niggaṇhitvā dhovati. **Aniddhantakasāvanti** anihatadosaṃ anapanītakasāvaṃ. **Pabhaṅgūti** pabhijjanasabhāvaṃ, adhikaraṇīyaṃ ṭhapetvā muṭṭhikāya pahaṭamattaṃ bhijjati. **Paṭṭikāyāti** suvaṇṇapaṭṭakāya. **Gīveyyaketi** gīvālankāre.

Adhicittanti samathavipassanācittaṃ. **Anuyuttassāti** bhāventassa. **Sacetasoti** cittasampanno. **Dabbajātikoti** paṇḍitajātiko. **Kāmavitakkādīsu** kāme ārabha uppanno vitakko kāmavitakko. Byāpādavihimsasampayuttā vitakkā byāpādavihimsavitakkā nāma. Nātivitakkādīsu “amhākaṃ ñātakā

bahū puññavantā”tiādinā nayena ñātake ārabba uppanno vitakko **ñātivitakko**. “Asuko janapado khemo subhikkho”tiādinā nayena janapadamārabba uppanno vitakko **janapadavitakko**. “Aho vata maṃ pare na avajāneyyu”nti evaṃ uppanno vitakko **anavaññattiṭṭhāṇa vitakko** nāma. **Dhammavitakkāvasissantī** dhammavitakkā nāma dasavipassanupakkilesavitakkā. **So hoti samādhi na ceva santoti** so avasiṭṭhadhammavitakko vipassanāsamādhi avūpasantakilesattā santo na hoti. **Na pañītoti** na atappako. **Nappaṭippassaddhiladdhoti** na kilesapaṭippassaddhiyā laddho. **Na ekodibhāvādhigatoti** na ekaggabhāvappatto. **Sasaṅkhāraniggayhavāritagatoti** sasaṅkhārena sappayogena kilese niggaṇhitvā vāretvā vārito, na kilesānaṃ chinnante uppanno, kilese pana vāretvā uppanno.

Hoti so, bhikkhave, samayoti ettha samayo nāma utusappāyaṃ āhārasappāyaṃ senāsanasappāyaṃ puggalasappāyaṃ dhammassavanasappāyanti imesaṃ pañcannaṃ sappāyānaṃ paṭilābhakālo. **Yaṃ taṃ cittanti** yasmim̐ samaye taṃ vipassanācittaṃ. **Ajjhattaṃyeva santiṭṭhātī** attaniyeva tiṭṭhati. Niyakajjhattañhi idha ajjhattaṃ nāma. Gocarajjhattampi vaṭṭati. Puthuttārammaṇaṃ pahāya ekasmim̐ nibbānagocareyeva tiṭṭhātī vuttaṃ hoti. **Sannisīdatī** suṭṭhu nisīdati. **Ekodi hotī** ekaggaṃ hoti. **Samādhiyātī** sammā ādhiyati. **Santoti**ādisu paccanīkakilesavūpasamena **santo**. Atappakaṭṭhena **pañīto**. Kilesapaṭippassaddhiyā laddhattā **paṭippassaddhaladdho**. Ekaggabhāvaṃ gatattā **ekodibhāvādhigato**. Kilesānaṃ chinnante uppannattā na sappayogena kilese niggaṇhitvā vāretvā vāritoti **na sasaṅkhāraniggayhavāritagato**. Ettāvatā ayaṃ bhikkhu vivaṭṭetvā arahattaṃ patto nāma hoti.

Idāni khīṇāsavassa sato abhiññāpaṭipadaṃ dassento **yassa yassa cāti**ādimāha. Tattha **abhiññā sacchikaraṇīyassāti** abhiññānitvā paccakkhaṃ kātābassa. **Sati satiāyataneti** pubbahetusankhāte ceva idāni ca paṭiladdhabbe abhiññāpādakajjhānādhigatā ca sati satikāraṇe. Vitthārato pana ayaṃ abhiññākathā visuddhimagge (visuddhi. 2.365 ādayo) vuttanayeneva veditabbā. **Āsavānaṃ khayāti**ādi cetha phalasaṃpattivasena vuttanti veditabbā.

11. Nimittasuttavaṇṇanā

103. Ekādasamepi **adhicittaṃ** samathavipassanācittameva. **Tīṇi nimittānī** tīṇi kāraṇāni. **Kālena kālanti** kāle kāle, yuttakāleti attho. **Kālena kālaṃ samādhinimittaṃ manasikātabbanti**ādisu taṃ taṃ kālaṃ sallakkhetvā ekaggaṭāya yuttakāle ekaggaṭā manasikātabbā. Ekaggaṭā hi idha samādhinimittanti vuttā. Tatra vacanatto – samādhiyeva nimittaṃ samādhinimittaṃ. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Paggahoti** pana vīriyassa nāmaṃ, **upekkhāti** majjhatabhāvassa. Tasmā vīriyassa yuttakāle vīriyaṃ manasikātabbaṃ, majjhatabhāvassa yuttakāle majjhatabhāve ṭhātabbanti. **Ṭhānaṃ taṃ cittaṃ kosajjāya saṃvatteyyāti** kāraṇaṃ vijjati yena taṃ cittaṃ kosajjabhāve tiṭṭheyya. Itaresupi eseva nayo. **Upekkhānimittaṃyeva manasi kareyyāti** ettha ca ñāṇajavaṃ upekkheyyāti ayamatto. **Āsavānaṃ khayāyāti** arahattaphalattāya.

Ukkaṃ bandheyyāti āngārakapallaṃ sajjeyya. **Ālimpeyyāti** tattha āngāre pakkhipitvā aggim̐ datvā nālīkāya dhamanto aggim̐ gāhāpeyya. **Ukkāmukhe pakkhipeyyāti** āngāre viyūhitvā āngāramatthake vā ṭhāpeyya, mūsāya vā pakkhipeyya. **Ajjhupekkhatī** pakkāpakkabhāvaṃ upadhāreti.

Sammā samādhiyati āsavānaṃ khayāyāti arahattaphalattāya sammā ṭhapīyati. Ettāvatā hi vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattappatto bhikkhu dassito. Idāni tassa khīṇāsavassa abhiññāya paṭipadaṃ dassento **yassa yassa cāti**ādimāha. Taṃ heṭṭhā vuttanayeneva veditabbā.

Loṇakapallavaggo pañcamaṃ.

Dutiyaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Sambodhavaggo

1. Pubbevasambodhasuttavaṇṇanā

104. Tatiyassa paṭhame **pubbeva sambodhā**ti sambodhito pubbeva, ariyamaggappattito aparabhāgeyevāti vuttaṃ hoti. **Anabhisambuddhassā**ti appaṭividdhacatusaccassa. **Bodhisattasseva satoti** bujjanakasattasseva sato, sammāsambodhiṃ adhigantuṃ ārabhantasseva sato, sambodhiyā vā sattasseva laggasseva sato. Dīpaṅkarassa hi bhagavato pādamūle aṭṭhadhammasamodhānena abhinīhārasamiddhito pabhuti tathāgato sammāsambodhiṃ satto laggo “pattabbā mayā esā”ti tadadhigamāya parakkamaṃ amuñcantoyeva āgato, tasmā bodhisattoti vuccati. **Ko nu khoti** katamo nu kho. **Lokoti** saṅkhāraloko. **Assādoti** madhurākāro. **Ādīnavoti** anabhinanditabbākāro. **Tassa mayhanti** tassa evaṃ bodhisattasseva sato mayhaṃ. **Chandarāgavinayo chandarāgappahānanti** nibbānaṃ āgamma ārabha paṭicca chandarāgo vinayaṃ gacchati pahīyati, tasmā nibbānaṃ “chandarāgavinayo chandarāgappahāna”nti vuccati. **Idaṃ lokanissaraṇanti** idaṃ nibbānaṃ lokato nissaṭattā lokanissaraṇanti vuccati. **Yāvakiṃvanti** yattakaṃ pamāṇaṃ kālaṃ. **Abbhaññāsinti** abhivisiṭṭhena ariyamaggañāṇena aññāsimaṃ. **Ñāṇaṇca pana me dassananti** dvīhipi padehi paccavekkhaṇaṇāṇaṃ vuttaṃ. Sesamettha uttānamevāti.

2. Paṭhamaassādasuttavaṇṇanā

105. Dutiye **assādapariyesanaṃ acarinti** assādapariyesanathāya acarimaṃ. Kuto paṭṭhāyāti? Sumedhakā lato paṭṭhāya. **Paññāyāti** sahavipassanāya maggapaññāya. **Sudīṭṭhoti** suppaṭividdho. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. Tatiyaṃ sabbattha uttānameva.

4. Samaṇabrāhmaṇasuttavaṇṇanā

107. Catutthe **sāmaññatthanti** catubbidhaṃ ariyaphalaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. Sāmaññatthena vā cattāro maggā, brahmaññatthena cattāri phalāni. Imesu pana catūsipi suttesu khandhalokova kathito.

5. Ruṇṇasuttavaṇṇanā

108. Pañcamaṃ atthuppattiyā nikkhittaṃ. Katarāya atthuppattiyā? Chabbaggiyānaṃ anācāre. Te kira gāyantā naccantā hasantā vicariṃsu. Bhikkhū dasabalassa ārocayiṃsu. Satthā te pakkosāpetvā tesam ovādatthāya idaṃ suttaṃ ārabhi. Tattha **ruṇṇanti** roditaṃ. **Ummattakanti** ummattakakiriyā. **Komārakanti** kumārakehi kattabbakiccaṃ. **Dantavidamsakahasitanti** dante dassetvā pāṇiṃ paharantānaṃ mahāsaddena hasitaṃ. **Setughāto gīṭeti** gīṭe vo paccayaghāto hotu, sahetukaṃ gīṭaṃ pajahathāti dīpeti. **Naccepi** eseva nayo. **Alanti** yuttaṃ. **Dhammappamoditānaṃ satanti** ettha dhammo vuccati kāraṇaṃ, kenacideva kāraṇena pamuditānaṃ santānaṃ. **Sitaṃ sitamattāyāti** tasmim sitakāraṇe sati yaṃ sitaṃ karoṭha, taṃ vo sitamattāya aggadante dassetvā pahaṭṭhākāramattadassanāyayeva yuttanti vuttaṃ hoti.

6. Atittisuttavaṇṇanā

109. Chaṭṭhe **soppassāti** niddāya. **Paṭisevanāya natthi tittīti** yathā yathā paṭisevati, tathā tathā rucatiyevāti titti nāma natthi. Sesapadadvayepi eseva nayo. Sace hi mahāsamudde udakaṃ surā bhaveyya, surāsoṇḍo ca maccho hutvā nibbatteyya, tassa tattha carantassapī sayantassapī titti nāma na bhaveyya. Imasmim sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

7. Arakkhitasuttavaṇṇanā

110. Sattame **avassutaṃ hotīti** tintaṃ hoti. **Na bhaddakaṃ maraṇaṃ hotīti** apāye paṭisandhipaccayatāya na laddhakaṃ hoti. **Kālakiriyāti** tasseva vevacanaṃ. Sukkapakkhe sagge paṭisandhipaccayatāya bhaddakaṃ hoti laddhakaṃ. Taṃ pana ekantena sotāpannādīnaṃ tiṇṇaṃ ariyasāvakaṇaṃyeva vaṭṭati. Sesamettha uttānamevāti.

8. Byāpannasuttavaṇṇanā

111. Aṭṭhame **byāpannanti** pakatibhāvaṃ jahitvā ṭhitaṃ. Sesam purimasutte vuttanayameva.

9. Paṭhamanidānasuttavaṇṇanā

112. Navame **nidānānīti** kāraṇāni. **Kammānaṃ samudayāyāti** vaṭṭagāmikammānaṃ piṇḍakaraṇatthāya. **Lobhapakatanti** lobhena pakataṃ. **Sāvajjanti** sadosaṃ. **Taṃ kammaṃ kammamudayāya saṃvattatīti** taṃ kammaṃ aññesampi vaṭṭagāmikammānaṃ samudayāya piṇḍakaraṇatthāya saṃvattati. **Na taṃ kammaṃ kammanirodhāyāti** taṃ pana kammaṃ vaṭṭagāmikammānaṃ nirodhatthāya na saṃvattati. Sukkapakkhe **kammānaṃ samudayāyāti** vivaṭṭagāmikammānaṃ samudayatthāya. Iminā nayena sabbam atthato veditabbaṃ.

10. Dutyanidānasuttavaṇṇanā

113. Dasame **kammānanti** vaṭṭagāmikammānameva. **Chandarāgaṭṭhāniyeti** chandarāgassa kāraṇabhūte. **Ārabbhāti** āgamma sandhāya paṭicca. **Chandoti** taṇhāchando. **Yo cetaso sārāgoti** yo cittassa rāgo rajjanā rajjitattaṃ, etamaḥaṃ saṃyojanaṃ vadāmi, bandhanaṃ vadāmīti attho. Sukkapakkhe **kammānanti** vivaṭṭagāmikammānaṃ. **Tadabhinivattetīti** taṃ abhinivatteti. Yadā vā tena vipāko ñāto hoti vidito, tadā te ceva dhamme tañca vipākaṃ abhinivatteti. Iminā ca padena vipassanā kathitā, **tadabhinivattetvāti** iminā maggo. **Cetasā abhinivijjhivāti** iminā ca maggova. **Paññāya ativijjha passatīti** saha vipassanāya maggapaññāya nibbijjhivā passati. Evaṃ sabbattha attho veditabbo. Imasmiṃ pana sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

Sambodhavaggo paṭhamo.

(12) 2. Āpāyikavaggo

1. Āpāyikasuttavaṇṇanā

114. Dutiyassa paṭhame apāyaṃ gacchissantīti **āpāyikā**. Nirayaṃ gacchissantīti **nerayikā**. **Idamappahāyāti** idaṃ brahmacāripaṭiññatādiṃ pāpadhammattaṃ avijahitvā. **Brahmacāripaṭiññoti** brahmacāripaṭirūpako, tesam vā ākappaṃ avijahanena ‘‘ahampi brahmacārī’’ti evappaṭiñño. **Anuddhamsetīti** akkosati paribhāsati codeti. **Natthi kāmesu dosoti** kilesakāmena vatthukāme sevantassa natthi doso. **Pātabyatanti** pivatibbataṃ paribhuñjitabbataṃ nirāsankena cittena pipāsitassa pāṇiyapivanasadiṣaṃ paribhuñjitabbataṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭameva kathitaṃ.

2. Dullabhasuttavaṇṇanā

115. Dutiyē **kataññū katavedīti** ‘‘iminā mayhaṃ kata’’nti tena katakammaṃ ñatvā viditaṃ pākaṃ katvā paṭikaraṇakapuggalo.

3. Appameyyasuttavaṇṇanā

116. Tatiye sukkena metabboti **suppameyyo**. Dukkkena metabboti **duppameyyo**. Pametum na sakkotīti **appameyyo**. **Unnaḷoti** uggatanaḷo, tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitoti attho. **Capaloti** pattamaṇḍanādinā cāpallena samannāgato. **Mukharoti** mukhakharo. **Vikiṇṇavācoti** asaṅṅatavacano. **Asamāhitoti** cittekaggaṭārahito. **Vibbhantacittoti** bhantacitto bhantagāvibhantamigasappaṭibhāgo. **Pākatindriyoti** vivaṭindriyo. Sesamettha uttānamevāti.

4. Āneñjasuttavaṇṇanā

117. Catutthe **tadassādetīti** taṃ jhānaṃ assādeti. **Taṃ nikāmetīti** tadeva pattheti. **Tena ca vittim āpajjati** tena jhānena tuṭṭhiṃ āpajjati. **Tatra ṭhitoti** tasmim jhāne ṭhito. **Tadadhimuttoti** tattheva adhimutto. **Tabbahulavihārīti** tena bahulaṃ viharanto. **Sahabyataṃ upapajjati** sahabhāvaṃ upapajjati, tasmim devaloke nibbattatīti attho. **Nirayampi gacchatīti**ādi nirayādīhi avippamuttattā aparapariyāyavasena tattha gamanaṃ sandhāya vuttaṃ. Na hi tassa upacārajjhānato balavataraṃ akusalaṃ atthi, yena anantaraṃ apāye nibbatteyya. **Bhagavato pana sāvakoti** sotāpannasakadāgāmianāgāmīnaṃ aṅṅataro. **Tasmimyeva bhaveti** tattheva arūpabhava. **Parinibbāyatīti** appaccayaparinibbānena parinibbāyati. **Adhippayāsoti** adhikappayogo. Sesamettha vuttanayeneva veditabbaṃ. Imasmim pana sutte puthujjanassa upapattijjhānaṃ kathitaṃ, ariyasāvakassa tadeva upapattijjhānaṃ vipassanāpādakajjhānaṃ kathitaṃ.

5. Vipattisampadāsuttavaṇṇanā

118. Pañcame **sīlavipattīti** sīlassa vipannākāro. Sesadvayepi eseva nayo. **Natthi dinnanti** dinnassa phalābhāvaṃ sandhāya vadati. **Yiṭṭhaṃ** vuccati mahāyogo. **Hutanti** pahaṇakasakkāro adhippeto. Tampi ubhayaṃ phalābhāvameva sandhāya paṭikkhipati. **Sukatadukkaṭānanti** sukatadukkaṭānaṃ, kusalākusalānanti attho. **Phalaṃ vipākoti** yaṃ phalanti vā vipākoti vā vuccati, taṃ natthīti vadati. **Natthi ayam lokoti** paraloke ṭhitassa ayam loko natthi, **natthi paro lokoti** idha loka ṭhitassāpi paraloko natthi, sabbe tattha tattheva ucchijjantīti dasseti. **Natthi mātā natthi pitāti** tesu sammāpaṭipattimicchāpaṭipattīnaṃ phalābhāvavasena vadati. **Natthi sattā opapātikāti** cavitvā uppajjanakasattā nāma natthīti vadati. **Sampadāti** pāripūriyo. **Sīlasampadāti** sīlassa paripuṇṇaavekallabhāvo. Sesadvayepi eseva nayo. **Atthi dinnanti**ādi vuttapaṭipakkhanayena gahetabbaṃ.

6. Apaṇṇakasuttavaṇṇanā

119. Chaṭṭhe **apaṇṇako maṇṇīti** chahi talehi samannāgato pāsako. **Sugatiṃ sagganti** cātumahārājikādīsū aṅṅatarāṃ saggāṃ lokāṃ. Imasmim sutte sīlaṅca sammādiṭṭhi cāti ubhayampi missakaṃ kathitaṃ. Sattamaṃ uttānameva.

8. Paṭhamasoceyyasuttavaṇṇanā

121. Aṭṭhame **soceyyānīti** sucibhāvā. **Kāyasoceyyanti** kāyadvāre sucibhāvo. Sesadvayepi eseva nayo. Imesu pana paṭipāṭiyā catūsū suttesu agārikapaṭipadā kathitā. Sotāpannasakadāgāmīnampi vaṭṭati.

9. Dutiyasoceyyasuttavaṇṇanā

122. Navame **ajjhantanti** niyakajjhantaṃ. **Kāmacchandanti** kāmacchandanaṃ. **Byāpādādisupi** eseva nayo. Sesamettha heṭṭhā vuttanayameva. Gāthāya pana **kāyasucinti** kāyadvāre sucim, kāyena vā sucim. Sesadvayepi eseva nayo. **Ninhātapāpakanti** sabbe pāpe ninhāpetvā dhovitvā ṭhitaṃ. Iminā suttenapi gāthāyapi khīṇāsavova kathitoti.

10. Moneyyasuttavaṇṇanā

123. Dasame **moneyyānī**ti munibhāvā. **Kāyamoneyyanti** kāyadvāre munibhāvo sādhubhāvo paṇḍitabhāvo. Sesadvayepi eseva nayo. **Idaṃ vuccati, bhikkhave, kāyamoneyyanti** idaṃ tividhakāyaduccaritappahānaṃ kāyamoneyyaṃ nāma. Apica tividhaṃ kāyasucaritampi kāyamoneyyaṃ, tathā kāyārammaṇaṃ ñāṇaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyapariññā kāyamoneyyaṃ, pariññāsahagato maggo kāyamoneyyaṃ, kāye chandarāgassa pahānaṃ kāyamoneyyaṃ, kāyasankhāranirodho catutthajjhānasamāpatti kāyamoneyyaṃ. **Vacīmoneyyepi** eseva nayo.

Ayaṃ panettha viseso – yathā idha catutthajjhānasamāpatti, evaṃ tatha vacīsankhāranirodho dutiyajjhānasamāpatti vacīmoneyyanti veditabbā. Manomoneyyampi imināva nayena atthaṃ ñatvā cittasankhāranirodho saññāvedayitānīrodhasamāpatti manomoneyyanti veditabbā. **Kāyamuninti** kāyadvāre munīṃ uttamaṃ parisuddhaṃ, kāyena vā munīṃ. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabbappahāyinti** khīṇāsavaṃ. Khīṇāsavo hi sabbappahāyī nāmāti.

Āpāyikavaggo dutiyo.

(13) 3. Kusiṇāravaggo

1. Kusiṇārasuttavaṇṇanā

124. Tatiyassa paṭhame **kusiṇārāyanti** evaṃnāmake nagare. **Baliharāṇe vanasaṇḍeti** evaṃnāmake vanasaṇḍe. Tattha kira bhūtabalikaṇaṭṭhaṃ baliṃ haranti, tasmā baliḥaraṇanti vuccati. **Ākaṅkhamānoti** icchamāno. **Sahatthāti** sahatthena. **Sampavāretīti** alaṃ alanti vācāya ceva hatthavikārena ca paṭikkhipāpeti. **Sādhu vata māyanti** sādhu vata maṃ ayaṃ. **Gathitoti** taṇhāgedhena gathito. **Mucchitoti** taṇhāmucchanāyayeva mucchito. **Ajjhopannoti** taṇhāya gilitvā parinīṭṭhapetvā pavatto. **Anissaraṇapaṇṇoti** chandarāgaṃ pahāya saṃkaḍḍhitvā paribhuñjanto nissaraṇapaṇṇo nāma hoti, ayaṃ na tādiso, sacchandarāgo paribhuñjātīti anissaraṇapaṇṇo. Sukkapakkho vuttavipariyāyena veditabbo. Nekkhammavitakkādayo panettha missakā kathitāti veditabbā.

2. Bhaṇḍanasuttavaṇṇanā

125. Dutiye **pajahimsūti** pajahanti. **Bahulamakamsūti** punappunaṃ karonti. Idhāpi tayo vitakkā missakāva kathitā.

3. Gotamakacetiyaṃsuttavaṇṇanā

126. Tatiye **gotamake cetiyeti** gotamakayakkhassa bhavane. Tathāgato hi paṭhamabodhiyaṃ vīsati vassāni kadāci cāpāle cetiye, kadāci sārandaḍe, kadāci bahuputte, kadāci gotamakeṭi evaṃ yebhuyyena devakulesuyeva vihāsi. Imasmīṃ pana kāle vesāliṃ upanissāya gotamakassa yakkhassa bhavanaṭṭhāne vihāsi. Tena vuttaṃ – “gotamake cetiye”ti. **Etadvocāti** etaṃ “‘abhiññāyāha’ntiādikaṃ suttaṃ avoca.

Idaṃca bhagavatā suttaṃ atthupattiyāṃ vuttanti veditabbaṃ. Kataraatthupattiyanti? Mūlapariyāyaatthupattiyāṃ (ma. ni. 1.1 ādayo). Sambahulā kira brāhmaṇapabbajitā attanā uggahitabuddhavadānaṃ nissāya jānanamadaṃ uppādetvā dhammassavanaggaṃ na gacchanti – “sammāsambuddho kathento amhehi ñātameva kathessati, no aññāta”nti. Bhikkhū tathāgatassa ārocesuṃ. Satthā te bhikkhū pakkosāpetvā mukhapaṭiññaṃ gahetvā mūlapariyāyaṃ desesi. Te bhikkhū desanāya neva āgataṭṭhānaṃ, na gataṭṭhānaṃ addasaṃsu. Apassantā “sammāsambuddho ‘mayhaṃ kathā niyyātī’ti mukhasampattameva kathetī’ti cintayīṃsu. Satthā tesāṃ manāṃ jānitvā imaṃ suttantaṃ ārabhi.

Tattha **abhiññāyāti** “ime pañcakkhandhā, dvādasāyatanāni, aṭṭhārasa dhātuyo, bāvīsatiṅdriyāni, cattāri saccāni, nava hetū, satta phassā, satta vedanā, satta cetanā, satta saññā, satta cittāni”ti jānitvā paṭivijjhītvā paccakkham katvā, tathā – “ime cattāro satipaṭṭhānā”tiādinā nayena te te dhamme jānitvā paṭivijjhītvā paccakkhameva katvāti attho. **Sanidānanti** sappaccayameva katvā kathemi, no appaccayaṃ. **Sappāṭihāriyanti** paccanīkapaṭiharaṇena sappāṭihāriyameva katvā kathemi, no appāṭihāriyaṃ. **Alañca pana voti** yuttañca pana tumhākaṃ. **Tuṭṭhiyāti** “sammāsambuddho bhagavā, svākkhāto dhammo, suppaṭipanno saṅgho”ti tīṇi ratanāni guṇato anussarantānaṃ tumhākaṃ yuttameva tuṭṭhiṃ kātunti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Akampitthāti chahi ākārehi akampittha. Evarūpo hi pathavīkampo bodhimaṇḍepi ahoṣi. Bodhisatte kira dakkhiṇadisābhāgena bodhimaṇḍaṃ abhiruḷhe dakkhiṇadisābhāgo heṭṭhā avīciṃ pāpuṇanto viya ahoṣi, uttarabhāgo uggantvā bhavaggaṃ abhihananto viya. Pacchimadisāṃ gate pacchimabhāgo heṭṭhā avīciṃ pāpuṇanto viya ahoṣi, pācīnabhāgo uggantvā bhavaggaṃ abhihananto viya. Uttaradisāṃ gate uttaradisābhāgo heṭṭhā avīciṃ pāpuṇanto viya, dakkhiṇadisābhāgo uggantvā bhavaggaṃ abhihananto viya. Pācīnadisāṃ gate pācīnadisābhāgo heṭṭhā avīciṃ pāpuṇanto viya, pacchimabhāgo uggantvā bhavaggaṃ abhihananto viya. Bodhirukkhopi sakim heṭṭhā avīciṃ pāpuṇanto viya, sakim uggantvā bhavaggaṃ abhihananto viya. Tasmimpi divase evaṃ chahi ākārehi cakkavāḷasahassī mahāpathavī akampittha.

4. Bharāṇḍukālāmasuttavaṇṇanā

127. Catutthe **kevalakappanti** sakalakappaṃ. **Anvāhiṇḍantoti** vicaranto. **Nāddasāti** kiṃ kāraṇā na addasa? Ayaṃ kira bharaṇḍu kālāmo sakyānaṃ aggapiṇḍaṃ khādanto vicarati. Tassa vasanaṭṭhānaṃ sampattakāle ekā dhammadesanā samuṭṭhahissatīti ṇatvā bhagavā evaṃ adhiṭṭhāsi, yathā añño āvasatho na paññāyittha. Tasmā na addasa. **Purāṇasabrahmacārīti** porāṇako sabrahmacārī. So kira ālārakālāmakāle tasmimyeva assame ahoṣi, taṃ sandhāyevamāha. **Santharaṃ paññāpehīti** santharitaṃ santharāhīti attho. **Santharaṃ paññāpetvāti** kappiyamañcake paccattharaṇaṃ paññāpetvā. **Kāmānaṃ pariññaṃ paññāpetīti** ettha pariññā nāma samatikkamo, tasmā kāmānaṃ samatikkamaṃ paṭhamajjhānaṃ paññāpeti. **Na rūpānaṃ pariññanti** rūpānaṃ samatikkamabhūtaṃ arūpāvacarasamāpattiṃ na paññāpeti. **Na vedanānaṃ pariññanti** vedanānaṃ samatikkamaṃ nibbānaṃ na paññāpeti. **Niṭṭhāti** gati nippatti. **Udāhu puthūti** udāhu nānā.

5. Hatthakasuttavaṇṇanā

128. Pañcame **abhikkantāya rattiyāti** ettha abhikkantasaddo khayasundarābhīrūpaabbhanumodanādīsu dissati. Tattha “abhikkantā, bhante, ratti, nikkhanto paṭhamo yāmo, ciranisinno bhikkhusaṅgho, uddisatu, bhante, bhagavā bhikkhūnaṃ pātimokkha”nti evamādīsu khaye dissati. “Ayaṃ imesaṃ catunnaṃ puggalānaṃ abhikkantataro ca paṇītataro cā”ti evamādīsu (a. ni. 4.100) sundare.

“Ko me vandati pādāni, iddhiyā yasasā jalāṃ;
Abhikkantena vaṇṇena, sabbā obhāsayaṃ disā”ti. (vi. va. 857) –

Evamādīsu abhirūpe. “Abhikkantaṃ, bho gotamā”ti evamādīsu (pārā. 15) abbhanumodane. Idha pana sundare. Tena **abhikkantāya rattiyāti** iṭṭhāya kantāya manāpāya rattiyāti vuttaṃ hoti. **Abhikkantavaṇṇāti** idha abhikkantasaddo abhirūpe, vaṇṇasaddo pana chavithutikulavaggakāraṇasaṅghānapamānarūpāyatanādīsu dissati. Tattha “suvāṇṇavaṇṇosi bhagavā”ti evamādīsu (ma. ni. 2.399; su. ni. 553) chaviyaṃ. “Kadā saññūlhā pana te gahapatī samaṇassa gotamassa vaṇṇā”ti evamādīsu (ma. ni. 2.77) thutiyāṃ. “Cattārome, bho gotama, vaṇṇā”ti evamādīsu (dī. ni. 3.115) kulavagge. “Atha kena nu vaṇṇena, gandhatthenoti vuccatī”ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.234) kāraṇe. “Mahantaṃ hatthirājavaṇṇaṃ abhinimminivā”ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.138) saṅghāne. “Tayo

pattassa vaṇṇā”ti evamādīsu (pārā. 602) pamāṇe. “Vaṇṇo gandho raso ojā”ti evamādīsu rūpāyatane. So idha chaviyā daṭṭhabbo. Tena **abhikkantavaṇṇā**ti abhirūpacchavi, iṭṭhavaṇṇā manāpavaṇṇāti vuttam hoti.

Kevalakappanti ettha **kevalasaddo**

anavasesayebhuyyābyāmissānatirekadalhatthavisamyogādianekattho. Tathā hissa “kevalaparipuṇṇam parisuddham brahmacariya”nti evamādīsu (pārā. 1) anavasesatā attho. “Kevalakappā ca āṅgamagadhā pahūtaṃ khādanīyaṃ bhojanīyaṃ ādāya upasaṅkamissanti”ti evamādīsu (mahāva. 43) yebhuyyātā. “Kevalassa dukkhakkhandhassa samudayo hoti”ti evamādīsu (vibha. 225) abyāmissatā. “Kevalam saddhāmattakam nūna ayamāyasmā”ti evamādīsu (mahāva. 244) anatirekatā. “Āyasmato, bhante, anuruddhassa bāhiyo nāma saddhivihāriko kevalakappam saṅghabhedāya ṭhito”ti evamādīsu (a. ni. 4.243) dalhatthatā. “Kevalī vusitavā uttamapurisoti vuccati”ti evamādīsu (saṃ. ni. 3.57) visamyogo. Idha pana anavasesatā atthoti adhippetā.

Kappasaddo panāyaṃ

abhisaddahanavohārakālapaññattichedanavikkappalesasamantabhāvādianekattho. Tathā hissa “okappaniyametaṃ bhoto gotamassa, yathā taṃ arahato sammāsambuddhassā”ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) abhisaddahanamattho. “Anujānāmi, bhikkhave, pañcahi samaṇakappehi phalaṃ paribhuñjītu”nti evamādīsu (cūḷava. 250) vohāro. “Yena sudaṃ niccakappam viharāmi”ti evamādīsu (ma. ni. 1.387) kālo. “Iccāyasmā kappo”ti evamādīsu (su. ni. 1098; cūḷani. kappamāṇavapucchā 117, kappamāṇavapucchāniddeṣo 61) paññatti. “Alaṅkato kappitakesamassū”ti evamādīsu (jā. 2.22.1368; vi. va. 1094) chedanam. “Kappati dvaṅgulakappo”ti evamādīsu (cūḷava. 446) vikappo. “Atthi kappo nipajjītu”nti evamādīsu (a. ni. 8.80) lesa. “Kevalakappam veḷuvanaṃ obhāsetvā”ti evamādīsu (saṃ. ni. 1.94) samantabhāvo. Idha panassa samantabhāvo attho adhippeto. Tasmā **kevalakappam jetavananti** ettha anavasesam samantato jetavananti attho.

Obhāsetvāti ābhāya pharivā. **Vālukāyā**ti saṅhāya vālukāya. **Na saṅṭhātī**ti na patiṭṭhāti.

Oḷārikanti brahmadevatāya hi pathaviyaṃ patiṭṭhānakāle attabhāvo oḷāriko māpetuṃ vaṭṭati pathavī vā, tasmā evamāha. **Dhammā**ti iminā pubbe ugghatibuddhavacanaṃ dasseti. **Nappavattino ahesunti** sajjhāyamūḷhakā vācā parihīnāyeva ahesuṃ. **Appaṭivānoti** anivatto anukkaṇṭhito.

Dassanassāti cakkhuviññāṇena dassanassa. **Upaṭṭhānassā**ti catūhi paccayehi upaṭṭhānassa.

Adhisīlanti dasavidhaṃ sīlaṃ. Tañhi pañcasīlaṃ upādāya adhisīlanti vuccati. **Avihaṃ gatoti** avihabrahmaloke nibbattosmīti dasseti.

6. Kaṭuviyasuttavaṇṇanā

129. Chaṭṭhe **goyogapilakkhasminti** gāvīnaṃ vikkayaṭṭhāne uṭṭhitapilakkhassa santike.

Rittassādanti jhānasukhābhāvena rittassādaṃ. **Bāhirassādanti** kāmaguṇasukhavasena bāhirassādaṃ.

Kaṭuviyanti ucchiṭṭhaṃ. **Āmagandhenā**ti kodhasaṅkhātena vissagandhena. **Avassutanti** tintaṃ.

Makkhikāti kilesamakkhikā. **Nānupatissanti**ti uṭṭhāya na anubandhissanti. **Nānvāssavissanti**ti

anubandhitvā na khādissanti. **Samvegamāpādī**ti sotāpanno jāto.

Kaṭuviyakatoti ucchiṭṭhakato. **Ārakā hotī**ti dūre hoti. **Vighātasseeva bhāgavā**ti dukkhasseeva bhāgī. **Caretī**ti carati gacchati. **Dummedhoti** duppañño. Imasmim suttē vaṭṭameva kathitaṃ, gāthāsu vaṭṭavivaṭṭam kathitanti. Sattame vaṭṭameva bhāsitaṃ.

8. Dutiyaanuruddhasuttavaṇṇanā

131. Aṭṭhame **idaṃ te mānasminti** ayaṃ te navavidhena vaḍḍhitamānoti attho. **Idaṃ te uddhaccasminti** idaṃ tava uddhaccaṃ cittassa uddhatabhāvo. **Idaṃ te kukkuccasminti** idaṃ tava

kukkuccaṃ.

9. Paṭicchannasuttavaṇṇanā

132. Navame **āvahantī**ti niyyanti. **Paṭicchanno āvaha**tīti paṭicchannova hutvā niyyāti. **Vivaṭo viroc**atīti ettha ekato ubhato attato sabbatthakatoti catubbidhā vivaṭatā veditabbā. Tattha **ekato vivaṭaṃ** nāma asādhāraṇasikkhāpadaṃ. **Ubhato vivaṭaṃ** nāma sādharmaṇasikkhāpadaṃ. **Attato vivaṭaṃ** nāma paṭiladdhadhammaguṇo. **Sabbatthakavivaṭaṃ** nāma tepiṭakaṃ buddhavacanaṃ.

10. Lekhasuttavaṇṇanā

133. Dasame **abhiṇhanti** abhikkhaṇaṃ nirantaraṃ. **Āgāḷhenā**ti gāḷhena kakkhaḷena. **Pharusenā**ti pharusavacanaena. Gāḷhaṃ katvā pharuṣaṃ katvā vuccamānopīti attho. **Amanāpenā**ti manaṃ anallīyantaena avaḍḍhantaena. **Sandhiyatimevā**ti ghaṭiyatiyeva. **Saṃsandatimevā**ti nirantarova hoti. **Sammodatimevā**ti ekībhāvameva gacchati. Sesāṃ sabbattha uttānamevāti.

Kusināravaggo tatiyo.

(14) 4. Yodhājīvavaggo

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

134. Catutthassa paṭhame yuddhaṃ upajīvātīti **yodhājīvo**. **Rājārahoti** rañño anucchaviko. **Rājabhoggoti** rañño upabhogaparibhogo. **Ānganteva saṅkhyāṃ gacch**atīti hattho viya pādo viya ca avassaṃ icchitabbattā ānganti saṅkhyāṃ gacchati. **Dūre pāti hot**īti uduke usabhamattaṃ, thale aṭṭhusabhamattaṃ, tato vā uttarinti dūre kaṇḍaṃ pāteṭi. Duṭṭhagāmaṇiabhayassa hi yodhājīvo navausabhamattaṃ kaṇḍaṃ pātesi, pacchimabhava bodhisatto yojanappamāṇaṃ. **Akkhaṇavedh**īti avirādhitavedhī, akkhaṇaṃ vā vijju vijjantarikāya vijjhitaṃ samatthoti attho. **Mahato kāyassa padā**letīti ekatobaddhaṃ phalakasatampi mahimsacammaṣatampi āṅguṭṭhapamāṇabahaḷaṃ lohapaṭṭampi caturaṅgulabahaḷaṃ asanapadaraṃpi vidatthibahaḷaṃ udumbarapadaraṃpi dīghantaena vālikasakaṭampi vinivijjhitaṃ samatthoti attho. **Yaṃkiñci rū**pantiādi visuddhimagge vitthāritameva. **Netāṃ mamā**tiādi taṇhāmānadiṭṭhipaṭikkhepavasena vuttaṃ. **Sammappaññāya pass**atīti sammā hetunā kāraṇena saḥavipassanāya maggapaññāya passati. **Padā**letīti arahattamaggena padāleti.

2. Parisāsuttavaṇṇanā

135. Dutīye **ukkācitavin**ītāti appaṭipucchitvā vinītā dubbinītaparisā. **Paṭipucchāv**inītāti pucchitvā vinītā suvinītaparisā. **Yāvata**viniītāti pamāṇavasena vinītā, pamāṇaṃ ñatvā viniītāparisāti attho. “Yāvatajjhā”ti pāḷiyā pana yāva ajjhāsayaṭi attho, ajjhāsayaṃ ñatvā viniītāparisāti vuttaṃ hoti. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Uppādāsuttavaṇṇanā

137. Catutthe **dhammaṭṭhi**tātīti sabhāvaṭṭhitatā. **Dhammani**yāmatātīti sabhāvaniyāmatā. **Sabbe saṅk**hārātīti catubhūmakasaṅkharā. **Aniccā**ti hutvā abhāvaṭṭhena aniccā. **Dukk**hātīti sampaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā. **Anattā**ti avasavattanaṭṭhena anattā. Iti imasmiṃ sutte tīṇi lakkhaṇāni missakāni kathitāni.

5. Kesakambalasuttavaṇṇanā

138. Pañcame **tantāvutā**naṃ vatthānanti paccatte sāmivacanaṃ, tantehi vāyitavatthānīti attho.

Kesakambaloti manussakesehi vāyitakambalo. **Puthusamaṇabrāhmaṇavādānanti** idampi paccatte sāmivacaṇaṃ. **Paṭikiṭṭhoti** pacchimako lāmako. **Moghapurisoti** tucchapuriso. **Paṭibāhatīti** paṭisedheti. **Khippaṃ udḍeyyāti** kuminaṃ oḍḍeyya. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

8. Assakhaḷuṅkasuttavaṇṇanā

141. Aṭṭhame **assakhaḷuṅkoti** assapoto. **Idamassa javasmiṃ vadāmīti** ayamassa ñāṇajavoti vadāmi. **Idamassa vaṇṇasmiṃ vadāmīti** ayamassa guṇavaṇṇoti vadāmi. **Idamassa ārohapariṇāhasmīti** ayamassa uccabhāvo parimaṇḍalabhāvoti vadāmīti.

9. Assaparassasuttavaṇṇanā

142. Navame **assaparasseti** assesu parasse. **Purisaparasseti** purisesu parasse, purisapuriseti attho. Imasmiṃ sutte tīṇi maggaphalāni kathitāni. Tattha ayaṃ tīhi maggehi ñāṇajavasampannoti veditaḅbo.

10. Assājānīyasuttavaṇṇanā

143. Dasame **bhadreti** bhaddake. **Assājānīyeti** kāraṇākāraṇaṃ jānanake asse. **Purisājānīyesupi** eseva nayo. Imasmiṃ sutte arahattaphalaṃ kathitaṃ. Tatrāyaṃ arahattamaggena ñāṇajavasampannoti veditaḅbo.

11. Paṭhamamoranivāpasuttavaṇṇanā

144. Ekādasame **accantaniṭṭhoti** antaṃ atikkantaniṭṭho, akuppaniṭṭho dhuvaniṭṭhoti attho. Sesam sadisameva.

12. Dutiyamoranivāpasuttavaṇṇanā

145. Dvādasame **iddhipāṭihāriyenāti** ijjhanakapāṭihāriyena. **Ādesanāpāṭihāriyenāti** ādisitvā apadisitvā kathanaanukathanakathāpāṭihāriyena.

13. Tatiyamoranivāpasuttavaṇṇanā

146. Terasame **sammādiṭṭhiyāti** phalasaṃpattatthāya sammādiṭṭhiyā. **Sammāñāṇenāti** phalañāṇena. **Sammāvimuttiyāti** sesehi phalasaṃpattidhammehi. Imesu tīsupi suttesu khīṇāsavova kathitoti.

Yodhājīvavaggo catuttho.

(15) 5. Maṅgalavaggo

1-9. Akusalasuttādivaṇṇanā

147-155. Pañcamassa paṭhame **yathābhatam nikkhittoti** yathā ānetvā ṭhapito. Dutīye **sāvajjenāti** sadosena. Tatiye **visamenāti** sapakkhalanena. **Samenāti** apakkhalanena. Catutthe **asucināti** gūthasadisena aparisuddhena amejjhena. **Sucināti** parisuddhena mejjhena. Pañcamādīni uttānāneva.

10. Pubbaṇhasuttavaṇṇanā

156. Dasame **sunakkhattanti**ādīsu yasmim divase tayo sucaritadhammā pūritā honti, so divaso laddhanakkhattayogo nāma, tenassa sadā **sunakkhattam** nāma hotīti vuccati. Sveva divaso katamaṅgalo nāma hoti, tenassa sadā **sumaṅgalanti** vuccati. Pabhātampiṣṣa sadā **suppabhāta**meva, sayanato uṭṭhānampi **suhuṭṭhitameva**, khaṇopi **sukkhāṇova**, muhuttoṇi **sumuhuttova**. Ettha ca dasaccharapamāṇo kālo khaṇo nāma, tena khaṇena dasakkhaṇo kālo layo nāma, tena layena ca dasalayo kālo khaṇalayo nāma, tena dasaḡuṇo muhutto nāma, tena dasaḡuṇo khaṇamuhutto nāmāti ayam vibhāgo veditabbo. **Suyiṭṭham brahmacārisūti** yasmim divase tīṇi sucaritāni pūritāni, tadāssa seṭṭhacārisu dinnadānaṃ suyiṭṭham nāma hoti. **Padakkhiṇaṃ kāyakammaṃ** taṃ divasaṃ tena kataṃ kāyakammaṃ vaḍḍhikāyakammaṃ nāma hoti. Sesapadesupi eseva nayo. **Padakkhiṇāni katvānāti** vaḍḍhiyuttāni kāyakammādīni katvā. **Labhantatthe padakkhiṇeti** padakkhiṇe vaḍḍhiattheyeva labhati. Sesam uttānamevāti.

Maṅgalavaggo pañcama.

Tatīyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

(16) 6. Acelakavaggavaṇṇanā

157-163. Ito paresu **āgālhā paṭipadāti** gālhā kakkhaḷā lobhavasena thiraggahaṇā. **Nijjhāmāti** attakilamathānuyogavasena suṭṭhu jhāmā santattā paritattā. **Majjhimāti** neva kakkhaḷā na jhāmā majjhe bhavā. **Acelakoti** niccelo naggō. **Muttācāroti** vissatṭhācāro, uccārakammādīsu lokiyakulaputtācārena virahito ṭhitakova uccāraṃ karoti, passāvaṃ karoti, khādanti bhujjati. **Hatthāpalekhanoti** hatthe piṇḍamhi niṭṭhite jivhāya hattham apalekhati, uccāraṃ katvā hatthasmimyeva daṇḍakasaṇṇī hutvā hatthena apalekhati. Bhikkhāya gahaṇattham “ehi, bhadante”ti vutto na etīti **na ehibhadantiko**. “Tena hi tiṭṭha, bhante”ti vuttopi na tiṭṭhatīti **na tiṭṭhabhadantiko**. Tadubhayampi kira so “etassa vacanaṃ kataṃ bhavissatī”ti na karoti. **Abhihaṇanti** puretaraṃ gahetvā āhaṭabhikkham. **Uddissakatanti** idaṃ tumhe uddissa katanti evamārocitabhikkham. **Nimantananti** “asukam nāma kulam vā vīthim vā gāmaṃ vā paviseyyāthā”ti evam nimantitabhikkhampi na sādīyati na gaṇhāti. **Na kumbhimukhāti** kumbhito uddharitvā dīyamānaṃ bhikkhampi na gaṇhāti. **Na kaḷopimukhāti** kaḷopīti ukkhali vā pacchi vā, tatopi na gaṇhāti. Kasmā? “Kumbhikaḷopiyo maṃ nissāya kaṭacchunā pahāraṃ labhantī”ti. **Na eḷakamantaranti** ummāraṃ antaraṃ katvā dīyamānaṃ na gaṇhāti. Kasmā? “Ayam maṃ nissāya antarakaraṇaṃ labhatī”ti. **Daṇḍamusalesupi** eseva nayo. **Dvinnanti** dvīsu bhujjamaṇesu ekasmiṃ uṭṭhāya dente na gaṇhāti. Kasmā? Kabaḷantarāyo hotīti.

Na gabbhiniyātiādīsu pana gabbhiniyā kucchiyaṃ dāraḡo kilamati, pāyantiyā dāraḡassa khīrantarāyo hoti, purisantaragatāya ratiantarāyo hotīti na gaṇhāti. **Na saṅkittīsūti** saṅkittetvā katabhatesu. Dubbhikkhasamaye kira acelakasāvakaḡ acelakānaṃ atthāya tato tato taṇḍulādīni samādapetvā bhattaṃ pacanti, ukkaṭṭhācelako tato na paṭiggaṇhāti. **Na yattha sāti** yattha sunakho “piṇḍam labhissāmī”ti upaṭṭhito hoti, tattha tassa adatvā āhaṭam na gaṇhāti. Kasmā? Etassa piṇḍantarāyo hotīti. **Saṇḍasaṇḍacārinīti** samūhasamūhacārinī. Sace hi acelakaṃ disvā “imassa bhikkham dassāmā”ti manussā bhattagehaṃ pavisanti, tesu ca pavisantesu kaḷopimukhādīsu nilīnā makkhikā uppatitvā saṇḍasaṇḍā caranti, tato āhaṭam bhikkham na gaṇhāti. Kasmā? “Maṃ nissāya makkhikānaṃ gocarantarāyo jāto”ti.

Thusodakanti sabbasassasambhārehi katasovīraḡam. Ettha ca surāpānameva sāvajjaṃ, ayam pana sabbesu sāvajjasāṇṇī. **Ekāgārikoti** yo ekasmiṃyeva gehe bhikkham labhitvā nivattati. **Ekālopikoti** ekeneva ālopena yāpeti. **Dvāgārikādīsupi** eseva nayo. **Ekissāpi dattiyāti** ekāya dattiyā. Dattī nāma ekā khuddakapāti hoti, yattha aggabhikkham pakkhipitvā ṭhāpenti. **Ekāhikanti** ekadivasantarikaṃ. **Addhamāsikanti** addhamāsantarikaṃ. **Pariyāyabhattabhojananti** vārabhattabhojanaṃ, ekāhavārena dvīhavārena sattāhavārena addhamāsavārenāti evam divasavārena ābhatabhattabhojanaṃ.

Sākabhakkhotiādīni vuttatthāneva.

Ubbhaṭṭhakoti uddhaṃ ṭhitako. **Ukkuṭīkappadhānamanuyuttoti** ukkuṭīkavīriyamanuyutto, gacchantopi ukkuṭīkova hutvā uppatitvā uppatitvā gacchati. **Kaṇṭakāpassayikoti** ayakaṇṭake vā pakatikaṇṭake vā bhūmiyaṃ koṭṭetvā tattha cammaṃ attharivā ṭhānacaṅkamādīni karoti. **Seyyanti** sayantopi tattheva seyyaṃ kappeti. Sāyaṃ tatiyamassāti **sāyatatiyakam**. Pāto majjhanhike sāyanti divasassa tikkhattuṃ “pāpaṃ pavāhessāmi”ti udakorohanānuyogaṃ anuyutto viharati.

Kāye kāyānupassītiādīni heṭṭhā ekakanipātavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva veditabbāni. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, majjhimā paṭipadāti**, bhikkhave, ayaṃ kāmasukhallikānuyogaṅca attakilamathānuyogaṅcāti dve ante anupagatā, sassatucchedantehi vā vimuttā majjhimā paṭipadāti veditabbā.

Acelakavaggo chaṭṭho.

17-18. Peyyālavaggādivaṇṇanā

164-184. Samanuññoti samānajiḥāsayo. **Rāgassāti** pañcakāmaguṇīkarāgassa. **Abhiññāyāti** abhijānanatthaṃ. **Suññato samādhītiādīhi** tīhipi samādhīhi vipassanāva kathitā. Vipassanā hi niccābhinivesa-niccanimitta-niccapaṇidhiādīnaṃ abhāvā imāni nāmāni labhati. **Pariññāyāti** pariājanatthaṃ. Sesapadesupi eseva nayoti.

Peyyālavaggādi niṭṭhitā.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Tikanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.

Namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa

Aṅguttaranikāye

Catukkanipāta-aṭṭhakathā

1. Paṭhamapaṇṇāsakam

1. Bhaṇḍagāmaṃvaggo

1. Anubuddhasuttavaṇṇanā

1. Catukkanipātassa paṭhame **ananubodhāti** abujjhanena ajānanena. **Appaṭivedhāti** appaṭivijjhanena apaccakkhikiriyāya. **Dīghamaddhānanti** cirakālaṃ. **Sandhāvitanti** bhavato bhavaṃ gamanavasena sandhāvitam. **Saṃsaritanti** punappunaṃ gamanāgamanavasena saṃsaritam. **Mamañceva tumhākañcāti** mayā ca tumhehi ca. Atha vā **sandhāvitam saṃsaritanti** sandhāvanaṃ saṃsaraṇaṃ mamañceva tumhākañca ahoṣīti evamettha attho veditabbo. **Ariyassāti** niddosassa. Sīlaṃ samādhī paññāti ime pana tayo dhammā maggaphalasampayuttāva veditabbā, vimuttināmena phalameva niddiṭṭham. **Bhavataṇhāti** bhavesu taṇhā. **Bhavanettīti** bhavarajju. Taṇhāya eva etaṃ nāmaṃ. Tāya hi

sattā goṇā viya gīvāya bandhitvā taṃ taṃ bhavaṃ nīyanti, tasmā bhavanettīti vuccati.

Anuttarāti lokuttarā. **Dukkassantakaroti** vaṭṭadukkassa antakaro. **Cakkhumā**ti pañcahi cakkhūhi cakkhumā. **Parinibbutoti** kilesaparinibbānena parinibbuto. Idamassa bodhimaṇḍe paṭhamaparinibbānaṃ, pacchā pana yamakasālānamantare anupādisesāya nibbānadhātuyā parinibbutoti yathānusandhinā desanaṃ niṭṭhāpesi.

2. Papatitasuttavaṇṇanā

2. Dutiye **papatitoti** patito cuto. **Appapatitoti** apatito patiṭṭhito. Tattha lokiyamahājano patitoyeva nāma, sotāpannādayo kilesuppatikkhaṇe patitā nāma, khīṇāsavo ekantapatiṭṭhito nāma.

Cutā patantīti ye cutā, te patanti nāma. **Patitā**ti ye patitā, te cutā nāma. Cutattā patitā, patitattā cutāti attho. **Giddhā**ti rāgarattā. **Punarāgatā**ti puna jātiṃ puna jaraṃ puna byādhiṃ puna maraṇaṃ āgatā nāma honti. **Kataṃ kiccanti** catūhi maggehi kattabbakiccaṃ kataṃ. **Rataṃ rammanti** ramitabbayuttake guṇajāte ramitaṃ. **Sukhenānvāgataṃ sukhanti** sukkena sukhaṃ anuāgataṃ sampattaṃ. Mānusakasukhena dibbasukhaṃ, jhānasukhena vipassanāsukhaṃ, vipassanāsukhena maggasukhaṃ, maggasukhena phalasukhaṃ, phalasukhena nibbānasukhaṃ sampattaṃ adhigatanti attho.

3. Paṭhamakhatasuttavaṇṇanā

3. Tatiyaṃ dukanipātavaṇṇanāyaṃ vuttameva. Gāthāsu pana **nindiyanti** ninditabbayuttakaṃ. **Nindatī**ti garahati. **Pasaṃsiyoti** pasaṃsitabbayutto. **Vicināti mukhena so kalinti** yo evaṃ pavatto, tena mukhena kaliṃ vicināti nāma. **Kalinā tena sukhaṃ na vindatī**ti tena ca kalinā sukhaṃ na paṭilabhati. **Sabbassāpi saḥāpi attanā**ti sabbenāpi sakena dhanena ceva attanā ca saddhiṃ yo parājayo, so appamattakova kalīti attho. **Yo sugatesūti** yo pana sammaggatesu puggalesu cittaṃ padusseyya, ayaṃ cittaṃ padosova tato kalito mahantataro kali. Idāni tassa mahantatarabhāvaṃ dassento **sataṃ saḥassānanti**ādīmāha. Tattha **sataṃ saḥassānanti** nirabbudagaṇanāya sataḥassamaṃ. **Chattimsatī**ti aparāni ca chattimsati nirabbudāni. **Pañca cāti** abbudagaṇanāya ca pañca abbudāni. **Yamariyagarahī**ti yaṃ ariye garahanto nirayaṃ upapajjati, tattha ettakaṃ āyuppanānti.

4. Dutiyaḥkhatasuttavaṇṇanā

4. Catutthe **mātari pitari cāti**ādīsu mittavindako mātari micchāpaṭipanno nāma, ajātasattu pitari micchāpaṭipanno nāma, devadatto tathāgate micchāpaṭipanno nāma, kokāliko tathāgatasāvake micchāpaṭipanno nāma. **Bahuñcāti** bahukameva. **Pasavatī**ti paṭilabhati. **Tāyāti** tāya micchāpaṭipattisaṅkhātāya adhammacariyāya. **Peccāti** ito gantvā. **Apāyaṃ gacchatī**ti nirayādīsu aññatarasmiṃ nibbattati. Sukkapakkhepi eseva nayo.

5. Anusotasuttavaṇṇanā

5. Pañcame anusotaṃ gacchatīti **anusotaḡamī**. Kilesasotassa paccanīkapaṭipattiyā paṭisotaṃ gacchatīti **paṭisotaḡamī**. **Ṭhitattoti** ṭhitasabhāvo. **Tiṇṇoti** oghaṃ taritvā ṭhito. **Pāraṅgatoti** paratīraṃ gato. **Thale tiṭṭhatī**ti nibbānathale tiṭṭhati. **Brāhmaṇoti** seṭṭho niddoso. **Idhāti** imasmīṃ loke. **Kāme ca paṭisevatī**ti kilesakāmehi vatthukāme paṭisevati. **Pāpañca kammaṃ karotī**ti pāpañca paṇātipātādikammaṃ karoti. **Pāpañca kammaṃ na karotī**ti pañcaverakammaṃ na karoti. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, ṭhitattoti** ayaṃ anāḡamī puggalo tasmā lokā puna paṭisandhivasena anāḡamanato ṭhitatto nāma.

Taṇhādhippannāti taṇhāya adhipannā ajjhotthaṭā, taṇhaṃ vā adhipannā ajjhogāḡhā.

Paripuṇṇasekhoti sikkhāpāripūriyā t̥hito. **Aparihānadhammoti** aparihīnasabhāvo. **Cetovasippattoti** cittavasībhāvaṃ patto. Evarūpo khīṇāsavo hoti, idha pana anāgāmī kathito. **Samāhitindriyoti** samāhitachāḍindriyo. **Paroparāti** parovarā uttamalāmakā, kusalākusalāti attho. **Sameccāti** ṇāṇena samāgantvā. **Vidhūpitāti** viddhamsitā jhāpitā vā. **Vusitabrahmacariyoti** maggabrahmacariyaṃ vasitvā t̥hito. **Lokantagūti** tividhassāpi lokassa antaṃ gato. **Pāragatoti** chahākārehi pāragato. Idha khīṇāsavova kathito. Iti suttepi gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

6. Appassutasuttavaṇṇanā

6. Chaṭṭhe **anupapannoti** anupāgato. **Suttantiādīsu** ubhatovibhaṅganiddesakhandhakaparivārasuttanipātamaṅgalasuttaratanasuttanālakasuttatuvātakasuttāni, aññampi ca suttanāmakaṃ tathāgatavacanaṃ **suttanti** veditabbaṃ. Sabbampi sagāthakaṃ suttaṃ **geyyanti** veditabbaṃ, viśesena saṃyuttake sakalopi sagāthāvaggo. Sakalampi abhidhammapīṭakaṃ, niggāthakasuttaṃ, yañca aññampi aṭṭhahi aṅgehi asaṅghitaṃ buddhavacanaṃ, taṃ **veyyākaraṇanti** veditabbaṃ. Dhammapada-theragāthā-therigāthā suttanipāte nosuttanāmikā suddhikagāthā ca **gāthāti** veditabbā. Somanassañānamayikagāthāpaṭisaṃyuttā dveasīti suttantā **udānanti** veditabbā. “Vuttañhettaṃ bhagavatā” tiādinayappavattā dasuttarasatasuttantā **itivuttakanti** veditabbā. Apaṇṇakajātakādīni paññāsādhikāni pañca jātakasatāni **jātakanti** veditabbāni. “Cattārome, bhikkhave, acchariyā abbhūtā dhammā ānande” tiādinayappavattā sabbepi acchariyaabbhūtaḍḍhammapaṭisaṃyuttā suttantā **abbhūtaḍḍhammanti** veditabbā. Cūḷavedallamahāvedallasammādiṭṭhisakkapañhasaṅkhārabhājanīyamahāpuṇṇamasuttādayo sabbepi vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitā suttantā **vedallanti** veditabbā. **Na atthamaññāya na dhammamaññāyāti** aṭṭhakathañca pāḷiñca ajānitvā. **Dhammānudhammapaṭipannoti** navalokuttaradhammassa anurūpadhammaṃ sahasīlaṃ pubbhāgapaṭipadaṃ na paṭipanno hoti. Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. Paṭhamavāre panettha appassutadussīlo kathito, dutiye appassutakhīṇāsavo, tatiye bahussutadussīlo, catutthe bahussutakhīṇāsavo.

Sīlesu asamāhitoti sīlesu aparipūrakārī. **Sīlato ca sutena cāti** sīlabhāgena ca sutabhāgena ca “ayaṃ dussīlo appassuto” ti evaṃ taṃ garahantīti attho. **Tassa sampajjate sutanti** tassa puggalassa yasmā tena sutena sutakiccaṃ kataṃ, tasmā tassa suttaṃ sampajjati nāma. **Nāssa sampajjate**ti sutakiccassa akatattā na sampajjati. **Dhammadharanti** sutadhammānaṃ ādhārabhūtaṃ. **Sappaññanti** supaññaṃ. **Nekkhaṃ jambonadassevāti** jambunadaṃ vuccati jātisuvaṇṇaṃ, tassa jambunadassa nekkhaṃ viya, pañcasuvaṇṇaparimāṇaṃ suvaṇṇaghaṭikaṃ viyāti attho.

7. Sobhanasuttavaṇṇanā

7. Sattame **viyattāti** paññāveyyattiyena samannāgatā. **Vinītāti** vinayaṃ upetā suvinītā. **Visāradāti** vesārajjena somanassasahagatena ṇāṇena samannāgatā. **Dhammadharāti** sutadhammānaṃ ādhārabhūta. **Bhikkhu ca sīlasampannoti** gāthāya kiñcāpi ekekasēva ekeko guṇo kathito, sabbesaṃ pana sabbepi vaṭṭantīti.

8. Vesārajjasuttavaṇṇanā

8. Aṭṭhame **vesārajjānīti** ettha sārājjaṭipakkho vesārajjāṃ, catūsu ṭhānesu sārājjaḍḍhāvaṃ paccavekkhantassa uppannasomanassamayaññassettaṃ nāmaṃ. **Āsabhaṃ ṭhānanti** setṭhatṭhānaṃ uttamaṭṭhānaṃ. Āsabhā vā pubbabuddhā, tesāṃ ṭhānanti attho. Apica gavasaṭaṭṭhako usabho, gavasaḍḍhako vasabho. Vajasaṭaṭṭhako vā usabho, vajasaḍḍhako vasabho, sabbagavasaṭṭhako sabbaparissayasaho seto pāsāḍiko mahābhāravaho asanīsatasaḍḍhipi asampakampiyo nisabho, so idha usabhoti adhippeto. Idampi hi tassa pariyaṅgavacanaṃ. Usabhassa idanti **āsabhaṃ**. **ṭhānanti** catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā vavatthānaṃ. Idamaṃ pana āsabhaṃ viyāti āsabhaṃ. Yatheva hi nisabhasaṅkhāto usabho catūhi pādehi pathaviṃ uppīletvā acalaṭṭhānena tiṭṭhati, evaṃ tathāgatopi

catūhi vesārajapādehi aṭṭhāparisapathaviṃ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhānena tiṭṭhati. Evaṃ tiṭṭhamānova taṃ āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti upagacchati na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṃ “āsabhaṃ ṭhānaṃ paṭijānāti”ti.

Parisāsūti aṭṭhasu parisāsu. **Sīhanādaṃ nadatīti** seṭṭhanādaṃ abhītanādaṃ nadati, sīhanādasadisāṃ vā nādaṃ nadati. Ayamatto sīhanādasuttēna dassetabbo. Yathā vā sīho sahanato ca hananato ca sīhoti vuccati, evaṃ tathāgato lokadhammānaṃ sahanato parappavādānaṃ ca hananato sīhoti vuccati. Evaṃ vuttassa sīhassa nādaṃ sīhanādaṃ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṃso sīhanādaṃ nadati, evaṃ tathāgatasīhopi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṃso “iti rūpa”ntiādīnā nayena nānāvīdhadesanāvīlāsasampannaṃ sīhanādaṃ nadati. Tena vuttaṃ “parisāsu sīhanādaṃ nadatī”ti.

Brahmacakkaṃ pavatteti ettha **brahmanti** seṭṭhaṃ uttamaṃ visuddhaṃ. Cakkasaddo panāyaṃ

“Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca, rathaṅge iriyāpathe;
Dāne ratanadhammūra-cakkādīsu ca dissati;
Dhammacakke idha mato, taṅca dvedhā vibhāvaye”.

“Cattārimāni, bhikkhave, cakkāni, yehi samannāgatānaṃ devamanussāna”ntiādīsu (a. ni. 4.31) hi ayaṃ sampattiyaṃ dissati. “Pādatalesu cakkāni jātāni”ti (dī. ni. 2.35) ettha lakkhaṇe. “Cakkaṃ va vahato pada”nti (dha. pa. 1) ettha rathaṅge. “Catucakkaṃ navadvāra”nti (saṃ. ni. 1.29) ettha iriyāpathe. “Dadaṃ bhuñja mā ca pamādo, cakkaṃ vattaya sabbapāṇina”nti (jā. 1.7.149) ettha dāne. “Dibbaṃ cakkaratanaṃ pāturahosī”ti (dī. ni. 2.243; ma. ni. 3.256) ettha ratanacakke. “Mayā pavattitaṃ cakka”nti (su. ni. 562) ettha dhammacakke. “Icchāhatassa posassa, cakkaṃ bhamati matthake”ti (jā. 1.1.104; 1.5.103) ettha uracakke. “Khurapariyantena cepi cakkēnā”ti (dī. ni. 1.166) ettha paharaṇacakke. “Asanivicakka”nti (dī. ni. 3.61; saṃ. ni. 2.162) ettha asanimaṇḍale. Idha panāyaṃ dhammacakke mato.

Taṃ panetaṃ dhammacakkaṃ duvidhaṃ hoti paṭivedhaññaṃ ca desanāññaṃ ca. Tattha paññāpabhāvitaṃ attano ariyaphalāvahaṃ paṭivedhaññaṃ, karuṇāpabhāvitaṃ sāvakānaṃ ariyaphalāvahaṃ desanāññaṃ. Tattha paṭivedhaññaṃ uppajjamānaṃ uppannanti duvidhaṃ. Tañhi abhinikkhāmanato yāva arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Tusitabhavanato vā yāva mahābodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Dīpaṅkarato paṭṭhāya vā yāva bodhipallaṅke arahattamaggā uppajjamānaṃ, phalakkhaṇe uppannaṃ nāma. Desanāññaṃ pi pavattamānaṃ pavattanti duvidhaṃ. Tañhi yāva aññāsikoṇḍaññaṃ sotāpattimaggā pavattamānaṃ, phalakkhaṇe pavattaṃ nāma. Tesu paṭivedhaññaṃ lokuttaraṃ, desanāññaṃ lokiyaṃ. Ubhayampi panetaṃ aññehi asādhāraṇaṃ, buddhānaṃ yeva orasaññaṃ.

Sammāsambuddhassa te paṭijānatoti “ahaṃ sammāsambuddho, sabbe dhammā mayā abhisambuddhā”ti evaṃ paṭijānato tava. **Anabhisambuddhāti** ime nāma dhammā tayā anabhisambuddhā. **Tatra vatāti** tesu “anabhisambuddhā”ti evaṃ dassitadhammesu. **Sahadhammenāti** sahetunā sakāraṇena vacanena. **Nimittametaṃ** ettha puggalopi dhammopi nimittanti adhippeto. Taṃ puggalaṃ na passāmi, yo maṃ paṭicodessati. Taṃ dhammaṃ na passāmi, yaṃ dassetvā “ayaṃ nāma dhammo tayā anabhisambuddho”ti maṃ paṭicodessatīti ayamettha attho. **Khemappattoti** khemaṃ patto. Sesapadadvayaṃ imasseva vevacanaṃ. Sabbampetaṃ vesārajjaññaṃ veva sandhāya vuttaṃ. Dasabalassa hi “ayaṃ nāma dhammo tayā anabhisambuddho”ti codakaṃ puggalaṃ vā codanākāraṇaṃ anabhisambuddhadhammaṃ vā apassato “sabhāvabuddhoyeva vata samāno ahaṃ buddhosmīti vadāmi”ti paccavekkhantassa balavataṃ somanassaṃ uppajjati, tena sampayuttaṃ ñānaṃ vesārajjaṃ nāma. Taṃ sandhāya “khemappatto”tiādīmāha. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

Antarāyikā dhammāti ettha pana antarāyaṃ karontīti **antarāyikā**. Te atthato sañcicca vītikkantā satta āpattikkhandhā. Sañcicca vītikkantaṃ hi antamaso dukkaṭadubbhāsitaṃpi maggaphalānaṃ antarāyaṃ karoti. Idha pana methunadhammo adhippeto. Methunaṃ sevato hi yassa kassaci nissamsayameva maggaphalānaṃ antarāyo hoti.

Yassa kho pana te atthāyāti rāgakkhayādīsu yassa atthāya. **Dhammo desitoti** asubhabhāvanādiddhammo kathito. **Tatra vata manti** tasmiṃ aniyyānikadhamme maṃ. Sesam vuttanayeneva veditabbaṃ.

Vādapathāti vādāyeva. **Puthū**ti bahū. **Sitā**ti upanibaddhā abhisankhatā. Atha vā **puthussitā**ti puthubhāvaṃ sitā upagatā, puthūhi vā sitātipi puthussitā. **Yaṃ nissitā**ti etarahipi yaṃ vādapathaṃ nissitā. **Na te bhavantī**ti te vādapathā na bhavanti bhijjanti vinassanti. **Dhammacakkanti** desanāññāssapi paṭivedhaññāssapi etaṃ nāmaṃ. Tesu desanāññāṃ lokiyaṃ, paṭivedhaññāṃ lokuttaraṃ. **Kevalī**ti sakalaguṇasamannāgato. **Tādisanti** tathāvidhaṃ.

9. Taṇhuppādasuttavaṇṇanā

9. Navame uppajjati etesūti **uppādā**. Kā uppajjati? Taṇhā. Taṇhāya uppādā **taṇhuppādā**, taṇhāvattthūni taṇhākāraṇānīti attho. **Cīvarahetū**ti “kattha manāpaṃ cīvaraṃ labhissāmī”ti cīvarakāraṇā uppajjati. **Itibhavābhavahetū**ti ettha **itī**ti nidassanathe nipāto. Yathā cīvarādihetu, evaṃ bhavābhavahetupīti attho. **Bhavābhavoti** cettha paṇītatarāni sappinavanītādīni adhippetāni. Sampattibhavesu paṇītatarapaṇītataṃ abhavotipi vadantiyeva.

Taṇhādutiyoti ayañhi satto anamatagge saṃsāraṇaṃ saṃsaranto na ekakova saṃsarati, taṇhaṃ pana dutiyikaṃ labhantova saṃsarati. Tena vuttaṃ “taṇhādutiyo”ti. **Itthabhāvaññathābhāvanti** ettha itthabhāvo nāma ayaṃ attabhāvo, aññathābhāvo nāma anāgatattabhāvo. Evarūpo vā aññopi attabhāvo itthabhāvo nāma, na evarūpo aññathābhāvo nāma. Taṃ itthabhāvaññathābhāvaṃ. **Saṃsāraṇi** khandhadhātuāyatanānaṃ paṭipāṭiṃ. **Nātivattatī**ti nātikkamati. **Evamādīnaṃ nītvā**ti evaṃ atītānāgatapaccuppannesu khandhesu ādīnaṃ jānītvā. **Taṇhaṃ dukkhassa sambhavanti** taṇhaṃ ca “ayaṃ vaṭṭadukkhassambhūto sabhāvo kāraṇa”nti evaṃ jānītvā. Ettāvata imassa bhikkhuno vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattabhāvo dassito. Idāni taṃ khīṇāsavaṃ thomento **vītatataṇhoti**ādīdimāha. Tattha **anādā**noti niggahaṇo. **Sato bhikkhu paribbajeti** satisampajaññe vepullappatto khīṇāsavo bhikkhu sato sampajāno careyya vihareyyāti attho. Iti suttante vaṭṭaṃ kathetvā gāthāsu vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

10. Yogasuttavaṇṇanā

10. Dasame vaṭṭasmiṃ yojetīti **yogā**. **Kāmayogoti**ādīsu pañcakāmaguṇiko rāgo kāmayogo. Rūpārūpabhavesu chandarāgo **bhavayogo**, tathā jhānanikanti. Sassaṭṭhiṭṭhisahagato ca rāgo dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo ca **diṭṭhiyogo**. Catūsu saccesu aññāṇaṃ **avijjāyogo**. Kāmesu vā yojetīti kāmayogo. Bhavesu yojetīti bhavayogo. Diṭṭhisu yojetīti diṭṭhiyogo. Avijjāya yojetīti avijjāyogoti hetṭhā vuttadhammānaṃyevetaṃ adhivacanaṃ.

Idāni te vitthāretvā dassento **katamo ca, bhikkhveti**ādīdimāha. Tattha **samudayanti** uppattim. **Atthaṅgamanti** bhedaṃ. **Assādanti** madhurabhāvaṃ. **Ādīnavanti** amadhurabhāvaṃ dosaṃ. **Nissaraṇanti** nissaṭṭhabhāvaṃ. **Kāmesū**ti vatthukāmesu. **Kāmarāgoti** kāme ārabha uppannāraṇo. Sesapadesupī eseva nayo. **Anusetī**ti nibbattati. **Ayaṃ vuccati, bhikkhave, kāmayogoti**, bhikkhave, idaṃ kāmesu yojanakāraṇaṃ bandhanakāraṇaṃ vuccatīti evaṃ sabbattha attho veditabbo.

Phassāyatanānanti cakkhādīnaṃ cakkhusamphassādīkaraṇānaṃ. **Avijjā aññāṇanti** ñāṇapaṭipakkhabhāvena aññāṇasaṅkhātā avijjā. **Iti kāmayogoti** ettha itī saddo catūhipi yogehi saddhim yojetabbo “evaṃ kāmayogo, evaṃ bhavayogo”ti. **Samyuttoti** parivārito. **Pāpakehī**ti lāmakehi.

Akusalehīti akosallasambhūtehi. **Samkilesikehīti** samkilesanakehi, pasannassa cittassa pasannabhāvadūsakehīti attho. **Ponobbhavikehīti** punabbhavanibbattakehi. **Sadarehīti** sadarathehi. **Dukkhavipākehīti** vipākakāle dukkhuppādakehi. **Āyatim jātijarāmarañikehīti** anāgate punappunam jātijarāmarañanibbattakehi. **Tasmā ayogakkhemīti vuccatīti** yasmā appahīnayogo puggalo etehi dhammehi sampayutto hoti, tasmā catūhi yogehi khemaṃ nibbānaṃ anadhigatattā na yogakkhemīti vuccati.

Visaṃyogoti visaṃyojanakāraṇāni. **Kāmayogavisaṃyogoti** kāmayogato visaṃyojanakāraṇaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Tattha asubhajjhānaṃ kāmayogavisaṃyogo, taṃ pādaṃ katvā adhigato anāgāmaggo ekanteneva kāmayogavisaṃyogo nāma. Arahattamaggo bhavayogavisaṃyogo nāma, sotāpattimaggo diṭṭhiyogavisaṃyogo nāma, arahattamaggo avijjāyogavisaṃyogo nāma. Idāni te vitthārasena dassento **katamo ca, bhikkhavi**tiādīmāha. Tassattho vuttanayeneva veditabbo.

Bhavayogena cūbhayanti bhavayogena ca saṃyuttā, kiñci bhiyyo ubhayenāpi sampayuttā, yena kenaci yogena samannāgatāti attho. **Purakkhatāti** purato katā, parivāritā vā. **Kāme pariññāyāti** duvidhepi kāme pariññāyati. **Bhavayogañca sabbasoti** bhavayogañca sabbameva pariññāyati. **Samūhaccāti** samūhanitvā. **Virājayanti** virājento, virājetvā vā. “Virājento”ti hi vutte maggo kathito hoti, “virājetvā”ti vutte phalaṃ. **Munīti** khīṇāsavamuni. Iti imasmiṃ suttepi gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva kathitanti.

Bhaṇḍagāmaggo paṭhamo.

2. Caravaggo

1. Carasuttavaṇṇanā

11. Dutiyaṃ paṭhame **adhivāsetīti** cittaṃ adhiropetvā vāseti. **Nappajahatīti** na pariccajati. **Na vinodehīti** na nīharati. **Na byantikarotīti** na vīgatantaṃ paricchinnaparivaṭṭamaṃ karoti. **Na anabhāvaṃ gametīti** na anuabhāvaṃ avaḍḍhiṃ vināsaṃ gameti. **Carampīti** carantopi. **Anātāpīti** nibbīriyo. **Anottāpīti** upavādadbhayarahito. **Satatanti** niccaṃ. **Samitanti** nirantaraṃ. Evaṃ sabbattha atthaṃ ñatvā sukkaṃpakke vuttavipariyāyena attho veditabbo.

Gāthāsu **gehanissitanti** kilesanissitaṃ. **Mohaneyyesūti** mohajanakesu ārammaṇesu. **Abhabboti** abhājanabhūto. **Phuṭṭhaṃ sambodhimuttamanti** arahattamaggasaṅkhātāṃ uttamañāṇaṃ phusituṃ.

2. Silasuttavaṇṇanā

12. Dutiye **sampannasīlāti** paripuṇṇasīlā. **Sampannapātīmokkhāti** paripuṇṇapātīmokkhā. **Pātīmokkhasaṃvarasaṃvutāti** pātīmokkhasaṃvarasīlena saṃvutā pihitā upetā hutvā viharatha. **Ācāragocarasampannāti** ācārena ca gocarena ca sampannā samupāgatā bhavatha. **Aṇumattesu vajjesūti** aṇupamaṇesu dosesu. **Bhayadassāvinoti** tāni aṇumattāni vajjāni bhayato dassanasīlā. **Samādāya sikkhatha sikkhāpadesūti** sabbasikkhākoṭṭhāsesu samādātabbaṃ samādāya gahetvā sikkhatha. “Sampannasīlānaṃ...pe... sikkhāpadesū”ti ettakena dhammakkhānena sikkhattaye samādāpetvā ceva paṭiladdhagūṇesu ca vaṇṇaṃ kathetvā idāni uttari kātābaṃ dassento **kimassāti**tiādīmāha. Tattha **kimassāti** kiṃ bhavēyya.

Yataṃ caretī yathā caranto yato hoti saṃyato, evaṃ careyya. Esa nayo sabbattha. **Acchēti** nisīdeyya. **Yatameṇaṃ pasārayeti** yaṃ aṅgapaccaṅgaṃ pasāreyya, taṃ yataṃ saṃyataṃ katvā pasāreyya. **Uddhanti** upari. **Tiriyanti** majjhaṃ. **Apācīnanti** adho. Ettāvata atītā paccuppanā anāgatā ca pañcakkhandhā kathitā. **Yāvatāti** paricchēdavacanaṃ. **Jagato gatīti** lokassa nipphatti. **Samavekkhitā ca**

dhammānaṃ, khandhānaṃ udayabbayanti etesaṃ sabbaloke atītādibhedānaṃ pañcakkhandhadhammānaṃ udayaṅca vayaṅca samavekkhitā. ‘Pañcakkhandhānaṃ udayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati, vayaṃ passanto pañcavīsati lakkhaṇāni passati’⁷ti vuttehi samapaññāsāya lakkhaṇehi sammā avekkhitā hoti. **Cetosamathasāmīcinti** cittasamathassa anucchavikaṃ paṭipadaṃ. **Sikkhamānanti** paṭipajjamānaṃ, pūrayamānanti attho. **Pahitattoti** pesitatto. **Āhūti** kathayanti. Sesamettha uttānameva. Imasmiṃ pana sutte sīlaṃ missakaṃ kathetvā gāthāsu khīṇāsavo kathito.

3. Padhānasuttavaṇṇanā

13. Tatiye **sammappadhānānī**ti sundarapadhānāni uttamavīriyāni. **Sammappadhānā**ti paripuṇṇavīriyā. **Māradheyyābhibhūtā**ti tebhūmakavaṭṭasaṅkhātāṃ māradheyyaṃ abhibhavitvā samatikkamitvā ṭhitā. **Te asitā**ti te khīṇāsavā anissitā nāma. **Jātimaraṇabhayassā**ti jātiṅca maraṇaṅca paṭicca uppajjanakabhayassa, jātimaraṇasaṅkhātasēva vā bhayassa. **Pāragūti** pāraṅgatā. **Te tusitā**ti te khīṇāsavā tuṭṭhā nāma. **Jetvā māraṃ savāhininti** sasenakaṃ māraṃ jinitvā ṭhitā. **Te anejā**ti te khīṇāsavā taṇhāsaṅkhātāya ejāya anejā niccalā nāma. **Namucibalanti** mārabalaṃ. **Upātivattā**ti atikkantā. **Te sukhitā**ti te khīṇāsavā lokuttarasukhena sukhitā nāma. Tenevāha –

‘Sukhitā vata arahanto, taṇhā nesam na vijjati;
Asmimāno samucchinnō, mohajālaṃ padālita’⁸nti. (saṃ. ni. 3.76);

4. Saṃvarasuttavaṇṇanā

14. Catutthe **padhānānī**ti vīriyāni. **Saṃvarappadhānanti** cakkhādīni saṃvarantassa uppannavīriyaṃ. **Pahānappadhānanti** kāmavitakkādayo pajahantassa uppannavīriyaṃ. **Bhāvanāppadhānanti** sambojjhaṅge bhāventassa uppannavīriyaṃ. **Anurakkhaṇāppadhānanti** samādhinimittaṃ anurakkhantassa uppannavīriyaṃ.

Vivekanissitantiādīsu viveko, virāgo, nirodhoti tīṇipi nibbānassa nāmāni. Nibbānaṃ hi upadhivivekattā **viveko**, taṃ āgamma rāgādayo virajantīti **virāgo**, nirujjhantīti **nirodho**. Tasmā vivekanissitantiādīsu ārammaṇavasena vā adhigantabbavasena vā nibbānanissitanti attho.

Vossaggapariṇāminti ettha dve vossaggā – pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo ca. Tattha vipassanā tadaṅgavasena kilese ca khandhe ca rāgaṃ pariccajatīti **pariccāgavossaggo**. Maggo ārammaṇavasena nibbānaṃ pakkhandatīti **pakkhandanavossaggo**. Tasmā vossaggapariṇāminti yathā bhāviyamāno satisambojjhaṅgo vossaggatthāya pariṇamati, vipassanābhāvaṅca maggabhāvaṅca pāpuṇāti, evaṃ taṃ bhāvetīti ayamettha attho. Sesapadesupi eseva nayo. **Bhaddakanti** laddhakaṃ. **Samādhinimittam** vuccati aṭṭhikasāññādivasena adhigato samādhiyeva. **Anurakkhatī**ti samādhipāripanthikadhamme rāgadosamohe sodhento rakkhati. Ettha ca aṭṭhikasāññādikā pañceva saññā vuttā, imasmiṃ pana ṭhāne dasapi asubhāni vitthāretvā kathetabbāni. Tesam vitthāro visuddhimagge (visuddhi. 1.102 ādayo) vuttoyeva. Gāthāya saṃvarādinipphādakaṃ vīriyameva vuttaṃ. **Khayaṃ dukkhassa pāpuṇeti** dukkhakkhayasaṅkhātāṃ arahattaṃ pāpuṇeyyāti.

5. Paññattisuttavaṇṇanā

15. Pañcame **aggapaññattiyoti** uttamapaññattiyō. **Attabhāvīnanti** attabhāvavantānaṃ. **Yadidaṃ rāhu asurindoti** yo esa rāhu asurindo ayaṃ aggoti. Ettha rāhu kira asurindo cattāri yojanasahassāni aṭṭha ca yojanasatāni ucco, bāhantaramassa dvādasayojanasatāni, hatthatalapādatalānaṃ puthulatā tīṇi yojanasatāni. Aṅgulipabbāni pañṇāsa yojanāni, bhamukantaraṃ pañṇāsayojanaṃ, nalāṭaṃ tiyojanasataṃ, sīsaṃ navayojanasataṃ. **Kāmabhogīnaṃ yadidaṃ rājā mandhātā**ti yo esa rājā mandhātā nāma, ayaṃ dibbepi mānusakepi kāme paribhuñjanakānaṃ sattānaṃ aggo nāma. Esa hi

asaṅkheyyāyukesu manussesu nibbattitvā icchiticchitakkhaṇe hiraññavassam vassāpento mānusake kāme dīgharattaṃ paribhuñji. Devaloke pana yāva chattimsāya indānaṃ āyuppamānaṃ, tāva paṇīte kāme paribhuñjīti kāmabhogīnaṃ aggo nāma jāto. **Ādhipateyyānanti** adhipatitṭhānaṃ jeṭṭhakaṭṭhānaṃ karontānaṃ. **Tathāgato aggamakkhāyatīti** lokiyalokuttarehi guṇehi tathāgato aggo seṭṭho uttamo akkhāyati.

Iddhiyā yasasā jalanti dibbasampattisamiddhiyā ca parivārasaṅkhātena yasasā ca jalantānaṃ. **Uddham tiriyaṃ apācīnanti** upari ca majjhe ca heṭṭhā ca. **Yāvatā jagato gatīti** yattakā lokanipphatti.

6. Sokhummasuttavaṇṇanā

16. Chaṭṭhe **sokhummanīti** sukhumalakkhaṇapaṭivijjhanakāni ñāṇāni. **Rūpasokhummena samannāgato hotīti** rūpe saṅhasukhumalakkhaṇapariggāhakena ñāṇena samannāgato hoti. **Paramenāti** uttamena. **Tena ca rūpasokhummenāti** tena yāva anulomabhāvaṃ pattena sukhumalakkhaṇapariggāhakañāṇena. **Na samanupassatīti** natthibhāveneva na passati. **Na patthetīti** natthibhāveneva na pattheti. **Vedanāsokhummadīsupi** eseva nayo.

Rūpasokhummatam ñatvāti rūpakkhandhassa saṅhasukhumalakkhaṇapariggāhakena ñāṇena sukhumatam jānitvā. **Vedanānañca sambhavanti** vedanākkhandhassa ca pabhavaṃ jānitvā. **Saññā yato samudetīti** yasmā kāraṇā saññākkhandho samudeti nibbattati, tañca jānitvā. **Attham gacchati yattha cāti** yasmim ṭhāne nirujjhati, tañca jānitvā. **Saṅkhāre parato ñatvāti** saṅkhārakkhandham aniccatāya lujjanabhāvena parato jānitvā. Iminā hi padena aniccānupassanā kathitā. **Dukkhatō no ca attatoti** iminā dukkhānattānupassanā. **Santoti** kilesasantatāya santo. **Santipade ratoti** nibbāne rato. Iti suttante catūsu ṭhānesu vipassanāva kathitā, gāthāsu lokuttaradhammopīti.

7. Paṭhamaagatisuttavaṇṇanā

17-19. Sattame **agatigamanānīti** nagatigamanāni. **Chandāgatim gacchatīti** chandena agatim gacchati, akattabbaṃ karoti. Sesesupi eseva nayo. **Chandā dosā bhayā mohāti** chandena, dosena, bhayena, mohena. **Ativattatīti** atikkamati. Aṭṭhamam uttānameva. Navame tathābujjhanakānaṃ vasena dvīhipi nayehi kathitam.

10. Bhattuddesakasuttavaṇṇanā

20. Dasame **bhattuddesakoti** salākabhattādīnaṃ uddesako. **Kāmesu asaṃyatāti** vatthukāmesu kilesakāmehi asaṃyatā. **Parisākaṣaṭo ca panesa vuccatīti** ayañca pana so evarūpā parisākacavaro nāma vuccatīti attho. **Samaṇenāti** buddhasamaṇena. **Parisāya maṇḍo ca panesa vuccatīti** ayaṃ evarūpā parisā vippasannena parisāmaṇḍoti vuccatīti.

Caravaggo dutiyo.

3. Uruvelavaggo

1. Paṭhamauruvelasuttavaṇṇanā

21. Tatiyassa paṭhame **uruvelāyanti** ettha **uruvelāti** mahāvelā, mahāvālikarāsīti attho. Atha vā **urūti** vālukā vuccati, **velāti** mariyādā. Velātikkamanahetu āhaṭā uru uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo. Atīte kira anuppanne buddhe dasasahassā kulaputtā tāpasapabbajjam pabbajitvā tasmim padese viharantā ekadivasam sannipatitvā katikavattam akaṃsu – ‘kāyakammavacīkammāni nāma paresampi pākaṭāni honti, manokammaṃ pana apākaṭam. Tasmā yo kāmavitakkaṃ vā byāpādavitakkaṃ vā

vihimsāvitakkaṃ vā vitakketi, tassa añño codako nāma natthi. So attanāva attānaṃ codetvā pattapuṭena vālukaṃ āharitvā imasmiṃ thāne ākiratu, idamassa daṇḍakamma’nti. Tato paṭṭhāya yo tādisaṃ vitakkaṃ vitakketi, so tatha pattapuṭena vālukaṃ ākirati, evaṃ tatha anukkamena mahāvālukarāsi jāto. Tato naṃ pacchimā janatā parikkhipitvā cetiyatṭhānamakāsi, taṃ sandhāya vuttaṃ – “uruvelāti mahāvelā, mahāvālikarāsi attho”ti. Tameva sandhāya vuttaṃ – “atha vā urūti vālukā vuccati, velāti mariyādā, velātikkananahetu āhaṭṭa uru uruvelāti evamettha attho daṭṭhabbo”ti.

Najjā nerañjarāya tīreti uruvelagāmaṃ nissāya nerañjarānadīre viharāmīti dasseti. **Ajapālanigrodheti** ajapālakā tassa nigrodhassa chāyāya nisīdantipi tiṭṭhantipi, tasmā so ajapālanigrodhotveva saṅkhaṃ gato, tassa heṭṭhāti attho. **Paṭṭhamābhisambuddhoti** sambuddho hutvā paṭṭhamameva. **Udapādīti** ayaṃ vitakko pañcame sattāhe udapādi. Kasmā udapādīti? Sabbabuddhānaṃ āciṇṇatā ceva pubbāsevanatāya ca. Tattha pubbāsevanāya pakāsanatthaṃ tittirajātaṃ āharitabbaṃ. Hatthivānaratittirā kira ekasmiṃ padese viharantā “yo amhākaṃ mahallako, tasmim sagāravā viharissāmā”ti nigrodhaṃ dassetvā “ko nu kho amhākaṃ mahallako”ti vīmaṃsantā tittirassa mahallakabhāvaṃ ñatvā tassa jeṭṭhāpacāyanakammaṃ katvā aññamaññaṃ samaggā sammodamānā viharitvā saggaparāyaṇā ahesuṃ. Taṃ kāraṇaṃ ñatvā rukkhe adhipatthā devatā imaṃ gāthamāha –

“Ye vuḍḍhamapacāyanti, narā dhammassa kovidā;
Ditṭheva dhamme pāsamsā, samparāye ca suggatī”ti. (jā. 1.1.37);

Evaṃ ahētukatiracchānāyoniyāṃ nibbattopi tathāgato sagāravavāsaṃ rocesi, idāni kasmā na rocessatīti. **Agāravoti** aññasmiṃ gāvarahito, kañci garuṭṭhāne aṭṭhapetvāti attho. **Appatissoṭi** patissayarahito, kañci jeṭṭhakatṭhāne aṭṭhapetvāti attho. **Samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vāti** ettha samitapāpabāhitapāpāyeva samaṇabrāhmaṇā adhippetā. **Sakkatvā garuṃ katvāti** sakkārañceva katvā garukārañca upaṭṭhapetvā.

Sadevake loketiādīsu saddhiṃ devehi sadevake. Devaggahaṇena cettha mārabrahmesu gahitesupi māro nāma vasavattī sabbesaṃ upari vasaṃ vatteti, brahmā nāma mahānubhāvo, ekaṅguliyā ekasmiṃ cakkavālasahasā ālokaṃ pharati, dvīhi dvīsu, dasahi aṅgulīhi dasasu cakkavālasahassesu ālokaṃ pharati. So iminā sīlasampannataroti vattaṃ mā labhantūti **samārake sabrahmaketi** visuṃ vuttaṃ. Tathā samaṇā nāma ekanikāyādivasena bahussutā sīlavanto paṇḍitā, brāhmaṇāpi vatthuvijjādivasena bahussutā paṇḍitā. Te iminā sampannatarāti vattaṃ mā labhantūti **sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāyāti** vuttaṃ. **Sadevamanussāyāti** idaṃ pana nippadesato dassanatthaṃ gahitameva gahetvā vuttaṃ. Apicettha purimāni tīṇi padāni lokavasena vuttāni, pacchimāni dve pajāvasena. **Sīlasampannataranti** sīlena sampannatarāṃ, adhikataranti attho. Ettha ca sīlādayo cattāro dhammā lokiyalokuttarā kathitā, vimuttiñāṇadassanaṃ lokiyameva. Paccavekkhaṇāññaṃ eva hetuṃ. **Pāturahosīti** “ayaṃ sathā avīcīto yāva bhavaggā sīlādīhi attanā adhikatarāṃ apassanto ‘mayā paṭividdhanavalokuttaradhammameva sakkatvā upanissāya viharissāmī’ti cinteti, kāraṇaṃ bhagavā cinteti, atthaṃ vuḍḍhiṃ visesaṃ cinteti, gacchāmissa ussāhaṃ janessāmī”ti cintetvā purato pākāṭo ahoṣi, abhimukhe aṭṭhāsīti attho.

Vihaṃsu viharanti cāti ettha yo vadeyya – “viharantīti vacanato paccuppannapi bahū buddhā”ti, so “bhagavāpi bhante etarahi arahāṃ sammāsambuddho”ti iminā vacanena paṭibāhitabbo.

“Na me ācariyo atthi, sadiso me na vijjati;
Sadevakasmiṃ lokasmiṃ, natthi me paṭipuggalo”ti. (mahāva. 11; ma. ni. 2.341) –

Ādīhi cassa suttehi aññesaṃ buddhānaṃ abhāvo dīpetabbo. **Tasmāti** yasmā sabbepi buddhā saddhammagaruno, tasmā. **Mahattamabhikaṅkhatāti** mahantabhāvaṃ patthayamānena. **Saraṃ buddhāna sāsanti** buddhānaṃ sāsanaṃ sarantena.

Yatoti yasmim kāle. **Mahattena samannāgatoti** rattaññumahattaṃ vepullamahattaṃ

brahmacariyamahattaṃ lābhaggamahattanti iminā catubbidhena mahattena samannāgato. **Atha me saṅhepi gāravoti** atha mayhaṃ saṅhepi gāravo jāto. Kismiṃ pana kāle bhagavatā saṅhe gāravo katoti? Mahāpajāpatiyā dussayugadānakāle. Tadā hi bhagavā attano upanītaṃ dussayugaṃ “saṅhe, gotami, dehi, saṅhe te dinne ahañceva pūjito bhavissāmi saṅho cā”ti vadanto saṅhe gāraṃ akāsi nāma.

2. Dutiyauruvelasuttavaṇṇanā

22. Dutīye **sambahulāti** bahukā. **Brāhmaṇāti** huhukkajātikena brāhmaṇena saddhiṃ āgatā brāhmaṇā. **Jiṇṇāti** jarājiṇṇā. **Vuddhāti** vayovuddhā. **Mahallakāti** jātimahallakā. **Addhagatāti** tayo vaye addhe atikkantā. **Sutametanti** amhehi sutam etaṃ. **Tayidaṃ bho, gotama, tathevāti** bho, gotama, etaṃ amhehi sutakāraṇaṃ tathā eva. **Tayidaṃ bho, gotama, na sampannamevāti** taṃ etaṃ abhivādanādiakaraṇaṃ ananucchavikameva.

Akālavadītiādīsu akāle vadatīti **akālavadī**. Asabhāvaṃ vadatīti **abhūtavādī**. Anattaṃ vadati, no atthanti **anattavādī**. Adhammaṃ vadati, no dhammanti **adhammavādī**. Avinayaṃ vadati, no vinayanti **avinayavādī**. **Anidhānavatiṃ vācaṃ bhāsītāti** na hadaye nidhetabbayuttakaṃ vācaṃ bhāsītā. **Akālenāti** kathetuṃ ayuttakālena. **Anapadesanti** apadesarahitaṃ, sāpadesaṃ sakāraṇaṃ katvā na katheti. **Apariyantavatinti** pariyantarahitaṃ, na paricchedaṃ dassetvā katheti. **Anatthasamhitanti** na lokiyalokuttaraatthanissitaṃ katvā katheti. **Bālo therotveva saṅkhaṃ gacchatīti** andhabālo theroti saṅkhaṃ gacchati.

Kālavādītiādīni vuttapaṭipakkhavasena veditabbāni. **Paṇḍito therotveva saṅkhaṃ gacchatīti** paṇḍiccena samannāgatattā paṇḍito, thirabhāvappattiyā theroti saṅkhaṃ gacchati.

Bahussuto hotīti bahuṃ assa sutam hoti, navaṅgaṃ satthusāsaṇaṃ pāḷianusandhipubbāparavasena uggahitaṃ hotīti attho. **Sutadharoti** sutassa ādhārabhūto. Yassa hi ito gahitaṃ ito palāyati, chiddaghaṭe udakaṃ viya na tiṭṭhati, parisamajjhe ekasuttaṃ vā jātaṃ vā kathetuṃ vā vācetuṃ vā na sakkoti, ayaṃ na sutadharo nāma. Yassa pana uggahitaṃ buddhavacanaṃ uggahitakālasadisameva hoti, dasapi vīsatiṃ vassāni sajjhāyaṃ akarontassa neva nassati, ayaṃ sutadharo nāma. **Sutasannicayoti** sutassa sannicayabhūto. Yassa hi sutam hadayamañjūsāya sannicitaṃ silāya lekhā viya suvaṇṇapatte pakkhittasīhavasā viya ca tiṭṭhati, ayaṃ sutasannicayo nāma. **Dhātāti** dhātā paguṇā. Ekaccassa hi uggahitabuddhavacanaṃ dhātaṃ paguṇaṃ niccalikaṃ na hoti, “asukam suttaṃ vā jātaṃ vā kathehi”ti vutte “sajjhāyitvā saṃsanditvā samanuggāhitvā jānissāmi”ti vadati. Ekaccassa dhātaṃ paguṇaṃ bhavaṅgasotasadiṣaṃ hoti, “asukam suttaṃ vā jātaṃ vā kathehi”ti vutte uddharitvā tameva katheti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “dhātā”ti. **Vacasā paricitāti** suttadasaka- vaggadasakapaṇṇāsadasakavasena vācāya sajjhāyitā. **Manasānupekkhitāti** cittena anupekkhitā. Yassa vācāya sajjhāyitaṃ buddhavacanaṃ manasā cintentassa tattha tattha pākataṃ hoti, mahādīpaṃ jāletvā ṭhitassa rūpagataṃ viya paññāyati, taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** atthato ca kāraṇato ca paññāya suppaṭividdhā.

Ābhicetasikānanti abhiketoti abhikkantaṃ visuddhaṃ cittaṃ vuccati, adhiccittaṃ vā, abhicetasi jātāni ābhicetasikāni, abhicetosannissitānīti vā ābhicetasikāni. **Diṭṭhadhammasukhavihārānanti** diṭṭhadhamme sukhavihārānaṃ. Diṭṭhadhammoti paccakkho attabhāvo vuccati, tattha sukhavihārabhūtananti attho. Rūpāvacarajjhānānametaṃ adhivacanaṃ. Tāni hi appētvā nisinnā jhāyino imasmiṃyeva attabhāve asaṃkiliṭṭhanekkhamaṃ sukhaṃ vindanti, tasmā “diṭṭhadhammasukhavihārāni”ti vuccati. **Nikāmalābhīti** nikāmena lābhī, attano icchāvasena lābhī, icchiticchitakkhaṇe samāpajjituṃ samatthoti vuttaṃ hoti. **Akicchalābhīti** sukheṇa paccanīkadhamme vikkhambhetvā samāpajjituṃ samatthoti vuttaṃ hoti. **Akasiralābhīti** akasirānaṃ lābhī vipulānaṃ, yathāparicchedena vuṭṭhātuṃ samatthoti vuttaṃ hoti. Ekacco hi lābhīyeva hoti, na pana icchiticchitakkhaṇe sakkoti samāpajjituṃ. Ekacco sakkoti tathāsamaṃpajjituṃ, pāripanthike ca pana

kiçchena vikkhambheti. Ekacco tathā ca samāpajjati, pāripanthike ca akiccheneva vikkhambheti, na sakkoti nālikayantaṃ viya yathāparicchedeveyeva vuṭṭhātuṃ. Yassa pana ayaṃ tividdhāpi sampadā atthi, so “akicchalābhī akasiralābhī”ti vuccati. **Āsavānaṃ khayāti**ādīni vuttatthāneva. Evamidha sīlampi bāhusaccampi khīṇāsavasseva sīlaṃ bāhusaccañca, jhānānīpi khīṇāsavasseva vaḷaṇṇanakajjhānāni kathitāni. “Āsavānaṃ khayā”tiādīhi pana arahattaṃ kathitaṃ. Phalena cettha maggakiccaṃ pakāsitanti veditabbaṃ.

Uddhatenāti uddhaccasahagatena. **Samphanti** palāpakathaṃ. **Asamāhitasāṅkappoti** atṭhapitasāṅkappo. **Magoti** magasadiso. **Ārāti** dūre. **Thāvareyyamhāti** thāvarabhāvato. **Pāpadiṭṭhīti** lāmakadiṭṭhi. **Anādaroti** ādararahito. **Sutavāti** sutena upagato. **Paṭibhānavāti** duvidhena paṭibhānena samannāgato. **Paññāyatthaṃ vipassatīti** sahavipassanāya maggapaññāya catunnaṃ saccānaṃ atthaṃ vinivijjhivā passati. **Pāragū sabbadhammānanti** sabbesaṃ khandhādiddhammānaṃ pāraṃ gato, abhiññāpāragū, pariññāpāragū, pahānapāragū, bhāvanāpāragū, sacchikiriyāpāragū, samāpattipāragūti evaṃ chabbidhena pāragamanena sabbadhammānaṃ pāraṃ pariyosānaṃ gato. **Akhiloti** rāgakhilādivirahito. **Paṭibhānavāti** duvidheneva paṭibhānena samannāgato. **Brahmacariyassa kevalīti** sakalabrahmacariyo. Sesamettha uttānamevāti.

3. Lokasuttavaṇṇanā

23. Tatiye lokoti dukkhasaccaṃ. **Abhisambuddhoti** ñāto paccakkho kato. **Lokasmāti** dukkhasaccato. **Pahīnoti** mahābodhimaṇḍe arahattamaggañāṇena pahīno. **Tathāgatassa bhāvitāti** tathāgatena bhāvitā.

Evaṃ ettakena ṭhānena catūhi saccehi attano buddhabhāvaṃ kathetvā idāni tathāgatabhāvaṃ kathetuṃ yaṃ, **bhikkhavi**etiādīmāha. Tattha **diṭṭhanti** rūpāyatanaṃ. **Sutanti** saddāyatanaṃ. **Mutanti** patvā gahetabbato gandhāyatanaṃ rasāyatanaṃ phoṭṭhabbāyatanaṃ. **Viññātanti** sukhadukkhādi dhammārammaṇaṃ. **Pattanti** pariyesivā vā apariyesivā vā pattaṃ. **Pariyesitanti** pattaṃ vā appattaṃ vā pariyesitaṃ. **Anuvaritaṃ manasāti** cittena anusañcaritaṃ.

Tathāgatena abhisambuddhanti iminā etaṃ dasseti – yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa nīlaṃ pītakantiādi rūpārammaṇaṃ cakkhudvāre āpāthaṃ āgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma rūpārammaṇaṃ disvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbam tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa bherisaddo mudiṅgasaddotiādi saddārammaṇaṃ sotadvāre āpāthaṃ āgacchati, mūlagandho tacagandhotiādi gandhārammaṇaṃ ghānavāre āpāthaṃ āgacchati, mūlaraso khandharasotiādi rasārammaṇaṃ jivhādvāre āpāthaṃ āgacchati, kakkhaḷaṃ mudukantiādi pathavīdhātutejodhātuvāyodhātubhedam phoṭṭhabbārammaṇaṃ kāyadvāre āpāthaṃ āgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma phoṭṭhabbārammaṇaṃ phusivā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbam tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Tathā yaṃ aparimāṇāsu lokadhātūsu imassa sadevakassa lokassa sukhadukkhādi bhedaṃ dhammārammaṇaṃ manodvārassa āpāthaṃ āgacchati, “ayaṃ satto imasmiṃ khaṇe imaṃ nāma dhammārammaṇaṃ vijānitvā sumano vā dummano vā majjhatto vā jāto”ti sabbam tathāgatassa evaṃ abhisambuddhaṃ. Yañhi, bhikkhave, imesaṃ sabbasattānaṃ diṭṭhaṃ sutam mutam viññātaṃ, tattha tathāgatena adiṭṭhaṃ vā asutam vā amutam vā aviññātaṃ vā natthi, imassa pana mahājanassa pariyesivā appattampi atthi, apariyesivā appattampi atthi, pariyesivā pattampi atthi, apariyesivā pattampi atthi, sabbampi tathāgatassa appattaṃ nāma natthi ñāṇena asacchikataṃ.

Tasmā tathāgatoti vuccatīti yaṃ yathā lokena gataṃ, tassa tatheva gatattā tathāgatoti vuccati. Pāliyaṃ pana “abhisambuddha”nti vuttaṃ, taṃ gatasaddena ekatthaṃ. Iminā nayena sabbavāresu tathāgatoti nigamassa attho veditabbo. Tassa yutti ekapuggalavaṇṇanāyaṃ tathāgatasaddavithāre vuttāyeva. Apicettha **aññadatthūti** ekamsatthe nipāto. Dakkhatīti **daso**. Vasam vattetīti **vasavattī**.

Sabbaṃ lokaṃ abhiññāti tedhātukaṃ lokasannivāsaṃ jānitvā. **Sabbaṃ loka yathātathanti** tasmim̄ tedhātukalokasannivāse yaṃkiñci neyyaṃ, sabbaṃ taṃ yathātathaṃ aviparītaṃ jānitvā. **Visaṃyuttoti** catunnaṃ yogānaṃ pahānena visaṃyutto. **Anūpayoti** taṇhādiṭṭhiupayehi virahito. **Sabbābhibhūti** rūpādīni sabbārammaṇāni abhibhavivā ṭhito. **Dhīroti** dhitisampanno. **Sabbaganthappamocanoti** sabbe cattāropi ganthe mocetvā ṭhito. **Phuṭṭhassāti** phuṭṭhā assa. Idañca karaṇatthe sāmivacanaṃ. **Paramā santīti** nibbānaṃ. Tañhi tena ñāṇaphusaṇaṃ phuṭṭhaṃ. Tenevāha – **nibbānaṃ akutobhayanti**. Atha vā **paramāsantīti** uttamā santi. Katarā sāti? Nibbānaṃ. Yasmā pana nibbāne kutoci bhayaṃ natthi, tasmā taṃ **akutobhayanti** vuccati. **Vimutto upadhisāṅkhayeti** upadhisāṅkhayasaṅkhāte nibbāne tadārammaṇāya phalavimuttiyā vimutto. **Sīho anuttaroti** parissayānaṃ sahanaṭṭhena kilesānañca hiṃsanaṭṭhena tathāgato anuttaro sīho nāma. **Brahmanti** seṭṭhaṃ. **Itīti** evaṃ tathāgatassa guṇe jānitvā. **Saṅgammāti** samāgantvā. **Taṃ namassantīti** taṃ tathāgataṃ te saraṇaṃ gatā namassanti. Idāni yaṃ vadantā te namassanti, taṃ dassetuṃ **dantoti**ādī vuttaṃ. Taṃ uttānatthamevāti.

4. Kālakārāmasuttavaṇṇanā

24. Catutthaṃ atthuppattiyāṃ nikkhattaṃ. Katarāya atthuppattiyanti? Dasabalaguṇakathāya. Anāthapiṇḍikassa kira dhīta cūlasubbhaddā “sāketanagare kālakaseṭṭhiputtassa geḥaṃ gacchissāmi”ti satthāraṃ upasaṅkamtivā, “bhante, ahaṃ micchādiṭṭhikakulaṃ gacchāmi. Sace tattha sakkāraṃ labhissāmi, ekasmiṃ purise pesiyamāne papañco bhavissati, maṃ āvajjeyyātha bhagavā”ti paṭiññaṃ gahetvā agamāsi. Seṭṭhi “suñisā me āgatā”ti maṅgalaṃ karontova bahuṃ khādanīyabhojanīyaṃ paṭiyādetvā pañca acelakasatāni nimantesi. So tesu nisinnesu “dhīta me āgantvā arahante vandatū”ti cūlasubbhaddāya pesesi. Āgataphalā ariyasāvikā arahanteti vuttamatteyeva “lābhā vata me”ti utṭhahitvā gatā te nissirikadassane acelake disvāva “samaṇā nāma na evarūpā honti, tāta, yesaṃ neva ajjhattaṃ hirī, na bahiddhā ottappaṃ atthi”ti vatvā “na ime samaṇā, dhīdhi”ti kheḷaṃ pātetvā nivattitvā attano vasaṇaṭṭhānameva gatā.

Tato acelakā “mahāseṭṭhi kuto te evarūpā kālakaṇṇī laddhā, kiṃ sakalajambudīpe aññā dārikā natthi”ti seṭṭhiṃ paribhāsiṃsu. So “ācariyā jānitvā vā kataṃ hotu ajānitvā vā, ahamettha jānissāmi”ti acelake uyyojetvā subhaddāya santikaṃ gantvā “amma, kasmā evarūpaṃ akāsi, kasmā arahante lajjāpesi”ti āha. Tāta, arahantā nāma evarūpā na hontīti. Atha naṃ so āha –

“Kīdisā samaṇā tuyhaṃ, bālhaṃ kho ne pasamsasi;
Kiṃsīlā kiṃsamācārā, taṃ me akkhāhi pucchitā”ti.

Sā āha –

“Santindriyā santamanā, santatejā guṇamaggasaṅghitā;
Okkhittacakkhū mitabhāṇī, tādisā samaṇā mama.

“Vasanti vanamogayha, nāgo chetvāva bandhanaṃ;
Ekakiyā adutiya, tādisā samaṇā mamā”ti.

Evañca pana vatvā seṭṭhissa pure ṭhatvā tiṇṇaṃ ratanānaṃ guṇaṃ kathesi. Seṭṭhi tassā vacanaṃ sutvā “yadi evaṃ, tava samaṇe ānetvā maṅgalaṃ karomā”ti. Sā pucchi “kadā karissatha, tātā”ti. Seṭṭhi cintesi – “katipāhaccayenāti vutte pesetvā pakkosāpeyyā”ti. Atha naṃ “sve amma”ti āha. Sā sāyanhasamaye uparipāsādaṃ āruyha mahantaṃ pupphasamuggaṃ gahetvā satthu guṇe anussaritvā aṭṭha pupphamuṭṭhiyo dasabalassa vissajjetvā añjalim̄ paggayha namassamānā aṭṭhāsi. Evañca avaca – “bhagavā sve pañcahi bhikkhusatehi saddhim̄ mayhaṃ bhikkhaṃ gaṇhathā”ti. Tāni pupphāni gantvā dasabalassa matthake vitānaṃ hutvā aṭṭhaṃsu. Satthā āvajjento taṃ kāraṇaṃ addasa. Dhammadesanāpariyosāne anāthapiṇḍikamahāseṭṭhi dasabalaṃ vanditvā “sve, bhante, pañcahi

bhikkhusatehi saddhiṃ mama gehe bhikkhaṃ gaṇhathā”ti āha. Cūḷasubhaddāya nimantitamha seṭṭhīti. Na, bhante, kañci āgatam passāmāti. Āma, seṭṭhi, saddhā pana upāsikā dūre yojanasatamatthakepi yojanasahassamatthakepi ̄hitā himavanto viya paññāyatīti vatvā –

“Dūre santo pakāsenti, himavantova pabbato;
Asantettha na dissanti, rattim khittā yathā sarā”ti. (dha. pa. 304) –

Imaṃ gāthamāha. Anāthapiṇḍiko “bhante, mama, dhītu saṅgahaṃ karoṭhā”ti vanditvā pakkāmi.

Satthā ānandattheraṃ āmantesi – “ahaṃ, ānanda, sāketam gamissāmi, pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ salākaṃ dehi. Dadanto ca chaḷabhiññāmyeva dadeyyāsī”ti. Thero tathā akāsi. Cūḷasubhaddā rattibhāgasamanantare cintesi – “buddhā nāma bahukiccā bahukaraṇīyā, maṃ sallakkheyya vā na vā, kiṃ nu kho karissāmi”ti. Tasmim khaṇe vessavaṇo mahārājā cūḷasubhaddāya kathesi – “bhadde, mā kho tvaṃ vimanā ahoṣi, mā dummanā. Adhivutthaṃ te bhagavatā svātanāya bhattaṃ saddhiṃ bhikkhusaṅghenā”ti. Sā tuṭṭhapahaṭṭhā dānameva saṃvidahi. Sakkopi kho devarājā vissakammaṃ āmantesi – “tāta, dasabalo cūḷasubhaddāya santikaṃ sāketanagaraṃ gacchissati, pañca kūḷāgārasatāni māpehi”ti. So tathā akāsi. Satthā pañcahi chaḷabhiññasatehi parivuto kūḷāgārayānena mañivaṇṇaṃ ākāsaṃ vilikhanto viya sāketanagaraṃ agamāsī.

Subhaddā buddhappamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṃ datvā satthāraṃ vanditvā āha – “bhante, mayhaṃ sasurapakkho micchādīṭṭhiko, sādhu tesam anucchavikadhammaṃ kathethā”ti. Satthā dhammaṃ desesi. Kāḷakaseṭṭhi sotāpanno hutvā attano uyyānaṃ dasabalassa adāsī. Acelakā “amhākaṃ paṭhamaṃ dinna”nti nikkhamituṃ na icchantī. “Gacchatha nīharitabbaniyāmena te nīharathā”ti sabbe nīharāpetvā tattheva satthu vihāraṃ kāretvā brahmadeyyaṃ katvā udakaṃ pātesi. So kāḷakena kāritatāya kāḷakārāmo nāma jāto. Bhagavā tasmim samaye tattha viharati. Tena vuttaṃ – “sāketo viharati kāḷakārāme”ti.

Bhikkhū āmantesīti pañcasate bhikkhū āmantesi. Te kira sāketanagaravāsino kulaputtā satthu dhammadesanaṃ sutvā satthu santike pabbajitvā upaṭṭhānasālāya nisinnā “aho buddhaguṇā nāma mahantā, evarūpaṃ nāma micchādīṭṭhikaṃ kāḷakaseṭṭhim diṭṭhito mocetvā sotāpattiphalaṃ pāpetvā sakalanagaraṃ satthārā devalokasadisam kata”nti dasabalassa guṇaṃ kathenti. Satthā tesam guṇaṃ kathentānaṃ cittaṃ upaparikkhitvā – “mayi gate mahatī desanā samuṭṭhissati, desanāpariyosāne ca ime pañcasatā bhikkhū arahatte patiṭṭhahissanti, mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā kampissati”ti dhammasabhaṃ gantvā paññattavarabuddhāsane nisinnā te bhikkhū ādim katvā **yaṃ, bhikkhave, sadevakassa lokassāti** imaṃ desanaṃ ārabhi. Evamidaṃ suttaṃ guṇakathāya nikkhittanti veditabbaṃ.

Tattha “tamahaṃ jānāmī”ti padapariyosāne mahāpathavī udakapariyantaṃ katvā akampittha. **Abbhaññāsinti** abhiaññāsim, jāninti attho. **Viditanti** pākaṭaṃ katvā ñātaṃ. Iminā etaṃ dasseti – aññe jānantiyeva, mayā pana pākaṭaṃ katvā viditanti. Imehi tīhi padehi sabbaññutabhūmi nāma kathitā. **Taṃ tathāgato na upaṭṭhāsīti** taṃ chadvārikam ārammaṇaṃ tathāgato taṇhāya vā diṭṭhiyā vā na upaṭṭhāsī na upagañchi. Ayañhi passati bhagavā cakkhunā rūpaṃ, chandarāgo bhagavato natthi, suvimuttacitto so bhagavā. Suṇāti bhagavā sotena saddaṃ. Ghāyati bhagavā ghānena gandhaṃ. Sāyati bhagavā jivhāya rasaṃ. Phusati bhagavā kāyena phoṭṭhabbaṃ. Vijānāti bhagavā manasā dhammaṃ, chandarāgo bhagavato natthi, suvimuttacitto so bhagavā. Tena vuttaṃ – “taṃ tathāgato na upaṭṭhāsī”ti. Iminā padena khīṇāsavabhūmi kathitāti veditabbā.

Taṃ mamassa musāti taṃ me vacanaṃ musāvādo nāma bhavēyya. **Taṃ passa tādisamevāti** tampi musāvādo bhavēyya. **Taṃ mamassa kalīti** taṃ vacanaṃ mayhaṃ doso bhavēyyāti attho. Ettāvataṃ saccabhūmi nāma kathitāti veditabbā.

Daṭṭhā daṭṭhabbanti disvā daṭṭhabbaṃ. **Diṭṭhaṃ na maññatīti** taṃ diṭṭhaṃ rūpāyanaṃ “ahaṃ

mahājanena diṭṭhameva passāmī”ti taṇhāmānadiṭṭhīhi na maññati. **Adiṭṭhaṃ na maññatīti** “ahaṃ mahājanena adiṭṭhameva etaṃ passāmī”ti evampi taṇhādīhi maññanāhi na maññati. **Daṭṭhabbaṃ na maññatīti** “mahājanena diṭṭhaṃ passāmī”ti evampi tāhi maññanāhi na maññati. Daṭṭhabbañhi adiṭṭhampi hotiyeva. Evarūpāni hi vacanāni tīsupi kālesu labbhanti, tenassa attho vutto. **Daṭṭhāraṃ na maññatīti** passitāraṃ ekasattaṃ nāma tāhi maññanāhi na maññatīti attho. Sesatṭhānesupi imināva nayena attho veditabbo. Iminā ettakena ṭhānena suññatābhūmi nāma kathitā.

Iti kho, bhikkhavi evaṃ kho, bhikkhave. **Tādiyeva tādīti tādītā** nāma ekasadisatā. Tathāgato ca yādiso lābhādīsu, tādisova alābhādīsu. Tena vuttaṃ – “lābhēpi tādī, alābhēpi tādī. Yasepi tādī, ayasepi tādī. Nindāyapi tādī, pasamsāyapi tādī. Sukhēpi tādī, dukkhēpi tādī”ti (mahāni. 38, 192). Imāya tādītāya tādī. **Tamhā ca pana tādīmhāti** tato tathāgatātādīto añño uttaritaro vā paṇītataro vā tādī natthīti ettāvata tādībhūmi nāma kathitā. Imāhi pañcabhūmihi desanaṃ niṭṭhāpentassa pañcasupi ṭhānesu mahāpathavī sakkhibhāvena akampittha. Desanāpariyosāne te pañcasate adhunāpabbajite kulaputte ādiṃ katvā taṃ ṭhānaṃ pattānaṃ devamanussānaṃ caturāsīti pānasahassāni amatapānaṃ pivimsu.

Bhagavāpi suttaṃ niṭṭhāpetvā gāthāhi kūṭaṃ gaṇhanto **yaṃkiñcīti**ādimāha. Tattha **ajjhositāṃ saccamutaṃ paresanti** paresaṃ saddhāya parapattiyāyanāya saccamutanti maññitvā ajjhositāṃ gilitvā pariniṭṭhāpetvā gahitaṃ. **Sayasamvutesūti** sayameva saṃvaritvā piyāyitvā gahitagahaṇesu, diṭṭhigatikesūti attho. Diṭṭhigatikā hi sayam saṃvutāti vuccanti. **Saccaṃ musā vāpi paraṃ daheyyāti** tesu sayam saṃvutasankhātesu diṭṭhigatikesu tathāgato tādī tesam ekampi vacanaṃ “idameva saccam moghamañña”nti evaṃ saccam musā vāpi paraṃ uttamaṃ katvā na odaheyya, na saddaheyya, na pattiyāyeyya. **Etañca sallanti** etaṃ diṭṭhisallaṃ. **Paṭikacca disvāti** puretaraṃ bodhimūleyeva disvā. **Visattāti** laggā lagitā palibuddhā. **Jānāmi passāmi tatheva etanti** yathāyaṃ pajā ajjhositā gilitvā pariniṭṭhāpetvā visattā laggā lagitā, evaṃ ahampi jānāmi passāmi. Tathā evaṃ yathā etāya pajāya gahitanti evaṃ ajjhositāṃ natthi tathāgatānanti attho.

5. Brahmācariyasuttavaṇṇanā

25. Pañcame **janakuhanatthanti** tīhi kuhanavattūhi janassa kuhanatthāya. **Na janalapanatthanti** na janassa upalāpanattham. **Na lābhasakkārasilokānisamsatthanti** na cīvarādithutivacanattham. **Na itivādappamokkhānisamsatthanti** na tena tena kāraṇena katavādānisamsattham, na vādassa pamokkhānisamsattham. **Na iti maṃ jano jānātūti** na “evaṃ kira esa bhikkhu, evaṃ kira esa bhikkhū”ti janassa jānanatthāya. **Samvaratthanti** pañcahi saṃvarehi saṃvaraṇatthāya. **Pahānatthanti** tīhi pahānehi pajahanatthāya. **Virāgatthanti** rāgādīnaṃ virajjanatthāya. **Nirodhatthanti** tesamyeva nirujjanatthāya. **Anītiḥanti** itihaparivajjitaṃ, aparapattiyanti attho. **Nibbānogadhagāminanti** nibbānassa antogāminam. Maggabrahmacariyañhi nibbānaṃ ārammaṇaṃ karitvā nibbānassa antoyeva vattati pavattati. **Paṭipajantīti** duvidhampi paṭipajanti. Imasmim sutte vaṭṭavivaṭṭam kathetvā gāthāsu vivaṭṭameva kathitaṃ.

6. Kuhasuttavaṇṇanā

26. Chaṭṭhe **kuhāti** kuhakā. **Thaddhāti** kodhena ca mānena ca thaddhā. **Lapāti** upalāpakā. **Siṅgīti** “tattha katamaṃ siṅgaṃ, yaṃ siṅgaṃ siṅgaratā cāturatā cāturiyaṃ parikkhattatā pārikkhattiya”nti (vibha. 852) evaṃ vuttehi siṅgasadisehi pākāṭakilesehi samannāgatā. **Unnaḷāti** uggatanaḷā tucchamānaṃ ukkhipitvā ṭhitā. **Asamāhitāti** cittekaggamattassāpi alābhino. **Na me te, bhikkhave, bhikkhū māmakāti** te mayhaṃ bhikkhū mama santakā na honti. “Te mayha”nti idaṃ pana sathāraṃ uddissa pabbajitattā vuttaṃ. **Te kho me, bhikkhave, bhikkhū māmakāti** idhāpi meti attānaṃ uddissa pabbajitattā vadati, sammāpaṭipannattā pana “māmakā”ti āha. **Vuddhiṃ virūḷhiṃ vepullaṃ āpajantīti** silādīhi guṇehi vaḍḍhanato vuddhiṃ, niccalabhāvena virūḷhiṃ, sabbattha patthaṭatāya vepullaṃ pāpuṇanti. Te panete yāva arahattamaggā viruhanti, arahattaphalaṃ patte virūḷhā nāma honti. Iti imasmim suttepi gāthāsupi vaṭṭavivaṭṭameva kathitaṃ.

7. Santuṭṭhisuttavaṇṇanā

27. Sattame **appānīti** parittāni. **Sulabhānīti** sukkena laddhabbāni, yattha katthaci sakkā honti labhituṃ. **Anavajjānīti** niddosāni. **Piṇḍiyālopabhojananti** jaṅghāpiṇḍiyabalena caritvā ālopamattaṃ laddhaṃ bhojanaṃ. **Pūtimuttanti** yaṃkiñci muttaṃ. Yathā hi suvaṇṇavaṇṇopi kāyo pūtikāyoti vuccati, evaṃ abhinavampi muttaṃ pūtimuttameva.

Vighātoti vigaṭaghāto, cittassa dukkhaṃ na hotīti attho. **Disā nappaṭihaññatīti** yassa hi “asukaṭṭhānaṃ nāma gato cīvarādīni labhissāmī”ti cittaṃ uppajjati, tassa disā paṭihaññati nāma. Yassa evaṃ na uppajjati, tassa nappaṭihaññati nāma. **Dhammāti** paṭipattidhammā. **Sāmaññassānulomikāti** samaṇadhammassa anulomā. **Adhiggahitāti** sabbete tuṭṭhacittassa bhikkhuno adhiggahitā honti antogatā na paribāhirāti.

8. Ariyavaṃsasuttavaṇṇanā

28. Aṭṭhamassa ajjhāsayaiko nikkhepo. Imaṃ kira mahāariyavaṃsasuttantaṃ bhagavā jetavanamahāvihāre dhammasabhāyaṃ paññattavarabuddhāsane nisinnō attanopi parapuggalānampi ajjhāsayasasena parivāretvā nisinnāni cattālīsa bhikkhusahassāni, “bhikkhave”ti āmantetvā **cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsāti** ārabhi. Tattha **ariyavaṃsāti** ariyānaṃ vaṃsā. Yathā hi khattiyavaṃso brāhmaṇavaṃso vessavaṃso suddavaṃso samaṇavaṃso kulavaṃso rājavaṃso, evaṃ ayampi aṭṭhamo ariyavaṃso ariyatanti ariyapaveṇī nāma hoti. So kho paṇāyaṃ ariyavaṃso imesaṃ vaṃsānaṃ mūlagandhādīnaṃ kālānusārigandhādayo viya aggamakkhāyati.

Ke pana te ariyā, yesaṃ ete vaṃsāti? Ariyā vuccanti buddhā ca paccekabuddhā ca tathāgatasāvakā ca, etesaṃ ariyānaṃ vaṃsāti **ariyavaṃsā**. Ito pubbe hi satahassakappādhikānaṃ catunnaṃ asaṅkhyeyyānaṃ matthake taṇhaṅkaro, medhaṅkaro, saraṇaṅkaro, dīpaṅkaroti cattāro buddhā uppannā, te ariyā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsāti ariyavaṃsā. Tesāṃ buddhānaṃ parinibbānato aparabhāge asaṅkhyeyyaṃ atikkamitvā koṇḍañño nāma buddho uppanno...pe... imasmimṃ kappe kakusandho, koṇāgamaṇo, kassapo, amhākaṃ bhagavā gotamoti cattāro buddhā uppannā, tesāṃ ariyānaṃ vaṃsāti ariyavaṃsā. Apica atītānāgatapaccuppannānaṃ sabbabuddha-paccekabuddha-buddhasāvakānaṃ ariyānaṃ vaṃsāti ariyavaṃsā.

Te kho panete **aggaññā** aggāti jānitabbā, **rattaññā** dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā, **vaṃsaññā** vaṃsāti jānitabbā. **Porāṇā** na adhunuppattikā. **Asaṃkiṇṇā** avikiṇṇā anapanītā. **Asaṃkiṇṇapubbā** atītābuddhehipi na saṃkiṇṇapubbā, “ki imehī”ti na apanītapubbā. **Na saṃkiyantīti** idānipi na apanīyanti. **Na saṃkiyissantīti** anāgatabuddhehipi na apanīyissanti. Ye loke viññū samaṇabrāhmaṇā, tehi **appaṭikuṭṭhā**, samaṇehi brāhmaṇehi viññūhi aninditā agarahitā.

Santuṭṭho hotīti paccayasantosavasena santuṭṭho hoti. **Itarītareṇāti** na thūlasukhumalūkhapaṇīthirajijñānaṃ yena kenaci, atha kho yathāladhdhādīnaṃ itarītareṇa yena kenaci santuṭṭho hotīti attho. Cīvarasmiñhi tayo santosā yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsārappasantosoti. Piṇḍapātādīsupi eseva nayo. Tesāṃ vitthārakathā “santuṭṭhassa, bhikkhave, anuppannā ceva kusalā dhammā uppajjantī”ti imasmimṃ sutte vuttanayeneva veditabbā. Iti ime tayo santose sandhāya “santuṭṭho hoti itarītareṇa cīvareṇa, yathāladhdhādīsū yena kenaci cīvareṇa santuṭṭho hotī”ti vuttaṃ.

Ettha ca cīvaraṃ jānitabbāṃ, cīvarakkhettaṃ jānitabbāṃ, paṃsukūlaṃ jānitabbāṃ, cīvarasantoso jānitabbo, cīvarappaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni. Tattha **cīvaraṃ jānitabbanti** khomādīni cha cīvarāni dukūlādīni cha anulomacīvarāni jānitabbāni. Imāni dvādasa kappiyacīvarāni. Kusacīraṃ, vākacīraṃ, phalakaacīraṃ, kesakambalaṃ, vāḷakambalaṃ, potthako, cammaṃ, ulūkapakkhaṃ, rukkhadussaṃ, latādussaṃ, erakadussaṃ, kadalidussaṃ, veḷudussanti evamādīni pana akappiyacīvarāni.

Cīvarakkhettanti “saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena, paṃsukūlaṃ vā”ti evaṃ uppajjanato cha khettāni, aṭṭhannaṅca mātikānaṃ vasena aṭṭha khettāni jānitabbāni.

Paṃsukūlanti sosānikaṃ, pāpaṅikaṃ, rathiyaṃ, saṅkārakūṭakaṃ, sotthiyaṃ, sinānaṃ, titthaṃ, gatapaccāgataṃ, aggidaḍḍhaṃ, gokhāyitaṃ, upacikakhāyitaṃ, undūrakhāyitaṃ, antacchinnaṃ, dasacchinnaṃ, dhajāhaṭaṃ, thūpaṃ, samaṇacīvaraṃ, sāmuddiyaṃ, ābhisekiyaṃ, panthikaṃ, vātāhaṭaṃ, iddhimayaṃ, devadattiyanti tevīsati paṃsukūlāni veditabbāni. Ettha ca **sotthiyanti** gabbhamalaharaṇaṃ. **Gatapaccāgataṃ** matakasarīraṃ pārupitvā susānaṃ netvā ānītacīvaraṃ. **Dhajāhaṭanti** dhajaṃ ussāpetvā tato ānītaṃ. **Thūpanti** vammike pūjitacīvaraṃ. **Sāmuddiyanti** samuddavīcīhi thalaṃ pāpitaṃ. **Panthikanti** panthaṃ gacchantehi corabhayena pāsāṇehi koṭṭetvā pārutacīvaraṃ. **Iddhimayanti** ehibhikkhucīvaraṃ. Sesamaṃ pākaṭamevāti.

Cīvarasantosoti vīsati cīvarasantosā – cīvare vitakkasantoso, gamanasantoso, pariyesanasantoso, paṭilābhasantoso, mattapaṭiggahaṇasantoso, loluppavivajjanasantoso, yathālābhasantoso, yathābalasantoso, yathāsāruppasantoso, udakasantoso, dhovanasantoso, karaṇasantoso, parimāṇasantoso, suttasantoso, sibbanasantoso, rajanasantoso, kappasantoso, paribhogasantoso, sannidhiparivajjanasantoso, vissajjanasantosoti.

Tattha sādakabhikkhunā temāsaṃ nibaddhavāsaṃ vasitvā ekamāsamattaṃ vitakketuṃ vaṭṭati. So hi pavāretvā cīvaramāse cīvaraṃ karoti, paṃsukūlako aḍḍhamāseneva karoti. Idamaṃ māsaḍḍhamāsamattaṃ vitakkanaṃ **vitakkasantoso** nāma. Vitakkasantosena pana santuṭṭhena bhikkhunā pācīnakaḥḍarājīvasikapāṃsukūlikattherasadisena bhavitabbaṃ.

Thero kira “cetiyaṃ pabbatavihāre cetiyaṃ vandissāmi”ti āgato cetiyaṃ vanditvā cintesi – “mayhaṃ cīvaraṃ jīṇṇaṃ, bahūnaṃ vasanaṭṭhāne labhissāmi”ti. So mahāvihāraṃ gantvā saṅghattheraṃ disvā vasanaṭṭhānaṃ pucchitvā tattha vuttho punadivase cīvaraṃ ādāya āgantvā theramaṃ vandi. Thero “kiṃ, āvuso”ti āha. Gāmadvāraṃ, bhante, gamissāmi. Ahampāvuso, gamissāmi. Sādhu, bhanteti gacchanta mahābodhidvāraḍḍhake ṭhatvā “puñṇavantaṇaṃ vasanaṭṭhāne manāpaṃ labhissāmi”ti cintetvā “aparissuddho me vitakko”ti tatova paṭinivatti. Punadivase ambaṅgaṇasamīpato, punadivase mahācetiyaṃ uttaradvārato tattheva paṭinivattitvā catutthadivase therassa santikaṃ agamāsi. Thero “imassa bhikkhuno vitakko na parisuddho bhavissati”ti cīvaraṃ gahetvā tena saddhimyeva paṇhaṃ pucchamaṇo gāmaṃ pāvisi. Taṅca rattimaṃ eko manusso uccārapalibuddho sātākeyeva vaccaṃ katvā taṃ saṅkārattṭhāne chaḍḍesi. Paṃsukūlikatthero taṃ nīlamakkhikāhi samparikiṇṇaṃ disvā añjaliṃ paggaḥesi. Mahāthero “kiṃ, āvuso, saṅkārattṭhānassa añjaliṃ paggaṇhāsi”ti. Nāhaṃ, bhante, saṅkārattṭhānassa añjaliṃ paggaṇhāmi, mayhaṃ pitu dasabalassa paggaṇhāmi, puṇṇadāsiyā sarīraṃ pārupitvā chaḍḍitaṃ paṃsukūlaṃ tumbamate pāṇake vidhunitvā susānato gaṇhantena dukkarataṃ kataṃ, bhanteti. Mahāthero “parissuddho vitakko paṃsukūlikassā”ti cintesi. Paṃsukūlikattheropi tasmimyeva ṭhāne ṭhito vipassanaṃ vaḍḍhetvā tīṇi phalāni patto taṃ sātakaṃ gahetvā cīvaraṃ katvā pārupitvā pācīnakaḥḍarājīmaṃ gantvā aggaphalaṃ arahattaṃ pāpuṇi.

Cīvarattṭhāya gacchantassa pana “kattha labhissāmi”ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gamanaṃ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantassa pana yena vā tena vā saddhim aperiyesitvā lajimaṃ pesalaṃ bhikkhuṃ gahetvā pariyesanaṃ **pariyesanasantoso** nāma. Evaṃ pariyesantassa āhariyamānaṃ cīvaraṃ dūrato disvā “etaṃ manāpaṃ bhavissati, etaṃ amanāpa”nti evaṃ avitakketvā thūlasukhumādīsū yathāladdheneva santussanaṃ **paṭilābhasantoso** nāma. Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpi “ettakaṃ dupaṭṭassa bhavissati, ettakaṃ ekaṭṭassa”ti attano pahonakamatteneva santussanaṃ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Cīvaraṃ pariyesantassa pana “asukassa gharadvāre manāpaṃ labhissāmi”ti acintetvā dvārappaṭipāṭiyā caraṇaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma.

Lūkhapaṇītesu yena kenaci yāpetuṃ sakkontassa yathāladdheneva yāpanaṃ **yathālābhasantoso** nāma. Attano thāmaṃ jānitvā yena yāpetuṃ sakkoti, tena yāpanaṃ **yathābalasantoso** nāma. Manāpaṃ

aññassa datvā attanā yena kenaci yāpanaṃ **yathāsāruppasantoso** nāma.

“Kattha udakaṃ manāpaṃ, kattha amanāpa”nti avicāretvā yena kenaci dhovanūpāgena udakena dhovanaṃ **udakasantoso** nāma. Paṇḍumattikagerukapūtipaṇṇarasakiliṭṭhāni pana udakāni vajjetuṃ vaṭṭati. Dhovantassa pana muggarādīhi apaharivā hatthehi madditvā dhovanaṃ **dhovanasantoso** nāma. Tathā asujjhantaṃ paṇṇāni pakkhipitvā tāpitaudakenāpi dhovituṃ vaṭṭati. Evaṃ dhovitvā karontassa “idaṃ thūlaṃ, idaṃ sukhuma”nti akopetvā pahonakanīhāreneva karaṇaṃ **karaṇasantoso** nāma. Timaṇḍalapaticchādanamattasseva karaṇaṃ **parimāṇasantoso** nāma. Cīvarakaraṇatthāya pana manāpaṃ suttaṃ pariyesissāmīti avicāretvā rathikādīsu vā devaṭṭhāne vā āharitvā pādamaṃ vā ṭhapitaṃ yaṃkiñcīdeva suttaṃ gahetvā karaṇaṃ **suttasantoso** nāma.

Kusibandhanakāle pana aṅgulamatte satta vāre na vijjhitaṃ. Evaṃ karontassa hi yo bhikkhu sahāyo na hoti, tassa vattabhedopi natthi. Tivaṅgulamatte pana satta vāre vijjhitaṃ. Evaṃ karontassa maggappaṭipannaṃ sahāyena bhavitaṃ. Yo na hoti, tassa vattabhedo. Ayaṃ **sibbanasantoso** nāma. Rajantena pana kālakacchakādīni pariyesantena na caritaṃ, somavakkalādīsu yaṃ labhati, tena rajitaṃ. Alabhantena pana manussehi araṇṇe vākaṃ gahetvā chaḍḍitarajanaṃ vā bhikkhūhi pacitvā chaḍḍitakasaṭaṃ vā gahetvā rajitaṃ. Ayaṃ **rajanasantoso** nāma. Nīlakaddamakālasāmesu yaṃkiñcī gahetvā hatthipiṭṭhe nisinnassa paññāyamānakappaṅkaraṇaṃ **kappasantoso** nāma.

Hirikopīnappaṭicchādanamattavasena paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma. Dussaṃ pana labhitvā suttaṃ vā sūciṃ vā kāraṃ vā alabhantena ṭhapetuṃ vaṭṭati, labhantena na vaṭṭati. Katampi sace antevāsikādīnaṃ dātukāmo hoti, te ca asannihitā, yāva āgamaṇā ṭhapetuṃ vaṭṭati. Āgataṃ dātābaṃ. Dātuṃ asakkontena adhiṭṭhātaṃ. Aññasmim cīvare sati paccattharaṇampi adhiṭṭhātuṃ vaṭṭati. Anadhiṭṭhameva hi sannidhi hoti, adhiṭṭhitaṃ na hotīti **mahāsīvatthero** āha. Ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Vissajjantena pana na mukhaṃ oloketvā dātābaṃ, saraṇīyadhamme ṭhatvā vissajjetabbanti ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Cīvarappaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni nāma paṃsukūlikaṅgañceva tecīvarikaṅgañca. Tesāṃ vitthāraṅkathā visuddhimagge (visuddhi. 1.24-25) veditabbā. Iti cīvarasantosamahāriyavaṃsaṃ pūrayamāno bhikkhu imāni dve dhutaṅgāni gopeti. Imāni gopento cīvarasantosamahāriyavaṃsavasena santuṭṭho hotīti.

Vaṇṇavādīti eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti. Eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti. Eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇaṃ katheti. Taṃ dassetuṃ “itarītaracīvarasantuṭṭhiyā ca vaṇṇavādī”ti vuttaṃ.

Anesananti dūteyyapahinagamaṇānuyogapabhedāṃ nānappaṅkāraṃ anesanaṃ. **Appatirūpanti** ayuttaṃ. **Aladdhā cāti** alabhitvā. Yathā ekacco “kathaṃ nu kho cīvaraṃ labhissāmī”ti puññavantehi bhikkhūhi saddhiṃ ekato hutvā kohaṇṇaṃ karonto uttasati paritassati, santuṭṭho bhikkhu evaṃ aladdhā cīvaraṃ na paritassati. **Laddhā cāti** dhammena samena labhitvā. **Agadhitoti** vigatalobhagiddho. **Amucchitoti** adhimattataṅhāya mucchaṃ anāpanno. **Anajjhopannoti** taṅhāya anotthato ariyonaḍḍho. **Ādīnavadassāvīti** anesanāpattiyañca gedhitaparibhoge ca ādīnavaṃ passamāno. **Nissaraṇapaññoti** “yāvadeva sītassa paṭighātāyā”ti vuttaṃ nissaraṇameva pajānanto.

Itarītaracīvarasantuṭṭhiyāti yena kenaci cīvarena santuṭṭhiyā. **Nevattānukkaṃsetīti** “ahaṃ paṃsukūliko, mayā upasampadamāleyeva paṃsukūlikaṅgaṃ gahitaṃ, ko mayā sadiso atthi”ti attukkaṃsaṃ na karoti. **No paraṃ vambhetīti** “ime panaññe bhikkhū na paṃsukūlikā”ti vā, “paṃsukūlikaṅgamattampi etesaṃ natthi”ti vā evaṃ paraṃ na vambheti. **Yo hi tattha dakkhoti** yo tasmim cīvarasantose vaṇṇavādādīsu vā dakkho cheko byatto. **Analasoti** sātaccakiriya ālasiyavirahito. **Sampajāno paṭissatoti** sampajānapaññāya ceva satiyā ca yutto. **Ariyavaṃse ṭhitoti** ariyavaṃse patiṭṭhito.

Itarītarena piṇḍapātenāti yena kenaci piṇḍapātena. Etthāpi piṇḍapāto jānitabbo, piṇḍapātakkhattaṃ jānitabbaṃ, piṇḍapātasantoso jānitabbo, piṇḍapātappaṭisaṃyuttaṃ dhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **piṇḍapātoti** odano kummāso sattu maccho maṃsaṃ khīraṃ dadhi sappi navanītaṃ telaṃ madhu phāṇitaṃ yāgu khādanīyaṃ sāyanīyaṃ lehanīyanti soḷasa piṇḍapātā.

Piṇḍapātakkhattanti saṅghabhattaṃ uddesabhattaṃ nimantanāṃ salākabhattaṃ pakkhikaṃ uposathikaṃ pāṭipadikabhattaṃ āgantukabhattaṃ gamikabhattaṃ gilānabhattaṃ gilānupaṭṭhākabhattaṃ dhurabhattaṃ kuṭibhattaṃ vārabhattaṃ vihārabhattanti pannarasa piṇḍapātakkhattāni.

Piṇḍapātasantosoti piṇḍapāte vitakkasantoso gamanasantoso pariyesanasantoso paṭilābhasantoso paṭiggahaṇasantoso mattapaṭiggahaṇasantoso loluppavivajjanasantoso yathālābhasantoso yathābalasantoso yathāsārappasantoso upakārasantoso parimāṇasantoso paribhogasantoso sannidhiparivajjanasantoso vissajjanasantosoti pannarasa santosā.

Tattha sādako bhikkhu mukhaṃ dhovivā vitakketi. Piṇḍapātikena pana gaṇena saddhiṃ caratā sāyaṃ therūpaṭṭhānakāle “sve kattha piṇḍāya carissāmāti? Asukaḡāme, bhante”ti ettakaṃ cintetvā tato paṭṭhāya na vitakketabbaṃ. Ekacārikena vitakkamāḷake ṭhatvā vitakketabbaṃ. Tato paṭṭhāya vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhiro. Ayaṃ **vitakkasantoso** nāma.

Piṇḍāya pavisantena “kuhiṃ labhissāmī”ti acintetvā kammaṭṭhānasīsena gantabbaṃ. Ayaṃ **gamanasantoso** nāma. Pariyesantena yaṃ vā taṃ vā aggahetvā lajjim pesalameva gahetvā pariyesitabbaṃ. Ayaṃ **pariyesanasantoso** nāma. Dūratova āhariyamānaṃ disvā “etaṃ manāpaṃ, etaṃ amanāpa”nti cittaṃ na uppādetabbaṃ. Ayaṃ **paṭilābhasantoso** nāma. “Imaṃ manāpaṃ gaṇhissāmī, imaṃ amanāpaṃ na gaṇhissāmī”ti acintetvā yaṃkiñci yāpanamattaṃ gahetabbameva. Ayaṃ **paṭiggahaṇasantoso** nāma.

Ettha pana deyyadhammo bahu, dāyako appaṃ dātukāmo, appaṃ gahetabbaṃ. Deyyadhammopi bahu, dāyakopi bahuṃ dātukāmo, pamāṇeneva gahetabbaṃ. Deyyadhammo na bahu, dāyakopi appaṃ dātukāmo, appaṃ gahetabbaṃ. Deyyadhammo na bahu, dāyako pana bahuṃ dātukāmo, pamāṇena gahetabbaṃ. Paṭiggahaṇasmiñhi mattaṃ aṇānto manussānaṃ pasādaṃ makkheti, saddhādeyyaṃ vinipātetī, sāsanaṃ na karoti, vijātamātuyāpi cittaṃ gahetuṃ na sakkoti. Iti mattaṃ jānitvāva paṭiggahetabbanti ayaṃ **mattapaṭiggahaṇasantoso** nāma. Aḍḍhakulāniyeva agantvā dvārapaṭipāṭiyā gantabbaṃ. Ayaṃ **loluppavivajjanasantoso** nāma. **Yathālābhasantosā**dayo cīvare vuttanayā eva.

Piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā “samaṇadhammaṃ anupālessāmī”ti evaṃ upakāraṃ ṇatvā paribhuñjanaṃ **upakārasantoso** nāma. Pattaṃ pūretvā ānītaṃ na paṭiggahetabbaṃ. Anupasampanne sati tena gāhāpetabbaṃ, asati harāpetvā paṭiggahaṇamattaṃ gahetabbaṃ. Ayaṃ **parimāṇasantoso** nāma. “Jighacchāya paṭivinodanaṃ idamettha nissaraṇa”nti evaṃ paribhuñjanaṃ **paribhogasantoso** nāma. Nidahitvā na paribhuñjitabbanti ayaṃ **sannidhiparivajjanasantoso** nāma. Mukhaṃ anoloketvā sārāṇiyadhamme ṭhitena vissajjetabbaṃ. Ayaṃ **vissajjanasantoso** nāma.

Piṇḍapātappaṭisaṃyuttāni pana pañca dhutaṅgāni piṇḍapātikaṅgaṃ sapadānacārikaṅgaṃ ekāsanikaṅgaṃ pattapiṇḍikaṅgaṃ khalupacchābhattikaṅgānti. Tesāṃ vitthārakathā visuddhimagge (visuddhi. 1.26-30) vuttā. Iti piṇḍapātasantosamahāriyavaṃsaṃ pūrayamāno bhikkhu imāni pañca dhutaṅgāni gopeti, imāni gopento piṇḍapātasantosamahāriyavaṃsena santuṭṭho hoti. Vaṇṇavādītiādīni vuttanayeneva veditabbāni.

Senāsanenāti idha senāsanāṃ jānitabbaṃ, senāsanakkhattaṃ jānitabbaṃ, senāsanasantoso jānitabbo, senāsanappaṭisaṃyuttaṃ dhutaṅgaṃ jānitabbaṃ. Tattha **senāsananti** mañco pīṭhaṃ bhisi bimbohanaṃ vihāro aḍḍhayogo pāsādo hammiyaṃ guhā leṇaṃ aṭṭo māḷo veḷugumbo rukkhamūlaṃ yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti imāni pannarasa senāsanāni.

Senāsanakkhettanti saṅghato vā gaṇato vā ñātito vā mittato vā attano vā dhanena paṃsukūlaṃ vāti cha khettāni.

Senāsanasantosoti senāsane vitakkasantosādayo pannarasa santosā. Te piṇḍapāte vuttanayeneva veditabbā. **Senāsanappaṭisamyuttāni** pana pañca dhutaṅgāni āraññikaṅgaṃ rukkhamaṅgikaṅgaṃ abbhokāsikaṅgaṃ sosānikaṅgaṃ yathāsanthatikaṅganti. Tesam vittharakathā visuddhimagge (visuddhi. 1.31-35) vuttā. Iti senāsanasantosamahāriyavaṃsaṃ pūrayamāno bhikkhu imāni pañca dhutaṅgāni gopeti. Imāni gopento senāsanasantosamahāriyavaṃsena santuṭṭho hoti.

Gilānapaccayo pana piṇḍapāteyeva pavitṭho. Tattha yathālābhayathābalayathāsārappasantoseneva santussitabbam. Nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati. Vuttampi cetam –

“Pañca senāsane vuttā, pañca āhāranissitā;
Eko vīriyasamyutto, dve ca cīvaranissitā”ti.

Iti bhagavā pathaviṃ pattharamāno viya sāgarakucchiṃ pūrayamāno viya ākāsaṃ vitthārayamāno viya ca paṭhamam cīvarasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā candaṃ uṭṭhāpento viya sūriyaṃ ullaṅghento viya ca dutiyaṃ piṇḍapātasantaṃ kathetvā sineruṃ ukkhipanto viya tatiyaṃ senāsanasantosaṃ ariyavaṃsaṃ kathetvā idāni saḥassanayapaṭimaṇḍitaṃ catuttham bhāvanārāmaṃ ariyavaṃsaṃ kathetuṃ **puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotīti** desanaṃ ārabhi.

Tattha āramaṇaṃ ārāmo, abhiratīti attho. Bhāvanāya ārāmo assāti **bhāvanārāmo**. Bhāvanāya ratoti **bhāvanārato**. Pañcavidhe pahāne ārāmo assāti **pahānārāmo**. Apica bhāvento ramatīti **bhāvanārāmo**. Pajahanto ramatīti **pahānārāmoti** evamettha attho daṭṭhabbo. Ayañhi cattāro satipaṭṭhāne bhāvento ramati, ratim vindatīti attho. Tathā cattāro sammappadhāne. Cattāro iddhipāde, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅge, satta anupassanā, aṭṭhārasa mahāvīpassanā, sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme, aṭṭhatiṃsa ārammaṇavibhattiyo bhāvento ramati, ratim vindati. Kāmacchandādayo pana kilese pajahanto ramati, ratim vindati.

Imesu pana catūsu ariyavaṃsesu purimehi tīhi terasannaṃ dhutaṅgānaṃ catupaccayasantosassa ca vasena sakalaṃ vinayapaṭakaṃ kathitaṃ hoti, bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ. Imaṃ pana bhāvanārāmaṃ ariyavaṃsaṃ kathentena bhikkhunā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyā kathetabbo, dīghanikāye dasuttarasuttantapariyāyena kathetabbo, majjhimanikāye satipaṭṭhānasuttantapariyāyena kathetabbo, abhidhamme niddesapariyāyena kathetabbo.

Tattha **paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyāti** –

“Nekkhammaṃ bhāvento ramati, kāmacchandaṃ pajahanto ramati. Abyāpādaṃ, byāpādaṃ... ālokasaññaṃ... thinamiddhaṃ... avikkhepaṃ, uddhaccaṃ... dhammavavatthānaṃ... vicikicchaṃ... ñāṇaṃ... avijjaṃ... pāmojjaṃ... aratiṃ... paṭhamajjhānaṃ, pañca nīvaraṇe... dutiyajjhānaṃ... vitakkavicāre... tatiyajjhānaṃ... pītiṃ... catutthajjhānaṃ... sukhadukkhe... ākāsañācāyatanaṃ samāpattiṃ bhāvento ramati, rūpasaññaṃ paṭighasaññaṃ nānattasaññaṃ pajahanto ramati. Viññāṇācāyatanaṃ samāpattiṃ...pe... nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpattiṃ bhāvento ramati, ākiñcaññāyatanaṃ pajahanto ramati.

“Aniccānupassanaṃ bhāvento ramati, nīcāsaññaṃ pajahanto ramati. Dukkhānupassanaṃ... sukhasaññaṃ... anattānupassanaṃ... attasaññaṃ... nibbidānupassanaṃ... nandiṃ... virāgānupassanaṃ... rāgaṃ... nirodhānupassanaṃ... samudayaṃ... paṭinissaggānupassanaṃ... ādānaṃ... khayānupassanaṃ... ghanasaññaṃ... vayānupassanaṃ... āyūhanaṃ... vipariṇāmanupassanaṃ... dhūvasaññaṃ... animittānupassanaṃ... nimittaṃ... appaṇihitānupassanaṃ... paṇidhiṃ... suññātānupassanaṃ... abhinivesaṃ... adhipaññādharmavipassanaṃ...

sārādānābhinivesaṃ... yathābhūtaññāḍassanaṃ... sammohābhinivesaṃ... ādīnavānupassanaṃ... ālayābhinivesaṃ... paṭisaṅkhānupassanaṃ... appaṭisaṅkhaṃ... vivaṭṭānupassanaṃ... saṃyogābhinivesaṃ... sotāpattimaggāṃ... diṭṭhekaṭṭhe kilese... sakadāgāmimaggāṃ... oḷārike kilese... anāgāmimaggāṃ... anusahagata kilese... arahattamaggāṃ bhāvento ramati, sabbakilese pajahanto ramatī’ ti (paṭi. ma. 1.41,95).

Evam paṭisambhidāmagge nekkhammapāliya kathetabbo.

Dīghanikāye dasuttarasuttantapariyāyenāti –

“Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati...pe... dasa dhamme bhāvento ramati, dasa dhamme pajahanto ramati. Katamaṃ ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati? Kāyagatāsatiṃ sātasahagataṃ, imaṃ ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati. Katamaṃ ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati? Asmimānaṃ, imaṃ ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramati. Katame dve dhamme...pe... katame dasa dhamme bhāvento ramati? Dasa kasiṇyatanāni, ime dasa dhamme bhāvento ramati. Katame dasa dhamme pajahanto ramati? Dasa micchatte, ime dasa dhamme pajahanto ramati. Evam kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī’ ti (dī. ni. 3.351-360).

Evam dīghanikāye dasuttarasuttantapariyāyena kathetabbo.

Majjhimanikāye satipaṭṭhānasuttantapariyāyenāti –

“Ekāyano ayaṃ, bhikkhave, maggo...pe... yāvadeva ñāṇamattāya paṭissatimattāya. Anissito ca viharati, na ca kiñci loke upādiyati. Evampi kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hoti bhāvanārato. Pahānārāmo hoti pahānarato. Puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu gacchanto vā gacchāmīti pajānāti...pe... puna caparaṃ, bhikkhave, bhikkhu seyyathāpi passeyya sarīraṃ sivathikāya chaḍḍitaṃ...pe... pūtīni cuṇṇakajātāni. So imameva kāyaṃ upasaṃharati ‘ayampi kho kāyo evaṃdhammo evaṃbhāvī evaṃanattīto’ ti. Iti ajjhataṃ vā kāye kāyānupassī viharati... pe... evampi kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī’ ti (ma. ni. 1.106 ādayo).

Evam majjhimanikāye satipaṭṭhānasuttantapariyāyena kathetabbo.

Abhidhamme niddesapariyāyenāti sabbepi saṅkhate “aniccato dukkhato rogato gaṇḍato ...pe... saṃkilesikadhammato passanto ramati, evam kho bhikkhu bhāvanārāmo hotī’ ti (mahāni. 13; cūḷani. upasīvamānavapucchānidde 39, nandamānavapucchānidde 51). Evam niddesapariyāyena kathetabbo.

Nevattānukkamsetīti “ajja me saṭṭhi vā sattati vā vassāni aniccaṃ dukkhaṃ anattāti vipassanāya kammaṃ karontassa ko mayā sadiso atthī’ ti evam attukkaṃsanaṃ na karoti. **No paraṃ vambhetīti** “aniccaṃ dukkhanti vipassanāmatkampi natthi, kiṃ ime vissaṭṭhakammaṭṭhānā carantī’ ti evam paravambhanaṃ na karoti. Sesam vuttanayameva.

Ime kho, bhikkhave, cattāro ariyavaṃsāti, bhikkhave, ime cattāro ariyavaṃsā ariyatantiyo ariyapaveṇiyo ariyañjasā ariyavaṭumānīti suttantaṃ vinivaṭṭetvā idāni mahāariyavaṃsapariṇākaṃ bhikkhuno vasanadisā dassento **imehi ca pana, bhikkhavietiādimāha**. Tattha **sveva aratiṃ sahatīti** soyeva aratiṃ anabhiratiṃ ukkaṇṭhitam sahati abhibhavati. **Na taṃ arati sahatīti** taṃ pana bhikkhuṃ yā eṣā pantesu senāsanesu adhikusalānaṃ dhammānaṃ bhāvanāya arati nāma hoti, sā sahituṃ adhibhavituṃ na sakkoti. **Aratiratisahoti** aratiñca pañcakāmaguṇaratiñca sahati, adhibhavituṃ sakkoti.

Idāni gāthāhi kūṭam gaṇhanto **nāratītiādimāha**. Tattha **dhīranti vīriyavantaṃ. Nāratī dhīraṃ sahatīti** idaṃ purimasseva kāraṇavacanaṃ. Yasmā sā dhīraṃ na sahati nappahoti dhīraṃ sahituṃ

adhibhavitum na sakkoti, tasmā nārati sahati dhīraṃ. **Dhīro hi aratissahoti** aratisahattā hi so dhīro nāma, tasmā aratiṃ sahatīti attho. **Sabbakammavihāyīnanti** sabbam tebhūmakakammaṃ cajitvā paricchinnam parivaṭumam katvā ṭhitaṃ. **Panuṇṇam ko nivārayeti** kilese panuditvā ṭhitaṃ ko nāma rāgo vā doso vā nivāreyya. **Nekkham jambonadasseva, ko taṃ ninditumarahatī** jambonadasaṅkhātassa jātirattasuvaṇṇassa nikkhasadisam garahitabbadosavimuttam ko taṃ puggalam ninditum arahati. **Brahmunāpi pasamsitoti** mahābrahmunāpi esa puggalo pasamsitoyevāti. Desanāpariyosāne cattālīsa bhikkhusahassāni arahatte patiṭṭhahimsu.

9. Dhammapadasuttavaṇṇanā

29. Navame **dhammapadānīti** dhammakotṭhāsā. **Anabhijjhātiādīsu** abhijjhāpaṭikkhepena **anabhijjhā**, byāpādaṭikkhepena **abyāpādo**, micchāsatiṭikkhepena **sammāsati**, micchāsamādhīpaṭikkhepena **sammāsamādhi** veditabbo.

Anabhijjhālūti nittaṇho hutvā. **Abyāpanna cetasāti** sabbakālam pakatibhāvam avijahantena cittena. **Sato ekaggacittassāti** satiyā samannāgato ārammaṇe ekaggacitto assa. **Ajjhattam susamāhitoti** niyakajjhatte suṭṭhu ṭhapitacitto imasmim suttepi gāthāyapi vaṭṭavivaṭṭam kathitam.

10. Paribbājakasuttavaṇṇanā

30. Dasame **abhiññātīti** ñātā pākāṭā. **Annabhārotiādīni** tesam nāmāni. **Paṭisallānā vuṭṭhitoti** phalasaṃpattito vuṭṭhito. Sā hi idha paṭisallānanti adhippetā. **Paccakkhāyāti** paṭikkhipitvā. **Abhijjhāluntī** sataṇham. **Kāmesu tibbasārāganti** vatthukāmesu bahalarāgam. **Tamahaṃ tattha evam vadeyyanti** tam aham tasmim kāraṇe evam vadeyyam. **Paṭikkositabbam maññeyyāti** paṭikkositabbāni paṭibāhitabbāni vā maññeyya. **Sahadhammikāti** sakāraṇā. **Vādānupātīti** dhammikavāde ghaṭṭayamānā adhammikavādānupātā, vādappavattiyoti attho. **Gārayhā ṭhānāti** garahitabbayuttakā paccayā. **Āgacchantīti** upagacchanti.

Ukkalāti ukkalajanapadavāsino. **Vassabhaññāti** vasso ca bhañño cāti dve janā. **Ahetukavādāti** “natthi hetu natthi paccayo sattānam visuddhiyā” tievamādivādino. **Akiriyaṇvādāti** “karoto na kariyati pāpa” nti evam kiriyaṇvādino. **Natthikavādāti** “natthi dinna” ntiādivādino. Te imesu tīsupi dassanesu okkantaniyamā ahesum. Katham pana tesu niyāmo hotīti? Yo hi evarūpaṃ laddhim gahetvā ratiṭṭhānadivāṭṭhānesu nisinnō sajjhāyati vīmaṃsati, tassa “natthi hetu natthi paccayo karoto na kariyati pāpaṃ...pe... natthi dinnaṃ...pe... kāyassa bheda ucchijjati” ti tasmim ārammaṇe micchāsati santiṭṭhāti, cittaṃ ekaggaṃ hoti, javanāni javanti. Paṭhamajavane satekiccho hoti, tathā dutiyādīsū, sattame buddhānampi atekiccho anivatti ariṭṭhakaṇṭakasadiṣo hoti. Tattha koci ekaṃ dassanam okkamati, koci dve, koci tīṇipi. Niyatamicchādīṭṭhikova hoti, patto saggamaggāvaraṇaṇceva mokkhamaggāvaraṇaṇca, abhabbo tassa attabhāvassa anantaram saggampi gantum, pageva mokkham. Vaṭṭakhāṇuko nāmesa satto pathavigopako, yebhuyyena evarūpassa bhavato vuṭṭhānam natthi. Vassabhaññāpi edisā ahesum. **Nindābyārosanaupārambhābhayāti** attano nindābhayena ghaṭṭanābhayena upavādābhayena cāti attho. **Abhijjhāvinaye sikkhanti** abhijjhāvinayo vuccati arahattam, arahatte sikkhamāno appamatto nāma vuccatīti suttante vaṭṭaviṭṭam kathetvā gāthāya phalasaṃpatti kathitāti.

Uruvelavaggo tatiyo.

4. Cakkavaggo

1. Cakkasuttavaṇṇanā

31. Catutthassa paṭhame **cakkānīti** sampattiyo. **Catucakkaṃ vattatīti** cattāri sampatticakkāni vattanti ghaṭṭiyantiyevāti attho. **Patirūpadesavāsoti** yattha catasso parisā sandissanti, evarūpe anucchavike dese vāso. **Sappurisāvassayoti** buddhādīnaṃ sappurisānaṃ avassayanaṃ sevanaṃ bhajanaṃ, na rājānaṃ. **Attasammāpañidhīti** attano sammā ṭhapanāṃ, sace pubbe assaddhādīhi samannāgato hoti, tāni pahāya saddhādīsu patiṭṭhāpanaṃ. **Pubbe ca katapuññatāti** pubbe upacitakusalatā. Idameva cettha pamānaṃ. Yena hi fīṇasampayuttacittena kusalakammaṃ kataṃ hoti, tadeva kusalaṃ taṃ purisaṃ patirūpadese upaneti, sappurise bhajāpeti, so eva ca puggalo attānaṃ sammā ṭhāpeti. **Puññakatoti** katapuñño. **Sukhañcetamaṃdhivattatīti** sukhañca etaṃ puggalaṃ adhivattati, avattharatīti attho.

2. Saṅghasuttavaṇṇanā

32. Dutiye **saṅghavatthūnīti** saṅgaṇhanakāraṇāni. **Dānañcāti**ādīsu ekacco hi dānena saṅgaṇhitabbo hoti, tassa dānameva dātappaṃ. **Peyyavajjanti** piyavacanaṃ. Ekacco hi “ayaṃ dātappaṃ nāma deti, ekekena pana vacanena sabbaṃ makkhetvā nāseti, kiṃ tassa dāna”nti vattā hoti. Ekacco “ayaṃ kiñcāpi dānaṃ na deti, kathento pana telena viya makkheti. Esa detu vā mā vā, vacanamevassa sahasaṃ agghatī”ti vattā hoti. Evarūpo puggalo dānaṃ na paccāsīsati, piyavacanameva paccāsīsati. Tassa piyavacanameva vattappaṃ. **Atthacariyāti** atthavaḍḍhanakathā. Ekacco hi neva dānaṃ, na piyavacanaṃ paccāsīsati, attano hitakathaṃ vaḍḍhikathameva paccāsīsati. Evarūpassa puggalassa “idaṃ te kātappaṃ, idaṃ na kātappaṃ, evarūpo puggalo sevitaṃ, evarūpo na sevitaṃ”ti evaṃ atthacariyakathāva kathetabbā. **Samānattatāti** samānasukhadukkhabhāvo. Ekacco hi dānādīsu ekampi na paccāsīsati, ekāsane nisajjaṃ, ekapallaṅke sayanaṃ, ekato bhojananti evaṃ samānasukhadukkhataṃ paccāsīsati. So sace gahaṭṭhassa jātiyā pabbajitassa sīlena sadiso hoti, tassāyaṃ samānattatā kātabbā. **Tattha tattha yathārahanti** tesu tesu dhammesu yathānucchavikaṃ samānattatāti attho. **Rathassāñīva yāyatoti** yathā rathassa gacchato āpi saṅgaho nāma hoti, sā rathaṃ saṅgaṇhāti, evamime saṅgahā lokaṃ saṅgaṇhanti. **Na mātā puttakāraṇāti** yadi mātā ete saṅgahe puttassa na kareyya, puttakāraṇā mānaṃ vā pūjamaṃ vā na labheyya. **Saṅgahā eteti** upayogavacane paccattaṃ. Saṅgahe eteti vā pāṭho. **Samavekkhantīti** sammā pekkhanti. **Pāsamsā ca bhavantīti** pasamsanīyā ca bhavanti.

3. Sīhasuttavaṇṇanā

33. Tatiye **sīhoti** cattāro sīhā – tiṇasīho, kāḷasīho, paṇḍusīho, kesarasīhoti. Tesu **tiṇasīho** kapotavaṇṇagāvisadiso tiṇabhakkho ca hoti. **Kāḷasīho** kāḷagāvisadiso tiṇabhakkhoyeva. **Paṇḍusīho** paṇḍupalāsavaṇṇagāvisadiso maṃsabhakkho. **Kesarasīho** lākhāparikammakateneva mukhena agganāṅguṭṭhena catūhi ca pādapariyantehi samannāgato, matthakatopissa paṭṭhāya lākhātūlikāya katā viya tisso rājīyo piṭṭhimajjhena gantvā antarasatthimhi dakkhiṇāvattā hutvā ṭhitā. Khandhe panassa satahassagghanikakambalaparikkehpo viya kesarabhāro hoti, avasesaṭṭhānaṃ parisuddhasālipiṇḍasankhacuṇṇapiṇḍavaṇṇaṃ hoti. Imesu catūsu sīhesu ayaṃ kesarasīho idha adhippeto.

Migarājāti sabbamigagaṇassa rājā. **Āsayāti** vasanaṭṭhānato, suvaṇṇaguhato vā rajatamaṇiphalikamanosilāguhato vā nikkhamatīti vuttaṃ hoti. Nikkhamamāno panesa catūhi kāraṇehi nikkhamati andhakārapīlito vā ālokatthāya, uccārapassāvapīlito vā tesam vijjanattāya, jighacchāpīlito vā gocarattāya, sambhavapīlito vā assaddhammaṭṭisevanattāya. Idha pana gocarattāya nikkhamanto adhippeto.

Vijambhatīti suvaṇṇatale vā rajatamaṇiphalikamanosilātālānaṃ vā aññatarasmim dve pacchimapāde samaṃ patiṭṭhāpetvā purimapāde purato pasāretvā sarīrassa pacchābhāgaṃ ākaḍḍhitvā purimabhāgaṃ abhiharitvā piṭṭhim nāmetvā gīvaṃ ukkhipitvā asanisaddaṃ karonto viya nāsapuṭāni pothetvā sarīralaggaṃ rajaṃ vidhunanto vijambhati. Vijambhanabhūmiyañca pana taruṇavacchako viya aparāparaṃ javati, javato panassa sarīraṃ andhakāre paribbhamantaṃ alātaṃ viya khāyati.

Anuviloketīti kasmā anuviloketi? Parānuddayatāya. Tasmim kira sīhanādaṃ nadante papātāvāṭṭādisu visamaṭṭhānesu carantā hatthigokaṇṇamahimsādayo pāṇā papātepi āvātepi patanti, tesam anuddayāya anuviloketi. Kiṃ panassa luddassa paramaṃsakhādino anuddayā nāma atthīti? Āma atthi. Tathā hi “kiṃ me bahūhi ghāṭitehī”ti attano gocarattāyāpi khuddake pāṇe na gaṇhāti. Evaṃ anuddayam karoti, vuttampi cetam – “māham khuddake pāṇe visamagate saṅghātam āpādesi”nti (a. ni. 10.21).

Sīhanādam nadatīti tikkhattuṃ tāva abhītanādam nadati. Evañca panassa vijambhanabhūmiyam ṭhatvā nadantassa saddo samantā tiyojanapadesam ekaninnādam karoti, tamassa ninnādam sutvā tiyojanabbhantaragatā dvipadacatuppadaṅgā yathāṭṭhāne ṭhātuṃ na sakkonti. **Gocarāya pakkamatīti** āharattāya gacchati. Katham? So hi vijambhanabhūmiyam ṭhatvā dakkhiṇato vā vāmato vā uppatanto usabhamattam ṭhānam gaṇhāti, uddham uppatanto cattāripi aṭṭhapi usabhaṭṭhānāni uppatati, same ṭhāne ujukam pakkhandanto soḷasausabhamattampi vīsatiusabhamattampi ṭhānam pakkhandati, thalā vā pabbatā vā pakkhandanto saṭṭhiusabhamattampi asītiusabhamattampi ṭhānam pakkhandati, antarāmagge rukkham vā pabbatam vā disvā tam pariharanto vāmato vā dakkhiṇato vā uddham vā usabhamattam apakkamati. Tatiyam pana sīhanādam naditvā teneva saddhim tiyojane ṭhāne paññāyati, tiyojanam gantvā nivattitvā ṭhito attanova nādassa anunādam suṇāti. Evaṃ sīghena javena pakkamati.

Yebhuyenāti pāyena. **Bhayam santāsam samveganti** sabbam cittutrāsasseva nāmam. Sīhassa hi saddam sutvā bahū bhāyanti, appakā na bhāyanti. Ke pana teti? Samasīho hatthājānīyo assājānīyo usabhājānīyo purisājānīyo khīṇāsavoti. Kasmā panete na bhāyantīti? Samasīho tāva “jātigottakulasūrabhāvehi samānosmī”ti na bhāyati, hatthājānīyādayo attano sakkāyaditṭhibalavatāya na bhāyanti, khīṇāsavo sakkāyaditṭhiyā pahīnattā na bhāyati.

Bilāsāyāti bile sayantā bilavāsino ahinakulagodhādayo. **Udakāsāyāti** udakavāsino macchakacchapādayo. **Vanāsāyāti** vanavāsino hatthiassagokaṇṇamigādayo. **Pavisantīti** “idāni āgantvā gaṇhissatī”ti maggam oloketvā pavisanti. **Daḷhehīti** thirehi. **Varatthēhīti** cammarajjūhi. **Mahiddhikotī**ādīsū vijambhanabhūmiyam ṭhatvā dakkhiṇapassādīhi usabhamattam, ujum vīsatiusabhamattādilaṅghanavasena mahiddhikatā, sesamigānam adhipatibhāvena mahesakkhatā, samantā tiyojanaṭṭhāne saddam sutvā palāyantānam vasena mahānubhāvatā veditabbā.

Evameva khoti bhagavā tesu tesu suttantesu tathā tathā attānam kathesi. “Sīhoti kho, bhikkhave, tathāgatassetam adhivacanam arahato sammāsambuddhassā”ti (a. ni. 5.99; 10.21) imasmim tāva sutte sīhasadisam attānam kathesi. “Bhisakko sallakattoti kho, sunakkhatta, tathāgatassetam adhivacana”nti (ma. ni. 3.65) imasmim vejjasadisam, “brāhmaṇoti kho, bhikkhave, tathāgatassetam adhivacana”nti (a. ni. 8.85) imasmim brāhmaṇasadisam, “puriso maggakusaloti kho, tissa, tathāgatassetam adhivacana”nti (sam. ni. 3.84) imasmim maggadesakapurisasadisam, “rājāhamasmī, selā”ti (su. ni. 559; ma. ni. 2.399) imasmim rājasadisam. Imasmim pana sutte sīhasadisameva katvā attānam kathento evamāha.

Tatrāyam sadisatā – sīhassa kañcanaguhādīsū vasanakālo viya hi tathāgatassa dīpaṅkarapādamūle katābhinihārassa aparimitakālam pāramiyo pūretvā pacchimabhāve paṭisandhiggahaṇena ceva mātukucchito nikkhamanena ca dasasahasilokadhātuṃ kampetvā vuddhimanvāya dibbasampattisadisam sampattim anubhavamānassa tīsu pāsādesu nivāsakālo daṭṭhabbo. Sīhassa kañcanaguhādito nikkhantakālo viya tathāgatassa ekūnatimśasamvacchare vivaṭṭena dvārena kaṇḍakam āruya channasahāyassa nikkhamitvā tīpi rajjāni atikkamitvā anomānadīṭṭire brahmunā dinnāni kāsāyāni paridahitvā pabbajitassa sattame divase rājagaham gantvā tattha piṇḍāya caritvā paṇḍavagiripabbhāre katabhattakicassa sammāsambodhim patvā paṭhamameva magadharaṭṭham āgamanattāya yāva rañño paṭiññādānakālo.

Sīhassa vijambhanakālo viya tathāgatassa dinnapaṭiññassa āḷarakālāmaupasaṅkamanam ādim katvā yāva sujātāya dinnapāyāsassa ekūnapaṇṇāsāya piṇḍehi paribhuttakālo veditabbo. Sīhassa

sarīravīdhanam viya sāyanhasamaye sottiyena dinnā aṭṭha tiṇamuttīyo gahetvā dasasahassacakkavāḷadevatāhi thomiyamānassa gandhādīhi pūjīyamānassa tikkhattuṃ bodhiṃ padakkhiṇaṃ katvā bodhimaṇḍaṃ āruya cuddasahatthubbedhe ṭhāne tiṇasantharam attharivā caturaṅgavīriyaṃ adhiṭṭhāya nisinnassa taṃkhaṇaññaeva mārabalaṃ vidhametvā tīsu yāmesu tisso vijjā visodhetvā anulomappaṭilomaṃ paṭiccasamuppādamahāsamuddaṃ yamakaññaṃamanthanena manthentassa sabbaññutaññaṇe paṭividdhe tadanubhāvena dasasahasilokadhātukampanaṃ veditabbaṃ.

Sīhassa catudisāvilokanaṃ viya paṭividdhasabbaññutaññaṇassa sattasattāhaṃ bodhimaṇḍe viharitvā paribhuttamadhuṇḍikāhārassa ajapālanigrodhamūle mahābrahmuno dhammadesanāyācanaṃ paṭiggahetvā tatha viharantassa ekādasame divase “sve āsāḷhipuṇṇamā bhavissatī”ti paccūsasamaye “kassa nu kho ahaṃ paṭhamaṃ dhammaṃ deseyya”nti āḷarudakānaṃ kālakatabhāvaṃ ṇatvā dhammadesanattāya pañcavaggiyānaṃ olokanaṃ datṭhabbaṃ. Sīhassa gocaratthāya tiyojanaṃ gamanakālo viya attano pattacīvaraṃ ādāya “pañcavaggiyānaṃ dhammacakkaṃ pavattessāmi”ti pacchābhatte ajapālanigrodhato vuṭṭhitassa aṭṭhārasayojanamaggaṃ gamanakālo.

Sīhassa sīhanādakālo viya tathāgatassa aṭṭhārasayojanamaggaṃ gantvā pañcavaggiye saññāpetvā acalapallaṅke nisinnassa dasahi cakkavālasahashehi sannipatitena devagaṇena parivutassa “dveme, bhikkhave, antā pabbajitena na sevitabbā”tiādinā nayena dhammacakkappavattanakālo veditabbo. Imasmiṃ ca pana pade desiyamāne tathāgatasīhassa dhammaghoso heṭṭhā avīciṃ upari bhavaggaṃ gahetvā dasasahasilokadhātuṃ paṭicchādesi. Sīhassa saddena khuddakapāṇānaṃ santāsāpajjanakālo viya tathāgatassa tīṇi lakkhaṇāni dīpetvā cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahashehi vibhajitvā dhammaṃ kathentassa dīghāyukānaṃ devānaṃ ṇāṇasantāsassa uppattikālo veditabbo.

Aparo nayo – sīho viya sabbaññutaṃ patto tathāgato, āsayabhūtāya kanakaguhāya nikkhamaṇaṃ viya gandhakuṭito nikkhamaṇakālo, vijambhanaṃ viya dhammasabhaṃ upasaṅkamaṇakālo, disāvilokanaṃ viya parisāvilokanaṃ, sīhanādanadanaṃ viya dhammadesanākālo, gocarāya pakkamaṇaṃ viya paravādanimmaddanatthāya gamaṇaṃ.

Aparo nayo – sīho viya tathāgato, himavantaniṣṭitāya kañcanaguhāya nikkhamaṇaṃ viya āramaṇavasena nibbānaniṣṭitāya phalasamāpattiyā vuṭṭhānaṃ, vijambhanaṃ viya paccavekkhaṇaññaṇaṃ, disāvilokanaṃ viya veneyyasattavilokanaṃ, sīhanādo viya sampattaparīsāya dhammadesanā, gocarāya pakkamaṇaṃ viya asampattānaṃ veneyyasattānaṃ santikūpasāṅkamaṇaṃ veditabbaṃ.

Yadāti yasmiṃ kāle. **Tathāgatoti** heṭṭhā vuttehi aṭṭhahi kāraṇehi tathāgato. **Loketi** sattaloke. **Uppajjatī** abhinīhārato paṭṭhāya yāva bodhipallaṅkā vā arahattamaggaññaṇā vā uppajjati nāma, arahattaphale pana patte uppanno nāma. **Arahaṃ sammāsambuddhoti**ādīni visuddhimagge (visuddhi. 1.124 ādayo) buddhānussatiniddese vitthāritāni.

Iti sakkāyoti ayaṃ sakkāyo, ettako sakkāyo, na ito bhiyyo sakkāyo atthīti. Ettāvatā sabhāvato sarasato pariyaṇtato paricchedato parivaṇṇumato sabbepi pañcupādānakkhandhā dassitā honti. **Iti sakkāyasamudayoti** ayaṃ sakkāyassa samudayo nāma. Ettāvatā “āhārasamudayā rūpasamudayo”tiādi sabbaṃ dassitaṃ hoti. **Iti sakkāyassa atthaṅgamoti** ayaṃ sakkāyassa atthaṅgamo. Imināpi “āhāranirodhā rūpanirodho”tiādi sabbaṃ dassitaṃ hoti.

Vaṇṇavantoti sarīravaṇṇena vaṇṇavanto. **Dhammadesanaṃ sutvāti** pañcasu khandhesu paṇṇāsālakkaṇappaṭtimaṇḍitaṃ tathāgatassa dhammadesanaṃ sutvā. **Yebhuyenāti** idha ke ṭhapeti? Ariyasāvake deve. Tesam hi khīṇāsavattā cittutrāsabhayampi na uppajjati, saṃviggassa yoniso padhānena pattabbaṃ pattatāya ṇāṇasaṃvegopi. Itarāsaṃ pana devatānaṃ “tāso heso, bhikkhave, anicca”nti manasikarontānaṃ cittutrāsabhayampi, balavavīpassanākāle ṇāṇabhayampi uppajjati. **Bhoti** dhammālanamattametam. **Sakkāyapariyāpannāti** pañcakkhandhapariyāpannā. Iti tesam

sammāsambuddhe vaṭṭadosaṃ dassetvā tilakkhaṇāhataṃ katvā dhammaṃ desente ñāṇabhayaṃ nāma okkamati.

Abhiññāyāti jānitvā. **Dhammacakkanti** paṭivedhaññaṃpi desanāññaṃpi. **Paṭivedhaññaṃ** nāma yena ñāṇena bodhipallaṅke nisinno cattāri saccāni soḷasahākārehi saṭṭhiyā ca nayasahashehi paṭivijjhi. **Desanāññaṃ** nāma yena ñāṇena tiparivaṭṭaṃ dvādasākāraṃ dhammacakkaṃ pavattesi. Ubhayampetaṃ dasabalassa ure jātaññaṃeva. Tesu dhammadesanāññaṃ gahetabbaṃ. Taṃ panesa yāva aṭṭhārasabrahmakotṭhi saddhiṃ aññakoṇḍaṇṇattherassa sotāpattiphalaṃ na uppajjati, tāva pavatteti nāma. Tasmim uppane pavattitaṃ nāma hotīti veditabbaṃ. **Appaṭipuggaloti** sadisapuggalarahito. **Yasassinoti** parivārasampannā. **Tādinoti** lābhālābhādīhi ekasadisassa.

4. Pasādasuttavaṇṇanā

34. Catutthe aggesu pasādā, aggā vā pasādāti **aggappasādā**. **Yāvatāti** yattakā. **Apadāti** nippadā ahimacchādayo. **Dvipadāti** manussapakkhīdayo. **Catuppadāti** hatthiassādayo. **Bahuppadāti** satapadiādayo. **Nevasaññināsaññinoti** bhavagge nibbattasattā. **Aggamakkhāyatīti** guṇehi aggo uttamo seṭṭhoti akkhāyati. **Asañkhatāti** nibbānameva gahetvā vuttaṃ. **Virāgotiādīni** nibbānasseva nāmāni. Tañhi āgamma sabbakilesā virajjanti, sabbe rāgamadādayo madā nimmadā honti, abhāvaṃ gacchanti, sabbā pipāsā vinayaṃ upenti, sabbe ālayā samugghātaṃ gacchanti, vaṭṭāni upacchijjanti, taṇhā khīyanti, vaṭṭadukkhā nirujjanti, sabbe pariḷhā nibbāyanti. Tasmā etāni nāmāni labhati. Sesametta uttānatthamevāti.

5. Vassakārasuttavaṇṇanā

35. Pañcame **anussarītāti** anugantvā saritā, aparāparaṃ saritum samatthoti attho. **Dakkhoti** cheko. **Tatrupāyāyāti** “imasmim kāle imaṃ nāma kattabba”nti evaṃ tattha tattha upāyabhūtāya paññāya samannāgato. **Anumoditabbanti** abhinanditabbaṃ. **Paṭikkositabbanti** paṭikkhipitabbaṃ. **Neva kho tyāhanti** neva kho te ahaṃ. Kasmā panetaṃ bhagavā nābhinandati, nappaṭikkhipatīti? Lokiyattā nābhinandati, lokiyaṃ atthaṃ gahetvā ʔhitattā nappaṭikkosati. **Bahussa janatāti** bahu assa janatā. Idañca karanatthe sāmivacanaṃ veditabbaṃ. **Ariye ñāyeti** sahavipassanake magge. **Kalyāṇadhammatā kusaladhammatāti**pi tasseva nāmāni. **Yaṃ vitakkanti** nekkhammavitakkādīsu aññataraṃ. **Na taṃ vitakkaṃ vitakketīti** kāmavitakkādīsu ekampi na vitakketi. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Vitakkapatheti** ettha vitakkoyeva vitakkapatho. **Ahañhi brāhmaṇāti**ādīsu paṭhamanayena khīṇāsavassa sīlañceva bāhusaccañca kathitaṃ, dutiyatatiyehi khīṇāsavassa kiriyavitakkāni ceva kiriyajjhānāni ca, catutthena khīṇāsavabhāvo kathitoti veditabbo.

Maccupāsappamocananti maccupāsā pamocanaṃ maggaṃ. **Ñāyaṃ dhammanti** sahavipassanaṃ maggaṃ. **Disvā ca sutvā cāti** ñāṇeneva passivā ca suṇitvā ca. Sesametta uttānameva.

6. Doṇasuttavaṇṇanā

36. Chaṭṭhe **antarā ca ukkaṭṭhaṃ antarā ca setabyanti** ettha **ukkaṭṭhāti** ukkāhi dhārīyamānāhi māpitattā evaṃladdhavohāraṃ nagaraṃ. **Setabyanti** atīte kassapasammāsambuddhassa jātanagaraṃ. **Antarāsaddo** pana kāraṇakhaṇacittavemajjhavivarādīsu vattati. “Tadantaraṃ ko jāneyya aññatra tathāgatā”ti (a. ni. 6.44; 10.75) ca, “janā saṅgamma mantenti, mañca tañca kimantara”nti ca ādīsu (saṃ. ni. 1.228) kāraṇe. “Addasā maṃ, bhante, aññatarā itthi vijjantarikāya bhājanaṃ dhovanti”tiādīsu (ma. ni. 2.149) khaṇe. “Yassantarato na santi kopā”tiādīsu (udā. 20) citte. “Antarāvosaṇamāpādī”tiādīsu vemajjhe. “Apicāyaṃ tapodā dvinnaṃ mahānirayānaṃ antarikāya āgacchatī”tiādīsu (pārā. 231) vivare. Svāyamidha vivare vattati. Tasmā ukkaṭṭhāya ca setabyassa ca vivareti evamettha attho daṭṭhabbo. Antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṃ kataṃ. Īdisesu ca

thānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yātī”ti evaṃ ekameva antarāsaddaṃ payuñjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti, ayojyamāne upayogavacanaṃ na pāpuṇāti. Idha pana yojetvā eva vutto.

Addhānamaggappaṭipanno hotīti addhānasaṅkhātāṃ maggaṃ paṭipanno hoti, dīghamagganti attho. Kasmā paṭipannoti? Taṃ divasaṃ kira bhagavā idaṃ addasa “mayi taṃ maggaṃ paṭipanne doṇo brāhmaṇo mama padacetiyaṇi passitvā padānupadiko hutvā mama nisinnaṭṭhānaṃ āgantvā pañhaṃ pucchissati. Athassāhaṃ ekaṃ saccadhammaṃ desessāmi. Brāhmaṇo tīṇi sāmāññaphalāni paṭivijjhivā dvādasapadasahassaparimāṇaṃ doṇagajjitaṃ nāma vaṇṇaṃ vatvā mayi parinibbute sakalajambudīpe uppannaṃ mahākalahaṃ vūpasametvā dhātuyo bhājessati”ti. Iminā kāraṇena paṭipanno. **Doṇopi sudaṃ brāhmaṇoti** doṇo brāhmaṇopi tayo vede paguṇe katvā pañcasate māṇavake sippaṃ vācento taṃdivasaṃ pātova uṭṭhāya sarīrapaṭijjaggaṇaṃ katvā satagghanakaṃ nivāsetvā pañcasatagghanakaṃ ekaṃsavaragataṃ katvā āmuttayaññasutto rattavaṭṭikā upāhanā ārohitvā pañcasatamaṇavakaparivāro tameva maggaṃ paṭipajji. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ.

Pādesūti pādehi akkantaṭṭhānesu. **Cakkānīti** lakkhaṇacakkāni. Kiṃ pana bhagavato gacchantassa akkantaṭṭhāne padaṃ paññāyatīti? Na paññāyati. Kasmā? Sukhumattā mahābalattā mahājanānuggahena ca. Buddhānañhi sukhumacchavitāya akkantaṭṭhānaṃ tūlapicuno paṭiṭṭhitattānaṃ viya hoti, padavaḷaṅgo na paññāyati. Yathā ca balavato vātajavasindhavassa paduminipattepi akkantaṃattameva hoti, evaṃ mahābalatāya tathāgatena akkantaṭṭhānaṃ akkantaṃattameva hoti, na tattha padavaḷaṅgo paññāyati. Buddhānañca anupadaṃ mahājanakāyo gacchati, tassa satthu padavaḷaṅgaṃ disvā madditum avisahantassa gamanavicchedo bhaveyya. Tasmā akkantaakkantaṭṭhāne yopi padavaḷaṅgo bhaveyya, so antaradhāyateva. Doṇo pana brāhmaṇo tathāgatassa adhiṭṭhānavasena passi. Bhagavā hi yassa padacetiyaṃ dassetukāmo hoti, taṃ ārabba “asuko nāma passatū”ti adhiṭṭhāti. Tasmā māgaṇḍiyabrāhmaṇo viya ayampi brāhmaṇo tathāgatassa adhiṭṭhānavasena addasa.

Pāsādikanti pasādajanaṃ. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Uttamadamathasamathamannuppattanti** ettha uttamadamatho nāma arahattamaggo, uttamamatho nāma arahattamaggasamādhī, tadubhayaṃ pattanti attho. **Dantanti** nibbisevanaṃ. **Guttanti** gopitaṃ. **Samyatindriyanti** rakkhitindriyaṃ. **Nāganti** chandādīhi agacchanato, pahīnakilese puna anāgacchanato, āguṃ akaraṇato, balavantaṭṭhenāti catūhi kāraṇehi nāgaṃ.

Devo no bhavaṃ bhavissatīti ettha “devo no bhava”nti ettāvataṭṭhi pucchā niṭṭhitā bhaveyya, ayaṃ pana brāhmaṇo “anāgate mahesakko eko devarājā bhavissatī”ti anāgatavasena pucchāsabhāgeneva kathento evamāha. Bhagavāpissa pucchāsabhāgeneva kathento **na kho ahaṃ, brāhmaṇa, devo bhavissāmīti** āha. Esa nayo sabbattha. **Āsavānanti** kāmāsavādīnaṃ catunnaṃ. **Pahīnāti** bodhipallaṅke sabbaññutaññādhigameneva pahīnā. **Anupalitto lokenāti** taṇhādīṭṭhilepānaṃ pahīnattā saṅkhāralokena anupalitto. **Buddhoti** catunnaṃ saccānaṃ buddhattā buddho iti maṃ dhārehi.

Yenāti yena āsavena. **Devūpapatyassāti** devūpapatti assa mayhaṃ bhaveyya. **Vihaṅgamoti** ākāśacaro gandhabbākāyikadevo. **Viddhastāti** vidhamitā. **Vinalīkatāti** viगतanaḷā viगतabandhanā katā. **Vaggūti** sundaraṃ. **Toyena nupalipattīti** udakato ratanamattaṃ accuggamma ṭhitaṃ saraṃ sobhayamānaṃ bhamaragaṇaṃ hāsayaṃānaṃ toyena na lippati. **Tasmā buddhosmi brāhmaṇāti** desanāpariyosāne tīṇi maggaphalāni pāpuṇitvā dvādasahi padasahashehi doṇagajjitaṃ nāma vaṇṇaṃ kathesi, tathāgate ca parinibbute jambudīpatale uppannaṃ mahākalahaṃ vūpasametvā dhātuyo bhājesīti.

7. Aparihānīyasuttavaṇṇanā

37. Sattame **nibbānasseva santiketī** nibbānasantikeyeva carati. **Sīle paṭiṭṭhitoti** pātimokkhasīle paṭiṭṭhito. **Evaṃ viharīti** evaṃ viharanto. **Ātāpīti** ātāpena vīriyena samannāgato. **Yogakkhemassāti** catūhi yogehi khemassa nibbānassa. **Pamāde bhayadassivāti** pamādaṃ bhayato passanto.

8. Patilīnasuttavaṇṇanā

38. Aṭṭhame **panuṇṇapaccekasaccoti** “idameva dassanaṃ saccaṃ, idameva sacca”nti evaṃ pāṭiekkamaṃ gahitattā paccekasaṅkhātāni diṭṭhisaccāni panuṇṇāni nīhaṭāni pahīnāni assāti panuṇṇapaccekasacco. **Samavayasatṭhesanoti** ettha **avayāti** anūnā, **saṭṭhāti** vissaṭṭhā, sammā avayā saṭṭhā esanā assāti samavayasatṭhesano, sammā vissaṭṭhasabbaesanoti attho. **Patilīnoti** nilīno ekībhavaṃ upagato. **Puthusamaṇabrāhmaṇānanti** bahūnaṃ samaṇabrāhmaṇānaṃ. Ettha ca **samaṇāti** pabbajjūpagatā, **brāhmaṇāti** bhovādino. **Puthupaccekasaccānīti** bahūni pāṭekkasaccāni. **Nuṇṇānīti** nīhaṭāni. **Panuṇṇānīti** suṭṭhu nīhaṭāni. **Cattānīti** vissaṭṭhāni. **Vantānīti** vamitāni. **Muttānīti** chinnabandhanāni katāni. **Pahīnānīti** pajahitāni. **Paṭinissaṭṭhānīti** yathā na puna cittaṃ ārohani, evaṃ paṭinissajjitāni. Sabbānevetāni gahitagahaṇassa vissaṭṭhabhāvavevacanāni.

Kāmesanā pahīnā hotīti anāgāmimaggena pahīnā. **Bhavesanā** pana arahattamaggena pahīyati. “Brahmacariyaṃ esissāmi gavesissāmi”ti evaṃ pavattajjhāsayasaṅkhātā **brahmacariyesanāpi** arahattamaggeneva paṭippassaddhiṃ vūpasamaṃ gacchati. Diṭṭhibrahmacariyesanā pana sotāpattimaggeneva paṭippasambhatīti veditabbā. **Evaṃ kho, bhikkhavi** evaṃ catutthajjhānena passaddhakāyasaṅkhāro vūpasantaassāsapassāso nāma hoti. **Asmimānoti** asmīti uppajjanako navavidhamāno.

Gāthāsu **kāmesanā bhavesanāti** etā dve esanā, **brahmacariyesanā sahāti** tāhiyeva saha brahmacariyesanāti tissopi etā. Idha ṭhatvā **esanā paṭinissaṭṭhāti** iminā padena saddhiṃ yojanā kātabbā. **Iti saccaparāmāso, diṭṭhiṭṭhānā samussayāti** “iti saccaṃ iti sacca”nti gahaṇaparāmāso ca diṭṭhisāṅkhātāyeva diṭṭhiṭṭhānā ca ye samussitattā uggantvā ṭhitattā samussayāti vuccanti, te sabbepi. Idha ṭhatvā **diṭṭhiṭṭhānā samūhatāti** iminā padena saddhiṃ yojanā kātabbā. Kassa pana etā esanā paṭinissaṭṭhā, ete ca diṭṭhiṭṭhānā samūhatāti? **Sabbarāgavirattassa taṇhākkhayavimuttino**. Yo hi sabbarāgehipi viratto, taṇhākkhaye ca nibbāne pavattāya arahattaphalavimuttiyā samannāgato, etassa esanā paṭinissaṭṭhā, diṭṭhiṭṭhānā ca samūhatā. **Sa ve santoti** so evarūpo kilesasantatāya santo. **Passaddhoti** dvīhi kāyacittapassaddhīhi passaddho. **Aparājītoti** sabbakilese jinitvā ṭhitattā kenaci aparājito. **Mānābhīsamayāti** mānassa pahānābhīsamayena. **Buddhoti** cattāri saccāni bujjhitvā ṭhito. Iti imasmīṃ suttepi gāthāsupi khīṇāsavova kathitoti.

9. Ujjayasuttavaṇṇanā

39. Navame **saṅghātaṃ āpajjantīti** vadhaṃ maraṇaṃ āpajjanti. **Niccadānanti** salākabhattaṃ. **Anukulayaññanti** amhākaṃ pitūhi pitāmahehi dinnattā evaṃ kulānukulavasena yajitabbaṃ, dātābanti attho. **Assamedhanti**ādīsu assamettha medhantīti assamedho, dvīhi pariyaññehi yajitabbassa ekavīsatiyūpassa ṭhapetvā bhūmiñca purise ca avasesasabbavibhavadakkhiṇassa yaññassetamādhivacanaṃ. Purisamettha medhantīti **purisamedho**, catūhi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa yaññassetamādhivacanaṃ. Sammamettha pāsantīti **sammāpāso**, divase divase sammaṃ khipitvā tassa patitokāse vedim katvā saṃhārimahi yūpādīhi sarassatinadiyā nimuggokāsato pabhuti paṭilomaṃ gacchantena yajitabbassa sabbayāgassetamādhivacanaṃ. Vājamettha pivantīti **vājapeyyam**, ekena pariyaññena sattarasahi pasūhi yajitabbassa beluvayūpassa sattarasakadakkhiṇassa yaññassetamādhivacanaṃ. Natthi ettha aggaḷāti **niraggaḷo**. Navahi pariyaññehi yajitabbassa saddhiṃ bhūmiyā purisehi ca assamedhe vuttavibhavadakkhiṇassa sabbamedhapariyāyanāmassa assamedhavikappassetamādhivacanaṃ. **Mahārambhāti** mahākiccā mahākaraṇīyā. Apica pāṇātipātasamārambhassa mahantatāyapi mahārambhāyeva. **Na te honti mahapphalāti** ettha niravasesatthe sāvasesarūpanaṃ kataṃ. Tasmā iṭṭhaphalena nipphalāva hontīti attho. Idañca pāṇātipātasamārambhameva sandhāya vuttaṃ. Yaṃ pana tattha antarantarā dānaṃ diyyati, taṃ iminā samārambhena upahattā mahapphalaṃ na hoti, mandaphalaṃ hotīti attho. **Haññareti** haññanti. **Yajanti anukulaṃ sadāti** ye aññe anukulaṃ yajanti, pubbapurisehi yiṭṭhattā pacchimapurisāpi yajantīti attho. **Seyyo hotīti** visesova hoti. **Na pāpiyoti** pāpaṃ kiñci na hoti.

10. Udāyisuttavaṇṇanā

40. Dasame **abhisaṅkhatanti** rāsikatam. **Nirārambhanti** pāṇasamārambharahitam. **Yaññanti** deyyadhammam. Tañhi yajitabbattā yaññanti vuccati. **Kālenāti** yuttappattakālena. **Upasamyaṇṭīti** upagacchanti. **Kulam gatinti** vaṭṭakulañceva vaṭṭagatiñca atikkantā. **Yaññassa kovidāti** catubhūmakayaññe kusalā. **Yaññeti** pakatidāne. **Saddheti** matakadāne. **Habyam katvāti** hunitabbam deyyadhammam upakappetvā. **Sukhette brahmacārisūti** brahmacārisaṅkhāte sukhattamhīti attho. **Suppattanti** suṭṭhu pattam. **Dakkhiṇeyyesu yaṃ katanti** yaṃ dakkhiṇāya anucchavikesu upakappitam, tam suhutam suyittham suppattanti attho. **Saddhoti** buddhadhammasaṅghaguṇānam saddahanatāya saddho. **Muttana cetasāti** vissaṭṭhena cittena. Imināssa muttacāgam dīpetīti.

Cakkavaggo catuttho.

5. Rohitassavaggo

1. Samādhībhāvanāsuttavaṇṇanā

41. Pañcamassa paṭhame **ñāṇadassanappaṭilābhāyāti** dibbacakkhuñāṇadassanassa paṭilābhāya. **Divāsaññaṃ adhiṭṭhāti** divāti evaṃ saññaṃ adhiṭṭhāti. **Yathā divā tathā rattinti** yathā divā ālokasaññaṃ manasi katā, tatheva tam rattimpī manasi karoti. Dutiyapadepe eseva nayo. **Sappabhāsanti** dibbacakkhuñāṇobhāsena sahobhāsam. Kiñcāpi ālokasadisam katam, attho panettha na evaṃ sallakkhetabbo. Dibbacakkhuñāṇāloko hi idhādhippeto.

Viditāti pākātā hutvā. Katham pana vedanā viditā uppajjanti, viditā abbattham gacchantīti? Idha bhikkhu vatthum pariggaṇhāti, ārammaṇam pariggaṇhāti. Tassa pariggahitavatthārammaṇatāya tā vedanā “evaṃ uppajjitvā evaṃ ṭhatvā evaṃ nirujjhanti” ti viditā uppajjanti, viditā tiṭṭhanti, viditā abbattham gacchanti nāma. **Saññāvitakkesupī** eseva nayo.

Udayabbayānupassīti udayaṅca vayaṅca passanto. **Iti rūpanti** evaṃ rūpam ettakam rūpam na ito param rūpam atthīti. **Iti rūpassa samudayoti** evaṃ rūpassa uppādo. **Atthaṅgamoti** pana bhedo adhippeto. **Vedanādīsūpi** eseva nayo. **Idaṅca pana metam, bhikkhave, sandhāya bhāsīti,** bhikkhave, yaṃ mayā etaṃ puṇṇakapañhe “saṅkhāya lokasmi” ntiādi bhāsītam, tam idaṃ phalasaṃpattim sandhāya bhāsīti attho.

Tattha **saṅkhāyāti** ñāṇena jānitvā. **Lokasinti** sattaloke. **Paroparānīti** uccāvacāni uttamādhamāni. **Iñjīti** calitam. **Natthi kuhiñci loketi** lokasim katthaci ekakkhandhepe ekāyatanepi ekadhātuyāpi ekārammaṇepi natthi. **Santoti** paccanīkakilesavūpasamena santo. **Vidhūmoti** kodhadhūmena vigatadhūmo. Evamettha suttante maggekaggatampi kathetvā gāthāya phalasaṃpattiyeva kathitāti.

2. Pañhabyākaraṇasuttavaṇṇanā

42. Dutīye **yo ca tesam tattha tattha, jānāti anudhammatanti** yo etesaṃ pañhānam tasmim tasmim ṭhāne byākaraṇam jānāti. **Catupañhassa kusalo, āhu bhikkhum tathāvidhanti** tathāvidham bhikkhum tesu catūsu pañhesu kusaloti evaṃ vadanti. **Durāsado duppasahoti** parehi ghaṭṭetum vā abhibhavitum vā na sakkā. **Gambhīroti** sattasīdantaramahāsamuddo viya gambhīro. **Duppadhamsiyoti** dummoṇṇapayo, gahitaggahaṇam vissajjāpetum na sakkāti attho. **Atthe anathe cāti** vaḍḍhiyaṅca avaḍḍhiyaṅca. **Atthābhisamayāti** atthasaṃgamena. **Dhīro paṇḍitoti pavuccatīti** dhitisaṃpanno puggalo “paṇḍito aya” nti evaṃ pavuccati.

3-4. Kodhagarusuttadvayaṇṇanā

43-44. Tatiye **kodhagaru na saddhammagarūti** kodham gāravena garuṃ katvā gaṇhāti, na saddhammaṃ, saddhammaṃ pana agāravena lāmakam katvā gaṇhāti. Sesapadesupi eseva nayo.

Virūhantīti vaḍḍhanti, sañjātamūlāya vā saddhāya patiṭṭhahanti acalā bhavanti. Catutthe **kodhagarutāti** kodhamhi sagāravatā. Esa nayo sabbattha.

5. Rohitassasuttavaṇṇanā

45. Pañcame **yatthāti** cakkavāḷalokassa ekokāse bhummaṃ. **Na cavati na upapajjātīti** idaṃ aparāparaṃ cutipaṭisandhivasena gahitaṃ. **Gamanenāti** padagamanena. **Lokassa antanti** satthā saṅkhāralokassa antaṃ sandhāya vadati. **Ñāteyyanti**ādisu ñātabbaṃ daṭṭhabbaṃ pattabbanti attho. Iti devaputtena cakkavāḷalokassa anto pucchito, satthārā saṅkhāralokassa kathito. So pana “attano pañhena saddhiṃ satthu byākaraṇaṃ sametī”ti saññāya sampahaṃsanto **acchariyanti**ādimāha.

Daḷhadhammāti daḷhadhanu uttamappamāṇena dhanunā samannāgato. **Dhanuggahoti** dhanuācariyo. **Sikkhitoti** dvādasa vassāni dhanusippaṃ sikkhito. **Katahatthoti** usabhappamāṇepi vālaggaṃ vijjhitaṃ samatthabhāvena katahattho. **Katūpāsānoti** katasarakkhepo dassitasippo. **Asanenāti** kaṇḍena. **Atipāteyyāti** atikkameyya. Yāvata so tālacchādiṃ atikkameyya, tāvatā kālena ekaṃ cakkavāḷaṃ atikkamāmīti attano javasampattiṃ dasseti.

Puratthimā samuddā pacchimoti yathā puratthimā samuddā pacchimasamuddo dūre, evaṃ me dūre padavītihāro ahoṣīti vadati. So kira pācīnacakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ ṭhito pādaṃ pasāretvā pacchimacakkavāḷamukhavaṭṭiṃ atikkamati, puna dutiyapādaṃ pasāretvā paracakkavāḷamukhavaṭṭiṃ atikkamati. **Ichchāgatanti** icchā eva. **Aññatrevāti** nippapañcataṃ dasseti. Bhikkhācārakāle kiresa nāgalatādantaḷṭhaṃ khādītva anotatte mukhaṃ dhovītva kāle sampatte uttarakurumhi piṇḍāya caritvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṃ nisinna bhattakiccaṃ karoti, tattha muhuttaṃ vissamitvā puna javati. **Vassasatāyukoti** tadā dīghāyukakālo hoti, ayaṃ pana vassasatāvasiṭṭhe āyumi gamanaṃ ārabhi. **Vassasatajīvīti** taṃ vassasataṃ anantarāyena jīvanto. **Antarāyeva kālaṅkatoti** cakkavāḷalokassa antaṃ appatvā antarāva mato. So pana tattha kālaṃ katvāpi āgantvā imasmiṃyeva cakkavāḷe nibbatti.

Appatvāti saṅkhāralokassa antaṃ appatvā. **Dukkhasāti** vaṭṭadukkhasa. **Antakiriyanti** pariyantakaraṇaṃ. **Kaḷevareti** attabhāve. **Sasaññimhi samanakeṭi** sasaññe sacittake. **Lokanti** dukkhasaccaṃ. **Lokasamudayanti** samudayasaccaṃ. **Lokanirodhanti** nirodhasaccaṃ. **Paṭipadanti** maggasaccaṃ. Iti “nāhaṃ, āvuso, imāni cattāri saccāni tiṇakaṭṭhādisu paññapemi, imasmiṃ pana catumahābhūṭike kāyasmimīyeva paññapemi”ti dasseti. **Samitāvīti** samitapāpo. **Nāsīsati**ti na pattheti. Chaṭṭhaṃ uttānatthamevāti.

7. Suvidūrasuttavaṇṇanā

47. Sattame **suvidūravidūrānīti** kenaci pariyaṇena anāsannāni hutvā suvidūrāneva vidūrāni. **Nabhañca, bhikkhave, pathavī cāti** ākāsañca mahāpathavī ca. Tattha kiñcāpi pathavito ākāsaṃ nāma na dūre, dvaṅgulamattepi hoti. Aññamaññaṃ alagganaṭṭhena pana “suvidūravidūre”ti vuttaṃ. **Verocanoti** sūriyo. **Satañca, bhikkhave, dhammoti** catusatipaṭṭhānādibhedo sattatiṃsabodhipakkhiyadhammo. **Asatañca dhammoti** dvāsatiṭṭhigatabhedo assaddhammo.

Pabhaṅkaroti ālokararo. **Abyāyiko hotīti** avigacchanasabhāvo hoti. **Sataṃ samāgamoti** paṇḍitānaṃ mittasanthavavasena samāgamo. **Yāvāpi tiṭṭheyyāti** yattakaṃ addhānaṃ tiṭṭheyya. **Tatheva hotīti** tādisova hoti, pakatiṃ na jahati. **Khippaṃ hi vetīti** sīghaṃ vigacchati.

8. Visākhassuttavaṇṇanā

48. Aṭṭhame **pañcālaputtoti** pañcālabrahmaṇiyā putto. **Poriyā vācāyāti** paripuṇṇavācāya. **Vissaṭṭhāyāti** apalibuddhāya. **Anelagalāyāti** niddosāya ceva agalītāya ca apatitapadabyañjanāya. **Pariyāpannāyāti** vivaṭṭapariyāpannāya. **Anissitāyāti** vaṭṭaṃ anissitāya. Vivaṭṭanissitameva katvā katheti, vaṭṭanissitaṃ katvā na kathetīti ayamettha adhippāyo.

Nābhāsamānanti na akathentaṃ. **Amataṃ padanti** nibbānapadaṃ. **Bhāsayeti** obhāseyya. **Jotayeti** tasseva vevacanaṃ. **Paggaṇhe isinaṃ dhajanti** abbhuggataṭṭhena navalokuttaradhammo isinaṃ dhajo nāma vuccati, tameva paggaṇheyya ukkhipeyya, uccaṃ katvā katheyyāti attho. Navalokuttaradhammadīpakaṃ subhāsitaṃ dhajo etesanti **subhāsidadhajā**. **Isayoti** buddhādayo ariyā. **Dhammo hi isinaṃ dhajoti** heṭṭhā vuttanayeneva lokuttaradhammo isinaṃ dhajo nāmāti.

9. Vipallāsasuttavaṇṇanā

49. Navame **saññāvipallāsāti** saññāya vipallatthabhāvā, catasso viparītasaññāyoti attho. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Anicce, bhikkhave, niccanti saññāvipallāsoti** anicce vatthusmiṃ “niccaṃ ida”nti evaṃ gahetvā uppajjanakasaññā, saññāvipallāsoti attho. Iminā nayena sabbapadesu attho vedītabbo.

Anattani ca attāti anattani “attā”ti evaṃsaññinoti attho. **Micchādiṭṭhihatāti** na kevalaṃ saññinova, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyāpi hatā. **Khittacittāti** te saññādiṭṭhiyo viya uppajjamānena khittena cittaena samannāgatā. **Visaññinoti** desanāmattametaṃ, viparītasaññācittadiṭṭhinoti attho. **Te yogayuttā mārassāti** te mārassa yoge yuttā nāma honti. **Ayogakkheminoti** catūhi yogehi khemaṃ nibbānaṃ appattā. **Sattāti** puggalā. **Buddhāti** catusaccabuddhā. **Imaṃ dhammanti** catusaccadhammaṃ. **Sacittaṃ paccaladdhāti** sakaṃ cittaṃ paṭilabhitvā. **Aniccato dakkhanti** aniccabhāvena addasaṃsu. **Asubhataddasunti** asubhaṃ asubhatoyeva addasaṃsu. **Sammādiṭṭhisamādānāti** gahitasammādassanā. **Sabbaṃ dukkhaṃ upaccagunti** sakalaṃ vaṭṭadukkhaṃ samatikkantā.

10. Upakkilesasuttavaṇṇanā

50. Dasame **upakkilesāti** virocituṃ adavā upakkiliṭṭhabhāvavakaraṇena upakkilesā. **Mahikāti** himaṃ. **Dhūmo rajoti** dhūmo ca rajo ca. **Rāhūti** purimā tayo asampattaupakkilesā, rāhu pana sampattaupakkilesavasena kathitoti vedītabbo. **Samaṇabrahmaṇā na tapanti na bhāsanti na virocanti** guṇappatāpena na tapanti, guṇobhāseṇa na bhāsanti, guṇavirocanaṇa na virocanti. **Surāmerayapānā appaṭiviratāti** pañcavidhāya surāya catubbidhassa merayassa ca pānato aviratā.

Avijjānivutāti avijjāya nivāritā pihitā. **Piyarūpābhinandinoti** piyarūpaṃ sātārūpaṃ abhinandamānā tussamānā. **Sādiyantīti** gaṇhanti. **Aviddasūti** andhabālā. **Sanettikāti** taṇhāyotteneva sayottā. **Kaṭasinti** attabhāvaṃ. **Ghoranti** kakkhaḷaṃ. Imasmiṃ suttepi gāthāsūpi vaṭṭameva kathitanti.

Rohitassavaggo pañcavo.

Paṭhamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

2. Dutiyapaṇṇāsakaṃ

(6) 1. Puññābhisandavaggo

1. Paṭhamapuññābhisandasuttavaṇṇanā

51. Dutiyassa paṭhame **puññābhisandā**ti puññassa abhisandā, puññappattiyoti attho.

Kusalābhisandāti tasseva vevacanāṃ. Te panete sukhaṃ āharantīti **sukhassāhārā**. Suṭṭhu aggānaṃ rūpādīnaṃ dāyakāti **sovaggikā**. Sukho nesāṃ vipākoti **sukhavipākā**. Sagge upapatti saggo, saggāya saṃvattantīti **saggasaṃvattanikā**. **Cīvaraṃ paribhuñjamānoti** cīvaratthāya vatthaṃ labhitvā sūcisuttādīnaṃ abhāvena taṃ nikkhipantopi karontopi pārupantopi jinṇakāle paccattharaṇaṃ karontopi paccattharitumpi asakkuṇeyyaṃ bhūmattharaṇaṃ karontopi bhūmattharaṇassa ananucchavikaṃ phāletvā pādapuñchanaṃ karontopi “paribhuñjamāno” tveva vuccati. Yadā pana “pādapuñchanaṃ na sakkā ida”nti sammajjitvā chaḍḍitaṃ hoti, tadā paribhuñjamāno nāma na hoti. **Appamāṇaṃ cetosamādhinti** arahattaphalasaṃmādhim. **Appamāṇo tassa puññābhisandoti** iminā dāyakassa puññacetanāya appamāṇataṃ katheti. Tassa hi “khīṇāsavo me cīvaraṃ paribhuñjati”ti punappunaṃ anussaraṇavasena pavattā puññacetanā appamāṇā hoti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Piṇḍapātādīsu** pana yo piṇḍapātaṃ paribhuñjitvā sattāhampi teneva yāpeti, aññaṃ na paribhuñjati, so sattāhampi taṃyeva piṇḍapātaṃ paribhuñjamāno nāma hoti. Ekasmim̐ pana senāsane rattiṭṭhānadivṭṭhānadīsu caṅkamantopi yāva taṃ senāsanaṃ pahāya aññaṃ na gaṇhāti, tāva paribhuñjamāno nāma hoti. Ekena pana bhesajjena byādhimhi vūpasante yāva aññaṃ bhesajjaṃ na paribhuñjati, tāvadeva paribhuñjamāno nāma hoti.

Bahubheravanti bahūhi bheravārammaṇehi samannāgataṃ. **Ratanavarānanti** sattannampi vararatanānaṃ. **Ālayanti** nivāsaṭṭhānaṃ. **Puthū savantīti** bahukā hutvā sandamānā. Sesamettha uttānameva.

2. Dutiyapuññābhisandasuttavaṇṇanā

52. Dutīye **ariyakante**hīti maggaphalasaṃpayuttehi. Tāni hi ariyānaṃ kantāni honti piyāni manāpāni. Sesāṃ suttante tāva yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.124 ādayo) vuttameva.

Gāthāsu pana **saddhāti** sotāpannassa saddhā adhippetā. Sīlampi sotāpannassa sīlameva. **Ujubhūtañca dassananti** kāyavaṅkādīnaṃ abhāvena khīṇāsavassa dassanaṃ ujubhūtaḍassanaṃ nāma. **Āhūti** kathayanti. **Pasādanti** buddhadhammasaṅghesu pasādaṃ. **Dhammadassananti** catusaccadhammadassanaṃ.

3. Paṭhamasaṃvāsasuttavaṇṇanā

53. Tatiye **sambahulāpi kho gahapatī ca gahapatāniyo cāti** bahukā gahapatayo ca gahapatāniyo ca āvāhavivāhakaraṇatthāya gacchantā tameva maggaṃ paṭipannā honti. **Samvāsāti** saḥavāsā ekatovāsā. **Chavo chavāyāti** guṇamaraṇena matattā chavo guṇamaraṇeneva matāya chavāya saddhim. **Deviyā saddhinti** guṇehi devibhūtāya saddhim. **Dussiloti** nissīlo. **Pāpadhammoti** lāmakadhammo. **Akkosakaparibhāsakoti** dasahi akkosavatthūhi akkosako, bhayaṃ dassetvā santajjanena paribhāsako. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

Kadariyāti thaddhamaccharino. **Jānipatayoti** jayampatikā. **Vadaññūti** yācakānaṃ vacanassa atthaṃ jānanti. **Saññatāti** sīlasaṃyamena samannāgatā. **Dhammajīvinoti** dhamme ṭhatvā jīvikaṃ kappentīti dhammajīvino. **Atthāsāṃ pacurā hontīti** vaḍḍhisāṅkhātā atthā etesaṃ bahū honti. **Phāsukaṃ upajāyatīti** aññaṃaññaṃ phāsuvihāro jāyati. **Kāmakāminoti** kāme kāmayamānā.

4. Dutiyasaṃvāsasuttavaṇṇanā

54. Catutthe kammaṭṭhavasena desanā pavattitā. Sesāṃ tādisameva. Imesu pana dvīsūpi suttasu agārikapaṭipadā kathitā. Sotāpannasakadāgāmīnampi vaṭṭati.

5-6. Samajīvisuttadvayaṇṇanā

55-56. Pañcame **tenupasaṅkamīti** kimatthaṃ upasaṅkami? Anuggaṇhanatthaṃ. Tathāgato hi taṃ raṭṭhaṃ pāpuṇanto imesaṃyeva dvinnāṃ saṅgaṇhanatthāya pāpuṇāti. Nakulapitā kira pañca jātisatāni tathāgatassa pitā ahosi, pañca jātisatāni mahāpitā, pañca jātisatāni cūlapitā. Nakulamātāpi pañca jātisatāni tathāgatassa mātā ahosi, pañca jātisatāni mahāmātā, pañca jātisatāni cūlamātā. Te satthu diṭṭhakālato paṭṭhāya puttasiṇehaṃ paṭilabhitvā “hantāta, hantāta” ti vacchakaṃ disvā vacchagiddhīni gāvī viya viravamānā upasaṅkamitvā paṭhamadassaneneva sotāpannā jātā. Nivesane pañcasatānaṃ bhikkhūnaṃ āsanāni sadā paññattāneva honti. Iti bhagavā tesāṃ anuggaṇhanatthāya upasaṅkami. **Aticaritāti** atikkamitā. **Abhisamparāyaṅcāti** paraloke ca. **Samasaddhāti** saddhāya samā ekasadisā. **Silādīsipi** eseva nayo. Chaṭṭhaṃ kevalaṃ bhikkhūnaṃ desitaṃ. Sesamettha tādiseveva.

7. Suppavāsāsuttavaṇṇanā

57. Sattame **pajjanikanti** tassa nigamassa nāmaṃ. **Koliyānanti** kolarājakulānaṃ. **Āyuṃ kho pana datvāti** āyudānaṃ datvā. **Āyussa bhāginī hotīti** āyubhāgaṭṭilābhīni hoti, āyuṃ vā bhajanikā hoti, āyupaṭṭilābhīni attho. Sesapadesupi eseva nayo.

Rasasā upetanti rasena upetaṃ rasasampannaṃ. **Ujjugatesūti** kāyavaṅkādirahitattā ujukameva gatesu khīṇāsavesu. **Caraṇūpapannesūti** pañcadasahi caraṇadhammehi samannāgatesu. **Mahaggatesūti** mahattaṃ gatesu. Khīṇāsavānaññevetaṃ nāmaṃ. **Puññaena puññaṃ saṃsandamānāti** puññaena saddhiṃ puññaṃ ghaṭayamānā. **Mahapphalā lokavidūna vaṇṇitāti** evarūpā dānaṃsaṅkhātā dakkhiṇā tividhalokaṃ viditaṃ katvā ṭhitattā lokavidūnaṃ buddhānaṃ vaṇṇitā, buddhehi pasatthāti attho. **Yaññaṃ anussarantāti** yaññaṃ dānaṃ anussarantā. **Vedajātāti** tuṭṭhijātā.

8. Sudattasuttavaṇṇanā

58. Aṭṭhame **saññatānanti** kāyavācāhi saṃyatānaṃ. **Paradattabhojinanti** parehi dinnameva bhuñjītvā yāpentānaṃ. **Kālenāti** yuttappattakālena. **Sakkacca dadātīti** sahatthā sakkāraṃ katvā dadāti. **Cattāri ṭhānāni anuppavecchatīti** cattāri kāraṇāni anuppaveseti dadāti. **Yasavā hotīti** mahāparivāro hoti. Navamaṃ kevalaṃ bhikkhūnaṃ kathitaṃ. Sesamettha tādiseveva.

10. Gihisāmīcisuttavaṇṇanā

60. Dasame **gihisāmīcipaṭṭipadanti** gihīnaṃ anucchavikaṃ paṭipattiṃ. **Paccupaṭṭhito hotīti** atiharitvā dātukāmatāya paṭiupaṭṭhito hoti upagato, bhikkhusaṅghassa cīvaraṃ deṭṭī attho.

Upaṭṭhitāti upaṭṭhāyako. **Tesaṃ divā ca ratto cāti** ye evaṃ catūhi paccayehi upaṭṭhahanti, tesāṃ divā ca rattiṅca pariccāgavasena ca anussaraṇavasena ca sadā puññaṃ pavaḍḍhanti. **Saggaṅca kamatiṭṭhānanti** tādiso ca bhaddakaṃ kammaṃ katvā saggaṭṭhānaṃ upagacchati. Imesu catūsipi suttesu āgāriyapaṭṭipadā kathitā. Sotāpannasakadāgāmīnampi vaṭṭati.

Puññābhisandavaggo paṭthamo.

(7) 2. Pattakammavaggo

1. Pattakammasuttavaṇṇanā

61. Dutiyassa paṭhame aniṭṭhapaṭikkhepena **iṭṭhā**. Mane kamanti pavisaṅgati **kantā**. Manam appāyanti pavaḍḍhentīti **manāpā**. **Dullabhāti** paramadullabhā. **Bhogāti** bhuñjītabbā rūpādayo visayā.

Sahadhammenāti dhammeneva saddhiṃ uppajjantu, mā dhammūpaghātaṃ katvā adhammenāti. Athavā **sahadhammenā**ti sakāraṇena, tena tena senāpatiseṭṭhiṭṭhānādikāraṇena saddhimyeva uppajjantūti attho. **Yasoti** parivārasampatti. **Saha nātibhī**ti nātakehi saddhiṃ. **Saha upajjhāyehī**ti sukhadukkhesu upanijjhāyitabbattā upajjhāyasaṅkhātehi sandiṭṭhasambhattehi saddhiṃ.

Akiccaṃ karotīti akātabbaṃ karoti. **Kiccaṃ aparādhetī**ti kattabbayuttakaṃ kiccaṃ akaronto taṃ aparādheti nāma. **Dhamsatī**ti patati parihāyati. **Abhijjhāvisamalobhanti** abhijjhāsaṅkhātaṃ visamalobhaṃ. **Pajahatī**ti nudati nīharati. **Mahāpaññoti** mahantapañño. **Puthupaññoti** puthulapañño. **Āpātasoti** taṃ taṃ atthaṃ āpātehi tameva passati, sukhumampissa atthajātaṃ āpātaṃ āgacchatiyevāti attho.

Uṭṭhānavīriyādhighatehīti uṭṭhānasaṅkhātena vīriyena adhighatehi. **Bāhābalaparicitehī**ti bāhābalena paricitehi vaḍḍhitehi. **Sedāvakkhitehī**ti avakkhittasedehi, sedaṃ muñcitvā vāyāmena payogena samadhighatehī attho. **Dhammikehī**ti dhammayuttehi. **Dhammaladdhehī**ti dasakusalakammapathadhamme akopetvā laddhehi. **Pattakammānī**ti yuttakammāni anucchavikakammāni. **Sukhetī**ti sukhiṃ karoti. **Piṇetī**ti piṇitaṃ balasampannaṃ karoti. **Ṭhānagataṃ hotī**ti kāraṇagataṃ hoti. Kiṃ pana tanti? Catūsu pattakammesu ekaṃ bhogehi kattabbakammaṃ bhogajātameva ṭhānagataṃ. **Pattagatanti** yuttappattaṭṭhānagataṃ. **Āyatanaso paribhuttanti** kāraṇeneva paribhuttaṃ bhogajātaṃ hoti.

Pariyodhāya saṃvattatīti pidahitvā vattati. Yathā aggiādīhi uppanāsu āpadāsu, evaṃ ādittagehanibbāpanādīnaṃ atthāya dhanapariccāgaṃ katvā tāsāṃ āpadānaṃ maggaṃ pidahati nivāreti. **Sotthiṃ attānaṃ karotī**ti nirupaddavaṃ khemaṃ attānaṃ karoti. **Nātibalinti** nātakānaṃ baliṃ. **Atithibalinti** āgantukānaṃ baliṃ. **Pubbapetalinti** paralokagatānaṃ nātakānaṃ baliṃ. **Rājabalinti** rañño kattabbayuttakaṃ rājabaliṃ. **Devatābalinti** devatānaṃ kattabbabaliṃ. Sabbametaṃ tesāṃ tesāṃ yathānucchavikavasena dātabbadānassa adhivacanaṃ.

Khantisoracce nivīṭṭhāti adhivāsanaṅkantiyaṅca susīlatāya ca nivīṭṭhā. **Ekamattānaṃ damentī**ti ekaṃ attanova attabhāvaṃ indriyadameṇa damenti. **Samentī**ti attano cittaṃ kilesavūpasamanaṇa samenti. **Parinibbāpentī**ti kilesaparinibbāneneva parinibbāpenti. **Uddhaggikanti**ādīsu uparūparibhūmīsu phaladānavasena uddhamaggamassāti **uddhaggikā**. Saggassa hitāti tatrūpapattijjanāto **sovaggikā**. Nibbattanibbattaṭṭhāne sukhova vipāko assāti **sukhavipākā**. Suṭṭhu aggānaṃ dibbavaṇṇādīnaṃ dasannaṃ visesānaṃ nibbattanāto **saggasaṃvattanikā**, evarūpaṃ dakkhiṇaṃ patiṭṭhāpetīti attho.

Ariyadhamme ṭhitoti pañcasīladhamme patiṭṭhito. **Pecca sagge pamodatī**ti paralokaṃ gantvā yattha sagge paṭisandhiṃ gaṇhāti, tattha modati. Sotāpannasakadāgāmino vā hontu anāgāmī vā, sabbesaṃ ayaṃ paṭipadā labbhatevāti.

2. Ānaṇyasuttavaṇṇanā

62. Dutīye **adhigamanīyānī**ti pattabbāni. **Kāmabhoginā**ti vatthukāme ca kilesakāme ca paribhuñjantena. **Atthisukhādī**su atthīti uppajjanakasukhaṃ **atthisukhaṃ** nāma. Bhoge paribhuñjantassa uppajjanakasukhaṃ **bhogasukhaṃ** nāma. Anaṇosmīti uppajjanakasukhaṃ **ānaṇyasukhaṃ** nāma. Niddoso anavajjosmīti uppajjanakasukhaṃ **anavajjasukhaṃ** nāma.

Bhuñjanti bhuñjamāno. **Paññā vipassatī**ti paññāya vipassati. **Ubho bhāgeti** dve koṭṭhāse, heṭṭhimāni tīṇi ekaṃ koṭṭhāsaṃ, anavajjasukhaṃ ekaṃ koṭṭhāsanti evaṃ paññāya passamāno dve koṭṭhāse jānātīti attho. **Anavajjasukhassetanti** etaṃ tividdhampi sukhaṃ anavajjasukhassa soḷasiṃ kalamā nāgghatīti.

3. Brahmasuttavaṇṇanā

63. Tatiyaṃ tikanipāte vaṇṇitameva. **Sapubbadevatānīti** padamattameva ettha visesoti. Catutthe sabbaṃ uttānatthameva.

5. Rūpasuttavaṇṇanā

65. Pañcame rūpe pamāṇaṃ gahetvā pasanno **rūpappamāṇo** nāma. **Rūpappasannoti** tasseva atthavacanāṃ. Ghose pamāṇaṃ gahetvā pasanno **ghosappamāṇo** nāma. Cīvaralūkhapattalūkhesu pamāṇaṃ gahetvā pasanno **lūkhappamāṇo** nāma. Dhamme pamāṇaṃ gahetvā pasanno **dhammappamāṇo** nāma. Itarāni tesameva atthavacanāni. Sabbasatte ca tayo koṭṭhāse katvā dve koṭṭhāsā rūpappamāṇā, eko na rūpappamāṇo. Pañca koṭṭhāse katvā cattāro koṭṭhāsā ghosappamāṇā, eko na ghosappamāṇo. Dasa koṭṭhāse katvā nava koṭṭhāsā lūkhappamāṇā, eko na lūkhappamāṇo. Satasahassaṃ koṭṭhāse katvā pana eko koṭṭhāsova dhammappamāṇo, sesā na dhammappamāṇāti veditabbā.

Rūpe pamāṇiṃsūti ye rūpaṃ disvā pasannā, te rūpe pamāṇiṃsu nāma, pasīdimṃsūti attho. **Ghosena anvagūti** ghosena anugatā, ghosappamāṇaṃ gahetvā pasannāti attho. **Chandarāgavasūpetāti** chandassa ca rāgassa ca vasaṃ upetā. **Ajjhattaṇca na jānāti** niyakajjhatte tassa guṇaṃ na jānāti. **Bahiddhā ca na passatīti** bahiddhāpissa paṭipattiṃ na passati. **Samantāvaraṇoti** samantato āvārito, samantā vā āvaraṇamassāti samantāvaraṇo. **Ghosena vuyhatīti** ghosena niyati, na guṇena. **Ajjhattaṇca na jānāti, bahiddhā ca vipassatīti** niyakajjhatte guṇaṃ na jānāti, bahiddhā panassa paṭipattiṃ passati. **Bahiddhā phaladassāvīti** tassa parehi kataṃ bahiddhā sakkārāphalaṃ passanto. **Vinīvaraṇadassāvīti** vivaṭadassāvī. **Na so ghosena vuyhatīti** so ghosena na nīyati.

6. Sarāgasuttavaṇṇanā

66. Chaṭṭhe **mohajaṃ cāpaviddasūti** mohajaṃ cāpi aviddasū apaṇḍitā. **Savighātanti** sadukkhaṃ. **Dukhudrayanti** āyatiṇca dukkhavaḍḍhidāyakaṃ. **Acakkhukāti** paññācakkhurahitā. **Yathā dhammā tathā santāti** yathā rāgādayo dhammā ṭhitā, tathā sabhāvāva hutvā. **Na tassevanti maññareti** mayaṃ evaṃsantā evaṃsabhāvāti tassa na maññare, na maññantīti attho. Imasmiṃ suttepi gāthāsūpi vaṭṭameva kathitaṃ.

7. Ahirājasuttavaṇṇanā

67. Sattame **imāni cattāri ahirājakulānīti** idaṃ daṭṭhavisāneva sandhāya vuttaṃ. Ye hi keci daṭṭhavisā, sabbete imesaṃ catunnaṃ ahirājakulānaṃ abbhantaragatāva hontī. **Attaguttiyāti** attano guttatthāya. **Attarakkhāyāti** attano rakkhaṇatthāya. **Attaparittāyāti** attano parittānatthāya. Parittaṃ nāma anujānāmīti attho.

Idāni yathā taṃ parittaṃ kātabbaṃ, taṃ dassento **virūpakkhehi metiādīmāha**. Tattha **virūpakkhehīti** virūpakkhanāgakulehī. Sesesūpi eseva nayo. **Apādakehīti** apādakasattehī. Sesesūpi eseva nayo. **Sabbe sattāti** ito pubbe ettakena ṭhānena odissakamettaṃ kathetvā idāni anodissakamettaṃ kathetuṃ idamāraddhaṃ. Tattha **sattā pāṇā bhūtāti** sabbānetāni puggalavevacanāneva. **Bhadrāni passantūti** bhadrāni ārammaṇāni passantu. **Mā kañci pāpamāgamāti** kañci sattaṃ pāpakaṃ lāmakam mā āgacchatu. **Appamāṇo buddhoti** ettha **buddhoti** buddhaguṇā veditabbā. Te hi appamāṇā nāma. Sesapadadvayepi eseva nayo. **Pamāṇavantānīti** guṇappamāṇena yuttāni. **Uṇṇanābhīti** lomasanābhiko makkaṭako. **Sarabūti** gharagolikā. **Katā me rakkhā, katā me parittāti** mayā ettakassa janassa rakkhā ca parittāṇaṇca kataṃ. **Paṭikkamantu bhūtānīti** sabbepi me kataparittāṇā sattā apagacchantu, mā maṃ viheṭhayiṃsūti attho.

8. Devadattasuttavaṇṇanā

68. Aṭṭhame **acirapakkante devadatteti** saṅghaṃ bhinditvā nacirapakkante. **Parābhavāyāti** avaḍḍhiyā vināsāya. **Assatarīti** vaḷavāya kucchismiṃ gadrabhassa jātā. **Attavadhāya gabbhaṃ gaṇhātīti** taṃ assena saddhiṃ sampayojenti, sā gabbhaṃ gaṇhitvā kāle sampatte vijāyituṃ nasakkontī pādehi bhūmiṃ paharantī tiṭṭhati. Athassā cattāro pāde catūsu khāṇūsu bandhitvā kucchiṃ phāletvā potakaṃ nīharanti. Sā tattheva marati. Tenetaṃ vuttaṃ.

9. Padhānasuttavaṇṇanā

69. Navame kilesānaṃ saṃvaratthāya pavesanadvāraṃ pidahanatthāya padhānaṃ **saṃvarappadhānaṃ**, pajahanatthāya padhānaṃ **pahānappadhānaṃ**, kusalānaṃ dhammānaṃ brūhanatthāya vaḍḍhanatthāya padhānaṃ **bhāvanāppadhānaṃ**, tesameva anurakkhaṇatthāya padhānaṃ **anurakkhaṇāppadhānaṃ**.

10. Adhammikasuttavaṇṇanā

70. Dasame **adhammikā hontīti** porāṇakarājūhi ṭhapitaṃ dasabhāgabalīnceva aparādhānurūpaṇca daṇḍaṃ aggahetvā atirekabalino ceva atirekadaṇḍassa ca gahaṇena adhammikā. **Rājāyuttāti** rañño janapadesu kiccasaṃvidhāyakā āyuttakapurisā. **Brāhmaṇagahapatikāti** antonagaravāsino brāhmaṇagahapatayo. **Negamajānapadāti** nigamavāsino ceva janapadavāsino ca. **Visamanti** visamā hutvā, asamayena vāyantīti attho. **Visamāti** na samā, atithaddhā vā atimudukā vāti attho. **Apañjasāti** maggato apagatā, ummaggagāmino hutvā vāyantīti attho. **Devatā parikupitā bhavantīti** vātesu hi visamesu apañjasesu vāyantesu rukkḥā bhijjanti, vimānāni bhijjanti. Tasmā devatā parikupitā bhavanti, tā devassa sammā vassituṃ na denti. Tena vuttaṃ **devo na sammā dhāraṃ anuppaveccatīti**. **Visamapākāni sassāni bhavantīti** ekasmiṃ ṭhāne gabbhīni honti, ekasmiṃ sañjātakhīrāni, ekaṃ ṭhānaṃ paccatīti evaṃ visamaṃ pākāni sassāni bhavanti.

Samaṃ nakkhattāni tārakarūpāni parivattantīti yathā kattikapuṇṇamā kattikanakkhattameva labhati, migasirapuṇṇamā migasiranakkhattamevāti evaṃ tasmīṃ tasmīṃ māse sā sā puṇṇamā taṃ taṃ nakkhattameva labhati, tathā sammā parivattanti. **Samaṃ vātā vāyantīti** avisamā hutvā samayasmīṃyeva vāyanti, cha māse uttarā vātā, cha māsedakkhiṇāti evaṃ tesam tesam janapadānaṃ anurūpe samaye vāyanti. **Samāti** samappavattino nātiṭhaddhā nātimudū. **Pañjasāti** maggappaṭipannā, maggeneva vāyanti, no amaggenāti attho.

Jimhaṃ gacchatīti kuṭilaṃ gacchati, atitthaṃ gaṇhāti. **Nette jimhaṃ gate satīti** nayatīti nettā. Tasmīṃ nette jimhaṃ gate kuṭilaṃ gantvā atitthaṃ gaṇhante itarāpi atitthameva gaṇhantīti attho. Netetipi pāṭho. **Dukkhaṃ setīti** dukkhaṃ sayati, dukkhitam hotīti attho.

Pattakammavaggo dutiyo.

(8) 3. Apaṇṇakavaggo

1. Padhānasuttavaṇṇanā

71. Tatiyavaggassa paṭhame **apaṇṇakappaṭipadanti** aviraddhappaṭipadaṃ. **Yoni cassa āraddhā hotīti** kāraṇaṇcassa paripuṇṇaṃ hoti. **Āsavānaṃ khayāyāti** arahattatthāya. Dutiyaṃ uttānameva.

3. Sappurisasuttavaṇṇanā

73. Tatiye **avaṇṇoti** aguṇo. **Pātu karotīti** katheti, pākaṭaṃ karoti. **Pañhābhinītoti** pañhatthāya abhinīto. **Ahāpetvā alambitvāti** aparihīnaṃ alambitaṃ katvā. Ettha ca asappuriso pāpicchatāya attano avaṇṇaṃ chādeti, sappuriso lajjitāya attano vaṇṇaṃ. Idāni yasmā asappuriso hirottapparāhito saṃvāsenā avajānāti, sappuriso pana hirottappasamānāgato saṃvāsenāpi nāvajānāti. Tasmā asappurisabhāvasādhakaṃ adhunāgatavadhukopammaṃ dassetuṃ **seyyathāpi, bhikkhave, vadhukāti**ādīmāha. Tattha **vadhukāti** suṇisā. **Tibbanti** bahalaṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

4-5. Aggasuttadvayaṇṇanā

74-75. Catutthe **silagganti** aggappattaṃ uttamasīlaṃ. Eseva nayo sabbattha. Pañcame **rūpagganti** yaṃ rūpaṃ sammasitvā arahattaṃ pāpuṇāti, idaṃ rūpaggamaṃ nāma. Sesesupi eseva nayo. **Bhavagganti** ettha pana yasmim attabhāve t̥hito arahattaṃ pāpuṇāti, etaṃ bhavaggaṃ nāmāti.

6. Kusinārasuttavaṇṇanā

76. Chaṭṭhe **upavattaneti** pācīnagatāya sālapanṭiyā uttarena nivattitvā t̥hitāya vemajjhaṭṭhāne. **Antarena yamakasālānanti** dvinnaṃ sālārukkhaṇaṃ antare. **Kaṅkhāti** dvelhakaṃ. **Vimatīti** vinicchitūṃ asamatthātā. “Buddho nu kho na buddho nu kho, dhammo nu kho na dhammo nu kho, saṅgho nu kho na saṅgho nu kho, maggo nu kho na maggo nu kho, paṭipadā nu kho na paṭipadā nu kho”ti yassa saṃsayo uppajjeyya, taṃ vo vadāmi pucchatha, bhikkhaveṭi ayamettha saṅkhepattho. **Satthugāravenapi na puccheyyāthāti** “mayaṃ satthu santike pabbajimha, cattāro paccayāpi no satthu santakāva. Te mayaṃ ettakaṃ kālaṃ kaṅkhaṃ akatvā na arahāma ajja pacchime kāle kaṅkhaṃ kātu”nti sace evaṃ satthari gāravena na pucchatha. **Sahāyakopi, bhikkhave, sahāyakassa ārocetūti** tumbhākaṃ yo yassa bhikkhussa sandiṭṭho sambhatto, so tassa ārocetu, ahaṃ ekassa bhikkhussa kathessāmi, tassa kathaṃ sutvā sabbe nikkaṅkhā bhavathāti dasseti. **Evaṃ pasannoti** evaṃ saddahāmi ahanti attho. **Ñānamevāti** nikkaṅkhabhāvapaccakkhakarāṇāñāmaṃyeva ettha tathāgatassa, na saddhāmatanti attho. **Imesañhi, ānandāti** imesaṃ antosāṇiyaṃ nisinnānaṃ pañcannaṃ bhikkhusatānaṃ. **Yo pacchimakoti** yo guṇavasena pacchimako, ānandattheraṃyeva sandhāyāha.

7. Acinteyyasuttavaṇṇanā

77. Sattame **acinteyyānīti** cintetuṃ ayuttāni. **Na cintetabbānīti** acinteyyattāyeva na cintetabbāni. **Yāni cintentoti** yāni kāraṇāni cinto. **Ummādasāti** ummattakabhāvassa. **Vighātassāti** dukkhassa. **Buddhavisayoti** buddhānaṃ visayo, sabbaññutaññānādīnaṃ buddhaguṇānaṃ pavatti ca ānubhāvo ca. **Jhānavisayoti** abhiññājhānavisayo. **Kammavipākoti** diṭṭhadhammavedanīyādīnaṃ kammānaṃ vipāko. **Lokacintāti** “kena nu kho candimasūriyā katā, kena mahāpathavī, kena mahāsamuddo, kena sattā uppādītā, kena pabbatā, kena ambatālanāḷikerādayo”ti evarūpā lokacintā.

8. Dakkhiṇasuttavaṇṇanā

78. Aṭṭhame **dakkhiṇāvisuddhiyoti** dānasaṅkhātāya dakkhiṇāya visujjhanakāraṇāni. **Dāyakato visujjhatīti** mahapphalabhāvena visujjhati, mahapphalā hotīti attho. **Kalyāṇadhammoti** sucidhammo. **Pāpadhammoti** lāmakadhammo. **Dāyakato visujjhatīti** ettha vessantaramahārājā kathetabbo. So hi jūjakabrāhmaṇassa dārake datvā mahāpathaviṃ kampesi. **Paṭiggāhakato visujjhatīti** ettha kalyāṇīnadīmukhadvārāvāsī kevaṭṭo kathetabbo. So kira dīghasumattherassa tikkhattuṃ piṇḍapātaṃ datvā maraṇamañce nipanno “ayyassa maṃ dīghasumattherassa dinnapiṇḍapāto uddharatī”ti āha. **Neva dāyakatotīti** ettha vaḍḍhamānavāsī luddako kathetabbo. So kira petadakkhiṇaṃ dento ekassa dussīlasseva tayo vāre adāsi. Tatiyavāre “amanusso dussīlo maṃ vilumpatī”ti viravi. Ekassa sīlavato bhikkhuno datvā pāpitakāleyevassa pāpuṇi. **Dāyakato ceva visujjhati paṭiggāhakato cāti** ettha asadisadānaṃ kathetabbanti.

9. Vaṇijjasuttavaṇṇanā

79. Navame **tādisā vāti** taṃsadisāva taṃsarikkhakāva. **Chedagāminī hotīti** chedaṃ gacchati. Yaṃ patthitaṃ, taṃ sabbaṃ nassatīti attho. **Na yathādhippāyā hotīti** yathājjhāsāyā na hoti. **Parādhippāyā hotīti** parajjhāsāyā ajjhāsāyato adhikataraphalā hoti. **Samaṇaṃ vā brāhmaṇaṃ vāti** ettha samitapāpabāhitapāpatāhi samaṇabrāhmaṇatā veditabbā. **Vadatu, bhante, paccayenāti**, bhante, catubbidhena cīvarādīnā paccayena vadeyyāsīti evaṃ pavāreti nimanteti. **Yena pavāretīti** paricchinditvā yattakena pavāreti. **Taṃ na detīti** taṃ sabbasova na deti. **Na yathādhippāyaṃ detīti** yathā tassa ajjhāsāyo, evaṃ dātuṃ na sakkoti, hāpetvā appakaṃ deti. **Yathādhippāyaṃ detīti** yattakaṃ so icchati, tattakameva deti. **Parādhippāyaṃ detīti** appakaṃ pavāretvā avattharivā bahuṃ deti.

10. Kambojasuttavaṇṇanā

80. Dasame **neva sabhāyaṃ nisīdatīti** vinicchaya karaṇatthaṃ vinicchayasabhāyaṃ neva nisīdati. **Na kammantaṃ payojetīti** kasivaṇijjādīmahākammantaṃ nappayojeti. **Na kambojaṃ gacchatīti** bhoge sambharaṇatthāya kambojaraṭṭhaṃ na gacchati. Desanāmatameva cetāṃ, yaṃ kiñci tiroraṭṭhaṃ na gacchatīti attho. **Kodhanotiādīsu** kodhanatāya kodhapariyuṭṭhito atthānatthaṃ na jānāti, issukitāya parasampattiṃ na sahati, maccharitāya dhaṇaṃ datvā kiccaṃ kātuṃ na sakkoti, nippaṇṇatāya kiccaṃ saṃvidhātuṃ na sakkoti. Tasmā etāni sabhānisīdanādīni na karotīti.

Apaṇṇakavaggo tatiyo.

(9) 4. Macalavaggo

1-5. Pāṇātipātādisuttapañcakavaṇṇanā

81-85. Catutthassa paṭhamādīni uttānatthāneva. Pañcame “nīce kule paccājāto” tiādīkena tamena yuttoti **tamo**. Kāyaduccaritādīhi puna nirayatamūpagamanato **tamaparāyaṇo**. Iti ubhayenapi khandhatamova kathito hoti. “Aḍḍhe kule paccājāto” tiādīkena jotinā yuttato **joti**, ālokabhūtoti vuttaṃ hoti. Kāyasucaritādīhi puna sagguppattijotibhāvūpagamanato **jotiparāyaṇo**. Iminā nayena itarepi dve veditabbā.

Venakuleti vilīvakārakule. **Nesādakuleti** migaluddakādīnaṃ kule. **Rathakārakuleti** cammakārakule. **Pukkusakuleti** pupphachaḍḍakakule. **Kasiravuttiketi** dukkhavuttike. **Dubbaṇṇoti** paṃsupisācako viya jhāmakhānuvaṇṇo. **Duddasikoti** vijātamātuyāpi amanāpadassano. **Okoṭimakoti** lakuṇḍako. **Kāṇoti** ekacchikāṇo vā ubhayacchikāṇo vā. **Kuṇṭīti** ekahatthakuṇṭī vā ubhayahatthakuṇṭī vā. **Khaṇṇjoti** ekapādakhaṇṇo vā ubhayapādakhaṇṇo vā. **Pakkhahatoti** hatapakkho pīṭhasappī. **Padīpeyyassāti** telakapallādīno dīpaupakaraṇassa. **Evaṃ kho, bhikkhavi** ettha eko puggalo bahiddhā ālokaṃ adisvā mātu kucchimhiyeva kālaṃ katvā apāyesu nibbattanto sakalampi kappam saṃsarati. Sopi tamotamaparāyaṇova. So pana kuhakapuggalo bhavēyya. Kuhakassa hi evarūpā nipphatti hotīti vuttaṃ.

Ettha ca “nīce kule” tiādīhi āgamanavipatti ceva paccuppannapaccayavipatti ca dassitā. “Dalidde” tiādīhi pavattapaccayavipatti, “kasiravuttike” tiādīhi ājīvupāyavipatti, “dubbaṇṇo” tiādīhi attabhāvavipatti, “bahvābādho” tiādīhi dukkhakāraṇasamāyogo, “na lābhī” tiādīhi sukhakāraṇavipatti ceva upabhogavipatti ca, “kāyena duccharita” tiādīhi tamaparāyaṇabhāvassa kāraṇasamāyogo, “kāyassa bheda” tiādīhi samparāyikatamūpagamo. Sukkapakkho vuttapaṭipakkhanayena veditabbo.

6. Oṇatoṇatasuttavaṇṇanā

86. Chaṭṭhe **oṇatoṇatoti** idāni nīcako āyatimpi nīcako bhavissati. **Oṇatunṇatoti** idāni nīco āyatim

ucco bhavissati. **Uṇṇatoṇṇatoti** idāni ucco āyatim nīco bhavissati. **Uṇṇatunṇatoti** idāni ucco āyatimpi ucco bhavissati. Vitthāro pana nesam purimasuttanayeneva veditabbo.

7. Puttasuttavaṇṇanā

87. Sattame **samaṇamacaloti** samaṇaacalo, makāro padasandhikaro, niccalasamaṇoti attho. Iminā sattavidhampi sekhaṃ dasseti. So hi sāsane mūlajātāya saddhāya paṭiṭṭhitattā acalo nāma. **Samaṇapūṇḍarīkoti** pūṇḍarīkasadiso samaṇo. Pūṇḍarīkaṃ nāma ūnasatapattam saroruhaṃ. Iminā sukkhavipassakakhīṇāsavaṃ dasseti. So hi jhānābhīṇānaṃ abhāvena aparipūṇṇaguṇattā samaṇapūṇḍarīko nāma hoti. **Samaṇapadumoti** padumasadiso samaṇo. Padumaṃ nāma paripūṇṇasatapattam saroruhaṃ. Iminā ubhatobhāgavimuttam khīṇāsavaṃ dasseti. So hi jhānābhīṇānaṃ bhāvena paripūṇṇaguṇattā samaṇapadumo nāma hoti. **Samaṇesu samaṇasukhumāloti** sabbesupi etesu samaṇesu sukhumālasamaṇo muducittasarīro kāyikacetasikadukkharahito ekantasukhī. Etena attānañceva attasadise ca dasseti.

Evam mātikaṃ nikkhipitvā idāni paṭipāṭiyā vibhajanto **kathaṇca, bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **sekhoti** sattavidhopi sekho. **Pāṭipadoti** paṭipannako. **Anuttaram** **yogakkhemaṃ patthayamāno viharatīti** arahattam patthayanto viharati. **Muddhāvasittassāti** muddhani avasittassa, katābhisekassāti attho. **Ābhisekoti** abhisekaṃ kātum yutto. **Anabhisittoti** na tāva abhisitto. **Macalappattoti** rañño khattiyassa muddhāvasittassa puttabhāvena ceva puttesu jeṭṭhakabhāvena ca na tāva abhisittabhāvena ca abhisekappattiatthāya acalappatto niccalappatto. Makāro nipātamattam. **Kāyena phusitvāti** nāmakāyena phusitvā.

Yācitova bahulaṃ cīvaraṃ paribhuñjatīti “idaṃ, bhante, paribhuñjathā”ti evam dāyakehi yācamāneheva upanītam cīvaraṃ bahuṃ paribhuñjati, kiñcideva ayācitam, bākulatthero viya. Piṇḍapātam khadiravanamagge sīvalitthero viya. Senāsanaṃ aṭṭhakanāgarasutte (ma. ni. 2.17 ādayo; a. ni. 11.16 ādayo) ānandatthero viya. Gilānapaccayaṃ pilindavacchathero viya. **Tyassāti** te assa. **Manāpenevāti** manaṃ allīyanakena. **Samudācarantīti** kattabbakiccāni karonti pavattanti vā. **Upahāraṃ upaharantīti** kāyikacetasikaupahāraṃ upaharanti upanīyanti. **Sannipātikānīti** tiṇṇampi sannipātena nibbattāni. **Utupariṇāmajānīti** utupariṇāmato atisītaatiuṇhaututo jātāni. **Visamaparīhārajānīti** accāsanaatiṭṭhānādīkā visamaparīhārato jātāni. **Opakkamikānīti** vadhabandhanādiupakkamena nibbattāni. **Kammavipākajānīti** vināpi imehi kāraṇehi kevalam pubbe katakammavipākavaseneva jātāni. **Catunnaṃ jhānānanti** ettha khīṇāsavānampi buddhānampi kiriyajjhānāneva adhippetāni. Sesam uttānatthamevāti.

8. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

88. Aṭṭhame sāsane laddhapaṭiṭṭhattā sotāpannova **samaṇamacaloti** vutto, nātibahuguṇattā na bahupattam viya saroruhaṃ sakadāgāmī **samaṇapūṇḍarīkoti**, tato bahutaraguṇattā satapattam viya saroruhaṃ anāgāmī **samaṇapadumoti**, thaddhabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso samucchinnattā mudubhāvappatto khīṇāsavo **samaṇasukhumāloti**.

9. Sammādiṭṭhisuttavaṇṇanā

89. Navame **sammādiṭṭhikoti**ādīhi aṭṭhaṅgikamaggavasena paṭhamasutte viya satta sekhā gahitā. Dutiyavāre dasaṅgikamaggavasena vā arahattaphalaññaarahattaphalavimuttīhi saddhim, aṭṭhaṅgikamaggavasena vā sukkhavipassakakhīṇāsavo kathito, tatiyavāre ubhatobhāgavimutto, catutthavāre tathāgato ca tathāgatasadisakhīṇāsavo cāti. Iti idaṃ suttaṃ paṭhamasutte kathitapuggalānaṃ vaseneva kathitam, desanāmattameva panettha nānanti.

10. Khandhasuttavaṇṇanā

97. Sattame **khippanisantīti** khippanisāmano sīghaṃ jānituṃ samattho. **Sutānañca dhammānanti** sutappaguṇānaṃ tantidhammānaṃ. **Atthūpaparikkhīti** atthaṃ upaparikkhako. **Atthamaññāya dhammamaññāyāti** atthakathañca pāliñca jānitvā. **Dhammānudhammapaṭipanno hotīti** navalokuttaradhammānaṃ anurūpadhammabhūtaṃ sasīlakaṃ pubbhāgappaṭipadaṃ paṭipanno hoti. **No ca kalyāṇavācoti** na sundaravacano. **Na kalyāṇavākkaraṇoti** na sundaravacanaghoso hoti. **Poriyātiādīhi** saddhiṃ no-kāro yojetabboyeva. Guṇaparipuṇṇāya apalibuddhāya adosāya agaḷitapadabyañjanāya atthaṃ viññāpetuṃ samatthāya vācāya samannāgato na hotīti attho. Iminā upāyena sabbattha attho vedītabbo.

8. Attahitasuttavaṇṇanā

98-99. Atthamaṃ puggalajjhāsayavasenāpi dasabalassa desanāññāvilāsenāpi kathitaṃ, navamaṃ pañcaveravasena.

10. Potaliyasuttavaṇṇanā

100. Dasame **kālenāti** yuttappattakālena. **Khamatīti** rucati. **Yadidaṃ tattha tattha kālaññutāti** yā eṣā tattha tattha kālaṃ jānanā. Taṃ taṃ kālaṃ ñatvā hi avaṇṇārahassa avaṇṇakathanāṃ vaṇṇārahassa ca vaṇṇakathanāṃ paṇḍitānaṃ pakatīti dasseti.

Asuravaggo pañcamo.

Dutiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitaṃ.

3. Tatiyapaṇṇāsakaṃ

(11) 1. Valāhakavaggo

1-2. Valāhakasuttadvayaṇṇanā

101-2. Tatiyapaṇṇāsakassa paṭhame **valāhakāti** meghā. **Bhāsītā hoti no kattāti** “idañcidañca karissāmī”ti kevalaṃ bhāsatiyeva, na karoti. **Kattā hoti no bhāsītāti** akathetvāva “idañcidañca mayā kātuṃ vaṭṭati”ti kattā hoti. Evaṃ sabbattha attho vedītabbo. Dutiyamaṃ uttānatthameva.

3. Kumbhasuttavaṇṇanā

103. Tatiye **kumbhāti** ghaṭā. **Tuccho pihitoti** rittako pihitamukho. **Pūro vivaṭoti** udakapuṇṇo apārutamukho. Sesadvayepi eseva nayo.

4. Udakarahadasuttavaṇṇanā

104. Catutthe **uttāno gambhīrobhāsoti**ādīsu purāṇapaṇṇarasasambhinnavaṇṇo kāḷaudako **gambhīrobhāso** nāma, acchavīppasannamaṇivaṇṇaudako **uttānobhāso** nāma.

5-6. Ambasuttavaṇṇanā

105-6. Pañcame **āmaṃ pakkavaṇṇīti** āmaṃ hutvā oloketānaṃ pakkasadisamaṃ khāyati. Evaṃ sabbapadāni daṭṭhabbāni. Chaṭṭhaṃ uttānatthameva.

7. Mūsikasuttavaṇṇanā

107. Sattame yo āvāṭaṃ khaṇāti, na ca tattha vasati, so **gādhaṃ kattā no vasiṭāti** vuccati. Khantātipi pāṭho. Iminā nayena sabbapadāni veditabbāni.

8. Balībaddasuttavaṇṇanā

108. Aṭṭhame yo attano gogaṇaṃ maddati, na paragogaṇaṃ, ayaṃ **sagavacaṇḍo no paragavacaṇḍoti** evaṃ sabbapadāni veditabbāni. **Ubbejetā hotīti** ghaṭṭetvā vijjhivā ubbegapattaṃ karoti.

9. Rukkhasuttavaṇṇanā

109. Navame **pheggu phegguparivāroti** nissāro pheggurukkho pheggurukkheheva parivuto. **Sāraparivāroti** khadirādīhi sārurukkheheva parivuto. Esa nayo sabbattha.

10. Āsīvisasuttavaṇṇanā

110. Dasame **āgataviso na ghoravisoti** yassa viṣaṃ āgacchati, ghoraṃ pana na hoti, cirakālaṃ na pīleti. Sesapadesupi eseva nayoti.

Valāhakavaggo paṭhamo.

(12) 2. Kesivaggo

1. Kesisuttavaṇṇanā

111. Dutiyaṃ paṭhame **kesīti** tassa nāmaṃ. Assadamme saretīti **assadammaṣārathi**. **Sanḥenapi vinetīti**ādīsu tassa anucchavikaṃ sakkāraṃ katvā subhojanaṃ bhojetvā madhurapānaṃ pāyevā muduvacanena samudācaritvā damento sanḥena dameti nāma, jāṇubandhanamukhabandhanādīhi ceva patodavijjhanakasābhighātapharusavacanehi ca damento pharusena dameti nāma, kālena kālaṃ tadubhayaṃ karonto sanḥapharusena dameti nāma.

2. Javasuttavaṇṇanā

112. Dutiye **ajjavenāti** ujukabhāvena. **Javenāti** padavegena. **Khantiyāti** adhivāsanakkhantiyā. **Soraccenāti** sucibhāvasīlena. Puggalaguṇaṅgesu **javenāti** ñāṇajavena. Sesamettha uttānathameva.

3. Patodasuttavaṇṇanā

113. Tatiye **patodacchāyanti** vijjhanatthaṃ ukkhittassa patodassa chāyaṃ. **Samvijjatīti** “javo me gahetabbo”ti sallakkhaṇavasena samvijjati. **Samvegaṃ āpajjatīti** samvegaṃ paṭipajjati **lomavedhaviddhoti** lomakūpe patodavedhena viddhamatto. **Cammavedhaviddhoti** chavicammaṃ chindantena patodavedhena viddho. **Aṭṭhivedhaviddhoti** aṭṭhiṃ bhindantena vedhena viddho. **Kāyenāti** nāmakāyena. **Paramasaccanti** nibbānaṃ. **Sacchikarotīti** passati. **Paññāyāti** saḥavipassanāya maggapaññāya.

4. Nāgasuttavaṇṇanā

114. Catutthe **aṭṭhim katvā**ti aṭṭhiko hutvā. **Tiṇavaninnādasaddānanti** ettha **tiṇavoti** diṇḍimo, **ninnādasaddoti** sabbesampi ekatomissito mahāsaddo. Daṃsādīsu **daṃsā**ti piṅgalamakkhikā, **makasā** makasāva. **Khippaññeva gantā hotī**ti sīlasamādhīpaññāvīmuttivimuttiññāḍassanāni pūretvā sīghameva gantā hoti.

5. Ṭhānasuttavaṇṇanā

115. Pañcame **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Anatthāya saṃvattatī**ti ahitāya avaḍḍhiyā saṃvattatī. Ettha ca paṭhamam opātakkaṇṇanamacchabandhanasandhicchedanādibhedam sadukkham savighātam pāpakammaṃ veditabbam, dutiyam samajīvikānam gihīnam pupphacchaḍḍakādīkammaṃ sudhākoṭṭana-gehacchādānaasuciṭṭhānasammajjanādīkammañca veditabbam, tatiyam surāpānagandhavilepanamālāpiḷandhanādīkammañceva assādasena pavattam pāṇātipātādīkammañca veditabbam, catuttham dhammassavanatthāya gamanakāle suddhavatthacchādāna-mālāgandhādīnam ādāya gamanam cetiyavandanam bodhivandanam madhuradhammakathāsavanam pañcasīlasamāḍānanti evamādīsu somanassasampayuttam kusalakammaṃ veditabbam. **Purisathāmeti** purisassa ṇāṇathāmasmiṃ. Sesadvayepi eseva nayo.

6. Appamādasuttavaṇṇanā

116. Chaṭṭhe **yato khoti** yadā kho. **Samparāyīkassā**ti desanāmattametam, khīṇāsavo pana neva samparāyīkassa, na diṭṭhadhammikassa maraṇassa bhāyati. Sova idha adhippeto. Keci pana “sammādiṭṭhi bhāvitāti vacanato sotāpannam ādim katvā sabbepi ariyā adhippetā”ti vadanti.

7. Ārakkhasuttavaṇṇanā

117. Sattame **attarūpenā**ti attano anurūpena anucchavikena, hitakāmenāti attho. **Rajanīyesū**ti rāgassa paccayabhūtesu. **Dhammesū**ti sabhāvesu, iṭṭhārammaṇesūti attho. Evaṃ sabbattha nayo veditabbo. **Na rajjatī**ti diṭṭhivasena na rajjati. Sesapadesupi eseva nayo. **Na ca pana samaṇavacanahetupi gacchatī**ti samaṇānam paravādīnam vacanahetupi attano diṭṭhim pahāya tesam diṭṭhivasena na gacchatīti attho. Idhāpi khīṇāsavova adhippeto.

8-10. Saṃvejanīyādisuttattayavaṇṇanā

118-120. Aṭṭhame **dassanīyānī**ti passitabbayuttakāni. **Saṃvejanīyānī**ti saṃvegajanakāni. Navame **jātibhayanti** jātiṃ ārabha uppajjanakabhayaṃ. Sesapadesupi eseva nayo. Dasame **aggibhayanti** aggim paṭicca uppajjanakabhayaṃ. Sesapadesupi eseva nayo.

Kesivaggo dutiyo.

(13) 3. Bhayavaggo

1. Attānuvādasuttavaṇṇanā

121. Tatiyassa paṭhame **attānuvādabhayanti** attānam anuvadantassa uppajjanakabhayaṃ. **Parānuvādabhayanti** parassa anuvādato uppajjanakabhayaṃ. **Daṇḍabhayanti** dvattiṃsa kammakāraṇā paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Duggatibhayanti** cattāro apāye paṭicca uppajjanakabhayaṃ. **Idam vuccati, bhikkhave, attānuvādabhayanti**ādīsu attānuvādabhayaṃ tāva paccavekkhantassa ajjhattam hirī samuṭṭhāti, sāssa tīsu dvāresu saṃvaram janeti, tīsu dvāresu saṃvaro catupārisuddhisīlam hoti. So tasmim sīle patiṭṭhāya vipassanam vaḍḍhetvā aggaphale patiṭṭhāti. Parānuvādabhayaṃ pana paccavekkhantassa bahiddhā ottappam samuṭṭhāti, tadassa tīsu dvāresu saṃvaram janeti, tīsu dvāresu

saṃvaro catupārisuddhisīlaṃ hoti. So tasmim̐ sīle patitṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggaphale patitṭhāti. Duggatibhayaṃ paccavekkhantassa ajjhataṃ hirī samuṭṭhāti, sāssa tīsu dvāresu saṃvaram̐ janeti, tīsu dvāresu saṃvaro catupārisuddhisīlaṃ hoti. So tasmim̐ sīle patitṭhāya vipassanaṃ vaḍḍhetvā aggaphale patitṭhāti.

2. Ūmibhayasuttavaṇṇanā

122. Dutiye **udakorohantassāti** udakaṃ otarantassa. **Pāṭikaṅkhitabbānīti** icchitabbāni. **Susukābhayanti** caṇḍamacchabhayaṃ. **Mukhāvaraṇaṃ maññe karontīti** mukhapidhanaṃ viya karonti. **Odarikattassāti** mahodarātāya mahagghasabhāvassa. **Arakkhiteneva kāyena**tiādīsu kāyadvāre tividhassa saṃvarassa abhāvato arakkhitena kāyena. Vacīdvāre catubbidhassa saṃvarassa abhāvato **arakkhitāya vācāya**.

3. Paṭhamanānākaṇasuttavaṇṇanā

123. Tatiye **tadassādetīti** taṃ jhānaṃ sukhasādēna assādeti. **Nikāmetīti** pattheti. **Vittim̐ āpajjātīti** tuṭṭhim̐ āpajjati. **Tadadhimuttoti** tasmim̐ adhimutto, taṃ vā adhimutto. **Tabbahulavihārīti** tena jhānena bahulaṃ viharanto. **Sahabyataṃ upapajjātīti** sahabhāvaṃ gacchati, tattha nibbattatīti attho. **Kappo āyuppamāṇanti** ettha paṭhamajjhānaṃ atthi hīnaṃ, atthi majjhimaṃ, atthi paṇītaṃ. Tattha hīnena uppanānaṃ kappassa tatiyo koṭṭhāso āyuppamāṇaṃ, majjhimena upaḍḍhakappo, paṇītena kappo. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Nirayampi gacchatīti** nirayagamanīyassa kammassa appahīnattā aparāparaṃ gacchati, na anantameva. **Tasmim̐yeva bhve parinibbāyatīti** tasmim̐yeva rūpabhve ṭhatvā parinibbāyati, na heṭṭhā otarati. **Yadidaṃ gatiyā upapattiyā satīti** yaṃ idaṃ gatiyā ca upapattiyā ca sati sekhasa ariyasāvakaṃsa paṭisandhivasena heṭṭhā anotaritvā tasmim̐yeva rūpabhve upari dutiyatatiyādīsu aññatarasmim̐ brahmaloke parinibbānaṃ, puthujjanassa pana nirayādīgamaṃ, idaṃ nānākaṇanti attho.

Dve kappāti etthāpi dutiyajjhānaṃ vuttanayeneva tividhaṃ hoti. Tattha paṇītabhāvanena nibbattānaṃ aṭṭhakappā āyuppamāṇaṃ, majjhimena cattāro, hīnena dve. Taṃ sandhāyetaṃ vuttaṃ. **Cattāro kappāti** ettha yaṃ heṭṭhā vuttaṃ ‘‘kappo, dve kappā’’ti, tampi āharitvā attho veditabbo. Kappoti ca guṇassapi nāmaṃ, tasmā kappo dve kappā cattāro kappāti ayamettha attho daṭṭhabbo. Idaṃ vuttaṃ hoti – yo paṭhamaṃ vutto kappo, so dve vāre gaṇetvā ekena guṇena dve kappā honti, dutiyena cattāro, puna te cattāro kappāti imehi catūhi guṇehi guṇitā ekena guṇena aṭṭha honti, dutiyena soḷasa, tatiyena dvattiṃsa, catutthena catusaṭṭhīti. Evamidha paṇītajjhānavasena catusaṭṭhi kappā gahitāti veditabbā. **Pañca kappasatānīti** idaṃ paṇītasēva upapattijjhānassa vasena vuttaṃ. Vehapphalesu vā paṭhamajjhānabhūmiādīsu viya tiṇṇaṃ brahmalokānaṃ abhāvato ettakameva āyuppamāṇaṃ. Tasmā evaṃ vuttaṃ.

4. Dutiyanānākaṇasuttavaṇṇanā

124. Catutthe rūpameva **rūpagataṃ**. Sesapadesupi eseva nayo. **Aniccatotiādīsu** hutvā abhāvaṭṭhena **aniccato**, ābādhaṭṭhena **rogato**, anto padussanaṭṭhena **gaṇḍato**, anupaviṭṭhaṭṭhena **sallato**, sadukkhaṭṭhena **aghatō**, sampīlanaṭṭhena **ābādhatō**, avidheyyaṭṭhena **parato**, palujjanaṭṭhena **palokato**, nissattaṭṭhena **suññato**, avasavattanaṭṭhena **anattato**. Ettha ca ‘‘aniccato palokato’’ti dvīhi padehi aniccalakkhaṇaṃ kathitaṃ, ‘‘suññato anattato’’ti dvīhi anattalakkhaṇaṃ, sesehi dukkhalakkhaṇaṃ kathitanti veditabbaṃ. **Samanupassatīti** nāṇena passati. Evaṃ pañcakkhandhe tilakkhaṇaṃ āropetvā passanto tayo magge tīni phalāni sacchikaroti. **Suddhāvāsānaṃ devānaṃ saḥabyataṃ upapajjātīti** tattha ṭhito catutthajjhānaṃ bhāvetvā upapajjati.

5-6. Mettāsuttadvayavaṇṇanā

125-126. Pañcame paṭhamajjhānavasena mettā, dutiyādivasena karuṇādayo dassitā. Chaṭṭham catutthe vuttanayeneva veditabbaṃ.

7. Paṭhamatathāgataacchariyasuttavaṇṇanā

127. Sattame pātubhāvāti pātubhāvena. **Kucchiṃ okkamati** ettha kucchiṃ okkanto hotīti attho. Okkante hi tasmīṃ evaṃ hoti, na okkamamāne. **Appamāṇoti** vuḍḍhippamāṇo, vipuloti attho. **Uḷāroti** tasseva vevacanaṃ. **Devānaṃ devānubhāvanti** ettha devānaṃ ayamānubhāvo – nivatthavattassa pabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, tathā vimānassa, taṃ atikkamitvāti attho. **Lokantarikāti** tiṇṇaṃ tiṇṇaṃ cakkavāḷānaṃ antarā ekeko lokantariko hoti, tiṇṇaṃ sakaṭacakkānaṃ pattānaṃ vā aññaṃaññaṃ āhacca ṭhapitānaṃ majjhe okāso viya. So pana lokantarikanirayo parimāṇato aṭṭhajojanasahassappamāṇo hoti. **Aghāti** niccavivaṭṭā. **Asaṃvutāti** heṭṭhāpi appatiṭṭhā. **Andhakārāti** tamabhūtā. **Andhakāratimisāti** cakkhuviññāṇupattinivāraṇato andhabhāvakaraṇatimisāya samannāgatā. Tattha kira cakkhuviññāṇaṃ na jāyati. **Evaṃmahiddhikānanti** candimasūriyā kira ekappahārenea tīsu dīpesu paññāyanti, evaṃmahiddhikā. Ekekāya disāya nava nava yojanasatasahassāni andhakāraṃ vidhamitvā ālokaṃ dassenti, **evaṃmahānubhāvā. Ābhā nānubhontīti** pabhā nappahontī. Te kira cakkavāḷapabbatassa vemajjhena caranti cakkavāḷapabbatañca atikkamitvā lokantarānirayā. Tasmā tesam tattha ābhā nappahontī.

Yepi tattha sattāti yepi tasmīṃ lokantaramahāniraye sattā upapannā. Kiṃ pana kammaṃ katvā tattha uppajjantīti? Bhāriyaṃ dāruṇaṃ mātāpitūnaṃ dhammikasamaṇabrāhmaṇānañca upari aparādhaṃ, aññañca divase divase paṇavadhādisāhasikakammaṃ katvā uppajjanti tambapaṇṇidīpe abhayacorānāgacorādayo viya. Tesam attabhāvo tigāvutiko hoti, vaggulīnaṃ viya dīghanakhā honti. Te rukkhe vagguliyo viya nakhehi cakkavāḷapabbatapāde lagganti. Yadā saṃsappantā aññaṃaññaṃ hatthapāsagatā honti, atha “bhakkho no laddho”ti maññaṃaññā tattha byāvaṭṭā viparivattitvā lokasandhārakaudake patanti, vāte paharantepi madhukaphalāni viya chijjitvā uduke patanti, patitamattāva accantakhāre uduke piṭṭhapiṇḍi viya vilīyanti. **Aññepi kira bho santi sattāti** bho yathā mayam mahādukkhaṃ anubhavāma, evaṃ aññepi kira sattā idaṃ dukkhaṃ anubhavanatthāya idhūpapannāti taṃdivasaṃ passanti. Ayamāna obhāso ekayāgupānamattampi na tiṭṭhati. Yāvata niddāyitvā pabuddho ārammaṇaṃ vibhāveti, tattakaṃ kālaṃ hoti. Dīghabhāṇakā pana “accharāsaṅghātamattameva vijjuobhāso viya niccharitvā kiṃ idanti bhaṇantānaṃyeva antaradhāyati”ti vadanti.

8. Dutiyatathāgataacchariyasuttavaṇṇanā

128. Aṭṭhame taṇhādīṭṭhīhi allīyitabbaṭṭhena ālayoti pañca kāmagaṇā, sakalameva vā vaṭṭaṃ. Āramanti etthāti ārāmo, ālayo ārāmo etissāti **ālayārāmā**. Ālaye ratāti **ālayaratā**. Ālaye sammuditāti **ālayasammuditā**. **Anālaye dhammeti** ālayapaṭipakkhe vivaṭṭūpanissite ariyadhamme. **Sussūsatīti** sotukāmo hoti. **Sotaṃ odahatīti** sotaṃ ṭhapeti. **Aññā cittaṃ upaṭṭhapeti** ājānanatthāya cittaṃ paccupaṭṭhapeti. **Mānoti** maññaṃ, maññitabbaṭṭhena vā sakalaṃ vaṭṭameva. **Mānavinaye dhammeti** mānavinayadhamme. Upasamapaṭipakkho **anupasamo**, anupasantaṭṭhena vā vaṭṭameva anupasamo nāma. **Opasamiketi** upasamakare vivaṭṭūpanissite. Avijjāya gatā samannāgatāti **avijjāgatā**. Avijjaṇḍakosena pariyonaddhattā aṇḍaṃ viya bhūtāti **aṇḍabhūtā**. Samantato onaddhāti **pariyonaddhā**. **Avijjāvinayeti** avijjāvinayo vuccati arahattaṃ, taṃnissite dhamme desiyamāneti attho. Iti imasmīṃ sutte catūsu thānesu vaṭṭaṃ, catūsu vivaṭṭaṃ kathitaṃ.

9. Ānandaacchariyasuttavaṇṇanā

129. Navame **bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāyāti** ye bhagavantaṃ passitukāmā theram upasaṅkamanti, ye vā “āyasmā kirānando samantapāsādiko abhirūpo dassanīyo bahussuto saṅghasobhano”ti therassa guṇe sutvā āgacchanti, te sandhāya “bhikkhuparisā ānandaṃ dassanāya

upasaṅkamatī”ti vuttaṃ. Esa nayo sabbattha. **Attamanā**ti “savanena no dassanaṃ sametī”ti sakamanā tuṭṭhacittā. **Dhammanti** “kacci, āvuso, khamanīyaṃ, kacci yāpanīyaṃ, kacci yonisomanasikārakammaṃ karotha, ācariyupajjhāyavattaṃ pūrethā”ti evarūpaṃ paṭisanthāradhammaṃ. Tattha bhikkhunīsu “kacci, bhaginiyo, aṭṭha garudhamme samādāya vattathā”ti idampi nānākaraṇaṃ hoti. Upāsakesu “svāgataṃ, upāsaka, na te kiñci sīsaṃ vā aṅgaṃ vā rujjati, arogā te puttabhātaro”ti na evaṃ paṭisanthāraṃ karoti, evaṃ pana karoti – “kathaṃ, upāsakā, tīṇi saraṇāni pañca sīlāni rakkhatha, māsassa aṭṭha uposathe karotha, mātāpitūnaṃ upaṭṭhānavattaṃ pūretha, dhammikasamaṇabrāhmaṇe paṭijaggathā”ti. Upāsikāsupi eseva nayo.

10. Cakkavattiacchariyasuttavaṇṇanā

130. Dasame **khattiyaparisā**ti abhisittā anabhisittā ca khattiyā. Te hi kira “rājā cakkavattī nāma abhirūpo pāsādiko hoti, ākāseṇa vicaranto rajjaṃ anusāsati, dhammiko dhammarājā”ti tassa guṇakathaṃ sutvā savanena dassanaṃhi samente attamanā honti. **Bhāsati**ti “kathaṃ, tātā, rājadhammaṃ pūretha, paveniṃ rakkhathā”ti paṭisanthāraṃ karoti. Brāhmaṇesu pana “kathaṃ, ācariyā, mante vācetha, antevāsikā mante gaṇhanti, dakkhiṇaṃ vā vatthāni vā sīlaṃ vā labhathā”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Gahapatīsu “kathaṃ, tātā, na vo rājakulato daṇḍena vā bandhanena vā pīlā atthi, sammā devo dhāraṃ anuppavecchati, sassāni sampajjantī”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karoti. Samaṇesu “kathaṃ, bhante, kacci pabbajitaparikkhārā sulabhā, samaṇadhamme nappamajjathā”ti evaṃ paṭisanthāraṃ karotīti.

Bhayavaggo tatiyo.

(14) 4. Puggalavaggo

1. Saṃyojanasuttavaṇṇanā

131. Catutthassa paṭhame **upapattiapaṭilābhīyānī**ti yehi anantarā upapattiṃ paṭilabhati. **Bhavapaṭilābhīyānī**ti upapattibhavassa paṭilābhāya paccayāni. **Sakadāgāmissā**ti idaṃ appahīnasamyojanesu ariyesu uttamakoṭiyā gahitaṃ. Yasmā pana antarāparinibbāyissa antarā upapatti natthi, yaṃ pana so tattha jhānaṃ samāpajjati, taṃ kusalattā “upapattibhavassa paccayo”teva saṅkhyāṃ gacchati. Tasmāssa “upapattiapaṭilābhīyāni saṃyojanāni pahīnāni, bhavapaṭilābhīyāni saṃyojanāni appahīnāni”ti vuttaṃ. Orambhāgiyesu ca appahīnaṃ upādāya sakadāgāmissa avisesena “oramabhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni”ti vuttaṃ. Sesamettha uttānameva.

2. Paṭibhānasuttavaṇṇanā

132. Dutiye **yuttappaṭibhāno no muttappaṭibhānoti** pañhaṃ kathento yuttameva katheti, sīghaṃ pana na katheti, saṅkameva kathetīti attho. Iminā nayena sabbapadāni veditabbāni.

3. Ugghaṭitaññūsuttavaṇṇanā

133. Tatiye catunnampi puggalānaṃ iminā suttana viseso veditabbo –

“Katamo ca puggalo ugghaṭitaññū, yassa puggalassa saha udāhaṭavelāya dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **ugghaṭitaññū**. Katamo ca puggalo vipaṇcitaññū, yassa puggalassa vitthārena atthe vibhājiyamāne dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **vipaṇcitaññū**. Katamo ca puggalo neyyo, yassa puggalassa uddesato paripucchato yonisomanasikaroto kalyāṇamitte sevato bhajato payirupāsato anupubbena dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **neyyo**. Katamo ca puggalo padaparamo, yassa puggalassa bahumpi

suṇato bahumpi bhaṇato bahumpi dhārayato bahumpi vācayato na tāya jātiyā dhammābhisamayo hoti, ayaṃ vuccati puggalo **padaparamo**’’ti (pu. pa. 148-151).

4. Uṭṭhānaphalasuttavaṇṇanā

134. Catutthe uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñciveva labhitvā jīvikamaṃ kappeti, taṃ pana uṭṭhānaṃ āgamma kiñci puññaphalaṃ nappaṭilabhati, ayaṃ **uṭṭhānaphalūpajīvī na kammaphalūpajīvī** nāma. Cātumahārājike pana deve ādiṃ katvā sabbepi devā uṭṭhānavīriyena vinā puññaphalasseva upajīvanato **kammaphalūpajīvino na uṭṭhānaphalūpajīvino** nāma. Rājarājamahāmattādayo **uṭṭhānaphalūpajīvino ca kammaphalūpajīvino ca**. Nerayikasattā **neva uṭṭhānaphalūpajīvino na kammaphalūpajīvino**. Imasmiṃ sutte puññaphalameva kammaphalanti adhippetamaṃ, tañca tesamaṃ natthi.

5. Sāvajjasuttavaṇṇanā

135. Pañcame paṭhama andhabālaputhujjano, dutiyo antarantarā kusalakārako lokiyaputhujjano, tatiyo sotāpanno, sakadāgāmināgāminopi eteneva saṅgahitā. Catuttho khīṇāsavo. So hi ekanteneva anavajjo.

6-7. Silasuttādivaṇṇanā

136-137. Chaṭṭhe paṭhama lokiyamahājano, dutiyo sukkhavipassako sotāpanno ca sakadāgāmī ca, tatiyo anāgāmī. So hi yasmā taṅkhaṇikampi upapattinimittakaṃ jhānaṃ paṭilabhatiyeva, tasmā sukkhavipassakopi samādhismiṃ paripūrakārīyeva. Catuttho khīṇāsavoyeva. So hi sabbesaṃ silādipaccanīkānaṃ pahīnattā sabbattha paripūrakārī nāma. Sattamepi chaṭṭhe vuttanayeneva puggalaparicchedo veditabbo.

8. Nikaṭṭhasuttavaṇṇanā

138. Aṭṭhame **nikaṭṭhakāyoti** niggatakāyo. **Anikaṭṭhacittoti** anupaviṭṭhacitto. Kāyeneva gāmato nikkhanto, cittena arañṇe vasantopi gāmameva pavīṭṭhoti vuttaṃ hoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

9. Dhammakathikasuttavaṇṇanā

139. Navame **asahitanti** atthena asaṃyuttaṃ. **Na kusalā hotīti** na chekā hoti. **Sahitāsahitassāti** atthanissitassa vā anissitassa vā. Evaṃ sabbattha attho veditabbo.

10. Vādīsuttavaṇṇanā

140. Dasame **atthato pariyādānaṃ gacchatīti** aṭṭhakathaṃ pucchito pariyādānaṃ parikkhayaṃ gacchati, kathetuṃ na sakkoti. **No byañjanatoti** byañjanaṃ panassa pavattati na pariyādiyati. Eseva nayo sabbatthāti.

Puggalavaggo catuttho.

(15) 5. Ābhāvaggo

1. Ābhāsuttavaṇṇanā

141. Pañcamassa paṭhame ābhāsanavasena candova **candābhā**. Sesapadesupi eseva nayo.

2-5. Pabhāsuttādivaṇṇanā

142-145. Dutiyādīsupi pabhāsanavasena candova **candappabhā**. Ālokanavasena candova **candāloko**. Obhāsanavasena candova **candobhāso**. Pajjotanavasena candova **candapajjototi**. Evaṃ sabbapadesupi attho veditabbo.

6. Paṭhamakālasuttavaṇṇanā

146. Chaṭṭhe **kālā**ti yuttappayuttakālā. **Kālena dhammassavananti** yuttappayuttakāle dhammassavanam. **Dhammasākacchā**ti pañhapucchanavissajjanavasena pavattā saṃsandanakathā.

7. Dutiyakālasuttavaṇṇanā

147. Sattame **kālā**ti tasmim tasmim kāle dhammassavanādivasena pavattānam kusaladhammānam etaṃ adhivacanam. Te bhāviyanti ceva anuparivattiyanti ca. **Āsavānam khayanti** arahattam. Aṭṭhamam uttānatthameva.

9-10. Sucaritasuttādivaṇṇanā

149-150. Navame **saṅhā vācā**ti mudukavācā. **Mantabhāsā**ti mantasaṅkhātāya paññāya paricchinditvā kathitakathā. Dasame **sīlasāro**ti sārasampāpakaṃ sīlam. Sesesupi eseva nayo.

Ābhāvaggo pañcama.

Tatiyapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

4. Catutthapaṇṇāsakaṃ

(16) 1. Indriyavaggo

1. Indriyasuttādivaṇṇanā

151. Catutthassa paṭhame saddhādhurena indaṭṭham karotīti **saddhindriyam**. Sesesupi eseva nayo. Dutiye assaddhiye akampanaṭṭhena **saddhābalaṃ**. Sesesupi eseva nayo. Tatiye **anavajjabalanti** niddosabalaṃ. **Saṅgahabalanti** saṅgaṇhitabbayuttakānam saṅgaṇhanabalaṃ. Catutthapañcamāni uttānāneva.

6. Kappasuttavaṇṇanā

156. Chaṭṭhe **saṃvaṭṭatī**ti ettha **tayo saṃvaṭṭā** āposamvaṭṭo, tejosaṃvaṭṭo, vāyosaṃvaṭṭoti. **Tisso saṃvaṭṭasīmā** ābhassarā, subhakiṇhā, vehapphalāti. Yadā kappo tejena saṃvaṭṭati, ābhassarato heṭṭhā agginā ḍayhati. Yadā āpena saṃvaṭṭati, subhakiṇhato heṭṭhā udakena vilīyati. Yadā vātena saṃvaṭṭati, vehapphalato heṭṭhā vātena viddhamṣati. Vitthārato pana sadāpi ekaṃ buddhakkhetam vinassati. Ayamettha saṅkhepo, vitthārakathā pana visuddhimagge (visuddhi. 2.403-404 ādayo) vuttanayeneva veditabbā.

7. Rogasuttavaṇṇanā

157. Sattame **vighātavāti** mahicchāpaccayena vighātena dukkhena samannāgato. **Asantuṭṭhoti** catūsu paccayesu tīhi santosehi asantuṭṭho. **Anavaññappaṭilābhāyāti** parehi anavaññanassa paṭilābhatthāya. **Lābhasakkārasilokappaṭilābhāyāti** susaṅkhatacatupaccayasāṅkhātassa lābhasakkārassa ceva vaṇṇabhaṇanasāṅkhātassa silokassa ca paṭilābhatthāya. **Saṅkhāya kulāni upasāṅkamātīti** ‘‘iti maṃ ete jānissanti’’ti jānanatthāya kulāni upasāṅkamati. Sesapadesupi eseva nayo.

8. Parihānisuttavaṇṇanā

158. Aṭṭhame **gambhīresūti** atthagambhīresu. **Ṭhānāṭhānesūti** kāraṇākāraṇesu. **Na kamātīti** nāvagāhati nappavattati. **Paññācakkhūti** ettha uggahaparipucchapaññāpi vaṭṭati, sammānappaṭivedhapaññāpi vaṭṭatiyeva.

9. Bhikkhunīsuttavaṇṇanā

159. Navame **ehi tvanti** there paṭibaddhacittā taṃ paṇiṇituṃ evamāha. **Sasīsaṃ pārupitvāti** saha sīsena kāyaṃ pārupitvā. **Mañcake nipajjīti** vegena mañcakaṃ paññāpetvā tattha nipajji. **Etadvocāti** tassākāraṃ sallakkhetvā lobhappahānatthāya saṅheneva asubhakathaṃ kathetuṃ etaṃ avoca. **Āhārasambhūtoti** āhārena sambhūto āhāraṃ nissāya vaḍḍhito. **Āhāraṃ nissāya āhāraṃ pajahatīti** paccuppannaṃ kabaḷikārāhāraṃ nissāya taṃ evaṃ yoniso sevamāno pubbakammasāṅkhātāṃ āhāraṃ pajahati. Paccuppannepi pana kabaḷikārāhāre nikantitaṅhā pajahitabbā.

Taṅhaṃ pajahatīti idāni evaṃ pavattaṃ paccuppannataṅhaṃ nissāya vaṭṭamūlikaṃ pubbatāṅhaṃ pajahati. Ayaṃ pana paccuppannataṅhā kusalā akusalāti? Akusalā. Sevitabbā na sevitabbāti? Sevitabbā. Paṭisandhiṃ ākaḍḍhati nākaḍḍhatīti? Nākaḍḍhati. Etissāpi pana paccuppannāya sevitabbataṅhāya nikanti pajahitabbāyeva. **So hi nāma āyasmā āsavānaṃ khayā upasampajja viharissati, kimaṅgaṃ panāhanti** ettha **kimaṅgaṃ panāti** kāraṇaparivitakkanametaṃ. Idaṃ vuttaṃ hoti – so āyasmā arahattaphalaṃ sacchikatvā viharissati, ahaṃ kena kāraṇena na sacchikatvā viharissāmi. Sopi hi āyasmā sammāsambuddhasseva putto, ahampi sammāsambuddhasseva putto, mayhampetaṃ uppajjissatīti. **Mānaṃ nissāyāti** idaṃ evaṃ uppānasevitabbamānaṃ nissāya. **Mānaṃ pajahatīti** vaṭṭamūlakaṃ pubbamānaṃ pajahati. Yaṃ nissāya panesa taṃ pajahati, sopi taṅhā viya akusalo ceva sevitabbo ca, no ca paṭisandhiṃ ākaḍḍhati. Nikanti pana tasmimpi pajahitabbāva.

Setughāto vutto bhagavatāti padaghāto paccayaghāto buddhena bhagavatā kathito. Iti imehi catūhi aṅgehi there desanaṃ vinivaṭṭente tassā bhikkhuniyā therāṃ ārabba uppanno chandarāgo apagañchi. Sāpi therāṃ khamāpetuṃ accayaṃ desesi, theropissā paṭiggaṇhi. Taṃ dassetuṃ **atha kho sā bhikkhunīti** vuttaṃ.

10. Sugatavinayasuttavaṇṇanā

160. Dasame **duggahitanti** uppaṭipāṭiyā gahitaṃ. **Pariyāpuṇantīti** vaḷaṅjenti kathenti. **Padabyañjanehīti** ettha padameva atthassa byañjanato byañjananti vuttaṃ. **Dunnikkhittassāti** duṭṭhu nikkhittassa uppaṭipāṭiyā ṭhapitassa. **Atthopi dunnayo hotīti** aṭṭhakathā nīharitvā kathetuṃ na sakkā hoti. **Chinnamūlakoti** mūlabhūtānaṃ bhikkhūnaṃ upacchinnattā chinnamūlako. **Appaṭisaraṇoti** appatīṭho. **Bāhulikāti** paccayabāhullāya paṭipannā. **Sāthalikāti** tisso sikkhā sithilaggahaṇena gaṇhanakā. **Okkamane pubbaṅgamāti** pañca nīvaraṇāni avagamanato okkamananti vuccanti, tattha pubbaṅgamāti attho. **Paviveketi** tividhe viveke. **Nikkhittadhurāti** nibbīriyā. Iminā nayena pana sabbattha attho veditabbo.

Indriyavaggo paṭhamo.

(17) 2. Paṭipadāvaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

161. Dutiyassa paṭhame sukhaṭikkhepena dukkhā paṭipajjitabbato paṭipadā etissāti **dukkhāpaṭipadā**. Asīghappavattitāya garubhāvena dandhā abhiññā etissāti **dandhābhiññā**. Imināva nayena sabbapadesu attho veditabbo.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

162. Dutīye **abhikkhaṇanti** abhiṇhaṃ. **Ānantariyanti** anantaravipākadāyakaṃ maggasamādhiṃ. **Āsavānaṃ khayāyāti** arahattaphalattāya. **Pañcindriyānīti** vipassanāpañcamakāni pañcindriyāni. **Paññindriyanti** hi ettha vipassanāpaññāva paññindriyanti adhippetam. Sesamettha pāḷivasena uttānameva.

Imāsaṃ pana paṭipadānaṃ ayaṃ āvibhāvakathā – idha bhikkhu pubbe akatābhiniveso pubbabhāge rūpariggahe kilamati, arūpariggahe kilamati, paccayapariggahe kilamati, tīsu addhāsu kilamati, maggāmagge kilamati. Evaṃ pañcasu ṭhānesu kilamanto vipassanaṃ pāpuṇāti. Vipassanaṃ patvāpi udayabbayānupassane, bhaṅgānupassane, bhayatupaṭṭhāne, ādinānupassane, nibbidānupassane, mucchitukamyatāññāne, saṅkhārupekkhāññāne, anulomaññāne, gotrabhuññāneti imesu navasu vipassanāññānesu pi kilamitvāva lokuttaramaggaṃ pāpuṇāti. Tassa so lokuttaramaggo evaṃ dukkhena garubhāvena sacchikatattā dukkhapaṭipado dandhābhiññā nāma jāto. Yo pana pubbabhāge pañcasu ṭhānesu kilamanto aparabhāge navasu vipassanāññānesu akilamitvāva maggaṃ sacchikaroti, tassa so maggo evaṃ dukkhena agarubhāvena sacchikatattā dukkhapaṭipado khippābhiññā nāma jāto. Iminā upāyena itarāpi dve veditabbā.

Goṇapariyesakaupamāhi cetā vibhāvetabbā – ekassa hi purisassa cattāro goṇā palāyitvā aṭaviṃ pavitṭhā. So sakaṇṭake sagahane vane te pariyesanto gahanamaggeneva kicchena kasirena gantvā gahanaṭṭhāneyeva nilīne goṇepi kicchena kasirena addasa. Eko kicchena gantvā abbhokāse ṭhite khippameva addasa. Aparo abbhokāsamaggena sukkena gantvā gahanaṭṭhāne nilīne kicchena kasirena addasa. Aparo abbhokāsamaggeneva sukkena gantvā abbhokāse ṭhiteyeva khippaṃ addasa. Tattha cattāro goṇā viya cattāro ariyamaggā daṭṭhabbā, goṇapariyesako puriso viya yogāvacaro, gahanamaggena kicchena kasirena gamanaṃ viya pubbabhāge pañcasu ṭhānesu kilamato dukkhāpaṭipadā. Gahanaṭṭhāne nilīnānaṃ kiccheneva dassanaṃ viya aparabhāge navasu ṭhānesu kilamantassa ariyamaggānaṃ dassanaṃ. Iminā upāyena sesaupamāpi yojetabbā.

3. Asubhasuttavaṇṇanā

163. Tatiye **asubhānupassī kāye viharatīti** attano karajakāye “yathā etaṃ, tathā ida”nti iminā nayena bahiddhā diṭṭhānaṃ dasannaṃ asubhānaṃ upasaṃharaṇavasena asubhānupassī viharati, attano kāyaṃ asubhato paṭikūlato ṭhānena passatīti attho. **Āhāre paṭikūlasaññīti** navannaṃ paṭikūlyānaṃ vasena kabaḷikārāhāre paṭikūlasaññī. **Sabbaloke anabhiratīsaññīti** sabbasmimpi tedhātuke lokasannivāse anabhiratāya ukkaṇṭhitasaññāya samannāgato. **Sabbasaṅkhāresu aniccānupassīti** sabbepi tebhūmakasaṅkhāre aniccato anupassanto. **Maraṇasaññāti** maraṇaṃ ārabha uppannasaññā. **Ajjhattaṃ sūpaṭṭhitā hotīti** niyakajjhatte sutṭhu upaṭṭhitā hoti. Ettāvatā balavavipassanā kathitā. **Sekhabalānīti** sikkhanakānaṃ balāni. Sesamettha pāḷivasena uttānameva. “Asubhānupassī”tiādīni pana dukkhāya paṭipadāya dassanattaṃ vuttāni, paṭhamajjhānādīni sukhāya. Asubhādīni hi paṭikūlārammaṇāni, tesu pana pakatiyāva sampiyāyamaṇaṃ cittaṃ allīyati. Tasmā tāni bhāvento dukkhapaṭipadaṃ paṭipanno nāma hoti. Paṭhamajjhānādīni paṇītasukhāni, tasmā tāni paṭipanno sukhapaṭipadaṃ paṭipanno nāma hoti.

Ayaṃ panettha sabbasādhāraṇā upamā – saṅgāmāvacarapuriso hi phalakoṭṭhakaṃ katvā pañcāvudhāni sannayhitvā saṅgāmaṃ pavisati, so antarā vissamitukāmo phalakoṭṭhakaṃ pavisitvā vissamati ceva pānabhojanādīni ca paṭisevati. Tato puna saṅgāmaṃ pavisitvā kammaṃ karoti. Tattha saṅgāmo viya kilesasaṅgāmo daṭṭhabbo, phalakoṭṭhako viya pañcanissayabalāni, saṅgāmapavisanaapuriso viya yogāvacaro, pañcāvudhasannāho viya vipassanāpañcamāni indriyāni, saṅgāmaṃ pavisanakālo viya vipassanāya kammakaraṇakālo, vissamitukāmassa phalakoṭṭhakaṃ pavisitvā vissamanapānabhojanāni paṭisevanakālo viya vipassanāya kammaṃ karontassa cittuppādassa nirassādakkhaṇe pañca balāni nissāya cittaṃ sampahaṃsanakālo, vissamitvā khāditvā pivitvā ca puna saṅgāmassa pavisanakālo viya pañcahi balehi cittaṃ sampahaṃsetvā puna vipassanāya kammaṃ karontassa vivaṭṭetvā arahattaggaṇakālo veditabbo. Imasmiṃ pana sutte balāni ceva indriyāni ca missakāneva kathitānti.

4. Paṭhamakhamasuttavaṇṇanā

164. Catutthe **akkhamā**ti anadhivāsikapaṭipadā. **Khamā**ti adhivāsikapaṭipadā. **Damā**ti indriyadamanapaṭipadā. **Samā**ti akusalavitakkānaṃ vūpasamanapaṭipadā. **Rosantaṃ paṭirosatī**ti ghaṭṭentaṃ paṭighaṭṭeti. **Bhaṇḍantaṃ paṭibhaṇḍatī**ti paharantaṃ paṭipaharati. Pañcamachaṭṭhāni uttānatthāneva.

7. Mahāmoggallānasuttavaṇṇanā

167. Sattame mahāmoggallānattherassa heṭṭhimā tayo maggā sukhaṭipadā dandhābhiññā ahesuṃ, arahattamaggo dukkhapaṭipado khippābhiññō. Tasmā evamāha – ‘yāyaṃ paṭipadā dukkhā khippābhiññā, imaṃ me paṭipadaṃ āgamma anupādāya āsavehi cittaṃ vimutta’nti.

8. Sāriputtasuttavaṇṇanā

168. Aṭṭhame dhammasenāpatittherassa heṭṭhimā tayo maggā sukhaṭipadā dandhābhiññā, arahattamaggo sukhaṭipado khippābhiññō. Tasmā ‘yāyaṃ paṭipadā sukhā khippābhiññā’ti āha. Imesu pana dvīsūpi suttesu missikāva paṭipadā kathitāti veditabbā.

9. Sasaṅkhārasuttavaṇṇanā

169. Navame paṭhamadutiyaṃ puggalā sukkhavipassakā sasaṅkhārena sappayogena saṅkhāranimittaṃ upaṭṭhapenti. Tesu eko vipassanindriyānaṃ balavattā idheva kilesapariniḅbānena pariniḅbāyati, eko indriyānaṃ dubbalatāya idha asakkonto anantare attabhāve tadeva mūlakammaṭṭhānaṃ paṭilabhivā sasaṅkhārena sappayogena saṅkhāranimittaṃ upaṭṭhapetvā kilesapariniḅbānena pariniḅbāyati, tatiyacatutthā samathayānikā. Tesu eko asaṅkhārena appayogena indriyānaṃ balavattā idheva kilese khepeti, eko indriyānaṃ dubbalattā idha asakkonto anantare attabhāve tadeva mūlakammaṭṭhānaṃ paṭilabhivā asaṅkhārena appayogena kilese khepetīti veditabbo.

10. Yuganaddhasuttavaṇṇanā

170. Dasame **samathapubbaṅgama**nti samathaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā. **Maggo sañjāyatī**ti paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. **So taṃ magganti** ekacittakkhaṇikamaggassa āsevanādīni nāma natthi, dutiyamaggādayo pana uppādentō tameva āsevati bhāveti bahulīkarotīti vuccati. **Vipassanāpubbaṅgama**nti vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā samathaṃ bhāveti, pakatiyā vipassanālābhī vipassanāya ṭhatvā samādhimū uppādetīti attho.

Yuganaddhaṃ bhāvetīti yuganaddhaṃ katvā bhāveti. Tattha teneva cittaṃ samāpattimū samāpajjivā teneva saṅkhāre sammasitū na sakkā. Ayaṃ pana yāvataṃ samāpattiyo samāpajjati, tāvatā

saṅkhāre sammāsati. Yāvataṃ saṅkhāre sammāsati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṃ? Paṭhamajjhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsati, saṅkhāre sammāsivā dutiyajjhānaṃ samāpajjati. Tato vuṭṭhāya puna saṅkhāre sammāsati. Saṅkhāre sammāsivā tatiyajjhānaṃ...pe... nevasaññānāsaññāyatanaśamāpattiṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammāsati. Evamaṃ samathavipassanaṃ yuganaddhaṃ bhāveti nāma.

Dhammuddhaccaviggahitanti samathavipassanādhammesu dasavipassanupakkilesasaṅkhātena uddhaccena viggahitaṃ, suggahitanti attho. **So, āvuso, samayoti** iminā sattannaṃ sappāyānaṃ paṭilābhakālo kathito. **Yaṃ taṃ cittaṃ** yasmim̐ samaye taṃ vipassanāvīthiṃ okkamitvā pavattaṃ cittaṃ. **Ajjhattameva santiṭṭhātī** vipassanāvīthiṃ paccottharivā tasmim̐yeva gocarajjhattasaṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhātī. **Sannisīdatī** ārammaṇavasena sammā nisīdatī. **Ekodi hotī** ekaggaṃ hoti. **Samādhiyatī** sammā ādhiyatī suṭṭhapitaṃ hoti. Sesametta uttānatthameva.

Paṭipadāvaggo dutiyo.

(18) 3. Sañcetaniyavaggo

1. Cetanāsuttavaṇṇanā

171. Tatiyassa paṭhame **kāyēti** kāyadvāre, kāyaviññattiyā satīti attho. **Kāyasañcetanāhetūti**ādīsu kāyasañcetanā nāma kāyadvāre cetanā pakappanā. Sā aṭṭha kāmāvacarakusalavasena aṭṭhavidhā, akusalavasena dvādasavidhāti vīsatividhā. Tathā vacīsañcetanā, tathā manosañcetanā. Apicettha nava mahaggatacetanāpi labbhanti. **Kāyasañcetanāhetūti** kāyasañcetanāpaccayā. **Uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkhaṃ** aṭṭhakusalakammaṃpaccayā niyakajjhate sukhaṃ uppajjati, dvādasakusalakammaṃpaccayā dukkhaṃ. Sesadvāresupi eseṃ nayo. **Avijjāpaccayāvāti** avijjākāraṇeneva. Sace hi avijjā chādayamānā paccayo hoti, evaṃ sante tīsu dvāresu sukhadukkhaṃ paccayabhūtā cetanā uppajjati. Iti mūlabhūtāya avijjāya vasenetam̐ vuttaṃ.

Sāmaṃ vātiādīsu parehi anāṇatto sayameva abhisāṅkharonto sāmaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisāṅkharoti nāma. Yaṃ pana pare samādapetvā āṇāpetvā kārenti, tassa taṃ kāyasaṅkhāraṃ pare abhisāṅkharonti nāma. Yo pana kusalaṃ kusalaṃti akusalaṃ akusalaṃti kusalavipākaṃ kusalavipākoti akusalavipākaṃ akusalavipākoti jānanto kāyadvāre vīsatividhaṃ kāyasaṅkhāraṃ abhisāṅkharoti, ayaṃ sampajāno abhisāṅkharoti nāma. Yo evaṃ ajānanto abhisāṅkharoti, ayaṃ asampajāno abhisāṅkharoti nāma. Sesadvāresupi eseṃ nayo.

Tattha asampajānakammaṃ evaṃ veditabbaṃ – daharadāraṃ “mātāpitūhi kataṃ karomā”ti cetiyam̐ vandanti, pupphapūjam̐ karonti, bhikkhusaṅghaṃ vandanti, tesam̐ kusalaṃti ajānantānampi taṃ kusalameva hoti. Tathā migapakkhiādayo tīracchānā dhammaṃ suṇanti, saṅghaṃ vandanti, cetiyam̐ vandanti, tesam̐ jānantānampi ajānantānampi taṃ kusalameva hoti. Daharadāraṃ pana mātāpitāro hatthapādehi paharanti, bhikkhūnaṃ talasattikaṃ uggiranti, daṇḍam̐ khipanti, akkosanti. Gāviyo bhikkhusaṅghaṃ anubandhanti, sunakhā anubandhanti, ḍaṃsanti, sīhabyagghādayo anubandhanti, jīvītā voropenti. Tesam̐ jānantānampi ajānantānampi akusalakammaṃ hotīti veditabbaṃ.

Idāni tīsupi dvāresu āyūhanacetanā samodhānetabbā. Seyyathidaṃ – kāyadvāre sayam̐katamūlikā vīsati cetanā, āṇattimūlikā vīsati, sampajānamūlikā vīsati, asampajānamūlikā vīsati asīti cetanā honti, tathā vacīdvāre. Manodvāre pana ekekasmim̐pi vikappe ekūnatim̐sa katvā sataṅca soḷasa ca honti. Iti sabbāpi tīsu dvāresu dve satāni chasattati ca cetanā. Tā sabbāpi saṅkhārakkhandhoteva saṅkhaṃ gacchanti, taṃsampayutto vedayitākāro vedanākkhandho, sañjānanākāro saññākkhandho, cittaṃ viññānākkhandho, kāyo upādārūpaṃ, tassa paccayā catasso dhātuyo cattāri bhūtānīti ime pañcakkhandhā dukkhasaccaṃ nāma.

Imesu, bhikkhave, dhammesu avijjā anupatitāti imesu vuttappabhedesu cetanādhhammesu avijjā sahaḥjātavasena ca upanissayavasena ca anupatitā. Evaṃ vaṭṭaṅgeva vaṭṭamūlikā ca avijjā dassitā hoti.

Ettāvata vipassanaṃ vaḍḍhetvā arahattaṃ pattassa khīṇāsavassa idāni thutiṃ karonto **avijjāyatveva asesavirāganirodhāti**ādīmāha. Tattha **asesavirāganirodhāti** asesavirāgena ceva asesanirodhena ca. **So kāyo na hotīti** khīṇāsavassa kāyena karaṇakammaṃ paññāyati, cetiyaṅgaṇasammajjanaṃ bodhiyaṅgaṇasammajjanaṃ abhikkamaṇaṃ paṭikkamaṇaṃ vattānuvattakaraṇanti evamādi. Kāyadvāre panassa vīsati cetanā avipākadhammataṃ āpajjanti. Tena vuttaṃ – “so kāyo na hoti, yaṃ paccayāssa taṃ uppajjati ajjhattaṃ sukhadukkha”nti. Kāyadvārapavattā hi cetanā idha kāyoti adhippetā. Sesadvayepi eseva nayo. **Khettanti**ādīnipi kusalākusalakammasseva nāmāni. Tañhi vipākassa viruhanaṭṭhānaṭṭhena khettaṃ, paṭiṭṭhānaṭṭhena vatthu, karaṇaṭṭhena āyatanāṃ, adhikaraṇaṭṭhena adhikaraṇanti vuccati.

Iti satthā ettakena ṭhānena tīhi dvārehi āyūhitakammaṃ dassetvā idāni tassa kammaṃ vipaccanaṭṭhānaṃ dassetuṃ **cattārome bhikkhaveli**ādīmāha. Tattha **attabhāvappaṭilābhāti** paṭiladdhaattabhāvā. **Attasañcetanā kamatīti** attanā pakappitacetanā vahati pavattati.

Attasañcetanāhetu tesam sattānaṃ tamhā kāyā cuti hotītiādīsū khiḍḍāpadosikā devā **attasañcetanāhetu** cavanti. Tesañhi nandanavanacittalatāvanaphārusakavanādīsū dibbaratisamappitānaṃ kīḷantānaṃ pānabhojane sati sammussati, te āhārupacchedena ātape khittamālā viya milāyanti. Manopadosikā devā **parasañcetanāhetu** cavanti, ete cātumahārājikā devā. Tesu kira eko devaputto “nakkhattaṃ kīḷissāmī”ti saporivāro rathena vīthiṃ paṭipajjati. Athañño nikkhamanto taṃ purato gacchantaṃ disvā “kiṃ, bho, ayaṃ kapaṇo adiṭṭhapubbaṃ viya etaṃ disvā pīthiyā uddhumāto viya gajjamāno viya ca gacchati”ti kujjhati. Purato gacchantopi nivattitvā taṃ kuddhaṃ disvā kuddhā nāma suvijānā hontīti kuddhabhāvamassa ñatvā “tvaṃ kuddho mayhaṃ kiṃ karissasi, ayaṃ sampatti mayā dānasīlādīnaṃ vasena laddhā, na tuyhaṃ vasenā”ti paṭikujjhati. Ekasmiñhi kuddhe itaro akuddho rakkhati, ubhosu pana kuddhesu ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hotīti ubho kandantānaṃyeva orodhānaṃ cavanti. Manussā **attasañcetanā ca parasañcetanā ca hetu** cavanti, attasañcetanāya ca parasañcetanāya ca hetubhūtāya cavantīti attho. Manussā hi kujjhivā attanāva attānaṃ hatthehipi daṇḍehipi paharanti, rajjubandhanādīhipi bandhanti, asināpi sīsaṃ chindanti, visampi khādanti, papātepi patanti, udakampi pavisanti, aggimpi pavisanti, parepi daṇḍena vā satthane vā paharivā mārenti. Evaṃ tesu attasañcetanāpi parasañcetanāpi kamati.

Katame tena devā daṭṭhabbāti katame nāma te devā daṭṭhabbāti attho. Tena vā attabhāvena katame devā daṭṭhabbātipi attho. Kasmā pana thero imaṃ pañhaṃ pucchati, kiṃ attanā kathetuṃ nappahotīti? Pahoti, idaṃ pana padaṃ attano sabhāvena buddhavisayaṃ pañhanti thero na kathesi. **Tena daṭṭhabbāti** tena attabhāvena daṭṭhabbā. Ayaṃ pana pañho heṭṭhā kāmāvacarepi rūpāvacarepi labbhati, bhavaggena pana paricchinditvā kathito nippadesena kathito hotīti bhagavatā evaṃ kathito.

Āgantāro itthattanti itthabhāvaṃ kāmāvacarapañcakkhandhabhāvameva āgantāro, neva tatrūpapattikā na uparūpapattikā hontī. **Anāgantāro itthattanti** imaṃ khandhapañcakaṃ anāgantāro, heṭṭhūpapattikā na hontī, tatrūpapattikā vā uparūpapattikā vā tattheva vā parinibbāyino hontīti attho. Ettha ca heṭṭhimabhava nibbattānaṃ vasena uparūpapattikā veditabbā. Bhavagge panetaṃ natthi. Sesam sabbattha uttānamevāti.

2. Vibhattisuttavaṇṇanā

172. Dutiye **atthapaṭisambhidāti** pañcasu atthesu pabhedagataṃ ñāṇaṃ. **Odhisoti** kāraṇaso. **Byañjanasoti** akkharaso. **Anekapariyāyenāti** anekehi kāraṇehi. **Ācikkhāmīti** kathemi. **Desemīti** pākaṃ katvā kathemi. **Paññāpemi**ti jānāpemi. **Paṭṭhapemi**ti paṭṭhapetvā pavattetvā kathemi. **Vivarāmīti** vivaṭṭaṃ katvā kathemi. **Vibhajāmīti** vibhajitvā kathemi. **Uttānīkaromīti** gambhīraṃ

uttānakam katvā kathemi. **So maṃ pañhenāti** so maṃ pañhena upagacchatu. **Ahaṃ veyyākaraṇenāti** ahamassa pañhakathanena cittaṃ ārādhessāmi. **Yo no dhammānaṃ sukusaloti** yo amhākam adhigatadhammānaṃ sukusalō sathā, so esa sammukhībhūto. Yadi mayā atthapaṭisambhidā na sacchikatā, “sacchikarohi tāva sārīputtā”ti vatvā maṃ paṭibāhissatīti satthu purato nisinnakova sīhanādaṃ nadati. Iminā upāyena sabbattha attho vedītabbo. Imāsu ca pana paṭisambhidāsu tisso paṭisambhidā lokiyā, atthapaṭisambhidā lokiyalokuttarāti.

3. Mahākoṭṭhikasuttavaṇṇanā

173. Tatiye **phassāyatanānanti** phassākarānaṃ, phassassa uppattiṭṭhānānanti attho. **Atthaññaṃ kiñcīti** etesu asesato niruddhesu tato paraṃ koci appamattakopi kilesō atthīti pucchati. **Natthaññaṃ kiñcīti** idhāpi “appamattakopi kilesō natthī”ti pucchati. Sesadvayepi eseva nayo. Ime pana cattāropi pañhe sassatucchedaekaccasassataamarāvikkhepavasena pucchati. Tenassa thero pucchitapucchitaṃ paṭibāhanto **mā hevanti** āha. Ettha **hiiti** nipātamattaṃ, evaṃ mā bhaṇīti attho. Attūpaladdhivaseneva “atthaññaṃ kiñci añño koci attā nāma atthī”ti sassatādiākārena pucchati. Kiṃ panesa attūpaladdhikoti? Na attūpaladdhiko. Evaṃladdhiko pana tattheko bhikkhu nisinno, so pucchitum na sakkoti. Tassa laddhiṃ vissajjāpanatthaṃ evaṃ pucchati. Yepi ca anāgate evaṃladdhikā bhavissanti, tesam “buddhakālepeso pañho mahāsāvakehi vissajjito”ti vacanokāsupacchedanatthaṃ pucchatiyeva.

Appapañcaṃ papañcetīti na papañcetabbaṭṭhāne papañcaṃ karoti, anācaritabbaṃ maggaṃ carati. **Tāvataṃ papañcassa gatīti** yattakā channaṃ phassāyatanānaṃ gatī, tattakāva taṇhādīṭṭhimānappabhedassa papañcassa gatī. **Channaṃ, āvuso, phassāyatanānaṃ asesavirāgañirodhā papañcañirodho papañcavūpasamoti** etesu chasu āyatanesu sabbaso niruddhesu papañcāpi niruddhāva honti, vūpasantāva hontīti attho. Āruppe pana puthujjanadevatānaṃ kiñcāpi pañca phassāyatanāni niruddhāni, chaṭṭhassa pana aniruddhattā tayopi papañcā appahīnāva. Apica pañcavokārabhavavaseneva pañho kathitoti. Catutthe imināva nayena attho vedītabbo.

5. Upavāṇasuttavaṇṇanā

175-176. Pañcame **vijjāyantakaro hotīti** vijjāya vaṭṭadukkhassa antakaro hoti, sakalaṃ vaṭṭadukkhāṃ paricchinnaṃ parivaṭṭumaṃ katvā tiṭṭhatīti. Sesapadesupi eseva nayo. **Saupādānoti** sagahaṇova hutvā. **Antakaro abhavissāti** vaṭṭadukkhassa antaṃ katvā ṭhito abhavissa. **Caraṇasampannoti** pannarasadhammabhedena caraṇena samannāgato. **Yathābhūtaṃ jānaṃ passaṃ antakaro hotīti** yathāsabhāvaṃ maggaṃ paññāya jānitvā passitvā vaṭṭadukkhassa antaṃ katvā ṭhito nāma hotīti arahattanikūṭhena pañhaṃ niṭṭhapesi. Chaṭṭhaṃ heṭṭhā ekakanipātavaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva vedītabbaṃ.

7. Rāhulasuttavaṇṇanā

177. Sattame **ajjhātikāti** kesādīsu vīsatiyā koṭṭhāsesu thaddhākāralakkhaṇā pathavīdhātu. **Bāhirāti** bahiddhā anindriyabaddhesu pāsāṇapabbatādīsu thaddhākāralakkhaṇā pathavīdhātu. Imināva nayena sesāpi dhātuyo vedītabbā. **Netam mama, nesohamasmi, na meso attāti** idaṃ tayaṃ taṇhāmānadiṭṭhiggāhapaṭikkhepavasena vuttaṃ. **Sammappaññāya daṭṭhabbanti** hetunā kāraṇena maggaṃ paññāya passitabbaṃ. **Disvāti** sahavipassanāya maggaṃ paññāya passitvā. **Acchecchi taṇhanti** maggavajjhataṇhaṃ samūlakam chindī. **Vivattayi saṃyojananti** dasavidhampi saṃyojanaṃ vivattayi ubbattetvā pajahi. **Sammā mānābhisamayāti** hetunā kāraṇena navavidhassa mānassa pahānābhisamayā. **Antamakāsi dukkhassāti** vaṭṭadukkhāṃ paricchinnaṃ parivaṭṭumaṃ akāsi, katvā ṭhitoti attho. Iti sathārā saṃyuttamahānikāye rāhulovāde (saṃ. ni. 3.91 ādayo) vipassanā kathitā, cūlarāhulovādepi (ma. ni. 3.416 ādayo) vipassanā kathitā, ambalaṭṭhikarāhulovāde (ma. ni. 2.107 ādayo) daharasseva sato musāvādā veramaṇī kathitā, mahārāhulovāde (ma. ni. 2.113 ādayo) vipassanā kathitā. Imasmiṃ aṅguttaramahānikāye ayaṃ catukoṭṭikasūññatā nāma kathitāti.

8. Jambālisuttavaṇṇanā

178. Aṭṭhame **santaṃ cetovimuttinti** aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ aññataraṃ samāpattiṃ. **Sakkāyanirodhanti** tebhūmakavaṭṭasaṅkhātassa sakkāyassa nirodhaṃ, nibbānanti attho. **Na pakkhandatīti** ārammaṇavasena na pakkhandati. Sesapadesupi eseva nayo. **Na pāṭikaṅkhoti** na pāṭikaṅkhitabbo. **Lepagatenāti** lepamakkhitena.

Imasmiṅca panatthe nadīpāraṃ gantukāmapurisopammaṃ āharitabbaṃ – eko kira puriso caṇḍasotāya vālamacchākulāya nadiyā pāraṃ gantukāmo “orimaṃ tīraṃ sāsaṅkaṃ sappatibhayaṃ, pārimaṃ tīraṃ khemaṃ appatibhayaṃ, kiṃ nu kho katvā pāraṃ gamissāmī”ti paṭipāṭiyā ṭhite aṭṭha kakudharukkhe disvā “sakkā imāya rukkhapatipāṭiyā gantu”nti manasikatvā “kakudharukkā nāma maṭṭhasākhā honti, sākhāya hatthā na saṅṭhaheyyu”nti nigrodhapilakkharukkādīnaṃ aññatarassa lākhāya hatthapāde makkhetvā dakkhiṇahatthena ekaṃ sākhaṃ gaṇhi. Hattho tattheva lagi. Puna vāmahatthena dakkhiṇapādena vāmapādenāti cattāropi hatthapādā tattheva lagiṃsu. So adhosiro lambamāno uparinadiyaṃ deve vuṭṭhe puṇṇāya nadiyā sote nimuggo kumbhīlādīnaṃ bhakkho ahoṣi.

Tattha nadīsotaṃ viya saṃsārasotaṃ daṭṭhabbaṃ, sotassa pāraṃ gantukāmapuriso viya yogāvacarō, orimatīraṃ viya sakkāyo, pārimatīraṃ viya nibbānaṃ, paṭipāṭiyā ṭhitā aṭṭha kakudharukkā viya aṭṭha samāpattiyo, lepamakkhitena hatthena sākhāgahaṇaṃ viya jhānavipassanānaṃ pāripanthike asodhetvā samāpattisamāpajjanaṃ, catūhi hatthapādehi sākhāya baddhassa olambanaṃ viya paṭhamajjhāne nikantiyā laggakālo, uparisote vuṭṭhi viya chasu dvāresu kilesānaṃ uppannakālo, nadiyā puṇṇāya sote nimuggassa kumbhīlādīnaṃ bhakkhabhūtakālo viya saṃsārasote nimuggassa catūsu apāyesu dukkhānubhavanakālo vedītabbo.

Suddhena hatthenāti sudhotena parisuddhahatthena. Imasmimpi atthe tādisameva opammaṃ kātabbaṃ – tattheva hi pāraṃ gantukāmo puriso “kakudharukkā nāma maṭṭhasākhā, kilīṭṭhahatthena gaṇhantassa hattho parigaleyyā”ti hatthapāde sudhote katvā ekaṃ sākhaṃ gaṇhitvā paṭhamāṃ rukkhaṃ āruḷho. Tato otarivā dutiyaṃ...pe... tato otarivā aṭṭhamaṃ, aṭṭhamarukkato otarivā pārimatīre khemantabhūmiṃ gato.

Tattha “imehi rukkhehi pārimatīraṃ gamissāmī”ti tassa purisassa cintitakālo viya yogino “aṭṭha samāpattiyo samāpajjitvā samāpattito vuṭṭhāya arahattaṃ gamissāmī”ti cintitakālo, suddhena hatthena sākhāgahaṇaṃ viya jhānavipassanānaṃ pāripanthikadhamme sodhetvā samāpattisamāpajjanaṃ. Tattha paṭhamarukkārohaṇakālo viya paṭhamajjhānasamāpattikālo, paṭhamarukkato oruyha dutiyaṃ āruḷhakālo viya paṭhamajjhāne nikantiyā abaddhassa tato vuṭṭhāya dutiyajjhānasamāpannakālo...pe... sattamarukkato oruyha aṭṭhamaṃ āruḷhakālo viya ākiṅcaññāyatanaṃ samāpattiyā nikantiyā abaddhassa tato vuṭṭhāya nevasaññānāsaññāyatanaṃ samāpannakālo. Aṭṭhamarukkato oruyha pārimatīraṃ khemantabhūmiṃ gatakālo viya nevasaññānāsaññāyatane nikantiyā abaddhassa samāpattito vuṭṭhāya saṅkhāre sammasitvā arahattappattakālo vedītabbo.

Avijjāpabhedaṃ manasi karotīti aṭṭhasu ṭhānesu aññānabhūtāya gaṇabahalamahāvijjāya pabhedaṃ saṅkhātāṃ arahattaṃ manasi karoti. **Na pakkhandatīti** ārammaṇavaseneva na pakkhandati. **Jambālīti** gāmato nikkhantassa mahāudakassa patitṭhānabhūto mahāvāṭo. **Anekavassagaṇikāti** gāmassa vā nagarassa vā uppannakāleyeva uppannatā anekāni vassagaṇāni uppannāya etissāti anekavassagaṇikā. **Āyamukhānīti** catasso pavisanakandarā. **Apāyamukhānīti** apavāhanacchiddāni. **Na ālīppabhedo pāṭikaṅkhoti** na pālīppabhedo pāṭikaṅkhitabbo. Na hi tato udakaṃ utṭhāya pālīṃ bhinditvā kacavaraṃ gahetvā mahāsamuddaṃ pāpuṇāti.

Imassa panatthassa vibhāvanatthaṃ uyyānagavesakaopammaṃ āharitabbaṃ. Eko kira nagaravāsiko kulaputto uyyānaṃ gavesanto nagarato nātidūre naccāsanne mahantaṃ jambālīṃ addasa. So “imasmim ṭhāne ramaṇīyaṃ uyyānaṃ bhavissatī”ti sallakkhetvā kuddālaṃ ādāya cattāripi kandarāni pidhāya

apavāhanacchiddāni vivarivā aṭṭhāsi. Devo na sammā vassi, avasesaudakaṃ apavāhanacchiddena parissavitvā gataṃ. Cammakhaṇḍapilotikādīni tattheva pūtikāni jātāni, pāṇakā saṅghitā, samantā anupagamaniyā jātā. Upagātānampi nāsāpuṭe pidhāya pakkamitabbaṃ hoti. So katipāhena āgantvā paṭikkamma ṭhito oloketvā “na sakkā upagantu”nti pakkāmi.

Tattha nagaravāsī kulaputto viya yogāvacarō daṭṭhabbo, uyyānaṃ gavesantena gāmadvāre jambāliyā diṭṭhakālo viya cātumahābhūtikakāyo, āyamukhānaṃ pihitakālo viya dhammassavanodakassa aladdhakālo, apāyamukhānaṃ vivaṭakālo viya chadvārikasaṃvarassa vissaṭṭhakālo, devassa sammā avuṭṭhakālo viya sappāyakammaṭṭhānassa aladdhakālo, avasesaudakassa apāyamukhehi parissavitvā gatakālo viya abbhantare guṇānaṃ parihīnakālo, udakassa uṭṭhāya pāliṃ bhinditvā kacavaraṃ ādāya mahāsamuddaṃ pāpuṇituṃ asamatthakālo viya arahattamaggena avijjāpāliṃ bhinditvā kilesarāsīṃ vidhamitvā nibbānaṃ sacchikātuṃ asamatthakālo, cammakhaṇḍapilotikādīnaṃ tattheva pūtibhāvo viya abbhantare rāgādikilesehi paripūritakālo, tassa āgantvā disvā vippaṭisārino gatakālo viya vaṭṭasamaṅgipuggalassa vaṭṭe abhiratakālo veditabbo.

Ālippabhedo pāṭikaṅkhoti pālippabhedo pāṭikaṅkhitabbo. Tato hi udakaṃ uṭṭhāya pāliṃ bhinditvā kacavaraṃ ādāya mahāsamuddaṃ pāpuṇituṃ sakkhissatīti attho.

Idhāpi tadeva opammaṃ āharitabbaṃ. Tattha āyamukhānaṃ vivaṭakālo viya sappāyadhammassavanassa laddhakālo, apāyamukhānaṃ pihitakālo viya chasu dvāresu saṃvarassa paccupaṭṭhitakālo, devassa sammā vuṭṭhakālo viya sappāyakammaṭṭhānassa laddhakālo, udakassa uṭṭhāya pāliṃ bhinditvā kacavaraṃ ādāya mahāsamuddaṃ pattakālo viya arahattamaggena avijjāṃ bhinditvā akusalarāsīṃ vidhamitvā arahattaṃ sacchikatakālo, āyamukhehi pavīṭṭhena udakena sarassa paripuṇṇakālo viya abbhantare lokuttaradhammehi paripuṇṇakālo, samantato vatīṃ katvā rukkhe ropetvā uyyānamajje pāsādaṃ māpetvā nātakāni paccupaṭṭhapetvā subhojanaṃ bhuñjantassa nisinnakālo viya dhammapāsādaṃ āruya nibbānārammaṇaṃ phalasaṃpattīṃ appetvā nisinnakālo veditabbo. Sesamettha uttānatthameva. Desanā pana lokiyalokuttaramissikā kathitāti.

9. Nibbānasuttavaṇṇanā

179. Navame **hānabhāgiyā saññā**tiādīsu “paṭhamassa jhānassa lābhiṃ kāmasahagatā saññāmanasikārā samudācaranti, hānabhāginī paññā”ti (vibha. 799) abhidhamme vuttanayeneva attho veditabbo. **Yathābhūtaṃ nappajānantīti** yathāsabhāvato maggañāṇena na jānanti.

10. Mahāpadesasuttavaṇṇanā

180. Dasame **bhoganagare viharatīti** parinibbānasamaye cārikaṃ caranto taṃ nagaraṃ patvā tattha viharati. **Ānandacetiye**ti ānandayakkhassa bhavanaṭṭhāne patiṭṭhitavihāre. **Mahāpadeseti** mahāokāse mahāpadese vā, buddhādayo mahante mahante apadisitvā vuttāni mahākāraṇānīti attho. **Neva abhinanditabbanti** haṭṭhatuṭṭhehi sādhuṅkāraṃ datvā pubbeva na sotabbaṃ. Evaṃ kate hi pacchā “idaṃ na sametī”ti vuccamānopi “kiṃ pubbeva ayaṃ dhammo, idāni na dhammo”ti vatvā laddhiṃ na vissajjeti. **Nappaṭikkositabbanti** “kiṃ esa bālo vadatī”ti evaṃ pubbeva na vattabbaṃ. Evaṃ vutte hi vattuṃ yuttampi na vakkhati. Tenāha – **anabhinanditvā appaṭikkositvāti**. **Padabyañjanānīti** padasaṅkhātāni byañjanāni. **Sādhukaṃ uggahetvāti** “imasmīṃ ṭhāne pāli vuttā, imasmīṃ ṭhāne attho vutto, imasmīṃ ṭhāne anusandhi kathitā, imasmīṃ ṭhāne pubbāparaṃ kathita”nti suṭṭhu gahetvā. **Sutte otāretabbānīti** sutte otaritabbāni. **Vinaye sandassetabbānīti** vinaye saṃsandetabbāni.

Ettha ca **suttanti** vinayo vutto. Yathāha – “kattha paṭikkhittaṃ, sāvattthiyaṃ suttavibhaṅge”ti (cūḷava. 457) **vinayoti** khandhako. Yathāha – “vinayātisāre”ti. Evaṃ vinayapaṭakampi na pariyādiyati. Ubhatovibhaṅgā pana suttam, khandhakaparivārā vinayoti evaṃ vinayapaṭakam pariyādiyati. Atha vā suttantapaṭakam suttam, vinayapaṭakam vinayoti evaṃ dveveva paṭakāni pariyādiyanti.

Suttantābhiddhammapīṭakāni vā suttam, vinayapīṭakam vinayoti evampi tīṇi pīṭakāni na tāva pariyādiyanti. Asuttanāmakāñhi buddhavacanam nāma atthi. Seyyathidaṃ – jātakam paṭisambhidā niddeso suttanipāto dhammapadam udānam itivuttakam vimānavatthu petavatthu theragāthā therīgāthā apadānanti.

Sudinnatthero pana “asuttanāmakam buddhavacanam natthi” ti tam sabbam paṭikkhipitvā “tīṇi pīṭakāni suttam, vinayo pana kāraṇa” nti āha. Tato tam kāraṇam dassento idaṃ suttamāhari –

“Ye kho tvam, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā sarāgāya saṃvattanti no virāgāya, saṃyogāya saṃvattanti no viṣaṃyogāya, saupādānāya saṃvattanti no anupādānāya, mahicchatāya saṃvattanti no appicchatāya, asantuṭṭhiyā saṃvattanti no santuṭṭhiyā, kosajjāya saṃvattanti no vīriyārambhāya, saṅgaṇikāya saṃvattanti no pavivekāya, ācayāya saṃvattanti no apacayāya. Ekaṃsena, gotami, jāneyyāsi ‘neso dhammo neso vinayo netam satthu sāsana’ nti.

“Ye ca kho tvam, gotami, dhamme jāneyyāsi, ime dhammā virāgāya saṃvattanti no sarāgāya, viṣaṃyogāya saṃvattanti no saṃyogāya. Anupādānāya saṃvattanti no saupādānāya, appicchatāya saṃvattanti no mahicchatāya, santuṭṭhiyā saṃvattanti no asantuṭṭhiyā, vīriyārambhāya saṃvattanti no kosajjāya, pavivekāya saṃvattanti no saṅgaṇikāya, apacayāya saṃvattanti no ācayāya. Ekaṃsena, gotami, jāneyyāsi ‘eso dhammo eso vinayo etam satthu sāsana’” nti (cūḷava. 406; a. ni. 8.53).

Tasmā **sutteti** tepīṭakabuddhavacane otāretabbāni. **Vinayeti** etasmiṃ rāgādivinayakāraṇe saṃsandetabbānīti ayamettha attho. **Na ceva sutte otarantīti** suttapaṭipāṭiyā katthaci anāgantvā challim uṭṭhapetvā guḷhavessantara-guḷhaummagga-guḷhavinayavedallapīṭakānam aññatarato āgatāni paññāyantīti attho. Evaṃ āgatāni hi rāgādivinaye ca apaññāyamānāni chaḍḍetabbāni honti. Tena vuttam – “iti hidam, bhikkhave, chaḍḍeyyāthā” ti. Etenupāyena sabbattha attho veditabbo. **Idam, bhikkhave, catuttham mahāpadesam dhāreyyāthā**ti imam, bhikkhave, catuttham dhammassa paṭiṭṭhānokāsam dhāreyyāthāti.

Sañcetaniyavaggo tatiyo.

(19) 4. Brāhmaṇavaggo

1. Yodhājīvasuttavaṇṇanā

181. Catutthassa paṭhame **ṭhānakusaloti** yena ṭhānena ṭhito avirādhetvā vijjhituṃ sakkoti, tasmim ṭhāne kusalo. Sesam heṭṭhā vuttanayeneva veditabbam.

2. Pāṭibhogasuttavaṇṇanā

182. Dutiye **natthi koci pāṭibhogoti** aham te pāṭibhogoti evam pāṭibhogo bhavituṃ samattho nāma natthi. **Jarādhammanti** jarāsabhāvaṃ. Esa nayo sabbattha.

3. Sutasuttavaṇṇanā

183. Tatiye **natthi tato dosoti** tasmim doso nāma natthīti attho.

4. Abhayasuttavaṇṇanā

184. Catutthe kicchājīvitakāraṇatṭhena rogo va **rogātānko** nāma. **Phuṭṭhassāti** tena rogātānkena

samannāgatassa. **Urattāḷim kandatīti** uraṃ tāḷetvā rodati. **Akatakalyāṇoti**ādīsu kalyāṇaṃ vuccati puññakammaṃ, taṃ akataṃ etenāti akatakalyāṇo. Sesapadesupi eseva nayo. Puññakammameva hi kosallasambhūtattā **kusalaṃ**, bhītassa parittāyakattā **bhīruttāṇanti** vuccati. **Katapāpoti**ādīsu pāpaṃ vuccati lāmaṃ akusalakammaṃ. **Luddanti** kakkhaḷakammaṃ. **Kibbisanti** samalaṃ aparisuddhakammaṃ. **Kaṅkhī hotīti** buddhadhammasaṅghaguṇesu ceva sikkhāya ca pubbante ca aparante ca pubbantāparante ca paṭiccasamuppāde cāti aṭṭhasu ṭhānesu kaṅkhāya samannāgato hoti. **Vicikicchīti** vicikicchāya samannāgato sāsanasaddhamme na niṭṭhaṃ gato, uggahapariṇipucchāvasena niṭṭhaṃ gantuṃ na sakkoti. Iminā nayena sabbattha attho veditabbo.

5. Brāhmaṇasaccasuttavaṇṇanā

185. Pañcame **brāhmaṇasaccānīti** brāhmaṇānaṃ saccāni tathāni. **So tena na samaṇoti maññatīti** so khīṇāsavo tena saccena “ahaṃ samaṇo”ti taṅhāmānadiṭṭhīhi na maññati. Sesapadesupi eseva nayo. **Yadeva tattha saccam, tadabhiññāyāti** yaṃ tattha “sabbe pāṇā avajjhā”ti paṭipattiyā saccam tathaṃ aviparītaṃ. Iminā vacīsaccaṃ abbhantaraṃ katvā paramatthasaccaṃ nibbānaṃ dasseti. **Tadabhiññāyāti** taṃ ubhayampi abhivisiṭṭhāya paññāya jānitvā. **Anuddayāya anukampāya paṭipanno hotīti** anuddayatthāya ca anukampatthāya ca yā paṭipadā, taṃ paṭipanno hoti, pūretvā ṭhitoti attho. Sesapaṭipadāsūpi eseva nayo.

Sabbe kāmāti sabbe vatthukāmakilesakāmā. **Iti vadaṃ brāhmaṇo saccamāhāti** evampi vadanto khīṇāsavabrāhmaṇo saccameva āha. **Sabbe bhavāti** kāmabhavādayo tayopi. **Nāhaṃ kvacanīti** ettha pana catukkoṭikasūññatā kathitā. Ayañhi “nāhaṃ kvacanī”ti kvaci attānaṃ na passati, **kassaci kiñcanatasminti** attano attānaṃ kassaci parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ na passati, bhātiṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyatṭhāne sahāyaṃ, parikkhāratṭhāne vā parikkhāraṃ maññitvā upanetabbaṃ na passatīti attho. **Na ca mama kvacanīti** ettha mamasaddaṃ tāva ṭhapetvā “na ca kvacanī parassa ca attānaṃ kvaci na passatī”ti ayamattho. Idāni “mamasaddaṃ āharitvā mama kismiñci kiñcanaṃ natthī”ti so parassa attā mama kismiñci kiñcanabhāve atthīti na passati, attano bhātiṭṭhāne bhātaraṃ, sahāyatṭhāne sahāyaṃ, parikkhāratṭhāne vā parikkhāranti kismiñci ṭhāne parassa attānaṃ iminā kiñcanabhāvena upanetabbaṃ na passatīti attho. Evamayaṃ yasmā neva katthaci attānaṃ passati, na taṃ parassa kiñcanabhāve upanetabbaṃ passati, na parassa attānaṃ passati, na parassa attānaṃ attano kiñcanabhāve upanetabbaṃ passatīti. **Iti vadaṃ brāhmaṇoti** evaṃ catukkoṭikaṃ suññataṃ vadantopi khīṇāsavabrāhmaṇo tassā paṭipadāya sammā paṭividdhattā saccameva āha, na musāti sabbesūpi vāresu maññānaṃ pahīnattāyeva na maññatīti ca attho veditabbo. **Ākiñcaññāmyeva paṭipadanti** kiñcanabhāvavirahitaṃ nippalibodhaṃ niggahaṇameva paṭipadaṃ paṭipanno hoti pūretvā ṭhito.

Imāni kho paribbājakā cattāri brāhmaṇasaccāni mayā sayam abhiññā sacchikatvā paveditānīti yāni tumhe bhovādibrāhmaṇānaṃ saccāni vadetha, tehi aññāni mayā imāni bāhitapāpabrāhmaṇassa cattāri saccāni catūhi maggehi soḷasavidhena kiccena jānitvā paccakkhaṃ katvā paveditāni desitāni jotitānīti attho. Iti imasmiṃ sutte catūsūpi ṭhānesu khīṇāsavassa vacīsaccameva kathitanti.

6. Ummaggasuttavaṇṇanā

186. Chaṭṭhe **parikassatīti** ākaḍḍhiyati. **Ummaggoti** ummujjanaṃ, paññāgamananti attho. Paññā eva vā ummujjanaṭṭhena ummaggoti vuccati. Sāva paṭibhānaṭṭhena **paṭibhānaṃ**. **Cittassa uppannassa vasaṃ gacchatīti** ye cittassa vasaṃ gacchanti, tesameyevettha gahaṇaṃ veditabbaṃ. **Atthamaññāya dhammamaññāyāti** atthañca pālīñca jānitvā. **Dhammānudhammappaṭipanno hotīti** lokuttaradhammassa anucchavikadhammaṃ saha sīlena pubbabhāgappaṭipadaṃ paṭipanno hoti. **Nibbedhikapaññoti** nibbijjhanakapañño. **Idaṃ dukkhanti** ṭhapetvā taṅhaṃ sesaṃ tebhūmakakkhandhapañcakaṃ dukkhanti sutaṃ hoti. **Paññāyāti** maggapaññāya. **Ayaṃ dukkhasamudayoti** vaṭṭamūlakataṅhā tassa dukkhassa samudayoti sutaṃ hoti. Iminā upāyena

sesadvayepi attho veditabbo. Catutthapañhavissajjanena arahattaphalaṃ kathitanti veditabbaṃ.

7. Vassakārasuttavaṇṇanā

187. Sattame **todeyyassāti** tudigā mavāsikassa. **Parisatīti** sannipatitāya parisāya. **Parūpārambhaṃ vattentīti** paragarahaṃ pavattenti kathenti. **Bālo ayaṃ rājāti**ādi yaṃ te upārambhaṃ vattenti, tassa dassanattaṃ vuttaṃ. **Samāṇe rāmaputteti** udake rāmaputte. **Abhippasannoti** atikkamma pasanno. **Paramanipaccakāranti** uttamanipātakiriyaṃ nīcavuttiṃ. **Parihārakāti** paricārakā. **Yamakoti**ādīni tesāṃ nāmāni. Tesu hi eko yamako nāma, eko moggallo nāma, eko uggo nāma, eko nāvindakī nāma, eko gandhabbo nāma, eko aggivesso nāma. **Tyāssudanti** ettha **assudanti** nipātamattaṃ, te attano parisati nisinneti attho. **Iminā nayena netīti** iminā kāraṇena anuneti jānāpeti. **Karaṇīyādhikaraṇīyesūti** paṇḍitehi kattabbakiccesu ca atirekakattabbakiccesu ca. **Vacanīyādhivacaniyesūti** vattabbesu ca atirekavattabbesu ca. **Alamathadasatarehīti** ettha atthe passituṃ samatthā alamathadasā, te atisitvā ṭhitā alamathadasatarā, tehi alamathadasatarehi. **Alamathadasataroti** alamathadasatāya uttaritaro, chekehi chekataro paṇḍitehi paṇḍitaroti pucchanto evamāha. Athassa te paṭipucchantā **evaṃ bhoti**ādīmāhamsu. Iti brāhmaṇo attano sappurisaṭāya taṃ eḷeyyarājānampi tassa parivārikepi udakampi rāmaputtaṃ pasamsi. Andho viya hi asappuriso, cakkhumā viya sappuriso. Yathā andho neva anandhaṃ na andhaṃ passati, evaṃ asappuriso neva sappurisaṃ na asappurisaṃ jānāti. Yathā cakkhumā andhampi anandhampi passati, evaṃ sappuriso sappurisaṃ asappurisaṃ jānāti. Todeyyopi sappurisaṭāya asappurise aññāsīti imamatthavasāṃ paṭicca tuṭṭhamānaso brāhmaṇo **acchariyaṃ bho, gotamāti**ādīni vatvā tathāgatassa bhāsitaṃ anumoditvā pakkāmi.

8. Upakasuttavaṇṇanā

188. Aṭṭhame **upakoti** tassa nāmaṃ. **Maṇḍikāputtoti** maṇḍikāya putto. **Upasaṅkamīti** so kira devadattassa upaṭṭhāko, “kiṃ nu kho satthā mayi attano santikaṃ upagate vaṇṇaṃ kathessati, udāhu avaṇṇa”nti pariggaṇhanattaṃ upasaṅkami. “Nerayiko devadatto kappatṭho atekiccho”ti (cūḷava. 348) vacanaṃ sutvā satthāraṃ ghaṭṭetukāmo upasaṅkamītipi vadanti. **Parūpārambhaṃ vattentīti** paragarahaṃ katheti. **Sabbo so na upapādetīti** sabbopi so kusaladhammaṃ na uppādeti, attano vā vacanaṃ upapādetuṃ anucchavikaṃ kātuṃ na sakkoti. **Anupapādentō gārayho hotīti** kusalaṃ dhammaṃ uppādetuṃ asakkonto attano ca vacanaṃ upapannaṃ anucchavikaṃ kātuṃ asakkonto gārayho hoti. **Upavajjoti** upavaditabbo ca hoti, vajjena vā upeto hoti, sadoso hotīti attho.

Atha bhagavā tassa vādaṃ gahetvā tasseva gīvāya paṭimuñcanto **parūpārambhanti**ādīmāha. **Ummujjamānakamyevāti** udakato sīsaṃ ukkhipantaṃyeva. **Tattha aparimāṇā padāti**ādīsu tasmīṃ akusalanti paññāpane padānīpi akkharānīpi dhammadesanāpi aparimāṇāyeva. **Itipidaṃ akusalanti** idampi akusalaṃ idampi akusalaṃ imināpi kāraṇena imināpi kāraṇena akusalanti evaṃ akusalapaññattiyaṃ āgatānīpi aparimāṇāni. Athāpi aññenākārena tathāgato taṃ dhammaṃ deseyya, evampissa desanā aparimāṇā bhavēyya. Yathāha – “apariyādinnāvassa tathāgatassa dhammadesanā, apariyādinnaṃ dhammapadabyañjana”nti (ma. ni. 1.161). Iminā upāyena sabbavāresu attho veditabbo. **Yāva dhaṃsī vatāyanti** yāva guṇadhaṃsī vata ayaṃ. **Loṇakāradārakoti** loṇakāragāmadārako. **Yatra hi nāmāti** yo hi nāma. **Āsādetabbaṃ maññissatīti** ghaṭṭetabbaṃ maññissati. **Apehīti** apagaccha, mā me purato aṭṭhāsi. Evañca pana vatvā gīvāya gaṇhāpetvā nikkadḍhāpesiyevāti.

9. Sacchikaraṇīyasuttavaṇṇanā

189. Navame **kāyenāti** nāmakāyena. **Sacchikaraṇīyāti** paccakkhaṃ kātabbā. **Satiyāti** pubbenivāsānussatiyā. **Cakkhunāti** dibbacakkhunā. **Paññāyāti** jhānapaññāya vipassanāpaññā sacchikātabbā, vipassanāpaññāya maggapaññā, maggapaññāya phalapaññā, phalapaññāya paccavekkhaṇapaññā sacchikātabbā, pattabbāti attho. Āsavānaṃ khayasaṅkhātaṃ pana arahattaṃ paccavekkhaṇavasena paccavekkhaṇapaññāya sacchikaraṇīyaṃ nāmāti.

10. Uposathasuttavaṇṇanā

190. Dasame tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūtaṃti yato yato anuviloketi, tato tato tuṇhībhūtaṃveva. **Bhikkhū āmantesīti** paṭipattisampanne bhikkhū pasannehi cakkhūhi anuviloketvā uppannadhammapāmojjo thometukāmatāya āmantesi. **Apalāpāti** palāparahitā. Itaraṃ tasseva vevacanaṃ. **Suddhāti** nimmalā. **Sāre patiṭṭhitāti** sīlādisāre patiṭṭhitā. **Alanti** yuttaṃ. **Yojanagaṇanānīti** ekaṃ yojanaṃ yojanaṃveva, dasapi yojanāni yojanāneva. Tato uddhaṃ “yojanagaṇanānī”ti vuccati. Idha pana yojanasatampi yojanasahassampi adhippetamaṃ. **Puṭosenāpīti** puṭosaṃ vuccati pātheyyamaṃ, pātheyyamaṃ gahetvāpi upasaṅkamituṃ yuttamevāti attho. Puṭaṃsenātipi pāṭho. Tassattho – puṭo aṃse assāti puṭaṃso, tena puṭaṃsena, aṃsena pātheyyapuṭaṃ vahantenāpīti vuttaṃ hoti.

Idāni evarūpehi evarūpehi ca guṇehi samannāgatā ettha bhikkhū atthīti dassetuṃ **santi bhikkhavi**tiādīmāha. Tattha **devappattāti** upapattidevanibbattaṃ dibbavīhāraṃ dibbavīhārena ca arahattaṃ pattā. **Brahmappattāti** niddosaṭṭhena brahmabhāvasādhakaṃ brahmavīhāraṃ brahmavīhārena ca arahattaṃ pattā. **Āneñjappattāti** aniñjanabhāvasādhakaṃ āneñjamaṃ āneñjena ca arahattaṃ pattā. **Ariyappattāti** puthujjanabhāvaṃ atikkamma ariyabhāvaṃ pattā. **Evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu devappatto hotīti**ādīsu evamaṃ rūpāvacaracatuṭṭhājjhāne ṭhatvā cittaṃ vivaṭṭetvā arahattaṃ patto devappatto nāma hoti, catūsu brahmavīhāresu ṭhatvā cittaṃ vivaṭṭetvā arahattaṃ patto brahmappatto nāma, catūsu arūpajjhānesu ṭhatvā cittaṃ vivaṭṭetvā arahattaṃ patto āneñjappatto nāma. **Idaṃ dukkhanti**ādīhi catūhi saccehi cattāro maggā tīṇi ca phalāni kathitāni. Tasmā imaṃ ariyadhammaṃ patto bhikkhu ariyappatto nāma hotīti.

Brāhmaṇavaggo catuttho.

(20) 5. Mahāvaggo

1. Sotānugatasuttavaṇṇanā

191. Pañcamassa paṭhame **sotānugatānanti** pasādasotaṃ odahitvā ñāṇasotena vavatthapitānaṃ. **Cattāro ānisaṃsā pāṭikaṅkhāti** cattāro guṇānisaṃsā pāṭikaṅkhitabbā. Idaṃ pana bhagavatā atthupattivasena āradhamaṃ. Kataraatthupattivasenāti? Bhikkhūnaṃ dhammassavanāya anupasaṅkamaṇaṃ atthupattivasena. Pañcasatā kira brāhmaṇapabbajitā “sammāsambuddho līṅgavacanavibhattipadabyañjanādīhi kathento amhehi ñātameva kathessati, aññātaṃ kiṃ kathessati”ti dhammassavanatthamaṃ na gacchanti. Satthā taṃ pavattiṃ sutvā te pakkosāpetvā “kasmā evamaṃ karoṭha, sakkaccaṃ dhammaṃ suṇātha, sakkaccaṃ dhammaṃ suṇantānaṃca sajjhāyantānaṃca ime ettakā ānisaṃsā”ti dassento imaṃ desanaṃ ārabhi.

Tattha **dhammaṃ pariāpuṇātīti** suttamaṃ geyyantiādikaṃ navaṅgaṃ satthusāsanabhūtaṃ tantidhammaṃ vaḷaṅjeti. **Sotānugatā hontīti** sotaṃ anuppattā anupaviṭṭhā honti. **Manasānupekkhitāti** cittena olokītā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhāti** atthato ca kāraṇato ca paññāya sutṭhu paṭividdhā paccakkhamaṃ katā. **Muṭṭhassati kālaṃ kurumānoti** nayidaṃ buddhavacanaṃ anussaraṇasatiyā abhāvena vuttaṃ, puthujjanakālakiriyaṃ pana sandhāya vuttaṃ. Puthujjano hi muṭṭhassati kālaṃ karoti nāma. **Upapajjatīti** suddhasīle patiṭṭhito devaloke nibbattati. **Dhammapadā plavantīti** antarābhave nibbattamuṭṭhassatino, yepi pubbe sajjhāyamūlikā vācāparicitabuddhavacanaṃ dhammā, te sabbe pasanne ādāse chāyā viya plavanti, pākaṭā hutvā paññāyanti. **Dandho, bhikkhave, satuppādoti** buddhavacanaṃ anussaraṇasatiyā uppādo dandho garu. Atha so satto khippaṃyeva viśesagāmī hoti, nibbānagāmī hotīti attho.

Iddhimā cetovasippattoti iddhisampanno cittassa vasibhāvapatto khīṇāsavo. **Ayaṃ vā so dhammavinayoti** ettha vibhāvanattho vā-saddo. **Yatthāti** yasmaṃ dhammavinaye. **Brahmacariyaṃ**

acarinti brahmacariyavāsaṃ vasiṃ. Idampi buddhavacanaṃ mayā pubbe vaḷañjītaṃ buddhavacanaṃ nussaraṇavasenetam vuttam. **Devaputtoti** pañcālacāṇḍo viya hatthakamahābrahmā viya sanaṅkumārabrahmā viya ca eko dhammakathikadevaputto. **Opapātiko opapātikaṃ sāretīti** paṭhamam uppanno devaputto pacchā uppannam sāreti. **Sahapaṃsukūlikāti** etena nesaṃ dīgharattam kataparicayabhāvaṃ dasseti. **Samāgaccheyyunti** sālāya vā rukkhamūle vā sammukhībhāvaṃ gaccheyyūṃ. **Evaṃ vadeyyāti** sālāya vā rukkhamūle vā paṭhamataram nisinno pacchā āgataṃ evaṃ vadeyya. Sesamettha pāḷinayeneva veditabbaṃ.

2. Ṭhānasuttavaṇṇanā

192. Dutiye **ṭhānānīti** kāraṇāni. **Ṭhānehīti** kāraṇehi. **Soceyyanti** sucibhāvo. **Samvasamānoti** ekato vasamāno. **Na santatakārīti** na satatakārī. **Na santatavutti silesūti** satatam sabbakālam silajīvitam na jīvatīti attho. **Samvohāramānoti** kathento. **Ekena eko voharatīti** ekena saddhiṃ eko hutvā katheti. **Vokkamattīti** okkamati. **Purimavohārā pacchimavohāranti** purimakathāya pacchimakatham, purimakathāya ca pacchimakathā, pacchimakathāya ca purimakathā na sametīti attho.

Ṇātibyasanenātiādīsu ṇātīnam byasanaṃ ṇātibyasanaṃ, ṇātivināsoti attho. Dutiya padepe eseva nayo. **Rogabyasane** pana rogoyeva ārogyavināsanaṃ byasanaṃ rogabyasanaṃ. **Anuparivattantīti** anubandhanti. **Lābho cātiādīsu** ekaṃ attabhāvaṃ lābho anuparivattati, ekaṃ alābhoti evaṃ nayo netabbo. **Sākacchāyamānoti** pañhapucchanavissajjanavasena sākaccham karonto. **Yathāti** yenākārena. **Ummaggoti** pañhummaggo. **Abhinīhāroti** pañhābhisaṅkharāṇavasena cittaṃ abhinīhāro. **Samudāhāroti** pañhapucchanaṃ. **Santanti** paccanīkasantatāya santam katvā na kathetīti attho. **Pañītanti** atappakam. **Atakkāvacaranti** yathā takkena nayaggāhena gahetuṃ sakkā hoti, evaṃ na kathetīti attho. **Nipuṇanti** saṅham. **Paṇḍitavedanīyanti** paṇḍitehi jānitabbakam. Sesam sabbattha vuttānusāreṇeva veditabbaṃ.

3. Bhaddiyasuttavaṇṇanā

193. Tatiye **upasaṅkamīti** bhutta pātārāso hutvā mālāgandhavilepanam gahetvā bhagavantam vandissāmīti upasaṅkami. **Mā anussavenātiādīsu** anussavavacanaṃ mama katham mā gaṇhathāti iminā nayena attho veditabbo. **Sārambhoti** karaṇuttariyalakkhaṇo sārambho. **Alobhādayo** lobhādīpaṭipakkhavasena veditabbā. **Kusaladhammūpasampadāyāti** kusala dhammānam sampādanatthāya, paṭilābhatthāyāti vuttam hoti. **Ime cepi, bhaddiya, mahāsālāti** purato ṭhite sālārukkhe dassento evamāha. Sesamettha heṭṭhā vuttanayattā uttānatthattā ca suviññeyyameva. Satthari pana desanam vinivaṭṭente bhaddiyo sotāpanno jātoti.

4. Sāmuḡiyāsuttavaṇṇanā

194. Catutthe **sāmuḡiyāti** sāmuḡanigamavāsino. **Byagghapajjāti** te ālapanto evamāha. Kolanagarassa hi kolarukkhe hāretvā katattā kolanagaranti ca byagghapathe māpittā byagghapajjanti ca dve nāmāni. Etesaṇca pubbapurisā tattha vasiṃsūti byagghapajjavāsītāya byagghapajjavāsino byagghapajjāti vuccanti. Te ālapanto evamāha. **Pārisuddhipadhāniyaṅgānīti** pārisuddhiatthāya padhāniyaṅgāni padahitabbavīriyassa āngāni, koṭṭhāsāti attho. **Sīlapārisuddhipadhāniyaṅgānti** sīlapārisodhanavīriyassetam nāmaṃ. Tañhi sīlapārisuddhiparipūraṇatthāya padhāniyaṅgānti sīlapārisuddhipadhāniyaṅgam. Sesesupi eseva nayo. **Tattha tattha paññāya anuggahessāmīti** tasmim tasmim ṭhāne vipassanāpaññāya anuggahessāmi. **Yo tattha chandotiādīsu** yo tasmim anuggaṇhane kattukāmatāchandoti iminā nayena attho veditabbo. Satisampajaññaṃ panettha satim upaṭṭhapetvā ṇāṇena paricchinditvā vīriyapaggahanattham vuttam. **Rajanīyesu dhammesu cittaṃ virājetīti** rāgapaccayesu iṭṭhārammaṇesu yathā cittaṃ virajjati, evaṃ karoti. **Vimocanīyesu dhammesu cittaṃ vimocetīti** yehi ārammaṇehi cittaṃ vimocetabbaṃ, tesu yathā vimuccati, evaṃ karoti. **Virājetvāti** ettha maggakkhaṇe virājeti nāma, phalakkhaṇe virattam nāma hoti. Dutiya padepe eseva nayo.

Sammāvimuttiṃ phusatīti hetunā nayena arahattaphalavimuttiṃ ñāṇaphassena phusatīti.

5. Vappasuttavaṇṇanā

195. Pañcame **vappoti** dasabalassa cūlapitā sakyarājā. **Nigaṇṭhasāvako**ti vesāliyaṃ sīhasenāpati viya nālandāyaṃ upāligahapati viya ca nigaṇṭhassa nāṭaputtassa upaṭṭhāko. **Kāyena saṃvutoti** kāyadvārassa saṃvutattā pihittā kāyena saṃvuto nāma. Sesadvayepi eseva nayo. **Avijjāviraḡāti** avijjāya khayaviraḡena. **Vijjuppādāti** maggavijjāya uppādena. **Taṃ ṭhānanti** taṃ kāraṇaṃ. **Avipakkavipākanti** aladdhavipākavāraṃ. **Tatonidānanti** taṃhetu tappaccayā. **Dukkhavedaniyā āsavā assaveyyunti** dukkhavedanāya paccayabhūtā kilesā assaveyyuṃ, tassa purisassa uppajjeyyunti attho. **Abhisamparāyanti** dutiye attabhāve. **Kāyasamārambhapaccayāti** kāyakammaṃpaccayena. **Āsavāti** kilesā. **Vighātapariḡāhāti** ettha **vighātoti** dukkhaṃ. **Pariḡāhoti** kāyikacetasiko pariḡāho. **Phussa phussa byantikarotīti** ñāṇavajjhaṃ kammaṃ ñāṇaphassena phusitvā phusitvā khayaṃ gameti, vipākavajjhaṃ kammaṃ vipākaphassena phusitvā phusitvā khayaṃ gameti. **Nijjarāti** kilesajīraṇakapaṭipadā. Sesavāresupi eseva nayo. Idha ṭhatvā ayaṃ bhikkhu khīṇāsavo kātabbo, cattāri mahābhūtāni nīharitvā catusaccavattānaṃ dassetvā yāva arahattaphalaṃ kammaṭṭhānaṃ kathetabbaṃ.

Idāni pana tassa khīṇāsavassa satatavihāre dassetuṃ **evaṃ sammā vimuttacittassāti**ādīmāha. Tattha **sammā vimuttacittassāti** hetunā kāraṇena sammā vimuttassa. **Satatavihārāti** niccavihārā nibaddhavihārā. **Neva sumano hotīti** iṭṭhārammaṇe rāgavasena na somanassajāto hoti. **Na dummanoti** anīṭṭhārammaṇe paṭighavasena na domanassajāto hoti. **Upekkhako viharati sato sampajānoti** satisampajāññapariḡgahitāya majjhataḡkārakkhaṇāya upekkhāya tesu ārammaṇesu upekkhako majjhato hutvā viharati.

Kāyapariyantikanti kāyantikaṃ kāyaparicchinnāṃ, yāva pañcadvārakāyo pavattati, tāva pavattaṃ pañcadvārikavedananti attho. **Jīvitapariyantikanti** jīvitantikaṃ jīvitaparicchinnāṃ, yāva jīvitaṃ pavattati, tāva pavattaṃ manodvārikavedananti attho. Tattha pañcadvārikavedanā pacchā uppajjitvā paṭhamaṃ nirujjhati, manodvārikavedanā paṭhamaṃ uppajjitvā pacchā nirujjhati. Sā hi paṭisandhikkhaṇe vatthurūpasmiṃyeva patiṭṭhāti. Pañcadvārikā pavatte pañcadvāravasena pavattamānā paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanadussanamuyhanavasena adhimattā balavatī hoti, paṇṇāsavassakāle ṭhitā hoti, saṭṭhivassakālate paṭṭhāya parihāyamānā, asītinavutivassakāle mandā hoti. Tadā hi sattā “cirarattaṃ ekato nisīdimhā nipajjimhā”ti vadantepi na jānāmāti vadanti. Adhimattānipi rūpādiārammaṇāni na passāma, sugandhaduggandhaṃ vā sādusādumuṃ vā thaddhamudukaṃ vāti na jānāmātipi vadanti. Iti nesaṃ pañcadvārikavedanā bhaggā hoti, manodvārikā pavattati. Sāpi anupubbena parihāyamānā maraṇasamaye hadayakoṭiṃyeva nissāya pavattati. Yāva panesā pavattati, tāva satto jīvatīti vuccati. Yadā nappavattati, tadā “mato niruddho”ti vuccati.

Svāyamattho vāpiyā dīpetabbo – yathā hi puriso pañcaudakamaggasampannaṃ vāpiṃ kareyya. Paṭhamaṃ deve vuṭṭhe pañcahi udakamaggehi udakaṃ pavisitvā antovāpiyaṃ āvāṭe pūreyya. Punappunaṃ deve vassante udakamagge pūretvā gāvutaḡḡhajojanamattaṃ ottharivā udakaṃ tiṭṭheyya tato tato vissandamānaṃ. Atha niddhamanatumba vivarivā khettesu kamme kayiramāne udakaṃ nikkhamantaṃ, sassapākakāle udakaṃ nikkhantaṃ udakaṃ parihīnaṃ, “macche gaṇhāmā”ti vattabbaṃ āpajjeyya. Tato katipāhena āvāṭesuyeva udakaṃ saṅṭhaheya. Yāva pana taṃ āvāṭesu hoti, tāva mahāvāpiyaṃ udakaṃ atthīti saṅkhaṃ gacchati. Yadā pana tattha chijjati, tadā “vāpiyaṃ udakaṃ natthi”ti vuccati. Evaṃ sampadamidaṃ veditabbaṃ.

Paṭhamaṃ deve vassante pañcahi maggehi udake pavisante āvāṭānaṃ pūraṇakālo viya hi paṭhamameva paṭisandhikkhaṇe manodvārikavedanāya vatthurūpe patiṭṭhitakālo, punappunaṃ deve vassante pañcamaggānaṃ pūraṇakālo viya pavatte pañcadvārikavedanāya pavatti, gāvutaḡḡhajojanamattaṃ ajjhottharaṇaṃ viya paṭhamavaye vīsativassakāle rajjanādivasena tassa adhimattabalavabhāvo, yāva vāpito udakaṃ na niggacchati, tāva pūrāya vāpiyā ṭhitakālo viya

paññasavassakāle tassa t̥hitakālo, niddhamanatumbesu vivaṭesu kamme kayiramāne udakassa nikkhamanakālo viya saṭṭhivassakālato paṭṭhāya tassa parihāni, uduke bhaṭṭhe udakamaggesu parittaudakassa t̥hitakālo viya asītinavutikāle pañcadvārikavedanāya mandakālo, āvāṭesuyeva udakassa patiṭṭhitakālo viya hadayavatthukoṭiṃ nissāya manodvāre vedanāya pavattikālo, āvāṭesu paritṭepi uduke sati “vāpiyaṃ udakaṃ atthi”ti vattabbakālo viya yāva sā pavattati, tāva “satto jīvatī”ti vuccati. Yathā pana āvāṭesu uduke chinne “natthi vāpiyaṃ udaka”nti vuccati, evaṃ manodvārikavedanāya appavattamānāya satto matoti vuccati. Imaṃ vedanaṃ sandhāya vuttaṃ – “jīvitapariyantikaṃ vedanaṃ vediyamāno”ti.

Kāyassa bhedaṭi kāyassa bhedena. **Uddhaṃ jīvitapariyādānāṭi** jīvitakkhayato uddhaṃ. **Idhevāṭi** paṭisandhivasena parato agantvā idheva. **Sīṭi bhavissanti**ti pavattivipphandanadaratharahitāni sīṭāni appavattanadhammāni bhavissanti.

Thūnaṃ paṭiccāṭi rukkhaṃ paṭicca. **Kuddālapitaṅkaṃ ādāyāṭi** kuddālañca khaṇṭṭiñca pacchiñca gahetvāṭi attho. Desanā pana kuddālavaseneva katā. **Mūle chindeyyāṭi** mūlamhi kuddālena chindeyya. **Palikhaṇeyyāṭi** khaṇṭṭiyā samantā khaṇeyya.

Evameva khoti ettha idaṃ opammaṣaṃsandanaṃ – rukkho viya hi attabhāvo daṭṭhabbo, rukkhaṃ paṭicca chāyā viya kusalākusalaṃ kammaṃ, chāyaṃ appavattaṃ kātukāmo puriso viya yogāvacarō, kuddālo viya pañña, piṭakaṃ viya samādhī, khaṇṭṭi viya vipassanā, khaṇṭṭiyā mūlānaṃ palikhaṇanakālo viya arahattamaggena avijjāya chedanakālo, khaṇḍākhāṇḍaṃ karaṇakālo viya khandhavasena diṭṭhakālo, phālanakālo viya āyatanavasena diṭṭhakālo, sakalīkaraṇakālo viya dhātuvaseṇa diṭṭhakālo, vātātapena visosanakālo viya kāyikacetāsikassa vīriyassa karaṇakālo, agginā ḍahanakālo viya ñāṇena kilesānaṃ ḍahanakālo, masikaraṇakālo viya vattamānaka-pañcakkhandhakālo, mahāvāte ophunanakālo viya nadīsote pavāhanakālo viya ca chinnaṃmūlakānaṃ pañcannaṃ khandhānaṃ appaṭisandhikanirodho, ophunanappavāhanehi apaññattikabhāvūpagamo viya punabbhave vipākakkhandhānaṃ anuppādena apaṇṇattikabhāvo vedītabbo.

Bhagavantaṃ etadavocāṭi sathari desanaṃ vinivaṭṭente sotāpattiphalaṃ patvā etaṃ “seyyathāpi, bhante”tiādivacanaṃ avoca. Tattha **udayatthikoti** vaḍḍhiatthiko. **Assapaṇiyaṃ poseyyāṭi** pañca assapotasatāni kiṇṭvā pacchā vikkiṇissāmīti poseyya. Sahassagghanakassa assassa pañcasatamattaṃ upakaraṇaṃ gandhamālādivasena posāvanikaṃyeva agamāsi. Athassa te assā ekadivaseneva rogaṃ phusitvā sabbe jīvitakkhayaṃ pāpuṇeyyunti iminā adhippāyena evamāha. **Udayaṇceva nādhigaccheyyāṭi** vaḍḍhiñca gehato nīharitvā dinnamūlañca kiñci na labheyya. **Payirupāsinti** catūhi paccayehi upaṭṭhahim. **Svāhaṃ udayaṇceva nādhigacchinti** so ahaṃ neva udayaṃ na gehato dinnadhaṇaṃ adhigacchim, paṇiyaassajagganako nāma jātosmīti dasseti. Sesamettha uttānamevāṭi.

6. Sālhasuttavaṇṇanā

196. Chaṭṭhe **dvayenaṭi** dvīhi koṭṭhāsehi. **Oghassa nittharaṇanti** caturghanittharaṇaṃ. **Tapojigucchāhetūti** dukkarakārikasaṅkhātena tapena pāpajigucchanaṇetu. **Aññataraṃ sāmāññaṅanti** ekaṃ samaṇadhammakotṭhāsaṃ. **Aparisuddhakāyasamācārāṭi**ādīsū purimehi tīhi padehi kāyikavācasikacetāsikasīlānaṃ aparisuddhataṃ dassetvā pacchimena padena aparisuddhājīvataṃ dasseti. **Ñānadassanāyāṭi** maggaññasaṅkhātāya dassanāya. **Anuttarāya sambodhāyāṭi** arahattāya, arahattaññaphassena phusituṃ abhabbāṭi vuttaṃ hoti. **Sālalaṭṭhinti** sālārukkhaṃ. **Navanti** taruṇaṃ. **Akukkuccakajāṭanti** “bhavēyya nu kho, na bhavēyyā”ti ajanetabbakukkuccaṃ. **Lekhaṇiyā likheyyāṭi** avalekhanamattakena avalikheyya. **Dhoveyyāṭi** ghaṃseyya. **Anto avisuddhāṭi** abbhantare asuddhā apañtasārā.

Evameva khoti ettha idaṃ opammaṣaṃsandanaṃ – sālalaṭṭhi viya hi attabhāvo daṭṭhabbo, nadīsotaṃ viya saṃsārasotaṃ, pāraṃ gantukāmapuriso viya dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo gahetvā t̥hitapuriso,

sālalaṭṭhiyā bahiddhā suparikammakatakālo viya bahiddhā tapacaraṇaṃ gālhaṃ katvā gahitakālo, anto asuddhakālo viya abbhantare sīlānaṃ aparisuddhakālo, sālalaṭṭhiyā saṃsīditvā adhogamaṇaṃ viya diṭṭhigatikassa saṃsārasote saṃsīdanaṃ vedītabbaṃ.

Phiyārittaṃ bandheyyāti phiyañca arittañca yojeyya. **Evamevāti** etthāpi idaṃ opammaṃsaṃsandanaṃ – sālalaṭṭhi viya attabhāvo, nadīsotaṃ viya saṃsārasotaṃ, pāraṃ gantukāmapuriso viya yogāvacaṃ, bahiddhā suparikammakatakālo viya chasu dvāresu saṃvarassa paccupaṭṭhitakālo, anto suvisodhitabhāvo viya abbhantare parisuddhasīlabhāvo, phiyārittabandhanaṃ viya kāyikacetasikavīriyakaraṇaṃ, sotthinā pārimatīragamaṇaṃ viya anupubbena sīlaṃ pūretvā samādhim pūretvā paññaṃ pūretvā nibbānagamaṇaṃ daṭṭhabbaṃ.

Kaṇḍacitrakānīti saralaṭṭhisararajjusarapāsādasarasāṇisarapokkharāṇisarapadumānīti anekāni kaṇḍehi kattabbacitrāni. **Atha kho so tīhi ṭhānehīti** so evaṃ bahūni kaṇḍacitrakāni jānantopi na rājāraho hoti, tīhiyeva pana ṭhānehi hotīti attho. **Sammāsamādhi hotīti** maggasamādhinā ca phalasaṃmādhinā ca samāhito hotīti ayamettha attho. **Sammādiṭṭhīti** maggasammādiṭṭhiyā samannāgato. **Idaṃ dukkhantiādīhi** catūhi saccehi cattāro maggā tīhi ca phalāni kathitāni. Ayaṃ pana maggeneva avirādhitā vijjhati nāmāti vedītabbo. **Sammāvīmuttīti** arahattaphalavimuttīyā samannāgato. **Avijjākkhandhaṃ padāletīti** arahattamaggena padāleti nāmāti vuccati. Iminā hi heṭṭhā arahattamaggena avijjākkhandho padālito, idha pana padālitaṃ upādāya padāletīti vattaṃ vaṭṭatīti.

7. Mallikādevīsuttavaṇṇanā

197. Sattame **mallikā devīti** pasenadirañño devī. **Yena midhekacco mātugāmoti** yena idhekaccā itthī. **Dubbaṇṇāti** bībhacchavaṇṇā. **Durūpāti** dussaṇṭhitā. **Supāpikāti** suṭṭhu pāpikā suṭṭhu lāmikā. **Dassanāyāti** passitūṃ. **Daliddāti** dhanadaliddā. **Appassakāti** sakena dhanena rahitā. **Appabhogāti** upabhogaparibhogabhaṇḍakarāhitā. **Appesakkhāti** appaparivārā. **Aḍḍhāti** issarā. **Mahaddhanāti** vaḷaṇṇanakadhanena mahaddhanā. **Mahābhogāti** upabhogaparibhogabhaṇḍabhogena mahābhogā. **Mahesakkhāti** mahāparivārā. **Abhirūpāti** uttamarūpā. **Dassanīyāti** dassanayuttā. **Pāsādikāti** dassanena pāsādikā. **Vaṇṇapokkharatāyāti** vaṇṇena ceva sarīrasaṇṭhānena ca.

Abhisajjati laggati. **Byāpajjati** pakatiṃ pajahati. **Patitthīyati** kodhavasena thinabhāvaṃ thaddhabhāvaṃ āpajjati. **Na dātā hotīti** na dāyikā hoti. **Seyyāvasathapadīpeyyanti** ettha seyyāti mañcapallaṅkādisayanaṃ. **Āvasathoti** āvasathāgāraṃ. **Padīpeyyaṃ** vuccati vaṭṭitelādīpadīpūpakaraṇaṃ. Issāmanikāti issāya sampayuttacittā. Iminā nayena sabbattha attho vedītabbo. **Kodhanā ahosinti** kodhamanā ahoṣiṃ. **Anissāmanikā ahosinti** issāvīrahitacittā ahoṣiṃ. Sesamettha uttānatthamevāti.

8. Attantapasuttavaṇṇanā

198. Aṭṭhame attantapādīsu attānaṃ tapati dukkhāpetīti **attantapo**. Attano paritāpanānuyogaṃ **attaparitāpanānuyogaṃ**. Paraṃ tapatīti **parantapo**. Paresaṃ paritāpanānuyogaṃ **paraparitāpanānuyogaṃ**. **Diṭṭheva dhammeti** imasmimīyeva attabhāve. **Nicchātōti** chātaṃ vuccati taṇhā, sā assa natthīti nicchātō. Sabbakilesānaṃ nibbutattā **nibbuto**. Anto tāpanakilesānaṃ abhāvā sītalo jātoti **sītibhūto**. Jhānamaggaphalanibbānasukkhāni paṭisaṃvedetīti **sukhappaṭisaṃvedī**. **Brahmabhūtena attanāti** seṭṭhabhūtena attanā.

Acelakotiādīni vuttatthāneva. **Orabbhikādīsu** urabbhā vuccanti eḷakā, urabbhe hanatīti **orabbhiko**. **Sūkarikādīsūpi** eseva nayo. **Luddoti** dāruṇo kakkhaḷo. **Macchaghātakoti** macchabandho kevaṭṭo. **Bandhanāgārikoti** bandhanāgāragopako. **Kurūrakammantāti** dāruṇakammantā.

Muddhāvasittoti khattiyābhisekena muddhani abhisitto. **Puratthimena nagarassāti** nagarato

puratthimāya disāya. **Santhāgāranti** yaññasālam. **Kharājinaṃ nivāsetvāti** sakhuraṃ ajinacammaṃ nivāsetvā. **Sappitelenāti** sappinā ceva telena ca. Ṭhapetvā hi sappiṃ avaseso yo koci sneho telanti vuccati. **Kaṇḍuvamānoti** nakhānaṃ chinnattā kaṇḍuvitabbakāle tena kaṇḍuvamāno. **Anantarahitāyāti** asanthatāya. **Sarūpavacchāyāti** sadisavacchāya. Sace gāvī setā hoti, vacchopi setakova. Sace kapilā vā rattā vā, vacchakopi tādisovāti evaṃ sarūpavacchāya. **So evamāhāti** so rājā evaṃ vadeti. **Vacchatarāti** taruṇavacchakabhāvaṃ atikkantā balavavacchā. **Vacchatarīsupi** eseva nayo. **Barihisatthāyāti** parikkhepakaraṇatthāya ceva yaññabhūmiyaṃ attharaṇatthāya ca.

Catutthapuggalaṃ buddhuppādato paṭṭhāya dassetuṃ **idha, bhikkhave, tathāgatoti**ādīmāha. Tattha **tathāgatoti**ādīni vuttatthāneva. **Taṃ dhammanti** taṃ vuttappakārasampadaṃ dhammaṃ. **Suṇāti, gahapati, vāti** kasmā paṭhamam gahapatiṃ niddisati? Nihatamānattā ussannattā ca. Yebhuyyena hi khattiyakulato pabbajitā jātiṃ nissāya mānaṃ karonti. Brāhmaṇakulā pabbajitā mante nissāya mānaṃ karonti, hīnajaccakulā pabbajitā attano vijātitāya patiṭṭhātuṃ na sakkonti. Gahapatidārakā pana kacchehi sedaṃ muñcantehi piṭṭhiyā loṇaṃ pupphamānāya bhūmiṃ kasitvā tādisassa mānassa abhāvato nihatamānadappā honti. Te pabbajitvā mānaṃ vā dappaṃ vā akatvā yathābalaṃ buddhavacanaṃ uggahetvā vipassanāya kammaṃ karontā sakkonti arahatte patiṭṭhātuṃ. Itarehi ca kulehi nikkhamitvā pabbajitā na bahukā, gahapatikāva bahukā. Iti nihatamānattā ussannattā ca paṭhamam gahapatiṃ niddisatīti.

Aññatarasmim vāti itaresaṃ vā kulānaṃ aññatarasmim. **Paccājātoti** patijāto. **Tathāgate saddham paṭilabhatīti** parisuddham dhammaṃ sutvā dhammasāmimhi tathāgate “sammāsambuddho vata bhagavā”ti saddham paṭilabhati. **Iti paṭisañcikkhatīti** evaṃ paccavekkhati. **Sambādho gharāvāsoti** sacepi saṭṭhihatthe ghare yojanasatantarepi vā dve jāyampatikā vasanti, tathāpi nesam sakiñcanasapalibodhaṭṭhena gharāvāso sambādhova. **Rajāpathoti** rāgarajādīnaṃ utṭhānatṭhānanti mahāatṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Āgamanapathotipi vaṭṭati. Alagganatṭhena abbhokāso viyāti **abbhokāso**. Pabbajito hi kūṭāgararatanapāsādadevavimānādīsu pihitadvāravātapānesu paṭicchannesu vasantopi neva laggati na sajjati na bajjhati. Tena vuttaṃ – “abbhokāso pabbajjā”ti. Apica **sambādho gharāvāso** kusalakiriyaṃ yathāsukhaṃ okāsābhāvato, **rajāpatho** asaṃvutasañkāraṭṭhānaṃ viya rajānaṃ, kilesarajānaṃ sannipātaṭṭhānato. **Abbhokāso pabbajjā** kusalakiriyaṃ yathāsukhaṃ okāsasabbhāvato.

Nayidaṃ sukaraṃ...pe... pabbajeyyanti ettha ayaṃ sañkhepakathā – yadetam sikkhattayabrahmacariyaṃ ekampi divasaṃ akhaṇḍam katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparipuṇṇam**, ekadivasampi ca kilesamalena amalinaṃ katvā carimakacittaṃ pāpetabbatāya **ekantaparisuddham**, sañkhalikhitaṃ likhitasañkhasadisam dhotasañkhasappaṭibhāgam caritabbam. Idaṃ na sukaraṃ agāraṃ ajjhāvasatā agāramajjhe vasantena ekantaparipuṇṇam...pe... carituṃ. Yaṃnūnāham kese ca massuñca ohāretvā kasāyarasapītāya kāsāyāni brahmacariyaṃ carantānaṃ anucchavikāni vatthāni acchādetvā paridahitvā agārasmā nikkhamitvā anagāriyaṃ pabbajeyyanti. Ettha ca yasmā agārassa hitaṃ kasivañijjādikammaṃ agāriyanti vuccati, tañca pabbajjāya natthi, tasmā pabbajjā anagāriyāti ñātābbā, taṃ anagāriyaṃ. **Pabbajeyyanti** paṭipajjeyyaṃ.

Appam vāti sahasato heṭṭhā bhogakkhandho appo nāma hoti, sahasato paṭṭhāya mahā. Ābandhanatṭhena ñātiyeva **ñātiparivaṭṭo**. So vīsatiyā heṭṭhā appo nāma hoti, vīsatiyā paṭṭhāya mahā. **Bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpannoti** yā bhikkhūnaṃ adhisīlasaṅkhātā sikkhā, tañca, yattha cete saha jīvanti, ekajīvikā sabhāgavuttino honti, taṃ bhagavatā paññattasikkhāpadasaṅkhātāṃ sājīvañca tattha sikkhanabhāvena samāpannoti bhikkhūnaṃ sikkhāsājīvasamāpanno. **Samāpannoti** sikkhaṃ paripūrento sājīvañca avītikkamanto hutvā tadubhayaṃ upagatoti attho.

Pānātipātam pahāyātiādīni vuttatthāneva. **Imesaṃ bhedāyāti** yesaṃ itoti vuttānaṃ santike sutam, tesam bhedāya. **Bhinnānaṃ vā sandhātāti** dvinnaṃ mittānaṃ vā samānupajjhāyakādīnaṃ vā kenacideva kāraṇena bhinnānaṃ ekamekaṃ upasañkamitvā “tumhākaṃ īdise kule jātānaṃ evaṃ bahussutānaṃ idaṃ na yutta”ntiādīni vatvā sandhānaṃ kattā. **Anuppadātāti** sandhānānuppadātā, dve

jane samagge disvā “tumahākaṃ evarūpe kule jātānaṃ evarūpehi guṇehi samannāgatānaṃ anucchavikameta’ntiādīni vatvā dalhīkammaṃ kattāti attho. Samaggo ārāmo assāti **samaggārāmo**. Yattha samaggā natthi, tattha vasitumpi na icchatīti attho. Samaggarāmotipi pāḷi, ayameva attho. **Samaggaratoti** samaggesu rato, te pahāya aññattha gantum na icchatīti attho. Samagge disvāpi sutvāpi nandatīti **samagganandī**. **Samaggakaraṇiṃ vācāṃ bhāsītāti** yā vācā satte samaggeyeva karoti, taṃ sāmaggiguṇaparidīpikameva vācāṃ bhāsati, na itaranti.

Nelāti elañ vuccati doso, nāssā elanti nelā, niddosāti attho “nelaṅgo setapacchādo”ti (udā. 65) ettha vuttanelañ viya. **Kaṇṇasukhāti** byañjanamadhuratāya kaṇṇānaṃ sukhā, sūcivijjhanam viya kaṇṇasūlam na janeti. Atthamadhuratāya sakalasarīre kopaṃ ajanetvā pemaṃ janetīti **pemanīyā**. Hadayaṃ gacchati appaṭihaññamānā sukhena cittaṃ pavisatīti **hadayaṅgamā**. Guṇaparipuṇṇatāya pure bhavāti **porī**. Pure saṃvaḍḍhanārī viya sukumārātīpi **porī**. Purassa esātīpi **porī**, nagaravāsīnaṃ kathāti attho. Nagaravāsīno hi yuttakathā honti, pitimattaṃ pitāti, bhātimattaṃ bhātāti vadanti. Evarūpī kathā bahuno janassa kantā hotīti **bahujanakantā**. Kantabhāveneva bahunanassa manāpā cittavaḍḍhikarāti **bahujanamanāpā**.

Kāle vadatīti **kālavādī**, vattabbayuttakālam sallakkhetvā vadatīti attho. Bhūtaṃ tacchaṃ sabhāvameva vadatīti **bhūtavādī**. Diṭṭhadhammikasamparāyikaatthasannissitameva katvā vadatīti **atthavādī**. Navalokuttaradhammasannissitaṃ katvā vadatīti **dhammavādī**. Saṃvaravinayapahānavinayasannissitaṃ katvā vadatīti **vinayavādī**. Nidhānaṃ vuccati ṭhapanokāso, nidhānamassā atthīti **nidhānavatī**. Hadaye nidhetabbayuttakaṃ vācāṃ bhāsītāti attho. **Kālenāti** evarūpiṃ bhāsamanopi ca “ahaṃ nidhānavatiṃ vācāṃ bhāsissāmī”ti na akālena bhāsati, yuttakālam pana avekkhitvāva bhāsātīti attho. **Sāpadesanti** saupamaṃ, sakāraṇanti attho. **Pariyantavatinti** paricchedaṃ dassetvā, yathāssā paricchedo paññāyati, evaṃ bhāsātīti attho. **Atthasamhitanti** anekhepi nayehi vibhajantena pariyādātum asakkuṇeyyatāya atthasampannaṃ bhāsati. Yaṃ vā so atthavādī atthaṃ vadati, tena atthena saṃhitattā atthasamhitam vācāṃ bhāsati, na aññaṃ nikkhipitvā aññaṃ bhāsātīti vuttaṃ hoti.

Bijagāmbhūtagāmasamārambhāti mūlabījaṃ khandhabījaṃ phaḷubījaṃ aggabījaṃ bījabījanti pañcavidhassa bijagāmassa ceva yassa kassaci nīlatiṇarukkādīkassa bhūtagāmassa ca samārambhā, chedanabhedanapacanādībhāvena vikopānaṃ paṭiviratoti attho.

Ekabhattikoti pātārāsabhataṃ sāyamāsabhattanti dve bhattāni. Tesu pātārāsabhataṃ antomajjhanhikena paricchinnam, itaram majjhanhikato uddham antoaruṇena. Tasmā antomajjhanhike dasakkhattum bhuñjamānopi ekabhattikova hoti. Taṃ sandhāya vuttaṃ “ekabhattiko”ti. Rattiyā bhojanaṃ ratti, tato uparatoti **rattūparato**. Atikkante majjhanhike yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanaṃ vikālabhojanaṃ nāma, tato viratattā **virato vikālabhojanā**.

Jātarūpanti suvaṇṇam. **Rajatanti** kahāpaṇo lohamāsako jatumāsako dārumāsakoti ye vohāraṃ gacchanti. Tassa ubhayassāpi paṭiggahaṇā paṭivirato, neva taṃ uggaṇhāti, na uggaṇhāpeti, na upanikkhattam sādīyatīti attho.

Āmakadhaññapaṭiggahaṇāti sālivīhiyavagodhūmakaṅguvarakakudrūsakasaṅkhātassa sattavidhassāpi āmakadhaññassa paṭiggahaṇā. Na kevalaṅca etesaṃ paṭiggahaṇameva, āmasanampi bhikkhūnaṃ na vaṭṭatiyeva. **Āmakamaṃsapaṭiggahaṇāti** ettha aññatra odissa anuññatā āmakamaṃsamacchānaṃ paṭiggahaṇameva bhikkhūnaṃ na vaṭṭati, no āmasananti.

Itthikumārikapaṭiggahaṇāti ettha itthīti purisantaragatā, itarā kumārikā nāma, tesaṃ paṭiggahaṇampi āmasanampi akappiyameva. **Dāsīdāsapaṭiggahaṇāti** ettha dāsīdāsavaseneva tesaṃ paṭiggahaṇam na vaṭṭati, “kappiyakāraṃ dammi, ārāmīkaṃ dammi”ti evaṃ vutte pana vaṭṭati. **Ajēlakādīsūpi khetavattupariyosānesu** kappiyākappiyanayo vinayavasena upaparikkhitabbo. Tattha

khettam nāma yasmim pubbaṇṇam ruhati. **Vatthu** nāma yasmim aparāṇṇam ruhati. Yattha vā ubhayampi ruhati, taṃ khettam. Tadatthāya akatabhūmibhāgo vatthu. Khettavatthusīsenā cettha vāpi-taḷākādīnīpi saṅgahitāneva.

Dūteyyam vuccati dūtakammaṃ gihīnaṃ paṇṇam vā sāsanaṃ vā gahetvā tattha tattha gamaṇam. **Pahiṇagamaṇam** vuccati gharā gharaṃ pesitassa khuddakagamaṇam. **Anuyogo** nāma tadubhayakaraṇam. Tasmā duteyyapahiṇagamaṇānaṃ anuyogoti evamettha attho veditabbo. **Kayavikkayāti** kayā ca vikkayā ca. **Tulākūṭā**dīsu **kūṭanti** vañcanaṃ. Tattha tulākūṭam tāva rūpakūṭam, aṅgakūṭam, gahaṇakūṭam, paṭicchannakūṭanti catubbidham hoti. Tattha **rūpakūṭam** nāma dve tulā samarūpā katvā gaṇhanto mahatiyā gaṇhāti, dadanto khuddikāya deti. **Aṅgakūṭam** nāma gaṇhanto pacchābhāge hatthena tulaṃ akkamati, dadanto pubbabhāge. **Gahaṇakūṭam** nāma gaṇhanto mūle rajjuṃ gaṇhāti, dadanto agge. **Paṭicchannakūṭam** nāma tulaṃ susiraṃ katvā anto ayacuṇṇam pakkhipitvā gaṇhanto taṃ pacchābhāge karoti, dadanto aggabhāge.

Kaṃso vuccati suvaṇṇapāti, tāya vañcanaṃ **kaṃsakūṭam**. Kathaṃ? Ekaṃ suvaṇṇapātiṃ katvā aññā dve tisso lohapātiyo suvaṇṇavaṇṇā karoti. Tato janapadaṃ gantvā kiñcīdeva aḍḍhakulaṃ pavisitvā “suvaṇṇabhājanāni kiṇathā” ti vatvā agge pucchite samagghataraṃ dātukāmā honti. Tato tehi “kathaṃ imesaṃ suvaṇṇabhāvo jānitabbo” ti vutte “vīmaṃsitvā gaṇhathā” ti suvaṇṇapātiṃ pāsāṇe ghaṃsitvā sabbapātiyo datvā gacchati.

Mānakūṭam nāma hadayabheda-sikhābheda-rajjubhedavasena tividham hoti. Tattha **hadayabhedo** sappitelādīminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto heṭṭhāchiddena mānena “saṅikaṃ āsiñcā” ti vatvā attano bhājane bahuṃ paggharāpetvā gaṇhāti, dadanto chiddam pidhāya sīgham pūretvā deti. **Sikhābhedo** tilataṇḍulādīminanakāle labbhati. Tāni hi gaṇhanto saṅikaṃ sikhāṃ ussāpetvā gaṇhāti, dadanto vegena pūretvā sikhāṃ chindanto deti. **Rajjubhedo** khettavatthuminanakāle labbhati. Lañjam alabhantā hi khettam amahantampi mahantaṃ katvā minanti.

Ukkoṭanādīsu ukkoṭananti sāmīke assāmīke kātuṃ lañjaggahaṇam. **Vañcananti** tehi tehi upāyehi paresam vañcanaṃ. Tatrīdamekaṃ vatthu – eko kira luddako migañca migapotakañca gahetvā āgacchati. Tameko dhutto “kiṃ bho migo agghati, kiṃ migapotako” ti āha. “Migo dve kahāpaṇe, migapotako eka” nti ca vutte ekaṃ kahāpaṇam datvā migapotakaṃ gahetvā thokaṃ gantvā nivatto “na me bho migapotakenattho, migaṃ me dehī” ti āha. Tena hi dve kahāpaṇe dehīti. So āha – “nanu te bho mayā paṭhamaṃ eko kahāpaṇo dinno” ti? Āma dinnoti. Imampi migapotakaṃ gaṇha, evaṃ so ca kahāpaṇo ayañca kahāpaṇagghanaṃ migapotako” ti dve kahāpaṇā bhavissanti. So “kāraṇam vadatī” ti sallakkhetvā migapotakaṃ gahetvā migaṃ adāsīti. **Nikatīti** yogavasena vā māyāvasena vā apāmaṅgam pāmaṅganti, amaṇiṃ maṇinti, asuvaṇṇam suvaṇṇanti katvā patirūpakena vañcanaṃ. **Sāciyogoti** kuṭīlayogo. Etesaṃyeva ukkoṭanādīnametaṃ nāmaṃ. Tasmā ukkoṭanasāciyogo vañcanasāciyogo nīkatisāciyogoti evamettha attho daṭṭhabbo. Keci aññam dassetvā aññassa parivattanaṃ sāciyogoti vadanti, taṃ pana vañcaneneva saṅgahitaṃ.

Chedanādīsu **chedananti** hatthacchedanādi. **Vadhoti** māraṇam. **Bandhoti** rajjubandhanādīhi bandhanaṃ. **Viparāmosoti** himaviparāmoso, gumbaviparāmosoti duvidho. Yaṃ himapātasamaye himena paṭicchannā hutvā maggappaṭipannaṃ janaṃ musanti, ayaṃ himaviparāmoso. Yaṃ gumbādīhi paṭicchannā musanti, ayaṃ gumbaviparāmoso. **Ālopo** vuccati gāmanigamādīnaṃ vilopakaraṇam. **Sahasākāroti** sāhasikakiriya, gehaṃ pavisitvā manussānaṃ ure sattham ṭhapetvā icchitabhaṇḍaggahaṇam. Evametasmā chedana...pe... sahasākārā paṭivirato hoti.

So santuṭṭho hotīti svāyaṃ bhikkhu heṭṭhā vuttana catūsu paccayesu dvādasavidhena itarītarapaccayasantosaṃ samannāgato hoti. Iminā pana dvādasavidhena itarītarapaccayasantosaṃ samannāgatassa bhikkhuno aṭṭha parikkhārā vaṭṭanti – tīṇi cīvarāni, patto, dantakaṭṭhacchedanavāsī, ekā sūci, kāyabandhanaṃ parissāvananti. Vuttampi cetam –

“Ticīvaraṇca patto ca, vāsi sūci ca bandhanam;
Parissāvanena aṭṭhete, yuttayogassa bhikkhuno”ti.

Te sabbe kāyaparihārikāpi honti, kucchiparihārikāpi. Katham? Ticīvaram tāva nivāsetvā pārūpitvā ca vicaraṇakāle kāyam pariharati posetīti kāyaparihārikam hoti. Cīvarakaṇṇena udakam parissāvetvā pivanaṇakāle, khāditabbaphalāphalam gahaṇakāle ca kucchim pariharati posetīti kucchiparihārikam hoti. Pattopi tena udakam uddharitvā nhānakāle kuṭtiparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihāriko hoti, āhāram gahetvā bhuñjanakāle kucchiparihāriko. Vāsi taya dantakaṭṭhacchedanakāle mañcapīṭhānam aṅgapādacīvarakuṭidaṇḍakasajjanakāle ca kāyaparihārikā hoti, ucchucchedanāṇikerāditacchanakāle kucchiparihārikā. Sūcipi cīvarasibbanakāle kāyaparihārikā hoti, pūvam vā phalam vā vijjhivā khādanakāle kucchiparihārikā. Kāyabandhanam bandhitvā vicaraṇakāle kāyaparihārikam, ucchuādīni bandhitvā gahaṇakāle kucchiparihārikam. Parissāvanam tena udakam parissāvetvā nhānakāle senāsanaparibhaṇḍakaraṇakāle ca kāyaparihārikam, pānīyapānakaparissāvanakāle teneva tīlataṇḍulaputhukādīni gahetvā khādanakāle ca kucchiparihārikam. Ayam tāva aṭṭhaparikkhārikassa parikkhāramattā.

Navaparikkhārikassa pana seyyam pavisantassa tatraṭṭhakapaccattharaṇam vā kuñcikā vā vaṭṭati. Dasaparikkhārikassa nisīdanam vā cammakhaṇḍam vā vaṭṭati. Ekādasaparikkhārikassa kattarayaṭṭhi vā telanālikā vā vaṭṭati. Dvādasaparikkhārikassa chattam vā upāhanam vā vaṭṭati. Etesu ca aṭṭhaparikkhārikova santuṭṭho, itare asantuṭṭhā mahicchā mahābhārāti na vattabbā. Etepi appicchāva santuṭṭhāva subhārāva sallahukavuttinova. Bhagavā pana na imam suttam tesam vasena kathesi, aṭṭhaparikkhārikassa vasena kathesi. So hi khuddakavāsīṇca sūciṇca parissāvane pakkhipitvā pattassa anto ṭhapetvā pattam amsakūṭe laggetvā ticīvaram kāyappaṭibaddham katvā yenicchakam sukham pakkamati, paṇinivattitvā gahetabbam nāmassa na hoti. Iti imassa bhikkhuno sallahukavuttitam dassento bhagavā **santuṭṭho hoti kāyaparihārikena cīvarenā**tiādīmāha.

Tattha **kāyaparihārikenā**ti kāyapariharaṇamattakena. **Kucchiparihārikenā**ti kucchipariharaṇamattakena. **Samādāyeva pakkamatī**ti tam aṭṭhaparikkhāramattakam sabbam gahetvāva kāyappaṭibaddham katvāva gacchati, “mama vihāro pariveṇam upaṭṭhako”tissa saṅgo vā bandho vā na hoti. So jiyā mutto saro viya, yūthā apakkanto mattahatthī viya icchiticchitam senāsanam, vanasaṇḍam, rukkhamūlam, navam pabbhāram paribhuñjanto eko tiṭṭhati, eko nisīdati, sabbiriyāpathesu eko adutiyo.

“Cātuddiso appaṭigho ca hoti,
Santussamāno itarītarena;
Parissayānam sahitā achambhī,
Eko care khaggavisāṇakappo”ti. (su. ni. 42; cūḷani. khaggavisāṇasuttaniddeso 128) –

Evam vaṇṇitam khaggavisāṇakappatam āpajjati.

Idāni tamattham upamāya sādheṇo **seyyathāpī**tiādīmāha. Tattha **pakkhī sakuṇo**ti pakkhayutto sakuṇo. **Ḍetī**ti uppatati. Ayam panettha saṅkhepattho – sakuṇā nāma “asukasmiṃ padese rukkho paripakkaphalo”ti ṇatvā nānādisāhi āgantvā nakhapakkhatuṇḍādīhi tassa phalāni vijjhantā vidhunantā khādanti, “idaṃ ajjatanāya, idaṃ svātanāya bhavissati”ti nesam na hoti. Phale pana khīṇe neva rukkhasa ārakkham ṭhapenti, na tattha pakkham vā pattam vā nakham vā tuṇḍam vā ṭhapenti, atha kho tasmim rukkhe anapekkhā hutvā yo yaṃ disābhāgam icchati, so tena sapattabhārova uppatitvā gacchati. Evameva ayam bhikkhu nissaṅgo nirapekkhoyeva pakkamati, samādāyeva pakkamati. **Ariyenā**ti niddosena. **Ajjhattanti** sake attabhāve. **Anavajjasukhanti** niddosasukham.

So cakkhunā rūpaṃ disvāti so iminā ariyena sīlakkhandhena samannāgato bhikkhu cakkhuviññāṇena rūpaṃ passitvāti attho. Sesapadesupi yaṃ vattabbam siyā, tam sabbam visuddhimagge

(visuddhi. 1.15) vuttam. **Abyāsekasukhanti** kilesehi anāsittasukham, avikiṇṇasukhantipi vuttam. Indriyasamvarasukham hi ditṭhādīsu ditṭhamattādivasena pavattatāya avikiṇṇam hoti.

So abhikkante paṭikkanteti so manacchaṭṭhānaṃ indriyānaṃ samvarena samannāgato bhikkhu imesu abhikkantapaṭikkantādīsu sattasu ṭhānesu satisampajaññavasena sampajānakārī hoti. Tattha **abhikkantanti** purato gamanaṃ. **Paṭikkantanti** pacchāgamaṃ.

Sampajānakārī hotīti sātthakasampajaññaṃ, sappāyasampajaññaṃ, gocarasampajaññaṃ, asammohasampajaññanti imesaṃ catunnaṃ satisampayuttānaṃ sampajaññaṃ vasena satim upaṭṭhapetvā ñāṇena paricchindivāyeva tāni abhikkantapaṭikkantāni karoti. Sesapadesupi eseva nayo. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana icchantena dīghanikāye sāmāññaphalavaṇṇanāto vā majjhimanikāye satipaṭṭhānavaṇṇanāto vā gahetabbo.

So iminā cātiadinā kiṃ dasseti? Araññavāsassa paccayasampattiṃ dasseti. Yassa hi ime cattāro paccayā natthi, tassa araññavāso na ijjhati, tiracchānagatehi vā vanacarakehi vā saddhiṃ vatthabbaṃ āpajjati. Araññe adhivatthā devatā “kiṃ evarūpassa pāpabhikkhuno araññavāsenā”ti bheravasaddaṃ sāventi, hatthehi sīsaṃ paharivā palāyanākāraṃ karonti. “Asuko bhikkhu araññaṃ pavasitvā idaṅcīdaṅca pāpakammamakāsī”ti ayaso pattharati. Yassa panete cattāro paccayā atthi, tassa araññavāso ijjhati. So hi attano sīlaṃ paccavekkhanto kiñci kālakaṃ vā tilakaṃ vā apassanto pītiṃ uppādetvā taṃ khayato vayato sammāsanto ariyabhūmiṃ okkamati. Araññe adhivatthā devatā attamanā vaṇṇaṃ bhāsanti. Itissa udake pakkhittatelabindu viya yaso vitthāriko hoti.

Tattha **vivittanti** suññaṃ, appasaddaṃ, appanigghosanti attho. Etadeva hi sandhāya vibhaṅge “vivittanti santike cepi senāsaṃ hoti, taṅca anākiṇṇaṃ gahaṭṭhehi pabbajitehi, tena taṃ vivitta”nti (vibha. 526) vuttam. Seti ceva āsati ca etthāti **senāsaṃ**. Mañcapīṭhānametaṃ adhivacanaṃ. Tenāha – “senāsananti mañcopi senāsaṃ, pīṭhampi, bhisipi, bimbohanampi, vihāropi, aḍḍhayogopi, pāsādupi, hammiyampi, guhāpi, aṭṭopi, mālopi, leṇampi, veḷugumbopi, rukkhamūlapi, maṇḍapopi senāsaṃ, yattha vā pana bhikkhū paṭikkamanti, sabbametaṃ senāsaṃ”nti (vibha. 527). Apica vihāro, aḍḍhayogo, pāsādo, hammiyaṃ, guhāti idaṃ vihārasenāsaṃ nāma. Mañco, pīṭhaṃ, bhisi, bimbohananti idaṃ mañcapīṭhasenāsaṃ nāma. Cimilikā, cammakhaṇḍo, tiṇasanthāro, paṇṇasanthāroti idaṃ santhātasenāsaṃ nāma. Yattha vā pana bhikkhū paṭikkamantīti etaṃ okāsasenāsaṃ nāmāti evaṃ catubbidhaṃ senāsaṃ hoti. Taṃ sabbampi senāsanaggahaṇena gahitameva.

Imassa pana sakuṇasadisassa cātuddisassa bhikkhuno anucchavikaṃ dassento **araññaṃ rukkhamūlanti**ādīmāha. Tattha **araññanti** “nikkhamitvā bahi indakhilā sabbametaṃ arañña”nti (vibha. 529) “idaṃ bhikkhunīnaṃ vasena āgataṃ araññaṃ. “Āraññakaṃ nāma senāsaṃ pañcadhanusatikaṃ pacchima”nti (pārā. 654) idaṃ pana imassa bhikkhuno anurūpaṃ. Tassa lakkhaṇaṃ visuddhimagge dhutaṅganiddese vuttam. **Rukkhamūlanti** yaṃkiñci sītaccāyā vivittaṃ rukkhamūlaṃ. **Pabbatanti** selaṃ. Tattha hi udakasonḍīsu udakakiccaṃ katvā sītāya rukkhaḥcchāyāya nisinnassa nānādisāsu khāyamānāsu sītena vātena bījīyamānassa cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Kandaranti** kaṃ vuccati udakaṃ, tena dāritaṃ udakabhinnaṃ pabbatapadesaṃ, yaṃ nitambantipi naḍṇikuñjantipi vadanti. Tattha hi rajatapaṭṭhasadisā vālikā hoti, matthake mañivitānaṃ viya vanagahaṇaṃ, mañikkhandhasadisāṃ udakaṃ sandati. Evarūpaṃ kandaraṃ oruyha pānīyaṃ pivitvā gattāni sītāni katvā vālikaṃ ussāpetvā paṃsukūlacīvaraṃ paññāpetvā nisinnassa samaṇadhammaṃ karoto cittaṃ ekaggaṃ hoti. **Giriguhanti** dvinnaṃ pabbatānaṃ antaraṃ, ekasmīmyeva vā umaṅgasadisāṃ mahāvīvaraṃ. **Susānalakkhaṇaṃ** visuddhimagge (visuddhi. 1.34) vuttam. **Vanapatthanti** gāmantāṃ atikkamitvā manussānaṃ anupacāraṭṭhānaṃ, yattha na kasanti na vapanti. Tenevāha – “vanapatthanti dūrānametaṃ senāsanānaṃ adhivacana”ntiādi. **Abbhokāsanti** acchannaṃ. Ākañkhamāno panettha cīvarakuṭiṃ katvā vasati. **Palālapuñjanti** palālarāsīṃ. Mahāpalālapuñjato hi palālaṃ nikkāḍḍhitvā pabbhāraleṇasadisā ālaye karonti, gacchagumbādīnampi upari palālaṃ pakkhipitvā heṭṭhā nisinnā samaṇadhammaṃ karonti. Taṃ sandhāyetaṃ vuttam.

Pacchābhānti bhāntassa pacchato. **Piṇḍapātaṭṭikkantoti** piṇḍapātapariyesanato ṭṭikkanto. **Pallaṅkanti** samantato ūrubaddhāsanam. **Ābhujitvāti** bandhitvā. **Ujūṃ kāyaṃ paṇidhāyāti** uparimasarīraṃ ujūkaṃ ṭṭapetvā aṭṭhārasa piṭṭhikaṅṭake koṭiyā koṭiṃ ṭṭipādetvā. Evañhi nisinnassa cammamamsanāhārūni na paṇamanti. Athassa yā tesam paṇamanapaccayā khaṇe khaṇe vedanā uppajjeyyūṃ, tā na uppajjanti. Tāsu na uppajjamānāsu cittaṃ ekaggaṃ hoti, kammaṭṭhānaṃ na paripatati, vuddhiṃ phātiṃ upagacchati. **Parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvāti** kammaṭṭhānābhimukhaṃ satim ṭṭapayitvā, mukhasamīpe vā katvāti attho. Teneva vibhaṅge vuttaṃ – “ayaṃ sati upaṭṭhitā hoti sūpaṭṭhitā nāsikagge vā mukhanimitte vā. Tena vuccati parimukhaṃ satim upaṭṭhapetvā”ti (vibha. 537). Atha vā “**parīti** pariggahaṭṭho. **Mukhanti** niyyānaṭṭho. **Satīti** upaṭṭhānaṭṭho. Tena vuccati – ‘parimukhaṃ sati’”nti evaṃ ṭṭisambhidāyaṃ (paṭi. ma. 1.164) vuttanayena panettha attho daṭṭhabbo. Tatrāyaṃ saṅkhepo “pariggahitaniyyānaṃ satim katvā”ti.

Abhijjhaṃ loketi ettha lujjana-palujjanaṭṭhena pañcupādānakkhandhā loko. Tasmā pañcasu upādānakkhandhesu rāgaṃ pahāya kāmaccandaṃ vikkhambhetvāti ayamettha attho. **Vigatābhijjhenāti** vikkhambhanavasena pahīnattā vigatābhijjhena, na cakkhuviññānasadisenaṭṭi attho. **Abhijjhāya cittaṃ parisodhetīti** abhijjhāto cittaṃ parimoceti, yathā naṃ sā muñcati ceva muñcitvā ca na puna gaṇhāti, evaṃ karotīti attho. **Byāpādapadosaṃ pahāyāti**ādīsipi eseva nayo. Byāpajjati iminā cittaṃ pūtikummāsādayo viya purimapakatiṃ pajahaṭṭi **byāpādo**. Vikārapattiyā padussati, paraṃ vā padūseti vināsetīti **padoso**. Ubhayampetaṃ kodhasseva adhivacanaṃ. Thinaṃ cittaḡelaññaṃ, middhaṃ cetasiḡelaññaṃ. Thinañca middhañca **thinamiddhaṃ**. **Ālokasaññīti** rattimpi divāpi diṭṭhaālokasaññānanasamatthāya vigatanīvaraṇāya parisuddhāya saññāya samannāgato. **Sato sampajānoti** satiyā ca ñāṇena ca samannāgato. Idaṃ ubhayaṃ ālokasaññāya upakārakattā vuttaṃ. Uddhaccañca kukkucçañca **uddhaccakukkucçaṃ**. **Tiṇṇavicikicchoti** vicikicchaṃ taritvā atikkamitvā ṭṭhito. “Kathamidaṃ kathamida”nti evaṃ nappavattatīti **akathaṃkathī**. **Kusalesu dhammesūti** anavajjesu dhammesu. “Ime nu kho kusalā, kathamime kusalā”ti evaṃ na vicikicchati na kaṅkhatīti attho. Ayamettha saṅkhepo. Imesu pana nīvaraṇesu vacanattalakkhaṇādibhedato yaṃ vattabbaṃ siyā, taṃ visuddhimagge (visuddhi. 1.71-72) vuttaṃ. **Paññāya dubbalikaraṇeti** yasmā ime pañca nīvaraṇā uppajjamānā anuppannāya lokiyalokuttarāya paññāya uppajjitum na denti, uppannāpi aṭṭha samāpattiyō pañca vā abhiññā ucchinditvā pāṭenti. Tasmā paññāya dubbalikaraṇāti vuccanti. **Viviceva kāmehi**tiādīni visuddhimagge vitthāritāni.

Ime āsavātiādī aparenāpi pariyāyena catusaccappakāsanatthaṃ vuttaṃ. **Nāparaṃ itthattāyāti pajānāti**ti ettāvata heṭṭhā tīhi aṅgehi bāhiraṃsamayassa nipphalabhāvaṃ dassetvā catutthena aṅgena attano sāsanaṃsa gambhīrabhāvaṃ pakāsetvā desanāya arahattena kūṭaṃ gaṇhi. Idāni desanaṃ appento **evaṃ kho, bhikkhavi**tiādīmāha.

9. Taṇhāsuttavaṇṇanā

199. Navame **jālininti** jālasadisam. Yathā hi jālaṃ samantato saṃsibbitaṃ ākulabyākulaṃ, evaṃ taṇhāpīti jālasadisattā jālinīti vuttā. Tayo vā bhava ajjhottharivā ṭṭhitāya etissā tattha tattha attano koṭṭhāsabhūtaṃ jālaṃ atthītipi jālinī. **Saritanti** tattha tattha saritvā saṃsaritvā ṭṭhitaṃ. **Visaṭanti** patthaṭaṃ vikkhittaṃ. **Visattikanti** tattha tattha visattaṃ laggaṃ lagitaṃ. Apica “**visamūlāti** visattikā. **Visaphalāti** visattikā”tiādīnāpi (mahāni. 3; cūḷani. mettagūmāṇavapucchāniddeṃso 22) nāyenettha attho daṭṭhabbo. **Uddhastoti** upari dhaṃsito. **Pariyonaddhoti** samantā veṭṭhito. **Tantākulakajātoti** tantaṃ viya ākulajāto. Yathā nāma dunnikkhittaṃ mūsikacchinnam pesakārānaṃ tantaṃ taḡim taḡim ākulaṃ hoti, “idaṃ aggaṃ idaṃ mūla”nti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetum dukkaraṃ hoti, evaṃ sattā imāya taṇhāya pariyonaddhā ākulabyākulā na sakkonti attano nissaraṇamaggaṃ ujūṃ kātum. **Gulāguṇṭhikajātoti** gulāguṇṭhikaṃ vuccati pesakārakaññiyasuttaṃ. Gulā nāma sakunīkā, tassā kulāvakotipi eke. Yathā tadubhayampi ākulaṃ aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetum dukkaranti purimanayeneva yojetabbaṃ. **Muñjapabbajabhūtoti** muñjatiṇaṃ viya pabbajatiṇaṃ viya ca bhūto, tādiso jāto. Yathā tāni tiṇāni koṭṭetvā katarajjūṃ jinnakāle katthaci patitaṃ gaḡetvā tesam

tiṇānaṃ “idaṃ aggaṃ idaṃ mūla”nti aggena vā aggaṃ, mūlena vā mūlaṃ samānetuṃ dukkaraṃ. Tampi ca paccattapurisakāre ṭhatvā sakkā bhaveyya ujum kātuṃ, ṭhapetvā pana bodhisatte añño satto attano dhammatāya taṇhājālaṃ padāletvā attano nissaraṇamaggaṃ ujum kātuṃ samattho nāma natthi. Evamayaṃ loko taṇhājālena pariyaṇaddho apāyaṃ duggatiṃ vinipātaṃ saṃsāraṃ nātivattati. Tattha **apāyoti** niraya-tiracchānayani-pettivisaya-asurakāyā. Sabbepi hi te vaḍḍhisāṅkhātassa āyassa abhāvato apāyāti vuccanti. Tathā dukkhassa gatibhāvato **duggati**. Sukhasamussayato vinipatitattā **vinipāto**. Itaro pana –

“Khandhānañca paṭipāṭi, dhātuāyatanāna ca;
Abbocchinnaṃ vattamānā, saṃsāroti pavuccati.

Taṃ sabbaṃ nātivattati nātikkamati, atha kho cutito paṭisandhiṃ paṭisandhito cutinti evaṃ punappunaṃ cutipaṭisandhiyo gaṇhamāno tīsu bhavesu catūsu yonīsu pañcasu gatīsu sattasu viññāṇaṭṭhitīsu navasu sattāvāsesu mahāsamudde vātakkhittanāvā viya yante yuttagoṇo viya ca paribbhamatiyeva.

Ajjhattikassa upādāyāti ajjhattikaṃ khandhapañcakaṃ upādāya. Idañhi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Bāhirassa upādāyāti** bāhiraṃ khandhapañcakaṃ upādāya, idampi upayogatthe sāmivacanaṃ. **Asmīti, bhikkhave, satīti**, bhikkhave, yadetaṃ ajjhattaṃ khandhapañcakaṃ upādāya taṇhāmānadiṭṭhivasena samūhaggāhato asmīti hoti, tasmim satīti attho. **Itthasmīti hotīti**ādīsu pana evaṃ samūhato ahanti gahaṇe sati tato anupanidhāya ca upanidhāya cāti dvidhā gahaṇaṃ hoti. Tattha **anupanidhāyāti** aññaṃ ākāraṃ anupagamma sakabhāvameva ārammaṇaṃ katvā itthasmīti hoti, khattiyādīsu idampakāro ahanti evaṃ taṇhāmānadiṭṭhivasena hotīti attho. Idaṃ tāva anupanidhāya gahaṇaṃ. **Upanidhāya gahaṇaṃ** pana duvidhaṃ hoti samato ca asamato ca. Taṃ dassetuṃ **evaṃsmīti aññathāsmīti** ca vuttaṃ. Tattha **evaṃsmīti** idaṃ samato upanidhāya gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyō yathāyaṃ brāhmaṇo, evamahampīti attho. **Aññathāsmīti** idaṃ pana asamato gahaṇaṃ, yathāyaṃ khattiyō yathāyaṃ brāhmaṇo, tato aññathā ahaṃ, hīno vā adhiko vāti attho. Imāni tāva paccuppannavasena cattāri taṇhāvicarītāni.

Asasmīti satasmīti imāni pana dve yasmā atthīti asaṃ, niccassetāṃ adhivacanaṃ. Sīdatīti sataṃ, aniccassetāṃ adhivacanaṃ. Tasmā sassatucchedavasena vuttānīti veditabbāni. Ito parāni **santi** evamādīni cattāri saṃsayaparivitakkavasena vuttāni. **Santi hotīti** evamādīsu ahaṃ siyanti hotīti evamattho veditabbo. Adhippāyo panettha purimacatukke vuttanayeneva gahetabbo. **Apihaṃ santi**ādīni pana cattāri api nāma ahaṃ bhaveyyanti evaṃ patthanākappanavasena vuttāni. Tānipi purimacatukke vuttanayeneva veditabbāni. **Bhavissanti**ādīni pana cattāri anāgatavasena vuttāni. Tesampi purimacatukke vuttanayeneva attho veditabbo. Evamete –

“Dve diṭṭhisīsā sīsāññe, cattāro sīsamūlakā;
Tayo tayoti etāni, aṭṭhārasa vibhāvaye.

Etesu hi asami, satasmīti ete dve diṭṭhisīsā nāma. Asmi, santi, apihaṃ santi, bhavissanti ete cattāro suddhasīsā eva. Itthasmītiādāyo tayo tayoti dvādasa sīsamūlakā nāmāti evamete dve diṭṭhisīsā cattāro suddhasīsā dvādasa sīsamūlakāti aṭṭhārasa taṇhāvicaritadhammā veditabbā. Imāni tāva ajjhattikassa upādāya aṭṭhārasa taṇhāvicarītāni. Bāhirassa upādāya taṇhāvicaritesupi eseva nayo. **Imināti** iminā rūpena vā...pe... viññāṇena vāti esa viseso veditabbo. Sesam tādīsameva.

Iti evarūpāni atītāni chattimsāti ekamekassa puggalassa atīte addhani chattimsa. **Anāgatāni chattimsāti** ekamekasseva puggalassa ca anāgate addhani chattimsa. **Paccuppannāni chattimsāti** ekassa vā puggalassa yathāsambhavato bahūnaṃ vā paccuppanne addhani chattimsāva. Sabbasattānaṃ pana niyameneva atīte addhani chattimsa, anāgate chattimsa, paccuppanne chattimsa. Anantā hi asadisataṇhāmānadiṭṭhibhedā sattā. **Aṭṭhasataṃ taṇhāvicaritaṃ hontīti** ettha pana aṭṭhasatasāṅkhātā

taṇhāvicaritaṃ hotīti evamattho daṭṭhabbo.

10. Pemasuttavaṇṇanā

200. Dasame **na ussenetīti** diṭṭhivasena na ukkhipati. **Na paṭisenetīti** paṭiviruddho hutvā kalahabhaṇḍanavasena na ukkhipati. **Na dhūpāyatīti** ajjhattikassa upādāya taṇhāvicaritavasena na dhūpāyati. **Na pajjalatīti** bāhirassa upādāya taṇhāvicaritavasena na pajjalati. **Na sampajjhāyatīti** asmimānavasena na sampajjhāyati. Sesam pālinayeneva veditabbaṃ. Imasmiṃ sutte vaṭṭavivaṭṭaṃ kathitanti.

Mahāvaggo pañcamo.

Catutthapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

5. Pañcamapaṇṇāsakaṃ

(21) 1. Sappurisavaggo

1-6. Sikkhāpadasuttavaṇṇanā

201. Pañcamassa paṭhame **asappurisasi**ti lāmakapurisaṃ tuccapurisaṃ mūlhapurisaṃ avijjāya andhīkataṃ bālaṃ. **Asappurisaranti** atirekena asappurisaṃ. Itare dve vuttapaṭipakkhavasena veditabbā. Sesamettha uttānatthameva. Yathā cettha, evaṃ ito paresu pañcasu. Etesu hi paṭhamam pañcaveravasena desitaṃ, dutiyam assaddhamavasena, tatiyam kāyavacīdvāravasena, catuttham manodvāravasena, pañcamam aṭṭhamicchattavasena, chaṭṭham dasamicchattavasena.

7-10. Pāpadhammasuttacatukkavaṇṇanā

207-210. Sattame **pāpanti** lāmakam saṃkiliṭṭhapuggalaṃ. **Kalyāṇanti** bhaddakam anavajjapuggalaṃ. Sesamettha uttānatthameva. Aṭṭhamepi eseva nayo. Navame **pāpadhammanti** lāmakadhammaṃ. **Kalyāṇadhammanti** anavajjadhammaṃ. Sesamettha uttānatthameva. Dasamepi eseva nayo. Imasmiṃ vagge dasasupi suttesu agāriyappaṭipadā kathitā. Sacepi sotāpannasakadāgāmino honti, vaṭṭatiyevāti.

Sappurisavaggo paṭhamo.

(22) 2. Parisāvaggo

1. Parisāsuttavaṇṇanā

211. Dutiyassa paṭhame parisam dūsentīti **parisadūsanā**. Parisam sobhentīti **parisasobhanā**.

2. Diṭṭhisuttavaṇṇanā

212. Dutīye manoduccarite pariyāpannāpi micchādiṭṭhi mahāsāvajjatāya visum vuttā, tassā ca paṭipakkhavasena sammādiṭṭhi.

3. Akataññutāsuttavaṇṇanā

213. Tatiye **akataññutā akataveditā**ti akataññutāya akataveditāya. Ubhayampetaṃ atthato ekameva. Sukkapakkhepi eseva nayo.

4-7. Pāṇātipātīsuttādivaṇṇanā

214-217. Catutthaṃ catunnaṃ kammakilesānaṃ tappaṭipakkhassa ca vasena vuttaṃ, pañcamaṃ sukkapakkhānaṃ ādito catunnaṃ micchattānaṃ vasena, chaṭṭhaṃ avasesānaṃ catunnaṃ, sattamaṃ anariyavohāraariyavohārānaṃ. Tathā aṭṭhamanavamadasamāni sappaṭipakkhānaṃ assaddhammānaṃ vasena vuttāni. Sabbasuttesu pana sukkapakkhadhammā lokiyalokuttaramissakāva kathitā. Navasu suttesu kiñcāpi “sagge”ti vuttaṃ, tayo pana maggā tīṇi ca phalāni labbhantiyevāti.

Parisāvaggo dutiyo.

(23) 3. Duccaritavaggavaṇṇanā

221-231. Tatiyassa paṭhamādāni uttānatthāneva. Dasame yo cintetvā kabyaṃ karoti, ayaṃ **cintākavi** nāma. Yo sutvā karoti, ayaṃ **sutakavi** nāma. Yo ekaṃ atthaṃ nissāya karoti, ayaṃ **atthakavi** nāma. Yo taṅkhaṇaṇṇeva vaṅṅisatthero viya attano paṭibhānena karoti, ayaṃ **paṭibhānakavi** nāmāti.

Duccaritavaggo tatiyo.

(24) 4. Kammavaggo

1. Saṃkhittasuttavaṇṇanā

232. Catutthassa paṭhame **kaṇhanti** kālakam dasaakusalakammamapathakammaṃ. **Kaṇhavipākanti** apāye nibbattanato kālakavipākam. **Sukkanti** paṇḍarakaṃ kusalakammamapathakammaṃ. **Sukkavipākanti** sagge nibbattanato paṇḍarakavipākam. **Kaṇhasukkanti** missakakammaṃ. **Kaṇhasukkavipākanti** sukhadukkhavipākam. Missakakammañhi katvā akusalena tiracchānayanoyiṃ maṅgalahatthiṭṭhānādīsu uppanno kusalena pavatte sukhaṃ vediyati. Kusalena rājakulepi nibbato akusalena pavatte dukkhaṃ vediyati. **Akaṇhaṃ asukkanti** kammakkhayakaraṃ catumaggañānaṃ adhippetam. Tañhi yadi kaṇhaṃ bhaveyya, kaṇhavipākam dadeyya. Yadi sukkaṃ bhaveyya, sukkavipākam dadeyya. Ubhayavipākassa pana appadānato akaṇhaṃ asukkanti ayamettha attho.

2. Vitthārasuttavaṇṇanā

233. Duttiye **sabyābajjhanti** sadosam. **Kāyasaṅkhāranti** kāyadvāracetanaṃ. **Abhisāṅkharotī** āyūhati sampiṇḍeti. Sesadvayepi eseva nayo. **Sabyābajjhaṃ lokanti** sadukkhaṃ lokaṃ. **Sabyābajjhā phassāti** sadukkhaṃ vipākaphassā. **Sabyābajjhaṃ vedanaṃ vediyatī**ti sābādhaṃ vipākavedanaṃ vediyati. **Ekantadukkhanti** ekanteneva dukkhaṃ, na sukhasammissam. **Seyyathāpi sattā nerayikāti** ettha **seyyathāpī**ti nidassanatthe nipāto. Tena kevalam nerayikasatte dasseti, aññe pana taṃsarikkhakā nāma natthi. Iminā upāyena sabbattha attho veditabbo. **Seyyathāpi manussāti**ādīsu pana manussānaṃ tāva kālena sukhā vedanā uppajjati, kālena dukkhā vedanā. **Ekacce ca devāti** ettha pana kāmāvacaradevā daṭṭhabbā. Tesañhi mahesakkhatarā devatā disvā nisinnāsanato vuṭṭhānaṃ, pārututtarāsaṅgassa otāraṇam, añjalipaggaṇhanantiādīnaṃ vasena kālena dukkhaṃ uppajjati, dibbasampattiṃ anubhavantānaṃ kālena sukhaṃ. **Ekacce ca vinipātikāti** ettha vemānikapetā daṭṭhabbā. Te nirantameva ekasmiṃ kāle sukhaṃ, ekasmiṃ kāle dukkhaṃ vediyanti. Nāgasupaṇṇahatthiassādayo pana manussā viya vokiṇṇasukhadukkhāva hontī. **Pahānāya yā cetanāti** ettha vivaṭṭagāminī maggacetanā veditabbā. Sā hi kammakkhayāya saṃvattatīti.

3. Soṇakāyanasuttavaṇṇanā

234. Tatiye **sikhāmoggallānoti** sīsamajjhe ʃhitāya mahatīyā sikhāya samannāgato moggallānagotto brāhmaṇo. **Purimānīti** atītānantaradivasato paṭṭhāya purimāni, dutiyādito paṭṭhāya **purimatarāni** veditabbāni. **Soṇakāyanoti** tasseva antevāsiko. **Kammasaccāyaṃ bho lokoti** bho ayaṃ loko kammasabhāvo. **Kammasamārambhaṭṭhāyīti** kammasamārambhena tiṭṭhati. Kammaṃ āyūhantova tiṭṭhati, anāyūhanto ucchijjatīti dīpeti. Sesam heṭṭhā vuttanayameva.

4-9. Sikkhāpadasuttādivaṇṇanā

235. Catutthādīnipi uttānatthāneva. Maggaṅgesu pana yasmā satiyā upaṭṭhapetvā paññāya paricchindati, tasmā ubhayameva kammaṃ. Sesā aṅgāneva honti, no kammanti vuttaṃ. Bojjhaṅgesupi eseve nayo. Abhidhamme pana sabbampetaṃ avisesena cetanāsampayuttakammanteva vaṇṇitaṃ.

10. Samaṇasuttavaṇṇanā

241. Dasame **idhevāti** imasmimyeva sāsane. Ayaṃ pana niyamo sesapadesupi veditabbo. Dutiyādayopi hi samaṇa idheva, na aññattha. **Suññāti** rittā tucchā. **Parappavādāti** cattāro sassatavādā, cattāro ekaccasassatikā, cattāro antānantikā, cattāro amarāvikkhepikā, dve adhiccasamuppannikā, soḷasa saññivādā, aṭṭha asaññivādā, aṭṭha nevasaññināsaññivādā, satta ucchedavādā, pañca diṭṭhadhammanibbānavādāti ime sabbepi brahmajāle āgatadvāsaṭṭhidiṭṭhiyo ito bāhirānaṃ paresaṃ pavādā parappavādā nāma. Te sabbepi imehi catūhi phalaṭṭhakasamaṇehi suññā. Na hi te ettha santi. Na kevalaṅca etheva suññā, catūhi pana maggaṭṭhakasamaṇehipi, catunnaṃ maggānaṃ atthāya āradhaviṇṇasakehipīti dvādasahipi samaṇehi suññā eva. Idameva atthaṃ sandhāya bhagavatā mahāparinibbāne (dī. ni. 2.214) vuttaṃ –

“Ekūnatimso vayasā subhadda,
Yaṃ pabbajim kiṃkusalānuesī;
Vassāni paññāsa samādhikāni,
Yato ahaṃ pabbajito subhadda;
Ñāyassa dhammassa padasavattī,
Ito bahiddhā samaṇopi natthi”.

“Dutiyopi samaṇo natthi, tatiyopi samaṇo natthi, catutthopi samaṇo natthi, suññā parappavādā samaṇehi aññehi”ti. Ettha hi padasavattīti āradhaviṇṇasako adhippeto. Tasmā sotāpattimagassa āradhaviṇṇasakaṃ maggaṭṭhaṃ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā “samaṇopi natthi”ti āha, sakadāgāmiṃmagassa āradhaviṇṇasakaṃ maggaṭṭhaṃ phalaṭṭhanti tayopi ekato katvā “dutiyopi samaṇo natthi”ti āha. Itaresupi dvīsū eseve nayo. Ekādasamaṃ uttānatthamevāti.

Kammavaggo catuttho.

(25) 5. Āpattibhayavaggo

1. Saṅghabhedakasuttavaṇṇanā

243. Pañcamassa paṭhame **api nu taṃ, ānanda, adhikaraṇanti** vivādādhikaraṇādīsū aññataraṃ adhikaraṇaṃ bhikkhusaṅghassa uppajji, satthā tassa vūpasantabhāvaṃ pucchanto evamāha. **Kuto taṃ, bhanteti**, bhante, kuto kinti kena kāraṇena taṃ adhikaraṇaṃ vūpasamissatīti vadati. **Kevalakappanti** sakalaṃ samantato. **Saṅghabhedāya ʃhitoti** saṅghena saddhiṃ vādatthāya kathitaṃ paṭikathentova ʃhito. **Tatrāyasmāti** tasmim evaṃ ʃhite āyasmā anuruddho. **Na ekavācīkampi bhaṇitabbaṃ maññatīti**

“mā, āvuso, saṅghena saddhiṃ evaṃ avacā”ti ekavacanampi vattabbaṃ na maññati. **Voyuñjati** anuyuñjati anuyogaṃ āpajjati. **Atthavaseti** kāraṇavase. **Nāsessantīti** uposathappavāraṇaṃ upagantaṃ adatvā nikkadḍhissanti. Sesamaṃ paḷivaseneva veditabbaṃ.

2. Āpattibhayasuttavaṇṇanā

244. Dutiye **khuramuṇḍaṃ karitvāti** pañca sikhandaḍḍake ṭhapetvā khurena muṇḍaṃ karitvā. **Kharassarenāti** kakkhaḷasaddena. **Paṇavenāti** vajjhabheriyā. **Thalaṭṭhassāti** ekamante ṭhitassa. **Sīsacchejjanti** sīsacchedārahaṃ. **Yatra hi nāmāti** yaṃ nāma. **So vatassāhanti** so vata ahaṃ assaṃ, yaṃ evarūpaṃ pāpaṃ na kareyyanti attho. **Yathādhammaṃ paṭikarissatīti** dhammānurūpaṃ paṭikarissati, sāmaṇerabhūmiyaṃ ṭhassatīti attho. **Kālavatthaṃ paridhāyāti** kālapilotikaṃ nivāsetvā. **Mosallanti** musalābhipātārahaṃ. **Yathādhammanti** idha āpattito vuṭṭhāya suddhante paṭiṭṭhahanto yathādhammaṃ karoti nāma. **Bhasmapuṭanti** chārikābhaṇḍikaṃ. **Gārayhaṃ bhasmapuṭanti** garahitabbachārikāpuṭena matthake abhighātārahaṃ. **Yathādhammanti** idha āpattiṃ desento yathādhammaṃ paṭikaroti nāma. **Upavajjanti** upavādārahaṃ. **Pāṭidesanīyesūti** paṭidesetabbesu. Iminā sabbāpi sesāpattiyo saṅgahitā. **Imāni kho, bhikkhave, cattāri āpattibhayānīti**, bhikkhave, imāni cattāri āpattiṃ nissāya uppajjanakabhayāni nāmāti.

3. Sikkhānisamsasuttavaṇṇanā

245. Tatiye sikkhā ānisamsā etthāti **sikkhānisamsaṃ**. Paññā uttarā etthāti **paññuttaraṃ**. Vimutti sāro etthāti **vimuttisāraṃ**. Sati ādhipateyyā etthāti **satādhipateyyaṃ**. Etesaṃ hi sikkhādisaṅkhātānaṃ ānisamsādīnaṃ atthāya vussatīti vuttaṃ hoti. **Ābhisamācārikāti** uttamasamācārikā. Vattavasena paññattasīlasettaṃ adhivacanaṃ. **Tathā tathā so tassā sikkhāyāti** tathā tathā so sikkhākāmo bhikkhu tasmīṃ sikkhāpade.

Ādibrahmacariyikāti maggabrahmacariyassa ādibhūtānaṃ catunnaṃ mahāsīlānametaṃ adhivacanaṃ. **Sabbasoti** sabbākārena. **Dhammāti** catusaccadhammā. **Paññāya samavekkhitā hotīti** saḥavipassanāya maggapaññāya sudiṭṭhā hontī. **Vimuttiyā phusitā hotīti** arahattaphalavimuttiyā ñāṇaphassena phuṭṭhā hontī. **Ajjhattamyeva sati sūpaṭṭhitā hotīti** niyakajjhatteyyeva sati suṭṭhu upaṭṭhitā hoti. **Paññāya anuggahessāmīti** vipassanāpaññāya anuggahessāmi. **Paññāya samavekkhissāmīti** idhāpi vipassanāpaññā adhippetā. **Phusitaṃ vā dhammaṃ tattha tattha paññāya anuggahessāmīti** ettha pana maggapaññāva adhippetā.

4. Seyyāsuttavaṇṇanā

246. Catutthe **petāti** kālakatā vuccanti. **Uttānā sentīti** te yebhuyyena uttānakāva sayanti. Atha vā pettivisaye nibbattā **petā** nāma, te appamaṃsalohitattā atṭhisāṅghātaṭṭhitā ekena passena sayitūṃ na sakkonti, uttānāva senti. **Anattamano hotīti** tejjussadattā sīho migarājā dve purimāpāde ekasmiṃ, pacchimāpāde ekasmiṃ ṭhāne ṭhapetvā naṅguṭṭhaṃ antarasatthimhi pakkhipitvā purimāpādapacchimāpādanaṅguṭṭhānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā dvinnāṃ purimāpādānaṃ matthake sīsaṃ ṭhapetvā sayati. Divasampi sayitvā pabujjhamāno na uttasanto pabujjhati, sīsaṃ pana ukkhipitvā purimāpādānaṃ ṭhitokāsaṃ sallakkhetvā sace kiñci ṭhānaṃ vijahitvā ṭhitaṃ hoti, “nayidaṃ tuyhaṃ jātiyā, na sūrabhāvassa anurūpa”nti anattamano hutvā tattheva sayati, na gocarāya pakkamati. Idamaṃ sandhāya vuttaṃ – “anattamano hoti”ti. Avijahitvā ṭhite pana “tuyhaṃ jātiyā ca sūrabhāvassa ca anurūpamida”nti haṭṭhatuṭṭho uṭṭhāya sīhaviyambhanaṃ vijambhitvā kesarabhāraṃ vidhunitvā tikkhattuṃ sīhanādaṃ naditvā gocarāya pakkamati. Tena vuttaṃ – “attamano hoti”ti.

5. Thūpārahasuttavaṇṇanā

247. Pañcame **rājā cakkavattīti** ettha kasmā bhagavā agāramajjhe vasitvā kālakatassa rañño

thūpakaraṇaṃ anujānāti, na sīlavato puthujjanabhikkhussāti? Anacchariyattā.
Puthujjanabhikkhūnañhi thūpe anuññāyamāne tambapaṇṇidīpe tāva thūpānaṃ okāso na bhaveyya, tathā aññesu ṭhānesu. Tasmā “anacchariyā te bhavissanti”ti nānujānāti. Cakkavattī rājā ekova nibbattati, tenassa thūpo acchariyō hoti. Puthujjanasīlavato pana parinibbutabhikkhuno viya mahantampi sakkāraṃ kātuṃ vaṭṭatiyeva. Chaṭṭhasattamāni uttānatthāneva.

8. Paṭhamavohārasuttavaṇṇanā

250. Aṭṭhame **anariyavohārāti** anariyānaṃ kathā. Sesesupi eseva nayo.

Āpattibhayavaggo pañcamo.

Pañcamapaṇṇāsakaṃ niṭṭhitam.

(26) 6. Abhiññāvaggo

1-3. Abhiññāsuttādivaṇṇanā

254-256. Chaṭṭhassa paṭhame **abhiññāyāti** jānitvā. **Samatho ca vipassanā cāti** cittekaggatā ca saṅkhārapariggahavipassanāññāṇa. **Vijjā ca vimutti cāti** maggaññāvijjā ca sesā sampayuttakadhammā ca. Dutiye **anariyapariyesanāti** anariyānaṃ esanā gavesanā. **Jarādhammanti** jarāsabhāvaṃ. Sesesupi eseva nayo. Tatiyaṃ uttānameva.

4. Mālukyaputtasuttavaṇṇanā

257. Catutthe **mālukyaputtoti** mālukyabrāhmaṇiyā putto. **Etthāti** etasmim tava ovādayācane. Iminā theram apasādetipi ussādetipi. Katham? Ayaṃ kira daharakāle paccayesu laggo hutvā pacchā mahallakakāle araññāvāsaṃ patthento kammaṭṭhānaṃ yācati. Atha bhagavā “ettha dahare kiṃ vakkhāma, mālukyaputto viya tumhepi taruṇakāle paccayesu laggitvā mahallakakāle araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kareyyāthā”ti iminā adhippāyena bhaṇanto theram apasādeti nāma. Yasmā pana thero mahallakakāleva araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kātukāmo, tasmā bhagavā “ettha dahare kiṃ vakkhāma, ayaṃ amhākaṃ mālukyaputto mahallakakālepi araññaṃ pavisitvā samaṇadhammaṃ kātukāmo kammaṭṭhānaṃ yācati. Tumhe tāva taruṇakālepi vīriyaṃ na karoṭhā”ti iminā adhippāyena bhaṇanto theram ussādeti nāmāti yojanā.

5-10. Kulasuttādivaṇṇanā

258-263. Pañcame **ādhipacce ṭhapenti**ti bhaṇḍāgārikatṭhāne ṭhapenti. Chaṭṭhe **vaṇṇasampannoti** sarīravaṇṇena samannāgato. **Balasampannoti** kāyabalena samannāgato. Bhikkhuvāre **vaṇṇasampannoti** guṇavaṇṇena samannāgato. **Balasampannoti** vīriyabalena samannāgato. **Javasampannoti** ñāṇajavena samannāgato. Sattamepi eseva nayo. Sesamettha uttānamevāti.

Abhiññāvaggo chaṭṭho.

(27) 7. Kammaṭṭhāvaggavaṇṇanā

264-273. Kammaṭṭhāvaggepi dasapi kammaṭṭhā lokiya lokuttaramissakāva kathitā.

(28) 8. Rāgapeyyālavaṇṇanā

274-783. Rāgapeyyālaṃ arahattaṃ pāpetvā kathitaṃ. Sesāṃ sabbattha uttānatthamevāti.

Manorathapūraṇiyā aṅguttaranikāya-aṭṭhakathāya

Catukkanipātassa saṃvaṇṇanā niṭṭhitā.